

Наукові перспективи

Видавнича група

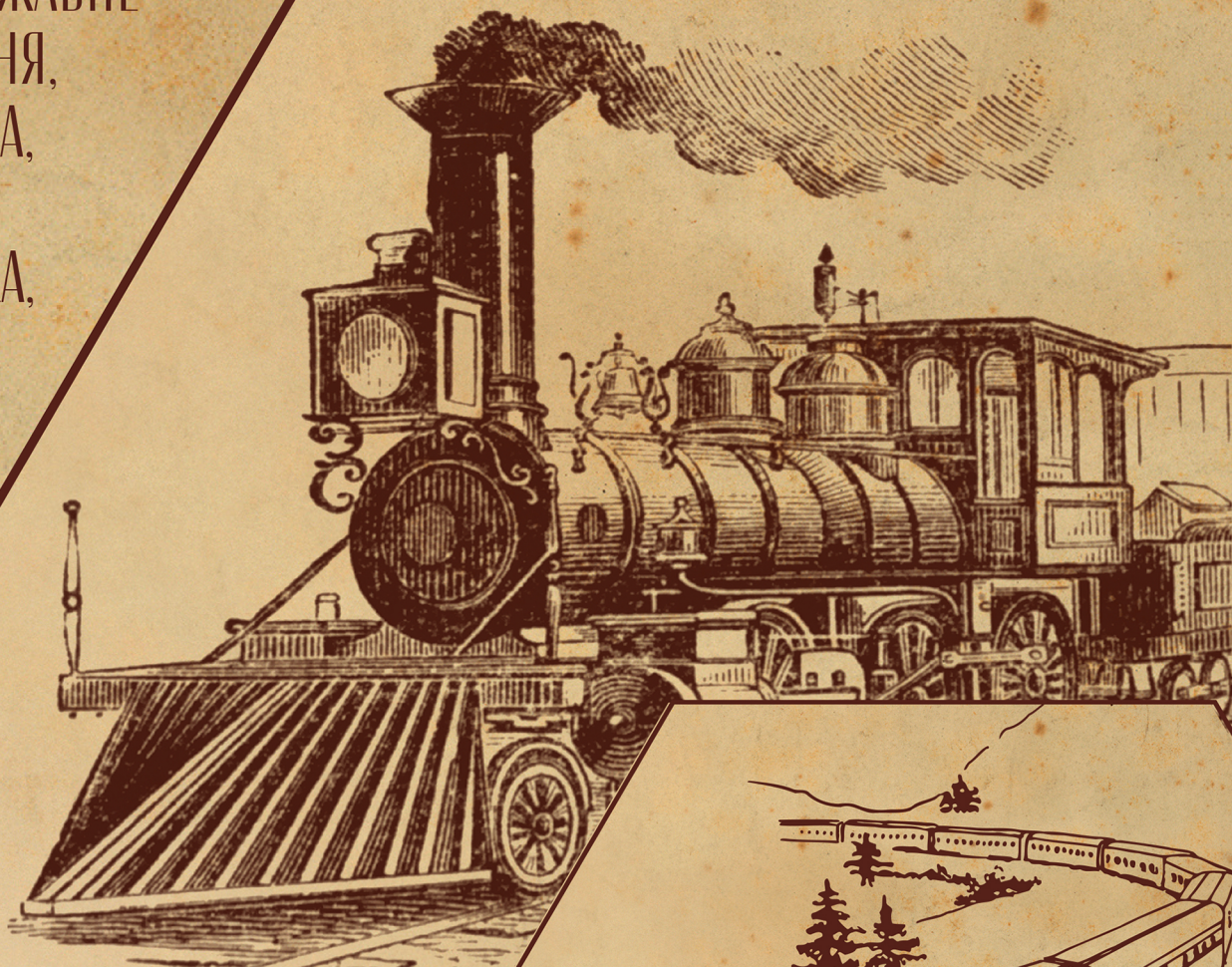
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ

НАУЦІ

№ 2(2)

2022

СЕРІЇ: ДЕРЖАВНЕ
УПРАВЛІННЯ,
ЕКОНОМІКА,
ПРАВО,
ПЕДАГОГІКА,
ІСТОРІЯ,
ТЕХНІКА

*Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Громадська організація «Асоціація науковців України»
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Історія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»)*

Випуск № 2(2) 2022

Київ – 2022

Public Scientific Organization
«Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration»
Public Organization «Association of Scientists of Ukraine»
Scientific Park of the National Aviation University

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*(History Series, Pedagogy Series, Law Series, Economics Series,
Public Administration Series, Technical Series)*

Issue № 2(2) 2022

Kyiv – 2022

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка»)»: журнал. 2022. № 2(2) 2022. С. 607.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 11.08.2022, № 4/8-22).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а, також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балалаєва (Дорошенко) Катерина Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)

- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Куриш Наталя Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методику її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталя Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталя Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Приходькіна Наталя Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна),
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна — асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлачова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Романенко Є.О. <i>ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО І ПОВОЄННОГО ПЕРІОДІВ</i>	15
Borisov A.V. <i>MECHANISMS OF STATE REGULATION OF FIRE SAFETY IN GLOBAL SCIENTIFIC OPINION</i>	26
Дацій О.І. <i>ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СУСПІЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ ЯК КРИТЕРІЙ ДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	40
Колісниченко Н.М. <i>ПІДГОТОВКА З ЛІДЕРСТВА В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: МОДЕЛІ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ</i>	49
Лях Ю.І. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ</i>	62
Марушева О.А. <i>ДЕРЖАВНИЙ МАРКЕТИНГ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ</i>	75
Непомнящий О.М. <i>ІНЖИНІРИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ НАУКИ</i>	86
Прав Р.Ю. <i>ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У КОНТЕКСТІ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ДОСВІД КРАЇН ЄС</i>	96
Прав Ю.Г. <i>ПОЛІТИКО-МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ЯК ДІЄВОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНО- УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ</i>	105

Тарабан С.В. <i>РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ</i>	115
Трофименко А.О. <i>ОСНОВНІ ЗАСАДИ КАДРОВОГО АУДИТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ</i>	126
Устіловська А.С., Божидай І.І. <i>ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА</i>	138

СЕРІЯ «Економіка»

Shuaib Mohammed Sharif <i>THE ROLE OF THE INNOVATIVE MARKETING IN SUPPORTING THE DISTINCTION STRATEGY: A CASE STUDY OF KARAWANJY COMPANY GROUP FOR SOFT DRINKS AND MINERAL WATER</i>	151
Бодюк А.В. <i>ПРИРОДНО-ТОВАРОЗНАВЧІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ</i>	168
Борзенко О.О., Панфілова Т.О. <i>ПЕРСПЕКТИВИ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ</i>	180
Ільїна М.В. <i>КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПЛАТЕЖІВ В ЕКОНОМІЦІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ</i>	193
Левицький В.О., Радинський С.В. <i>НАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СУТНОСТІ ІННОВАЦІЙ</i>	207
Малишкін О.І. <i>ЩОДО СТУПЕНЯ ВІДПОВІДНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНШИХ ВИДІВ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЗАКОНОДАВСТВУ ЄС</i>	220
Мигаль Д.Ю., Уманська В.Г. <i>ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ</i>	228

Ніколенко Л.А., Красюк Ю.М. <i>АВТОМАТИЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ЗВІТНОСТІ В РОЗРІЗІ КРАЇН ДЛЯ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ ВЕРС</i>	228
Сак Т.В., Лялюк А.М. <i>КРОС-КАНАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	249
Скриль В.В., Чичуліна К.В. <i>ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ</i>	261
Сукрушева Г.О., Шаповал В.Г. <i>ПЛАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ</i>	278
Тимошенко Д.В. <i>ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ МОТИВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	287
Ткаченко В.Ю. <i>АВІАЦІЙНА ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК БІЗНЕС-МОДЕЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПРИКЛАДІ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ</i>	302
Устіловська А.С., Халіна В.Ю., Колмакова О.М., Божидай І.І. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРСОНАЛ-ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ</i>	315
Худавердієва В.А. <i>СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ</i>	328

СЕРІЯ «Право»

Karel Nedbálek <i>THE CONCEPT OF DAMAGE FROM THE POINT OF VIEW OF CZECH AND PARTLY SLOVAK LAW</i>	343
---	-----

Богданенко А.І. <i>МОЖЛИВОСТІ І ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В РОЗРІЗІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ</i>	358
Галустян О.А. <i>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	367
Гуйван Петро Дмитрович <i>ОБЧИСЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТРОКІВ. ОСОБЛИВОСТІ ТА КОНКРЕТИКА</i>	379
Дзюбенко О.Л. <i>ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ПРО СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО</i>	401
Мацелюх І.А., Марушева О.А. <i>ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ</i>	414
Поплавський А.А. <i>АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ</i>	423
Репік І.А., Бова А.А. <i>ДТП З ПОСТРАЖДАЛИМИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ: МІСЯЧНІ, ЧАСОВІ ТА ТИЖНЕВІ ОСОБЛИВОСТІ</i>	434
Сопілко І.М., Романенко Є.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРОЦЕДУРУ СПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ (ССТР)</i>	451
Топоркова М.М. <i>МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА</i>	459

СЕРІЯ «Педагогіка»

Berezutsky V.I. <i>THE MOZART EFFECT AND ACADEMIC ACHIEVEMENT</i>	470
---	-----

- Chornous V.P.** 478
CREATIVE POTENTIAL OF THE PERSONALITY OF THE FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHER AS THE BASIS OF PROFESSIONAL DIRECTION
- Kulchytskyi V.Yo.** 489
FORMATION OF COMMUNICATION IN THE «TEACHER-STUDENT» SYSTEM IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE MEDICAL FIELD WITH THE HELP OF DISTANCE EDUCATION
- Nurlan Mammadov** 498
ABOUT THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ADDITIONAL EDUCATION IN AZERBAIJAN
- Антіпова Ж.І., Барсукова Т.О., Кучеренко Г.В.** 510
ОЗДОРОВЧИЙ ФІТНЕС У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ - ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Бачинська М.В.** 521
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ МЕНТАЛЬНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ СОЦІАЛЬНИХ ПОДІЙ ВІЙСЬКОВОГО СЬОГОДЕННЯ
- Захаренко Л.М.** 532
ПЕДАГОГІЧНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК РІЗНОВИД ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Коваль Т.В.** 546
УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НУШ
- Куриш Н.К.** 555
РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ ЗІ СКЛАДОВИХ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
- Лемко Г.І.** 567
ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
- Липа В.О.** 577
КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Ревть А.Б., Вільків О.С. <i>СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ОСОБИСТІТЬ</i>	588
Скляр Г.П., Карпенко Ю.В., Миронов Д.А. <i>ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ З ТУРИЗМУ</i>	596

Шановні друзі та колеги!

Чергове число наукового видання «Актуальні питання у сучасній науці» виходить у скрутний для всієї України час. Однак, ми сильні та обов'язково з гідністю подолаємо всіх ворогів!

З огляду на зазначене, журнал залишається важливою та авторитетною дискусійною платформою для наукового обґрунтування актуальних теоретичних та прикладних аспектів механізмів державного управління, підприємництва та біржової діяльності, а, також, соціальної педагогіки, права з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Щиро бажаю авторській і читацькій аудиторії видання не зупинятися на досягнутому й успішно продовжувати свою потрібну для суспільства та держави діяльність.

Миру, добра, нових творчих здобутків, реалізації цікавих проєктів, стабільних тиражів, міцного здоров'я, благополуччя та процвітання!

Слава Україні!

З повагою,
Проректор Національного авіаційного університету,
доктор наук з державного управління,
професор, Заслужений юрист України

Романенко Є.О.

Шановні колеги!

Слава Україні! Героям Слава!

Вашій увазі представлений черговий номер наукового журналу «Актуальні питання у сучасній науці».

На сьогодні, багато хто із науковців стали на захист Вітчизни зі зброєю в руках у лавах Збройних Сил України, Територіальної оборони і правоохоронних органів, інші ж продовжують сумлінно виконувати свої професійні обов'язки для розбудови вітчизняної освіти та науки у час війни.

Дозвольте подякувати Вам за той внесок, який Ви робите в розвиток державно-управлінських, правових, соціальних, технічних і гуманітарних наук, за ті рекомендації, що Ви надаєте за результатами досліджень.

Маю надію, що Ваші наукові розробки та пропозиції знайдуть своїх вдячних послідовників і стануть корисними для практичного втілення й реалізації задля розвитку науки та освіти в Україні.

Бажаю Вам плідних наукових дискусій, професійного натхнення та задоволення від реалізації Ваших творчих задумів та ідей!

**З повагою,
Головний редактор,
доктор економічних наук,
професор, Заслужений працівник освіти України**

Дацій О.І.

Шановні колеги!

У переддень доленосного для всіх нас Дня Незалежності України, прийміть щирі вітання з нагоди цього державного свята та найкращі побажання з нагоди виходу в умовах воєнного стану чергового випуску журналу «Актуальні питання у сучасній науці». Очевидно, що героїчна оборона України, прискорення євроінтеграційних процесів у зв'язку з набуттям Україною офіційного статусу держави-учасниці ЄС, а також програма повоєнного відродження нашої держави, презентована Україною в м. Лугано (Швейцарія), інші перспективні проєкти і програми відновлення України, як суверенної, демократичної і правової держави з високотехнологічною економікою та потужним агропромисловим комплексом вимагає ґрунтовних теоретико-методологічних основ, а значить – кропіткої креативної праці молодих і досвідчених науковців. Це число репрезентованого видання є черговою перемогою науки незалежної України, яка розвивається й зміцнюється, не зважаючи на всі нелегкі випробування, що постають перед дослідниками.

То ж, журнал продовжує виконувати важливу місію, надаючи читачам цінну інформацію з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір.

Повагу до журналу, його авторської та читачької аудиторії, формують і відносини взаємної поваги, принциповість і, одночасно, доброзичливість і демократичність редколегії цього наукового видання. Бажаю наснаги у проведенні нових наукових розвідок, зміцнення України як держави науковців, а також успіхів у професії задля перемоги і відродження нашої прекрасної держави.

Слава Україні!

***З повагою,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
вчений секретар Науково-консультативної
ради при Голові Верховної Ради України,
Заслужений юрист України***

Владислав Федоренко

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-15-25](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-15-25)

Романенко Євген Олександрович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, проректор, Національний Авіаційний Університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 408-53-33, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО І ПОВОЄННОГО ПЕРІОДІВ

Анотація. Відмічено, що реформа професійної освіти необхідна для того, щоб кожен охочий міг здобути затребувану на ринку праці професію у комфортних умовах. Ще однією проблемою, яку має змінити реформа, є низький престиж та стереотип другорядності професійної освіти в суспільстві. Через це $\frac{2}{3}$ випускників шкіл обирають вищу освіту, при цьому третина з тих, хто нині має статус безробітного - молодь до 35 років. Такий дисбаланс на ринку праці, зрештою, призводить до зменшення ефективності роботи самих закладів освіти.

20 жовтня 2021 року Уряд затвердив новий стандарт професійної освіти. Створення освітніх стандартів професійної освіти тепер базуватиметься на компетентнісному підході. Він передбачає отримання учнями ключових, загальних та професійних компетентностей, які будуть актуальними на ринку праці та сприятимуть особистісному розвитку учня. Це зазначено в новому Державному стандарті професійної освіти, затвердженому Урядом вчора, 20 жовтня 2021 року.

Зазначено, що в умовах воєнного і повоєнного періодів система підготовки кваліфікованих робітників закладами професійної (професійно-технічної) освіти потребує певних законодавчих змін. Якщо частина проблем і питань можуть бути оперативно вирішені на підзаконному рівні, шляхом ухвалення необхідних постанов Уряду і наказів міністерств, то інша частина питань і проблем можуть бути вирішені виключно шляхом внесення змін до спеціального Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту».

Дійдено висновку, що основними проблемами у сфері розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, які можуть поглибитися у зв'язку з воєнними подіями в Україні, є: неможливість повторного здобуття професійної (професійно-технічної) освіти за публічні кошти (у той час як потреба у кваліфікованих робітниках певних професій може бути не перекрита новими вступниками, але може бути вирішена за рахунок перепідготовки чи підвищення кваліфікації колишніх учнів); відмова вступникам з інших територіальних громад у зарахуванні до закладів професійної (професійно-технічної) освіти в рамках регіонального замовлення, що фінансується за кошти місцевих бюджетів та ін.

Ключові слова: державні реформи, професійна (професійно-технічна) освіта, воєнний і повоєнний періоди, професійні компетентності, публічні кошти.

Romanenko Yevhen Oleksandrovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration, vice-rector, National Aviation University, Lyubomyr Huzar avenue, 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 408-53-33, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

STATE POLICY IN THE FIELD OF PROFESSIONAL (VOCATION-TECHNICAL) EDUCATION DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE WAR AND POST-WAR PERIODS

Abstract. It was noted that the reform of professional education is necessary so that everyone who wants to can acquire a profession in demand on the labor market in comfortable conditions. Another problem that should be changed by the reform is the low prestige and stereotype of secondary vocational education in society. Because of this, $\frac{2}{3}$ of school graduates choose higher education, while a third of those currently unemployed are young people under 35 years old. Such an imbalance in the labor market ultimately leads to a decrease in the effectiveness of the educational institutions themselves.

On October 20, 2021, the Government approved a new professional education standard. The creation of educational standards of professional education will now be based on the competency approach. It provides students with key, general and professional competencies that will be relevant in the labor market and will contribute to the student's personal development. This is stated in the new State Standard of Vocational Education approved by the Government yesterday, October 20, 2021.

It is noted that in the conditions of the war and post-war periods, the system of training qualified workers by professional (vocational and technical) education

institutions requires certain legislative changes. If part of the problems and issues can be quickly solved at the sub-legal level, by adopting the necessary Government resolutions and orders of the ministries, then the other part of the problems and problems can be solved exclusively by making changes to the special Law of Ukraine "On Professional (Vocational and Technical) Education".

It was concluded that the main problems in the field of development of professional (professional and technical) education, which may deepen in connection with the military events in Ukraine, are: the impossibility of re-acquiring professional (professional and technical) education with public funds (while the need for skilled workers in certain professions may not be covered by new entrants, but may be solved due to retraining or upgrading the qualifications of former students); refusal of entrants from other territorial communities to enroll in professional (vocational and technical) education institutions within the framework of a regional order financed from local budgets, etc.

Keywords: state reforms, professional (vocational and technical) education, war and post-war periods, professional competences, public funds.

Постановка проблеми. Державна політика у сфері освіти відіграє вирішальну роль у забезпеченні розвитку людського капіталу та отриманні економічної вигоди у вигляді сталого зростання й конкурентної економіки, а значить суспільного та індивідуального добробуту, майбутнього процвітання та якості життя. Досягнення цих цілей потребує узгоджених політичних ініціатив, ефективних управлінських рішень та довгострокових інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес реалізації державних реформ у сфері розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в Україні – надважливий з точки зору державно-управлінського, соціально-економічного та професійно-виконавчого розвитку даної сфери. Дослідження проблематики модернізації системи професійної (професійно-технічної) освіти наділене високим рівнем суспільно-галузевої актуальності.

Мета статті: дослідити основи та закономірності державних реформ у сфері розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного і повоєнного періодів.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що сьогодні українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Саме тому здійснюється системна трансформація сфери для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих.

Професійна освіта є складником української системи освіти, де людина будь-якого віку може оволодіти знаннями, уміннями і навичками за певною робітничою професією. Для того, щоб випускник закладу міг бути конкурентним

на ринку праці та виконував професійні обов'язки на належному рівні, заклади професійної освіти мають надавати якісну підготовку. Через системні недостатні інвестиції в інфраструктуру та освітній процес деякі заклади мають зношене обладнання подекуди на 60%. Водночас, зміст та методики викладання не відповідають вимогам роботодавців, а співпраця закладів профосвіти, місцевої влади та бізнесу є слабкою та не системною.[1]

Повномасштабна російська агресія проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року із застосуванням сухопутних військ, авіації, ракетних систем, використання методів, що порушують закони та звичаї війни, зокрема використання касетних та фосфорних бомб, основною метою чого є знищення українських міст та цинічне вбивство мирного населення, дітей, що супроводжується надзвичайною жорстокістю та знущанням над ними з метою здійснення геноциду українського народу, Державою агресором - російською федерацією порушені основоположні принципи і норми міжнародного права та законів та звичаїв війни, що закріплені, зокрема у Статуті ООН та Женевських Конвенціях, що супроводжується постійними погрозами світові з боку росії використанням ядерної зброї, а також захопленням державою агресором українських атомних електростанцій,

Через повномасштабне вторгнення Росії понад вісім мільйонів українців були змушені покинути свої домівки в межах України. Такі дані 10 травня навела Міжнародна організація з міграції (МОМ) — спеціалізована установа ООН.[2]

Станом на 3 травня, за даними МОМ, усього майже 13,7 мільйона українців покинули свої домівки, з них за межі України виїхали понад 5,6 мільйона людей. При цьому 2,7 мільйона українців повернулись з-за кордону в Україну з початку війни. Управління верховного комісара ООН у справах біженців повідомляє що з початку повномасштабного вторгнення росії Україну покинули понад 5,8 млн осіб. При цьому майже 1,5 млн осіб повернулись в Україну. Згідно з доповіддю МОП, з 4,8 мільйона осіб, які втратили роботу, 1,2 мільйона - біженці, які втекли в сусідні країни, а 3,6 мільйона - безробітні, які проживають в Україні.[2]

Реформа професійної освіти необхідна для того, щоб кожен охочий міг здобути затребувану на ринку праці професію у комфортних умовах. Ще однією проблемою, яку має змінити реформа, є низький престиж та стереотип другорядності професійної освіти в суспільстві. Через це $\frac{2}{3}$ випускників шкіл обирають вищу освіту, при цьому третина з тих, хто нині має статус безробітного - молодь до 35 років. Такий дисбаланс на ринку праці, зрештою, призводить до зменшення ефективності роботи самих закладів освіти.

30 березня 2021 Президент України видав Указ № 130/2021 «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної)

освіти».[3] Документ має на меті сприяння модернізації системи професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації права громадян на якісну та доступну професійну (професійно-технічну) освіту, а також створення умов для формування й розвитку актуальних професійних компетентностей людини для її успішної професійної діяльності та самореалізації.

Зокрема, цим указом утворена Рада з питань розвитку професійної (професійно-технічної) освіти як консультативно-дорадчий орган при Президентові України та затверджене Положення про неї.

Рада утворюється у складі голови, двох заступників голови та інших членів Ради, які беруть участь у її роботі на громадських засадах. Персональний склад Ради затверджує Глава держави.

Основними завданнями Ради є: моніторинг розвитку професійної (професійно-технічної) освіти; аналіз та удосконалення законодавства України у цій сфері; вивчення тенденцій розвитку ринку праці та прогнозування пріоритетних напрямів і шляхів розвитку освіти; розробка пропозицій щодо формування сучасних професійних компетентностей у сфері професійної (професійно-технічної) освіти тощо.

Керівникові Офісу Президента України доручається подати у двотижневий строк пропозиції щодо персонального складу Ради.[3]

20 жовтня 2021 року Уряд затвердив новий стандарт професійної освіти. [4] Створення освітніх стандартів професійної освіти тепер базуватиметься на компетентнісному підході. Він передбачає отримання учнями ключових, загальних та професійних компетентностей, які будуть актуальними на ринку праці та сприятимуть особистісному розвитку учня. Це зазначено в новому Державному стандарті професійної освіти, затвердженому Урядом вчора, 20 жовтня 2021 року.

«У цьому документі ми передбачили три ключових правила для створення якісних освітніх стандартів. По-перше, вони мають базуватись на компетентнісному підході, тобто передбачати здобуття учнями тих навичок, які є актуальними та потрібними для конкретної професії. По-друге, кожен освітній стандарт має містити чітко визначені показники ефективності навчання учня, тобто орієнтація на результат, а не процес. По-третє, нам дуже важливо, щоб автори стандартів передбачали умови для всебічного розвитку особистості», – зазначив Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет.

Ключові компетентності, які здобуває учень закладу професійної освіти протягом навчання, є загальними для всіх рівнів освіти. Вони створюють умови для навчання особистості протягом життя. Професійні компетентності мають формуватись на основі трудових функцій, що визначені стандартом певної професії.

Новий Державний стандарт профосвіти також має оновлену структуру та змінені вимоги до освітнього рівня вступників. Крім того, він визначає коло зацікавлених сторін, які мають погоджувати створені освітні стандарти з конкретних професій.[4]

9 грудня 2021 року Уряд затвердив концепцію Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки, яка передбачає реалізацію реформи децентралізації, осучаснення змісту та якості освіти, розвиток партнерства, а також популяризацію професійної освіти.[5]

Державна цільова соціальна програма розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022 - 2027 роки (далі - Програма) спрямована на модернізацію системи професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до сучасних і перспективних потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації права громадян на якісну та доступну професійну (професійно-технічну) освіту, створення умов для формування і розвитку актуальних професійних компетентностей особи, що необхідні для її успішної професійної діяльності та самореалізації.

«Ми змінюємо підхід до профорієнтації школярів, популяризуємо професійну освіту, здійснюємо ремонт і обладнання майстерень, а також плануємо підвищення зарплат педагогам. Все це передбачається Концепцією, як і повне руйнування несправедливих стереотипів щодо закладів професійної освіти та буцімто неprestижності фахів, за якими вони готують спеціалістів. Вірю, що підтримані сьогодні системні зміни дозволять уже за кілька років гарантувати працевлаштування всіх випускників професійно-технічних закладів, а також їхню повну реалізацію як висококонкурентних фахівців на ринку праці», – зазначив Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет.

Також Міністр наголосив, що профтехосвіта – це гарантія набуття певної спеціалізації та навичок, які дозволять студенту не лише розпочати якнайшвидше професійний шлях, але й відкривають широкі можливості кар'єрного розвитку.

У Концепції визначено проблеми сфери та шляхи вирішення: підвищення мотивації педагогів шляхом збільшення зарплат і залучення більшої кількості міжнародних партнерів.

Документ чітко визначає ключові показники ефективності сфери професійної освіти. Заклади мають виконувати державне та регіональне замовлення на підготовку робітників не менше, ніж на 95%, працевлаштування випускників має складати близько 80%, а у кожній області будуть створені центри професійної досконалості.

Важливим результатом Концепції має стати остаточна передача профтехів із державної у комунальну форму власності та розширення їхньої автономії.

Має відбутися оновлення змісту такої освіти, серед іншого шляхом розробки та затвердження нових державних стандартів, упровадження в освітній процес інноваційних технологій навчання, забезпечення здобувачів професійної освіти сучасними підручниками (посібниками) та їхніми електронними версіями.

Також має передбачатися запровадження ефективних механізмів проходження виробничого навчання, виробничої практики відповідно до актуальних вимог професійних стандартів.

Крім того, повинне відбутися оновлення програм підвищення кваліфікації для викладачів, педагогів професійного навчання, майстрів виробничого навчання таких закладів освіти, а також підвищення престижності їхньої праці, зокрема шляхом запровадження мотиваційних фінансових інструментів оплати праці.

Також уряд має опрацювати питання щодо підвищення розміру стипендіального забезпечення учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти.[5]

В умовах воєнного і повоєнного періодів система підготовки кваліфікованих робітників закладами професійної (професійно-технічної) освіти потребує певних законодавчих змін. Якщо частина проблем і питань можуть бути оперативно вирішені на підзаконному рівні, шляхом ухвалення необхідних постанов Уряду і наказів міністерств, то інша частина питань і проблем можуть бути вирішені виключно шляхом внесення змін до спеціального Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту».

Такими, зокрема, проблемами, які можуть поглибитися у зв'язку з воєнними подіями в Україні, є:

- неможливість повторного здобуття професійної (професійно-технічної) освіти за публічні кошти (у той час як потреба у кваліфікованих робітниках певних професій може бути не перекрита новими вступниками, але може бути вирішена за рахунок перепідготовки чи підвищення кваліфікації колишніх учнів);

- відмова вступникам з інших територіальних громад у зарахуванні до закладів професійної (професійно-технічної) освіти в рамках регіонального замовлення, що фінансується за кошти місцевих бюджетів;

- відсутність законодавчої можливості створення короткострокових освітніх програм для забезпечення здобуття часткових професійних кваліфікацій;

- фінансування за рахунок публічних коштів виключно первинної професійної підготовки і неможливість забезпечення підготовки за публічні кошти перепідготовки чи підвищення кваліфікації;

- відсутність правової визначеності на законодавчому рівні того, які органи влади виконують повноваження засновників закладів професійної (професійно-технічної) освіти на певному перехідному періоді: у процесі їхньої

передачі з державної власності у комунальну відповідно до статті 27 Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік»;

- відсутність будь-яких законодавчих запобіжників стосовно вільного розпорядження органами місцевого самоврядування тими закладами професійної (професійно-технічної) освіти, які були вже передані чи мають бути передані у комунальну власність відповідно до статті 27 Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» тощо.

18 квітня 2022 року у Верховній Раді було зареєстровано проект Закону №7293 «Про внесення змін до Закону України "Про професійну (професійно-технічну) освіту" щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки».[6] 22 травня 2022 року проект Закону було прийнято у першому читанні.

При підготовці до другого читання до законопроекту від 16 народних депутатів України надійшло 28 поправок і пропозицій, з яких 11 враховано повністю, 4 враховано частково, 3 – враховано редакційно і 10 поправок відхилено.

Найбільше поправок до законопроекту стосувалось збереження у Законі гарантування робочого місця Державою випускникам закладів професійної (професійно-технічної) освіти та обов'язку здійснювати у межах своїх повноважень контроль за працевлаштуванням випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, підготовка яких проводилася за державним замовленням та/або регіональним замовленням за працевлаштуванням випускників Радою міністрів АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій розглянув на своїх засіданнях наполягав на збереженні тексту законопроекту у варіанті, прийнятому за основу, та вважає, що законодавство у сфері освіти повинно регулювати суспільні відносини лише у сфері освіти, а сферу зайнятості, зокрема працевлаштування випускників закладів освіти, регулює законодавство сфери зайнятості.

Так, у Кодексі законів про працю України 3 статті присвячені працевлаштуванню випускників закладів освіти, а саме:

«Стаття 5¹. Гарантії забезпечення права громадян на працю Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України: ... надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти». Згідно зі статтею 196 підприємствам, установам та організаціям встановлюється квота відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» для працевлаштування молоді, яка закінчила або припинила навчання у закладах

середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, звільнилася із строкової військової служби і вперше приймається на роботу.

«Стаття 197. Надання молоді першого робочого місця Працевдатній молоді - громадянам України віком від 15 до 28 років після закінчення або припинення навчання у закладах середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше двох років.

Молодим спеціалістам - випускникам закладів освіти державної форми власності, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України».

Закон України «Про основні засади молодіжної політики» теж регулює працевлаштування молоді:

«Стаття 22. Особливі гарантії молоді у сфері зайнятості та підприємництва

1. Держава забезпечує працевдатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. ...

3. Держава гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам - випускникам закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної та комунальної форм власності, потреба в яких була визначена державним замовленням.»

Закон України «Про зайнятість населення» статтею 14 визначає категорії громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню:

«До категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, належать: ...

4) молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу».

Таким чином, спираючись на положення Закону України «Про зайнятість населення», Комітет пропонує привести у відповідність редакцію Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» до тексту вищезазначеного спеціального Закону щодо створення умов та сприяння працевлаштуванню випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, підготовка яких проводилася за державним або регіональним замовленням.

19 червня 2022 року Верховна рада ухвалила закон №7293. Закон передбачає:

- Дозволити здобувати професійну освіту без одночасного здобуття повної загальної середньої освіти, яку можна буде здобути безоплатно в будь-який інший час впродовж життя;

- Передбачити, що освітні програми можуть бути спрямовані на здобуття як повних, так і часткових професійних кваліфікацій, що дозволить здійснювати підготовку і перепідготовку кваліфікованих робітників за короткостроковими програмами під конкретні потреби держави у відбудові країни, та встановити можливість фінансування за публічні кошти перепідготовки чи підвищення кваліфікації робітників;

- Дозволити безоплатно впродовж життя здобувати професійну освіту за іншими професіями, але не раніше ніж через 3 роки після завершення безоплатного здобуття професійної освіти за попередньо здобутою професією, за умови наявності підтвердженого страхового стажу не менше 2 років, а також наявності вільних місць після зарахування осіб, які безоплатно здобуватимуть професійну освіту вперше;

- Встановити, що до завершення 3-річного періоду та/або за відсутності підтвердженого страхового стажу особа має право безоплатно здобувати професійну освіту за іншою професією, якщо за станом здоров'я вона втратила можливість виконувати роботу за отриманою раніше професією, або за умови запиту для невідкладного забезпечення потреб держави (регіону) у підготовці необхідних кваліфікованих робітників на умовах державного (регіонального) замовлення, чи в інших випадках, передбачених законодавством;

- Заборонити закладам професійної освіти відмовляти у прийнятті документів та у зарахуванні на навчання на умовах державного чи регіонального замовлення за відсутності реєстрації місця проживання особи на території відповідної територіальної громади;

- Установити, що до завершення процедури передачі закладів професійної освіти з державної у комунальну власність передбачені законодавством повноваження засновників закладів професійної освіти виконують місцеві органи влади, визначені рішенням КМУ;

- Визначити, що протягом 10 років з дня набрання чинності цим Законом припинення шляхом ліквідації чи реорганізації комунальних закладів

професійної освіти, що були передані з державної власності у комунальну власність відповідно до статті 27 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2016 рік», відбувається лише за попереднім погодженням з МОН та Спільним представницьким органом сторони роботодавців на національному рівні.[6]

Висновки. Прийняття Закону має вирішити потребу в кваліфікованих працівниках за умов воєнного стану в Україні, покращити функціонування системи професійної (професійно-технічної) освіти, вирішити окремі проблеми, забезпечити збереження колективів педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Література:

1. Реформа освіти та науки <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>
2. Романенко Є.О. Збитки України внаслідок вторгнення РФ //Moderní aspekty vědy: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.14-31
3. Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти: Указ Президента України від 30 березня 2021 № 130/2021
4. Про затвердження Державного стандарту професійної (професійно-технічної) освіти: Постанова Кабінету міністрів України від 20 жовтня 2021р. №1077
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки: Розпорядження Кабінету міністрів України від 9 грудня 2021 р. N 1619-р
6. Про внесення змін до Закону України "Про професійну (професійно-технічну) освіту" щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки: Проект Закону від 18.04.2022 №7293

References:

1. Reforma osviti ta nauki <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>
2. Romanenko E.O. Zbitki Ukraïni vnaslidok vtorgnennja Rf //Moderní aspekty vědy: XX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.14-31
3. Pro prioritetni zahodi shhodo rozvitku profesijnoï (profesijno-tehnichnoï) osviti: Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 30 bereznja 2021 № 130/2021
4. Pro zatverdzhennja Derzhavnogo standartu profesijnoï (profesijno-tehnichnoï) osviti: Postanova Kabinetu ministriv Ukraïni vid 20 zhovtnja 2021r. №1077
5. Pro shvalennja Koncepçii Derzhavnoï cil'ovoï social'noï programi rozvitku profesijnoï (profesijno-tehnichnoï) osviti na 2022-2027 roki: Rozporjadzhennja Kabinetu ministriv Ukraïni vid 9 grudnja 2021 r. N 1619-r
6. Pro vnesennja zmin do Zakonu Ukraïni "Pro profesijnu (profesijno-tehnichnu) osvitu" shhodo okremih aspektiv pidgotovki kvalifikovanih robitnikov v umovah voennogo stanu ta vidnovlennja ekonomiki: Proekt Zakonu vil 18.04.2022 №7293

UDC: 351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-26-39](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-26-39)

Borisov Andrii Viktorovych Candidate of Sciences in Public Administration, Head of the Scientific and Information Department, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection, Rybalskaya St., 18, Kiev, 01011, tel.: (096) 509-36-02, <https://orcid.org/0000-0001-6858-0492>

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF FIRE SAFETY IN GLOBAL SCIENTIFIC OPINION

Abstract: It is determined that at the present stage of development of the public administration science in the field of fire safety there are certain problematic issues. For example, inadequate normative-legal regulation of the implementation of fire safety, at the national and international levels, is considered by researchers in various related fields of science (law, management, marketing, etc.). It is proved that there is a clear difference between domestic methodological approaches in the implementation of analytical calculations on the level of fire risks and scientific approaches of the British government. The Great Britain, in the context of calculating the level of fire safety, studies much more closely the separated ethnic groups as separate components of the community group. In the process of research, the systematization of information data, which are plotted on maps of the area in order to identify the most vulnerable areas and, based on this modeling, a “Risk Map” is drawn up.

Examining the European scientific opinion on the concept of “public administration”, it was determined that it is one of the elements of the field of law. The definition of the term “public administration” is disclosed as the activity of the public authorities in the relevant field, which has no legislative or judicial basis. That is, the content of public administration is outlined in the sense of the practical implementation of statutory provisions, and, consequently, it is defined by law-specific methods and tools to achieve the relevant goals in certain areas.

It is noted that the process of understanding safety issues can be traced in the first attempts of the state to objectively assess external threats to the environment. The essence of the category “safety” contains only relative and semantic meaning, which it acquires only in the relationship between certain objects, or in a particular area of operation.

Keywords: public administration in the field of fire safety, “Risk Map”, British specialized services, fire protection, soft spectrum social systems.

Борисов Андрій Вікторович кандидат наук з державного управління, начальник науково-інформаційного відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вул. Рибальська, 18, м. Київ, 01011, тел.: (096) 509-36-02, <https://orcid.org/0000-0001-6858-0492>

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ У СВІТОВІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Анотація. Визначено, що, на сучасному етапі розвитку науки державного управління у сфері пожежної безпеки, існують певні проблемні питання. Наприклад, неналежне нормативно-правове регулювання впровадження системи забезпечення пожежної безпеки, на національному та міжнародному рівнях, розглядається дослідниками різних суміжних галузей науки (право, менеджмент, маркетинг та ін.). Доведено, що спостерігається виразна відмінність між вітчизняними методологічними підходами у здійсненні аналітичних розрахунків щодо рівня пожежних ризиків та науковими підходами уряду Великобританії. Велика Британія, у контексті розрахунку рівня пожежної безпеки, набагато ретельніше вивчає відокремлені етнічні групи населення як окремі компоненти групи громад. В процесі дослідження, здійснюється систематизація інформаційних даних, які наносяться на карти місцевості для того, щоб визначити найвразливіші територіально-розподілені райони і, на основі цього моделювання, складається «Карта ризиків».

Досліджуючи європейську наукову думку щодо поняття «публічне адміністрування» (public administration), визначено, що воно є одним з елементів галузі права. Визначення терміну «публічне адміністрування» розкривається як діяльність державно-владних органів у відповідній сфері, яка не має законодавчого та судового підґрунтя. Тобто, зміст публічного адміністрування окреслений у сенсі практичної реалізації законодавчозакріплених положень, а, отже, – це визначені законодавчо конкретні методи та засоби для досягнення відповідних цілей у певних напрямках.

Зазначено, що процес осмислення проблем безпеки можна прослідкувати у перших спробах держави об'єктивно оцінити зовнішні загрози навколишнього середовища. Сутність категорії «безпека» містить у собі лише відносний та смисловий зміст, якого вона набуває тільки у взаємозв'язку між певними об'єктами, або ж у конкретній сфері функціонування.

Ключові слова: державне управління у сфері пожежної безпеки, «Карта ризиків», британські спеціалізовані служби, протипожежний захист, соціальні системи м'якого спектру.

Formulation of the problem. The constitutional norm in Ukraine is that the highest social value is a person, preservation of his life and health, honour and dignity, inviolability and safety [1].

We can state the fact that safety is one of the key conditions of human life and the most important factor in the existence of the society.

At the same time, it can also be argued that fire safety should be defined as one of the most important components of the constitutional order in peacetime. It is functionally aimed at preventing and eliminating the risks and threats posed by various internal and external fire hazards for people, the individual country and society as a whole.

At the present stage of development of the science of public administration in the field of fire safety there are certain problematic issues. For example, inadequate normative-legal regulation of the implementation of the fire safety system, at the national and international levels, is considered by researchers in various related fields of science (law, management, marketing, etc.) [2, p. 5-6].

Analysis of the recent research and publications. Aspects of fire safety and specifically public administration activities to ensure and guarantee it have always attracted the attention of a number of researchers in this area. Some issues of the public administration in the field of fire safety were revealed in their works by such domestic scientists as: M. Andrienko [3], V. Balyabas [4], S. Hovorun [5], V. Yemelyanova [6], O. Martyn [7] and others.

Among foreign authors we would like to single out such representatives of the science of fire safety administration as: E. Dean [8], D. Appleton [9], M. Taylor, H. Frankis, E. Higgins and others.

Unfortunately, I must say that regardless of the available scientific work in this area, the vast majority of innovative ideas and improved scientific approaches to the public administration in the field of fire safety were insufficiently used in the implementation of public administration in this area, or completely ignored.

The purpose of the article is to reveal the conceptual problems of the modern mechanisms of state regulation of fire safety in the world scientific thought using the experience of expert analysis.

Presentation of the main material. Analyzing the foreign spectrum of scientific research, we can say that in the Great Britain in particular, much attention is paid to issues of the public administration in the field of fire safety. It should be noted that the following research is conducted on the principle of multidisciplinary: long-term planned researches, results of the mathematical and statistical analysis received on the basis of the received information data of the carried-out modeling of various processes in a society, methodology of social psychological sciences and other are used.

The scientific achievements in the direction of public administration in the field of fire safety of Great Britain deserve special attention of scientists: E. Higgins, M. Taylor and H. Frankis [10, p. 48-49]. These authors interpret the public administration processes through the institutional aspect of the implementation of mass

fire prevention using soft spectrum social systems. From this point of view, measures to ensure the proper functioning of the public administration in the field of fire prevention in the Great Britain were considered as the most effective approach to improve the operational activities of the rescue and fire services.

The substantive component of the implementation of such a scientific project, proposed by the authors, was aimed at using a new systematic approach to administration decisions on fire protection. It involves the use of special approaches to the interpretation of soft spectrum social systems based on experimental modeling of the scientific-statistical field of research.

The team of authors, including M. Jones, D. Appleton, M. Taylor, H. Frankis, E. Higgins, in the process of studying the problems and developing ways to optimize the British public administration in the field of fire safety, conducted a long-term scientific and practical study on prevention of fires in residential buildings (except for arson).

As a result of such research, it has become clear that close cooperation and interaction between the British specialized services (police, ambulance and fire service) is extremely important for effective and prompt fire prevention in order to respond quickly to fires.

Important in the context of this work are also innovative research carried out by a number of scientists, such as: E. Dean, A. Clark, M. Taylor, H. Frankis. In their work they reveal a direct link between the cultural characteristics of the formation of the respective communities and the level of fire risk in the British county (Greater Manchester).

I should point out that there is a clear difference between domestic methodological approaches in making analytical calculations on the level of fire risks and scientific approaches of the British government. The Great Britain, in the context of calculating the level of fire safety studies much more closely the separate ethnic groups as separate components of the community group. In the process of research, the systematization of information data, which are plotted on maps of the area in order to identify the most vulnerable areas and, based on this modeling, a “Risk Map” is drawn up.

It should be noted that, in this perspective of determining the level of fire risk, this structured approach is also outlined in the research of the same authors in 2012 and 2016 [10].

But, unfortunately, it should be recognized that today, despite a number of scientific studies around the world in this area, there are still unresolved issues related to the implementation of innovative and effective mechanisms of the public administration in the field of fire safety.

I consider it necessary to investigate, in the process of analyzing foreign research on theoretical aspects of mechanisms of the public administration in the field of fire

safety, definitions of such categories as: “public administration”, “mechanism of public administration”, “safety”, “fire safety”, “risk” and etc.

Examining the European scientific opinion on the concept of “public administration”, we can determine that it is one of the elements of law. The definition of the term “public administration” is disclosed as the activity of the public authorities in the relevant field, which has no legislative or judicial basis. That is, the content of public administration is outlined in the sense of the practical implementation of the enshrined provisions, and, consequently, are defined by legal specific methods and means to achieve the relevant goals in certain areas.

According to G. Markou [11], the definition of “public regulation” is also closely related to the science of law and is often used with relevant legislation, which explains its meaning.

It can be concluded that in Europe there is a common approach that identifies the concepts of “public administration” and “public regulation” and reveals their meaning in terms of means to achieve the country’s goals in this area. At the same time, it is a specific activity of the country to formulate such goals, and subsequently - to perform certain tasks for their implementation.

In the context of W. Knorring’s scientific views [12, p. 251] in the field of administration science, we can define the following position: “Administration is a process, and the administration system, in turn, is a structured mechanism that ensures the functioning of such a process”.

In my opinion, such definitions of terms as “process” and “mechanism” can not be identified, because the process is, in its content, only a certain sequence of specific actions and a set of phases to transform anything, and the mechanism, in its structure - a concept much more broadly and includes a set of different tools, means, levers of the public administration.

In the perspective of the study, we can consider the concept of “advanced administration”, which is based on proposals for innovative construction of the processes for creating and approving administration decisions. Proponents of this approach include L. Plunkett and G. Hale [13].

According to them, the priority in making administration decisions, in the process of solving any problems, is to eliminate certain uncertainties. Based on this theory, we can formulate the following main stages of the process of generating administration decisions (see Fig. 1).

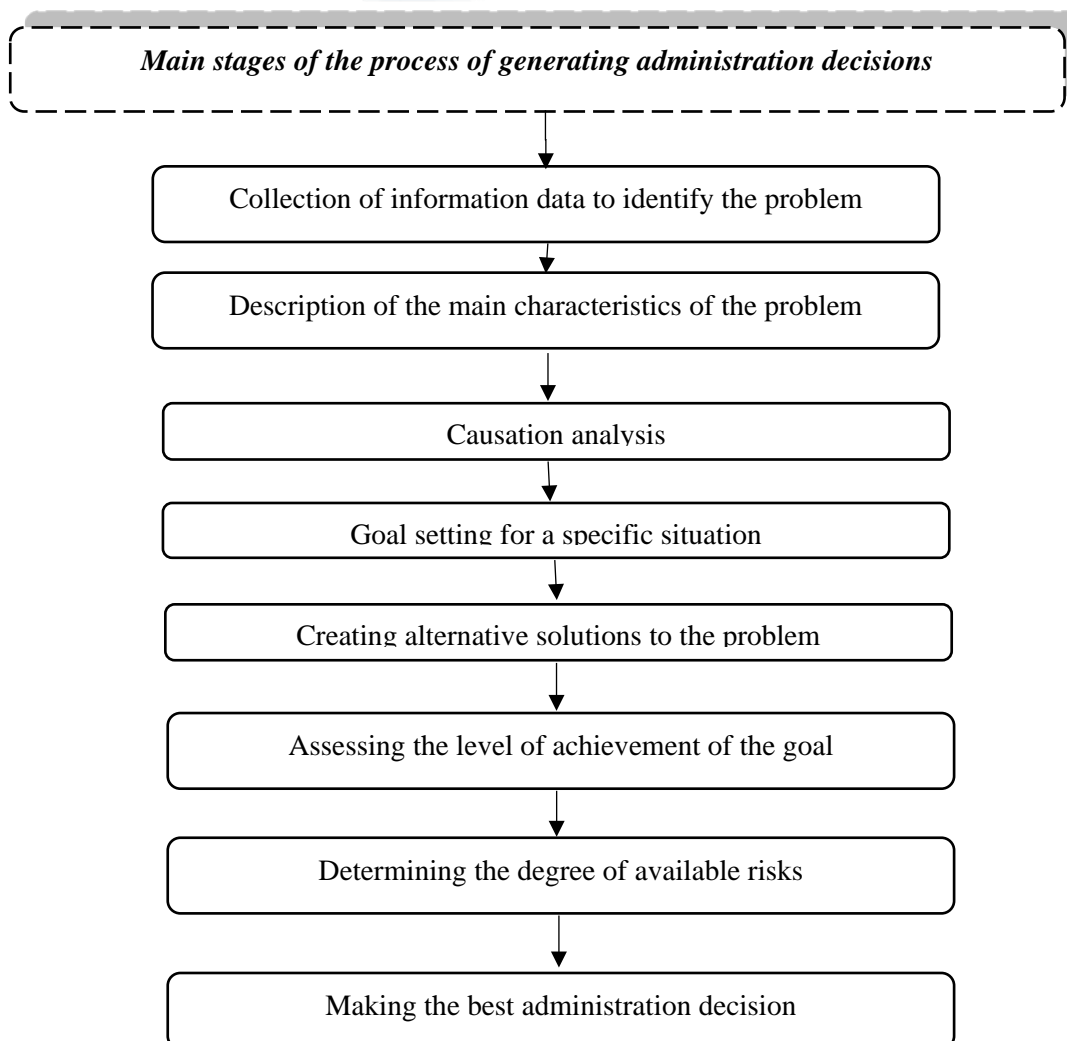

Fig. 1. Main stages of the process of generating administration decisions by L. Plunkett and G. Hale

In my opinion, the peculiarities of this approach to the classification of the stages of the process of generating an administration decision is that the process of conducting a comprehensive analysis of causation allows you to successfully structure ways to solve an urgent problem. At the same time, an important aspect of such activities is that the person making administration decisions must take into account the time constraints for the successful conduct of the above analysis.

In some scientific publications, the concept of “public administration” is interpreted in a broad and narrow sense. Representatives who share this approach are O. Alyokhin, A. Karmolytsky and Yu. Kozlov [14, p. 110-111].

These authors, in a broad sense, under public administration understand the process of approving the general rules of conduct of all participants in the society and, depending on changes in the environmental conditions, making adjustments to these rules. The subjects of the public administration, in this case, will be the bodies and

structures of the legislative, judicial and executive authorities, and its declarative forms - legislative and judicial regulatory acts.

In my opinion, there is an identification of public administration with state legal regulation. But, in fact, such a substitution of terms is not expedient from the point of view of public administration science, because, nevertheless, the directions of activity of these concepts differ.

In the process of analyzing the characteristics of public administration, G. Wright [15, p. 143] in his scientific work notes that it should be considered in terms of division at the stage of generating administration decisions. The author considers such stages:

- problem detection;
- approval of criteria for evaluating the problem;
- defining the limitations and priorities of the problem evaluation criteria;
- accumulation of necessary information data and facts;
- formulation and evaluation of alternative solutions;
- choosing the most effective decision-making option.

In my opinion, this classification of stages is somewhat incomplete and does not take into account all the aspects of the administration decision-making process. The key disadvantage of this approach is a certain disconnection of stages in accordance with the goal, which, in turn, is achieved through the formation, approval and implementation of the administration decisions.

Examining the scientific point of view of such scientists as: M. Albert, M. Mescon and F. Hedoury, we can trace the specific division of the process of making administration decisions into specific stages:

- diagnosing the problem;
- defining criteria and relevant constraints for the decision approval process;
- determination of alternative administration decisions;
- evaluation of the implementation of alternatives;
- approval of the decision.

The structured division of the process of formulation and generation of administration decisions given by the researchers, in my opinion, is considered logically acceptable. The priority in this approach will be to specify in detail the definition of existing relationships and the systematic structuring of the stage of diagnosing the problem.

R. Daft has a similar view on the process of producing an administration decision [13]. The author identifies such general stages of forming an administration decision as:

- awareness of the need to make a decision;

- conducting diagnostics and random analysis;
- selection of options for making administration decisions;
- the optimal choice of the most effective option.

I propose, in the perspective of the study, also to consider the definition of the term “mechanisms of public administration” in terms of foreign scientific opinion. In my opinion, the mechanism of public administration has a regulatory content, because with its help the country regulates society’s relations in various spheres of life.

In my opinion, the most complete meaning of the mechanism is revealed by J. Stiglitz [12] in the functional aspect, as a regulator between the processes of production of material goods and their consumption.

From the point of view of J. Kleiner’s scientific views [16, p. 9], the interpretation of the term “mechanism of public administration” is reduced to a set of artificially formed administration tools that implement the process of generating a scientifically sound administration decision, that achieves the most effective degree of its implementation.

I can partially agree with the author on this definition and suggest that, in my opinion, the mechanism of public administration is an artificially created set of means of influence, separate interactions between the subject and the object of the administration.

Also, from my point of view, it would be logical to consider such a definition of the term as a complex system of complex combinations of logical relationships, specific procedures that consists of many interconnected components of the system: political, economic, organizational, legal, etc.

One cannot disagree with the opinion that the implementation of any functions requires an appropriate sequence of actions, a dynamic flow of certain processes. This interpretation of the essence of the mechanism is clearly traced in the scientific work of A. Kuhlman [17, p. 57]. The author outlines the mechanism as an appropriate sequence of facts, the components of which can be both input and output facts, as well as the process that is implemented in the intervals between them.

We would like to draw attention to the fact that the mechanisms of public administration are defined, as well as purposeful unilateral influence with its clearly defined direction (course).

Considering a number of foreign scientific studies of the public administration science, we can follow the evolution of the terminology of public administration and the mechanism of its implementation, in particular, in the organizational and legal perspective.

Thus, G. Ferdman [18, p. 3] emphasizes the definition of the term “organizational-legal mechanism of the public administration”, which is considered as a set of administration elements that has a clear subordination, and provides an

appropriate relationship between the administrated and administration systems through an organized set of tools, techniques and means of legal impact.

In the context of this work, using logical inferences based on the analysis of the above research, we can offer our vision of the essence of the category “organizational-legal mechanism of the public administration”. I describe it as an official activity of state authorities and non-state institutions, regulated by generally accepted legal norms in the state and implemented in order to effectively address a set of controversial issues to prevent or eliminate social problems for the benefit of the society.

Unfortunately, it can be stated that in the world science of the public administration the concept of safety is not considered in sufficient detail and is not entirely correct. I propose to consider the evolution of the content of this category in more detail.

The process of understanding safety issues can be traced in the first attempts of the state to objectively assess the external threats to the environment. The essence of the category “safety” contains only the relative and semantic meaning, which it acquires only in the relationship between certain objects, or in a particular area of operation. It is of a historical nature and is directly related to various areas and forms of interaction in the general system of legal relations. Therefore, throughout the period of existence of the human race, the category of “safety” was formed in a more modern sense and acquired a new meaning.

A striking example of the importance of safety issues in any environment of human life is the hierarchical pyramid of needs of A. Maslow [19, p. 24]. With the help of such a schematic disclosure of the structure of needs, we can outline safety as one of the fundamental categories in the human life, through which the optimal development of the society and even its existence on the planet can take place.

Deeply studying the theory of needs of A. Maslow [20, p. 11], it seems clear that in the hierarchical system of needs the main aspects after physiological, is the need for safety. In the process of human life and the functioning of the socio-economic system, the dominant and one of the most important factors is safety.

Based on the scientific concepts of famous thinkers and philosophers of the 15-18th centuries [21], such as: T. Hobbes, J. Locke, N. Machiavelli, J.-J. Rousseau, B. Spinoza, the meaningful definition of safety was considered as an appropriate human condition, in the achievement of which the real threat was simply absent. During this time, research continued in the development of the conceptual content of this concept.

It is also worth noting that in the process of formation of capitalism, the development of a scientific vision of the essence of safety found its beginning in the vein of natural law. Proponent of this approach was T. Hobbes, who revealed the problem of safety in the perspective of his own theory of the origin of the state. The

author's research emphasized that the state is obliged to protect the rights of its citizens, including the right to personal and public safety.

In the context of the scientific views of J. Sonnenfels [22], the definition of the term "safety" had a specific form - a certain state in which there is no real threat to all objects without exception. For example, for an individual - private and personal safety, and for a particular country - public safety.

Based on the above definitions of the term, it is possible, within the study, to offer one's own vision of the term "safety" - a corresponding state, which is meaningfully opposed to the state of physical or moral danger. One of the components of safety is special conditions (political, material, etc.) and a developed system of institutional structures that are aimed at creating such a situation of peace or absence of dangers.

The definition of safety became a priority in politics and science in general after numerous wars and revolutions.

The results of scientific research in the field of safety issues of V. Pareto, in my opinion, are now gaining great importance because he was the first to apply the methodology of analysis of the impact of various factors on the studied process and its development. The peculiarity of this approach was the assignment of specific values to individual factors of influence, the share of which is determined from the minimum to the maximum degree.

In the process of evolution, the essence of the concept of "safety" was logically transformed into the definition of a state in which any subject is in a situation of complete protection and has no reaction in response to the negative impact of undesirable factors. From this point of view, foreign researchers have their own specific approach to the definition of the term "safety".

In J. Wedel's scientific understanding, safety is defined as a specific activity that is directly aimed at preventing dangerous situations that may threaten the relevant groups in the society or certain individuals. The essence of safety, in this context, is aimed at safety issues at various levels - from preventing coups, to preventing accidents at work or in everyday life.

Conclusions. It is substantiated that the need for a safe existence gives impetus to meet basic needs, which, in turn, are aimed at preserving human life as a unique form of existence. In the process of forming the social organization of the society, life was the main category and served as a means to assess the level of quality of safety assurance.

The author's vision of the essence of human safety as an objective state and, at the same time, a subjective feeling of protection of the individual, his rights and freedoms in multidimensional directions (physical, moral, property, psychological protection) is offered. I must point out that when a person's rights and freedoms are reliably protected, then he or she is fully safe. That is, human rights and freedoms are the direct guarantor of the absolute state of safety.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine from 28.06.1996]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Andronov, V.A., Dombrovska, S.M., Semkiv, O.M, Nazarenko, V.Yu. (2014). *Suchasnyi stan orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu v Ukraini [Today condition of station-legal department, which manages the desired security in Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Andriienko M.V. (2015). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu v Ukraini [Mechanisms that govern safe security in Ukraine]*. Doctor's thesis. Kyiv: IDUSTsZ [in Ukrainian].
4. Baliabas, V. (2012). *Derzhavne upravlinnia protsesom stanovlennia i rozvytku pozhezhnoriatuvanoi sluzhby Ukrainy [State management of the process of formation and development of the fire and rescue service of Ukraine]*. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 30, 247-254 [in Ukrainian].
5. Hovorun, S.V. (2017). *Prohnozuvannia neperedbachuvanykh ryzykiv u derzhavnomu upravlinnia systemoiu zabezpechennia pozhezhnoi bezpeky : sutnist ta metody [Forecasting of unforeseen risks in public administration of fire safety system: essence and methods]*. S.O. Shevchenko (Eds.). *Stanovlennia publichnoho administruvannia v Ukraini – Formation of public administration in Ukraine : Proceedings of 8th All-Ukrainian interuniversity conference for students and young scientists*. (pp. 22-26). Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].
6. Yemeljanov, V.M., Petrov P.P. (2013). *Derzhavne upravlinnia pozhezhnoiu ta tekhnohennoiu bezpekoiu pidpriemstv na pochatku orha-nizatsii yikh hospodarskoi diialnosti [State control of fire and technological safety of enterprises at the beginning of the organization of their activity]*. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia – Scientific works. Public Administration*, 214(226), 7-10 [in Ukrainian].
7. Martyn, O.M. (2017). *Pozhezhna bezpeka – skladova natsionalnoi bezpeky [Fire safety - a component of national security]*. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
8. Dean, E., Taylor, M.J., Francis, H. (2012). *A Systemic Approach to Fire Prevention Support. Systemic Practice and Action Research*, 25(5), 393-406. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/257664894_A_Systemic_Approach_to_Fire_Prevention_Support/link/58a1be42aca272046aafb6/download [in English].
9. Taylor M.J., Higgins, E., Francis, H., Jones, M. and Appleton, D. (2015). *Transforming fire prevention: a case study. Transforming government: policy, process and people*, 9(2), 223-236. Retrieved from <http://researchonline.ljmu.ac.uk/id/eprint/329/1/Fireprevtrans%202015%20accepted%20and%20for%20LJMU%20repository.pdf> [in English].
10. Hovorun, S.V. (2018). *Derzhavne upravlinnia u sferi zabezpechennia pozhezhnoi bezpeky v Ukraini: aspekty instytutsiinoho rozvytku [Public administration in the field of fire safety in Ukraine: aspects of institutional development]*. Candidate's thesis. Dnipro: Dnipropetrovskyyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].
11. Finkilshtein, O.V. (2015). *Osoblyvosti zastosuvannia poniat "derzhavne upravlinnia" ta "derzhavne rehuliuвання" u sferi vyshchoi osvity [Peculiarities of application of the concepts "public administration" and "state regulation" in the sphere of higher education]*. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 1(47). Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/1/08.pdf> [in Ukrainian].
12. Dukov, D.F. (2018). *Napriamy udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia investytsiiny v rehionalnyi rozvytok [Directions for improving the mechanisms of state management of investments in regional development]*. Candidate's thesis. Odesa: Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].

13. Andriienko, M. (2015). Obgruntuvannia skladovykh protsesu formuvannia ta realizatsii upravlinskykh rishen u sferi pozhezhnoi bezpeky [Substantiation of components of the process of formation and implementation of management decisions in the field of fire safety]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 101-106. Retrieved from <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31268.pdf> [in Ukrainian].
14. Tkach, M. (2012). Derzhavne rehuliuвання та derzhavne upravlinnia: spivvidnoshennia poniat [State regulation and public administration: the relationship between the concepts]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 8(200), 110-114 [in Ukrainian].
15. Yachmenov, Ye.F., Antonov, A.V. (2006). Rozrobka systemy vykonannia i kontroliu pryiniattia ta realizatsii upravlinskykh rishen [Development of the system of implementation and control of adoption and implementation of management decisions]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 88, 143-148. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36608/37-Yachmenyov.pdf> [in Ukrainian].
16. Ostroverkhova, N. (2012). Teoretychni zasady orhanizatsiinykh mekhanizmiv upravlinnia navchalnym protsesom (analitichnyi aspekt) [Theoretical fundamentals of organizational mechanisms of learning process management (analytical aspect)]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methods of education management*, 9, 1-16. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/6531/1/27.pdf> [in Ukrainian].
17. Andronov, V.A., Dombrovska, S.M., Semkiv, O.M, Nazarenko, V.Yu. (2014). *Suchasnyi stan orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu v Ukraini [The current state of organizational and legal support of state management of fire safety in Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Nazarenko, V.Yu. (2013). Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm derzhavnoho upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu v Ukraini [Organizational and legal mechanism of state fire safety management in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 3(42), 1-8. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-3/doc/2/14.pdf> [in Ukrainian].
19. Bryhinets, O.O. (2017). Pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Legal support of financial security of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].
20. Martyn, O.M. (2017). Pozhezhna bezpeka yak skladnyk natsionalnoi bezpeky: kontseptualni pidkhody do yii vyznachennia [Fire safety as a component of national security: conceptual approaches to its definition]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo – Scientific herald of the Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 15(2), 10-13. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_2_2017ua/4.pdf [in Ukrainian].
21. Natsionalna ta mizhnarodna bezpeka: sutnist, typolohiia, priorytety vydannia “Zovnishni spravy” [National and international security: essence, typology, priorities of the publication “Foreign Affairs”]. (n.d.). *uaforeignaffairs.com*. Retrieved from <https://uaforeignaffairs.com/uk/category/bezpeka/natsionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti> [in Ukrainian].
22. Romanenko, Ye.O., Chaplai, I.V. (2016). Sutnist ta osoblyvosti systemy marketynhu posluh u mekhanizмах derzhavnoho upravlinnia [Essence and features of the service marketing system in the mechanisms of public administration]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economy*, 12(186), 81-89 [in Ukrainian].

Література:

1. Конституція України /Стаття 3 Електронний ресурс – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Андронов В.А., Домбровська С.М., Семків О.М, Назаренко В.Ю. Сучасний стан організаційно-правового забезпечення державного управління пожежною безпекою в Україні: монографія / Андронов В.А., Домбровська С.М., Семків О.М, Назаренко В.Ю. – Харків, 2014. – С.279.
3. М. В Андрієнко. Механізми державного управління пожежною безпекою в Україні. Дис. д. держ. упр. : 25.00.02 / М. В. Андрієнко – ІДУСЦЗ. – К., 2015. – 347 с.
4. Балябас В. Державне управління процесом становлення і розвитку пожежно - рятувальної служби України / В. Балябас. // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип.30. – С. 247-254.
5. Говорун С.В. Прогнозування непередбачуваних ризиків у державному управлінні системою забезпечення пожежної безпеки : сутність та методи / Становлення публічного адміністрування в Україні : матеріали VIII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених // за заг. ред. С. О. Шевченка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2017. – 355 с.
6. Ємельянов В. М., Петров П. П. Державне управління пожежною та техногенною безпекою підприємств на початку організації їх господарської діяльності / В. М. Ємельянов, П. П. Петров / Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Державне управління. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 214. Т. 226. – 124 с.
7. Мартин О.М. Пожежна безпека – складова національної безпеки: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2017. 292 с.
8. Emma Dean, M. J. Taylor, N. Francis / A Systemic Approach to Fire Prevention Support/ Systemic Practice and Action Research 25(5) · October 2012 https://www.researchgate.net/publication/257664894_A_Systemic_Approach_to_Fire_Prevention_Support/link/58a1be42aca272046aafbdb6/download
9. M. J Taylor, E. Higgins, N. Francis, M. Jones and Appleton, D (2015) Transforming fire prevention: a case study. // Transforming government: policy, process and people, 9 (2). pp. 223-236. <http://researchonline.ljmu.ac.uk/id/eprint/329/1/Fireprevtrans%202015%20accepted%20and%20for%20LJMU%20repository.pdf>
10. С. В. Говорун Державне управління у сфері забезпечення пожежної безпеки в Україні: аспекти інституційного розвитку. –Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління (доктора філософії) за спеціальністю 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» (025 – Державне управління). – Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Дніпро, 2018. С.315.
11. О. В. Фінкільштейн / Особливості застосування понять "державне управління" та "державне регулювання" у сфері вищої освіти / О. В. Фінкільштейн // Актуальні проблеми державного управління № 1(47) с. 4 / 2015 <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/1/08.pdf>
12. Дуков Д.Ф. Напрями удосконалення механізмів державного управління інвестиціями в регіональний розвиток. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління (07 - Управління та адміністрування). – Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, Одеса, 2018. С.272.

13. Микола Андрієнко / ОБҐРУНТУВАННЯ СКЛАДОВИХ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України № 2, 2015 р, С. 101-106, <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31268.pdf>

14. Марія Ткач / Державне регулювання та державне управління: співвідношення понять с. 110-114/ Підприємництво, господарство і право, № 8 (200) 2012 р., С.181.

15. Розробка системи виконання і контролю прийняття та реалізації управлінських рішень / Є.Ф. Ячменьов, А.В. Антонов // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — № 88. — С. 143-148. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36608/37-Yachmenyov.pdf>

16. Н. Острроверхова ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ (аналітичний аспект) / Теорія та методика управління освітою, №9, 2012 р. С.1-16. <http://lib.iitta.gov.ua/6531/1/27.pdf>

17. Андронов В.А., Домбровська С.М., Семків О.М, Назаренко В.Ю. Сучасний стан організаційно-правового забезпечення державного управління пожежною безпекою в Україні: монографія / Андронов В.А., Домбровська С.М., Семків О.М, Назаренко В.Ю. – Харків, 2014. – С. 279.

18. В. Ю. НАЗАРЕНКО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОЖЕЖНОЮ БЕЗПЕКОЮ В УКРАЇНІ / Теорія та практика державного управління. – Вип. 3 (42) С/ 1-8. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-3/doc/2/14.pdf>

19. БРИГІНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право Ірпінь-2017, С. 464.

20. Мартин О. М. ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ / Науковий вісник Ужгородського національного університету С. 10-13. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_2_2017ua/4.pdf

21. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети видання “Зовнішні справи” <https://uaforeignaffairs.com/uk/category/bezpeka/natsionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologiya-prioriteti>

22. Романенко Є.О. Чаплай І.В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГУ ПОСЛУГ У МЕХАНІЗМАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ/ Є. О. Романенко, І. В. Чаплай // Актуальні проблеми економіки. – 2016. - №12(186) 2016 - С. 81-89.

УДК: 351.84: 338.242: 330. 342.146

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-40-48](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-40-48)

Дацій Олександр Іванович доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи, Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ ЯК КРИТЕРІЙ ДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Визначено проблеми державної влади в системі управління комунікаціями та просування інформації по ним. Проведено аналіз праць, що присвячені вивченню нових можливостей публічного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства. Встановлено, що невизначеність цілеорієнтованих критеріїв якості життя у суспільній справі призводить до великих помилок у соціальній, економічній політиці, розпоршує людський капітал, деконцентрує соціальну енергію у вирішенні головних питань розвитку. Доведено тезу про утопічність соціальної революції в сучасних умовах в Україні. Визначено якість життя у якості головного критерію людського розвитку в Україні.

Відмічено, що глибокі інституційні перетворення вимагають часу, а соціальна революція за означенням – швидка й кардинальна їх зміна. Отже, ті, що проєктують соціальну революцію, беруть на себе непосильне завдання, яке, принаймні, не може вкластися в часові рамки „революції”. А безстрокова, перманентна революція втрачає будь-який сенс, адже вона не відрізняється від „еволюції”. Звідси можна підтримати висновок, що "соціальна революція як кардинальна і відносно швидка заміна соціальних інституцій, що переводить суспільну систему у нову якість – це скоріше міф, аніж історична реальність. Вона базується на утопічному сподіванні на можливість швидкого створення суспільної системи за ідеологічним проєктом, не враховує реального співвідношення ролі людського задуму, з одного боку, і спонтанних змін та еволюційного реформаторства, з іншого, у процесах суспільної трансформації”.

Зазначено, що спрямованість і зусилля держави в напрямку оптимістичних соціальних перспектив дають позитивний результат, якщо у результаті основним є підвищення рівня якості життя. У соціальних перспективах України однією з основних проблем залишається проблема убогості і бідності, яка має свою

специфіку та визначає диспропорції у розвитку балансу якості життя між різними верствами населення або відсутність концентрації соціального капіталу у напрямку соціального розвитку суспільства. Працьовитість, дисциплінованість, освіченість українських людей відзначають практично всі іноземні інвестори в якості переваг української економіки. Проблема бідності в Україні викликана нерівністю прибутків і відсутністю закріплених законодавством можливостей збільшення прибутків при посиленій праці і високому рівні освіти.

Ключові слова: державна влада, інформаційне суспільство, управління комунікаціями, якість життя.

Datsiy Oleksandr Ivanovich Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

STATE POLICY IN THE SPHERE OF SOCIO-ECONOMIC LIFE AS A CRITERIA FOR THE ACTIONS OF THE UKRAINIAN GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SOCIETY

Abstract. The problems of state power in the system of managing communications and promoting information on them are identified. An analysis of works devoted to the study of new possibilities of public management in the conditions of the development of the information society was carried out. It was established that the uncertainty of goal-oriented quality of life criteria in public affairs leads to big mistakes in social and economic policy, disperses human capital, and deconcentrates social energy in solving the main issues of development. The thesis about the utopian nature of the social revolution in modern conditions in Ukraine has been proven. The quality of life is defined as the main criterion of human development in Ukraine.

It was noted that deep institutional transformations require time, and a social revolution by definition is a quick and radical change in them. Therefore, those who project a social revolution take on an overwhelming task, which, at least, cannot fit into the time frame of the "revolution". And an indefinite, permanent revolution loses all meaning, because it does not differ from "evolution". From this, we can support the conclusion that "social revolution as a radical and relatively quick replacement of social institutions, which transforms the social system into a new quality, is more of a myth than a historical reality. It is based on the utopian hope of the possibility of quickly creating a social system according to an ideological project, not takes into account the real ratio of the role of human design, on the one hand, and spontaneous

changes and evolutionary reformation, on the other, in the processes of social transformation."

It is noted that the direction and efforts of the state in the direction of optimistic social prospects give a positive result, if the main result is an increase in the quality of life. In the social perspectives of Ukraine, one of the main problems remains the problem of destitution and poverty, which has its own specificity and determines disproportions in the development of the balance of the quality of life between different layers of the population or the lack of concentration of social capital in the direction of social development of society. Hardworking, disciplined, and educated Ukrainian people are noted by almost all foreign investors as advantages of the Ukrainian economy. The problem of poverty in Ukraine is caused by the inequality of incomes and the lack of opportunities to increase incomes established by legislation with increased work and a high level of education.

Keywords: state power, information society, communications management, quality of life.

Постановка проблеми. Проблема кризових явищ управління державою на сучасному етапі пов'язана вже не просто з пагубними технологіями, але з відсутністю системи єдиних напрямків і обмежень діяльності, визначених і збалансованих на різних рівнях і в різних сферах мірою життя. Розвиток України пов'язаний з глобальними тенденціями розвитку світової цивілізації, боротьбою за лідерство в неї, так і з сучасними домінуючими внутрішніми ситуаціями, що визначають логіку внутрішнього розвитку. Тому сучасні державні управління діють неадекватно не тільки через відсутність професіоналізму, але і ще через відсутність знання міри життя природи, людини, суспільства.

Розвиток науки і соціальних технологій дозволяє сучасним представникам влади на всіх її рівнях успішно застосовувати насильство за допомогою психічного і фізичного придушення. людина, що заважає, визначається як перешкода, що усувається. Проблема насильницьких технологій набуває особливої гостротипри застосуванні високого рівня знань про управління комунікаціями і просування інформації по ним (технології перекручування інформації).

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Різні аспекти розвитку інформаційного суспільства проаналізовано в українській і російській літературах у працях І.Ю. Алексеєвої, М.С. Демкової, Т.А. Берези, Л.В. Березовець, О.Л. Вартанової, С.Т. Кара-Мурзи, А.В. Колодюка, І.Б. Колиушко, В.І. Лисицького, Л.Г. Мельника, І.С. Мелюхіна, А.І. Ракитова, Г.Л. Смоляна, Д.С. Черешкіна, А.А. Чернова та ін.

Мета статті - проаналізувати процес зростання якості життя як критерій дій української влади в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Ще у 1973 році у США вийшла книга видатного американського соціолога й футуролога, засновника концепції постіндустріального (інформаційного) суспільства Д. Белла (1919-2011 рр.) «Прихід постіндустріального суспільства» [1], яка викликала великий інтерес до теми й мала широкий позитивний резонанс. Ця праця стала підсумком осмислення тих процесів, що відбувалися в економіці й суспільному житті Сполучених Штатів у повоєнні десятиріччя (Друга світова війна). Книга містить глибокий аналіз основних тенденцій у зміні співвідношення секторів суспільного виробництва, становленні економіки послуг, формуванні наукового знання як самостійного елемента виробничих сил. У ній оцінюються роль і місце постіндустріального суспільства в загальній картині соціального прогресу. Цілісна концепція вибудовується Беллом на підставі аналізу гігантського фактологічного матеріалу, в полеміці з представниками різноманітних напрямів економічної й соціологічної думки.

Для людства інформація перетворилася на глобальний невичерпний ресурс. Його інтенсивне засвоєння, а також виникнення нових вражаючих можливостей публічного управління - характерні риси, що вирізняють нову епоху.

Інформація також у всьому світі розглядається і як один з головних економічних ресурсів, сутність якого свого часу розкрили численні вчені. Польський філософ та економіст А. Шафф писав: «Суспільство інформатики створює умови для щасливого життя людства; воно знімає з порядку денного те, що досі було причиною поганої якості життя мас — потребу... створює можливості для повної реалізації особистості, звільняючи людину від важкої фізичної, а також монотонної розумової праці, забезпечуючи її вільним часом для саморозвитку й величезним прогресом знання» [2, с. 331-332].

Головний методологічний принцип вчення відомого канадського філософа, філолога, еколога засобів комунікації й теоретика впливу артефактів як засобів комунікації Маршалла Маклюена (1911-1980 рр.) можна сформулювати так: духовний і матеріальний прогрес людства визначають не знаряддя праці або освоєння природи, не економіка, політика чи культура, а технологія соціальної комунікації, тобто комунікаційні канали, якими володіють люди [3].

Завдяки інформаційним технологіям постіндустріальне суспільство відрізняється від своїх попередників зміною терміну тривалості різних соціальних процесів. Приміром, рівень і якість освіти членів суспільства змінюються швидше за технології; також швидше проходить процес змін стереотипів масової поведінки, ніж співвідношення сил держав або час проведення реформ.

Регенерація соціального капіталу після «великого розриву» з традицій-

ними нормами (релігії або ієрархічного устрою) вимагає відтворення за допомогою дискусій, доказів, культурних аргументів або культурних війн [4, с. 340]. П. Бурдьє виділяє три типи політичного капіталу: той, що заснований на світогляді конфесій; той, що ґрунтується на формалізованих режимах потсмонархічного типу; та позиковий політичний капітал, що спирається на довіру [5, с. 208]. Соціальний оптимізм зростає в процесі розвитку й укріплення соціального капіталу в тому ступені, у якому соціальний капітал із потенційного переходить у практичний розвиток міри життя суспільства. Тому проект оптимістичного розвитку з державної політики, як ієрархічного детермінування, розростається до історичного сценарію в умовах цілеорієнтації соціального капіталу у формуванні громадянського суспільства в цілому і мережних структурах зокрема. Це положення є вірним і відносно глобальних процесів, тому у Програмі розвитку ООН у якості трьох основних опор співробітництва визначаються сприяння розвитку, інвестиції у розвиток людини, прибуток від яких вимірюється людським потенціалом; міжнародна торгівля, як каталізатор розвитку людини при обмеженні несправедливого обміну; безпека від використання насильства [6, с. 2-3]. До цього ж прогрес не зводиться лише до покращення здоров'я і освіти, підвищення доходів, але й складається з розширення можливостей вибору лідерів, що впливають на державні рішення і обмін знаннями [7, с. 1].

Невизначеність цілеорієнтованих критеріїв якості життя у суспільній справі призводить до великих помилок у соціальній, економічній політиці, розпорошує людський капітал, деконцентрує соціальну енергію у вирішенні головних питань розвитку.

При використанні цих систем розрахунків, які мають методологічні помилки, відбувається, на думку С.Г. Кара-Мурзи, «ефект Піаже», втрата принципу збереження величини або кількості, який як інструмент міри «складає необхідну умову будь-якої раціональної діяльності» [8, с. 118]. Тому порівняння рівня життя відбувалось (а часто-густо і відбувається) за побічними, не життєвоважливими показниками, при зневажанні суспільних амортизаторів. Іншим недоліком використання лише кількісних показників, без з'ясування сутнісних детермінант якості життя, є відмова від концепції базовості економічної сфери у топці суспільства, що є невірним, тому що добробут суспільства та заможність особистості у кінцевому рахунку базується на праці.

Тому використання окремих макропоказників або мікропоказників часто-густо не враховують або втрачають ідею завзятої праці, вже в цьому знижуючи цінність ідеї добробуту народу. У цьому контексті доцільним є розгляд зміни структури вартості зробленого сукупного продукту, аналіз якої дуже вдало зробили В.О. Лісічкін та Л.О. Шелєпін. Постіндустріальне суспільство країн Заходу (для нього використовуються також терміни: інформаційне суспільство,

суспільство споживання, сучасний капіталізм) має специфіку, яка пов'язана з виходом на перший план інформації, наука стає безпосередньою виробничою силою, економіка набуває надскладний характер. Основою економіки постіндустріального суспільства стало одержання надлишкової прибавочної вартості, що виникає за рахунок зниження витрат виробництва на окремій групі підприємств, тому для одержання постійного прибутку повинні постійно впроваджуватися все нові і нові випереджальні технології. Принцип одержання максимального прибутку на основі надлишкової прибавочної вартості постійно поширюється на всі сфери життя суспільства, тому виникло «суспільство споживання», в якому створюються нові предмети споживання і навіть потреби («індустрії мод, кумирів, «зірок») [9, с. 11-15.].

Саме зміна структури вартості виробленого сукупного продукту визначила домінанту духовно-культурного та наукового фактору розвитку суспільства, при цьому його основною тенденцією стає конкуренція за якість життя. Ці положення визначають також економічне підґрунтя реалізації людської потреби у самореалізації, або гармонізацію ступенів волі, якщо прийняти класифікацію суспільного прогресу В.М. Мініної. В її концепції виділяється три типи суспільного прогресу згідно трьом ступеням розвитку волі: волі як міри оволодіння стихійними силами природи, волі як міри оволодіння стихійними соціальними силами (соціальної волі) і волі як міри оволодіння людиною власними силами (волі особистості). Відповідно цьому, перший тип прогресу обумовлений в більшій мірі природною детермінацією, другий — соціальною, третій — біосоціальною. Головними факторами соціального прогресу є незворотний характер розвитку продуктивних сил, у якому домінує висхідна лінія (соціальна сутність прогресивних змін в продуктивних силах суспільства складається у вдосконалюванні здатності людини до праці), а також еволюція матеріальної і духовної культури і зростання її ролі в організації соціально-економічного і соціально-політичного життя суспільства [10, с. 21].

Тому «світ постіндустріального суспільства вимагає нових моделей соціальної організації». Потреба в інформації зростала й зростає швидше, ніж виробляється сама інформація. Зростаючий брак інформації та розвиток ринкових відносин — разом є стимулом до революційних змін у царині інформаційних і комунікаційних технологій — основи сучасної соціотехнічної революції.

Нині використовується термін "соціальна революція". Андрій Єрмолаєв вважає, що Україну "чекає другий етап соціальної революції". "З революцією і демократією можна жартувати, тому що революція і демократія наносять удар. На жаль, нас чекає другий етап соціальної революції, який буде куди більш жорстким, ніж події Майдану. І нести відповідальність будуть ті політичні сили, які зараз реставрують старий режим в новій оболонці". На його думку, "на хвилі

злиднів, голоду і революційної рефлексії в Україні можливі соціальні бунти, які очолять нові радикальні лідери без серйозної політичної позиції". "Щоб цього не сталося, необхідно уникнути соціальних потрясінь цієї зими, провести найглибшу конституційну реформу (що включає, в тому числі, децентралізацію) і перезавантажити національну владу" [11].

Концепцію «соціальної революції» як швидкого революційного (читай – насильницького) переоблаштування суспільства, на яку поклалися більшовики, свого часу піддав гострій критиці Микола Бердяєв. Він писав про необхідність нагадати їм “про ту остаточно з’ясовану істину, наукову та філософську, що соціальна революція в строгому сенсі слова взагалі неможлива, її ніколи не було і ніколи не буде. У цій області слово «революція» можна вживати тільки алегорично, лише в дуже розширеному сенсі. ...Зміна соціальної тканини суспільств завжди є тривалий молекулярний процес; вона залежить, з одного боку, від стану продуктивних сил, від економічної творчості, промислової та сільськогосподарської, з іншого – від незримих змін у людській психіці» [12].

Глибокі інституційні перетворення вимагають часу, а соціальна революція за означенням – швидка й кардинальна їх зміна. Отже, ті, що проєктують соціальну революцію, беруть на себе непосильне завдання, яке, принаймні, не може вкластися в часові рамки „революції”. А безстрокова, перманентна революція втрачає будь-який сенс, адже вона не відрізняється від „еволюції”. Звідси можна підтримати висновок, що "соціальна революція як кардинальна і відносно швидка заміна соціальних інституцій, що переводить суспільну систему у нову якість – це скоріше міф, аніж історична реальність. Вона базується на утопічному сподіванні на можливість швидкого створення суспільної системи за ідеологічним проєктом, не враховує реального співвідношення ролі людського задуму, з одного боку, і спонтанних змін та еволюційного реформаторства, з іншого, у процесах суспільної трансформації" [13].

Узагальнюючи досвід інформатизації нашої країни, порівнюючи його з досвідом інших розвинених інформаційних держав, зважаючи також на те, що Україна не залишається осторонь глобалізаційних процесів, можна стверджувати, що вона має всі шанси достойно вийти на світовий рівень і побудувати власне інформаційне суспільство, відповідно до соціальних стандартів.

Конкуренція країн у людському розвитку по-суті стає боротьбою за більш високий рівень якості життя, що поступово стає системним критерієм оптимістичної перспективи розвитку суспільства. Всі інші фактори є підсистемними або свідчать про залежність соціальної перспективи від централізму проблеми усталеності суспільства і збалансованості усталеного

людського розвитку.

Висновки. На сьогодні якість життя є критерієм людського розвитку в Україні. Дії влади мають бути цілеспрямовані на зниження рівня бідності населення і виступати одним із найважливіших критеріїв розвитку міри життя України. Вирішення проблеми бідності є вирішенням оптимального співвідношення політики соціального захисту – субсидіарності стимулювання підприємницької активності, державного вирівнювання в оплаті праці бюджетників.

Література:

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна філософія. - К., 1996. - С. 194-251.
2. Политология : Уч. мет. пос. / В.С. Пусько, Т.В. Богомоллова, И.В. Волкова и др. / под ред. В.С. Пусько. - М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2008. - 363 с.
3. "Маршалл Маклуен" [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Маршалл_Маклуен.
4. Фукуяма Ф. Великий разрыв /Ф. Фукуяма; Пер. с англ. подобщ. ред. А.В. Александровой. - М.: ООО «Издагелство АСТ», 2003. - 474 с.
5. Бурдьё П. Социология политики. Пер. с фр. /Сост., общ.ред. и предисл. Н.А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. - 336 с.
6. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: Помощь, торговля и безопасность в мире неравенства. /Пер. с англ. — М.: «Весь мир», 2005. Опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). -416 с.
7. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека /Пер. с англ.; ПРООН. - М.: Издательство «Весь Мир», 2010.-244 с.
8. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. - К.: Оріяни, 2003. -500 с.
9. Лисичкин В.А., Шелепин Л.А. Третья мировая (информационно- психологическая) война. - М.: Институт социально-политических исследований АСН, 1999.-304 с.
10. Минина В.Н. Методология социального программирования. Специальность 22.00.08 - социология управления. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора социологических наук. - СПб., 1999. - 36 с.
11. Єрмолаєв А. Нас чекає другий етап соціальної революції, який буде жорсткіший за Майдан [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв / Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/27.10.2015>.
12. Бердяев Николай. Духовные основы русской революции [Электронный ресурс] / Николай Бердяев // Собр. соч. в 4 т. – Париж: YMCA-Press, 1990 / Режим доступа: http://www.krotov.info/berdyaev/1918/rev_08.html.
13. Колодій А. Про феномен революції в контексті сучасності /А. Колодій // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – 2014. – № 5. – С. 133-143. – http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk05/visnyk05.pdf

References:

1. Bell D. Prihid postindustrial'nogo suspil'stva / D. Bell // Suchasna zarubizhna filosofija. - К., 1996. - S. 194-251.

2. Politologija : Uch. met.pos. / V.S. Pus'ko, T.V. Bogomolova, I.V. Volkova i dr. / pod red. V.S. Pus'ko. - M.: MGTU im. N.Je. Baumana, 2008. - 363 s.
3. "Marshall Makluen" [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/Marshall_Makluen.
4. Fukujama F. Velikij razryv /F. Fukujama; Per. s angl. podobshh. red. A.V. Aleksandrovoj. - M.: OOO «Izdagel'stvo AST», 2003. - 474 s.
5. Burd'e P. Sociologija politiki. Per. s fr. /Sost., obshh.red. i predisl. N.A. Shmatko. M.: Sosio-Logos, 1993. - 336 s.
6. Doklad o razvitii cheloveka 2005. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo na pereput'e: Pomoshh', trgovlja i bezopasnost' v mire neravenstva. /Per. s angl. — M.: «Ves' mir», 2005. Opublikovano dlja Programmy razvitija Organizacii Ob'edinennyh Nacij (PROON). -416 s.
7. Doklad o razvitii cheloveka 2010. Real'noe bogatstvo narodov: puti k razvitiju cheloveka/Per. s angl.; PROON. - M.: Izdatel'stvo «Ves' Mir», 2010.-244 s.
8. Kara-Murza S.G. Manipuljacija soznaniem. - K.: Oriyani, 2003. -500 s.
9. Lisichkin V.A., Shelepin L.A. Tret'jamirovaja (informacionno- psihologicheskaja) vojna. - M.: Instatut social'no-politicheskikh issledovanij ASN, 1999.-304 s.
10. Minina V.N. Metodologijasocial'nogoprogrammirovanija. Special'nost' 22.00.08 - sociologija upravlenija. Avtoreferat dissertacii na soiskanieuchenostepeni doktora sociologicheskikh nauk. - SPb., 1999. - 36 s.
11. Ermolaev A. Nas chekae drugij etap social'noï revoljucii, jakij bude zhorstkishij za Majdan [Elektronnij resurs] / A. Ermolaev / Rezhim dostupu: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/27.10.2015>.
12. Berdjaev Nikolaj. Duhovnye osnovy ruskoj revoljucii [Jelektronnyj resurs] / NikolajBerdjaev // Sobr. soch. v 4 t. – Parizh: YMCA-Press, 1990 / Rezhim dostupa: http://www.krotov.info/berdyaev/1918/rev_08.html.
13. Kolodij A. Pro fenomen revoljucii v konteksti suchasnosti /A. Kolodij // Visnik L'vivs'kogo universitetu. Filosofov'ko-politologichni studii. – 2014. – № 5. – S. 133-143. – http://filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk05/visnyk05.pdf

УДК 614.253.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-49-61](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-49-61)

Колісніченко Наталя Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук, Інститут публічної служби та управління Національного університету Одеська політехніка, вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 06509, тел.: (066) 254-91-12, <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>

ПІДГОТОВКА З ЛІДЕРСТВА В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: МОДЕЛІ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Анотація. У статті розглядається концепція лідерства в сфері охорони здоров'я в контексті визначення основних компетенцій та професійної підготовки, необхідних в управлінні охороною здоров'я та професіоналізації керівних кадрів для ефективного виконання своїх повноважень. У статті досліджуються різні теорії управління та лідерства, включаючи інституційну теорію, теорію відкритих систем, теорію стратегічного управління та теорію середовища. Існує багато теорій лідерства, які лежать в основі управління та практики лідерства. Найвідоміші з них намагаються розглянути, що лежить в основі успішних лідерів. У статті розглядається лідерство в галузі охорони здоров'я. З одного боку, керівники (підготовлені, професійні менеджери охорони здоров'я) здійснюють повноваження з управління, виконують управлінські функції та забезпечують лідерство. З іншого боку, медичні працівники (включаючи лікарів і медсестер) та інші спеціалісти без досвіду управління можуть зайняти керівні посади та стати лідерами. Різні стратегії навчання та розвитку використовуються для усунення виявлених недоліків у навичках, спрямованих на розвиток нових компетенцій та покращення наявних. Такі стратегії включають формальне та неформальне навчання та професійний розвиток у формі академічних програм та неформальних підходів до навчання, таких як коучинг, наставництво, рольове моделювання, навчання на робочому місці або змістовне навчання та практичне навчання. Обидва підходи до навчання визнані важливими для вдосконалення управлінських навичок, особливо в таких складних системах, як охорона здоров'я. Робиться висновок про необхідність подальших досліджень взаємозв'язків між цільовим професійним навчанням, підвищенням кваліфікації, розвитком індивідуальних компетентностей керівників з управління та ефективністю системи охорони здоров'я в цілому.

Ключові слова: система охорони здоров'я, управління системою охорони здоров'я, лідерство в управлінні сферю охорони здоров'я, лідерські навички, підготовка з лідерства.

Kolisnichenko Natalia Mykolayivna Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Head of the Social and Humanitarian Sciences Chair, Institute of Public Service and Management of the Odesa Polytechnic National University, Genuezka St., 22, Odesa, 06509, tel.: (066) 254-91-12, <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>

HEALTH LEADERSHIP TRAINING: COMPETENCY DEVELOPMENT MODELS

Abstract. The article examines the concept of leadership in the health area in the context of identifying the core competencies and training required in health management and the professionalization of management to effectively perform their roles. The paper studies various management and leadership theories, including institutional theory, open systems theory, advanced strategic management theory, and environmental theory. There are many theories of leadership that underlie management and leadership practices. The most famous of them are trying to consider what underlies successful leaders. The paper argues for leadership in health sector. On the one hand managers (trained, professional health managers) exercise management authority, exercise managerial functions, and provide leadership. On the other hand, medical professionals (including doctors and nurses) and other specialists with no experience in management can move into leadership positions and become leaders. Various training and development strategies are currently being used to address identified skills gaps, aiming to develop new competencies and improve existing ones. Such strategies include formal and informal learning and professional development in the form of academic programs and non-formal approaches to learning such as coaching, mentoring, role modeling, on-the-job training or contextual learning and experiential training. Both approaches to learning have been recognized as important for improving the skills of management, especially in complex systems such as health care. It is concluded that further research is needed on the relationship between targeted training, professional development, the development of individual management competencies and the effectiveness of the health system as a whole.

Keywords: health system, health management, leadership in health management, leadership skills, leadership training.

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я є складною і динамічною; у ній виникають проблеми, властиві її унікальним характеристикам, а також проблеми, яких зазнають організації в інших секторах.

Зазначені проблеми включають внутрішній тиск, що виникає через вимоги прозорості та підзвітності, посилення впливу різних заінтересованих сторін, таких як політичні та соціальні групи, які мають інтереси в секторі, а також брак медичних працівників через ефект старіння робочої сили. Зовнішні чинники за межами системи охорони здоров'я включають зміни в демографії населення, економічні фактори, глобалізацію, державну політику та прогрес у сфері медицини й інформаційних технологій, що справляють глибокий вплив на сектор охорони здоров'я. Таким чином, система охорони здоров'я зазнає постійних реформ, які випливають із взаємодії чинників як всередині системи, так і поза неї. Такі реформи необхідні, щоб задовольнити очікування населення та забезпечити надання безпечної, ефективної та якісної медичної допомоги. У цьому сенсі ефективне лідерство має вирішальне значення для здійснення змін, необхідних для покращення якості надання медичних послуг. Саме тому воно визнається вирішальним у формуванні організаційної культури та стимулюванні впровадження реформ у системі охорони здоров'я. Це у свою чергу проявляється у зростанні інтересу до концепцій управління охороною здоров'я та лідерства, що відображено в широкому спектрі досліджень з управління охороною здоров'я та лідерства в різних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізація лідерства в системі управління охороною здоров'я спостерігається в наукових працях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Лідерство та розвиток лідерських навичок суб'єктів управління галуззю стали предметом дослідження американських науковців Б.Аволіо, Б.Басса, У.Бенніса, Л.Бернса, І.Бредлі, Б.Вайнера, Дж.Дейлі, Д.Джексона, Дж.Джоунса та інших; європейських вчених Дж.Дорроса, Дж.Шапіро, К.Хінтіа та інших. Серед вітчизняних дослідників зазначену проблематику розглядали К. Бордюг, Т.Вежновець, Р. Погоріляк, Г. Слабкий та інші. Однак науковий інтерес в галузі управління охороною здоров'я та лідерства спрямований в основному на виявлення та оцінку основних компетенцій (тобто знань, навичок та вмінь, ставлення до оточення), необхідних управлінцям сфери охорони здоров'я та лідерам для ефективного виконання своїх повноважень. Виявлення таких компетенцій є центральним для ініціювання відповідних освітніх програм, навчальних курсів та програм професійного розвитку задля підвищення індивідуальної компетентності та підвищення ефективності системи в цілому.

Метою статті є обґрунтування концепції «лідерства» стосовно охорони здоров'я та виокремлення необхідних компетенцій для суб'єктів управління цією сферою.

Виклад основного матеріалу. У сфері охорони здоров'я термін «лідерство» тісно пов'язаний і часто використовується як синонім із поняттями «менеджмент», «керівництво», «управління». Відтак, представляючи концепції

лідерства в сфері охорони здоров'я, ми спиратимемося як на управління, так і на лідерство, оскільки обидва терміни розглядаються як релевантні у наданні послуг з охорони здоров'я.

У загальному сенсі управління передбачає планування, організацію, контроль, бюджетування, виконання та оцінку; це забезпечує ефективне використання ресурсів задля досягнення організаційних цілей [15, с. 92-93]. Поняття управління було описано як «унікальне» в тому сенсі, що воно не має універсального застосування, а швидше продиктовано політикою, структурами та культурними цінностями, в яких воно реалізується [14]. Якщо управління розглядається як ефективне планування та використання ресурсів для досягнення запланованих результатів, то лідерство на відміну від нього визначається як забезпечення для інших можливості прийняти виклики та досягнути результатів у складних умовах.

Існують різні школи управління. Однією з таких шкіл є «традиційний» або бюрократичний (науковий) підхід до управління, який підкреслює чітку структуру управління, засновану на ієрархічних уявленнях, що передбачають контроль за працівникам і відповідальність за результати діяльності (підхід описаний Ф.Тейлором [8]). Конкуруюча школа — це підхід до управління людськими відносинами, який зосереджується на залученні працівників до проектування їхньої діяльності (участь, самоврядування), мотивації працівників, задоволенні їхніх потреб, підвищенні якості життя та врегулюванні конфліктів (підхід описаний Л.Бернсом Е.Бредлі Б.Вайнером [12]). Існують також численні інші теорії управління, включаючи інституційну теорію, теорію відкритих систем, перспективну теорію стратегічного управління та екологічну теорію.

Лідерство, у свою чергу, базується навколо бачення, ідей, напрямків та мотивації; лідерство визначає напрямок та мотивує інших досягати організаційних цілей, а не зосереджується на щоденній реалізації цих цілей [15, с.95]. За словами У.Бенніс і Б.Нанус [10, с. 21], «управлінці — це люди, які роблять все правильно, а лідери — це люди, які роблять правильні речі. Різницю можна підсумувати як діяльність на основі бачення та судження (продуктивність) та діяльність з оволодіння рутинними процедурами (ефективність)». Незалежно від відмінностей між управлінням і лідерством з точки зору ролей і функцій, обидва визнаються важливими для досягнення організаційних цілей і завдань [15].

У певних випадках функції управління можуть забезпечувати лідерство, тоді як діяльність з лідерства може сприяти управлінню. Така точка зору узгоджується з думкою Б.Басса і Б.Аволіо [9], які стверджували, що ефективне лідерство є відображенням оптимального поєднання різних стилів, включаючи управління і практику лідерства. Крім того, концепція «розподіленого лідерства - distributed leadership» [23], яка передбачає, що для того, щоб бути «лідером», не потрібно мати офіційну керівну посаду, нівелює дебати про дихотомію

управління/лідерство. Таким чином, хоча відмінність між управлінням і лідерством виникає через відмінності в повноваженнях і функціях, реальність така, що ці ролі часто вибираються несвідомо і не окреслюються чітко; з'являється і змінюється в результаті проблем, що виникають на керівних посадах.

Таким чином, управлінці (особи, які пройшли загальну підготовку, професійні менеджери з охорони здоров'я) виконують повноваження з управління, реалізують управлінські функції та забезпечують лідерство. З іншого боку, медичні працівники (включаючи лікарів і медсестер) та інші фахівці, які не мають досвіду в управлінні, можуть перейти на керівні посади та стати лідерами. Однією з трансформацій, яка суттєво вплинула на соціальний контекст охорони здоров'я, є збільшення участі медперсоналу у плануванні, управлінні та організації допомоги відповідно до концепції медичного лідерства. Медичне керівництво здійснюється медперсоналом в умовах забезпечення безпечної, ефективної та високоякісної меддопомоги [13, с. 79].

Таким чином, у сфері охорони здоров'я модель «менеджералізму», коли домінують управлінці-керівники загального профілю, замінюється єдиною (колективною) структурою управління задля ефективного надання медичних послуг.

Існує багато теорій лідерства, які лежать в основі управління та практики лідерства. Найбільш відомі із них намагаються розглянути те, що лежить в основі успішних лідерів [17].

Теорія великої людини. Рання, дещо застаріла теорія, яка припускає, що лідерами народжуються, а не стають. Зростання особистості як лідера пов'язується із особистісними властивостями (харизма, інтелект і мудрість).

Теорія рис характеру запевняє що у лідерів є унікальні якості, які відрізняють їх від інших людей та роблять їх успішними керівниками [2] та стверджує, що деякі люди мають певні риси, яким неможливо навчитися (наприклад, адаптивність, амбітність, наполегливість).

Поведінкова теорія. У 1960-х роках теорія лідерства тяжіє від теорії рис характеру до поведінкової теорії (тобто, що насправді роблять лідери).

Теорія випадковостей. Ефективні лідери розробляють різні способи роботи зі своїм оточенням залежно від ситуації, потреб і характеристик оточення. Теорія випадковості (або ситуаційна теорія) з'явилася на початку 1960-х років минулого сторіччя через нездатність попередніх теорій пояснити різні аспекти поведінки лідера. Теорія випадковостей базується на передумові, що поведінка лідера змінюється в залежності від переважаючих обставин чи ситуації. На думку Л.Смірліча і Г.Моргана [22, с.19-20], лідерство є продуктом взаємодії ситуації, лідера та оточення. Інші теорії, які витікають із теорії

випадковостей, включають трансакційні та трансформаційні теорії лідерства, які були введені Бернсом у 1978 році.

Трансакційне лідерство. Лідер мотивує нагородою або покаранням. Трансакційні лідери асоціюються з винагородою за непередбачені обставини (винагорода за дотримання вимог) та управлінням за винятком (активно або пасивно) [12]. Вони уособлюють законну владу та повагу до правил і традицій. З огляду на практику, пов'язану з трансакційним лідерством, деякі автори пов'язують цей стиль керівництва з функціями управління [16].

Трансформаційне лідерство – це коли люди йдуть за лідером, який надихає їх баченням, мотивацією та ентузіазмом. На відміну від трансакційного, трансформаційне лідерство мотивує та надихає оточення піднятися над своїми особистими інтересами заради організації; це надихає співробітників на те, щоб брати участь у процесі трансформації організації та ініціювати серйозні зміни та реформи [9]. Одним із важливих результатів трансформаційного лідерства є «розширення прав і можливостей», що тягне за собою розподіл лідерських функцій між лідером і оточенням [9]. Ця особливість узгоджується з оригінальною ідеєю Л.Бернса про те, що лідерство може проявляти будь-хто в організації на будь-якій посаді [12]. Трансформаційних лідерів можна розглядати як агентів змін, які турботу про персонал ставлять вище турботи про себе. Тому залучення професіоналів, здатних формувати і реалізовувати бачення та керувати процесом змін, є нагальним у вирішенні існуючих проблем. Замість того, щоб долати опір змінам, трансформаційні лідери визнають його та борються з ним [20].

Більше того, ініціативи з покращення якості мають більший успіх, якщо медичні працівники вважають, що вони відповідальні за це.

Трансакційне лідерство та трансформаційне лідерство зустрічається в усіх організаціях. Дійсно, людина може проявляти будь-яку форму лідерства, засновану на певному контексті (форма теорії випадковості).

З поняттям «спільне лідерство» тісно пов'язане поняття, відоме як «розподілене лідерство». Як було зазначено раніше, розподілене лідерство зосереджується на тому, як суб'єкти беруть участь у завданнях, які «розтягнуто» або розподілено, на думку Дж.Спіллана, по всій організації [23]; ця теорія розглядає лідерську діяльність як ситуаційний і соціальний процес з огляду на лідера, оточення і ситуації. На практиці очікується, що лідери як з управління охороною здоров'я, так і зі сфери медицини демонструватимуть теорії лідерства, оскільки зазначені теорії лежать в основі знань, навичок і вмінь (тобто компетенцій), необхідних для управління охороною здоров'я.

Загалом, терміни «компетенція» і «компетентність» часто використовуються як взаємозамінні в літературі з питань управління охороною здоров'я та лідерства. Однак обидва терміни є різними поняттями.

Компетенція— це знання, навички та вміння, а також сприйняття оточення та ставлення до нього, які потрібні управлінцям-керівникам охорони здоров'я для ефективного виконання своїх повноважень, які можна покращити за допомогою заходів з навчання та професійного розвитку [21, с. 339]. Знання ми тлумачимо як демонстрацію обізнаності або розуміння концепцій, теорій, настанов чи принципів, необхідних для успішного виконання відповідних завдань. Навички, з іншого боку, відносяться до оволодіння здатністю успішно виконувати різноманітні завдання задля досягнення конкретного результату, тоді як сприйняття та ставлення до оточення відноситься до «відносно стійкої системи переконань, почуттів і поведінкових тенденцій щодо соціально значущих об'єктів, груп, подій чи символів» [6, с. 49-50]. Певні компетенції вважаються вирішальними для успішної діяльності; такі компетенції відомі як «основні чи ключові компетенції», концепція, яку вперше відстоювали К.Прахалад і Г.Хамель [18]. Основні компетенції також тлумачаться як загальні компетенції, які доповнюють одна одну і реалізуються управлінцями-менеджерами охорони здоров'я в широкому діапазоні посад та ситуацій. Хоча концепція основних компетенцій спонукає до розуміння та співпраці між суб'єктами управління, її критикують за те, що вона не враховує специфічні потреби кожного управлінця відповідно до його чи її домінуючої управлінської або керівної ролі. Таким чином, окрім визначення основних компетенцій, також корисним є визначення конкретних компетенцій, необхідних певним особам або представникам певної професії для ефективної діяльності.

Компетентність — це здатність послідовно демонструвати результати (поведінки), необхідні для ефективного досягнення організаційних цілей [3]; вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності [5]. Іншими словами, компетентний управлінець сфери охорони здоров'я чи лідер володіє необхідними знаннями, навичками, вміннями та ставленням, які дозволяють йому чи їй управляти чи керувати ефективно. Терміни «професійність», «рівень компетенції» відносяться до рівня обізнаності щодо певної компетенції. Можна говорити що: «модель компетенції» — це структура, яка містить твердження про компетенції, в якій описуються основні знання, навички, вміння та ставлення, бажані для виконання певних ролей, це набір компетенцій, необхідних для успішного виконання відповідних завдань; «модель компетентності», з іншого боку, відноситься до структури, яка описує процес і результати роботи, необхідні для досягнення поставлених цілей в межах конкретних повноважень.

Іншими термінами, які зазвичай асоціюються з компетенцією, є «здатність» і «спроможність». Здатність відноситься до процесу, який дозволяє особам продемонструвати або висловити необхідні компетенції в межах свого фаху та місця зайнятості; це легкість, з якою окремі особи можуть отримати необхідні компетенції, апробувати або застосувати їх. Спроможність, з іншого

боку, відноситься до здатності індивідів мати або володіти необхідними компетенціями на рівні, який вважається достатнім для виконання певної ролі [25].

На сьогодні зосередженість на компетенціях пов'язана з необхідністю розвитку ефективного та компетентного управління охороною здоров'я, враховуючи ключову роль лідерів з управління галуззю. Це також було визнано Всесвітньою організацією охорони здоров'я, яка виступає за необхідність посилення управлінських та лідерських можливостей на всіх рівнях системи охорони здоров'я [26].

На сьогодні у фаховій літературі з управління охороною здоров'я та лідерства йдуть обговорення подібності – чи відмінності – компетенцій в різних країнах та організаціях. Деякі автори стверджують, що певні «основні» компетенції застосовні до більшості систем охорони здоров'я, інші стверджують, що на компетенції можуть впливати такі чинники, як демографічні характеристики персоналу, а також розмір, культура та потреби організацій. Незважаючи на зазначені розбіжності, важливими для управління охороною здоров'я та виконання управлінських повноважень є спілкування, міжособистісні стосунки, професійні навички, знання середовища охорони здоров'я, професіоналізм та лідерство [24]. Бордюг К. робить висновок, що головними якостями лідера можна вважати бачення перспектив, вміння згуртувати колектив і повести його за собою, служити надійним захистом для колективу – від лікаря, завідувача відділенням до головного лікаря. Тільки з урахуванням перелічених якостей і накопичення досвіду професіонал має всі підстави стати ефективним лідером [1, с.35].

Хоча певні компетенції можуть бути спільними для більшості систем охорони здоров'я, на практиці вони, ймовірно, будуть продемонстровані по-різному, залежно від певних факторів, таких як рівні управління та сфери діяльності. Іншими словами, хоча деякі компетенції можуть бути подібними в більшості систем охорони здоров'я, рівень компетенції (зокрема - освіти), необхідний для їх демонстрації, буде відрізнятися від одного рівня управління або організації до іншого. Таким чином, окрім визначення основних компетенцій, необхідних для управління охороною здоров'я, сфера охорони здоров'я повинна також зосередитися на компетенціях, яких вимагають конкретні групи та організації.

Однією з головних цілей ідентифікації та оцінки компетенцій в закладах охорони здоров'я є сприяння розвитку компетенцій, необхідних конкретним закладам або фахівцям. Системи, засновані на компетенції, служать корисним засобом виявлення прогалин у кваліфікації, планування відповідного навчання, освіти чи професійного розвитку для покращення індивідуальної компетентності та організаційної ефективності. Основою навчання та підвищення кваліфікації

для вдосконалення управління охороною здоров'я та розвитку лідерської компетентності є твердження про те, що поведінка людини може бути сформована у дорослому віці, і що людина може змінювати свою поведінку, погляди та уявлення про себе за допомогою навчання та освіти [11].

На сьогодні актуалізується важливість підвищення компетенції з лідерства в галузі охорони здоров'я як серед керівного, так і медичного персоналу.

У сфері охорони здоров'я підходи та пріоритети щодо управління та розвитку лідерства можуть відрізнятися. У світлі цього наразі використовуються різні стратегії навчання та підвищення кваліфікації для усунення виявлених недоліків у кваліфікації, розвитку нових компетенцій та покращенні існуючих. Такі стратегії включають офіційне навчання та професійний розвиток у формі структурованих академічних програм, а також неформальні підходи до навчання, такі як коучинг, наставництво, рольове моделювання, навчання на робочому місці чи контекстне навчання та підготовка на основі досвіду. Обидва підходи до навчання були визнані важливими для вдосконалення здібностей управлінського та керівного персоналу, особливо в таких складних системах, як охорона здоров'я.

У закладах охорони здоров'я навчання на основі компетенцій або підвищення кваліфікації може бути спрямоване на вдосконалення здібностей окремих керівників або лідерів задля ефективного виконання своїх повноважень - реалізуючи концепцію, відому як «розвиток лідера». З іншого боку, такі заходи з навчання чи підвищення кваліфікації можуть бути спрямовані на зміцнення колективних можливостей системи управління у цілому задля досягнення «розвитку лідерства». Однак більш поширений підхід полягає в тому, щоб зосередити навчання та професійний розвиток на розширенні спроможності окремих керівників і лідерів бути ефективними в управлінні.

Незважаючи на вирішальне місце навчання та підвищення кваліфікації в управлінні охороною здоров'я та лідерстві, докази впливу таких заходів на розвиток компетентності та результативності є обмеженими та спірними.

Відтак, актуалізується не тільки визначення необхідних компетенцій та відповідних можливостей для навчання чи професійного розвитку, а й запровадження системою охорони загалом і закладами охорони здоров'я відповідних механізмів для оцінки впливу таких заходів з розвитку на індивідуальну компетентність та, за посередництва компетентного керівництва, на результативність системи охорони здоров'я в цілому.

Хоча підхід, заснований на компетенції, і пов'язаний з розвитком лідерських здібностей, його, однак, критикують за те, що він зосереджується головним чином на розвитку певної поведінки задля успішного виконання повноважень, ігноруючи при цьому внутрішні процеси, які лежать в основі цієї поведінки. Такі внутрішні процеси включають емоції, мислення та особистий

життєвий досвід і суттєво впливають на поведінку лідерів. Таким чином, для забезпечення цілісного розвитку лідерства відстоювався підхід, який зосереджується на лідерах як цілісних особистостях (на відміну від існуючої практики концентрації на конкретній поведінці) [19]. Саме зазначену модель розвитку лідерства варто досліджувати в системі охорони здоров'я.

Висновки. Сфера охорони здоров'я характеризується постійними реформами, спрямованими на ефективне надання безпечної, ефективної та якісної допомоги. З метою реалізації цього завдання актуалізується ефективне лідерство, яке спрямоване на керівництво та стимулювання змін на всіх рівнях системи охорони здоров'я задля досягнення цілей реформ. Лідерство в сфері охорони здоров'я поширюється на керівний та медичний персонал.

Потреба в компетентному управлінні сприяла підвищенню інтересу до системи професійного навчання з питань публічного управління охороною здоров'я та лідерства. Помітною тенденцією в літературі з питань управління охороною здоров'я та лідерства є посилення акценту на визначенні та оцінці основних компетенцій, необхідних керівникам як з управління охороною здоров'я, так і з досвіду діяльності на керівних посадах. Метою ідентифікації та оцінки компетенцій у більшості випадків є надання інформації для розробки відповідних систем компетенцій, які використовуються для оцінки ефективності, виявлення прогалин у кваліфікації та націлювання на відповідні можливості навчання та розвитку.

Література:

1. Бордюг К.Д. Таксономія стилів лідерства та особливості лідерства в управлінні медичним закладом. Європейський вектор економічного розвитку. 2019. № 2 (27). С. 28-38.
2. Вежновець Т. Критерії професійної компетентності керівників закладів охорони здоров'я з позиції лідерства. Режим доступу: <https://nmu.ua/wp-content/uploads/2018/03/5.-Vezhnovets-T.I.-Kryteriyi-profesijnoyi-kompetentnosti-kerivnykiv-zakladiv-ohorony-zdorov-ya-z-rozytsiyi-liderstva.pdf>
3. Головань, М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 23-30.
4. Міністерство охорони здоров'я України. Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/urjad-uhvaliv-strategiju-rozvitku-medichnoi-osviti>
5. Професійна освіта: Словник: Навч. пос. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Никало. К.: Вища школа, 2000. 149 с.
6. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
7. Сучасна система підготовки керівників в сфері охорони здоров'я України: методичні рекомендації, уклад: Слабкий Г.О., Погоріляк Р.Ю. Київ, 2019. 46 с. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24517/1/.pdf>

8. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента. Пер. с англ. А. И. Зак. М.: Контроллинг, 1991. 104 с.
9. Bass В.М., Avolio В. J. Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership. Thousand Oaks: Sage Publications. 1994. 248 p.
10. Bennis W., Nanus B. Leaders: The Strategies for Taking Charge. New York: Harper & Row. 1985. 237 p.
11. Boyatzis RE. Competencies in the 21st century. The Journal of Management Development. 2008. 27(1). P. 5-12.
12. Burns L., Bradley E., Weiner B. Shortell and Kaluzny's Healthcare Management: Organization Design and Behavior. 6th ed. New York: Cengage Learning. 2012. 496 p.
13. Daly J., Jackson D., Mannix J., Davidson P., Hutchinson M. The importance of clinical leadership in the hospital setting. Journal of Healthcare Leadership. 2014. 6 (75). P. 83.
14. Dorros G.L. Building Management Capacity to Rapidly Scale up Health Services and Health Outcomes. Geneva: World Health Organization. 2006. 37 p.
15. Hinteа C., Cristina M., Ţiclaу T. Leadership and management in the health care system: Leadership perception in Cluj County children's hospital. Transylvanian Review of Administrative Sciences. 2009. 5 (27). P.89-104.
16. Jones G., George J., Hill C. Contemporary Management. New York: McGraw-Hill. 2000. 584 p.
17. Kouzes J.M., Posner B.Z. Five best practices. Leadersh Excell. 26. 2009. P. 3-4. Retrieved from https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Five%20best%20practices&publication_year=2009&author=J.M.%20Kouzes&author=B.Z.%20Posner
18. Prahalad C., Hamel G. The core competence of the corporation. Harvard Business Review. 1990. 68 (3). P. 79-91.
19. Ruderman M., Clerkin C., Connolly C. Leadership development beyond competencies moving to a holistic approach. Greensboro, North Carolina: Center for Creative Leadership. 2014. 21 p.
20. Shapiro J. Leadership in the NHS. *British Medical Journal*. 342 (2011). p. d3375. Retrieved from: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Leadership%20in%20the%20NHS&publication_year=2011&author=J.%20Shapiro
21. Shewchuk R., O'Connor S., Fine D. Building an understanding of the competencies needed for health administration practice. Journal of Healthcare Management. 2005. 50 (1). P. 32-347.
22. Smirich L., Morgan G. Leadership: The management of meaning. In: Pierce J, Newstrom J., editors. Leaders & the Leadership Process: Readings, Self-assessments & Applications. Boston: McGraw-Hill Higher Education; 1982. P. 17-21.
23. Spillane J. Distributed Leadership. 1st ed. San Francisco: Jossey-Bass. 2006. 144 p.
24. Stefl M. Common competencies for all healthcare managers: The healthcare leadership alliance model. Journal of Healthcare Management. 2008. 53 (6). 360 p.
25. Vincent L. Differentiating competence, capability and capacity. Innovating Perspectives. 2008. 16 (3). P. 1-2
26. World Health Organization. Towards Better Leadership and Management in Health: Report on an International Consultation on Strengthening Leadership and Management in Low-Income Countries, Making Health Systems Work: Working Paper no 10. Geneva: World Health Organization. 2007.

References:

1. Bordiuh, K.D. (2019). Taksonomiia styliv liderstva ta osoblyvosti liderstva v upravlinni medychnym zakladom [Taxonomy of leadership styles and features of leadership in the management of a medical institution]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku - European vector of economic development*. № 2 (27). 28-38 [in Ukrainian].

2. Vezhnovets, T. (2018). Kryterii profesiinoi kompetentnosti kerivnykiv zakladiv okhorony zdorovia z pozytsii liderstva [Criteria of professional competence of heads of health institutions from the standpoint of leadership]. Retrieved from: <https://nmu.ua/wp-content/uploads/2018/03/5.-Vezhnovets-T.I.-Kryteriyi-profesijnoyi-kompetentnosti-kerivnykiv-zakladiv-okhorony-zdorov-ya-z-pozytsiyi-liderstva.pdf> [in Ukrainian].
3. Holovan, M.S. (2008). Kompetentsiia i kompetentnist: dosvid teorii, teoriia dosvidu [Competence and competency: experience of theory, theory of experience]. *Vyshcha osvita Ukrainy - Higher education in Ukraine*. № 3. 23-30 [in Ukrainian].
4. *Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy - Ministry of Health of Ukraine*. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/article/news/urjad-uhvaliv-strategiju-rozvitku-medichnoi-osviti> [in Ukrainian].
5. *Profesiina osvita: Slovnyk: Navch. pos. – Professional education: Dictionary: Textbook. pos. / Uklad. S.U. Honcharenko ta in. - Authors S.U. Goncharenko and others. Za red. N.H. Nykalo – Ed. N.H. Nykalo. K.: Vyshcha shkola, 2000* [in Ukrainian].
6. *Sotsialna psykholohiia [Social psychology]: navch. posib. dlia zdobuvachiv stupenia bakalavra - textbook. for candidates for a bachelor's degree / N. Yu. Volianiuk, H. V. Lozhkin, O. V. Vynoslavsk, I. O. Blokhina, M. O. Kononets, O. V. Moskalenko, O. I. Bokovets, B. V. Andriitsev. KPI im. Ihoria Sikorskoho - KPI named after Ihor Sikorskiy. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2019. 254 s.* [in Ukrainian].
7. *Suchasna sistema pidhotovky kerivnykiv v sferi okhorony zdorovia Ukrainy [Modern system of managers' training in health system of Ukraine]: metodychni rekomendatsii - methodical recommendations, uklad.: Slabkyi H.O., Pohoriliak R.Iu. Kyiv, 2019.* Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24517/1/.pdf> [in Ukrainian].
8. Teilor, F. U. (1991). Pryntsyipy nauchnoho menedzhmenta [Principles of scientific management]. Per. s anhl. – translated from English. A. Y. Zak. M.: Kontrolynh. 104 s. [in Russian].
9. Bass, B.M., & Avolio, B.J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks: Sage Publications. 248 p.
10. Bennis, W., & Nanus, B. (1985). *Leaders: The Strategies for Taking Charge*. New York: Harper & Row. 1985. 237 p.
11. Boyatzis, R.E. (2008). Competencies in the 21st century. *The Journal of Management Development*. 27 (1). 5-12.
12. Burns, L., Bradley, E. & Weiner B. (2012). *Shortell and Kaluzny's Healthcare Management: Organization Design and Behavior*. 6th ed. New York: Cengage Learning. 496 p.
13. Daly, J., Jackson, D., Mannix, J. & Davidson, P. (2014). Hutchinson M. The importance of clinical leadership in the hospital setting. *Journal of Healthcare Leadership*. 6 (75). 83.
14. Dorros, G.L. (2006). *Building Management Capacity to Rapidly Scale up Health Services and Health Outcomes*. Geneva: World Health Organization. 37 p.
15. Hinteá, C., Cristina, M., & Ţiclaú, T. (2009). Leadership and management in the health care system: Leadership perception in Cluj County children's hospital. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 5 (27). P.89-104.
16. Jones, G., George, J., & Hill, C. (2000). *Contemporary Management*. New York: McGraw-Hill. 584 p.
17. Kouzes, J.M., & Posner, B.Z. (2009). Five best practices. *Leadersh Excell.* 26. 3-4. Retrieved from: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Five%20best%20practices&publication_year=2009&author=J.M.%20Kouzes&author=B.Z.%20Posner
18. Prahalad, C., & Hamel, G. (1990). *The core competence of the corporation*. Harvard Business Review. 68 (3). 79-91.

19. Ruderman, M., Clerkin, C., & Connolly, C. (2014). *Leadership development beyond competencies moving to a holistic approach*. Greensboro, North Carolina: Center for Creative Leadership. 21 p.
20. Shapiro, J. (2011). Leadership in the NHS. *British Medical Journal*. 342. p. d3375. Retrieved from: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Leadership%20in%20the%20NHS&publication_year=2011&author=J.%20Shapiro
21. Shewchuk, R., O'Connor, S. & Fine, D. (2005). Building an understanding of the competencies needed for health administration practice. *Journal of Healthcare Management*. 50 (1). 32-347.
22. Smirich, L., & Morgan, G. (1982). Leadership: The management of meaning. In: Pierce J, Newstrom J., editors. *Leaders & the Leadership Process: Readings, Self-assessments & Applications*. Boston: McGraw-Hill Higher Education. P. 17-21.
23. Spillane, J. (2006). *Distributed Leadership*. 1st ed. San Francisco: Jossey-Bass. 144 p.
24. Stefl, M. (2008). Common competencies for all healthcare managers: The healthcare leadership alliance model. *Journal of Healthcare Management*. 53 (6). 360 p.
25. Vincent, L. (2008). Differentiating competence, capability and capacity. *Innovating Perspectives*. 16 (3). P. 1-2.
26. *World Health Organization* (2007). *Towards Better Leadership and Management in Health: Report on an International Consultation on Strengthening Leadership and Management in Low-Income Countries, Making Health Systems Work: Working Paper no 10*. Geneva: World Health Organization.

УДК 351/354

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-62-74](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-62-74)

Лях Юлія Іванівна доктор філософії, старший викладач кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057)707-31-09, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Місцеве самоврядування є однією з найважливіших засад демократичного устрою держави, покликана забезпечувати ефективне місцеве управління. Показники ефективності включають у себе, зокрема, використання потенціалу певної територіальної громади. Досвід попередніх років свідчить, що централізоване державне управління в Україні, розподіл повноважень виконавчої гілки влади на різних рівнях управління було неефективним. Реформи децентралізації спонукали перехід до нової моделі розвитку територій із взаємодіями «знизу-вгору». Незважаючи на значні успіхи України у процесі створення нових організаційно-територіальних громад, слід наголосити на необхідності збільшення власної доходної бази бюджетів органів місцевого самоврядування для забезпечення фінансової самостійності при виконанні ними своїх функцій. В умовах бюджетної децентралізації в Україні органи місцевого самоврядування працюють над ефективним використанням делегованих повноважень та розкриттям фінансового потенціалу територіальних громад з метою збільшення надходжень до місцевих бюджетів та збільшення фінансування публічних послуг на місцевому рівні. Відмічено, що у системі місцевого самоврядування вирішується низка найактуальніших і найскладніших проблем розвитку, серед яких можна виділити такі, як наукове прогнозування та ресурсне обґрунтування напрямів стратегічного розвитку; запровадження узгоджених інноваційних системних механізмів управління; підвищення інтенсивності і якості управлінської та інших видів діяльності; визначення заходів, засобів, інструментів і механізмів управлінського впливу задля досягнення цілей розвитку та ін. Місцеве самоврядування може реально оцінити ресурсну спроможність громади та визначити її економічні, соціальні, екологічні та інші пріоритети розвитку. Теоретичне значення слова «потенціал» може відображати можливості, наявні сили чи ресурси, резерви, здатність управляти та досягати цілей. Теоретичний аналіз довів, що розвиток потенціалу місцевого

самоврядування є важливим чинником, який забезпечує добробут у певній територіальній громаді.

Ключові слова: потенціал, розвиток, місцеве самоврядування, територіальні громади.

Liakh Yuliia Ivanivna Doctor of Philosophy, Senior Lecturer of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (057)707-31-09, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

THEORETICAL BASIS OF LOCAL GOVERNMENT CAPACITY DEVELOPMENT

Abstract. Local self-government is one of the most important foundations of the democratic system of the state, designed to ensure effective local governance. Performance indicators include, in particular, the use of the capacity of a certain territorial community. The experience of previous years shows that the centralized state administration in Ukraine, the distribution of powers of the executive branch of government at different levels of administration was ineffective. Decentralization reforms prompted a transition to a new model of territorial development with "bottom-up" interactions. Despite the significant successes of Ukraine in the process of creating new organizational and territorial communities, it is necessary to emphasize the need to increase the own revenue base of budgets of local self-government bodies to ensure financial independence in the performance of their functions. In the conditions of budget decentralization in Ukraine, local self-government bodies are working on effective use of delegated powers and disclosure of the financial capacity of territorial communities in order to increase revenues to local budgets and increase financing of public services at the local level. It was noted that the system of local self-government solves a number of the most urgent and complex development problems, among which one can highlight such as scientific forecasting and resource justification of strategic development directions; introduction of agreed innovative system management mechanisms; increasing the intensity and quality of management and other activities; determination of measures, means, tools and mechanisms of managerial influence in order to achieve development goals, etc. Local self-government can realistically assess the community's resource capacity and determine its economic, social, environmental and other development priorities. The theoretical meaning of the word «capacity» can reflect opportunities, available forces or resources, reserves, the ability to manage and achieve goals. The theoretical analysis proved that the development of the capacity of local self-government is an important factor that ensures well-being in a certain territorial community.

Keywords: capacity, development, local self-government, territorial communities.

Постановка проблеми. Основою розвитку місцевого самоврядування є визначення й використання його потенціалу, який відіграє значну роль у забезпеченні соціального добробуту мешканців відповідної громади. Набрання чинності Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у 2014 р. ініціювало процес децентралізації та сприяло розширенню джерел доходів та влади територіальних громад.

Територіальні громади – як основний суб'єкт суспільних відносин, вирішують питання щодо шляхів забезпечення їх ефективної діяльності не лише в найближчій, а й у довгостроковій перспективі за рахунок наявного ресурсного потенціалу та можливостей. Більшість громад намагаються ефективно використовувати створені можливості і виявляють велику зацікавленість у розвитку власного потенціалу. Адже від того, наскільки ефективно вони зможуть організувати свою діяльність за рахунок мобілізації всіх ресурсів, залежить забезпечення сталого соціально-економічного розвитку адміністративних територій в системі місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які займалися питанням ресурсного забезпечення місцевого самоврядування, загальних принципів діяльності органів місцевого самоврядування варто звернути увагу на О. Бобровську, Т. Крушельницьку, М. Латиніна, У. Мальцева, В. Булавинець, В. Петренко, В. Кузьміна та інших. Однак, незважаючи на безперечну наукову та практичну значимість результатів наукових досліджень, слід зазначити, що деякі положення функціонування органів місцевого самоврядування досі недостатньо розроблені, зокрема питання щодо розвитку його потенціалу.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасного стану та розвитку потенціалу місцевого самоврядування в Україні, який може бути використаним органами місцевого самоврядування для реалізації своїх цілей і перспективних завдань.

Виклад основного матеріалу. Шлях до розвитку територій регіонів і громад починається з реформування місцевого самоврядування, а саме з оцінки можливостей щодо самозабезпечення і саморозвитку, створення умов повного задоволення потреб населення та активізації його продуктивної сили. З цієї позиції доходи від економічної діяльності розглядаються здебільшого не як кінцева мета, а як можливість у розширенні вибору людей в таких принципово важливих галузях як здобуття освіти, професійний розвиток, зміцнення здоров'я, економічна та громадська зайнятість, які спрямовуються на розвиток і підтримку людської особистості тощо.

Саме системою місцевого самоврядування згенеруються можливості та ресурси регіону, визначаються базові потреби населення і ступінь їх задоволення, необхідні поточні стратегічні зміни, обираються і реалізуються інноваційні методи, механізми і інструменти впливу на забезпечення якості життя. В системі місцевого самоврядування вирішується низка найактуальніших і найскладніших проблем розвитку, серед яких можна виділити такі, як наукове прогнозування та ресурсне обґрунтування напрямів стратегічного розвитку; запровадження узгоджених інноваційних системних механізмів управління; підвищення інтенсивності і якості управлінської та інших видів діяльності; визначення заходів, засобів, інструментів і механізмів управлінського впливу задля досягнення цілей розвитку та ін.

Зазначене потребує зосередження уваги на цій надскладній і відповідальній за розвиток усього регіону системі, одночасно зі структурною перебудовою його галузей, інфраструктури і відновленням навколишнього середовища.

У радянські часи були інші соціальні цінності, територіальні громади були замінені керованими компартією радами, а самоврядування було ліквідоване. Навіть на місцевому рівні тоталітарний режим не міг терпіти самоврядування. В таблиці 1 представлена періодизація формування та реалізації державної політики щодо розвитку місцевого самоврядування в Україні.

З прийняттям Конституції України 26 червня 1996 року було відновлено територіальну громаду в Україні. Так, у ст. 140 закріплено наступне: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1].

Таблиця 1

Етап	Період, роки	Стисла характеристика державної політики щодо місцевого самоврядування
1.	1990-1993	Випробування різних моделей державної політики щодо місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади у зв'язку з появою нових суб'єктів впливу на запровадження державної політики на місцевому рівні
2.	1994-1995	Докорінна зміна цілей та завдань державної політики щодо місцевого самоврядування, яка полягала у відмові від двоїстої природи рад

3.	1996-1999	Конституційне закріплення засад сучасного місцевого самоврядування та запровадження засад адміністративної реформи
4.	2000-2005	Визначення напрямів і пріоритетів державної політики щодо реформування політичної системи, системи місцевого самоврядування й адміністративного територіального устрою
5.	2006-2010	Координація організаційної діяльності щодо проведення муніципальної та адміністративної реформ
6.	2011-2013	Спроби оптимізації системи регіонального управління шляхом трансформації співвідношення між виконавчою владою та місцевим самоврядуванням у напрямі підсилення виконавчої влади
7.	2014 – по теперішній час	Децентралізація влади та створення передумов формування територіальних громад

На рис. 1 представлені органи місцевого самоврядування в Україні. Територіальну організацію можна сприймати як самостійний компонент соціально-економічної системи. На підставі цього виділимо відмінні ознаки території від інших рівнів системи:

- територія постає як цілісна система, на яку однаково впливають територіальні, соціальні, політичні, галузеві (виробничі) фактори, які, у свою чергу, призводять до необхідності створення комплексних стратегій розвитку;
- територія характеризується виявленням та використанням на ній ресурсного потенціалу, отже, більша частина потенціалу прив'язана до території;
- територія є предметом прив'язки населення, що певною мірою поєднує в собі інвестиційну та соціальну привабливість території [2].

здібність до навчання й розвитку, можливості для навчання та підвищення кваліфікації персоналу;

– природно-ресурсний потенціал – створені природою матеріальні ресурси, доступні для використання на рівні сучасних або майбутніх технологій;

– фізичний потенціал – створені людиною елементи соціальної та промислової інфраструктури, виробничі потужності, енергетичний потенціал (у зв'язку зі зростаючим його значенням можна розглядати як окремий потенціал) тощо;

– фінансовий потенціал – обсяг можливих власних фінансових ресурсів юридичних і фізичних осіб, які можуть бути залучені в обіг (включаючи банківський, фондовий, іпотечний ринки) та обсяг можливих залучень із зовнішнього середовища: кредити, позики, іноземна допомога;

– техніко-технологічний потенціал – рівень упровадження сучасних досягнень науково-технічного прогресу і технологій в основних галузях функціонування території;

– інформаційний потенціал – можливий обсяг інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище території, джерела інформації й технічні можливості її отримання, обробки, передачі та використання [3].

Фінансовий потенціал є основою фінансової спроможності та економічного зростання територіальних громад в Україні та має визначальну роль у забезпеченні суспільного добробуту жителів громади. Прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у 2014 році започаткувало процес децентралізації та сприяло розширенню джерел доходів і владних повноважень територіальних громад.

Фінансовий потенціал відображає фінансову спроможність суб'єктів щодо участі у створенні матеріальних благ і наданні послуг та характеризується сукупністю тих засобів, джерел, запасів або фінансових можливостей, якими володіє суб'єкт і які можуть бути використані для реалізації конкретних цілей та завдань. О. Тулай вважає, що фінансовий потенціал держави є сукупністю наявних і потенційних фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання всіх форм власності та домогосподарств, що формуються, розподіляються і використовуються за участю людського потенціалу у соціальній сфері, економіці, сфері охорони навколишнього природного середовища для забезпечення сталого людського розвитку [4, с. 92]. Фінансовий потенціал є передумовою розвитку та динаміки, які досягаються не лише за рахунок наявних ресурсів, а й невикористаних можливостей. Тобто, «фінансовий потенціал» тісно пов'язаний із «можливістю», однак за своєю суттю фінансовий потенціал визначається не лише сукупністю фінансових ресурсів і можливостей, а й їхньою органічною єдністю. Саме тому, з огляду на вищезазначене, фінансовим потенціалом територіальної громади

доцільно вважати сукупність наявних і потенційних джерел фінансових ресурсів, які органи місцевого самоврядування можуть залучати за допомогою бюджетного, інвестиційного, кредитного та грантового механізмів для забезпечення ефективного функціонування громади.

Місцеве самоврядування сприяє формуванню місцевого бюджету, так, територіальна громада має власний фінансовий потенціал і може залучати потенційні джерела фінансових ресурсів. Фінансовий потенціал територіальних громад можливо максимально розширити та використати, якщо:

- створити наглядовий орган за дотриманням трудового законодавства для виявлення тіньової зайнятості та незаконних виплат заробітної плати, здатних призвести до збільшення ПДФО в доходах місцевих бюджетів;

- забезпечити належний контроль органів місцевого самоврядування за своєчасною реєстрацією договорів оренди земельних ділянок, що перебувають у власності фізичних осіб, що також сприятиме збільшенню доходів місцевих бюджетів;

- застосувати диференційований підхід до встановлення ставки єдиного податку за видами діяльності, що відповідає річному доходу підприємця, це позитивно вплине на бізнес-середовище громади та частково усуне ухилення від сплати єдиного податку;

- збільшенню місцевих надходжень сприятиме забезпечення органами місцевого самоврядування належного контролю за своєчасною реєстрацією договорів оренди земельних ділянок, що перебувають в особистій власності, орендарями-платниками індивідуального податку 4 категорії;

- створення сприятливого середовища для залучення приватного капіталу та стимулювання потенціалу механізму державно-приватної співпраці на місцевому рівні;

- налагодити комунікацію між органами місцевого самоврядування, бізнесом та суспільством, ґрунтуючись на запровадженні відкритої регуляторної платформи, що позитивно вплине на інвестиційну привабливість регіону;

- налагодити ефективну співпрацю із зарубіжними та вітчизняними установами (грантодавцями) з метою набуття досвіду та навичок підготовки проектних заявок та необхідних документів;

- орієнтація створення адміністративного апарату території як своєрідного резерву до створення ресурсного забезпечення, що безпосередньо впливає збільшення фінансових ресурсів територіальних громад;

- зміцнення фінансового потенціалу територіальних громад за рахунок використання такого невичерпного ресурсу, як прибутки від утилізації побутових відходів [5].

Таким чином, органи місцевого самоврядування, які зацікавлені в розвитку і підвищенні якості життя своїх мешканців, мають ефективно використовувати

фінансовий потенціал територіальної громади шляхом пошуку резервів зростання як обсягів податкових надходжень, так і залучення грантових, кредитних та інвестиційних коштів у бюджет громади. Максимальне використання фінансових можливостей громади також неможливе без залучення людського капіталу та створення умов для його розвитку.

Потенціал розвитку створюється трьома основними чинниками:

- система заходів державного регулювання розвитку місцевого самоврядування;
- політика та стратегія розвитку місцевого самоврядування;
- поєднання ресурсного потенціалу і процесів його використання органами місцевого самоврядування [7].

Таким чином, ресурсний потенціал місцевого самоврядування є основним чинником, який створює можливості для розвитку місцевого самоврядування. Проте величина ресурсного потенціалу визначається не тільки кількісними характеристиками відповідних складових ресурсів, але й характером їх взаємодії.

При переході до ринкової економіки, при трансформації території у відкриту систему стає необхідним використання механізмів і інструментів адаптації до постійних змін зовнішнього середовища, впровадження ефективних дій щодо зовнішніх чинників та потрібні відповідні реагування на фактори зовнішнього середовища, все разом це формує ринковий потенціал території.

Ринковий потенціал територіальної громади можна структурувати таким чином:

- підприємницький потенціал – наявність підприємницьких структур і приватних осіб, які здатні до інновацій у різних сферах діяльності і можуть забезпечити зростаючі потреби споживачів на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- маркетинговий потенціал – можливості формування попиту на продукцію територіального соціально-економічного комплексу на внутрішньому і зовнішньому ринках, рівень маркетингових досліджень, імідж і бренд території;
- потенціал стратегічних цілей – системний потенціал для визначення і досягнення цілей розвитку території в майбутньому. Слід зауважити, що для досягнення одних перспективних цілей потенціал території, як сукупність можливостей, буде високий, для інших – низький.

У той же час існує й інша взаємозалежність: досягнення одних цілей може привести до приросту потенціалу території, інших – до зменшення потенціалу або навіть руйнування окремих складових потенціалу.

Ринковий потенціал повинен бути виділений у структурі потенціалу території як здатність суб'єктів територіальної громади продукувати і

реалізовувати конкурентоздатну продукцію та збільшувати свій вплив у зовнішньому середовищі. В даному контексті ринковий потенціал території необхідно розглядати як поняття, що враховує можливість забезпечення ефективного взаємозв'язку і взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища території, а також здатності оновлення/розвитку разом із змінами зовнішнього середовища. Вважаємо, що розвиток цього потенціалу є необхідною умовою не тільки успішного функціонування в ринковому середовищі, але й розвитку території.

У сучасних умовах економіки основним джерелом успіху (досягнення поставлених цілей) стає сукупність знань, досвіду, навиків конкретних осіб, зв'язки та взаємодія між ними, так званий інтелектуальний потенціал. В. П. Петренко визначає інтелектуальний потенціал, як «прогнозована інтегральна здатність особи чи групи осіб (персоналу організації, підприємства, населення територіальної громади, регіону, країни, нації, людства) до створення нових духовних та матеріальних цінностей» [6, с. 72].

Основними структурними складовими інтелектуального потенціалу громади є людський, організаційний та споживчий потенціали. У свою чергу, людський капітал включає в себе знання, навик, досвід, здібності, духовні цінності; до організаційного потенціалу належать статут громади, нормативно-правова база, структура управління, організаційна культура, потенціал освітніх і громадських установ; зовнішній (споживчий) потенціал – імідж територіальної громади, конкурентоздатність, бренд території, представники діаспори тощо [7].

Але інтелектуальний потенціал громади є не простою статичною сумою приведених структурних елементів, а динамічним результатом їх взаємодії, причому механізми взаємодії та їх елементи постійно еволюціонують із розвитком інформаційних технологій.

Слід відмітити, що взаємодія відбувається не тільки між основними складовими інтелектуального потенціалу, але й усередині цих складових. Наприклад, обмін знаннями (людський капітал) сприяє розвитку довіри, як основи ефективної взаємодії між членами громади на майбутнє. Взаємодія між членами громади – є формування і обмін знаннями з питань майбутнього розвитку громади, теоретичних і практичних засад розробки та реалізації стратегії розвитку громади. Людський потенціал є першоосновою формування інтелектуального потенціалу громади. Кожен член громади є носієм певного інтелектуального потенціалу і є потенційним учасником формування інших складових інтелектуального потенціалу громади.

Важливим стає формування знань у молодого покоління щодо майбутнього громади та її розвитку. Доречно в школах запроваджувати факультативи зі стратегічного планування та управління в громадах; вивчати стратегії розвитку громади; формувати в учнях власне бачення розвитку [7]. У

сучасних умовах розвитку місцевого самоврядування, значення інтелектуального потенціалу в загальному (системному) потенціалі значно зростає. Розвиток інтелектуального потенціалу безпосередньо пов'язаний із забезпеченням розвитку громади (економічний, соціальний, духовний та ін.) і безпекою громади (проти дія реальним і потенційним загрозам).

Можна стверджувати, що на певній території, яка володіє необхідними та важливими ресурсами, в межах місцевого самоврядування, необхідно створити такі умови, які б забезпечували їх раціональне та ефективне використання. Тим не менш, недостатньо мати лише ресурси у своєму розпорядженні, повинні бути механізми їх ефективного перетворення. Таким чином, основа розвитку місцевого самоврядування вбачається в оптимальному поєднанні використання наступних чинників: ресурсів (природних, виробничих, кадрових, фінансових та ін); процесів перетворення (технології) та використання ресурсів (попит); синергетичний ефект використання цих комбінацій [8].

Висновки. Розвиток потенціалу місцевого самоврядування є складним, неперервним у часі процесом, його ефективність визначається досягненням поставлених цілей і добробутом населення на відповідній території.

З огляду на вищесказане вважаємо, що розвиток потенціалу місцевого самоврядування на пряму пов'язаний із сукупністю внутрішніх та зовнішніх можливостей розвитку територіальної громади фінансового, економіко-виробничого, соціально-інфраструктурного, управлінського, людського характеру формування. Вони можуть бути відтвореними або існуючими наразі та дозволяють забезпечувати соціально-економічний і людський розвиток громади з максимальним задоволенням її потреб.

Однією з основних складових ресурсного потенціалу є фінансова. Вона формується за рахунок власних фінансових ресурсів громади, державних, інвестиційних тощо. Сучасний конкурентний соціально-економічний простір обґрунтовує потребу безперервного розвитку територій за рахунок залучення інвестицій у перспективні сфери місцевої економіки. Так, кожна територіальна громада має власний фінансовий потенціал і може залучати потенційні джерела фінансових ресурсів. Необхідно сформувані сприятливе середовище для залучення приватного капіталу й активізувати потенціал механізму державно-приватного партнерства на місцевому рівні.

Навіть після проведення децентралізації в Україні необхідним залишається збільшення доходної бази місцевих бюджетів, забезпечення фінансової незалежності під час виконання органами місцевої влади своїх функцій; закріплення певної частки загальнодержавних податків лише на рівні бюджетів територіальних громад як ще одне джерело доходів місцевих бюджетів. У цю частину можуть входити такі податки, як акцизний збір з вітчизняних товарів, податок на прибуток та ПДВ [9].

У статті також доводиться необхідність розвитку інтелектуального потенціалу громади, пропонуються певні інструменти щодо його зростання та ефективного використання. Подальші дослідження необхідно направити на більш детальне формування інтелектуального потенціалу територіальної громади та створення ефективних механізмів управління його використання.

Література:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Мальцев У. В., Філіппова В. Д. Ресурсне забезпечення стратегічного розвитку території. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез III Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м.Хмельницький, 28 лютого – 2 березня 2020 року). Хмельницький : ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2020. С.236-239.
3. Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення : монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін [та ін.]; за заг. ред. д. держ. упр., проф. О. Ю. Бобровської. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. – 362 с.
4. Тулай О. І. Державні фінанси у забезпеченні сталого людського розвитку : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 92.
5. Булавинець, В. Фінансовий потенціал територіальних громад: сучасний стан і перспективи / Вікторія Булавинець, Наталія Карпишин // Світ фінансів. – 2019. – Вип. 4. – С. 96-110.
6. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах: наукова монографія / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 352 с.
7. Кузьмин В. М. Структурування потенціалу територіальної громади / В. М. Кузьмин, Х. В. Сусяк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 11. – С. 177-180.
8. Місцеве самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях : колективна монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ : РІДНА МОВА. 2016. 808 с.
9. Фатюха Н. Г., Тертиця О. А. Сучасний стан та перспективи розвитку місцевих бюджетів в умовах децентралізації / Н. Г. Фатюха, О. А. Тертиця // Ефективна економіка. – 2020. – № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8324> (дата звернення: 02.08.2022).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy [The constitution of Ukraine: the law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
2. Mal'tsev, U. V. & Filippova, V. D. (2020). Resursne zabezpechennya stratehichnoho rozvytku terytoriyi. Pravovi zasady orhanizatsiyi ta zdiysnennya publichnoyi vlady [Resource support for the strategic development of the territory. Legal principles of the organization and exercise of public power]. Zbirnyk tez III Mizhnarodnoyi naukopraktychnoyi internet-konferentsiyi, prysvyachenoyi svitliiy pam'yati doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU,

pershoho Holovy Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny Leonida Petrovycha Yuz'kova (m.Khmel'nyts'kyu, 28 lyutoho – 2 bereznya 2020 roku) – Resource support for the strategic development of the territory. Legal principles of the organization and exercise of public power: collection of theses of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference, dedicated to the bright memory of the Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician-founder of the National Academy of Sciences of Ukraine, the first Chairman of the Constitutional Court of Ukraine Leonid Petrovich Yuzkov (Khmelnyskyi, February 28 – 2 March 2020). (pp. 236-239). Khmel'nyts'kyu: Khmel'nyts'kyu universytet upravlinnya ta prava imeni Leonida Yuz'kova [in Ukrainian].

3. Bobrovs'ka, O. Yu., Krushel'nycz'ka, T. A. & Latynin, M. A (2017). Potencial rozvytku terytorij: metodologichni zasady formuvannya i naroshhennya. [*Potential of territorial development: methodological principles of formation and increase*]. Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].

4. Tulai, O. I. (2016). Derzhavni finansy u zabezpechenni staloho liudskoho rozvytku. [*Public finances for sustainable human development*]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

5. Bulavynets, V. & Karpyshyn N. (2019) Finansovyi potentsial terytorialnykh hromad: suchasnyi stan i perspektyvy [Financial potential of territorial communities: current state and prospects]. *Svit finansiv – The world of finance*, 4, 96-110 [in Ukrainian].

6. Petrenko, V. P. (2006). *Upravlinnia protsesamy intelektual'noho vykorystuvannya v sotsialno-ekonomichnykh systemakh*. [Management of processes of intellectual use in socio-economic systems]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].

7. Kuzmyn, V. M., & Susiak, Kh. V. (2015). Strukturuvannya potentsialu terytorialnoi hromady. [Structuring the potential of the territorial community]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menezhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, 11, 177-180 [in Ukrainian].

8. Plyushch, R. M. (Eds.). (2016). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: yevrointegratsiynyy shlyakh* [Local self-government in Ukraine: European integration path]. Kyiv: RIDNA MOVA [in Ukrainian].

9. Fatiukha, N. H. & Tertytsia, O. A. (2020). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mistsevykh biudzhetyv v umovakh detsentralizatsii [Current state and prospects for the development of local budgets in conditions of decentralization]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8324> [in Ukrainian].

УДК: 351; 339.5:339, 138

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-75-85](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-75-85)

Марушева Олександра Анатоліївна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту, Університет новітніх технологій, вул. Метробудівська, 5А, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9126-4674>

ДЕРЖАВНИЙ МАРКЕТИНГ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ

Анотація. У статті визначено, що сталий розвиток будівельної галузі проявляється в першу чергу в необхідності створення замкнених систем довготривалих взаємозв'язків між виробниками і постачальниками, споживачами і посередниками.

Відмічено, що в Україні застосування маркетингових стратегій здійснюється здебільшого фрагментарно, оскільки їх функціонування відбувається в умовах певного впливу іноземних компаній, в частині застосування будівельних технологій з усіма наслідками, що випливають; навчання у профільних ВНЗ України проводиться за концепцією класичного маркетингу, а навчальна база прив'язана до реалій українського ринку товарів широкого вжитку, що, як правило, унеможливорює застосування зарубіжного досвіду; недостовірність маркетингових досліджень, недостатність первинної інформації для їх проведення призводять до того, що результати однотипних досліджень різними маркетологами можуть суперечити один одному. Крім того, будівельні організації можуть вдаватися до неофіційного ведення окремих будівельних операцій, що унеможливорює проведення достовірних досліджень, а багато українських підприємців звикли довіряти діловій інтуїції й не бачать сенсу вкладати кошти в інформаційне забезпечення маркетингових досліджень.

Зазначено, що дослідження особливостей формування маркетингових стратегій у будівництві, а також їх складових та умов маркетингу в будівництві (як внутрішніх так і зовнішніх), вивчення практики їх застосування є актуальними та потребують подальшого аналізу.

При цьому методологічною основою стратегічного управління бізнесом є маркетинг. Для будівельної галузі даний підхід є відносно новим. З метою поглиблення знань в даній сфері визначено особливості формування маркетингових стратегій у будівництві, умови маркетингу в будівництві (як внутрішні так і зовнішні), виділено основні маркетингові стратегії як складові механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні.

Ключові слова: державний маркетинг, стратегічне управління, соціально-економічні відносини, будівництво, будівельна галузь, державне регулювання, маркетинг, маркетингова стратегія.

Marusheva Oleksandra Anatoliivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Information Management, University of New Technologies, Metrobudivska St., 5A, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9126-4674>

STATE MARKETING IN THE FIELD OF REGULATING SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN CONSTRUCTION

Abstract. The article determined that the sustainable development of the construction industry is primarily manifested in the need to create closed systems of long-term relationships between manufacturers and suppliers, consumers and intermediaries.

It is noted that in Ukraine the application of marketing strategies is mostly fragmented, since their functioning takes place under the conditions of a certain influence of foreign companies, in terms of the application of construction technologies with all the resulting consequences; education at specialized universities of Ukraine is conducted according to the concept of classical marketing, and the educational base is tied to the realities of the Ukrainian consumer goods market, which, as a rule, makes it impossible to apply foreign experience; the unreliability of marketing research, the lack of primary information for their conduct lead to the fact that the results of the same type of research by different marketers may contradict each other. In addition, construction organizations can resort to unofficial conduct of individual construction operations, which makes it impossible to conduct reliable research, and many Ukrainian entrepreneurs are used to trusting business intuition and do not see the point of investing in information support for marketing research

It is noted that the study of the peculiarities of the formation of marketing strategies in construction, as well as their components and conditions of marketing in construction (both internal and external), the study of the practice of their application are relevant and require further analysis.

At the same time, the methodological basis of strategic business management is marketing. This approach is relatively new for the construction industry. With the aim of deepening knowledge in this field, the peculiarities of the formation of marketing strategies in construction, the conditions of marketing in construction (both internal and external), are identified, the main marketing strategies are highlighted as components of the mechanism of regulatory and legal regulation of socio-economic relations in construction in Ukraine.

Keywords: state marketing, strategic management, socio-economic relations, construction, construction industry, state regulation, marketing, marketing strategy.

Постановка проблеми. Економічний стан нашої держави на сьогоднішній день слід характеризувати як надважкий. Країна повинна постійно реагувати на економічні та соціально-політичні виклики сьогодення. Останніми роками в Україні спостерігалася картина стагнації реального сектора економіки на противагу розвитку невиробничої сфери (сфера послуг, банківсько-фінансова сфера, сфера реклами тощо). В умовах поширення процесів глобалізації економіки гідне місце держави на світовому ринку можуть забезпечити не тільки розвиток окремої галузі, а й розвиток міжгалузевих комплексів, основу яких складає виробництво споживчих та промислових товарів, застосування технологічних інновацій, як в промисловості, так і в будівництві. Стосовно будівельного комплексу України слід зауважити, що вплив на створення передумов сталого розвитку галузі проявляється в першу чергу у необхідності створення замкнутих систем довготривалих взаємозв'язків між забудовниками, виробниками та постачальниками, посередниками та споживачами. Подібна система взаємозв'язків в рамках діяльності суб'єктів господарювання на ринку отримала назву кластеризації економіки з залученням до процесу регіональних науково-дослідницьких центрів, формуванням та розвитком технопарків тощо.

Отже, дослідження особливостей формування маркетингових стратегій у будівництві, а також їх складових та умов маркетингу в будівництві (як внутрішніх так і зовнішніх), вивчення практики їх застосування є актуальними та потребують подальшого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у даній сфері займалися такі науковці, як: О. Вінник, Г. Гребньов, М. Гронська, Д. Кобець, С. Петровська, О. Саламацька, О. Телетов, В. Ціленко, Л. Шутенко. Однак на даному етапі особливої уваги заслуговує на розкриття сутність маркетингових стратегій щодо регулювання соціально-економічних відносин у будівництві.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз маркетингових стратегій, як складових механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стримуючим фактором розвитку ринку нерухомості, а також розвитку будівельного комплексу в цілому на мікроекономічному рівні залишаються економічні негаразди та кризові явища, що в першу чергу проявляється у зниженні рентабельності наданих послуг або виконаних робіт, появі цінових диспропорцій, низькому конкурентоспроможному рівні, браку обігових коштів, розбалансованості відтворювальних процесів на виробництві тощо.

Будівельна галузь посідає одне з основних місць в економіці держави. Вона створює основні фонди як виробничого, так і невиробничого характеру для функціонування всіх галузей національної економіки, забезпечує побутові, соціально-культурні потреби населення, сприяє створенню великої кількості нових робочих місць та реалізації продукції інших галузей народного господарства, що споживаються в процесі здійснення основної діяльності - будівництва. Однак ефективність функціонування будівельної галузі залежить від державної політики щодо підтримки та регулювання галузі, спрямованих на інформаційне забезпечення, а також створення відповідної нормативно-правової бази, оптимального податкового навантаження тощо [11].

Об'єктами будівельного ринку є [10]: будівельна продукція (будівлі, споруди тощо); будівельні машини та механізми; транспортні засоби; будівельні матеріали, вироби, конструкції; капітал (інвестиції); земельні ділянки; інформація тощо. У зв'язку з цим інфраструктура будівельного комплексу включає в себе: банки; біржі, в тому числі товарно-сировинні, трудові ресурси, фондові ресурси, нерухомість; брокерські контори; інвестиційні фонди; агентські, посередницькі, рекламні, інформаційні служби; інженерно-консультаційні центри; венчурні фонди; фонди та програми підтримки малого бізнесу; органи державного нагляду та контролю.

Правовідносини в сфері будівництва, що виникають з приводу вищезначених об'єктів, як підкреслює О. Вінник, можна характеризувати як врегульовані правом господарські відносини з організації, управління та безпосереднього здійснення капітального будівництва. Ці правовідносини є комплексними, що зумовлено складністю та різноманітністю видів господарської діяльності в галузі капітального будівництва. Комплексність будівельних правовідносин полягає в тому, що вони включають: відносини, що виникають при укладенні договорів на виконання проектно-вишукувальних робіт; відносини щодо безпосередньо будівельного підряду; відносини щодо будівельних поставок; відносини щодо надання послуг, пов'язаних із будівництвом тощо. Матеріальний зміст цих правовідносин полягає у виконанні і здачі організацією-підрядником замовленої роботи, а також прийнятті та оплаті її замовником [1].

Під правовим регулюванням розуміється сукупність різноманітних форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється з метою підкорення цієї поведінки встановленому в суспільстві правопорядку [10]. Як показують результати дослідження, підприємства будівельної галузі, враховуючи кон'юнктуру ринку, що змінюється, вимушені вносити оперативні зміни в системі управління, домагаючись при цьому [6]:

– формування матеріальних, кадрових і фінансових ресурсів будівельної організації, за допомогою яких, орієнтуючись на стратегічні цілі, можна було б ефективно реагувати на найскладніші і непередбачувані явища і зовнішні тенденції;

– підвищення виробничих можливостей;

– підвищення якості будівельної продукції та її конкурентоспроможності;

– уніфікації комплектуючих компонентів і матеріалів як умови підвищення гнучкості будівельної організації в цілому.

При цьому методологічною основою стратегічного управління бізнесом є маркетинг. Стосовно будівельної галузі даний підхід є відносно новим та повністю не дослідженим. Акцентуючи увагу на проблемах продажу об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, робіт і послуг, як найважливіших за сучасних економічних умов, маркетинговий підхід дозволяє відкрити нові можливості у формуванні стратегії розвитку будівельних підприємств, пошуку та реалізації управлінських резервів.

Організація маркетингу у будівельній галузі має ряд особливостей, серед яких необхідно виділити [7]:

– особливості державного економічного регулювання будівельної галузі, при якому можуть достатньо швидко змінюватись умови ведення бізнесу на будівельному ринку;

– недостовірність інформації щодо реальних обсягів будівельного ринку, викликана особливостями вітчизняного оподаткування, при якому більшість будівельних організації не показують реальні обороти та фінансові результати;

– наявність суб'єктивізму у виборі забудовників та постачальників, який залежить від особистих відносин та неформального заохочення замовників;

– непрозорість державних закупівель, що часто, носять формальний характер;

– висока ризикованість самого бізнесу, обумовлена фінансовою нестабільністю;

– низька мобільність будівельних компаній (підготовка додаткового виду послуг, як товару);

– висока залежність від постачальних та інших організацій будівельної галузі.

Стратегічний маркетинг - це активний маркетинговий процес із довгостроковим планом, спрямований на перевищення середньострокових показників шляхом систематичного проведення політики створення товарів і послуг, що забезпечують споживачів товарами більш високої споживчої цінності, ніж у конкурентів. Стратегічний маркетинг націлює підприємство на економічні можливості, що адаптовані до його ресурсів і забезпечують потенціал

для зростання і рентабельності. Завданням стратегічного маркетингу є уточнення місії підприємства, розроблення цілей, формування стратегії розвитку і забезпечення збалансованої структури товарного портфеля підприємства [8].

Маркетинг у будівництві застосовується на різних етапах процесу будівництва: від розроблення проекту для перемоги у процедурі закупівлі (тендеру), закупівлі сировини та пошуків партнерів, від вибору стратегії компанії-забудовника на ринку та внутрішньої системи корпоративної культури до вибору видів інструментарію комунікаційної діяльності, за допомогою якого будуть продаватись роботи та послуги. На формування та виконання певної маркетингової стратегії у сфері будівельних послуг впливає низка зовнішніх та внутрішніх умов маркетингу в будівництві [5]:

1. Підрозділи будівельних організацій можуть бути досить численними і розосередженими на широких територіях. Водночас характер роботи багатьох із них є сезонним або тимчасовим, що змушує підрозділи й самостійні організації бути мобільними, готовими в стислі терміни перемістити виробництво на інше місце, згідно з вимогами укладених договорів.

2. Кліматичні та природні умови - це ті чинники, що можуть істотно знизити швидкість виконання робіт і зменшити вірогідність прогнозів про терміни завершення будівництва та введення об'єктів в експлуатацію. Потрібно відзначити й віддаленість від місця будівництва необхідних вихідних сировинних матеріалів (заповнювачів: пісок, щебінь тощо), оскільки на їх перевезення також витрачаються гроші та час.

3. Технологічні процеси будівельних робіт передбачають велику кількість різних видів робіт, у тому числі монолітні, будівельно-монтажні, столярні та інші роботи, а також виконання дизайн-проектів, налагодження інженерних систем і благоустрою прилеглої території тощо.

4. Організація транзакцій (ринкової участі) у сучасних реаліях вимагає зростаючих сукупних витрат. Так, за даними аналітиків, найбільша частка витрат припадає на організацію руху товару та управління цим процесом; наприклад, лише на транспорту логістику витрачається до 20% від усього обсягу коштів.

5. Негативний вплив на результати будівництва спричиняє і низка таких факторів, як недостатня кількість обігових коштів, вірогідність нерівномірного розподілу, відсутність упевненості в платоспроможності замовників, а також недоліки та недосконалість у цілому системи державного контролю та регулювання.

В Україні застосування маркетингових стратегій здійснюється здебільшого фрагментарно, оскільки їх функціонування відбувається в умовах певного впливу іноземних компаній, в частині застосування будівельних технологій з усіма наслідками, що випливають; навчання у профільних ВНЗ України проводиться за концепцією класичного маркетингу, а навчальна база

прив'язана до реалій українського ринку товарів широкого вжитку, що, як правило, унеможлиблює застосування зарубіжного досвіду; недостовірність маркетингових досліджень, недостатність первинної інформації для їх проведення призводять до того, що результати однотипних досліджень різними маркетологами можуть суперечити один одному. Крім того, будівельні організації можуть вдаватися до неофіційного ведення окремих будівельних операцій, що унеможлиблює проведення достовірних досліджень, а багато українських підприємців звикли довіряти діловій інтуїції й не бачать сенсу вкладати кошти в інформаційне забезпечення маркетингових досліджень [9].

Основою для формування маркетингової стратегії є всебічне дослідження будівельного ринку, що включає вивчення потреб ринку в будівельній продукції та вимог до її споживчих властивостей; визначення рівня конкурентоспроможності власної продукції; аналіз ринкової сегментації й визначення сегментів ринку, що найбільше відповідають профілю; вивчення підприємств-конкурентів, проведення досліджень про ступінь їхніх конкурентних переваг; дослідження форм і методів збуту; вивчення соціально-психологічних особливостей покупців. Основними елементами маркетингової стратегії в будівельній галузі є [3]:

- товар, об'єкт комерційної нерухомості;
- умови використання, розміри, форма, вигоди, імідж, назва, тощо;
- ціна;
- вартість об'єкта при продажу та вартість експлуатації;
- місцезнаходження об'єкта;
- партнерські стосунки із клієнтам, канали і носії розповсюдження інформації, стиль рекламних звернень.

Маркетинговий механізм управління конкурентоспроможністю будівельної галузі повинен реалізуватись через такий комплекс підходів, методів, інструментів [2]:

- аналіз зовнішнього середовища, в яке входить не лише ринок, але і політичні, соціальні, культурні та інші умови;
- аналіз споживачів будівельної продукції як реальних, так і потенційних;
- забезпечення формування попиту і різного роду матеріальних стимулів, спрямованих на споживачів, агентів і конкретних продавців;
- забезпечення цінової політики, що полягає в плануванні систем і рівнів цін на будівельну продукцію;
- задоволення технічних і соціальних норм регіону, в якому реалізується будівельна продукція;
- управління маркетинговою діяльністю окремої будівельної організації як цілісною системою, тобто планування, виконання і контроль маркетингової

програми і індивідуальних обов'язків кожного учасника інвестиційно-будівельної діяльності, оцінка ризиків і їх наслідків, оцінка впливу на прибутковість ефективності маркетингових рішень.

Головний недолік маркетингових стратегій в нашій країні на сьогодні полягає в охопленні відносно малого відрізка часу для планування, тому основну масу маркетингових стратегій становлять короткострокові програми, які не дають основних поштовхів для розвитку фірми, а представляють лише оперативні дії на найближче майбутнє. Маркетингова стратегія може бути [4]:

- короткостроковою - розробляється на термін не більше року і передбачає розроблення «бізнес-планів» і пов'язаних із ними бюджетів;
- середньостроковою - розробляється на термін не більше двох-п'яти років;
- довгостроковою - розробляється на п'ять-сім років.

Залежно від цього, структура маркетингової стратегії може бути вибудована в такій послідовності [3]: 1) маркетинг інвестиційних пропозицій; 2) маркетинг інвестиційних проектів; 3) маркетинг конкурентів; 4) маркетинг виконавців; 5) маркетинг постачальників; 6) маркетинг фінансових і страхових послуг; 7) маркетинг робочої сили.

Відповідно, пропонуємо виділити, як складові механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні, такі маркетингові стратегії розвитку,

- макросередовища будівельної галузі;
- структури будівельного ринку;
- проектів будівництва;
- інноваційних підходів щодо здійснення будівельної діяльності;
- технологій будівельної галузі;
- освітнього середовища у галузі будівництва;
- інформаційного середовища будівельної галузі;
- державного управління будівельною галуззю;
- логістичної структури будівельної галузі;
- державного аудиту та контролю у сфері будівництва;
- безпосередньо нормативно-правової складової у сфері будівництва.

Розроблення та реалізація означених маркетингових стратегій створить умови для підвищення ефективності всіх напрямів розвитку будівельної галузі, забезпечить раціональний розподіл ресурсів, дозволить створити передумови для розподілу функціональних обов'язків інституційних суб'єктів, функціонування яких відбувається у сфері маркетингового моніторингу та повноваженнями держави щодо державного контролю та нагляду за виконанням розроблених стратегій.

Висновки. Підсумовуючи усе вищесказане, можемо зробити висновок, що прогнози розвитку ринку нерухомості, показники попиту на житло тощо, слід

розглядати через призму соціально-політичної кризи та наявності військового протистояння на сході країни. Ці фактори впливають на напрями розвитку та спроможність держави за рахунок державного бюджету виконувати всі свої соціально-економічні функції. Наслідком цього на сьогоднішній день є, в тому числі, низька спроможність населення, як інвестора, на купівлю нерухомості. Стосовно комерційної нерухомості, то попри низький рівень насиченості даної сфери ринку, інвестори, як існуючі так і потенційні, займають переважно вичікувальну позицію. Крім того має місце певне зниження попиту на придбання діючих продовольчих мереж, торгівельних центрів, офісних приміщень, аптек тощо.

Гострий дефіцит обігових коштів у сфері будівництва призводить до наявності дуже обмеженої кількості будівельних компаній, які спроможні забезпечити організацію завершеного та комплексного будівельного процесу (для якого характерний тривалий фінансовий цикл) та формувати пули готових різноформатних об'єктів для задоволення майбутніх потреб споживачів.

Проаналізувавши особливості формування маркетингових стратегій у будівництві, а також їх складові та умови маркетингу в будівництві (як внутрішні так і зовнішні), можна стверджувати, що розроблення та застосування маркетингових стратегій розвитку, як складових механізму нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні, дозволить створити умови для підвищення ефективності всіх напрямів розвитку будівельної галузі, сприятиме забезпеченню більш раціонального розподілу ресурсів, дозволить створити передумови для більш сталого та поступового розвитку будівництва в Україні.

Література:

1. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид., змін. та допов. / О. М. Вінник. — Київ. : Правова єдність, 2009. — 766с – С. 534-535.
2. Гребньов Г. М. Формування напрямків підвищення ефективності маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю будівельних підприємств / Г. М. Гребньов // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". - 2014. - № 11. - С. 395-400.
3. Гронська М. В. Особливості маркетингової діяльності будівельного підприємства / М. В. Гронська // Економіка та держава. – 2014 – №9. – С. 28-30.
4. Кобець Д. Л. Теоретичні підходи до формування маркетингової стратегії на підприємствах [Електронний ресурс] / Д. Л. Кобець // Економіка та суспільство : електрон. наук. фахове вид. / Мукач. держ. ун-т. – Мукачево, 2017. – Вип. 13. – Режим доступу: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-13>. (дата звернення 05.02.2019).
5. Маркетингові дослідження ринку будівельної продукції [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.marketingweek.ru/50.html>. (дата звернення 05.02.2019).
6. Петровська С.В. Маркетингова конкурентна стратегія: сутність і підходи до класифікації / С. В. Петровська // Проблеми транспорту. — Київ., 2010. — Вип. 2. — С.89-92.

7. Саламацька О. Ю. Особливості маркетингового підходу в управлінні будівельною галуззю України //Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2012. - №5. - с. 238-243.
8. Стратегічний маркетинговий план. Відмінності планів і процедур розробки [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://bmanager.ru/artides/strategicheskij-marketingovyj-plan-razlichiya-planov-i-procedur-razrabotki.html>. (дата звернення 10.02.2019).
9. Телетов О. С. Інноваційна маркетингова діяльність у житловому будівництві [Текст] / О.С. Телетов, А.А. Граділь, М.П. Рудь // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2015. - № 3. - С. 33-46.
10. Ціленко В. А. Правове регулювання будівельної діяльності: склад будівельних правовідносин / В. А. Ціленко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Сер. : Економічна теорія та право. - 2014. - № 2. - С. 225-235.
- 11.Шутенко Л. М. Будівельна галузь як об'єкт державного регулювання - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/29712/1/1.pdf>. (дата звернення 07.02.2019).

References:

1. Vinnyk, O. M. (2009). *Hospodarske pravo [Economic law]*. (2nd ed., rew.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
2. Hrebnoy, H. M. (2014). *Formuvannya napriamkiv pidvyshchennia efektyvnosti marketynhovoho mekhanizmu upravlinnia konkurentospromozhnistiu budivelnikh pidpriemstv [Formation of directions for increasing the efficiency of the marketing mechanism for managing the competitiveness of construction companies]*. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut" – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 11, 395-400 [in Ukrainian].
3. Hronska, M. V. (2014). *Osoblyvosti marketynhovoї diialnosti budivelnogo pidpriemstva [Features of the marketing activity of a construction company]*. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 9, 28-30 [in Ukrainian].
4. Kobets, D. L. (2017). *Teoretychni pidkhody do formuvannya marketynhovoї stratehii na pidpriemstvakh [Theoretical Approaches to the Formation of Marketing Strategy at Enterprises]*. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 13. Retrieved from <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-13> [in Ukrainian].
5. *Marketingove issledovaniya rynku stroitelnoy produktsii [Market research of construction products]*. (n.d.). www.marketingweek.ru. Retrieved from <http://www.marketingweek.ru/50.html> [in Russian].
6. Petrovska, S. V. (2010). *Marketynhova konkurentna stratehiia: sutnist i pidkhody do klasyfikatsii [Marketing Competitive Strategy: Essence and Approaches to Classification]*. *Problemy transportu — Transport Issues*, 2, 89-92 [in Ukrainian].
7. Salamatska, O. Yu. (2012). *Osoblyvosti marketynhovoho pidkhodu v upravlinni budivelnoiu haluzzii Ukrainy [Features of the marketing approach in the management of the construction industry of Ukraine]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dizainu – Bulletin of the Kiev National University of Technology and Design*, 5, 238-243 [in Ukrainian].
8. *Strategicheskij marketingovyj plan. Razlichiya planov i protsedur razrabotki [Strategic marketing plan. Differences between plans and development procedures]*. (n.d.). bmanager.ru. Retrieved from <http://bmanager.ru/artides/strategicheskij-marketingovyj-plan-razlichiya-planov-i-procedur-razrabotki.html> [in Russian].
9. Tielietov, O. S., Hradil, A. A., Rud, M. P. (2015). *Innovatsiina marketynhova diialnist u zhytlovomu budivnytstvi [Innovative marketing activity in housing construction]*. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Innovation Management*, 3, 33-46 [in Ukrainian].

10. Tsilenko, V. A. (2014). Pravove rehuliuвання budivelnoi diialnosti: sklad budivelnykh pravovidnosyn [Legal regulation of construction activity: the structure of legal relations]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Ser.: Ekonomichna teoriia ta pravo – Bulletin of the National University "Yaroslav Mudryi National Law University". Series: Economic theory and law, 2, 225-235 [in Ukrainian].

11. Shutenko, L. M. (n.d.). Budivelna haluz yak ob'iekt derzhavnoho rehuliuвання [Construction industry as an object of state regulation]. eprints.kname.edu.ua. Retrieved from <http://eprints.kname.edu.ua/29712/1/1.pdf> [in Ukrainian].

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-86-95](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-86-95)

Непомнящий Олександр Михайлович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений будівельник України, професор, Національний Авіаційний Університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>

ІНЖИНІРИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ НАУКИ

Анотація. На часі, інжиніринг є новаторською темою для комерційно-прибуткового бізнесу України, адже виступає інструмент підвищення її компетентності, ефективності та ринково-економічної позиції загалом. Державне управління інжиніринговою діяльністю в Україні скеровує та координує розвиток та становлення інжинірингу, досліджуючи основні аспекти його провадження : відповідність закону, залучення прозорих інвестицій та укладення гласних контрактно-договірних угод. В той же час, для державно-управлінської науки важливо дослідити проблемну галузеву та комплексно, звернувшись до понять інжинірингової діяльності із одночасним дослідженням її ретроспективного, етапного розвитку.

Не менш актуальним є аналіз міжнародних практично-теоретичних основ інжинірингу як передумов формування сучасного державно-управлінського апарату управління на теренах України. Задля цього необхідною є актуалізація стилістики функціонального, видового та системного призначення інжинірингової діяльності у Європі.

Окрім того, зростання ролі та затребуваності інжинірингу в Україні в останнє десятиліття породжує необхідність його розуміння урядом та оперативного реагування на соціально-наукові та економічно-фінансові зміни, що виникають як наслідок. Відтак, завдання державно-управлінської науки є пошук оптимального, економного та науково грамотного рішення, що сприятиме зменшенню термінологічних рамок здійснення проекту — та, одночасно, підвищить геометричну прогресивність капіталовкладень, зменшивши обсяги інвестиційного фінансування.

До того ж, процес інжинірингової діяльності напряму залежить від стану науки. Особливої актуальності набуває кооперація між науковцями-теоретиками, науковцями-практиками та кінцевим елементом системи — державно-управлінським апаратом, що реалізує владно-урядову інжинірингову політику в Україні.

Ключові слова: інжиніринг, інжинірингова діяльність, розвиток, проєкт, послуга, науково-технічний прогрес, комерційна ефективність.

Nepomnyashchy Oleksandr Mykhailovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Builder of Ukraine, Professor, National Aviation University, Lyubomyr Huzar Avenue, 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>

ENGINEERING ACTIVITY AS A RESEARCH OBJECT OF DOMESTIC PUBLIC ADMINISTRATIVE SCIENCE

Abstract. At the moment, engineering is an innovative topic for commercial and profitable business of Ukraine, because it is a tool to increase its competence, efficiency and market and economic position in general. The State Administration of Engineering in Ukraine directs and coordinates the development and formation of engineering, exploring the main aspects of its implementation: compliance with the law, attracting transparent investment and concluding public contractual agreements. At the same time, it is important for public administration science to study the problem in a branch and complex way, turning to the concepts of engineering activities with the simultaneous study of its retrospective, staged development.

No less relevant is the analysis of the international practical and theoretical foundations of engineering as a prerequisite for the formation of a modern public administration in Ukraine. To do this, it is necessary to update the style of functional, specific and systemic purpose of engineering activities in Europe.

In addition, the growing role and demand for engineering in Ukraine over the last decade makes it necessary for the government to understand it and respond promptly to the resulting socio-scientific and economic-financial changes. Therefore, the task of public administration science is to find the optimal, economical and scientifically competent solution that will reduce the terminological framework of the project - and, at the same time, increase the geometric progressiveness of investment by reducing investment funding.

In addition, the process of engineering directly depends on the state of science. The cooperation between scientists-theorists, scientists-practitioners and the final element of the system - the state-administrative apparatus, which implements the government-government engineering policy in Ukraine, becomes especially important.

Keywords: engineering, engineering activity, development, project, service, scientific and technical progress, commercial efficiency.

Постановка проблеми. Факти свідчать про те, що стан та рівень сучасного інжинірингу в Україні, порівняно із країнами Європи, є суттєво нижчим. Так,

існує неприхована необхідність покращення масштабно-асортиментної складової функціонування компаній, перепрофілювання акцентів державного управління даної галузі. Державно-управлінська наука в Україні виступає координатором та посередником між владою та організаторами інжинірингових проєктів. Актуальним є аналіз проблематики розвитку, розуміння та вдосконалення інжинірингової діяльності. Окрім того, потрібним є дослідження комерційної, фінансово-економічної та науково-виробничої складової діяльності компаній. Одночасно, не менш важливо розглянути основи структури інжинірингу, напрямків та перспектив його становлення в Україні — із «прив'язкою» до українського ринку послуг та державно-управлінських процесів, що диктують стилістику інжиніринг-активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інжинірингова діяльність, в силу власної глобалізаційної експансії, є предметом ряду науково-теоретичних досліджень. Для розуміння сутності інжинірингу та державно-управлінської політики щодо нього необхідно розуміти його теоретичну, методологічну та практичну складові. Так, застосовним у даному випадку є як міжнародно-зарубіжний (Д. Мартін, М. Робсон, М. Гаммер, Д. Гаррінгтон, Д. Чампі), так і національний (В. Кондратьєв, К. Литвинов, І. Мазур, Ю. Чубатюк, Н. Янковський) наукові доробки. Проте, потрібно відзначити закономірність: поняття ефективного інжинірингу є для України досить новим. Зазначені вітчизняні вчені акцентують увагу на теоретичних підтекстах та генезі інжинірингової діяльності — водночас, наукове обґрунтування даної ніші послуг як інструменту нарощування фінансово-політичного потенціалу країни знаходиться на стадії становлення.

Мета статті — дослідити закономірності та специфіку державного управління інжиніринговою діяльністю, виокремивши її особливості як об'єкту дослідження державно-управлінської науки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загалом, поняття «інжиніринг» варто розглядати як передумову створення кінцевого продукту. Примітно, що така діяльність є можливою лише за умови залучення розумового потенціалу — інтелекту. Через це, говоримо про ще одну характерну рису інжинірингу — наявність людського капіталу як рушійної сили новацій.

Крім того, комплексне розуміння інжинірингової діяльності може бути сформовано шляхом аналізу Європейської економічної комісії ООН, де він визначений як сукупність проєктно-практичних робіт, метою яких є ефективізація інженерно-технічної галузі виробництва. В той же час, Американська Рада інженерів з професійного розвитку (ECPD) зазначає, що інжиніринг має творчу генезу, котра є передумовою проєктно-розробницької діяльності в області експлуатації стратегічних об'єктів інфраструктури [1].

Потрібно зауважити, що державне регулювання інжинірингової діяльності

в Україні відбувається посередництвом нормативно-правового регулювання. Так, поняття інжинірингу найчастіше ототожнюється зі сферою будівництва. Статтею 1 закону України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. інжинірингова діяльність у сфері будівництва визначена як надання інженерно-технічних послуг, що базуються на основні фінансово-технічних досліджень та експертиз, що поєднуються із організаторсько-розробницькою діяльністю в сфері проєктної документації. Крім того, законодавцем інжиніринг ототожнюється із проведенням торгів на конкурсних засадах. По суті, аспект державно-управлінського контролю в Україні виявляється у тому, що інжинірингова діяльність має чітку форму вираження, котра, окрім іншого, включає технічно-архітектурне проєктування та економічно-фінансові, раціоналізаторські та винахідницькі консультації (висновок, що прямо виходить із положень статті 1 згаданого Закону) [2].

Разом з тим, державне управління у галузі інжинірингу здійснюється шляхом визначення його понятійно-категоріальних ознак у Національному класифікаторі ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності». Відзначимо, що класифікатор затверджувався двома наказами відповідно. Відтак, інжинірингову діяльність у даному випадку віднесено до підвиду професійної та науково-технічної. Класифікатор оперує поняттям інженерного дизайну (визначається як науково-консалтингова діяльність у сфері процесно-структурного проєктування шаблонів, ескізів, системних інструментів тощо). Окрім того, законодавець розширює сферу дії інженерії шляхом віднесення до її складу транспортно-будівничих, водно-управлінських, електронно-технічних та технологічно-будівничих проєктів. Таким чином відбувається затвердження контрольного-наглядового концепту з боку влади : для України важливо побудувати вдосконалену структуру інжинірингової регламентації [3].

Поняття інжинірингу, одночасно, фігурує у Податковому кодексі України № 2755-VI від 02.12.2010 р. Цим продемонстровано тісний зв'язок останнього із фінансово-економічною галуззю державного управління та їхню взаємозалежність. З точки зору законодавчої техніки, дефініція є майже ідентичною наданій у Законі України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. Отже, відповідно до підпункту 14.1.85 статті 14 Податкового кодексу України, інжинірингова діяльність є виконанням робіт науково-виробничого та проєктно-дослідницького характеру. Додатково відзначається, що інжиніринг є дотичним до техніко-технологічного та консультаційно-авторського процесу розробки новітніх моделей та зразків, що наділені ценою корисного призначення [4].

У дійсності, сфера регламентації інжинірингу є досить розгалуженою, через що її державне регулювання не завжди є послідовним. Так, дослідники О. Кузьмін та Н. Городиська відзначають, що визначення конкретних «рамкових

інжинірингових послуг» є неможливим з точки зору економічного вчення та варіативності замовницько–економічного підтексту, котрий визначає умови подібних договірних зобов'язань. Ринок інжинірингу є динамічним — це причина виникнення колізійності між нормативно-регулятивним апаратом та способами, за допомогою яких здійснюється державне регулювання інжинірингової діяльності в Україні. Вчені також відзначають, що дефінітивна точність та вичерпний перелік робіт у даній галузі стануть чинником ускладнення, а не полегшення управлінських процесів [5].

Водночас, досить алогічною видається владно-урядова позиція щодо ототожнення понять «інжиніринг» та «інжинірингова діяльність» у законі України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. Слушно зазначити, що у такий спосіб звужується перелік призначень та видів робіт, що мають місце під час інженерно-проектувального процесу. Більше того, відбувається взаємовиключення норм, задекларованих у Національному класифікаторі ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (наказ Держспоживстандарту №530 від 29.11.2010 р.), де надано обширний перелік інжинірингово-технологічної зайнятості із детальним виокремленням її технологічно-управлінського підтексту.

Так, на макрорівні відбувається регламентація діяльності суб'єктів комерційної діяльності із застосуванням системно-кодифікованих джерел законодавства. Комерція, відтак, є прямо дотичною до інжинірингово-винахідницького процесу. Доцільним буде відмітити положення Цивільного кодексу України № 435-IV від 16.01.2003 р. — щодо регламентації процесу надання послуг); Господарського кодексу України № 436-IV від 16.01.2004 р. — щодо виокремлення основ прибутково-фінансової діяльності суб'єктів бізнес-підприємництва, зокрема — у галузі капітального будівництва; Податкового кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р. — щодо оподаткування та гіпотетичних податкових пільг, які може отримати суб'єкт господарювання, діяльність якого визнається інжиніринговою за проектно-організаторською ознакою новаторства [6].

Варто, однак, виділити певні неточності державно-управлінського регулювання даної сфери. Так, Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. штучно обмежує інжинірингову діяльність у сфері будівництва лише за умови наявності нерухомого майна як об'єкта управління. В свою чергу, Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2004 р. містить специфічно-процедурне підґрунтя, що виокремлює специфіку інженерно-будівничих послуг — проте його норми не оперують поняттям, сутністю та юридико-правовою природою інжинірингової діяльності. Наостанок, норми Податкового кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р. не включають можливість надання засобів фінансово-економічної амортизації особам-замовникам або особам-виконавцям

інжинірингових послуг. Водночас, Кодексом виокремлено поняття інжинірингу, проте не надано дефінітивного означення інжинірингових послуг, котрі є предметом регулювання податково-економічного законодавства України. У цьому контексті варто нагадати існування Національного класифікатора ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (наказ Держспоживстандарту №530 від 29.11.2010 р.). За його положеннями, поняття інжинірингової діяльності та інжинірингових послуг або мають ідентичне фінансово-правове значення, або кожен з них потребує одиничної термінології (код 71.12, КВЕД 009:2010).

Відповідно, на мезорівні в Україні відбувається більш конкретно-профільне державне регулювання інжинірингу. В першу чергу, здійснення відбувається шляхом прийняття законів України та постанов Кабінету Міністрів України. Доцільно виокремити закон України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р.; закон України «Про основи містобудування» № 2780-XII від 16.11.1992 р.; закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 3038-VI від 17.02.2011 р.; закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» № 208/94-ВР від 14.10.1994 р. тощо.

Тобто, варто констатувати галузевий характер владно-урядового контролю у галузі інжинірингової діяльності, притаманний Україні. Слушним є зауваження В. Кащишина, котрий наголошує на необхідності державного ліцензування як кінцевого суб'єкта комерційної діяльності, так і безпосереднього виконавця послуг. Науковець відзначає, що обсяг, інтенсивність та специфіка інжинірингу зумовлює необхідність контрольно-наглядової державної активності. Окрім того, діяльність інжинірингової компанії є ризиковою для замовника, виконавця та третіх осіб [7].

Власне, цим зумовлюється необхідність конструювання галузевого рівня державно-управлінського регулювання інжинірингу. Так, владно-урядовий апарат України визначає інжиніринг як комплекс проектно-експлуатаційних стандартів, що потребує дотримання певного рівня. Підкреслюється, що кінцевий об'єкт-результат інжиніринг-діяльності повинен відповідати вимогам та критеріям функціональності, безпечності та ефективності використання. Як наслідок, положення Національного класифікатора ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (наказ Держспоживстандарту №530 від 29.11.2010 р.) та Державних будівельних норм України № v0046307-93 від 27.04.1993 р. ілюструють державну стандартизацію та нормування даної розробницько-інженерної галузі.

Однак, варто наголосити на недослідженості інжиніринг-ринку України. Так, Л. Траченко зазначає, що держава не здійснює спроб статистичної кодифікації та ґрунтового аналізу робітничо-виконавчої складової даної галузі.

Несегментований ринок послуг призводить до законодавчо-виконавчих колізій. Зауважимо, що наведення ретроспективно-прогресивних даних використовується країнами Європи як спосіб налагодження позиції інжинірингових послуг у національній фінансово-економічній системі [8].

Констатуємо, що складність контрольно-наглядової функції держави під час здійснення інжинірингу в Україні пояснюється генезою його виникнення (створення на базі конструкторських, наукових та дослідницьких інститутів або реорганізація). Фактично, в Україні інжиніринг (періоду 1991-2020 рр.) не визначався як принципово новий, концептуальний державно-виробничий проєкт, що є причиною додаткових труднощів у його регулюванні.

На переконання О. Квактун, основними чинниками стагнації ринку інжинірингу в Україні є неефективність його державного регулювання та корупційні чинники, що супроводжують експертно-документаційний процес погодження проєктів. Додатково, причина неозначеного статусу розробницько-проєктних робіт пов'язана із недосконалим менеджментом компаній. Дослідниця констатує, що дане питання варто розглядати як симбіоз корпоративних та владно-урядових недосконалостей [9].

Одночасно, законодавство України у галузі інжинірингу містить досить стилістичних прогалів. Так, законами України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р.; «Про основи містобудування» № 2780-XII від 16.11.1992 р. не окреслено рамок та правової природи маркетингової політики.

Відзначу, що правова природа інжинірингової діяльності завжди ототожнюється із можливими «заперечними кон'юнктурами». Так, науковець Є. Панченко чинниками даної проблеми визначає недостатню об'ємність інноваційного забезпечення; політику влади, що унеможливує структурно-специфічні зрушення в області економіки; відсутність соціально-урядових стимулів до нарощування підприємницької інженерії (близько 7% товарів ринку України віднесено до категорії інноваційної продукції за КВЕД 009:2010); несуттєве державно-витратне кошторисне забезпечення суспільно-важливих конструкторсько-розробницьких проєктів [10; 11; 12; 13].

Крім того, для України відносна новизна інжинірингу як нової фінансово-виробничої ніші створює державно-управлінську невизначеність: Лист комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності № 06-10/597 від 15.09.1999 р. ототожнює інжинірингову діяльність із контрактними інженерно-проєктними роботами, що виконуються на прохання замовника та пов'язані з процесно-підготовчими виробничими етапами (будівничого, промислово-експлуатаційного інфраструктурно-технологічного винахідництва).

Висновки. Детальний аналіз державного управління інжинірингом в Україні дозволяє зробити висновок про його несистемно-фрагментарну специфіку. Визначення поняття інжинірингової діяльності не має ознак

уніфікованості (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України), а стилістика надання інжинірингової послуги остаточно не визначена профільними нормативними актами — положеннями Національного класифікатора ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (наказ Держспоживстандарту №530 від 29.11.2010 р.) та Державних будівельних норм України № v0046307-93 від 27.04.1993 р.

Водночас, неузгоджене нормпроектування простежується під час співставлення норм Закону України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. та Податкового кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р., де поняття інжинірингу та інжинірингової послуги не розмежовано за ознаками кінцевого фінансово-економічного результату.

Отже, констатуємо наявність тривалого процесу становлення інжинірингової діяльності в Україні. Регулювання останньої, в умовах процесної динаміки та новизни, супроводжується державно-управлінською непослідовністю, що виявляється у недосконалому нормативно-правовому забезпеченні.

Література :

1. Лозовський Л. Ш. Універсальний бізнес-словник / Л. Лозовський, Б. Рейзберг, А. Ратновський, 1997. — 632 с.
2. Закон України «Про архітектурну діяльність» № 687-XIV від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
3. Національний класифікатор ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (наказ Держспоживстандарту №530 від 29.11.2010 р.) // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>
4. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Кузьмін О. Типологія інжинірингових підприємств як суб'єктів ринкового середовища та інноваційної інфраструктури / О.Є. Кузьмін, Н.А. Городиська, 2012 .– С. 30 –35.
6. Ситник О. Досвід інжинірингової діяльності в сучасному економічному просторі / О.Б. Ситник, 2013. – с. 104 - 116.
7. Кащишин В. Передумови формування потреби підприємств в інжинірингових послугах впровадження нових технології / В.М. Кащишин, 2013 .– с. 56 - 60.
8. Траченко Л. Інжинірингові послуги як об'єкт товарознавства: експертне оцінювання якості / Л. Траченко, монографія, 2014. – 212 с.
9. Квактун О. Сучасний стан світового ринку інжинірингових послуг / О. Квактун, Я. Лисенко, 2013 .– С. 24 –32.
10. Панченко Є. Економічна енциклопедія у трьох томах // ред. С. В. Мочерний, Т.1, 2000. – 864 с.
11. Е.А. Романенко Экологическая катастрофа на Донбассе /"Prospects for the Development of Modern Science": Materials of the III International Scientific-Practical Conference. – Seoul, Korea: Regional Academy of Management, 2018. – p.84-90.
12. Zhukova I.V. Methodological aspects of public-civic communication research / I.V. Zhukova // Public management - 2019. - № 5 (20) – December 2019. - pp. 75-84.
13. Непомнящий О. М. Аналіз сучасного стану фінансування міжнародними

фінансовими організаціями інвестиційних проектів в Україні / О. М. Непомнящий, Ю. Г. Прав // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 19. - С. 72-76. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_19_17

References:

1. Lozovskyi, L. Reizberh, B., Ratnovskyi, A. (1997). *Universalnyi biznes-slovar [Universal business dictionary]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
2. Zakon Ukrainy «Pro arkhitekturnu diialnist» : vid 20.05.1999 r. № 687-XIV [Law of Ukraine "On Architectural Activity" from 20.05.1999, № 687-XIV]. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada, 31*. Art. 246. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> [in Ukrainian].
3. Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy “Natsionalnyi klasyfikator DK 009:2010 “Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti” : vid 29.11.2010 r. № 530 [Order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine "National Classifier DK 009: 2010" Classification of economic activities" from 29.11.2010, № 530]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> [in Ukrainian].
4. Podatkovi kodeksi Ukrainy : vid 02.12.2010 r., № 2755-VI [Tax Code of Ukraine from 02.12.2010, № 2755-VI]. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada, 13-14, 15-16, 17*. Art. 112. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
5. Kuzmin, O.Ye., Horodyska, N.A. (2012). Typolohiia inzhynirnykh pidpriemstv yak subiektiv rynkovoho seredovyscha ta innovatsiinoi infrastruktury [Typology of engineering enterprises as subjects of market environment and innovation infrastructure]. *Tekhnologichnyi audyt ta rezervy vyrobnytstva – Technological audit and production reserves, 2/2(10)*, 30-35 [in Ukrainian].
6. Sytnyk, O. (2013). Dosvid inzhynirnykh diialnosti v suchasnomu ekonomichnomu prostori [Experience of engineering activity in the modern economic space]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi – Economics and management of machine-building enterprises, 4*, 104-116 [in Ukrainian].
7. Kashchyshyn, V. (2013). Peredumovy formuvannia potreby pidpriemstv v inzhynirnykh posluhakh vprovadzhennia novykh tekhnolohii [Prerequisites for the formation of enterprise needs in engineering services for the introduction of new technologies]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva – Technological audit and production reserves, 4(2)*, 56-60 [in Russian].
8. Trachenko, L. (2014). *Inzhynirnykh posluhy yak ob'ekt tovaroznavstva: ekspertne otsiniuvannia yakosti [Engineering services as an object of commodity science: expert quality assessment]*. Odesa: Atlant [in Ukrainian].
9. Kvaktun, O., Lysenko, Ya. (2013). Suchasnyi stan svitovoho rynku inzhynirnykh posluh [The current state of the world market of engineering services]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space, 74*, 24-32 [in Ukrainian].
10. Mochernyi, S. V. (Ed.). (2000). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]*. (Vols. 1). Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia" [in Ukrainian].
11. Romanenko, E.A. (2018). Ekologicheskaia katastrofa na Donbasse [Environmental disaster in Donbass]. *Prospects for the Development of Modern Science: Materials of the III International Scientific-Practical Conference*. (pp. 84-90). Seoul, Korea: Regional Academy of Management [in Russian].
12. Zhukova, I.V. (2019). Methodological aspects of public-civic communication research. *Public management, 5(20)*, 75-84 [in English].

13. Nepomniashchyi, O.M., Prav, Yu.H. (2016). Analiz suchasnoho stanu finansuvannia mizhnarodnymi finansovymi orhanizatsiiamy investytsiinykh proektiv v Ukraini [Analysis of the current state of financing by international financial organizations of investment projects in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 19, 72-76. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_19_17 [in Ukrainian].

УДК: 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-96-104](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-96-104)

Прав Роман Юрійович кандидат наук з державного управління, військовослужбовець, <https://orcid.org/0000-0001-8064-2836>

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У КОНТЕКСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ДОСВІД КРАЇН ЄС

Анотація. У статті висвітлюються галузеві елементи урядування, що застосовуються Європейським Союзом під час нормотворчого втілення соціально-економічної складової. Окрім того, розглядається типологія формально-методологічного впливу інститутів ЄС (в т.ч. влади, органів законодавчої ініціативи) на вироблення політики у зазначеній сфері.

Питання становлення соціальних відносин у сфері економіки ЄС — комплексне, тому його розгляд здійснено за допомогою аналізу економічної та політичної функцій окремих країн-членів та Союзу загалом. При цьому, зроблено компаративне порівняння (аналіз) між правовим регулюванням економічних відносин та економічним аспектом реалізації соціально-економічного курсу Європи.

У процесі дослідження розглянуто теоретико-практичні та правові аспекти реалізації соціально-економічної взаємодії у Європі. Задля цього використано ретроспективний (щодо визначення позиції держав ЄС у формуванні нормативних економічних регуляторів), системно-аналітичний (щодо тенденцій економіко-соціальних інтегративних підходів) та структурно-функціональний (щодо факторів та складових, які впливають на нормативне закріплення економічної політики в ЄС) методи дослідження.

У роботі проаналізовано організаційно-розпорядчі та нормотворчі аспекти, що визначають державну політику ЄС у соціально-економічній галузі. Також, зроблено акцент на формах та методах економіко-управлінського впливу, що застосовується державами-членами Європейського Союзу.

Відмічено, що економічні та соціальні права за своєю природою часто знаходяться у конфронтації. Проте, у 2018 році було зроблено рух назустріч змінам — деякі країни, які отримали значну кількість «подорожуючого штату», вимагали перегляду Директиви про відрядження працівників, Переглянута Директива ставить на меті рівну оплату невіїзних (офісних) та мобільних працівників за умови, що заробітна плата регулюється відповідно до унормованих законодавчих систем.

Ключові слова: соціально-економічні відносини, нормативно-правове регулювання, управлінська політика ЄС, економічна функція держави, владно-урядові механізми.

Prav Roman Yuriyovych Candidate of Science in Public Administration, serviceman, <https://orcid.org/0000-0001-8064-2836>

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS: EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

Abstract. The article highlights the sectoral elements of governance used by the European Union during the rule-making implementation of the socio-economic component. In addition, the typology of formal and methodological influence of EU institutions (including the authorities, legislative initiative bodies) on policy development in this area is considered.

The issue of formation of social relations in the field of EU economy is complex, so its consideration is carried out by analyzing the economic and political functions of individual member states and the Union as a whole. At the same time, a comparative comparison (analysis) was made between the legal regulation of economic relations and the economic aspect of the implementation of the socio-economic course of Europe.

In the course of the research the theoretical-practical and legal aspects of realization of social and economic interaction in Europe are considered. For this purpose, retrospective (on determining the position of EU states in the formation of regulatory economic regulators), system-analytical (on trends in economic and social integrative approaches) and structural-functional (on factors and components influencing the regulatory consolidation of economic policy in the EU) research.

The paper analyzes the organizational and regulatory and rule-making aspects that determine the EU policy in the socio-economic sphere. Also, emphasis is placed on the forms and methods of economic and managerial influence used by the member states of the European Union.

It is noted that economic and social rights are by nature often in confrontation. However, in 2018, there was a move towards change - some countries that received a significant amount of "traveling staff" demanded a revision of the Business Travel Directive. the fee is regulated in accordance with standardized legal systems.

Keywords: socio-economic relations, normative-legal regulation, EU administrative policy, economic function of the state, power-government mechanisms.

Постановка проблеми. Опрацювання нормативного забезпечення соціально-економічних відносин у ЄС дозволяє окреслити процес реалізації

економіко-соціальної функції з точки зору фінансових, економічних та бюджетних функцій.

Актуально зупинитися на переплетенні, що виникає у галузі соціального співробітництва держави та бізнесу внаслідок експансії ринкових відносин. Економіка — соціальна надбудова будь-якої держави, тому висвітлення стандартів законодавчого нормування у ЄС набуває особливої доцільності.

На додаток, важливо виявити риси не лише законодавчого, але й соціально-правового влаштування економічних відносин у Європі. Для цього логічно звернутися до Загальної декларації прав людини 1948 р. та Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 р. В даному контексті важливо виокремити та розвинути ідею про індивідуальний, а не колективний характер соціально-економічних прав громадянина (резидента) ЄС.

Саме права особи та можливість їх захисту визначають рівень політико-соціальної мобільності та гуманності держави. Через це, важливо визначити ті нормативно-регулюючі інструментарії, за допомогою яких ЄС визначає концепт соціально-фінансового співробітництва.

Насамперед, важливо зробити ієрархічно-ретроспективний аналіз «соціально-ринкових моделей», що застосовують Європарламент, Рада Європи та Європейська комісія у процесі нормотворення. Закон завжди тісно взаємодіє із соціальними перетвореннями : отже, важливо визначити громадянський статус в ЄС «у прив'язці» до економічної активності держави, діяльності її фінансових інститутів відповідно до обраної континентальної або змішаної економічної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у Європі — предмет дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У контексті вищезокресленого дослідження застосовним є науковий доробок В. Кошелева, К. Майорової, Г. Еванса, Д. Хелда, Д. Йєргіна та ін.

Мета статті — дослідити державно-управлінські аспекти у сфері нормотворчого регулювання соціально-економічних відносин серед країн-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Процес нормативно-правового забезпечення соціально-економічних відносин у ЄС є багатоскладним за своїм структурним архетипом.

Однак, перш ніж перейти до суто нормативного закріплення регулювання соціально-економічних відносин у ЄС, варто розібрати структурно-функціональний склад спеціалізованого органу — Європейського соціально-економічного комітету (далі – ЄСЕК) (European Economic and Social Committee), що є своєрідною політико-правовою надбудовою та прямо впливає на процес галузевого нормотворення у ЄС, координуючи даний процес. Це —

консультативний орган, що об'єднує організації працівників та роботодавців. Завдання — перевіряти законодавство та загальну політику ЄС щодо збалансованості та справедливості в контексті інтересів обох сторін. Орган складається із шести секцій із окремою компетенцією : Економічний і валютний союз та економічна та соціальна згуртованість (ECC); Єдиний ринок, виробництво та споживання (INT); Транспорт, енергетика, інфраструктура та інформаційне суспільство (TEN); Зайнятість, соціальні питання та громадянство (SOC); Сільське господарство, розвиток сільських районів та навколишнє середовище (NAT); Зовнішні зв'язки (REX).

Водночас зазначимо, що Консультація ЄСЕК з Єврокомісією або Радою Європи є обов'язковою в деяких випадках (зокрема, щодо нормативного консалтингу); в інших — має факультативний характер. Одночасно, ЄСЕК уповноважена приймати висновки за власною ініціативою. Єдиний європейський акт (Single European Act) від 17.02.1986 р. та Маастрихтський договір від 07.02.1992 р. розширили коло питань, які є підвідомчими Комітету.

Амстердамський договір (Treaty of Amsterdam) ще більше розширив сферу взаємодії між Комітетом та Європарламентом та дозволив останньому консультуватися з ЄСЕК. Зокрема, у даному Договорі включені обов'язкові елементи соціальної політики. У статті 153 Договору згадуються сфери, в яких ЄС має спеціальні регулятивні повноваження : здоров'я, безпека, умови праці, інформація та консультації працівників; отримання соціального забезпечення на роботі — для цього використовується звичайна законодавча процедура. У чотирьох інших сферах також можуть бути прийняті директиви, але лише після спеціальної процедури, в якій потрібна одностайність при голосуванні в Раді Європи, оскільки в даних сферах держави-члени зберігають право вето. Сюди відноситься соціальне забезпечення та захист працівників; захист працівників при припиненні трудового договору та економічні дивіденди за виконання робочого плану; представництво та колективний захист інтересів працівників і роботодавців, у тому числі колективне вирішення спорів (профспілки) та умови працевлаштування для громадян третіх країн, які легально проживають на території ЄС (із отриманням «соціального пакету» та економічного забезпечення) [1].

Загалом, ЄСЕК надає приблизно 170 консультативних документів і висновків на рік (близько 15% видаються за власною ініціативою). Усі думки (позиції, роз'яснення, листи) надсилаються до органів ЄС, які ухвалюють рішення, а потім зазначена вище інформація публікується в Офіційному журналі ЄС (Official Journal of the European Union).

До інших компетентностей ЄСЕК, відповідно до офіційного веб-сайту Європейського Союзу, варто віднести наступні : приведення політики та законодавства ЄС до економічних і соціальних умов, шляхом пошуку

консенсусу, який служить загальному благу; сприяння розвитку ЄС, надання організаціям працівників і роботодавців та іншим групам інтересів право голосу та забезпечення соціально-владного діалогу; просування цінностей європейської інтеграції, «справи демократії участі» та організацій громадянського суспільства; налагодження соціально-економічного балансу [2].

Щодо організаційної структури ЄСЕК, зазначимо наступне. Члени органу представляють різноманітні організації громадянського суспільства в Європі, включаючи бізнес, профспілки та інші. Вони висувуються національними урядами та призначаються Радою Європи на 5 років з опцією переобрання. Кількість членів у кожній країні залежить від чисельності населення цієї країни. ЄСЕК має президента та двох віце-президентів, що обираються на 2.5 роки та належать до групи працівників, роботодавців або іншої групи інтересів (споживачі, виробники, фермери тощо).

Крім того, ЄСЕК підтримує зв'язок з регіональними та національними економічними та соціальними радами по всьому ЄС – головним чином для обміну інформацією та обговорення окремих питань.

Наприклад, у висновку від 2009 року щодо Європейського інструменту демократії та прав людини (ЄІДПЛ) ЄСЕК закликав надати більшого значення економічним, соціальним і культурним правам у політиці Європейського Союзу за допомогою доступних географічних та тематичних інструментів. ЄСЕК також просив ЄС прискорити процес загальної ратифікації та імплементації Пакту ООН про економічні, соціальні та культурні права. Стаття 3 Пакту зазначає, що держави-учасниці ЄС (себто підписанти документу) зобов'язуються забезпечити рівні права на працю в соціальному та економічному вимірах. Користування економічними, соціальними та культурними правами, викладеними в Пакті ООН, також має відбуватися безперервно.

В свою чергу, статті 6-15 Пакту ООН визнають право на працю, на користування справедливими та сприятливими умовами праці, на створення профспілок і вступ у профспілки, право на соціальне забезпечення, право на достатній рівень життя, на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, на освіту та на участь у культурному житті. Ця думка також підкреслює важливість захисту кожного аспекту роботи (як вирішального елемента соціальної ідентичності кожної людини, права на громадянство та економічний добробут).

У даному висновку ЄСЕК вказує на зв'язок між захистом праці та всіма пов'язаними правами, встановленими основними конвенціями Міжнародної організації праці (право на працю, право на організацію та право на колективні переговори, недискримінація на роботі, заборона дитячої та примусової праці) та визнає їх основними правами людини. Ця думка була схвально прийнята Єврокомісією, а гідність праці (за визначенням МОП) та соціальний діалог, що є

передумовою захисту трудових прав, знайшли належне визнання та були включені до пріоритетів ЄДПЛ. Це стало передумовою до формування соціально-економічного наративу владно-суспільної взаємодії [3].

Щодо безпосереднього нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у Європі, згадуємо раніше означену Хартію основоположних прав ЄС від 2000 р. Структурно, Хартія основоположних прав об'єднує в єдиному документі громадянські, політичні, економічні та соціальні права, раніше викладені в ряді різних міжнародних, європейських і національних джерел. Основними юридичними посиланнями на економічні та соціальні права, зокрема, є Загальна декларація прав людини ООН 1948 року, Європейська соціальна хартія 1961 року, Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих 1989 року, заява про захист меншин на Конференції з людського виміру Комісії з безпеки і співробітництва в Європі (КБСЄ) у червні 1990 року, Європейська конвенція з прав людини 1950 року, Європейські договори, практика Суду Європейського Союзу та Конвенції Ради Європи. Хартія основоположних прав консолідує та розвиває раніше розроблений «юридичний корпус», що стосується прав людини, а отже, і економічних та соціальних прав.

Щодо постатейного соціально-економічного забезпечення відповідно до Хартії, потрібно відмітити наступні віхові елементи. Так, Розділі I про принципи поваги до людської гідності визначає її як непорушну, статті 4 і 5 забороняють рабство, примусову працю та торгівлю людьми. Розділ II, найбільш змістовний, включає чотирнадцять статей про свободи, включаючи свободу зібрань та асоціацій. Стаття 14 запроваджує право на професійно-технічне та безперервне навчання та на безкоштовне обов'язкове навчання. Крім того, надається свобода вибору професії, а також право працювати та реалізовувати право заснування в будь-якій точці Європейського Союзу. Відповідно до ст. 15 Хартії, це право також поширюється на громадян третіх країн, які мають право працювати на території держав-членів. Права супроводжуються визнанням свободи ведення бізнесу та права власності.

Рівність є принципом, що лежить в основі Розділу III Хартії, яка включає сім статей, що підтверджують повагу до культурного, релігійного та мовного розмаїття та право на рівне ставлення та можливості в усіх сферах життя та роботи. Будь-яка дискримінація також прямо заборонена за будь-якою ознакою, як-от стать, раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія чи переконання, політичні чи будь-які інші переконання, належність до національної меншини, майно, народження, інвалідність, вік або сексуальної орієнтації. В тому числі, зазначаються права дітей щодо праці (ст.24).

Дві статті, присвячені правам людей похилого віку та людей з інвалідністю, спрямовані на сприяння їх соціальній інтеграції та участі в житті

громади. Розділ IV, що включає дванадцять статей, стосується солідарності, яку він визнає разом з роботою як основне право Союзу. Поміж тим, право працівників на інформацію та консультації на підприємстві, право на колективні переговори та дії, право на страйк, право на захист від необґрунтованого звільнення, право на умови праці, які поважають їхнє здоров'я та безпеку, право на регулювати свій робочий час і відповідні періоди відпочинку та відпусток визнаються векторними на теренах країн-членів ЄС. Забороняється дитяча праця, визначається певний віковий ценз, за якого діти не можуть працювати (закінчення школи).

Наступними структурними елементами Розділу IV Хартії основоположних прав 2000 р. визнається можливість сім'ї отримати юридичний, економічний і соціальний захист. Також гарантується право на захист від звільнення та право на оплачувану відпустку. Крім іншого, встановлюється право на соціальну та житлову допомогу, соціальний захист і охорону здоров'я для тих, хто не має достатніх ресурсів, відповідно до правил, встановлених національним законодавством та законодавством Співтовариства (стаття 34).

Поміж тим, Хартією про основоположні права 2000 р. гарантується право на охорону здоров'я населення для забезпечення високого рівня захищеності нації (етносу) з соціально-економічної точки зору. Споживачі мають право на доступ до послуг загального економічного інтересу. Їм гарантується високий рівень захисту навколишнього середовища.

Вісім статей розділу V стосуються прав громадян. Права, які становлять економічні та соціальні права, включають свободу інформації, а також свободу пересування та проживання на території ЄС. Розділ VI, який складається з чотирьох статей, стосується правосуддя.

Що стосується обсягу гарантованих прав соціально-економічних прав, то стаття 52 Розділу VII передбачає, що будь-яке обмеження у здійсненні положень, визнаних Хартією, повинно передбачатися законом і поважати суть відповідних прав. Будь-які обмеження можуть бути встановлені лише в тому випадку, якщо вони необхідні та відповідають цілям, що становлять загальний інтерес, або потребі захисту прав і свобод інших осіб. Нарешті, стаття передбачає, що ніщо в Хартії не може тлумачитися як обмеження прав людини та основних свобод, визнаних конституціями держав-членів і міжнародними угодами, укладеними Союзом [4].

Відмітимо, що Лісабонський договір від 01.12. 2009 р. став передумовою значного прогресу щодо захисту основного кластеру соціально-економічних прав. Перш за все, даний нормативно-правовий акт гарантував конкретне застосування Хартії основних прав у зазначених контекстах. Таким чином, Європейський Союз отримав низку юридично обов'язкових громадянських, політичних, а головне — економічних та соціальних прав не лише у питанні

Союзу та його інституцій, а й відносно держав-членів та реалізації ними законодавства ЄС. Як наслідок подібної дискреції, Суд Європейського Союзу отримав повноваження на стабілізацію процесу : від статичної нормативної розробки тлумачень до «компенсації» та нівелювання громадянських обмежень, що стосувалися минулої політики та партикулярних договорів [5].

Віхою в інтеграції основних соціально-економічних прав у правопорядок ЄС стало прийняття Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників (далі — Хартія Співтовариства) у 1989 році. Лісабонський договір визнає права, свободи та принципи, викладені в Хартії Співтовариства, і робить її положення юридично обов'язковими (ст. 6(1) Документу). Хартія Співтовариства не тільки веде до посилення соціальних прав, але й згадує економічні права, які повинні бути узгоджені з соціальними правами. Важливим прикладом є стаття 16 Хартії Співтовариства, у якій зазначено: «Визнається свобода ведення бізнесу відповідно до законодавства Співтовариства та національних законів і практики» [6].

Потрібно зазначити, що економічні та соціальні права за своєю природою часто знаходяться у конфронтації. Проте, у 2018 році було зроблено рух назустріч змінам — деякі країни, які отримали значну кількість «подорожуючого штату», вимагали перегляду Директиви про відрядження працівників, Переглянута Директива ставить на меті рівну оплату невіїзних (офісних) та мобільних працівників за умови, що заробітна плата регулюється відповідно до унормованих законодавчих систем. З точки зору співвідношення згаданих прав, таким чином створюються умови менш вираженої заміненості соціальних прав та цінностей економічними правами. Обставина, що ця зміна була спровокована не лише соціальними, а й економічними інтересами держав-членів ЄС держав-членів, є важливим пояснювальним фактором цього усунення дисбалансу між економічними та соціальними правами [7].

Розуміння та реалізація економічних та соціальних прав в ЄС є фундаментом та «вашингтоном», що впроваджує орієнтири для відносин Союзу з іншими країнами. Перш за все, від країн-кандидатів на вступ до ЄС потрібна послідовність щодо захисту економічних і соціальних прав на законодавчому рівні. Захист прав також заохочується в усіх програмах політики сусідства (щодо Євро-середземноморського та / або Східного партнерства). Окрім того, поняття та концепт реалізації економічних та соціальних прав закладено в усіх угодах про асоціацію та стратегічне партнерство (наприклад, Центральна Америка та Бразилія).

Висновки. Ретельний та вибірково аналіз аспектів структурно-виконавчого та нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у ЄС дає змогу визначити його галузеві риси. До них, зокрема, варто віднести ієрархічність законодавчого масиву, його різноманітність, врегулювання розбіжностей між громадянським та фінансовим аспектом

державної політики Союзу. Діяльність органів нахшталт Європарламенту, Ради Європи та Єврокомісії спрямовує та координує нормативне забезпечення у даній галузі на території країн Європи.

Література :

1. Held D. Global transformations / D. Held .– Oxford, 1999.
2. European Economic and Social Committee (EESC) : European Union // Режим доступу : https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eesc_en
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права № 995_042 від 19.10.1973 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Charter of Fundamental Rights (2000) : Citizens Info // Режим доступу : https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/european_government/eu_law/charter_of_fundamental_rights.html#
5. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 Dec 2007 (in force from 01.12.2009) : official EU website // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
6. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers : EuroWORK (European Observatory of Working Life) and Eurofound, 12.01. 2011 // Режим доступу : <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/community-charter-of-the-fundamental-social-rights-of-workers>
7. Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council of 16 Dec 1996 concerning the posting of workers in the framework of the provision of services : official EU website // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31996L0071>

References:

1. Held D. Global transformations / D. Held .– Oxford, 1999.
2. European Economic and Social Committee (EESC) : European Union // Режим доступу : https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eesc_en
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права № 995_042 від 19.10.1973 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Charter of Fundamental Rights (2000) : Citizens Info // Режим доступу : https://www.citizensinformation.ie/en/government_in_ireland/european_government/eu_law/charter_of_fundamental_rights.html#
5. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 Dec 2007 (in force from 01.12.2009) : official EU website // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
6. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers : EuroWORK (European Observatory of Working Life) and Eurofound, 12.01. 2011 // Режим доступу : <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/community-charter-of-the-fundamental-social-rights-of-workers>
7. Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council of 16 Dec 1996 concerning the posting of workers in the framework of the provision of services : official EU website // Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31996L0071>

УДК: 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-105-114](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-105-114)

Прав Юрій Григорович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту, Університет новітніх технологій, вул. Метробудівська, 5А, м. Київ, тел.: (067) 273-95-33, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>

ПОЛІТИКО-МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ЯК ДІЄВОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНО- УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ

Анотація. У статті висвітлюються аспекти правової природи, генези, розвитку та експансії економічних санкцій — у якості засобу забезпечення державно-владного інтересу держави. Здійснено порівняльно-компаративний аналіз зовнішньополітичних та внутрішньополітичних чинників, що визначають урядову стилістику санкцій. Проведено паралель між юридичним підґрунтям санкцій та їх зв'язком із предметно-цільовими завданнями кримінального процесу. Розроблено науково-теоретичний базис політики протекціонізму із визначенням його підвидів — на прикладі України, Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки.

Відмічено, що економічні санкції ЄС відзначаються пропорційністю, виваженістю та політико-правовою грамотністю. Вплив здійснюється лише на окрему державу, котра дестабілізує загальнополітичні орієнтири Союзу або інтереси інших держав, впливаючи на урядово-управлінський світовий устрій загалом. Інший принциповий підхід із розповсюдженням, затвердженням та прийняттям санкцій лише уповноваженими органами ЄС у межах власної юрисдикції та концепту діяльності.

На більш галузевому рівні здійснено дослідження «заборони імпортно-експортних операцій» як значущого важелю впливу на іншу державу з точки зору теорії міжнародного права та міжнародних відносин. Фінансові операції та їх заборона розглядається в якості похідного інструментарію вирішення політичних неузгодженостей.

Дослідження висвітлює поняття «ембарго» з точки зору його неекономічного призначення. Загалом, економічна санкція розглядається у якості опосередковано-дієвого інструменту впливу на ефективізацію та стандартизацію міжнародної політики окремих держав.

У роботі здійснено термінологічно-політичний дискурс щодо реторсій та їх ролі як джерела міжнародного регулювання. В свою чергу,

зовнішньоекономічна політика визначається як «надбудова», що має подвійну мету — забезпечення політичної сталості та економічного зростання. Базовий зміст даних процесів зумовлює необхідність використання економічних санкцій як засобів реалізації політичних інтересів.

Ключові слова: зовнішня політика, політичний інструмент впливу, ембарго, торговельна заборона, економіко-політична санкція.

Prav Yurii Hryhorovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and Information Management, University of New Technologies, Metrobudivska St., 5A, Kyiv, tel.: (067) 273-95-33, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>

POLITICAL AND MOTIVATION ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ECONOMIC SANCTIONS AS AN EFFECTIVE COMPONENT OF STATE-ADMINISTRATIVE INFLUENCE

Abstract. The article highlights the aspects of the legal nature, genesis, development and expansion of economic sanctions - as a means of ensuring the state interest of the state. A comparative and comparative analysis of foreign and domestic political factors that determine the government's style of sanctions. A parallel is drawn between the legal basis of sanctions and their connection with the subject-specific tasks of the criminal process. The scientific and theoretical basis of the policy of protectionism with the definition of its subspecies - on the example of Ukraine, the European Union and the United States of America.

It is noted that EU economic sanctions are characterized by proportionality, balance and political and legal literacy. The influence is exerted only on a separate state, which destabilizes the general political guidelines of the Union or the interests of other states, influencing the governmental and administrative world system in general. Another principled approach is the dissemination, approval and adoption of sanctions only by authorized EU bodies within their own jurisdiction and concept of activity.

At a more sectoral level, a study of the "ban on import and export operations" as a significant lever of influence on another state in terms of theory of international law and international relations. Financial transactions and their prohibition are seen as derivative tools for resolving political disagreements.

The study highlights the concept of "embargo" in terms of its non-economic purpose. In general, economic sanction is seen as an indirectly effective tool to influence the effectiveness and standardization of international policy of individual states.

The paper presents a terminological and political discourse on retaliation and its role as a source of international regulation. In turn, foreign economic policy is defined

as a "superstructure" that has a dual purpose - to ensure political stability and economic growth. The basic content of these processes necessitates the use of economic sanctions as a means of realizing political interests.

Keywords: foreign policy, political instrument of influence, embargo, trade ban, economic and political sanction.

Постановка проблеми. Питання економічного санкціонування у процесі міжнародних відносин є симбіозом геополітичних та господарсько-виробничих інтересів держав. Окрім того, варто говорити про подвійний інтерес : національного виробника як суб'єкта комерційної діяльності, та державно-владного апарату — в першу чергу, з точки зору отримання цільових бюджетних надходжень.

Вагому роль у процесах впровадження економічних санкцій відіграє такий вашингтон, як «світова динаміка економічних змін». Деякі дослідники наголошують на тому, що єдиний спосіб регулювання даного сегменту — кредитування, субсидійно-дотаційні заборони, податкові навантаження. Фактично, говоримо про зовнішні інструменти забезпечення економіки.

Окрім того, запровадження санкцій як елемент правомірної дії держави у відповідь на акти неправомірного характеру, що здійснює інша держава, мають історичний підтекст. Варто згадати події Пелопонеської війни та обставини її початку — а саме заборону торгівлі, накладену Афінським Союзом на Мегару (432 р. до н.е.) [1].

Відтак, подібні інструменти з часом отримували нові форми вираження. Наприклад, у ХХ ст. Організація Об'єднаних Націй почала повною мірою підтримувати накладення оперативних державницьких санкцій у якості механізму (засобу, способу) забезпечення виконання зобов'язання.

Отже, саме тріумвірат «історіографія — інтереси держави — недружні провокації» виступає в якості підстави політичної мотивації економічних санкцій з точки зору державно-управлінської науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна санкція як державно-управлінська надбудова — юридично актуальне, управлінсько значуще та політично активне явище. Глобалізаційні аспекти міждержавного впливу внаслідок її запровадження — предмет жвавого наукового дискурсу. Таким чином, варто виділяти науковий доробок Дж. Райта, П. Андреаса, І. Лукашука, К. Мануїлової, В. Панченко та інших.

Мета статті — дослідити, обґрунтувати та детально визначити політико-мотиваційні аспекти впровадження економічних санкцій як дієвої складової державно-управлінського впливу на процеси міжнародно-правових політичних взаємних.

Виклад основного матеріалу. Економічні санкції — це, в першу чергу, заходи обмеження політичної свободи та нейтральності шляхом накладення певної заборони. Мета, як правило, полягає у необхідності змусити іншу державу змінити політичний курс. Інша причина — створення тиску, несприятливого становища для іншої держави, що порушує умови стандартів міжнародної політики або окремих міжнародно-правових договорів. Тобто, економічна санкція — важіль впливу, контролю та нагляду за «рамковістю» геополітики.

Одним із еталонних прикладів «політики економічних санкцій» варто вважати США. Спектр обмежень, що може бути встановлено по відношенню до «недружньої держави» актами Конгресу, може стосуватися (зокрема, проте не виключно) : заборони на експорт зброї; контролю над експортом технологічних рішень інших країн; обмежень економічної допомоги; фінансових обмежень, як-от : податкових кредитів для компаній та фізичних осіб, що мають місцем власного резидентства «недружню державу»; заборону проведення безмитних (або запроваджених за пільговими митними ставками) імпортно-експортних операцій; заборона громадянам США брати участь у фінансових операціях з урядом або фінансовими установами «недружньої держави» (навіть за попереднього урядового ліцензування Конгресом чи Сенатом подібних ініціатив) [2].

Знову-таки, вищеописані тенденції є наслідком історичних аспектів — у якості передумов формування подібного урядового механізму. Так, Акт про ембарго було проголошено Конгресом у 1807 році (Ембарго Джефферсона). Пізніше, економіко-заборонні ініціативи США відобразились посередництвом участі у лінії ABCD проти Японії, наслідком чого стало прийняття Закону про гелій від 1925 року. Нормативним актом накладалася заборона на експорт відповідного стратегічного товару. Надалі варто згадати Всеосяжний закон про боротьбу з апартеїдом (1986 р. – 1991 р.), що використовувався як інструмент міжнародного впливу під час Холодної Війни. Пізніше санкції були додатково спрямовані проти країн, які уряд США вніс до списку «державних спонсорів тероризму».

В той же час, варто зупинитися на сучасних тенденціях міжнародного економічного санкціонування, що використовуються у Європейському Союзі. Згідно із позицією Єврокомісії, обмежувальні економічні санкції є важливим інструментом зовнішньо-безпекової політики ЄС (Common Foreign and Security Policy), за допомогою якого ЄС може здійснювати оперативне реагування стосовно запобігання конфліктів або реакцій на різноманітні економіко-політичні кризи. Обмежувальні заходи ЄС не є каральними за юридико-правовим змістом : їх завдання — у зміні політики чи діяльності «недружньої держави», що посягає на інтереси ЄС загалом, окремої держави-члена ЄС або

держав, що не належать до ЄС, проте визнаються його стратегічними партнерами.

ЄС застосовує економічні санкції для виконання резолюцій Ради Безпеки ООН або для досягнення цілей зовнішньо-безпекової політики Союзу. Варто говорити про наступні заходи : сприяння міжнародному миру та безпеці; запобігання конфліктам; підтримка демократії, верховенства права та прав людини; охорона принципів міжнародного права.

В той же час, економічні санкції ЄС відзначаються пропорційністю, виваженістю та політико-правовою грамотністю. Вплив здійснюється лише на окрему державу, котра дестабілізує загальнополітичні орієнтири Союзу або інтереси інших держав, впливаючи на урядово-управлінський світовий устрій загалом. Інший принциповий підхід із розповсюдженням, затвердженням та прийняттям санкцій лише уповноваженими органами ЄС у межах власної юрисдикції та концепту діяльності.

У контексті дослідження варто відзначити роль Генерального директорату з питань фінансової стабільності, фінансових послуг та союзу ринків капіталу (The Directorate-General for Financial Stability, Financial Services and Capital Markets Union, далі — Директорат). Так, до компетенції Директорату належить підготовка пропозицій щодо прийняття Радою ЄС відповідних санкцій та представлення Єврокомісії в обговореннях щодо запровадження санкцій.

Поміж тим, Директорат відповідає за моніторинг від імені Європейської Комісії за виконанням та запровадженням економічних санкцій ЄС – у країнах-членах Союзу та поза його межами, проте у відповідності до норм міжнародно-правових угод.

Крім того, режими економічного санкціонування ЄС є різноманітними : можуть прийматися Радою Безпеки ООН або країнами ЄС автономно (залежно від геополітичної та стратегічної значущості окремих заборон).

Рішення про прийняття, поновлення або скасування режимів санкцій приймається Радою Європи. Підставою, як правило, є пропозиція Верховного представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки. Єврокомісія та Верховний представник впроваджують рішення в законодавство ЄС шляхом спільних пропозицій щодо регламентів Ради ЄС, що підлягають ухваленню цим же органом.

Додатково функціонує Карта санкцій ЄС (The EU sanctions map), що визначає певні «заборонні заходи», котрі застосовуються до окремих країн. Характерно — найчастіше ЄС застосовує економічні ініціативи комплексно, поруч із впровадженням інших заборон (експорт зброї із проведенням пов'язаних технічних ініціатив; «заморозка» активів відповідних ФО або ЮО із опосередкованим наданням будь-яких коштів; заборона задоволення вимог

конкретних органів та/або осіб, що зазначені у відповідних Резолюціях ООН щодо «недружніх» держав тощо).

Більш галузевим засобом, що використовується Європейським співтовариством у міжнародній політиці, є Інструмент санкцій ЄС (EU sanctions tool, далі — Інструмент). Він виступає «методом індикації застосування санкцій» для компаній ЄС, комерційно-прибуткова діяльність котрих стосується експорту, імпорту та бізнесу з Іраном. Інструмент використовує просту оцінку відповідності, що орієнтує підприємства ЄС відповідно до аспектів ведення бізнесу [3].

Крім того, вбачається за доцільне надати комплексне визначення поняття «реторсія», надане у тлумачному словникові Меррієм-Уебстер : це, в першу чергу, дії, якими постраждала держава намагається компенсувати незаконну діяльність іншої держави та її владних суб'єктів. До протиправних акцій держав віднесено провокації, «недружні» міжнародно-політичні жести, перехід «червоної лінії» у розумінні міжнародного права. Таким чином, реторсію варто розглядати як підвид та субелемент економічної санкції [4].

Говорячи про санкції, варто говорити про їх гуманну складову. Слушну думку висловлює член постійно діючого Третейського суду в Гаазі та колишній суддя Конституційного суду Бельгії, професор М. Боссуйт, у праці «Негативні наслідки економічних санкцій у вимірі людських прав», 2016 р. Отже, санкції повинні відповідати таким базовим принципам, як : вмотивованість накладення (targeting valid reasons); спрямованість на конкретні сторони справи (targeting relevant parties); зв'язок санкцій із відповідними товарами та / або об'єктами (targeting relevant goods or objects); хронологічна визначеність та виправданість санкціонування (reasonable time-limitation).

Окрім того, у роботі професора йдеться про контраверсійність поняття «економічна санкція». М. Боссуйт впевнений, що теорія економічних санкцій є помилковою. Йдеться про негативний вплив на цивільне населення та, як похідний елемент, на уряд окремої країни. Санкціонування — аполітичне рішення, що не має нічого спільного з демократією, проте існує в силу нездатності міжнародного права врегулювати усі види міждержавних правовідносин.

Додатково, вчений-суддя згадує в роботі політико-керівну природу економічної санкції. Аспектом їх накладення виступає недодержання урядом (періодичне або постійне) теорії вільних і прозорих виборів, функціонування громадянського суспільства, свободи слова та підтримання міжнародного миру. Проблема у тому, що населення країни виступає «крайнім елементом», адже не в змозі змінити дану політику власноруч або змусити змінити концепт поведінки владної верхівки. Об'єктом економічних санкцій виступають ті країни, де влада декларує принципи правового верховенства лише формально, «на папері» — і

одночасно реалізує власний інтерес. Зазначене не має нічого спільного із принципами гуманності, законності, соціального устрою тощо.

На завершення, представник суддівського корпусу Бельгії наголошує на відповідності цільової політики країни введенню економічних санкцій. У реальності, це виражено через результативність вжитих заходів та їх націленості на бажаний результат. На думку М. Боссуйта, дієвість санкцій видається можливим оцінити лише впродовж одного року з часу їх введення. Права людини та розумність строків — ключові елементи, що роблять можливим збереження за даним процесом легітимності та контрпродуктивності [5].

У Табл. 1 наведено теоретико-гуманне обґрунтування природи санкцій за М. Боссуйтом.

Таблиця 1.

Економічні санкції за М. Боссуйтом

Постулат М. Боссуйта	Теоретико-правові нормативи його обґрунтування
Економічні санкції з точки зору їх гуманності	Відповідність економічних санкцій базовим принципам, до яких віднесено: вмотивованість накладення (targeting valid reasons); спрямованість на конкретні сторони справи (targeting relevant parties); зв'язок санкцій із відповідними товарами та / або об'єктами (targeting relevant goods or objects); хронологічну визначеність та виправданість санкціонування (reasonable time-limitation).
Неоднозначність правової природи економічних санкцій з точки зору впливу на громадянське суспільство	Негативний вплив на цивільне населення та уряд окремої країни. Санкціонування розглядається як аполітичний інструмент впливу на міжнародну політику, що не кореспондує принципам демократичного суспільства. Мотивація існування санкцій як результату нездатності міжнародного права врегулювати усі види міждержавних правовідносин, в тому числі — міжнародно-правових конфліктів.
Економічні санкції як засіб реалізації інтересів виключно владної верхівки держави-порушника	Населення країни виступає «крайнім елементом», через нездатність змінити дану політику власноруч або змусити змінити концепт поведінки владної верхівки. Об'єктом економічних санкцій виступають ті країни, де влада декларує принципи правового верховенства лише формально, одночасно реалізуючи власні геополітичні інтереси. Зазначені підходи не корелюють із принципами гуманності, законності, соціального устрою та ін.

Водночас, доцільним буде звернутися до фактологічних та теоретичних основ поняття «економічні санкції», викладених у вітчизняному законодавстві. Згадується закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ 16.04.1991 р. (у редакції від 01.08.2021 р.). Вперше термін «санкції» у нормативному акті вжито у ст. 19 (спеціальні імпорتنі процедури) як засіб

впливу на порушення імпоротно-експортного трафіку, його строків, термінів та порядку провадження.

Водночас, статтею 33 закону України «Про ЗЕД» окреслено види та форми відповідальності за порушення зовнішньоекономічної діяльності. Майнові (економічні) санкцію віднесено до форми матеріальної відповідальності за будь-які порушення [6].

Відповідальним органом за впровадження політики санкцій в Україні є РНБО. З точки зору політичної теорії та моделювання, саме економічні санкції є інструментом точкового впливу держави на міжнародні відносини (в першу чергу, це стосується конфлікту з Росією). До механізмів економічного впливу на РФ з боку України публіцисти та дослідники, зокрема, віднесли : скасування режиму преференцій щодо торгових зв'язків; підвищення ставок мита на ввезення російських товарів; запровадження торговельних заходів задля забезпечення міжнародної стабільності [7].

Однак, варто констатувати недостатню вивченість та ефективність політики економічного санкціонування, що здійснюється Україною. Питомий коефіцієнт впливу на РФ у міждержавних відносинах із Україною з точки зору заборон належить Європейському Союзу. Так, у березні 2014 року Рада Європи ухвалила рішення про замороження активів осіб, винних у розтраті державних коштів України (діють до 06.03.2022 р. включно).

Радою Європи також було ухвалено обмежувальні заходи у відповідь на незаконну анексію Криму та Севастополя РФ, що стосуються заборони здійснення будь-яких торгових операцій фізичними та юридичними особами-резидентами ЄС.

До відповідних заходів, зокрема, віднесено : заборону на ввезення товарів з Криму та Севастополя; обмеження торгівлі та інвестицій, пов'язані з окремими секторами економіки та інфраструктурними проектами; заборону на надання туристичних послуг у Криму чи Севастополі; заборону на експорт окремих товарів і технологій. Рішенням Ради Європи від 21. 06. 2021 р. дію даних заходів було продовжено до 23. 06. 2022 року [8].

До інших обмежувальних заходів, запроваджених ЄС у якості міжнародної підтримки України щодо конфлікту із Росією, варто залучити такі : обмеження доступу до первинних і вторинних ринків капіталу ЄС для деяких російських банків і компаній; введення заборони на експорт та імпорт торгівлі зброєю; встановлення заборони на експорт товарів подвійного призначення для військового використання або військових кінцевих споживачів до Росії; обмеження доступу Росії до певних чутливих технологій та послуг, які можна використовувати для видобутку нафти. Хронологічна карта введення заборон : липень 2014 р. — 31.01.2022 р. (із можливістю продовження у випадку продовження систематичного невиконання Мінських домовленостей).

Саме економічна сфера, за замовчування, є найбільш дієвим засобом впливу на політичну стабільність держави-агресора. Промовистим видаються додаткові рішення лідерів ЄС від 2014 року : клопотання Європейського інвестиційного Банку (ЄІБ) про припинення та призупинення нових фінансових операцій у РФ; припинення фінансування нових операцій країнами-членами ЄС задля сприяння діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР); переоцінка та тимчасове призупинення виконання програм двостороннього та регіонального співробітництва ЄС з Росією [9].

Висновки. Детальний та комплексний аналіз генези, причин та політичної мотивації впровадження економічних санкцій з точки зору державно-управлінської науки дає змогу зробити висновок про їх роль у якості геополітичного регулятора соціально-владних змін у суспільстві.

Окрім того, дослідження теорій та практичних прецедентів запровадження фінансових, експортно-імпортних та торгових заборон, здійснених країнами-членами ЄС, США та Україною акцентують увагу на розгалуженості понятійних, реалізаційних та мотиваційних основ політики обмежень з точки зору світового простору.

Роль економічних санкцій є досить контраверсійною, адже найчастіше залишає поза увагою інтереси громадянського суспільства (населення) країни-порушника (агресора). Як наслідок, говоримо про підтекст використання санкцій на власний рахунок окремими авторитарними політичними лідерами (яскравий приклад — РФ).

Література:

1. Andreas P. Criminalizing Consequences of Sanctions: Embargo Busting and Its Legacy // *International Studies Quarterly*. 2005. Vol. 49, №2
2. Economic Sanction Programs : US Department of State // Режим доступу : <https://www.state.gov/economic-sanctions-programs/>
3. Restrictive measures (sanctions) : European Commission // Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions_en
4. Merriam- Webster Dictionary (since 1828) : retortion definition // Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/retortion>
5. Dr. Marc Bossuyt. The adverse consequences of economic sanctions on the enjoyment of human rights : Geneva, 5.04. 2012 // Режим доступу : https://www.ohchr.org/Documents/Events/WCM/MarcBossuyt_WorkshopUnilateralCoerciveSeminar.pdf
6. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ 16.04.1991 р. (у редакції від 01.08.2021 р.) // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
7. Бернацький Б. Чого вартують економічні санкції проти Росії : Економічна правда, 16.11.2021 р. // Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/11/16/679813/>
8. EU sanctions : Mission of Ukraine to the EU, 15. 04. 2021 // Режим доступу : <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/sankciyi-yes-u-vidpovid-na-agresiyu-rosiyi-ta-proti-kolishnih-visokoposadovciv-ukrayini>

9. EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine : Council of the EU // Режим доступу : <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>

References:

1. Andreas P. Criminalizing Consequences of Sanctions: Embargo Busting and Its Legacy // *International Studies Quarterly*. 2005. Vol. 49, №2
2. Economic Sanction Programs : US Department of State // Режим доступу : <https://www.state.gov/economic-sanctions-programs/>
3. Restrictive measures (sanctions) : European Commission // Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/international-relations/restrictive-measures-sanctions_en
4. Merriam- Webster Dictionary (since 1828) : retortion definition // Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/retortion>
5. Dr. Marc Bossuyt. The adverse consequences of economic sanctions on the enjoyment of human rights : Geneva, 5.04. 2012 // Режим доступу : https://www.ohchr.org/Documents/Events/WCM/MarcBossuyt_WorkshopUnilateralCoerciveSeminar.pdf
6. Закон України «Про зовнішн'оekonomichnu dijal'nist'» № 959-XII 16.04.1991 r. (u redakcii vid 01.08.2021 r.) // Vidomosti Verhovnoi Radi // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
7. Bernac'kij B. Chogo vartujut' ekonomichni sankcii proti Rosii : *Ekonomichna pravda*, 16.11.2021 r. // Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/11/16/679813/>
8. EU sanctions : Mission of Ukraine to the EU, 15. 04. 2021 // Режим доступу : <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/sankciyi-yes-u-vidpovid-na-agresiyu-rosiyi-ta-proti-kolishnih-visokoposadovciv-ukrayini>
9. EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine : Council of the EU // Режим доступу : <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>

УДК 323.21

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-115-125](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-115-125)

Тарабан Світлана Василівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (050) 677-67-11, <https://orcid.org/0000-0003-3417-8547>

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Громадянське суспільство є важливим вираженням голосів громадян у будь-якому демократичному суспільстві. Воно за своєю природою різноманітне, і саме ця різноманітність сприяє його міцності. Спрямовуючи погляди різних суспільних груп, озвучуючи ці погляди та діючи колективно для захисту та слугуванню інтересам громадян, громадянське суспільство сприяє інклюзивності, ефективності та, в деяких випадках, дієвості державної політики.

У статті досліджено та охарактеризовано напрями діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні, а також сучасні міжнародні тенденції та виклики розвитку громадянського суспільства. Визначено, що інститути та організації громадянського суспільства долучаються до формування і реалізації державної політики, демонструють здатність у відстоюванні невід’ємних прав громадян України на свободу та гідне життя.

У вересні 2021 року Президент України затвердив Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2021–2026 роки, яка зазначає, зокрема, виключну цінність партнерства держави та громадянського суспільства для реалізації демократичних цінностей, закріплених Конституцією України, передусім свободи вираження поглядів і переконань, свободи об’єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо. Наведено основні напрями реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2021–2026 роки.

З’ясовано, що українські інститути громадянського суспільства, як і неурядові організації в країнах ЄС, є важливими суб’єктами боротьби з бідністю та соціальною ізоляцією, формування відповіді на виклики місцевого розвитку. Визначено, що від подолання негативних тенденцій навколо організацій громадянського суспільства, вирішення секторальних проблем, віднайдення паритетних та ефективних моделей співпраці суспільства й влади залежить демократичний поступ України та подальший розвиток позитивного соціального

капіталу, здатність протистояти зовнішнім загрозам та консолідація суспільства на засадах поваги до прав людини.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадського суспільства, організації громадянського суспільства, державна влада, державні інституції.

Taraban Svitlana Vasylivna PhD in Public Administration, Associate Professor of Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, тел.: (050) 677-67-11, <https://orcid.org/0000-0003-3417-8547>

DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY: CURRENT INTERNATIONAL TRENDS AND CHALLENGES

Abstract. Civil society is an important expression of the voices of citizens in any democratic society. It is diverse in nature, and it is this diversity that contributes to its strength. By directing the views of different social groups, voicing those views and acting collectively to protect and serve the interests of citizens, civil society contributes to the inclusiveness, efficiency and, in some cases, the effectiveness of public policy.

The article examines and characterizes the areas of activity of civil society institutions in Ukraine, as well as modern international trends and challenges of the development of civil society. It was determined that institutions and organizations of civil society participate in the formation and implementation of state policy, demonstrate the ability to defend the inalienable rights of Ukrainian citizens to freedom and a dignified life.

In September 2021, the President of Ukraine approved the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society of Ukraine for 2021–2026, which notes, in particular, the exceptional value of the partnership between the state and civil society for the implementation of democratic values enshrined in the Constitution of Ukraine, primarily freedom of expression of views and beliefs, freedom of unity, participation of citizens in the management of state affairs, etc. The main directions of implementation of the National strategy for promoting the development of civil society of Ukraine for 2021–2026 are given. It was found that Ukrainian institutions of civil society, as well as non-governmental organizations in the EU countries, are important subjects of the fight against poverty and social isolation, and the formation of a response to the challenges of local development. It was determined that the democratic progress of Ukraine and the further development of positive social capital, the ability to resist external threats and the consolidation of society on the basis of respect for human rights depend on overcoming negative trends around civil society organizations, solving sectoral problems, finding parity and effective models of cooperation between society and the government.

Keywords: civil society, civil society institutions, civil society organizations, state power, state institutions

Постановка проблеми. Вагомим аспектом розвитку громадянського суспільства є необхідність розвитку співпраці та партнерства між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства, які би сприяли вирішенню суспільно значущих проблем, розробленню та імплементації комплексних реформ, ефективному контролю за діями влади.

За останні роки спостерігається зростання кількості громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення різноманітних суспільних проблем, захист інтересів різних суспільних груп. Активно розвиваються волонтерський рух, громадські ініціативи навколо комплексної підтримки реформ, протидії корупції, допомоги армії та вимушеним переселенцям з тимчасово окупованих територій. Нові виклики розвитку та безпеці України породжують симетричні громадські ініціативи, покликані змінити ситуацію на засадах відкритої комунікації, діалогу та відповідального лідерства. Фактично в більшості секторів, які забезпечують формування порядку денного реформ, діють організації громадянського суспільства [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення та розвитку громадських об'єднань в Україні, їх взаємовідносини з органами влади стали предметом дослідження багатьох вітчизняних учених (В. Барков, В. Бортніков, М. Буник, М. Головатий, А. Грамчук, А. Єрмоленко, А. Карась, С. Кириченко, А. Колодій, О. Костенко, Т. Розова, М. Рябчук, А. Сіленко, В. Степаненко, С. Тимченко, Р. Чернорог, О. Якубовський та ін.).

Шляхи та проблеми розбудови в Україні громадянського суспільства, формування його взаємовідносин з державою активно досліджують учені Національного інституту стратегічних досліджень [1, 2, 3]. Також, ця проблематика ґрунтовно аналізується у колективних монографіях за ред. А. Кудряченка [4], І. Кресіної [5] та ін.

Разом з тим, незважаючи на широке коло наукових напрацювань з питань розбудови в Україні громадянського суспільства, його взаємодії з державою, потребують подальшого дослідження питання сучасних міжнародних тенденцій та викликів розвитку громадянського суспільства.

Мета статті – дослідити та охарактеризувати напрями діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні, а також сучасні міжнародні тенденції та виклики розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Партнерство між державою та громадянським суспільством є вагомим чинником повноцінної реалізації демократичних цінностей, закріплених у Конституції України, зокрема щодо

свободи та особистої недоторканності громадян, свободи слова й думки, свободи вираження поглядів і переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо.

Консолідація демократії, незворотність проведення демократичних перетворень, симетричні та дієві відповіді на загрози безпеці країни, поступ у реформах щодо європейської інтеграції – усе це в Україні було б неможливим без розвитку та зміцнення громадянського суспільства, підвищення інституційної спроможності неурядових організацій, активного впровадження волонтерських ініціатив [1].

Інститути та організації громадянського суспільства (далі – ОГС) долучаються до формування і реалізації державної політики, демонструють здатність у відстоюванні невід'ємних прав громадян України на свободу та гідне життя. Сьогодні ОГС здійснюють різнобічну діяльність, «починаючи від надання допомоги ВПО та незалежних адвокаційних кампаній і до участі у новостворених комісіях з відбору високопоставлених державних службовців. ... При цьому слід відзначити прогрес як в організаційному потенціалі, так і в інфраструктурі [громадського] сектору»; «окрім того, ОГС об'єдналися в групи й коаліції та зміцнили свою роботу з цільовими групами та новими прихильниками» [6].

На тенденції щодо поступового і повільного збільшення різних типів громадських об'єднань в Україні у 2015-2021 рр. вказують дані аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [2], наведені у табл. 1.

Таблиця 1.

**Динаміка розвитку громадських об'єднань в Україні
після подій Революції Гідності* [2]**

Різновид громадського об'єднання	01.02. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01. 2018	01.01. 2019	01.01. 2020	01.01. 2021	01.06. 2021
громадські організації	64526	70321	75988	80461	84608	88882	92470	94353
профспілки й об'єднання профспілок	25853	26321	27070	27601	28026	28486	28713	28849
благодійні організації	13579	15384	16837	17726	18433	19112	19812	20144
релігійні організації	24957	23261	24072	25233	26075	26437	26651	26758
ОСББ	15719	17109	26080	27999	29916	32700	35353	36223
ОСН	1358	1415	1497	1552	1572	1614	1649	1678
громадська спілка	526	753	990	1254**	1455	1718	1875	1962

*Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання; без урахування територій тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей, анексованої АР Крим та міста Севастополя.

**У 2018 р. позицію «громадська спілка» в ЄДРПОУ було замінено на позицію «спілка об'єднань громадян».

Джерело: дані ЄДРПОУ Державної служби статистики України

Громадські організації, або інститути громадського суспільства (далі – ІГС) працюють у найрізноманітніших сферах [2]:

- підтримки та супроводу реформ в економічній сфері;
- сприяння політичним трансформаціям, розвитку партійної системи в Україні, вдосконалення виборчих процесів;
- реалізації реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, посилення механізмів демократії участі на місцевому рівні;
- благодійній (діяльність за різними напрямками, зокрема у сфері культури, передусім захисту культурної спадщини, та соціальній сфері (підтримка уразливих категорій населення тощо);
- підтримки та реабілітації учасників/ветеранів АТО/ООС;
- відновлення територій, постраждалих від збройного конфлікту;
- сприяння соціальній згуртованості та стійкості українського суспільства, формуванню поваги до різноманіття (за національними, гендерними, культурними, мовними, соціальними тощо ознаками);
- захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також конституційних прав мешканців тимчасово окупованих територій, зокрема щодо полегшення доступу до соціальних і пенсійних виплат, а також до адміністративних послуг;
- розбудови безбар'єрного простору в Україні, забезпечення рівних можливостей для всіх категорій населення;
- формування політики безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій, розробленні засад перехідної юстиції, діалогових ініціатив;
- участі в реалізації антикорупційної політики.

Окремим напрямом діяльності громадських організацій є вдосконалення інституційних засад власної діяльності. Мова йде, передусім, про нормативно-правове підґрунтя, становлення форм державно-громадського партнерства, систему оподаткування й державного фінансування діяльності громадських організацій, захист діяльності громадських активістів.

Значний рівень компетентності та певні інституційні спроможності ІГС дозволяють збільшувати їх кількість у різних сферах суспільного життя, розширювати вплив на суспільно-політичні процеси, брати участь в ухваленні рішень на різних рівнях влади. Разом із тим засади подальшої діяльності ІГС вимагають постійного вдосконалення [2].

У вересні 2021 року Президент України затвердив Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2021–2026 роки [7], яка зазначає, зокрема, виключну цінність партнерства держави та громадянського суспільства для реалізації демократичних цінностей, закріплених Конституцією України, передусім свободи вираження поглядів і

переконань, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо.

Основні напрями реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2021–2026 роки:

- забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішення питань місцевого значення;
- створення сприятливих умов для формування та розвитку ІГС;
- стимулювання участі ІГС у соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [7].

Реалізація зазначених напрямів зумовлює комплекс завдань, пов'язаних із вдосконаленням законодавства про ІГС, зокрема щодо поглиблення співпраці громадськості з органами влади, запровадження прозорих механізмів і можливостей ресурсної підтримки громадських організацій з боку державних інституцій.

Результатом відповідних комплексних політик має стати підвищення інституційної спроможності ІГС, активізація громадян, їх залучення для вирішення актуальних питань місцевого й загального розвитку. Адже українські ІГС, як і неурядові організації в країнах ЄС, є важливими суб'єктами боротьби з бідністю та соціальною ізоляцією, формування відповіді на виклики місцевого розвитку.

Як зазначається в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [2], наразі тенденції розвитку ІГС в Україні співмірні з аналогічними процесами в інших країнах Східної Європи. Демократичне урядування, співпрацю уряду з ІГС на початку 90-х років було ускладнено інерцією радянської спадщини. Подібне в 90-х роках також інколи спостерігалось в інших країнах Східної Європи. Проте з часом комунікації, залучення неурядових організацій до процесів формування та реалізації політик змінюються. Дослідження доводять, що наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років неурядові організації в країнах ЄС поступово посідали дедалі помітніше місце у суспільному розвитку, громадянській просвіті, співпраці з органами влади, бізнесом, суспільством загалом. Нині українські громадські організації поступово просуваються тим самим шляхом. Тематично різні, як зазначалося, українські ІГС упроваджують інноваційні підходи до реалізації проєктів та ініціатив, зокрема у сферах електронного урядування, протидії популізму та дезінформації, а також у підвищенні рівня громадянської освіти, просвіті громадян, креативних індустріях. Ця тематика наразі є так само пріоритетом для громадських організацій в інших країнах.

Особливо важливою є діяльність таких організацій з огляду на виклики розвитку демократії, що наразі формуються в різних державах світу. Водночас ІГС мають ефективнішу ресурсну, інституційну підтримку з боку спільних органів ЄС, державних інститутів країн-членів та їхніх органів місцевого самоврядування, що дозволяє їм досягти більшої стійкості. Подальші інтеграційні процеси з ЄС дозволили б українським інститутам громадянського суспільства посилювати свою сталість та інституційну спроможність.

Інститути громадянського суспільства є одним із вагомих складників зміцнення соціальної згуртованості та стійкості. Їхній рівень визначається, зокрема, довірою з боку громадян до діяльності суспільних інститутів. Так, за даними соціологічних досліджень [8], у 2020 році громадським організаціям довіряло 39 % опитаних. За іншим опитуванням, 53 % опитаних довіряли громадським організаціям у березні 2021 року [9].

Рівень довіри громадян до ІГС відповідає аналогічним трендам у інших країнах Європи: неурядові організації часто користуються більшою довірою, ніж державні органи. За даними Edelman Trust Barometer, у 2019-2020 роках у країнах ЄС зростання довіри до неурядових організацій спостерігалось в 21 з 26 країн, охоплених дослідженням [10].

Значною довірою користуються в Україні волонтерські організації, як ті, що допомагають армії, так і ті, що допомагають переселенцям, – 74 % і 66 % відповідно [8]. У 2018 році відсоток тих, хто впродовж року займався волонтерською діяльністю в Україні, зріс з 12 % до 18 %. Приблизно так само зростає рівень залучення громадян до волонтерської діяльності після 2014 року у країнах ЄС – сусідах України. Зокрема, національні дослідження волонтерства в Польщі засвідчили, що в 2010 році добровільною діяльністю займалися 18,3 % населення проти 10 % у 2001 році [11].

Потенціал підтримки громадських організацій в Україні є позитивним. У 2020 році 30% громадян були готові підтримувати ІГС за допомогою відсоткового механізму, фінансувати організації зі свого податку. Водночас подальшого розвитку потребує комунікація ІГС з громадянами, підвищення рівня обізнаності останніх про громадські організації (за даними соціологічних досліджень, лише 15% опитаних знали про діяльність ІГС в Україні) [2].

У 2020-2021 роках, як і у попередні періоди, громадянська активність, мирні збори та протестні рухи є значним чинником впливу на дії державної влади та посадовців. Зокрема тоді, коли інші формати та зворотній зв'язок не спрацьовують.

У 2020 році, за міжнародним рейтингом Freedom House [12], Україна є серед держав, що мають активне громадянське суспільство. Подальші якісні зміни громадянського суспільства, зокрема щодо підвищення суб'єктності у впливі на державну політику, подальшого розвитку демократії участі,

громадянської культури, чітко спрямовані на досягнення високих демократичних стандартів суспільно-політичної реальності: інституційні зміни, політичні реформи, правопорядок, вільні вибори та вільні медіа, економічна ефективність, дотримання соціальних гарантій, високий рівень людського розвитку.

Постійний розвиток громадянського сектору в Україні, підвищення рівня його участі й посилення ролі в розробці та імплементації державних політик вимагають особливої уваги держави до забезпечення захисту представників та активістів організацій громадянського суспільства, недопущення переслідувань, утисків за ознакою професійної діяльності [2].

Актуальними для розвитку громадянського сектору наразі залишаються такі проблеми [13]:

- вдосконалення законодавчого забезпечення щодо діяльності ОГС, яке би сприяло підвищенню рівня їхньої фінансової стійкості;
- активізації діалогу з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо підвищення рівня залученості ОГС до процесів формування та реалізації політики;
- упровадження політики сприяння розвитку громадянського суспільства тощо.

Значною мірою на діяльність ІГС вплинула пандемія COVID-19. Проте в умовах карантинних обмежень українські громадські організації продемонстрували високий рівень адаптивності, готовності реагувати на кризові ситуації. За результатами онлайн-опитування «Оцінка спроможності ОГС в умовах COVID-19», проведеного громадською спілкою «Коаліція «Реанімаційний Пакет Реформ» і презентованого 12 травня 2020 року, абсолютна більшість громадських організацій в Україні продовжували працювати в умовах пандемії коронавірусної інфекції [3]. До того ж у суспільстві збільшився запит на нові технології самоорганізації [14], зросли значущість соціальних зв'язків і синергії, потреби розвитку взаємодії між різними секторами суспільства. У подальшому ІГС налаштовані переходити на нові цифрові форми організації власної діяльності, як з питань внутрішньої самоорганізації, так і у взаємодії з суспільством та органами влади.

Висновки. Розвиток громадянського суспільства в Україні повинен орієнтуватися на європейські стандарти захисту прав і свобод людини: запровадження практики належного врядування, відкритості, доброчесності, прозорості та підзвітності інститутів влади, забезпечення умов для реалізації різних суспільних інтересів, у тому числі соціальних, економічних, екологічних, релігійних, культурних, територіальних тощо [15].

Громадянське суспільство є важливим вираженням голосів громадян у будь-якому демократичному суспільстві. Воно за своєю природою різноманітне,

і саме ця різноманітність сприяє його міцності. Спрямовуючи погляди різних суспільних груп, озвучуючи ці погляди та діючи колективно для захисту та слугуванню інтересам громадян, громадянське суспільство сприяє інклюзивності, ефективності та, в деяких випадках, дієвості державної політики.

Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства є дуже важливою, а її відсутність спричиняє лише деградацію держави.

Взаємодія влади з громадськістю повинна відбуватися на постійній основі і мати безперервний характер, а не тільки активізуватися у період проведення виборів. Громадськість повинна бути проінформована про діяльність вищих, центральних та місцевих органів влади, мати можливість впливати на прийняття рішення ще на початковій стадії. Територіальна громада, колектив та й окрема особистість повинна знати про рішення, які планують для прийняття, та мати право висловити протест чи схвалення цього рішення.

Важливо усвідомити, що від подолання негативних тенденцій навколо організацій громадянського суспільства, вирішення секторальних проблем, віднайдення паритетних та ефективних моделей співпраці суспільства й влади залежить демократичний поступ України та подальший розвиток позитивного соціального капіталу, здатність протистояти зовнішнім загрозам та консолідація суспільства на засадах поваги до прав людини.

Література:

1. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріюченко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін.]; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. – К.: НІСД, 2018. – 128 с.
2. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2021. – 112 с.
3. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : мат. Щорічн. доп. / О. Корнієвський, Д. Сидоренко, Н. Пеліванова [та ін.]; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2021. С. 8, 16
4. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / [А. І. Кудряченко, В. М. Бебик, В. І. Бортніков [та ін.]; за заг. ред. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 395 с.
5. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / [І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко [та ін.]; за ред. І. О. Кресіної]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Логос, 2007. – 314 с.
6. Організаційна спроможність та інфраструктура громадських організацій посилилася, правове середовище для діяльності – погіршилося: Індекс стабільності громадянського суспільства-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uacraxis.org/ua/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskogo-suspilstva-2017#prettyPhoto> .
7. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
8. Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому ні? URL: <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukrainsi-doviryayut-a-komu-ni>

9. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>

10. Edelman Trust Barometer 2020. URL: <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2020-01/2020%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf>

11. Study on Volunteering in the European Union Country Report Poland. URL: https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/national_report_pl_en.pdf

12. Nations in Transit 2021. The Antidemocratic Turn. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf

13. UA Reforms. URL: <https://uareforms.org/reforms/civil-society>

14. Громадянське суспільство, пандемія та цифрові трансформації. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/hromadjanske-suspilstvo-pandemija-ta-tsifrovi-transformatsiji.html>

15. Усаченко Л. Форми взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями // Вісник державної служби України. – 2008. – № 1. – С. 19–23.

References:

1. Jablons'kij, V. M., Andriuchenko, T. V., Bekeshkina, I. E. ta in. (2018). *Gromadjans'ke suspil'stvo Ukraïni: suchasni praktiki ta vikliki rozvitku [Civil society of Ukraine: modern practices and development challenges]*. К. : NISD [in Ukrainian].

2. *Stan rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni: shljah protjagom 30-ti rokiv ta ključovi aspekti 2021 roku [The state of development of civil society in Ukraine: the path for 30 years and key aspects of 2021]*. Київ : NISD [in Ukrainian].

3. Korniev'skij, O., Sidorenko, D., Pelivanova, N. (2021). *Ključovi vikliki dlja rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva, 2020. Stan rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni u 2020 roci [Key challenges for the development of civil society, 2020. The state of development of civil society in Ukraine in 2020]*. Київ: NISD [in Ukrainian].

4. Kudrjachenko, I. V. M. Bebek, Bortnikov, V. I. (2007). *Politichna sistema i gromadjans'ke suspil'stvo: evropejs'ki i ukraïns'ki realii [Political system and civil society: European and Ukrainian realities]*. К.: NISD [in Ukrainian].

5. Kresina, I. O., Skripnjuk, O. V., Kovalenko, A. A. (2007). *Derzhava i gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraïni: problemi vzaemodii [State and civil society in Ukraine: problems of interaction]*. К.: Logos [in Ukrainian].

6. *Organizacijna spromozhnist' ta infrastruktura gromads'kih organizacij posililasja, pravove seredovishhe dlja dijal'nosti – pogirshilosja: Indeks stabil'nosti gromadjans'kogo suspil'stva-2017 [The organizational capacity and infrastructure of public organizations has strengthened, the legal environment for activity has deteriorated: Index of civil society stability-2017]*. *uacrisis.org* Retrieved from <http://uacrisis.org/ua/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskogo-suspilstva-2017#prettyPhoto> [in Ukrainian].

7. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Nacional'nu strategiju sprijannja rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni na 2021-2026 roki” [Decree of the President of Ukraine “On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].

8. *Derzhavni ta social'ni instituti: komu ukraïnci dovirjajut', a komu ni? [State and social institutions: whom do Ukrainians trust and whom do they not?]* *dif.org.ua* Retrieved from <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukraïnci-doviryayut-a-komu-ni> [in Ukrainian].

9. Ocinka situacii v kraïni, dovira do institutiv suspil'stva ta politikiv, elektoral'ni orientacii gromadjan (berezen' 2021 r.) [Assessment of the situation in the country, trust in the institutions of society and politicians, electoral orientations of citizens (March 2021)]. *razumkov.org.ua* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraïni-dovira-doinstitutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-berezen-2021r> [in Ukrainian].
10. Edelman Trust Barometer 2020. *www.edelman.com* Retrieved from <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2020-01/2020%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf> [in English].
11. Study on Volunteering in the European Union Country Report Poland. *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/national_report_pl_en.pdf [in English].
12. Nations in Transit 2021. The Antidemocratic Turn. Freedom House. *freedomhouse.org* Retrieved from https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf [in English].
13. UA Reforms. *uareforms.org* Retrieved from <https://uareforms.org/reforms/civil-society> [in English].
14. Gromadjans'ke suspil'stvo, pandemija ta cifrovi transformacii [Civil society, pandemic and digital transformations]. *zn.ua* Retrieved from <https://zn.ua/ukr/internal/hromadjanske-suspilstvo-pandemija-ta-tsifrovi-transformatsiji.html> [in Ukrainian].
15. Usachenko, L. (2008). Formi vzaemovidnosin organiv derzhavnoï vladi z neurjadovimi organizacijami [Forms of the relationship between state authorities and non-governmental organizations]. *Visnik derzhavnoï sluzhbi Ukraïni - Bulletin of the State Service of Ukraine*, 1, 19–23 [in Ukrainian].

УДК 331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-126-137](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-126-137)

Трофименко Анастасія Олександрівна магістр публічного управління та адміністрування, головний спеціаліст, Міжрегіональне управління Національного агентства України з питань державної служби в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях, АР Крим та м. Севастополі, просп. Шевченка, 4, м. Одеса, 65032, тел.: (050) 157-76-19, <https://orcid.org/0000-0002-6187-1403>

ОСНОВНІ ЗАСАДИ КАДРОВОГО АУДИТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті надається обґрунтування основних засад кадрового аудиту у контексті функціонування органу публічної влади. Розглядається поняття кадрового аудиту з різних підходів, а саме в науковій та довідковій літературі. Порівнюються поняття «оцінка» та «атестація», які найчастіше вживаються як синоніми, але при цьому мають певні відмінності. Розглядаються різні підходи до кадрового аудиту зокрема – як оцінки кадрової документації, як оцінки діяльності з управління персоналом, як оцінки персоналу. Надається класифікація аудиту з визначенням його ознак та видів. Розглядається еволюція підходів до кадрового аудиту в європейських та американських організаціях. Визначається основна мета кадрового аудиту у довгостроковому зростанні ефективності персоналу як основного ресурсу будь-якої організації. Виділяються завдання кадрового аудиту. Здійснюється аналіз кадрового аудиту як методу контролю ефективності систем управління персоналом. Зазначається, що кадровий аудит в зарубіжних органах та організаціях часто є вузько-спрямованим: як завдання ставиться питання про один із елементів кадрового менеджменту, який викликає невдоволення у керівників через його неефективність. Розглядаються очікувані результати кадрового аудиту. Досліджуються процес реалізації кадрового аудиту, його елементи та процедури. Визначаються зовнішні та внутрішні суб'єкти кадрового аудиту органів виконавчої влади. Проводиться порівняльна характеристика внутрішнього та зовнішнього кадрового аудиту, наводяться переваги та недоліки з точки зору виконавців. Обґрунтовується неефективність використання в нашій країні кадрового аудиту, що, відповідно, не надає можливості отримати повного результату. Виділяються основні перспективи подальшого розвитку кадрового аудиту в системі публічного управління.

Ключові слова: аудит, кадровий аудит, персонал, управління персоналом, кадровий менеджмент, система управління персоналом.

Trofymenko Anastasiia Oleksandrivna Master of public management and administration, chief specialist of the Interregional Office of the National Agency of Ukraine for Civil Service in Odesa, Mykolaiv and Kherson regions, Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Shevchenko Ave., 4, Odesa, 65032, tel.: (050) 157-76-19, <https://orcid.org/0000-0002-6187-1403>

BASIC PRINCIPLES OF THE PERSONNEL AUDIT IN THE ACTIVITIES OF THE PUBLIC AUTHORITY BODY

Abstract. The article provides a revealing of the basic principles of personnel audit under the functioning of a public authority. The concept of personnel audit is considered from various approaches, namely in scientific and dictionary literature. The concepts "assessment" and "attestation" are compared, which are often used as synonyms, but at the same time have certain differences. Various approaches to personnel audit are considered, in particular - as examining of personnel documentation, as assessment of personnel management activities, as evaluation of personnel. A classification of the audit is provided with the definition of its features and types. The evolution of approaches to personnel audit in European and American organizations is examined. The main goal of personnel audit is determined in the long-term growth of personnel efficiency as the main resource of any organization. The tasks of personnel audit are revealed. An analysis of personnel audit as a method of controlling the effectiveness of personnel management systems is carried out. It is noted that the personnel audit in foreign bodies and organizations is often narrowly focused: as a task, the question is asked about one of the elements of personnel management, which causes dissatisfaction among managers due to its inefficiency. The expected results of the personnel audit are examined. The process of personnel audit implementation, its elements and procedures are studied. External and internal subjects of personnel audit of public authorities are determined. The comparative characteristics of internal and external personnel audits are conducted, the advantages and disadvantages from the point of view of their executors are given. The ineffectiveness of the use of personnel audit in Ukraine is revealed, which, accordingly, does not provide an opportunity to obtain a completed outcome. The main prospects for the further development of personnel audit in the system of public administration are highlighted.

Keywords: audit, personnel audit, personnel, personnel management, cadres management, personnel management system

Постановка проблеми. Враховуючи фактори зовнішнього середовища системи врядування, які динамічно змінюються, навички та вміння персоналу системи публічного управління, його здатність оперативно реагувати на виклики

сьогодення та забезпечувати ефективність функціонування органу публічної влади – ОПВ – стали особливо цінними. Відтак актуалізується розробка способів удосконалення системи управління персоналом як основного чинника ефективної діяльності органу публічної влади. Одним із таких інструментів виступає кадровий аудит, дослідження основних засад якого набуває на сьогодні особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення та розвитку управління персоналом організації присвятили свої роботи такі дослідники як Мескон М., Ансофф І., Альберт М., Хедоурі Ф., Беа Ф., Берман Б., Котлер Ф., Шейн Е. та інші. Питанням реалізації кадрового аудиту в різних організаціях присвячені роботи таких авторів Белова О.Л., Рофе А.І, Хруцький В.С., Чуменко Н.Л., Нікіфоров Р.О., Старовойт В.А., Трофімов І.В., Назаренко М.А., Погребняк Н.В. та інші. Протягом багатьох років питанням кадрового аудиту та аудиту персоналу присвятили свої праці такі зарубіжні дослідники: Робертсон Дж., Армстронг М., Флемхольц Е., Шеремет А.Д., Суйц В.П., Перетті Дж., Хьюберт К. Рамперсад, Манн Р., Майер Е. Враховуючи суттєві досягнення в цій галузі, все ще зберігається невизначеність щодо конкретного механізму реалізації кадрового аудиту у владних органах. Крім того, раніше кадровий аудит не розглядався як основа вдосконалення діяльності органу публічної влади як цілісної системи. Це завдання у свою чергу потребує дослідження його теоретичних засад, а саме - уточнення категорійної бази, чіткого визначення понять та їх змістовного наповнення, а також основних характеристик прояву на практиці.

Мета статті – обґрунтування основних засад кадрового аудиту у контексті функціонування органу публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Поняття кадровий аудит в науковій та довідковій літературі розглядається з різних підходів – як оцінка кадрової документації, як оцінка діяльності з управління персоналом, як оцінка персоналу.

Загальноновизнано що аудитом є незалежна перевірка бухгалтерської (фінансової) звітності особи, яка є об'єктом аудиту, з метою висловлення думки про достовірність такої звітності [2, с. 20]. Зазначимо, що такий підхід до визначення поняття «аудит» не сповна розкриває його зміст і дає трактування тільки з формального боку. Також під аудиторською перевіркою розуміється процедура незалежної оцінки діяльності організації, системи, процесу, проекту або продукту [7].

Поняття «аудит», що виникло стосовно бухгалтерської звітності у системі розвитку підприємницької діяльності зазнало вагомих змін, внаслідок яких з'явилася велика кількість різновидів аудиту. Схема класифікації аудиту представлена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Класифікація аудиту

Ознаки класифікації	Види
<ul style="list-style-type: none">- за рівнем обов'язковості;- за кількістю об'єктів контролю;- за видами діяльності суб'єкта;- за періодичністю проведення;- за масштабами роботи;- за формою проведення.	<ul style="list-style-type: none">- обов'язковий, необов'язковий;- одно-предметний, багатопредметний;- загальний, банківський, страховий та аудит іншої діяльності;- періодичний аудит, аудит в міру необхідності;- загальний, локальний;- індивідуальний, колективний.

Потреба в аудиті виникла одночасно із зародженням та розвитком товарообмінних та грошових відносин. У ХІХ столітті основними замовниками аудиту стали, крім кредиторів, власники компаній – що пов'язано з активним розвитком акціонерних та обмежених компаній, у яких власники не займалися поточним управлінням та, відповідно, потребували періодичної перевірки найнятих управляючих. Глобалізація економіки, створення транснаціональних корпорацій з безліччю підрозділів, розкиданих по всій країні, а то й по всьому світу значно посилили потреби бізнесу в незалежних ревізорах. Крім того, у міру зростання державного втручання в економіку та ускладнення системи оподаткування, компанії стали відчувати необхідність у незалежних спеціалістах, які могли перевірити бухгалтерську та податкову звітність фірми з метою виявлення помилок та перекручувань у звітності та запобігання санкціям з боку державних органів [11]. У ХХ столітті у зв'язку з активним розвитком фондового ринку з'явилася нова категорія осіб, зацікавлених в аудиті – інвестори. Через численність інвестори стали найбільш активним та вимогливим споживачем аудиторських послуг. Із середини ХХ століття аудиторі стали розширювати сферу своїх інтересів та почали здійснювати діяльність не лише за підтвердженням бухгалтерської звітності, а й стали самі вести бухгалтерський облік для сторонніх організацій, виступаючи у ролі колегіального корпоративного бухгалтера та юриста, а також інвестиційного консультанта та довірчого управляючого для своїх клієнтів.

Крім того, науково-технічна революція «змусила» аудиторські компанії опанувати функції щодо впровадження сучасних технологій з управління організацією, автоматизації обліку, впровадження систем контролю якості та інших суміжних видів робіт. На цьому етапі кадровий аудит існував у форматі державної перевірки відповідності законодавству та плановій системі [8, с. 82].

Еволюція підходів до кадрового аудиту (КА) в європейських та американських організаціях схематично можна представити таким чином – рис.1.

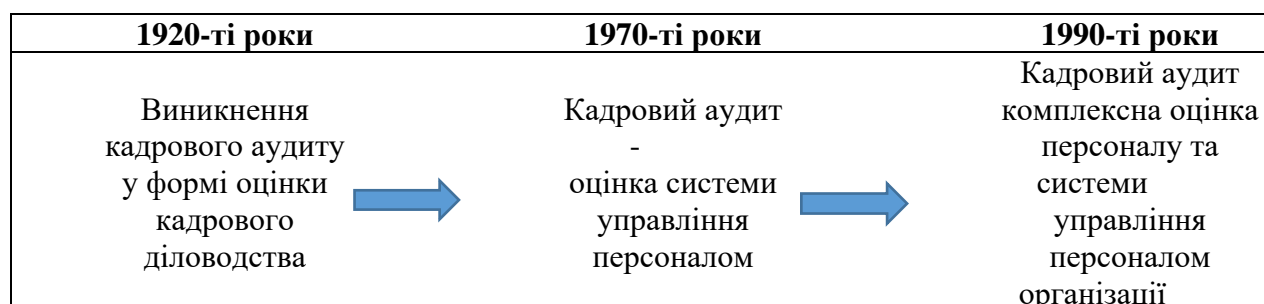

Рис. 1. Еволюція підходів до кадрового аудиту

У сучасних вітчизняних дослідників та теоретиків кадрового аудиту відсутня єдина думка про сутність та структуру кадрового аудиту. У зв'язку з цим виникли і розбіжності щодо вживання терміна «кадровий аудит». Так Чуменко Н.Л. використовує термін «організаційно-кадровий аудит», під яким розуміє виявлення відповідності організаційної структури та її регламентуючої організаційно-розпорядчої документації масштабам та характеру діяльності організації [12].

Такі дослідники як Збрицька Т.П., Сало Я.В. об'єднали поняття кадрового аудиту, аудиту персоналу та соціального аудиту під одним визначенням «аудит персоналу» як системи консультативної підтримки, аналітичної оцінки та незалежної експертизи ефективності діяльності організації з управління персоналом та регулювання соціально-трудова відносин [4]. Також деякі дослідники використовують термін «аудит кадрової документації» для уточнення змісту кадрового аудиту [9].

У сучасній практичній діяльності консалтингових компаній, які здійснюють послуги кадрового аудиту, склалося кілька підходів до визначення кадрового аудиту. Багато компаній зупинилися на такому визначенні: кадровий аудит – це повна перевірка внутрішньої кадрової документації щодо відповідності її вимогам трудового законодавства та кадрового діловодства, вибудовування алгоритмів кадрового документообігу, документальне оформлення (кадрові документи) прийому та звільнення, оцінка якості працівників та система управління персоналом [3]. Також існує таке визначення: кадровий аудит – це комплекс заходів щодо оцінки ефективності діючої в організації системи управління персоналом [5]. Найбільш доцільним у сучасній практиці є таке визначення кадрового аудиту як «комплексна оцінка людських ресурсів та системи управління персоналом на предмет їхньої відповідності цілям та стратегії компанії, а також виявлення причин (з оцінкою їх впливу та значущості) виникнення проблем у функціонуванні компанії, з наступними рекомендаціями щодо налаштування системи управління людськими ресурсами та/або людських ресурсів у відповідність до потреб бізнесу» [6]. Таке визначення

кадрового аудиту об'єднує такі поняття як управлінський аудит, аудит персоналу, аудит кадрової документації та соціальний аудит.

Основною метою кадрового аудиту є довгострокове зростання ефективності персоналу як основного ресурсу будь-якої організації. У зв'язку з цим можна виділити такі завдання кадрового аудиту [1]:

- знаходження проблем у галузі управління персоналом;
- формування ефективних способів управління персоналом;
- приведення системи управління персоналом у відповідність до законодавства;
- визначення відповідності стратегії управління персоналом та кадрової політики стратегії та цілей розвитку організації;
- визначення вкладу служби персоналу в ефективність організації загалом;
- скорочення витрат за управління персоналом;
- підвищення конкурентоспроможності організації ринку праці.

Кадровий аудит постає як метод контролю ефективності систем управління персоналом. На основі кадрового аудиту впроваджуються нові ефективні методи та системи управління персоналом. Тому кадровий аудит доцільно проводити під час реорганізації; при раціоналізації керованості філій та відокремлених підрозділів тієї чи іншої організації; при оцінці кадрового потенціалу організації; при вирішенні питання про інвестування в організацію тощо.

У зв'язку з цим можна виділити такі очікувані результати кадрового аудиту [10]:

- виявлення основних кадрових проблем;
- розробка програм з оптимізації витрат на управління персоналом організації;
- оцінка рівня відповідності існуючої структури та чисельності кадрового складу задачам, що стоять перед організацією;
- виявлення критичних точок та зони ризику в системі управління персоналом, що склалася;
- оцінка готовності персоналу до реалізації цілей та завдань організації;
- визначення явних, прихованих та потенційних джерел загроз та ризиків, пов'язаних із персоналом;
- виявлення джерел виникнення проблемних та конфліктних ситуацій;
- розробка рекомендації з оптимізації та підвищення ефективності управління людськими ресурсами організації.

Зміст кадрового аудиту безпосередньо залежить від об'єкту аудиторської перевірки.

Суб'єктами кадрового аудиту можуть бути зовнішні або внутрішні аудитори. Коли аудиторами виступають працівники організації (наприклад, спеціалісти відділу з управління персоналом або спеціально створена проектна група) – йдеться про внутрішній кадровий аудит; інше – коли аудиторами виступають консалтингові компанії або кадрові агенції, що надають послугу кадрового аудиту – у разі йдеться про зовнішній кадровий аудит. В таблиці 2. представлена порівняльна характеристика даних видів кадрового аудиту з точки зору виконавців.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика видів кадрового аудиту

	Переваги	Недоліки
Внутрішній кадровий аудит	Аудитори краще знайомі зі специфікою конкретної організації	Аудитори не є спеціалістами у кадровому аудиті; можливість необ'єктивної оцінки; можливість виникнення міжособистісних конфліктів в організації
Зовнішній кадровий аудит	Аудитори – професіонали у кадровому аудиті; аудитори об'єктивні в своїй оцінці	Аудитори погано знайомі зі специфікою організації

Таким чином, необхідно враховувати зазначені переваги та недоліки даних форм кадрового аудиту після ухвалення рішення про призначення аудиторів.

Процес реалізації кадрового аудиту як оцінки системи управління людськими ресурсами повинен містити такі основні об'єкти:

- оцінка підсистеми планування персоналу;
- оцінка підсистеми відбору та набору персоналу;
- оцінка підсистеми адаптації персоналу;
- оцінка підсистеми навчання та розвитку персоналу;
- оцінка підсистеми мотивації персоналу;
- оцінка кадрової документації;
- оцінка діяльності структурного підрозділу з управління персоналом.

У процесі проведення оцінки зазначених вище підсистем складаються протоколи всіх перевірок. На основі вивчення протоколів аудитори формулюють звітний документ, а потім спільно з керівництвом організації, розробляють рекомендації щодо усунення недоліків та вдосконалення системи управління людськими ресурсами та персоналу організації в контексті впливу цих заходів на розвиток елементів внутрішнього середовища організації.

Після проведення цієї перевірки, за планом повинен проводитися аудит діяльності кадрових служб. Це систематичний, чітко формалізований процес, пов'язаний з програмами кадрової діяльності та зі співвіднесенням їх результатів з підсумками діяльності організації у минулому, з підсумками інших організацій та з цілями організації.

Оцінка персоналу в сучасних організаціях – це не лише один із формальних елементів системи управління людськими ресурсами, а необхідний інструмент корпоративного стратегічного управління, тому правильне застосування сучасних технологій оцінки, таких як оцінка компетенцій, – це необхідна умова ефективності кадрового аудиту в організації. Проведення оцінки в рамках кадрового аудиту має завершуватись безпосередньо оцінкою персоналу.

На нашу думку, кадровий аудит здатний надати керівництву організації набагато більше ємної та важливої інформації, для прийняття управлінських рішень, ніж це зазвичай прийнято вважати. Аналіз діяльності персоналу та системи з управління персоналом, здатний надати такий обсяг даних, який дозволить розробити комплекс заходів для розвитку всіх елементів організації.

На сучасному етапі перед органами публічної влади та перед їхніми структурними підрозділами з управління персоналом стоять численні завдання, такі як удосконалення методів оцінки, найму та звільнення персоналу; формування системи безперервного розвитку персоналу; забезпечення та розвиток системи виплат тощо.

У рамках проведення кадрового аудиту органи публічної влади проводять оцінку наявної системи кадрового документообігу, що включає як правило:

1. Аудит ведення кадрового обліку органу влади;
2. Перевірка на відповідність трудовому законодавству та оформлення трудових договорів, правил внутрішнього трудового розпорядку та інших локальних нормативних актів;
3. Аудит оформлення первинної облікової кадрової документації;
4. Виявлення відсутніх в органі, але обов'язкових з точки зору чинного трудового законодавства та практики його застосування кадрових документів;
5. Аналіз правомірності утримання та оформлення договорів з фізичними особами на виконання робіт та надання послуг;
7. Аналіз повноти, ефективності та правильності системи підготовки, погодження, реєстрації та зберігання кадрових документів.

У ході кадрового аудиту оцінюється готовність керівної ланки до реалізації цілей ОПВ, здійснюється аналіз структури та чисельності кадрового складу. Метою аналізу є виявлення пропорцій між управлінським персоналом, фахівцями різних категорій, здійснення перевірки їх на відповідність сформованим нормативам. Аналіз цієї роботи дозволяє отримати загальне

уявлення про кадровий склад органу та побачити наявність «перекосів» у сформованій системі управління персоналом. У тому випадку, коли в органі за результатами оцінки системи управління потрібна серйозна реорганізація проводиться розширений кадровий аудит.

Залежно від поставлених завдань розширений кадровий аудит може включати розгорнуту оцінку системи управління персоналом та детальну оцінку стану людських ресурсів. На етапі кадрового аудиту, що включає аналіз системи управління людськими ресурсами, використовуються методи: аналізу документів, експертного структурованого інтерв'ю, виділення та аналізу основних та допоміжних процедур системи управління персоналом. На підставі діагностики стану системи управління персоналом виявляються основні недоліки та потенціал розвитку управління людськими ресурсами, а також розробляються попередні рекомендації щодо його оптимізації відповідно до стратегічних і тактичних цілей органу.

На нашу думку, кадровий аудит ОПВ, повинен містити такі елементи та процедури:

1. Перевірку наявності всіх документів, необхідних згідно трудового законодавства.
2. Перевірку відповідності оформлення документів встановленим вимогам.
3. Перевірку внутрішніх локальних нормативних актів наданих для аудиту.
4. Перевірку кадрових процедур на відповідність вимогам законодавства.
5. Перевірку відповідності документів вимогам архівного законодавства.
6. Посилання на конкретні статті нормативних актів, за якими виявлені порушення.
7. Оцінку ризиків щодо кожного порушення на можливість та наслідки конфліктних ситуацій.
8. Рекомендації щодо виправлення (даються на кожне вказане порушення).
9. Розміщення пріоритетів з подальших робіт.
10. Перелік усіх документів із посиланнями на статті нормативних актів необхідних для ведення в органі.
11. Коротку оцінку ситуації з ведення кадрових документів на певний момент часу.

Результатом кадрового аудиту, що проводиться, є виявлення основних кадрових проблем із з'ясуванням їх причин; можливість розробки програм з оптимізації витрат на управління персоналом органу; рекомендації щодо оптимізації та підвищення ефективності управління людськими ресурсами в ОПВ.

Проведення кадрового аудиту дозволяє вирішити такі завдання:

- отримати об'єктивну оцінку реального стану справ у галузі ведення кадрового діловодства;

- виявити всі випадки недотримання трудового законодавства з описом ризиків та заходи відповідальності керівництва, посадових осіб та публічних службовців;

- усунути порушення трудового законодавства шляхом підготовки відсутніх документів без виникнення спірних ситуацій та конфліктів;

- мінімізувати ризики у сфері трудових відносин.

На практиці кадровий аудит застосовується досить широко.

Велика кількість організацій проводять оцінку системи управління людськими ресурсами та персоналу. При цьому в кожному окремому випадку кадровий аудит є різним набором елементів, інструментів та методів.

Висновки. У сучасній управлінській теорії існує велика кількість методів аналізу кадрового потенціалу організації. Під кадровим аудитом у сучасній практиці розуміється комплексна оцінка людських ресурсів та системи управління персоналом на предмет їх відповідності цілям та стратегії органу чи організації, а також виявлення причин (з оцінкою їх впливу та значущості) виникнення проблем у функціонуванні, з наступними рекомендаціями щодо наведення системи управління людськими ресурсами у відповідність до потреб цієї організації чи органу та сфери що цей орган чи організація представляють.

Незважаючи на описані переваги, можна стверджувати що в нашій країні кадровий аудит на сьогоднішній день не отримав належного застосування. Він не використовується на ефективному рівні та, відповідно, не надає можливості отримати повного результату. У той час як у західних країнах кадровий аудит почав розвиватися раніше, застосовують його набагато успішніше та ефективніше. Кадровий аудит в зарубіжних органах та організаціях часто є вузько-спрямованим: спочатку як завдання ставиться питання не про всю систему управління персоналом організації, а про якийсь із елементів кадрового менеджменту, який викликає невдоволення у керівників через його неефективність.

Література:

1. Білорус Т., Фірсова С. Кадровий аудит: проблеми і перспективи використання. Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – №1 (28) С.335-345.
2. Гордієнко Н. І., Харламова О. В., Карпенко М. Ю. Аудит, методика і організація: Навчальний посібник (для студентів економічних спеціальностей). У 2 частинах. Частина 1. — Харків : ХНАМГ, 2007. — 163 с.
3. Група компаній Бонус [Офіційний сайт]. Кадровий аудит. URL: http://www.bonusgroup.ru/legal_firm/corp/kadr_audit.php.
4. Збрицька Т.П., Сало Я.В. Аудит персоналу: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, 2019, - 381 с.
5. Кадровий аудит персонала. URL: <http://www.slginternational.spb.ru/information/kadrovyyi-audit-marketing-personala/>.

6. Никифоров Р.О. Кадровий аудит – що це таке? / URL: <http://www.rhr.ru/index/sovvet/tech/15412,0.html>.
7. Никонович М. О. Організація і методика аудиту [Текст] : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. О. Никонович, К. О. Редько, О. А. Юр'єва; [за ред. Є. В. Мниха]. — К. : КНТЕУ, 2009. — 472 с.
8. Основи аудиту: Навчально практичний посібник. — К.: Кондор, 2009 р. – 378 с.
9. Пугаченко О. Б. Визначення терміну «Кадровий аудит» Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України”, м. Кропивницький, 14 квітня 2020 року. С.297-299.
10. Совершенна І. Кадровий аудит як інструмент підвищення результативності менеджменту і розвитку організації / І. Совершенна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2013. – №1(21). – с. 31–41.
11. Трифонова І. В. Роль транснаціональних корпорацій у глобалізації світової економіки. Молодий вчений. 2013. №9. С. 243-245.
12. Чуменко Н.Л. Нові концепції оцінки праці персоналу в умовах проведення організаційно кадрового аудиту. Мікроекономіка. 2009. №1. С.75.

References:

1. Bilorus T., Firsova S. (2014). Kadrovyyi audyt: problemy i perspektyvy vykorystannia. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky [Personnel audit: problems and prospects of use. Theoretical and applied issues of economics],1 (28) 335-345 [in Ukrainian].
2. Hordiienko N. I., Kharlamova O. V., Karpenko M. Yu. (2007). Audyt, metodyka i orhanizatsiia: Navchalnyi posibnyk (dlia studentiv ekonomichnykh spetsialnostei) [Audit, methodology and organization: Study guide (for students of economic specialties)]. In 2 parts. Part 1. — Kharkiv,163 [in Ukrainian].
3. Hrupa kompanii Bonus. Kadrovyyi audyt [Group of companies Bonus. Personnel audit]. Retrieved from http://www.bonus_group.ru/legal_firm/corp/kadr_audit.php [in Ukrainian].
4. Zbrytska T.P., Salo Ya.V. (2019) Audyt personalu: Navchalnyi posibnyk [Personnel audit: Training manual], Odessa, 381 [in Ukrainian].
5. Kadrovyyi audyt personala [HR audit of personnel]. Retrieved from <http://www.slginternational.spb.ru/information/kadrovyyi-audit-marketing-personala/> [in Ukrainian].
6. Nykyforov R.O. Kadrovyyi audyt – shcho tse take? [Personnel audit - what is it?]. Retrieved from <http://www.rhr.ru/index/sovvet/tech/15412,0.html> [in Ukrainian].
7. Nykonovych M.O. (2009) Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and audit methodology], Tutorial, 472 [in Ukrainian].
8. Osnovy audytu: Navchalno praktychnyi posibnyk [Basics of auditing: Educational and practical guide], 378 [in Ukrainian].
9. Puhachenko O. B. (2020) Vyznachennia terminu «Kadrovyyi audyt» [Definitions of the term "Personnel audit"], Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference "A Competitive Model of Innovative Development of the Economy of Ukraine", Kropyvnytskyi, April 14, 2020, 297-299 [in Ukrainian].
10. Sovershenna I. (2013) Kadrovyyi audyt yak instrument pidvyshchennia rezultatyvnosti menedzhmentu i rozvytku orhanizatsii [Personnel audit as a tool for monitoring the effectiveness of management and organizational development],1(21), 31-41 [in Ukrainian].

11. Trifonova I. V. (2013) Rol transnatsionalnykh korporatsii u hlobalizatsii svitovoi ekonomiky. *Molodyi vchenyi* [The role of transnational corporations in the globalization of the world economy. A young scientist], 9, 243-245 [in Ukrainian].

12. Chumenko N.L. (2009) Novi kontseptsii otsinky pratsi personalu v umovakh provedennia orhanizatsiino kadrovoho audytu. *Mikroekonomika* [New concepts of personnel evaluation in the conditions of organizational personnel audit. Microeconomics] 1, 75 [in Ukrainian].

УДК 316.77:331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-138-150](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-138-150)

Устіловська Анастасія Сергіївна доктор філософії з економіки, доцент кафедри економіки, маркетингу та бізнес-адміністрування, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Кирилівська, 9, м. Київ, 04071, тел.: (050) 042-95-11, <https://orcid.org/0000-0002-9297-7614>

Божидай Ірина Ігорівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 745-71-99, <https://orcid.org/0000-0003-2227-219X>

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті висвітлено проблематику ефективного комунікативного менеджменту. Сучасні підприємства функціонують в умовах високої динамічності зовнішнього середовища, тому для забезпечення своєї конкурентоспроможності мусять виявляти гнучкість, адаптуватися до постійних змін в макро-, мезо- та мікросередовищі. Здійснюючи свою діяльність в умовах стрімкого розвитку нових технологій, істотного зростання ролі інформації в усіх сферах суспільного життя, якісних і кількісних змін у конкурентному середовищі, підприємства мають забезпечувати систему ефективних комунікацій із зовнішнім середовищем. Найважливішим інструментом збереження та засобом зміцнення ринкових позицій підприємства є здійснення ним ефективної комунікаційної політики, основним елементом якої є маркетингові комунікації, їх формування та розвиток. Використання підприємством інструментів комунікаційної політики при будь-якому ступені насиченості ринку здатне скоригувати поведінку господарюючих суб'єктів, посередників і споживачів та сприяти підвищенню ефективності його діяльності.

У широкому сенсі, управлінські комунікації сьогодні є невід'ємною складовою багатьох дисциплін, пов'язаних із бізнесом (стратегічне управління, лідерство, стратегічний маркетинг, міжнародні переговори, ділова етика тощо). Однак міжкультурна комунікація охоплює всі сфери спілкування, включаючи міжособистісне спілкування. Мета комунікаційної політики – здійснення ефективної взаємодії об'єкта комунікацій (компанії, бренду) з суб'єктами комунікативного простору.

Авторами узагальнені підходи до визначення понять «комунікація» і «спілкування»; представлено модель комунікаційного процесу; наведена характеристика внутрішньої та зовнішньої комунікації організації; визначені пріоритетні цілі комунікаційної політики підприємства та представлені інструменти комунікативної політики.

Ключові слова: комунікація, комунікативна політика, ефективність ведення комунікації, інструменти комунікативної політики.

Ustilovska Anastasiia Serhiivna PhD, Associate Professor at the Department of Economics, Marketing and Business Administration, State University of Infrastructure and Technologies, Kyrylivska St., 9, Kyiv, 04071, Kyiv, 04071, tel.: (050) 042-95-11, <https://orcid.org/0000-0002-9297-7614>

Bozhydai Iryna Ihorivna Candidate of Economic Sciences, senior lecturer at the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University, Alchevskih St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 745-71-99, <https://orcid.org/0000-0003-2227-219X>

BASIC THEORETICAL BASIS OF THE COMMUNICATION POLICY OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article highlights the issues of effective communication management. Modern enterprises operate in a highly dynamic environment, therefore, to ensure their competitiveness, they must be flexible and adapt to constant changes in the macro-, meso- and micro-environment. Carrying out their activities in conditions of rapid development of new technologies, significant growth of the role of information in all spheres of social life, qualitative and quantitative changes in the competitive environment, enterprises must provide a system of effective communications with the external environment. The most important tool for preserving and strengthening the company's market position is its implementation of an effective communication policy, the main element of which is marketing communications, their formation and development. The enterprise's use of communication policy tools at any degree of market saturation can adjust the behavior of business entities, intermediaries and consumers and contribute to increasing the efficiency of its activities.

In a broad sense, managerial communication today is an integral part of many disciplines related to business (strategic management, leadership, strategic marketing, international negotiations, business ethics, etc.). However, intercultural communication encompasses all areas of communication, including interpersonal communication. The purpose of the communication policy is to implement effective

interaction between the object of communication (company, brand) and the subjects of the communication space.

The authors summarized the approaches to defining the concepts of "communication" and "communication"; a model of the communication process is presented; the characteristics of internal and external communication of the organization are given; the priority goals of the company's communication policy are determined and the communication policy tools are presented.

Keywords: communication, communication policy, effectiveness of communication, tools of communication policy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної трансформації комунікація посідає одне з головних місць, адже стрімкий динамічний розвиток усіх сфер життєдіяльності побудований саме на оперативному отриманні та передачі інформації. Зміни в роботі багатьох суб'єктів господарювання, організацій громадського сектору, державних установ та ін., викликані спочатку карантинними обмеженнями із протидії поширення коронавірусної хвороби COVID-19, а згодом, ускладнення умов їх діяльності за рахунок військової агресії Росії на території України, зумовили необхідність налагодження та удосконалення комунікативної політики, що забезпечує належне функціонування організацій в достатньо складних та незвичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед необхідно вказати, що аналіз публікацій за темою, свідчить про те, що теоретичні основи комунікативної політики розкриті недостатньо, адже за останні роки кількість опублікованих праць є досить у малій кількості. Питання комунікативної політики висвітлено у роботах таких вітчизняних науковців як: Козаков В.М., Рашковська О.В., Ребкало В.А., Романенко Є.О., Чаплай І.В. [1], Новак В.О., Мостенська Т.Л., Ільєнко О.П. [2], Королович О. [3], Збираник Ю. В. [4], а удосконалення комунікативної політики – у Слюсарєвої Л.А., Костіна О.М. [5], Кириченко С.О., Цвях П.В. [6], Смакограй Д.В. [7] та інші.

Але не дивлячись на значний наробіток наукової спільноти, певні теоретичні аспекти комунікативної політики потребують уточнення.

Мета статті – дослідження теоретичних основ та проведення аналізу стану комунікативної політики неприбуткової організації та пошук шляхів її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є смисловим аспектом соціальної взаємодії, однією із найбільших загальних характеристик будь-якої діяльності, включаючи управлінську. Вона являє собою нову форму політичної, наукової, організаційної та технічної сили в суспільстві, за допомогою якої підприємство включається до зовнішнього середовища, здійснюється обмін думками або інформацією для забезпечення взаєморозуміння [5].

Сьогодні існує багато підходів до визначення поняття «комунікація», «спілкування» і їх співвідношення. Так, наприклад, група авторів під керівництвом М. Василик у роботі «Основи теорії комунікації» розглядають три основні підходи до визначення цих понять (рис. 1) [6].

Комунікація, як соціальне явище виражає однолінійну спрямованість інформаційного впливу будь якого суб'єкта на об'єкт, при цьому зворотний зв'язок або реакція об'єкта на вплив не передбачаються. Безперечно, останній може оцінити його, виявити свою реакцію на цей вплив, але це він може зробити, використовуючи доступні йому, як суб'єкту, інші канали. Система комунікації являє собою мережу суб'єкт-об'єктного інформаційного впливу за допомогою доступних каналів зв'язку.

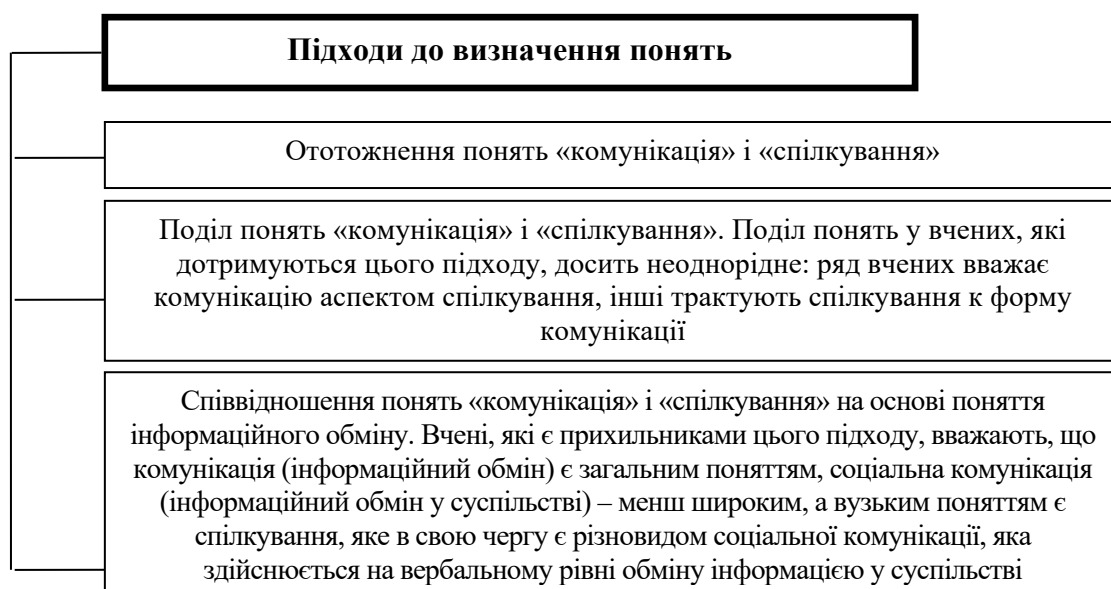

Рис. 1. Підходи до визначення понять «комунікація» і «спілкування»
Примітка: джерело [6]

Роль комунікації у розвитку суспільства є діалектичною. З одного боку, вона є демократичним стратегічно-інструментальним засобом розвитку суспільства, з другого – саме суспільство як певна соціальна реальність є одним із способів налагодження та розвитку певних комунікативних зв'язків. У такому контексті вона виступає одним з ефективних демократичних ресурсів налагодження відповідних комунікативних систем, які впливають на форми та зміст управління, характер виробничої діяльності, форми міжкультурних відносин, тенденції історичного розвитку, специфіку соціальної структури та інші сфери суспільного життя [1].

Правильно налагоджена комунікація здатна забезпечити організаційну ефективність. Тож, можна зробити висновок, що, якщо організація ефективна в області комунікації, вона ефективна і у всіх інших видах діяльності.

Комунікаційний процес складається із послідовних етапів, на кожному із яких може відбутись викривлення інформації, тому головними завданнями відправника та одержувача інформації є розуміння вихідної ідеї комунікації. Більшістю авторів виокремлюються такі етапи здійснення комунікаційного процесу:

1. Зародження ідеї. На цьому етапі відбувається зародження ідеї або збір інформації, в якій виникла потреба. Визначаючи роль цього етапу в комунікаційному процесі, можна сказати, що невдале повідомлення не буде кращим на якісному папері або при збільшенні потужності гучномовця.

2. Кодування інформації та вибір каналу передачі. Перш ніж передавати ідею, її необхідно закодувати за допомогою символів. Цими символами можуть бути слова, мова жестів, тобто те, за допомогою чого ідея перетворюється у повідомлення. Залежно від обраного типу символів обирається канал передачі. Канал передачі визначається необхідними термінами подачі інформації, її обсягом, складністю проблеми, яка вирішується, можливостями організації. Якщо канал не відповідає ідеї, то ефективність комунікації може суттєво знизитись.

3. Передача інформації – здійснюється за допомогою певного методу передачі інформації (письмово, усно, телефонні переговори, відео- або аудіозйомка тощо).

4. Декодування інформації. Після одержання інформації символи відправника перекладаються у символи одержувача інформації. Це один із найбільш важливих етапів, оскільки саме тут визначається, наскільки успішним був комунікаційний процес, тобто наскільки символи відправника інформації співпадають із символами одержувача інформації.

5. Здійснення зворотного зв'язку – допомагає ідентифікувати ідею відправника та одержувача інформації. У тому разі, якщо ідея зрозуміла, можна вважати, що комунікаційний процес здійснили успішно, якщо ж ні, то процес передачі інформації необхідно повторити. Тому зворотний зв'язок суттєво підвищує шанси на здійснення ефективного комунікаційного процесу, як це представлено на рис. 2.

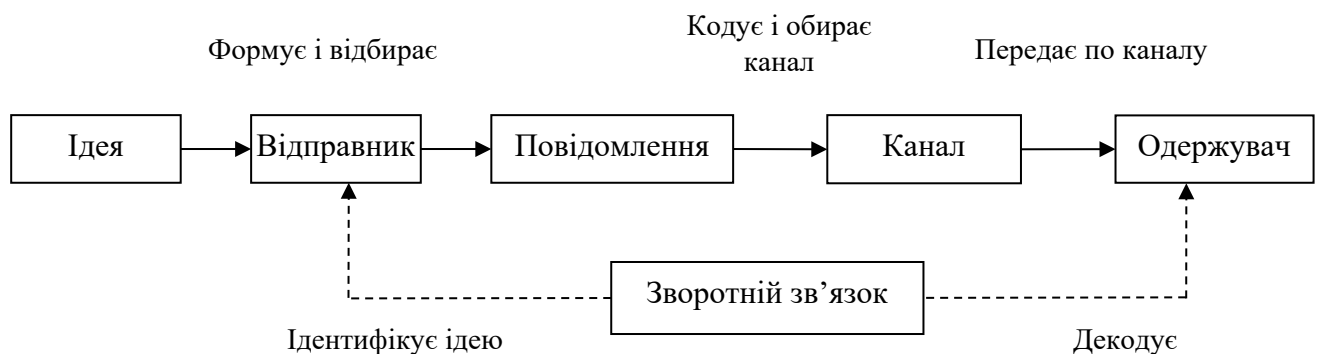

Рис.2. Модель комунікаційного процесу

Примітка: джерело [8]

Аналізуючи комунікації в організації, можна назвати їх основні напрямки:

1. Комунікації між організацією і її зовнішнім середовищем:

- комунікації між споживачами через відділ маркетингу;
- комунікації з податковими органами;
- комунікації з органами влади;
- комунікації в результаті пошуку постачальників.

2. Комунікації між рівнями управління та підрозділами:

- комунікації між рівнями управління – вертикальні комунікації, які можуть мати напрями: згори-вниз та знизу-вгору;
- комунікації між підрозділами – горизонтальні комунікації.

3. Комунікації керівник-підлеглий, вони належать до комунікацій по вертикалі і складають основну частину діяльності менеджера.

Цей вид комунікацій пов'язаний з постановкою задач, поясненнями щодо вирішення задач; поясненнями пріоритетів, напрямків підвищення ефективності роботи; з виконанням мотивації роботи підлеглого; зі збором інформації про назріваючі чи існуючі проблеми тощо.

4. Комунікації між керівником і робочою групою.

Ці комунікації пов'язані з підвищенням ефективності роботи групи.

5. Неформальні комунікації – це канал розповсюдження слухів.

По каналах слухів інформація передається набагато швидше, ніж по каналах формальних повідомлень [2].

Щодо конкретної організації (компанії) можна говорити як про зовнішню комунікацію, так і про внутрішню. Основні характеристики зовнішньої та внутрішньої комунікації організації наведено на рис. 3.

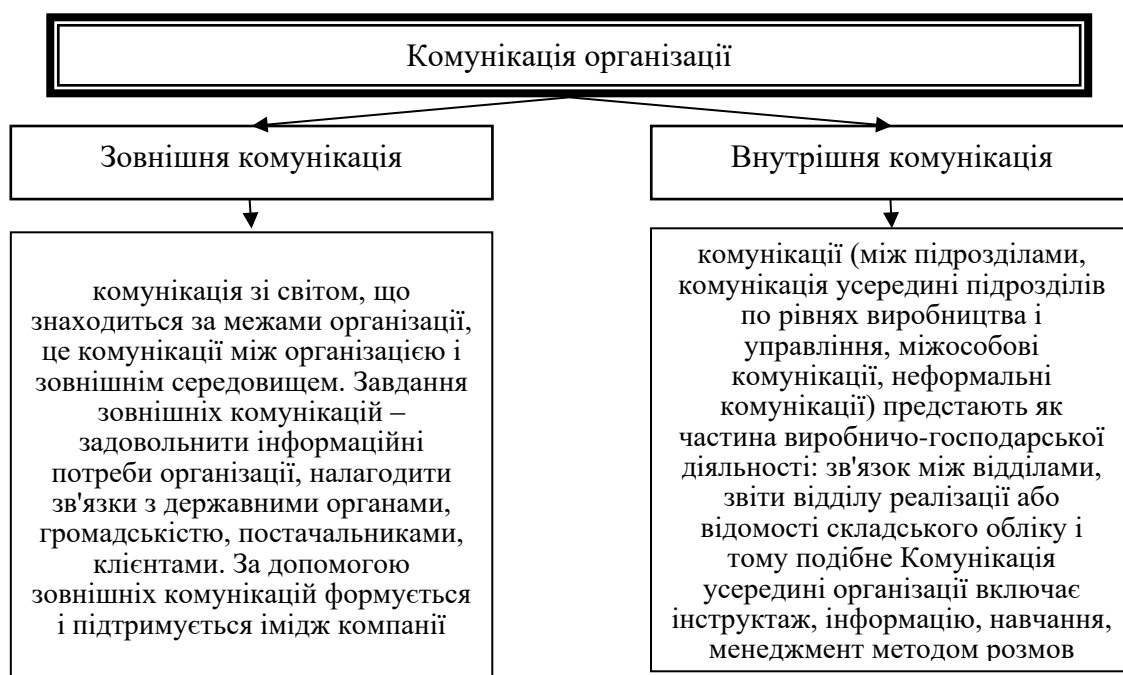

Рис.3. Характеристика внутрішньої та зовнішньої комунікації організації
Примітка: складено автором на основі джерела [8]

Зовнішні комунікації організації – відбуваються у двох напрямках – всередину фірми і поза її межі. Мета перших – отримати якомога повнішу і достовірнішу інформацію про середовище господарювання шляхом аналізу даних, опублікованих у засобах масової інформації та офіційних документах, через конфіденційні джерела, чутки тощо. Мета других – повідомити споживачам, партнерам, конкурентам про стан справ на фірмі і сформуванати у них позитивне сприйняття її діяльності засобами public relations, цілеспрямованої реклами товарів, публікації щорічних звітів. В обох випадках, залежно від обставин, можуть використовуватися різні методи комунікації – як письмові, так і усні. Інформація, що надходить із зовнішніх джерел є, здебільшого, письмовою. Це, як правило, офіційно опубліковані матеріали щодо змін у законодавстві, рішення уряду, інформація органів статистики, податкової служби [2].

Зовнішні комунікації включають в себе всі контракти організації з зовнішнім середовищем:

- офіційні та бізнес-заходи;
- співпраця з громадськими і державними організаціями;
- участь у розробці та/або реалізації спонсорських, соціальних і благодійних програм і кампаній;

Від того, наскільки грамотно вони побудовані, залежать стан і стабільність позиції компанії на ринку, довго строковість і міцність відносин з бізнес-партнерами, імідж і репутація організації, лояльність клієнтів і обізнаність про бренд.

Внутрішні корпоративні комунікації включають в себе будь-які комунікації всередині компанії. Їх мета – створити комфортну робочу атмосферу, в якій співробітники будуть відчувати приналежність до групи, а рівень їхньої лояльності організації буде високим. Серед них:

- корпоративні заходи та team-building;
- спілкування і отримання інформації через внутрішні канали (CRM, сайт, розсилка і т.д.);
- внутрішні зустрічі, збори, конференції;
- збір аналітичних даних про співробітників організації;
- участь в навчальних і розвиваючих тренінгах, тощо.

Якість внутрішніх комунікацій багато в чому залежить від грамотності керівників і ГДВ (СЕО) компанії, а також HR і PR фахівців.

Основні види, на які додатково поділяються внутрішні комунікації:

- Формальні. Вони пов'язують всі елементи структури компанії. Сюди відносяться всі документи, в яких прописано регламент взаємодії різних відділів і співробітників: нормативи, правила, інструкції, розпорядження, накази і т.д.

– Неформальні. Це будь-які взаємодії між працівниками однієї організації, незалежно від їх місця в ієрархії компанії. Найчастіше під час неформальних комунікацій відбувається обмін чутками (іноді плітками) та інформацією про можливі підвищення, пониження, звільнення;

– Горизонтальні. Це спілкування між працівниками з одного, або різних відділів однієї організації, які знаходяться на одному рівні в її ієрархії. Від горизонтальних комунікацій, безпосередньо залежить, наскільки ефективно будуть використовуватись всі види ресурсів компанії. Тобто, коли в компанії не налагоджена комунікація в рамках відділів та співробітники не зацікавлені командній роботі і та/або не можуть знайти між собою спільну мову – продуктивність бізнесу падає в рази.

– Вертикальні. Це комунікації між працівниками, які обіймають різні рівні в ієрархії компанії. Ефективність даного типу комунікацій здебільшого залежить від компетентності та емоційної грамотності керівника – наскільки добре він вміє знаходити підхід до різних людей і розподіляти обов'язки в залежності від типу особистості, чи вміє нематеріально мотивувати і активно слухати підлеглих, і т.д. [3].

Організація створює комунікаційні канали, з яких отримується інформація у процесі прийняття управлінських рішень, і куди передається інформація після ухвалення рішення. Ці канали можуть бути як формальними, так і неформальними.

Формальні канали, у першу чергу, базуються на організації формальної влади (системи управління) організації, в той час як неформальні канали стосуються розгалуженої системи соціальних зв'язків в організації. Щоб бути ефективною, комунікація повинна не лише наказувати, а й спонукати, пояснювати, переконувати [3].

Розглядаючи проблему комунікативних обмінів, необхідно особливий наголос зробити на соціальному та ціннісному аспектах комунікативних процесів. Показово, що інформація у соціальному віддзеркаленні реальності несе різне смислове навантаження. З одного боку, від прийнятних у соціумі моделей комунікації залежить якість інформаційного середовища, з іншого – якість інформаційних впливів на життя людини – один із найважливіших показників цінностей суспільства [9].

Комунікаційна політика є важливою та необхідною складовою системи управління для забезпечення розвитку підприємства, від якої залежить результативність роботи усього колективу. Ключову роль при цьому відіграє якість інформаційних потоків, що формують основу комунікаційної політики. Разом з тим слід зважати на дотримання оптимального співвідношення між отриманими результатами та витратами на здійснення заходів комунікаційної політики.

Необхідно звернути уваги, що комунікаційна політика підприємства визначає його місію по відношенню до комунікаційного простору, є надбудовою над комунікаційною стратегією, яка визначає набір тактичних маркетингових

засобів (тактику маркетингових комунікацій), які використовуються для досягнення певної мети.

Мета комунікаційної політики – здійснення ефективної взаємодії об'єкта комунікацій (компанії, бренду) з суб'єктами комунікативного простору. Основне завдання комунікативної політики – чіткий опис методів, способів та правил комунікації, недопущення застосування на практиці недостовірних, неповних і ситуаційних комунікацій, які не відповідають цілям і завданням політики каналів комунікації.

Цілі комунікаційної політики підприємства витікають безпосередньо з аналізу можливих проблем і сприятливих можливостей. Комунікаційні цілі можуть плануватися з використанням моделей ієрархії результатів, які будуть служити основою для визначення ступеня впливу розробляється плану на споживачів. Цілі комунікаційної політики підприємства зазвичай потрапляють до однієї з чотирьох категорій, які представлені на рис. 4.

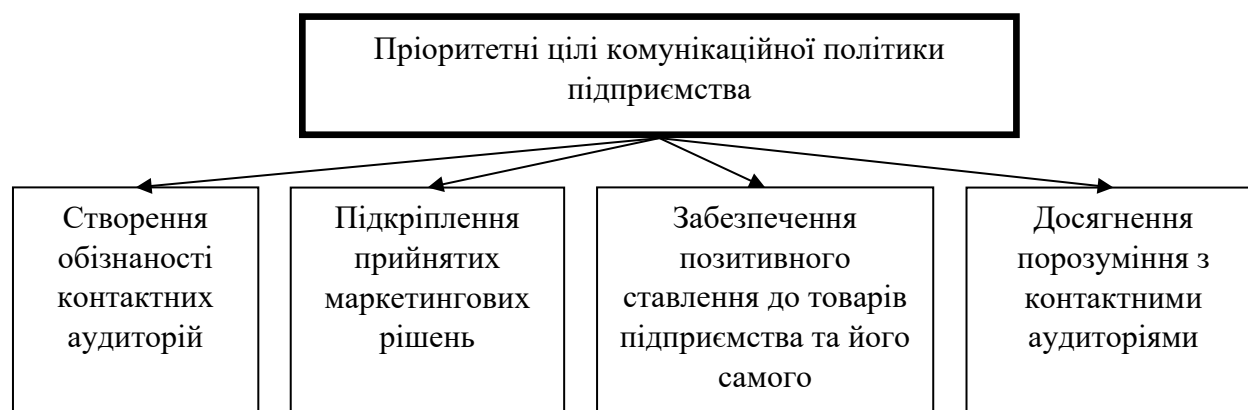

Рис. 4. Пріоритетні цілі комунікаційної політики підприємства
Примітка: джерело [5]

До досить ефективних засобів комунікаційної політики також відносять PR (зв'язки з громадськістю). Тому, оцінка ефективності маркетингових комунікацій є важливою складовою аналізу стимулювання збуту, що дозволяє визначити, наскільки успішним був той чи інший промо-захід. У наш час для оцінки ефективності широке застосування отримали методи, що базуються на використанні математичних моделей прийняття рішень. Для оцінки ефективності маркетингових комунікацій використовують такі моделі: модель Юла; модель Видейля-Вольфа; модель ADBUDG; модель Данахера-Руста. Їхнє застосування зумовлено тим, що людина не в змозі самотійно оцінити та врахувати велику кількість факторів. Тому актуальним є застосування математичних методів прийняття рішень, спеціальних програмних засобів та комп'ютерів. Кожна з даних моделей використовує такі показники, як обсяги продажу фірми, та враховує витрати на стимулювання збуту. Всі моделі мають переваги та недоліки, і питання, “Яку саме модель використовувати?”, залежить від специфіки діяльності підприємства та методів стимулювання збуту, які воно використовує [7].

Можливість досягнення позитивного ефекту в створенні системи комунікацій на підприємстві в разі виконання перелічених нижче умов:

1. Комплексне використання інструментів комунікацій, створення інтегрованої маркетингової комунікації – виду комунікаційно-маркетингової діяльності, що відрізняється особливим синергетичним ефектом, який виникає унаслідок оптимального поєднання реклами, директ-маркетинга, стимулювання збуту, зв'язків з громадськістю та ін. комунікаційних засобів і прийомів й інтеграції всіх окремих повідомлень

Використання одного інформаційного каналу не дозволяє підприємству сформувати необхідне інформаційне поле, тому в його реальних і потенційних споживачів і партнерів відсутня вичерпна інформація про переваги роботи з підприємством, що призводить до втрати частини партнерів. Слід наголосити, що кожен із комунікаційних каналів має свої особливості як в обхваті, так і в способі донесення інформації учасникам комунікаційного процесу.

2. Детальне опрацювання кожного інструменту несе в собі напрями комунікацій, які мають бути самодостатніми, тобто здатними зацікавити клієнта, виділити підприємство серед конкурентів, надати клієнтові максимально оперативно всю необхідну інформацію та сприяти формуванню довгострокових відносин з клієнтом.

3. Дотримання принципу єдності комунікацій. Це дозволяє значно підвищувати їх ефективність та виступає базою формування образу підприємства у партнерів і забезпечує створення конкурентної позиції на ринку. Формування єдності комунікацій стосується також узгодженості інформаційних потоків, а саме інформації про рівень розвитку підприємства, використовувані технології, якість продукції, що випускається, суспільної діяльності і т. д., що формує єдиний імідж підприємства, і узгодженості носіїв інформації, що має на меті створення єдиного фірмового стилю ділової документації, атрибутів підприємства, які полегшували б ідентифікацію підприємства і підвищували його впізнаваність, проектування образу підприємства на презентаційну поліграфію, мультимедійну продукцію, представницьку сувенірну продукцію тощо.

Комунікаційна політика є важливою та необхідною складовою системи управління для забезпечення розвитку підприємства, від якої залежить результативність роботи усього колективу. Ключову роль при цьому відіграє якість інформаційних потоків, що формують основу комунікаційної політики. Разом з тим слід зважати на дотримання оптимального співвідношення між отриманими результатами та витратами на здійснення заходів комунікаційної політики.

Комунікаційна політика підприємства визначає його місію по відношенню до комунікаційного простору, є надбудовою над комунікаційною стратегією, яка визначає набір тактичних маркетингових засобів (тактику маркетингових комунікацій), які використовуються для досягнення певної мети.

Кінцевою метою комунікацій є формування та динамічне підтримування певного позитивного іміджу, бренду, підприємства-виробника, його товарних марок, спонукання цільової аудиторії до здійснення покупок.

Загалом виділяють два блоки інструментів комунікативної політики: базові та синтетичні. До базових інструментів комунікативної політики належать: реклама, персональний продаж, стимулювання збуту, пропаганда, паблік рілейшнз та директ-маркетинг. Серед синтетичних інструментів виділяють виставки, брендинг, спонсорство та інтегровані маркетингові комунікації на місці продажу (рис. 5).

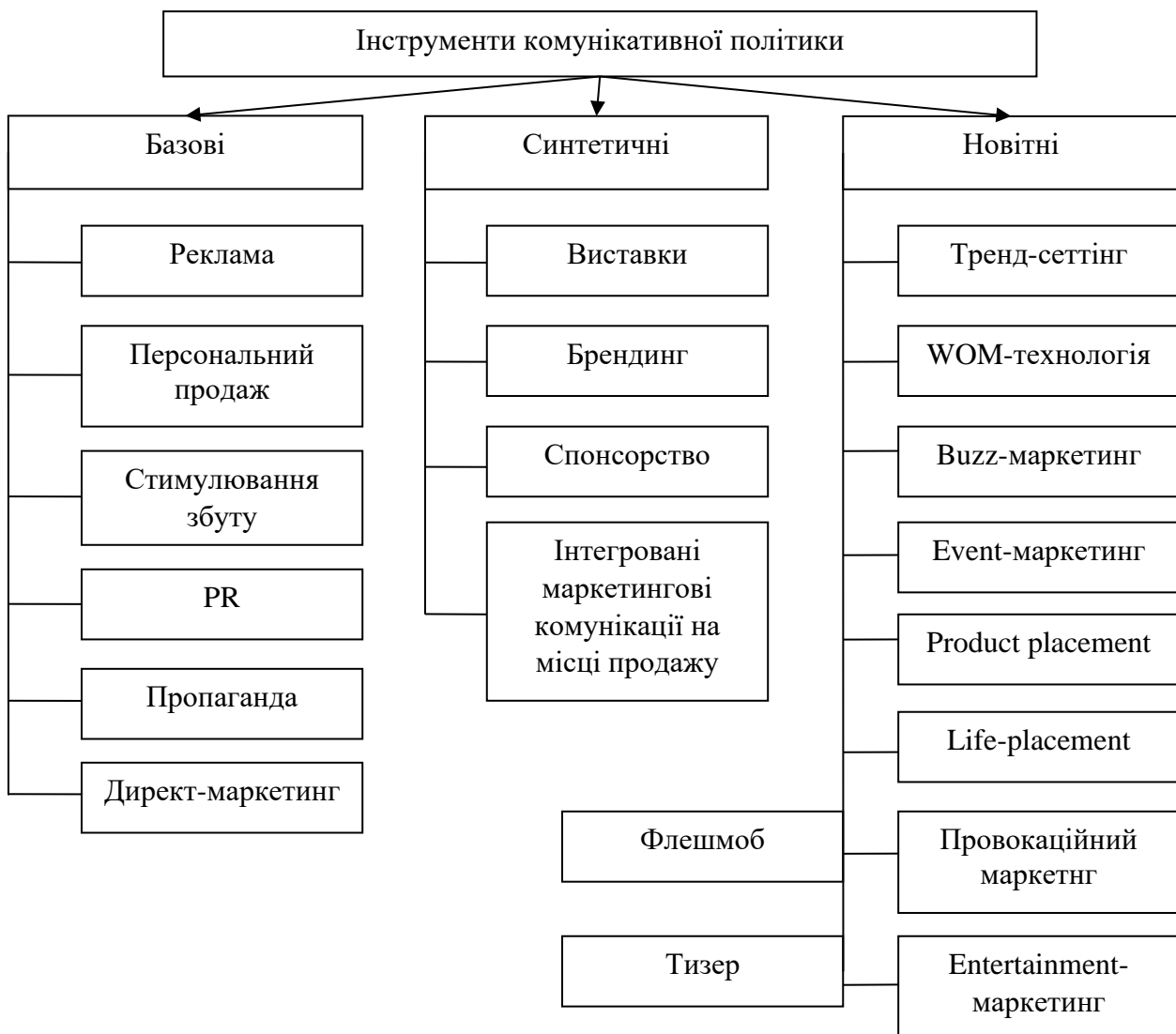

Рис. 5. Інструменти комунікативної політики
Примітка: джерело [5]

Однак в сучасному світі цифрових та Інтернет-технологій традиційні комунікаційні підходи вже не є достатньо ефективними, що викликає потребу

використання підприємствами нових інструментів. На рис. 6 охарактеризовані найпоширеніші новітні інструменти комунікацій.

Висновки. Вивчено теоретичні аспекти управління комунікативною політикою в діловій сфері. Встановлено, що ефективно налагоджена комунікативна політика в організації виступає одним з ефективних демократичних ресурсів налагодження відповідних комунікативних систем, які впливають на форми та зміст управління, характер виробничої діяльності, форми міжкультурних відносин, тенденції історичного розвитку, специфіку соціальної структури та інші сфери суспільного життя. Отже, правильно налагоджена комунікація здатна забезпечити організаційну ефективність.

Література:

1. Козаков В.М., Рашковська О.В., Ребкало В.А., Романенко Є.О., Чаплай І.В. Державно-громадська комунікація: шлях від кризи до взаємодії: монографія. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 288 с.
2. Новак В.О., Мостенська Т.Л., Ільєнко О.В. Організаційна поведінка : підручник. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 498 с.
3. Види комунікацій в організації. URL: <http://oksanakorolovych.com/uk/vidi-komunikacii-v-organizacii> (дата звернення: 02.11.2021 р.).
4. Збираник Ю. В. Перспективи розвитку комунікаційної політики у публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1211> (дата звернення: 03.11.2021 р.).
5. Слюсарєва Л.А., Костіна О.М. Удосконалення комунікаційної політики підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. №16. С. 484 – 494.
6. Кириченко С.О., Цвях П.В. Напрями удосконалення комунікаційної політики на підприємстві. *Агросвіт*. 2020. №23. С. 42 – 46.
7. Смакограй Д.В. Комунікаційна політика підприємства та напрями її вдосконалення. *International Electronic Scientific Journal "Science Online"*. URL: <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2018/11/Smakograi-.pdf> (дата звернення: 04.11.2021).
8. Комунікації, види та стратегії побудови. URL: <http://www.tsatu.edu.ua/tsst/wp-content/uploads/sites/6/лексија-1-komunikaciyi.-vydy-i-stratehiyi-pobudovy-z-dyscypliny-nk.pdf> (дата звернення: 01.11.2021 р.).
9. Литвинова Л.В. Ціннісні та соціокультурні орієнтації сучасних публічних службовців України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №10. С. 78 – 83.

References:

1. Kozakov V.M., Rashkovska O.V., Rebkalo V.A., Romanenko Ye.O., Chaplai I.V. (2017) Derzhavno-hromadska komunikatsiia: shliakh vid kryzy do vzaiemodii. [State-public communication: the path from crisis to interaction]. Kyiv: Publishing house "Personal" [in Ukrainian]
2. Novak V.O., Mostenska T.L., Iliencko O.V. (2013) Orhanizatsiina povedinka . [Organizational behavior]. Kyiv: Condor Publishing House [in Ukrainian]
3. Vydy komunikatsii v orhanizatsii [Types of communications in the organization] Retrieved from <http://oksanakorolovych.com/uk/vidi-komunikacii-v-organizacii> [in Ukrainian]
4. Zbyranyk Yu. V. Perspektyvy rozvytku komunikatsiinoi polityky u publichnomu upravlinni. [Prospects for the development of communication policy in public administration].

Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 3. [in Ukrainian]

5. Sliusarieva L.A., Kostina O.M. (2018) Udokonalennia komunikatsiinoi polityky pidpriemstva [Improvement of the company's communication policy]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 16, 484-494 [in Ukrainian]

6. Kyrychenko S.O., Tsviakh P.V. (2020) Napriamy udoskonalennia komunikatsiinoi polityky na pidpriemstvi [Directions for improving communication policy at the enterprise]. *Ahrosvit – Agroworld*, 23, 42-46 [in Ukrainian]

7. Smakohrai D.V. (2018) Komunikatsiina polityka pidpriemstva ta napriamy yii vdoskonalennia [The company's communication policy and directions for its improvement]. *International Electronic Scientific Journal “Science Online”*. Retrieved from <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2018/11/Smakograi-.pdf> [in Ukrainian]

8. Komunikatsii, vydy ta stratehii pobudovy [Communications, construction types and strategies] Retrieved from <http://www.tsatu.edu.ua/tstt/wp-content/uploads/sites/6/lekcija-1-komunikaciyi.-vydy-i-stratehiyi-pobudovy-z-dyscypliny-nk.pdf> [in Ukrainian]

9. Lytvynova L.V. (2019) Tsinnisni ta sotsiokulturni oriientsii suchasnykh publichnykh sluzhbovtziv Ukrainy [Value and sociocultural orientations of modern public servants of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 10, 78-83 [in Ukrainian]

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК 339.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-151-167](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-151-167)

Shuaib Mohammed Sharif Department of Business Administration,
Al-Qalam University College, Kirkuk, Compound 4, house 12, Iraq,
tel: 009647508102150, <https://orcid.org/0000-0002-7662-1511>

THE ROLE OF THE INNOVATIVE MARKETING IN SUPPORTING THE DISTINCTION STRATEGY: A CASE STUDY OF KARAWANJY COMPANY GROUP FOR SOFT DRINKS AND MINERAL WATER

Abstract. Innovative marketing is one of the modern administrative approaches that indicate the development of marketing activity, as well as its contribution in promoting and supporting the implementation of the excellence strategy, which is one of the important competitive strategies for any organization. In practice, marketing of innovation is the production and marketing of innovative competitive products that fully meet the demand of consumers. This strategy is of great importance in providing the customer's needs and outperforming the competitors. The strategy of excellence is the important factor in creating the competitive advantage of the organization by helping it to produce products that are superior to those of competitors in terms of quality, cost and others. Accordingly, this study's main objective is the role of innovative marketing in supporting the implementation of the excellence strategy through a field study at the Karawanjy Company for Soft Drinks and Mineral Water. The Karawanj Group is one of the most important companies that supply the local markets in all governorates of the country with its products that have become a permanent companion to the family Al-Iraqiya. This is due to the adherence of its products to the specifications that enabled them to reach the distinguished marketing level and obtain a health license numbered 36 and ISO 9001: 2008 & 22000: 2005 certificates and a halal certificate. Also, the company has 15 production lines. After scrutinizing the company's work by adopting a questionnaire form that is suitable for the current study and analyzing that data using the SPSS program. The level of awareness of the respondents has reached the third level of the scale area (the high level of the perceived case). It indicates the research company's relentless pursuit to implement innovative marketing elements in production and marketing services to

quickly reach the customer and meet needs according to the quality standards, the appropriate cost, and delivery speed. This will achieve the company a greater market share and achieve high profits. After analyzing the results, the study came to a set of conclusions and proposals that fit the study's nature.

Keywords: Innovative Marketing; Supporting the Distinction Strategy; Karawanjy Company; Soft Drinks; Mineral Water.

Шуайб Мохаммед Шаріф кафедра ділового адміністрування, Університетський коледж Аль-Калам, Кіркук, комплекс 4, будинок 12, Ірак, тел.: 009647508102150, <https://orcid.org/0000-0002-7662-1511>

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ В ПІДТРИМЦІ СТРАТЕГІЇ ВІДЗНАЧЕННЯ: ПРИКЛАД ГРУПИ КОМПАНІЙ KARAWANJY ДЛЯ БЕЗАЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ ТА МІНЕРАЛЬНОЇ ВОДИ

Анотація. Інноваційний маркетинг є одним із сучасних адміністративних підходів, що вказує на розвиток маркетингової діяльності, а також на її внесок у просування та підтримку впровадження стратегії досконалості, яка є однією з важливих конкурентних стратегій для будь-якої організації. У практичній діяльності маркетинг інновацій — це виробництво та збут інноваційної конкурентоспроможної продукції, що в повному обсязі задовольняє попит споживачів. Ця стратегія має велике значення для задоволення потреб клієнтів і перевершення конкурентів. Стратегія досконалості є важливим фактором у створенні конкурентної переваги організації, допомагаючи їй виробляти продукцію, яка перевершує продукцію конкурентів за якістю, вартістю та ін. Відповідно, основною метою цього дослідження є роль інноваційного маркетингу в підтримці реалізації стратегії досконалості через польове дослідження в компанії Karawanjy для безалкогольних напоїв і мінеральної води. Група Karawanj є однією з найважливіших компаній, які постачають продукцію на місцеві ринки в усіх регіонах країни, яка стала постійним супутником родини Al-Iraqiya. Це сталося завдяки відповідності продукції специфікаціям, що дозволило їм досягти високого маркетингового рівня та отримати медичну ліцензію під номером 36, сертифікати ISO 9001: 2008 і 22000: 2005 і сертифікат халяль. Також підприємство має 15 виробничих ліній. Після ретельного вивчення роботи компанії шляхом прийняття форми анкети, яка підходить для поточного дослідження, та аналізу цих даних за допомогою програми SPSS. Рівень поінформованості респондентів досяг третього рівня області шкали (високий рівень усвідомленої справи). Це вказує на невпинне прагнення дослідницької компанії впровадити інноваційні маркетингові елементи у

виробництво та маркетингові послуги, щоб швидко охопити клієнта та задовольнити потреби відповідно до стандартів якості, відповідної вартості та швидкості доставки. Це дозволить досягти компанії більшої частки ринку і отримати високий прибуток. Після аналізу результатів дослідження було зроблено низку висновків і пропозицій, які відповідають суті дослідження.

Ключові слова: інноваційний маркетинг; Підтримка стратегії відзнаки; компанія Karawanjy; Безалкогольні напої; Мінеральна вода.

Introduction. Innovative marketing is the main key to distinguishing the organization over the competitors in the market because it is the activity that enables the organization to provide better products than competitors in terms of quality, price, delivery and other advantages, so the organizations that adopt the idea of innovative marketing remain strong competitors to others, and their products do not disappear easily. In the market, and for competitors to introduce new products to that market, the customer has become more aware and compared between the products offered by the organizations to the market, which greatly contributes to the successful implementation of the strategy of excellence in the organization. From this standpoint, the current study is divided into four main axes:

The Methodology of the study. The problem of the study.

The problem of the study lies in the lack of adoption by some business organizations of innovative marketing techniques in their operations and activities, and this negatively affects their products in the market and makes them disappear quickly, in addition to their weakness in front of competitors, which made these organizations search for effective ways to confront these The problem was at the forefront of innovative marketing solutions, which is the cornerstone of making the organization superior to others in the market by providing products that are compatible with customers' desires and achieve happiness for them, as well as enabling the organization to excel in its business by supporting this strategic excellence strategy that also works on making the organization products better than others. Accordingly, the researched company is not far from that problem. It suffers from financial, security, material and other problems that prevent innovative marketing and the strategy of excellence completely. Based on the above, the current problem raised many questions, which are:

- Does the researched company realize the importance of innovative marketing?
- How does the researched company implement its excellence strategy?
- Is there an effective correlation between marketing innovation and strategy of excellence?

The importance of the study. The importance of the study depends on achieving the marketing benefits of the organization and the customer alike, as it is the winning card for the company in light of the openness of global and local markets by

providing high-quality products, as well as its great impact on helping the organization achieve success for various businesses. It also helps the organization follow policies and strategies that may bring new and work to attract the customer.

The Aim of the study. The study's main objective is to demonstrate the role of innovative marketing in supporting the implementation of the strategy of excellence through a field study in the Karawanjy Company for Soft Drinks and Mineral Water. Based on that goal, the sub-goals are defined as follows:

- Diagnosing the problems that prevent innovative marketing and the strategy of excellence in the researched company based on the field reality.
- Addressing those problems in the study sample company by relying on the study's theoretical and practical side.
- Finding impact relationships and the link between innovative marketing and the strategy of excellence.

Hypotheses of the study. This study was based on two main hypotheses:

- The first: the existence of a moral correlation between innovative marketing elements (as a whole) and the dimensions of the strategy of excellence (as a whole).
- The second: the existence of a moral impact relationship for innovative marketing elements (as a whole) in the dimensions of the excellence strategy.

Methods of data collection. To cover both theoretical and practical study sides, two methods have been relied on to collect data. The first is the theoretical side, as the theoretical aspect is covered based on what is available in libraries and the Internet, such as books, magazines, conferences, etc., in both Arabic and English. As for the second: the practical aspect: the practical aspect came through personal interviews, field livelihoods, and analysis of the data collected from the researched company using the questionnaire form, which is the form that was designed according to the three Likert scales (agreed, neutral, disagreed), and in the middle of my hypothetical calculation (2).

Curriculum and limits of the study. The approach of the study is descriptive and analytical. As for the limits of the study, the spatial limits of the Karawanjy Company for Soft Drinks and Mineral Water, while the boundaries of the objective study included innovative marketing, the strategy of excellence. As for the limits of the temporal study, it extended from 1/3/2020 to 1/7/2020.

Measuring the apparent validity. To demonstrate the ability of the questionnaire form to measure the study variables, it was subjected to a test of the apparent validity of its paragraphs by presenting it to a group of arbitrators and specialists in this field to ensure the validity and integrity of its paragraphs and to benefit from their opinions and suggestions about the study variables and the extent of the formability on its measurement. Most of the paragraphs were modified in light of the majority's opinion and revised by the hypotheses and objectives of the study. To

determine the measuring tool's degree of stability in this study, the (Krubach Alpha) coefficient was used as its value reached (0.81).

The Theoretical side. Innovative marketing achieves many benefits for the organization, especially when it is linked to the strategy of excellence. It makes the organization produce distinctive products that meet the needs of customers and achieve the appropriate market share for the organization in the market. Based on that, this axis is divided into two aspects:

Innovative Marketing. Before talking about innovative marketing, the concept of innovation must be touched upon, as [9] defined it as the process by which effective solutions are found to meet the challenges facing the organization [14] shows that it is to present a new idea that helps the organization produce a product that has no analogues in the market and differs from the existing ideas, and [2] sees it as obtaining new ideas from all stakeholders inside and outside the organization and boycotting these ideas from To reach the appropriate idea and translate it into innovations. After getting acquainted with the concept of innovation, we must address innovative marketing according to the following:

The concept of innovative marketing. Many concepts have been mentioned about innovative marketing where Dabrowski et al. [6]. defined it as making good use of new ideas and translates them into a product, service, price, distribution or promotion, or working with those elements at one time. Bleier et al. [2] believe that building intellectual teams and providing them with various capabilities to produce new products that achieve the organization's competitive advantage. [14] refers to the organization's ability to create value by creating new production lines that contribute to the production of new low-cost products, which will be reflected in improving the organization's financial and technical capacity. [1] is to collect, translate, design, and implement a set of excellent and unconventional ideas and turn them into practical applications in one of the marketing mix areas such as product, pricing, promotion or distribution. Nuri & Al-Dulaimi, [13] believes that it is a comprehensive marketing administrative approach to finding new ideas and translating them into products provided by organizations, which is reflected in improving their production efficiency and enabling them to achieve marketing efficiency.

The importance of innovative marketing. The importance of innovative marketing lies in achieving many benefits for business organizations, and the most important of these benefits are [12]:

- Helping the organization to adopt various policies, strategies and practices to develop and introduce new products.
- Maintaining or increasing market share through developing sales and profits.
- Providing the ability to obtain a leadership position in the market by gaining new customers, maintaining existing customers and enhancing their loyalty.

- Innovative marketing can achieve many benefits for customers, such as satisfying their renewed needs, reducing costs, and discovering new uses for the product.
- The benefits of innovative marketing are reflected at the level of the organizations that use it and society as a whole, as it contributes to raising the standard of living and increasing the size of the national product, especially if it is applied at the international level.
- It helps in international competition and attracting hard currency to developing countries in particular.

Innovative Marketing Elements. Innovative marketing consists of several elements, the most important of which are:

Generating innovation. Organizations should nurture the innovation process by encouraging workers to think about new and unconventional things. Innovation can also be generated from customers or suppliers by allowing them to put forward ideas that would make the organization offer unconventional products and lead the market. Every innovation process begins with an idea, and therefore the first step of the innovative marketing process is to collect new ideas. This step aims to create as many ideas as possible without restrictions or conditions and from different sources [2].

Calculated risks. When carrying out any activity, we must identify risks, especially when marketing risks are felt, so the organization determines the dimensions of these risks accurately and in-depth and contemplates them and their associated dimensions and variables, where the importance of these risks is especially prominent in the marketing process. The problem is not clear in angles, and the situation reflects just a phenomenon behind which there is a cause or problem. The organization can analyze the situation to find the reason for this problem [1]; [15].

Technological development. The work of technological development involves affecting the markets by introducing or introducing new products in the current market or creating new markets through these products, and carrying out technological development requires a great deal of anticipation of future developments in the work environment and also needs to be defined A greater number of new opportunities in the market [10]. Technological development is a key pillar of society's development, and it has a direct and effective impact on the development of marketing strategies on both theoretical and practical sides. Hence, the importance of studying the impact of technological development on the formation of the formal structure in the field of marketing, where technological development is one of the biggest driving forces towards competition, as it is considered a pivotal element in changing and achieving success for business organizations and uncovering new industrial and market sectors [5]. Therefore, organizations are facing a great challenge, which is the transformation of the creativity that you have come up with into excellent marketable products from which you will obtain a high return that enables them to cover their costs, and also

covers the financing of a new cycle of innovations and the associated technological transformation and investments. Here are the desired profits [13].

Supporting resources. The application of the innovative marketing requirements does not stop at studying the external environment only but also includes studying the internal environment of the organization, as the organization exploits all its human, financial and material resources in the best way to achieve effective application of innovative marketing, as it should. Focusing on research and development in the organization is the activity concerned with gathering ideas and translating them into new products. Without using internal resources, no organization can implement innovative marketing because those resources are the basis for it [13].

Generating customers. The innovative marketing activity can achieve many benefits for customers, whether they are individuals or organizations, which is represented by knowing their needs and translating them into products that satisfy those needs, as well as providing products that customers did not expect

Also, innovative marketing directly contributes to the detection and generation of new customers, meaning the organization's customer base expands, which is positively reflected on its market share [15].

Characteristics of innovative marketing. Innovative marketing is characterized by many characteristics, the most important of which are the following [8]:

- It does not stop at the limits of creating ideas but rather goes beyond putting this idea into practical application.
- Innovative marketing is the successful exploitation of new ideas for them to be beneficial to the organization.
- Innovative marketing is not limited to a specific marketing field but extends to any other marketing activity or practice.

Excellence Strategy. This paragraph deals with a presentation of the contents of this strategy and its dimensions in a way that serves the objectives of the current study as it is its second axis, and we will deal with this axis according to the following:

The concept of the strategy of excellence. Writers and researchers in the fields of strategic management, production and operations presented several concepts for this strategy, all of which focus on achieving superiority in the characteristics and features of the product for the organization to achieve excellence over its competitors, as it was defined by [3] that the strategy is a process that does not depend on quality and service only, but rather that it is present throughout the production process." [11] believes that it is the strategy that creates uniqueness for the organization in its industry over competitors by relying on some dimensions highly valued by customers. They realize it is important and unique to satisfy their needs. Hashemi et al. [7] indicate a strategy with continuous work in developing products and making different characteristics of competitors' products based on predetermined dimensions. The organization can

provide more innovative products that give special services to its customers and achieve higher value. Brenes et al. [4] point out that the strategy enables the organization to provide customers with unique and high-value things. Thus, the customer will feel the added value that he pays but knows that they are better and high-quality products than the products offered by competitors in the market. Based on the above, researchers define a strategy of excellence as "the strategy that makes the service good with unique characteristics from its counterpart provided by competitors in the industry sector in which the organization is competing to achieve the highest customer value." It is a definition commensurate with the directions and objectives of the current study. "

The exclusion of the strategy of excellence. The industrial organizations that wish to adopt the strategy of excellence require many dimensions to produce a product that meets customers' desires and surpasses the competitors. It is the dimensions that we provide a brief presentation of its contents and according to the importance of each dimension in the production process:

Product design. It is the process that includes determining the technical specifications of the product that meet the needs of customers, the materials, components and parts involved in its composition, values and dimensions, as well as setting operational performance standards [3]. The intensity of competition between industrial organizations, as the design has an effective role in achieving uniqueness with its specifications in terms of performance functions and in a way that leads to the development and presentation of an attractive product with a distinctive external appearance, durable and reliable in withstanding the fluctuating weather conditions, and easy to use and operate when it has the customer. It is economical to provide service by reducing the energy it uses when operating, and this makes the customer aware of its quality and value [7].

Product technology. It means translating ideas and designs into new products for the organization customers. Production technology is an important means in the organization because the production system and all its technologies are the organization's backbones, without which there is no reason for its existence [7]. Product excellence based on technology has become one of the most important and prominent concerns of business organizations at present, for its strategic role in achieving successful high performance, preserving the competitive advantage in the local and international markets, and ensuring its survival and success in the fields of work, and the intensity of competition on the local scale. Moreover, intense competition in the market has pushed most organizations to develop and improve production activities continuously. The degree of progress in product technology is proceeding at a surprisingly fast pace. So, the effect of production technology has become something that cannot be ignored. These organizations have become with large sums of money to implement them to meet customers' needs in terms of the functions

they perform [4].

Product quality. Business organizations seek to reach the highest quality levels to remain in the competitive market and obtain the largest percentage of that market because quality means reducing the percentage of defects in the product to the minimum possible or making products that conform to the design specifications. To distinguish the basis of product quality enables customers in the market to compare the products of competitors. Customers look at the service and look at the high quality and the appropriate price. So, the organizations that produce high-quality products that will enable the organization to reap the desired profits. The goal of organizations is to pay attention to product quality to focus on customers' requirements of products that meet their needs by paying attention to high-performance design (i.e. the level of performance of the processes required in product production and service performance on the one hand, and high quality on the other hand). This will lead to the product distinguished from other competitors' products [11].

Customer service. That every process begins and ends with the customer, it is necessary to pay attention to the customer, his needs and desires, because it is the basis for the success of business organizations and their survival in the market. As the main reason behind making organizations care about the customer is competition, the more competition intensifies, the more organizations need to redouble efforts to achieve customer satisfaction [4].

Advantages of the organization adoption of the Excellence Strategy. The advantages achieved from the organization adoption of the Excellence Strategy are as follows [11]:

- Implementing the procedures of the production process in the best way.
- Providing the organization with unique knowledge that enables it to deliver goods and services to the same customer.
- Allowing the necessary changes to be made faster than other organizations so that the organization can manoeuvre to speed up and update activities to not compete with it.
- Producing high-quality products and services with distinctive features in terms of performance and function.
- Meet the urgent and actual needs of customers by focusing on those needs.

Obstacles to the Excellence Strategy. Many obstacles prevent the successful implementation of the Excellence strategy by business organizations, among the most important [7]:

- Complexity in production to achieve excellence by clearly concealing the need for value.
- Failure to understand and define what customers consider is the value (the varying distinction between seller and buyer).

- Distinction that can be easily imitated.
- Uniqueness, not unexpectedly precious.
- Trying to differentiate based on something and does not reduce the cost.
- Excessive differentiation leads to higher prices than competitors' prices, and the quality of the commodity or service exceeds the needs of the customers.
- The organizations strive to achieve excellence to obtain high prices in the first place (the higher the price, the more difficult it becomes to maintain the customers and direct them to the competitor with low prices).

Innovative Marketing and Excellence Strategy from the researchers' point of view. Innovative marketing plays a positive role in enhancing its competitive advantage. Therefore, the competitive advantage contributes to the organization's long-term survival as it sits on the competitive market's throne. Moreover, it represents innovative marketing, whether in service or the product, is the basis of excellence for the organization because it is the main pillar in achieving customer satisfaction and achieving their desires and aspirations. Simultaneously, the strategy of excellence is the strategy that enables the organization to introduce a product or a combination of new products characterized by one or more of the competing elements, including high quality and design optimization and after-sales services). Additionally, interest in research and development provides products that satisfy customers' needs and distinguish them from competitors.

After we get to know the two variables, it must be said that innovative marketing greatly supports the achievement of excellence for the organization because both variables aim to create new things that meet the customer's desires and achieve superiority over competitors and give the organization a large market share and high profits. In light of the above, there is a trustworthy and great relationship between these two variables.

The practical side. According to the individuals surveyed, this axis presents a description of the researched company and the variables of the study and its diagnosis based on their answers in the questionnaire form. The inference of the arithmetic mean and standard deviations, frequencies, percentages, and the ratio of the answer to the scale area¹ Accordingly, this axis included the following:

The researched company: A brief overview. The Karawanjy career path began in 1999 under the establishment license from the General Directorate for Industrial Development of Iraq, number 81387, where the Karawanj Group is one of the most

¹ The researcher's stance towards the study variables is based according to the response rate indications to the scale rate as follows: The scale is divided into three equal levels: the first is between (0,01 -0,33) which represents the declining state level. As for the second level, it is between (0,34-0,67) which represents the medium level for the state. The third level is between (0,68-1,00) which represents the increasing state.

Note: all the tables within the axis is prepared by the researcher by depending on the outputs of SPSS statistic program.

important companies that supply the local markets in all governorates of the country with its products that have become a permanent companion to the family Al-Iraqiya. This is due to the adherence of its products to the specifications that enabled them to reach the distinguished marketing level and obtain a health license numbered 36 and ISO 9001: 2008 & 22000: 2005 certificates and a halal certificate. The Karawanjy Group Companies also participated in many international and local exhibitions and won several appreciation awards to participate in many events. Also, the company has 15 production lines.

Description of the elements of innovative marketing and their diagnosis.

Table (1) data indicates that there is a percentage of agreement in the answers of the individuals surveyed about the paragraphs of the elements of innovative marketing as a whole, which include the extended variables (X1-X30), as this percentage reached (63.1%), suggesting that there is a degree of harmony on the part of the individuals researched towards the paragraphs of the innovative marketing elements. The arrangement of the elements according to the results was the support of resources, the generation of customers, the technical development, the generation of innovation and the calculated risks, and as shown (75.5%) (69%) (59.9%) (57.8%) 53.6%) respectively, and with a mean (2.516) (2.302) (2.133) (2.012) (2.009%), and a standard deviation (0.746) (0.837) (0.933) (0.851) (0.978%) for each separately. The major contribution to enriching the percentage of agreement about this variable is to support resources at a rate of (75.5%). As for the degree of inconsistency for this variable on the part of the individuals surveyed towards its paragraphs, it reached (21.36%) (disagree), and the percentage of neutral responses was (15.8%).

On the other hand, the ratio of the arithmetic mean of the paragraphs of this variable in general was (2.196), which is higher than the hypothetical mean of (2) - the scale used here Triple Likert scale - standard deviation (0.869) and response rate to the area of the scale (70.08%), which means that the level of awareness of the respondents has reached the third level of the scale area (the high level of the perceived case). It indicates the research company's relentless pursuit to implement innovative marketing elements in production and marketing services to quickly reach the customer and meet needs according to the quality standards, the appropriate cost, and delivery speed. This will achieve the company a greater market share and achieve high profits.

Table 1.

The general rate of frequency distributions, arithmetic means, standard deviations, and the response rate for innovative marketing elements

Dimension	Variables	Scale response			Arthimati medium	Standard deviation	Rate of response
		Agree	Neutral	disagree			
Generating innovation	X1 – X6	57.8	24.2	17.9	2.012	0.851	64.2
Calculated risks	X7 – X12	53.6	22.4	23.9	2.009	0.978	59.5
Technological development	X13 – X18	59.6	17.8	24.4	2.133	0.933	66.2
Resources support	X19 – X24	75.5	8	16.4	2.516	0.746	83.8
Generating customers	X25 – X30	69	6.6	24.2	2.302	0.837	76.7
		63.1	15.8	21.36	2.196	0.869	70.08

Description of the dimensions of the excellence strategy and its diagnosis.

Table (2) shows the existence of an agreement between the respondents' answers regarding the paragraphs of the dimensions of the Excellence Strategy (X31-X49), with a percentage of (65.8%), and as for the dimensions that contributed more to support the percentage of agreement, it was arranged in a row Excellence in design, technical excellence, quality excellence and customer service excellence, where the percentage of each of them was (72.5%) (68.9%) (63.3%) (58.6%) respectively, while the mean value for each of them was (2,419) (2,299). ((2.245) (1.985) and the standard deviation (0.728) (0.832) (0.937) (1.032). As for the degree of lack of perception of this variable on the part of the respondents towards its paragraphs, it reached (13%) (not agreed) while the percentage of neutral answers was (16.7%). On the other hand, the value of the arithmetic mean for the paragraphs of this variable in general was (2.237), which is higher than the value of the hypothesis of (2), and a standard deviation (0.882), and the ratio of response to the scale area is (73.1%), which means that the perceived level of the respondents has reached the third level of the scale area (the height of the perceived condition). This indicates that the management of the researched company is well aware that the application of strategic dimensions Excellence in its production and service operations will enable it to provide a distinctive product and service that is better than competitors' products and services in competitive markets.

Table 2.

The general rate of the frequency distributions, the arithmetic means, the standard deviations, and the response rate for the dimensions of the Excellence strategy

Dimension	Variables	Scale response			Arithmetic medium	Standard deviation	Rate of response
		Agree	Neutral	disagree			
technology distinction	X31 – X34	68.9	15.9	15	2.299	0.832	76.6
Design distinction	X35 – X38	72.5	21.3	6	2.419	0.728	80.6
quality distinction	X39 – X43	63.3	17.5	19	2.245	0.937	70.4
customers service distinction	X44 – X49	58.6	12.4	12.2	1.985	1.032	65.1
Average		65.8	16.7	13	2.237	0.882	73.1

Analyzing the results of testing the study hypotheses and discussing them.

To identify the nature of the correlation and impact relationships between innovative marketing elements and the dimensions of the company strategy of excellence in the research community. This step has been devoted to verifying the validity and testing of the main hypotheses by adopting a set of statistical tools as follows:

Analyzing the correlations between innovative marketing as a whole and the strategy of excellence. The results presented in Table (3) indicate a significant correlation between the elements of innovative marketing (in total) and the strategy of excellence. It reached (0.857) at a significant level (0.05). This is evidence that the strength of the relationship between the two variables, as this result indicates, the more the company increases the research community from its activities related to innovative marketing, its application in its basic tasks. The more that contributes to supporting the implementation of the strategy of excellence, the first main hypothesis states that a relationship between marketing is accepted in innovative and strategic excellence.

Table 3.

Results of correlation relationships between innovative marketing (overall) and the strategy of excellence

Innovative marketing elements	Explained variable
	responded variable
*0.857	Distinction strategy
N=83	P> 0.05

Analysis of the impact results of innovative marketing as a whole in the strategy of excellence. The results presented in Table (4) indicate the existence of a significant impact of innovative marketing (overall) and the strategy of excellence, in terms of the value of (F) calculated (68.223), which is higher than its tabular value

(2.32) and at a level of significance (0.05) and two degrees of freedom (1.82), and the coefficient of determination was 2 (R) (0.645), which means that the elements of innovative marketing contributed and explained (64.5%) of the differences explained in the strategy of excellence and the rest (35.5%) returns to random variables that cannot be controlled or are not included in the regression model in the first place, and by following the values of the coefficients (B) and testing (T) for them, it was found that the value of (T) calculated for them reached (8.770), which is a significant value because it is greater than its tabular value (1.664) and at a level of significance (0.05) and two degrees of freedom (1.82). Thus, the second main hypothesis, which states an impact relationship for innovative marketing (overall), will be accepted in the strategy of excellence.

Table 4.

Analyze the impact outcomes of Innovative Marketing (overall) in the Excellence Strategy

F		R2	Innovative marketing		Explained variable Responded strategy
Scheduled & Tabular	Calculated		B1	B0	
2.32	68.223	0.645	0.797*(8.770)	0.681	distinction strategy

N=83

df(1.82)

P> 0.05

Conclusions. The study reached a set of conclusions, the most important of which are:

- Innovative marketing is one of the most important administrative entrances that enable the organization to reach the market quickly and before competitors. This creates an advantage for the organization over competitors in the international and local markets.
- The strategy of excellence is the important factor in creating the competitive advantage of the organization by helping it to produce products that are superior to those of competitors in terms of quality, cost and others.
- The description and diagnosis results revealed the agreement on the part of the respondents regarding the elements of innovative marketing, as the resource support obtained the largest percentage of agreement. Simultaneously, the calculated risk variable was harvested at the lowest percentage agreement, which indicates that the internal and external resources are available and able to apply the requirements of innovative marketing. At the same time, the surveyed company does not take into account the calculated risks.
- The study results for describing and diagnosing the dimensions of the

excellence strategy came to the respondents' agreement, as the percentage of distinction based on design reached the highest percentage of agreement. This indicates that the research sample company is very interested in product design in terms of the composition of the materials involved in producing the product or choosing the cover. While achieving excellence based on customer service, the lowest percentage of the agreement indicates its weak interest in serving the customer.

- The results related to the selection of hypotheses indicate a significant correlation between innovative marketing and the strategy of excellence and the existence of a significant impact relationship between those two variables, which indicates the accuracy of the topic selection theoretically and practically. Therefore, all the hypotheses of the study were accepted.

Suggestions. Based on the conclusions, the researchers suggest the following:

- Working to benefit from, understand and apply the technical development occurring in the world in the company to design and produce products that suit customers' needs and are consistent with the company's marketing capabilities.

- The company needs to make the best use of its internal and external resources to ensure the provision of marketing products and services that are compatible with the nature of the innovative marketing requirements and to achieve superiority over the competitors.

- The company management must pay attention to studying the risks carefully and according to scientific and rational bases to seize opportunities and invest them in the market before others. The calculated risks are of great importance when implementing innovative marketing.

- The researched company is required to unify and intensify its efforts to reach customers wherever they are and provide products and services that suit their needs. In this step, the company will generate new customers and its current customers, which is reflected positively on the company's market share.

- The company's need to encourage its workers, equipment, and customers to present new ideas by motivating them financially and morally to be able to produce unconventional products.

- Activating the company management interest in the strategy of excellence and applying it in all its production and service process because of its great contribution to enhancing the value of its products on the one hand and supporting the marketing requirements on the other hand.

References:

1. Berkani, Khawla. The Impact of Innovative Marketing Application on Improving Marketing Performance in the Economic Corporation, Case Study in the Operational Directorate of Communications in Oum El Bouaghi, Master Thesis, Arabi Bin Mahidi University - Umm El Bouaghi, College of Sciences, Economics, Commercial Sciences and Management Sciences, Algeria, 2017.
2. Bleier, Alexander & Goldfarb, Avi & Tucker, Catherine. Consumer privacy and the future of

data-based innovation and marketing, International Journal of Research in marketing in press, 2020.

3. Brenes, Esteban & Ciravegna, Luciano & Acuña, Joseph. Differentiation strategies in agribusiness – A configurational approach, Journal of Business Research In press, 2020.

4. Brenes, Esteban & Montoya, Daniel AND Ciravegna, Luciano. Differentiation strategies in emerging markets: The case of Latin American agribusinesses, Journal of Business Research, Volume 67, Issue 5, pp 847-855, 2014.

5. Chylinski, Mathew & Heller, Jonas & Hilken, Tim & Isobel Keeling, Debbie & Ruyter, Ko de. Augmented reality marketing: A technology-enabled approach situated customer experience, Australasian Marketing Journal (AMJ) In press, 2020.

6. Dabrowski, Dariusz & Brzozowska-Woś, Magdalena & Gołąb-Andrzejak, Edyta & Firgolska, Agnieszka. Market orientation and hotel performance: The mediating effect of creative marketing programs, Journal of Hospitality and Tourism Management Volume 41, PP 175-183, 2019.

7. Hashemi, Fatemeh & Olesen, Jørgen & Hansen, Anne & Børgesen, Christen & Dalgaard, Tommy. Spatially differentiated strategies for reducing nitrate loads from agriculture in two Danish catchments, Journal of Environmental Management, Volume 208, pp 77-91, 2018.

8. Kashmoula, Nada Abdel Basset. The Effect of Innovative Marketing Elements in Enhancing Marketing Performance, An exploratory study of several managers' opinions in a group of industrial organizations in Baghdad Governorate. Al-Rafidain Development Journal, Issue 115, Volume 36, 2014.

9. Liu, Stephanie & Luorong Wu, Laurie & Wang, Chen-Ya. A creative-mix or variety- mix fusion experience Examining marketing strategies for ethnic fusion restaurants International Journal of Hospitality Management, Volume 89, PP 102, 96, 2020.

10. Reem, Medouch, & Wafa, Zayer. The Role of Innovative Marketing in Institutions - Presenting Global Experiences, Journal of Marketing Studies and Business Administration, Volume Three, Issue 1, 2019.

11. Semuel, Hatane & Siagian, Hotlan & Octavia, Stefanie. The Effect of Leadership and Innovation on Differentiation Strategy and Company Performance, Journal of Procedia -Social and Behavioral Sciences, Volume 237, pp 1152-1159, 2017.

12. Slater, Stanley & Hult, Tomas & Olson, Eric. Factors influencing the relative importance of marketing strategy creativity and marketing strategy implementation effectiveness, Journal Industrial Marketing Management, Volume 39, Issue 4, pp 551- 559, 2010.

13. Walaa, Jamal Al-Din Nouri, Al-Dulaimi, Omar Yassin. The Role of Innovative Marketing in Improving Marketing Efficiency, an exploratory study of a sample of employees of the Northern State Company for Cement Industry. Baghdad College of Economic Sciences Journal, Issue 54, 2018.

14. Wang, Yonggui & Hong, Aoran & Jia Gao, Xia Li. Marketing innovations during a global crisis: A study of China firm response to COVID-19, Journal of Business Research, Volume 116, pp 214-220, 2020.

15. Yang, Man. International entrepreneurial marketing strategies of MNCs: Bricolage as practised by marketing managers. Journal of International Business, Volume 27, Issue 5, pp1045-1056, 2018.

Література:

1. Berkani, Khawla. The Impact of Innovative Marketing Application on Improving Marketing Performance in the Economic Corporation, Case Study in the Operational Directorate of Communications in Oum El Bouaghi, Master Thesis, Arabi Bin Mahidi University - Umm El Bouaghi, College of Sciences, Economics, Commercial Sciences and Management Sciences, Algeria, 2017.

2. Bleier, Alexander & Goldfarb, Avi & Tucker, Catherine. Consumer privacy and the future of data-based innovation and marketing, International Journal of Research in marketing in press, 2020.

3. Brenes, Esteban & Ciravegna, Luciano & Acuña, Joseph. Differentiation strategies in agribusiness – A configurational approach, *Journal of Business Research*In press, 2020.
4. Brenes, Esteban & Montoya, Daniel AND Ciravegna, Luciano. Differentiation strategies in emerging markets: The case of Latin American agribusinesses, *Journal of Business Research*, Volume 67, Issue 5, pp 847-855, 2014.
5. Chylinski, Mathew & Heller, Jonas & Hilken, Tim & Isobel Keeling, Debbie & Ruyter, Ko de. Augmented reality marketing: A technology-enabled approach situated customer experience, *Australasian Marketing Journal (AMJ)*In press, 2020.
6. Dabrowski, Dariusz & Brzozowska-Woś, Magdalena & Gołąb-Andrzejak, Edyta & Firgolska, Agnieszka. Market orientation and hotel performance: The mediating effect of creative marketing programs, *Journal of Hospitality and Tourism Management* Volume 41, PP 175-183, 2019.
7. Hashemi, Fatemeh & Olesen, Jørgen & Hansen, Anne & Børgeesen, Christen & Dalgaard, Tommy. Spatially differentiated strategies for reducing nitrate loads from agriculture in two Danish catchments, *Journal of Environmental Management*, Volume 208, pp 77-91, 2018.
8. Kashmoula, Nada Abdel Basset. The Effect of Innovative Marketing Elements in Enhancing Marketing Performance, An exploratory study of several managers' opinions in a group of industrial organizations in Baghdad Governorate. *Al-Rafidain Development Journal*, Issue 115, Volume 36, 2014.
9. Liu, Stephanie & Luorong Wu, Laurie & Wang, Chen-Ya. A creative-mix or variety- mix fusion experience Examining marketing strategies for ethnic fusion restaurants *International Journal of Hospitality Management*, Volume 89, PP 102, 96, 2020.
10. Reem, Medouch, & Wafa, Zayer. The Role of Innovative Marketing in Institutions - Presenting Global Experiences, *Journal of Marketing Studies and Business Administration*, Volume Three, Issue 1, 2019.
11. Semuel, Hatane & Siagian, Hotlan & Octavia, Stefanie. The Effect of Leadership and Innovation on Differentiation Strategy and Company Performance, *Journal of Procedia -Social and Behavioral Sciences*, Volume 237, pp 1152-1159, 2017.
12. Slater, Stanley & Hult, Tomas & Olson, Eric. Factors influencing the relative importance of marketing strategy creativity and marketing strategy implementation effectiveness, *Journal Industrial Marketing Management*, Volume 39, Issue 4, pp 551- 559, 2010.
13. Walaa, Jamal Al-Din Nouri, Al-Dulaimi, Omar Yassin. The Role of Innovative Marketing in Improving Marketing Efficiency, an exploratory study of a sample of employees of the Northern State Company for Cement Industry. *Baghdad College of Economic Sciences Journal*, Issue 54, 2018.
14. Wang, Yonggui & Hong, Aoran & Jia Gao, Xia Li. Marketing innovations during a global crisis: A study of China firm response to COVID-19, *Journal of Business Research*, Volume 116, pp 214-220, 2020.
15. Yang, Man. International entrepreneurial marketing strategies of MNCs: Bricolage as practised by marketing managers. *Journal of International Business*, Volume 27, Issue 5, pp1045-1056, 2018.

УДК 620.2: 553.981

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-168-179](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-168-179)

Бодюк Адам Васильович кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник, Науково-дослідний заклад «Ресурси», м. Київ, вул. Л.Руденко, <https://orcid.org/0000-0002-6200-1784>

ПРИРОДНО-ТОВАРОЗНАВЧІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Анотація. До актуальних проблем економічної геології належать розробки визначень понятійного апарату природно-товарознавчих оцінок за економіко-ресурсним напрямом досліджень корисних копалин та їх родовищ, зокрема природного газу, з переміщенням його по фазах суспільного виробництва та господарського чи побутового застосування. За проблемний напрям досліджень економічної геології логічно виділити також вивчення потребово-природних даних корисних копалин, тобто даних за природні властивості, якими задовольняються потреби їх користувачів, зокрема промислових підприємств окремих галузей, сільського господарства, домашніх господарств. Для хімічної промисловості потреби у природному газі сировинні та фінансові. Корисні копалини вивчаються на предмет придатності до майбутнього виробничого чи побутового застосування за товарознавчими показниками. Дослідження корисних копалин рекомендується проводити як товарознавчі, тоді ці дослідження матимуть практичну економічну значимість, у тому числі для обчислень економічних і фінансових показників родовищ, що будуть експлуатуватися, вартості видобутих речовин. До товарознавчих характеристик аналізованого природного газу як природної речовини слід віднести такі, як його фізичні властивості (колір, запах та ін.); фізичні параметри (питома вага, густина, теплоємність); хімічний склад (поелементний склад, корисні компоненти, хімічна чистота газу); кількісні показники (обсяг, маса, газонасиченість родовища); теплотворність; якісні параметри (структурний склад хімічних елементів або їх сполук, вміст шкідливих речовин); мінливість елементного складу, у тому числі масової частки хімічних компонентів. Необхідно також виокремити кількісно-обсягові показники видобутку природного газу, економічні показники господарського застосування, ринкові ціни. Окремо виділяються технологічні властивості газів, зокрема переміщатися по магістральних трубах під тиском, не втрачати товарних якості при переміщенні на великі відстані та довгостроковому зберіганні у газосховищах.

За економіко-ресурсним напрямом економічної геології доцільно перебудувати й систему фіскальних платежів за користування природним газом.

Ключові слова: вуглеводні, природний газ, ресурси, товар, товарознавство, трубопроводи, транспортування.

Bodyuk Adam Vasylovych Candidate of Economic Sciences, Senior Research Fellow, Supervisor Research institution «Resource», Kyiv, str. L. Rudenko, <https://orcid.org/0000-0002-6200-1784>

NATURAL COMMODITY DEFINITIONS OF NATURAL GAS

Abstract. Current problems of economic geology include the development of definitions of the conceptual apparatus of natural-commodity evaluations in the economic-resource direction of research of minerals and their deposits, in particular natural gas, with its movement through the phases of social production and economic or household use. For the problematic direction of economic geology research, it is logical to single out also the study of demand-natural data of minerals, i.e. data for natural properties that satisfy the needs of their users, in particular, industrial enterprises of certain branches, agriculture, households. For the chemical industry, the needs for natural gas are raw material and financial. Minerals are studied for suitability for future industrial or domestic use according to commodity indicators. Research of minerals is recommended to be carried out as commodity research, then these studies will have practical economic significance, including for the calculation of economic and financial indicators of deposits to be exploited, the value of extracted substances. The commodity characteristics of the analyzed natural gas as a natural substance should include such as its physical properties (color, smell, etc.); physical parameters (specific gravity, density, heat capacity); chemical composition (elemental composition, useful components, chemical purity of gas); quantitative indicators (volume, mass, gas saturation of the deposit); calorific value; qualitative parameters (structural composition of chemical elements or their compounds, content of harmful substances); variability of the elemental composition, including the mass fraction of chemical components. It is also necessary to single out the quantitative and volume indicators of natural gas production, economic indicators of economic use, and market prices. Separately, the technological properties of gases are highlighted, in particular, moving through main pipes under pressure, not losing their commercial qualities during long-distance transportation and long-term storage in gas storage facilities.

According to the economic and resource direction of economic geology, it is advisable to rebuild the system of fiscal payments for the use of natural gas.

Keywords: hydrocarbons, natural gas, resources, goods, commodity science, pipelines, transportation.

Постановка проблеми. У числі нових галузей геологічних наук розвивається економічна геологія. Перспективним її напрямом, на наш погляд, є

дослідження показників, за товарознавчими властивостями, корисних копалин та відповідно визначення їх, як прийнято в економічній теорії, вартостей і споживних вартостей. Оскільки видобута корисна копалина після певних процесів (переробки, підготовки до продажу тощо) проступає на ринок в якості товару, далі з ним здійснюються товарно-грошові операції.

В умовах товарного виробництва, як прийнято вважати, його продуктом є товар. Товарам для продажу на ринку визначаються ціни, оптові, роздрібні, по результатах продажу товарів обчислюються витрати, доходи, прибутки і т.д.

Товарознавство є комплексною науковою галуззю, що вивчає характеристики товарів, які визначають їх споживчі вартості, і чинники забезпечення цих характеристик, включає систему наукових знань, методів та практичних заходів, спрямованих на формування та розвиток асортименту, підвищення якості товарів з метою максимального задоволення потреб в них споживачів: промислових підприємств і домашніх господарств, підприємств оптової і роздрібною торгівлі, експортерів, імпортерів, за участю відповідних державних структур і т. д.

До важливих досліджень логічно віднести вивчення потребово-природних даних корисних копалин, природного газу зокрема.

Корисну копалину, зокрема газ природний, що знаходиться у надрах, не логічно називати товаром. Як товар її можна умовно оцінювати (тобто визначати його майбутню ціну, обсяг продаж тощо), передбачаючи майбутній продаж видобувними підприємствами після вилучення з надр; природного газу закачування в балони, передачі по магістральних трубопроводах на великі відстані, у тому числі за межі країни, в якій здійснюється видобування речовин, і т.п.

Природний газ (метан) складається головним чином з вуглеводнів (сполук вуглецю і водню), а також включає у невеликій кількості інші елементи (сірки, азоту, кисню тощо), що визначають його характерні властивості для господарського застосування, магістрального транспортування, зберігання, природну вартість, цінність для користувача, ціни на товар і т.д.

Завдяки певним фізичним властивостям широкими є потреби підприємств у природному газі, з придбанням як товарів, різних галузей народного господарства:

в якості високоекономічного палива на електростанціях, у чорній та кольоровій металургії, цементній та скляній промисловості;
у виробництві будівельних матеріалів;
у хімічній промисловості як вхідна сировина;
як сировина для отримання різних органічних сполук і т. д.

Широко застосовується природний газ як пальне за комунально-побутовими потребами.

Тому природний газ з переміщенням його по фазах суспільного виробництва використовується як природна речовина, сировина, паливо, матеріал, об'єкт наукових досліджень, товар на ринку, вантаж при транспортуванні на відстані до користувача тощо.

У числі проблем з експлуатаційного використання газу необхідно відмітити й зниження потреб у ньому, перш за все у разі високої ціни імпортного.

Перспективним для економіки є синтез природного газу. Оскільки існує безліч способів і технологій його виготовлення з інших матеріалів органічного походження, наприклад, відходів сільськогосподарського виробництва, деревообробної і харчової промисловості. Синтезований газ є продуктом виробництва, на ринок проступає в якості товару, знаходить масового споживача.

Як майбутній товар, природний газ необхідно оцінювати за товарознавчими показниками. Тому нами, до речі, пропонується і такий, як проблемний, напрям досліджень економічної геології – дослідження потребово-природних даних корисних копалин, тобто даних за природні властивості, якими задовольняються потреби їх користувачів (промислових підприємств окремих галузей, сільського господарства, домашніх господарств). Так, для хімічної промисловості потреби у природному газі – як у сировині. За цим напрямом корисні копалини вивчаються на предмет придатності до майбутнього виробничого чи побутового застосування за товарознавчими показниками.

Тому, на наш погляд, необхідні прикладні теоретичні розробки щодо товарознавчих оцінок корисних копалин, зокрема газу природного, а також товарних визначень і оцінок цих корисних копалин як предмета досліджень економічної геології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних положень економічної геології присвячені праці науковців геологічної галузі І.Д. Андрієвського, О.Б. Боброва, С.А. Вижви, М.М. Коржнева, Є.А. Куліша, М.М. Курило, В.А. Михайлова, В.С. Міщенко, О.В. Плотникова, О.М. Сухіної та ін. [1; 2; 3; 4]. Однак у їхніх публікаціях не приділялося належної уваги об'єктивності висвітленню теоретичних положень, понять, товарних визначень і оцінок корисних копалин, у тому числі газу природного, нафти, з позицій економічної геології. Тому потребується уточнення і понятійного апарату з характеристик природного газу як корисної копалини, як речовини виробничого застосування, як товару і т. д.

Метою статті є розробка визначень понятійного апарату природно-товарознавчих досліджень за економіко-ресурсним напрямом економічної ресурсогеології, що стосуються природного газу, з переміщенням його по фазах суспільного виробництва та господарського чи побутового застосування.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення названої мети перш за все проаналізуємо традиційні тлумачення визначень щодо поняття товару, природного газу, геологорозвідувальних робіт з пошуку цієї речовини, її виробничого використання.

Під поняттям товару розуміють «Продукт праці, призначений для обміну або продажу, який має споживну вартість та вартість» [5, с. 699]. Вартість виражається грошовим еквівалентом. Взагалі, словом «вартість» визначають цінність, ціну, виражену у грошових одиницях, величину затрат на роботи і т.п. [5, с. 84].

Розглянемо опубліковані поняття споживної вартості. Споживна вартість – «...це якісна визначеність товару, вона зумовлена фізичними, хімічними та іншими природними властивостями, якими її наділяє людина, виробник» [6]. Зауважимо, що наведений вислів «якісна визначеність товару» надто абстрактний, який споживання не виражає. Далі, наприклад, естетичні, у числі важливих, властивості товару, якими вони оцінюються, не належать до інших природних.

Інше визначення: споживча вартість – «...це здатність товару задовольнити певну потребу людини. Споживча вартість прямо залежить від споживчих властивостей, тобто визначається корисністю товару» [7]. На наш погляд, треба розуміти, що не товар задовольняє людину, а людина задовольняє свої потреби, використовуючи товар з певними, для неї важливими, властивостями.

Таким чином, приведені визначення явно навіть не характеризують суть споживної вартості.

Аналогічно, людина використовуючи природний газ, задовольняє ним свої потреби, зокрема у теплових ресурсах, сировині, об'єкті товарно-грошових операцій.

За походженням природний газ належить до корисних копалин органічного складу речовин. Він створений в результаті ендогенних процесів у земній корі. Власне ця речовина являє собою суміш газів, що утворилася в надрах при анаеробному розкладанні органічних речовин. Як правило, дану суміш складають такі газоподібні вуглеводні, як метан, етан, пропан, бутан тощо), що утворюється в земній корі. Газ виділяється і як побічний продукт на процесах видобування нафти.

За хімічним складом природний газ характеризується наступними натуральними даними. Основну його частину складає метан (CH_4) – до 98%. До складу можуть також входити більш важкі вуглеводні: етан (C_2H_6), пропан (C_3H_8), бутан (сполука) (C_4H_{10}) (гомологи метану), а також інші неуглеводні речовини. До інших належать водень (H_2), сірководень (H_2S), диоксид вуглецю (CO_2), азот (N_2), гелій (He_2). Зауважимо, що неодинаковий хімічний склад природного газу визначає відмінність товарознавчих показників його різновидностей, а тому і асортимет з нього товарів, попит і цін на них і т.д.

Однією з особливостей метану як палива (і побутового): для нормального горіння необхідне надходження певної кількості свіжого повітря (для спалювання 1 м^3 природного газу потрібно біля 10 м^3 повітря, зрідженого газу – в межах $28 - 30 \text{ м}^3$). Без свіжого повітря газ повністю не згорає і виділяє монооксид вуглецю або чадний газ (CO), який викликає отруєння людей.

Метан – газ без кольору, запаху, але має кислуватий смак. Він приблизно в 1,5 разу важчий за повітря, тому скупчується у нижній зоні приміщення. Скупчений у великій кількості зменшує в приміщенні кількість кисню, чим викликає ядуху.

Природний газ поширюються і поступає до споживачів у стиснутому стані. Тому, зокрема, як окреме виділяється питання тари та умов його зберігання, переміщення, особливо на великі відстані.

Як суміш, пропан-бутан належить до синтетичного палива у зрідженому стані. Його виготовляють, як правило, на нафтопереробних заводах із нафти й сконденсованих нафтових попутних газів. Від них по трубопроводах чи у цистернах він подається на газонаповнювальні станції. Споживачам, у тому числі населенню, зріджений газ подають у балонах чи по трубопроводах з групових резервуарних установок. Щоб ця суміш залишалася рідкою, її зберігають і перевозять під тиском в 1,6 Мпа (16 атм.).

По своїх властивостях зріджений пропан-бутан майже не відрізняється від стислого природного газу: має однаково високе октанове число, прийнятні екологічні й експлуатаційні показники [9].

Природний газ в надрах, зокрема розвіданий у родовищах, може знаходитися у конкретному стану і складу:

- а) пластових умовах у газоподібному стані у вигляді окремих скупчень (газові поклади);
- б) розчиненому стані в нафті або воді;
- в) вигляді газової шапки нафтогазових родовищ як вільний газ;
- г) стандартних умовах ($T_c=20^\circ\text{C}$, $P_c=0,101325 \text{ МПа}$) тільки в газоподібному стані;
- д) як газогідрати.

Отже, виходячи з умов знаходження природного газу у надрах можна досліджувати геологічні об'єкти відповідно їх середовищу та безпосередньо їх середовище.

Нами природний газ розглядається як об'єкт, що виявляється у процесі виконання відповідних геологорозвідувальних робіт (ГРР) і подальших досліджень фахівців. На наш погляд, ГРР слід трактувати як певний вид виробничої діяльності, включаючи наукові дослідження, оскільки на їх виконання прикладається прямо чи опосередковано творча праця фахівців, які й виконують економічні оцінки геологорозвідування. Тому ГРР необхідно віднести до особливого виду й науково-економічної діяльності.

Таким чином, геологорозвідувальні дослідження і роботи, треба вважати, належать до об'єктів економічної геології. Хоча нами для ЕГ замість поняття ГРР пропонується застосовувати поняття надро-розвідувального виробництва (НРВ), яке, перш за все, включає геологічне вивчення надр.

Нагадаємо, що під поняттям геологічного вивчення надр (ГВН) розуміють «...спеціальні роботи і дослідження, спрямовані на одержання інформації про надра з метою задоволення потреб суспільства» [2, с. 159].

З цього виразу можна зробити наступні висновки:

1) продуктом геологічного вчення надр, тобто традиційного геологорозвідування, є геологічна інформація у різних формах (геологічні карти, звіти геологічного змісту, паспорти родовищ, інформація про прояви корисних копалин, протоколи затвердження виявлених запасів і ресурсів корисних копалин, картки геологічної вивченості надр та ін.);

2) згадані спеціальні роботи і дослідження потребують об'єднання (за нашим баченням) у НРВ;

3) вислів «задоволення потреб суспільства» надто розпливчастий;

4) геологорозвідування слід розглядати як вид виробничої діяльності, що охоплює дослідження надр і закінчується вилученням зразків корисних копалин, геологічною інформацією про корисні копалини та їх родовища.

За результатами НРВ, треба розуміти, отримують геологічну інформацію, якою дається характеристика геологічної будови досліджених надр, родовищ природного газу, склад та властивості гірських порід, взагалі вуглеводнів, підземних вод, інших речовин, а також їх якісні та кількісні параметри, показники та ознаки надр.

З погляду видобування природного газу як майбутнього товару в процесі геологічного вивчення газових родовищ передбачається проведення таких досліджень:

виду родовища: одно- або багатопластове (точніше багатопокладові й однопокладові), що, до речі, за товарними ознаками оцінюється геолого-вартісними показниками;

наявності, наприклад, у розрізі багатопластового родовища, на одній площі декількох газових покладів, розміщених один під одним на різній глибині;

наявності в деяких газових покладах самостійного газоводяного контакту (ГВК);

генези колекторів, які можуть бути різними, кавернозними, міжгранулярними або тріщинними;

надрових особливостей газових родовищ (наприклад, більшість з них знаходиться в зонах газонакопичення, де склепінчасті підняття, внутрішньоплатформові западини, міжгірські западини, передгірські прогини і западини);

вартості експлуатації родовищ та передачі видобутого газу у газорозподільні мережі.

Отже, корисні копалини можна умовно розглядати як майбутні товари, та здійснювати їх товарознавче вивчення.

Види природно-товарознавчих ознак природного газу показано на рис. 1.

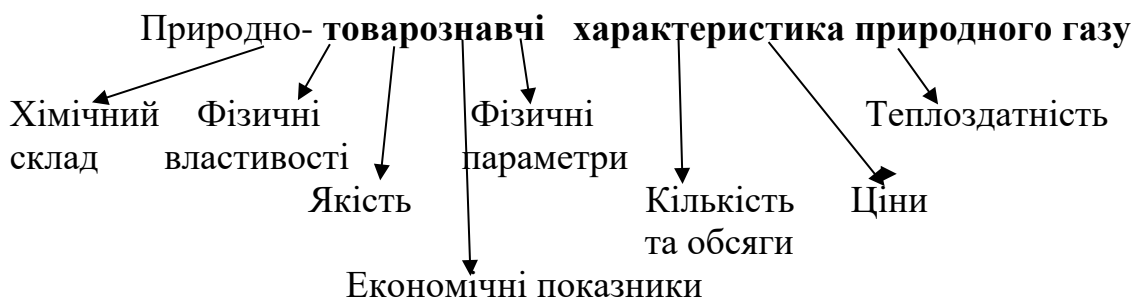

Рис. 1. Види природно-товарознавчих ознак природного газу.

Задоволення потреб суспільства у надроресурсах, та й у дослідженнях процесів, що в надрах, передбачає і товарознавче вивчення природних об'єктів потреб. До таких належать і корисні копалини як природні речовини. Видобутих, залежно від фази суспільного виробництва, де знаходяться, їх можна відносити до товару, сировини, матеріалу. На практиці також надаються послуги по постачанню природного газу його користувачам, зокрема побутовим.

За словниковим визначенням, сировину називають «Вихідний матеріал для подальшої промислової обробки та одержання напівфабрикатів або готових виробів» [5, с. 652]. На наш погляд, замість слова «вихідний» треба вживати слово «вхідний», оскільки речовина з місць тимчасового зберігання поступає (фактично в конкретний цех) для подальшої промислової обробки. Але напівфабрикат або готовий виріб належить до продуктів виробництва, які є вихідною продукцією (для конкретного цеху). Якщо ж продукція з цеху підприємством направляється для продажу (товарно-грошового обміну), тоді вона переходить в категорію товару.

У згаданому визначенні не вірно подано також слово «матеріал», оскільки за бухгалтерським обліком вживаються поняття сировини і матеріалу, з яких виготовляється продукція. Тому в аналізованому визначенні замість слова «матеріал» правильно вживати фізичне поняття «речовина», з якої складається фізичне тіло [5, с. 624].

Природний газ як сировиною можна називати речовину у певній формі фізичного тіла, що поступає з приміщення (складу), де зберігалася, підприємства в цех на переробку. Після переробки речовина повністю або часткового входить

до складу виготовленої готової продукції або напівфабрикату (синтетичні вироби).

В узагальненому визначенні під поняттям об'єкта товарознавства розуміють товари як продукти праці, що задовольняють певні потреби споживача та методи їх теоретичного і практичного пізнання. Таким товаром є і корисна копалина, зокрема природний газ, як природна речовина, якщо вона попаде у сферу товарно-грошового обміну. Таким чином, корисна копалина розглядається за об'єкт дослідження у процесі виконання ГРР, тобто обґрунтованого нами НРВ.

А предмет товарознавства теоретично розглядається як споживна вартість, закономірності її прояву і збереження. За економгеологічний предмет досліджень нами пропонується прийняти й *виробничу вартість* корисних копалин, тобто об'єкта для подальшого видобування і товарно-грошового обміну. Тому геологічні дослідження корисних копалин мають здійснюватися й за їх товарознавчими оцінками.

Узагальнено відмітимо, що, на наш погляд, до об'єктів товарознавства у пошуково-розвідувальному надрокористуванні належать: газ природний як корисна копалина; газові компоненти (супутні речовини); підземне середовище. Ці об'єкти у процесі геологічного вивчення надр отримують певні характеристики, оцінки, зокрема вартісні. Тому паралельно з товарознавчими показниками вивчаються:

вартісні показники, якими оцінюють затрати на процеси підготовки до пошуку родовищ природного газу;

процеси геологорозвідування родовищ природного газу;

праця фахівців на процесах геологорозвідування родовищ природного газу;

застосування технічних засобів на процесах геологорозвідування родовищ природного газу та ін.

Безумовно логічно виділити значимість, що завдяки фізичним властивостям і хімічному складу природний газ є високоекономічним паливом, тому переконливо у порівнянні з іншими видами палива ціниться як товар для промислового і побутового застосування, яким задовольняються потреби в отриманні високих температур за низьких затрат.

Природний газ має певні фізичні властивості, що впливають на його товарознавчі показники. Як речовина, природний газ – безбарний і без запаху. Щоб по каналах переміщення або подачі визначати витік газу по запаху, до нього перед подачею споживачам додають речовину з різким специфічним запахом – одорант, тобто має місце певний виробничий процес. Оскільки одорант належить до агресивних речовин, що спричиняють корозію стінок труб, тому у магістральних газопроводах транспортується неodorизований газ. Фактор застосування одоранту збільшує затрати на доведення газу до його споживача.

Із газових компонентів природних і нафтових газів особливо токсичним є сірководень, його запах відчувається при вмісті в повітрі 0,0014-0,0023 мг/л. Хоча продуктами повного згоряння метану є не шкідливі речовини – вуглекислий газ і вода.

Однією з властивостей природного газу-метану є здатність різко зменшуватися в обсязі (в 600 разів) при його низькотемпературному зрідженні. Такий рідкий газ можна перевозити в спеціальних ємкостях при тиску не більше 6 атм. Дана властивість збільшує обсяги товарних пропозицій у торгівлі природним газом.

Ще одна фізична особливість: щільність природного метану в тисячу разів нижче щільності бензину. Для збільшення щільності цей газ стискають до 20...25 Мпа (200...250 атм.). У такому стані його зберігають у спеціальних балонах.

До фізичних властивостей, параметри яких характеризують природний газ (газоконденсат) як товар за умов пластових тисків і температури, належать: густина, в'язкість, вологовміст, розчинність, зворотна конденсація, критична температура і тиск та ін.

Фізичні властивості характеризуються такими орієнтовними фізичними абсолютними показниками: густина: $\rho = 0,7 \text{ кг/м}^3$ (сухий газоподібний) або 400 кг/м^3 рідкий; температура займання: $t = 650 \text{ }^\circ\text{C}$; теплота згоряння: 16 – 34 МДж/м³ (для газоподібного); октанове число при використанні у двигунах згоряння: 120 – 130. До відносних показників належать газонасиченість родовища, об'ємний коефіцієнт, коефіцієнт стисливості, щільність природного газу, економічна ефективність затрат та ін.

Безумовно, що завдяки теплотворним властивостям, низьким вартісним показникам, наявності у надрах великих його запасів природний газ в Україні надто перспективний у господарському і побутовому застосуванні. До речі, не логічною є відповідна діяльність уряду країни, що по споживанню імпортованого природного газу на душу населення Україна займає перше місце в світі) [10].

Отже, проблеми видобування природного газу і господарського його поширення як товару логічно вважати як надто складні.

Висновки. Дослідження корисних копалин рекомендується проводити як товарознавчі, тоді ці дослідження матимуть не абстрактну цінність, а практичну економічну значимість, у тому числі для обчислень економічних і фінансових показників родовищ, що будуть експлуатуватися.

До товарознавчих характеристик аналізованої корисної копалини – природного газу – як природної речовини, на наш погляд, слід віднести такі:

фізичні властивості корисної копалини (колір, запах та ін.);

фізичні параметри корисної копалини (густина, теплоємність);

хімічний склад корисної копалини (поелементний склад, корисні компоненти, хімічна чистота газу);

кількісні показники (обсяг, маса, розподілення корисної копалини по територіях, газонасиченість родовища);

якісні параметри (наприклад, структурний склад хімічних елементів або їх сполук, вміст шкідливих речовин);

мінливість елементного складу, у тому числі масової частки хімічних компонентів.

Окремо виділяються технологічні властивості природних газів (переміщатися по трубах під тиском, не втрачати якості при переміщенні та довгостроковому зберіганні, не потребуються складні конструкції для виводу на згорання).

За потребо-ресурсним напрямом економічної геології доцільно перебудувати й систему платежів за користування природним газом.

Література:

1. Андрієвський І. Д., Коржнев М. М., Пономаренко П. І. Реформування економічного механізму користування надрами: регулятора економічної, екологічної та соціальної безпеки країни: Монографія. К.: Київський університет, 2005. 194 с.
2. Малюк Б. І., Бобров О. Б., Красножон М. Д. Надрокористування у країнах Європи і Америки: Довідкове видання. К.: Географіка, 2003. 197 с.
3. Основи економічної геології: Навч. посіб. для студ. геол. спец. вищ. закл. освіти / М. М. Коржнев, В. А. Михайлов, В. С. Міщенко та ін. К.: «Логос», 2006. 223 с.
4. Рудько Г. І., Плотніков О.В., Курило М.М., Радованов С.В. Економічна геологія родовищ залізистих кварцитів. К.: Вид-во «Академпрес», 2010. 272 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів/ За звг. ред. д-ра. філол. наук, проф. В.В. Добічинського. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.
6. Режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/485/39/1/1/>.
7. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Споживча_вартість.
8. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Природний_газ.
9. Режим доступу: <http://avtogaz.if.ua/publ/3-1-0-4>.
10. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні [Електронний ресурс]: Монографія / Д.В. Зеркалов. Електрон. дані. К.: Основа, 2012. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

References:

1. Andriievskiy I. D., Korzhnev M. M., Ponomarenko P. I. Reformuvannya ekonomichnoho mekhanizmu korystuvannya nadramy: rehuliatora ekonomichnoi, ekolohichnoi ta sotsialnoi bezpeky krainy: Monohrafiia. K.: Kyivskiy universytet, 2005. 194 s.
2. Maliuk B. I., Bobrov O. B., Krasnozhon M. D. Nadrokorystuvannya u krainakh Yevropy i Ameryky: Dovidkove vydannia. K.: Neohrafika, 2003. 197 s.
3. Osnovy ekonomichnoi heolohii: Navch. posib. dlia stud. heol. spets. vyshch. zakl. osvity / M. M. Korzhniev, V. A. Mykhailov, V. S. Mishchenko ta in. K.: «Lohos», 2006. 223 s.
4. Rudko H. I., Plotnikov O.V., Kurylo M.M., Radovanov S.V. Ekonomichna heolohiia rodovyshch zalizystykh kvartsytyv. K.: Vyd-vo «Akadempres», 2010. 272 s.
5. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 50000 sliv/ Za zvgh. red. d-ra. filol. nauk, prof. V.V. Dobichynskoho. Kh.: VD «ShKOLA», 2006. 832 s.

6. Rezhym dostupu: <http://fingal.com.ua/content/view/485/39/1/1/>.
7. Rezhym dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/Spozhyvcha_vartist.
8. Rezhym dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/Pryrodnyi_haz.
9. Rezhym dostupu: <http://avtogaz.if.ua/publ/3-1-0-4>.
10. Zerkalov D. V. Enerhozberezhennia v Ukraini [Elektronnyi resurs]: Monohrafiia / D.V. Zerkalov. Elektron. dani. K.: Osнова, 2012. 1 elektron. opt. dysk (CD-ROM).

УДК 339.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-180-192](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-180-192)

Борзенко Олена Олександрівна доктор економічних наук, професор, завідувачка сектору міжнародних фінансових досліджень, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, тел.: (044)288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1017-5942>

Панфілова Тамара Олександрівна кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, тел.: (044) 288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1410-6258>.

ПЕРСПЕКТИВИ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ

Анотація. У статті викладено результати дослідження щодо основних геоелектронічних мегатрендів світової економіки до 2032 року у розрізі окремих регіонів і країн, а також тенденцій розвитку країн Європейського Союзу з урахуванням впливу повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Для оцінювання обрано показник «Реальний валовий внутрішній продукт на душу населення у постійних доларах США 2015 року». Обраний показник адекватно віддзеркалює вплив кризових явищ на динаміку ВВП у розрахунку на душу населення і дозволяє порівнювати регіони і країни з різним рівнем розвитку.

В ході дослідження встановлено вкрай нерівномірний приріст показника в розрізі регіонів, зокрема більш швидке зростання для країн Азії, вкрай повільне – для країн Африки та Латинської Америки. Безумовним лідером є регіон США та Канади – ВВП на душу населення у 2019 році у 5,3 разу перевищив загальносвітовий показник, а у 2032 році це співвідношення зменшиться лише до 4,95 разу. Геоелектронічні трансформації світової економіки до 2032 року у розрізі окремих регіонів і країн будуть характеризуватися безумовним лідерством за рівнем ВВП на душу населення регіону США та Канади, скороченням розриву від лідера за цим показником країн Європи та Близького Сходу. Країни Африки та Латинської Америки не зможуть забезпечити такі темпи економічного зростання, які змогли би скоротити кількарізну різницю величини показника у порівнянні із загальносвітовим. Більшість країн світу у 2021 році не відновила величину аналізованого показника до рівня 2019 року, у

якому світова економіка занурилася в глобальну кризу, тригером якої стала пандемія COVID-19.

Для України, яка всупереч традиційним регламентам і процедурам Євросоюзу, влітку 2022 року отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, особливо важливим є аналіз реалій і перспектив цього інтеграційного угруповання. Встановлено, що більшість країн ЄС не відновила величину показника у 2021 році до рівня 2019 року. Країни, які увійшли до ЄС після 2004 року (ЄС-13), демонструють більш високі темпи приросту ВВП на душу населення. Якщо для ЄС-27 приріст показника у 2012-2032 роках може скласти 134,7%, то для країн ЄС-13 – 187,5%. Це свідчить про успішність процесів конвергенції.

Серед варіабельних факторів, які визначатимуть розвиток ЄС у перспективі до 2032 року, слід виділити такі: здатність в умовах тривалого періоду економічної турбулентності забезпечити соціальну справедливість та, як наслідок, соціальну стабільність; здатність продемонструвати економічну і політичну солідарність «сильних» країн із «слабкими»; Лібералізація ринку праці як реакція на технологічні зміни (роботизація, цифровізація); наростання економічних відмінностей між більш розвиненими (північ та захід Європи) та відносно відстаючими (південь і схід Європи) економіками; здатність провідних країн ЄС сформулювати «великий» проект, який згуртував би еліти більшості держав-членів та забезпечив широку громадську підтримку; здатність інститутів ЄС та держав-членів щодо узгодження та реалізації ефективних заходів стабілізації економіки.

Ключові слова: геоелектроніка, геоелектронічні трансформації, прогнози мегатрендів, Європейський Союз, кризові явища

Borzenko Olena Alexandrovna Prof., Dr. Sc. (Economics) (Ukraine), Head of the Sector of International Financial Research, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Panasa Myrnoho St., 26, Kyiv, 01011, tel.: (044) 288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1017-5942>

Panfilova Tamara Alexandrovna PhD (Econ.), Senior Researcher, Leading Researcher of the Sector of International Financial Research, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Panasa Myrnoho St., 26, Kyiv, 01011, tel.: (044) 288-9234, <https://orcid.org/0000-0002-1410-6258>.

PROSPECTS OF GEO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF EU COUNTRIES AND UKRAINE

Abstract. The article presents the results of a study on the main geo-economic megatrends of the world economy until 2032 in terms of individual regions and

countries, as well as the development trends of the countries of the European Union, taking into account the impact of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The indicator «Real gross domestic product per capita in constant US dollars of 2015» was chosen for evaluation. The selected indicator adequately reflects the impact of crisis phenomena on the dynamics of GDP per capita and allows comparison of regions and countries with different levels of development.

In the course of the study, an extremely uneven increase in the indicator was established across regions, in particular, faster growth for the countries of Asia, extremely slow – for the countries of Africa and Latin America. The undisputed leader is the region of the USA and Canada – GDP per capita in 2019 exceeded the global indicator by 5,3 times, and in 2032 this ratio will decrease to only 4,95 times. The geo-economic transformations of the world economy by 2032 in terms of individual regions and countries will be characterized by the unconditional leadership in terms of GDP per capita in the region of the USA and Canada, and the reduction of the gap from the leader in this indicator in the countries of Europe and the Middle East. The countries of Africa and Latin America will not be able to ensure such rates of economic growth, which would be able to reduce the several-fold difference in the value of the indicator in comparison with the global one. Most of the countries of the world in 2021 did not recover the value of the analyzed indicator to the level of 2019, in which the world economy plunged into a global crisis, which was triggered by the COVID-19 pandemic.

For Ukraine, which, contrary to the traditional regulations and procedures of the European Union, received the status of a candidate country for EU accession in the summer of 2022, it is especially important to analyze the realities and prospects of this integration group. It was established that the majority of EU countries did not restore the value of the indicator in 2021 to the level of 2019. Countries that joined the EU after 2004 (EU-13) show higher rates of GDP growth per capita. If for the EU-27 the increase in the indicator in 2012-2032 may amount to 134,7%, then for the EU-13 countries – 187,5%. This testifies to the success of convergence processes.

Among the variable factors that will determine the development of the EU in the perspective of 2032, the following should be highlighted: the ability to ensure social justice and, as a result, social stability in the conditions of a long period of economic turbulence; ability to demonstrate economic and political solidarity of «strong» countries with «weak» ones; Liberalization of the labor market as a reaction to technological changes (robotization, digitalization); growing economic differences between more developed (northern and western Europe) and relatively lagging (southern and eastern Europe) economies; the ability of the leading EU countries to formulate a «big» project that would unite the elites of most member states and ensure broad public support; the ability of EU institutions and member states to coordinate and implement effective measures to stabilize the economy.

Keywords: geoeconomics, geoeconomic transformations, forecasts of megatrends, the European Union, crisis phenomena

Постановка проблеми. Розвиток глобальної економіки та міжнародних економічних відносин у XXI столітті характеризуються посиленням впливу кризових явищ у багатьох сферах життєдіяльності – фінансовій, економічній, екологічній тощо. Запобігання розгортанню й подолання наслідків кризових явищ супроводжується змінами у геополітичному та геоekonomічному просторах. Особливо відчутними тригерами дестабілізації сталого глобального розвитку і змін геоekonomічної парадигми стали пандемія COVID-19, протистояння у торговельних відносинах США і Китаю, повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну. Вторгнення РФ в Україну спровокувало гуманітарну кризу, загальмувало економічне зростання в регіоні Європи і за його межами та посилило нестабільність глобальної геоekonomічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади геоekonomіки як напряму економічної теорії закладено у працях Е.Лютвака, К.Жана, П.Савона, С.Сіоре, М.Вигеля, Дж.Старте, Р.Блеквила, В.Дергачова, А.Єрмолаєва, Д.Лук'яненка, В.Сіденка, А.Філіпенка та ін. Важливим доповненням до концептуалізації геоekonomіки є роботи методологічного характеру, основні результати яких базуються а виокремленні актуальних емпіричних тенденцій певного періоду розвитку глобальної економіки. Серед таких тенденцій у першу чергу слід віднести геоekonomічні трансформації найбільш розвинутих регіональних інтеграційних угруповань і прогнози мегатрендів глобального розвитку, які періодично оприлюднюються провідними міжнародними інституціями. Зокрема мова йде про доповідь Національної розвідувальної Ради США «Глобальні тренди: парадокси прогресу» (Global Trends: Paradox of Progress), відзначаються й прогнозуються суттєві зміни у розвитку світової економіки [1]. У звіті PricewaterhouseCoopers «Довгий погляд. Як зміниться глобальний економічний порядок до 2050 року?» (The Long View. How will the global economic order change by 2050?) містяться прогнози потенційних темпів зростання ВВП до 2050 року в 32 найбільших країнах світу, на частку яких у сукупності припадає 85% світового ВВП [2].

На наш погляд, геоekonomічні реалії 2022 року потребують оновлених емпіричних оцінок глобального розвитку.

Мета статті – визначити основні геоekonomічні мегатренди світової економіки до 2032 року у розрізі окремих регіонів і країн, а також тенденції розвитку країн Європейського Союзу з урахуванням впливу повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Виклад основного матеріалу. Результати нашого дослідження щодо основних геоekonomічних трансформацій світової економіки до 2032 року у

розрізі окремих регіонів і країн базуються на даних Служби економічних досліджень (ERS) Міністерства сільського господарства США. Міжнародний набір макроекономічних даних ERS надає історичні та прогнозовані дані для 181 країни, на частку яких припадає понад 99 відсотків світової економіки. Історичні дані доступні для реального (з поправкою на інфляцію) валового внутрішнього продукту (ВВП), інфляції, чисельності населення та реальних обмінних курсів з 2000 року до останнього доступного року. Дані оновлюються на початку року [3].

Для оцінювання нами обрано показник «Реальний валовий внутрішній продукт на душу населення у постійних доларах США 2015 року», який вимірює вартість товарів і послуг, вироблених у країні або групі країн. У таблиці 1 представлено дані щодо динаміки цього показника у розрізі географічних регіонів та груп країн з 2012 по 2032 роки. Слід відзначити, що наведені дані оприлюднені у січні 2022 року і не враховують впливу воєнних дій на території України. При цьому обраний показник адекватно віддзеркалює вплив кризових явищ на динаміку ВВП у розрахунку на душу населення і дозволяє порівнювати регіони і країни з різним рівнем розвитку.

Так, згідно даних таблиці 1, загальносвітовий показник досяг допандемічного рівня 2019 року у 2021 році. Серед регіонів до пандемічного рівня з певним перевищенням досягли США і Канада, а також країни Азії. Очікується, що країни Європи та Близького Сходу зможуть перевищити за цим показником рівень 2019 року у 2022 році, країни Латинської Америки – у 2025 році, а країни Африки ще пізніше. Спостерігається значне розшарування регіонів за величиною показника. Безумовним лідером є регіон США та Канади – ВВП на душу населення у 2019 році у 5,3 разу перевищив загальносвітовий показник, а у 2032 році це співвідношення зменшиться до 4,95 разу. Величина ВВП на душу населення найбагатшого регіону у 1.7 разу більше, ніж для країн Європи у 2019 році, при цьому до 2032 року це співвідношення може зменшитися до 1,67 разу. Співвідношення даного показника для найбагатшого регіону США і Канади з іншими регіонами складає від 5 до понад 30 разу.

Найбільші темпи приросту ВВП на душу населення з 2012 по 2032 роки очікуються для країн Азії – у понад 2 разу, проте за абсолютним виміром величина показника у допандемічному 2019 році складала для країн регіону лише близько 60% від загальносвітового, а у 2032 році може скласти понад 90%. Дані таблиці також свідчать, що приріст показника у 2032 році для країн Європи та Близького Сходу буде незначно вищим, ніж для країн США і Канади (на рівні понад 130%), але нижчим, ніж для світу в цілому (понад 143%). Найнижчі темпи приросту ВВП на душу населення прогноуються для країн Африки (понад 114%) та Латинської Америки (понад 124%)..

Таблиця 1

Динаміка реального ВВП на душу населення у 2012-2032 рр. країн окремих регіонів, тис дол. США 2015 року

Регіон/країна	2012	2019	2020	2021	2022	2023	2026	2030	2032	Приріст 2032/2012,%
Світ в цілому	9,80	11,16	10,66	11,16	11,52	11,77	12,52	13,50	14,05	143,4
США і Канада	52,82	59,20	56,82	59,92	61,61	62,56	64,68	67,78	69,55	131,7
Латинська Америка	8,51	8,67	8,00	8,37	8,58	8,74	9,27	10,11	10,58	124,3
Азія	5,17	6,86	6,74	7,12	7,43	7,71	8,64	9,92	10,64	205,8
Близький Схід	9,80	10,58	10,11	10,42	10,78	11,09	11,89	12,70	13,11	133,8
Африка	1,94	2,02	1,91	1,94	1,96	1,98	2,06	2,17	2,22	114,4
Європа	31,24	34,92	32,60	34,25	35,74	36,47	38,37	40,56	41,68	133,4

Джерело: Складено і розраховано авторами за даними таблиці Projected Real Gross Domestic Product Per Capita for Baseline Countries/Regions (in billions of 2015 dollars) 2012-2033 . U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. International Macroeconomic Data Set

Підсумовуючи результати аналізу динаміки показника ВВП на душу населення у доларовому обчисленні у 2012-2032 роках слід відзначити вкрай нерівномірний приріст показника в розрізі регіонів, зокрема більш швидке зростання для країн Азії, вкрай повільне – для країн Африки та Латинської Америки. Відповідно, геоекономічні мегатренди світової економіки до 2032 року у розрізі окремих регіонів і країн будуть характеризуватися безумовним лідерством за рівнем ВВП на душу населення регіону США та Канади, скороченням розриву від лідера за цим показником країн Європи та Близького Сходу. Водночас, країни Африки та Латинської Америки не зможуть забезпечити такі темпи економічного зростання, які змогли би скоротити кількаразову різницю величини показника у порівнянні із загальносвітовим. Більшість країн світу на початок 2022 року не відновила величину аналізованого показника до рівня 2019 року через глобальну кризу 2020 року, тригером якої стала пандемія COVID-19.

Станом на першу половину 2022 року пандемія продовжує хвилеподібний вплив на розвиток більшості країн світу. Ще одним тригером поширення кризових явищ стало повномасштабне вторгнення РФ на територію України і розгортання воєнних дій. Особливо відчутним став вплив цієї війни на економіку країн європейського регіону і, передусім, країн ЄС.

Для України, яка всупереч традиційним регламентам і процедурам Євросоюзу, влітку 2022 року отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, особливо важливим є аналіз реалій і перспектив цього інтеграційного угруповання.

Для аналізу довгострокових тенденцій використано дані Служби економічних досліджень (ERS) Міністерства сільського господарства США щодо динаміки ВВП на душу населення у 2012-2032 рр. для країн ЄС та України .

Дані таблиці 2 дозволяють визнати, що більшість країн ЄС не відновила величину показника у 2021 році до рівня 2019 року, передусім країн ЄС-14, які входили до угруповання до масштабного розширення у 2004-2007 роках. Країни, які увійшли до ЄС після 2004 року (ЄС-13), демонструють більш високі темпи приросту ВВП на душу населення. Якщо для ЄС-27 приріст показника у 2012-2032 роках може скласти 134,7%, то для країн ЄС-13 – 187,5%. За рахунок цього відбувається скорочення розриву між абсолютними величинами показника. Так, якщо у 2012 році співвідношення показника для ЄС-27 та ЄС-13 складало 2,6 разу, то в 2019 – вже 2,25, а в 2032 році може становити близько 1,9 разу. Аутсайдерами за темпами прогнозного приросту показника у 2012-2032 рр. є Італія (111,3%), Франція (118,0%), Люксембург (118,8%) та Бельгія (119,3%). Лідерами можуть стати Ірландія (204,4%), Румунія (209,7%), Литва (204,0) та Естонія (203,5%). Величина показника для України у 2019 році була меншою у 14 разів, ніж для ЄС-27 та у 6,25 разу у порівнянні з ЄС-13.

Таблиця 2

**Динаміка реального ВВП на душу населення у 2012-2032 рр.
країн ЄС та України, тис. дол. США 2015 року**

Регіон/ країна	2012	2019	2020	2021	2022	2023	2026	2030	2032	Приріст 2032/ 2012,%
ЄС- 27	29,15	32,63	30,60	32,10	33,51	34,24	36,10	38,20	39,26	134,7
Єврозона	33,30	36,61	34,14	35,81	37,38	38,15	40,01	42,01	43,01	129,1
Ірландія	44,83	72,85	73,92	77,62	80,36	82,02	86,29	90,03	91,64	204,4
Португалія	18,49	21,37	19,80	20,56	21,66	22,35	24,09	25,61	26,28	142,1
Німеччина	39,57	44,77	42,55	44,26	46,49	47,46	49,72	52,65	54,20	137,0
Греція	18,50	19,44	17,98	18,89	19,81	20,50	22,30	23,94	24,64	133,2
Іспанія	24,48	27,18	24,23	25,79	27,16	28,02	29,68	31,48	32,42	132,4
Фінляндія	43,69	45,86	44,51	45,61	47,42	48,33	51,01	54,51	56,45	129,2
Нідерланди	44,29	48,83	46,80	48,51	50,30	51,06	53,14	55,64	57,01	128,7
Швеція	48,61	53,94	51,98	53,71	55,37	56,12	58,18	60,49	61,67	126,9
Данія	51,56	57,22	55,77	57,34	58,74	59,46	61,37	63,44	64,53	125,2
Австрія	44,10	47,09	43,93	45,75	47,71	48,42	50,49	53,00	54,36	123,3
Бельгія	40,14	42,24	39,34	41,09	42,53	43,32	45,27	47,04	47,90	119,3
Люксембург	96,06	105,05	-	-	109,18	109,80	111,42	113,12	114,14	118,8
Франція	36,18	38,54	35,34	37,24	38,60	39,11	40,53	42,00	42,71	118,0
Італія	30,30	30,67	27,90	29,52	30,65	31,23	32,57	33,44	33,72	111,3
Країни, що приєднали ся до ЄС з 2004 р	11,27	14,50	13,96	14,75	15,48	16,03	17,65	19,78	20,93	185,7

Румунія	7,32	10,15	9,82	10,61	11,03	11,41	12,62	14,39	15,35	209,7
Литва	12,73	17,23	17,26	18,30	19,17	19,84	21,85	24,54	25,97	204,0
Естонія	16,82	22,11	21,67	23,37	24,38	25,28	28,10	32,06	34,23	203,5
Латвія	12,26	16,02	15,61	16,37	17,30	17,89	19,82	22,79	24,46	199,5
Мальта	20,01	29,74	27,22	28,34	29,87	30,84	33,71	37,30	39,25	196,2
Польща	11,36	14,78	14,41	15,16	15,98	16,55	18,31	20,74	22,06	194,2
Болгарія	6,52	8,27	8,00	8,50	8,87	9,09	9,87	11,13	11,82	181,3
Угорщина	11,33	14,94	14,22	15,12	15,85	16,37	17,80	19,50	20,41	180,1
Хорватія	11,09	13,15	12,19	13,03	13,73	14,31	16,03	18,28	19,50	175,8
Словаччина	15,00	18,19	17,34	18,16	19,27	20,12	22,47	24,93	26,18	174,5
Словенія	19,81	23,63	22,20	23,30	24,43	25,26	27,70	30,65	32,20	162,5
Чеська Республіка	16,39	19,70	18,55	19,26	20,18	20,83	22,43	24,27	25,21	153,8
Кіпр	18,33	18,90	17,73	18,29	18,80	19,28	20,58	21,82	22,46	122,5
Україна	2,37	2,32	2,23	2,33	2,43	2,54	2,86	3,32	3,57	150,6

Джерело: Складено і розраховано авторами за даними таблиці Projected Real Gross Domestic Product Per Capita for Baseline Countries/Regions (in billions of 2015 dollars) 2012-2033 [3].

Основні довгострокові тенденції економічного розвитку країн європейського регіону пов'язані із перманентним розгортанням і розробленням новітніх інструментів подолання фінансово-економічних криз, зокрема світової фінансової кризи, кризи євро та кризи біженців у роки, що передували світовій пандемії. Певні проблеми розвитку країн регіону слід ув'язати із політикою розширення ЄС, реалізація якої сприяла прискореному зростанню нових членів ЄС та гальмуванню економіки більш слабких країн ЄС внаслідок скорочення обсягів підтримки та інвестицій. В ЄС спостерігається зростання нерівності та економічної дивергенції. Навіть до пандемії деякі країни дедалі більше відставали від лідерів на єдиному ринку.

Пандемія COVID-19 стимулювала безпрецедентний рівень співпраці та консенсусного прийняття рішень країнами ЄС, зокрема за допомогою спільно закупленої вакцини, спільно фінансованого пакету заходів для відновлення економіки та спільно підтримуваної програми державних запозичень в межах спільноти.

Економіка ЄС виявилася достатньо стійкою до кризи COVID-19. Загальне положення про відмову від Пакту про стабільність і зростання в поєднанні з тимчасовою структурою державної допомоги уможливили масштабну фіскальну підтримку в усіх державах-членах. Паралельно ЄС мобілізував свій бюджет, зокрема розгортання NextGeneration EU, включаючи RRF, надає потужний поштовх до відновлення. У результаті реальний ВВП ЄС зріс на 5,4% у 2021 році після скорочення на 5,9% у 2020 році. Завдяки сприятливому макроекономічному середовищу загальний дефіцит ЄС скоротився з 6,8% ВВП

у 2020 році до 4,7% ВВП у 2021 році. Коефіцієнт боргу знизився приблизно до 90% у 2021 році з історично високого рівня в 92% роком раніше завдяки прискоренню зростання та інфляції.

Програми стабільності та конвергенції (SCP) на 2022 рік і весняний прогноз Єврокомісії на 2022 рік можуть сприяти подальшому покращенню державних фінансів у 2022 та 2023 роках, тоді як війна в Україні створює нові макроекономічні виклики. Відбулися зміни економічної перспективи через нові перебої у світовому постачанні, подальший тиск на ціни на товари тощо. Незважаючи на ці події, прогнозується, що економіка ЄС продовжить своє відновлення у 2022 та 2023 роках, але більш повільними темпами, ніж у 2021 році. Очікується, що державні фінанси покращаться в у наступні два роки. Тенденції у 2022 році відображають як триваюче відновлення економіки та зменшення впливу тимчасових надзвичайних заходів, пов'язаних із COVID-19, так і обтяжливі заходи для підтримки домогосподарств і компаній у зв'язку з високими цінами на енергоносії та витратами на надання допомоги переміщеним особам унаслідок війни в Україні.

Згідно проміжного економічного прогнозу «Літо 2022» (Summer 2022) економіка ЄС зросте на 2,7% у 2022 році та на 1,5% у 2023 році. Очікується, що зростання в єврозоні складе 2,6% у 2022 році і сповільниться до 1,4% у 2023 році. Прогнозується, що середньорічна інфляція досягне історичного максимуму в 2022 році на рівні 7,6% у єврозоні та 8,3% у ЄС, а потім знизиться у 2023 році до 4,0% та 4,6% відповідно [4].

Економіка ЄС залишиться особливо вразливою до розвитку енергетичних ринків через високу залежність від російського викопного палива, а послаблення глобального зростання зменшує зовнішній попит. Економічна активність до кінця року очікується послабленою. Очікується, що у 2023 році щоквартальне економічне зростання набере обертів завдяки стійкому ринку праці, пом'якшенню інфляції, підтримці Фонду відновлення та стійкості та все ще великій сумі надлишкових заощаджень. Загалом економіка ЄС продовжить розвиватися, але значно повільнішими темпами, ніж очікувалося в прогнозі навесні 2022 року.

Аналізуючи динаміку зростання ВВП країн ЄС можна визначити наступні тенденції (табл.3). Так, динаміка ВВП в окремі періоди є вкрай нерівномірною внаслідок перманентного розгортання кризових явищ глобального і регіонального характеру. Так, середні значення показника у п'ятирічні періоди 2003-2017 років віддзеркалюють вплив глобальної кризи 2008-2009 років та кризи Єврозони 2011-2012 років. У 2013-2017 роках більшості країн ЄС були притаманні невисокі темпи економічного зростання. У 2020 та 2021 роках динаміка ВВП відбиває достатньо високі величини як падіння, так і відновлення темпів економічного зростання. Літній прогноз Єврокомісії на 2022 та 2023 роки

свідчить про обережний оптимізм щодо темпів економічного зростання у поточному році і зниження показника у наступному році. Стосовно відмінних рис темпів економічного зростання за окремими групами країн не можна визначити однозначних тенденцій.

Таблиця 3

Динаміка зростання ВВП країн Європейського Союзу у 2003-2023 роках, %

	Середнє за 5 років			2018	2019	2020	2021	Прогноз	
	2003 - 2007	2008 - 2012	2013 - 2017					2022	2023
ЄС	2,4	-0,1	1,7	2,1	1,8	-5,9	5,4	2,7	1,5
Єврозона	2,2	-0,3	1,5	1,8	1,6	-6,4	5,3	2,6	1,4
Бельгія	2,6	0,7	1,4	1,8	2,1	-5,7	6,2	2,3	1,3
Німеччина	1,6	0,7	1,8	1,1	1,1	-4,6	2,9	1,4	1,3
Ірландія	5,2	-1,4	8,9	9,0	4,9	5,9	13,5	5,3	4,0
Греція	4,1	-5,5	-0,3	1,7	1,8	-9,0	8,3	4,0	2,4
Іспанія	3,5	-1,3	1,9	2,3	2,1	-10,8	5,1	4,0	2,1
Франція	2,0	0,4	1,2	1,9	1,8	-7,8	6,8	2,4	1,4
Італія	1,1	-1,4	0,4	0,9	0,5	-9,0	6,6	2,9	0,9
Люксембург	4,7	0,6	2,9	2,0	3,3	-1,8	6,9	2,6	2,1
Нідерланди	2,3	0,0	1,7	2,4	2,0	-3,9	4,9	3,0	1,0
Австрія	2,6	0,6	1,2	2,5	1,5	-6,7	4,8	3,7	1,5
Португалія	1,1	-1,4	1,4	2,8	2,7	-8,4	4,9	6,5	1,9
Фінляндія	3,6	-0,7	1,0	1,1	1,2	-2,2	3,0	1,8	1,2
Данія	2,0	-0,4	2,2	2,0	1,5	-2,0	4,9	3,0	1,2
Швеція	3,5	0,7	2,6	2,0	2,0	-2,2	5,1	1,3	0,8
Естонія	8,2	-1,7	3,0	4,1	4,1	-3,0	8,3	1,6	1,9
Кіпр	4,5	0,1	1,3	5,7	5,3	-5,0	5,5	3,2	2,1
Латвія	9,9	-2,7	2,7	4,0	2,5	-3,8	4,5	3,9	2,2
Литва	8,7	-0,4	3,2	4,0	4,6	-0,1	5,0	1,9	2,5
Мальта	3,0	2,5	7,4	6,2	5,9	-8,3	10,4	4,9	3,8
Словенія	4,8	-1,0	2,4	4,4	3,3	-4,2	8,1	5,4	1,0
Словаччина	7,3	2,0	2,7	3,8	2,6	-4,4	3,0	1,9	2,7
Болгарія	6,4	1,4	1,9	2,7	4,0	-4,4	4,2	2,8	2,3
Чехія	5,5	0,2	3,0	3,2	3,0	-5,5	3,5	2,3	2,0
Хорватія	4,8	-1,8	1,7	2,9	3,5	-8,1	10,2	3,4	2,9
Угорщина	3,5	-0,8	3,2	5,4	4,6	-4,5	7,1	5,2	2,1
Польща	5,0	3,4	3,3	5,4	4,7	-2,2	5,9	5,2	1,5
Румунія	6,5	0,6	4,5	4,5	4,2	-3,7	5,9	3,9	2,9

Джерело: Складено авторами за даними: Summer 2022 (Interim). Forecast. Institutional paper 183 . July 2022. Statistical Annex. Table 1: Gross domestic product, volume (percentage change on preceding year, 2003-2023). P.45.

Серед варіабельних факторів, які визначатимуть розвиток ЄС у перспективі до 2032 року, слід виділити такі.

1. Глибина та тривалість економічної кризи, що розпочалася у 2020 році. Здатність в умовах тривалого періоду економічної турбулентності забезпечити соціальну справедливість та, як наслідок, соціальну стабільність. Досі ЄС був спроможний допомогти окремим державам-членам лише за допомогою наявних у ЄЦБ заходів стимулювання економіки та за рахунок послаблення вимог до збалансованості національних бюджетів. Обидва ці інструменти активно використовуються.

2. Здатність продемонструвати економічну і, отже, політичну солідарність «сильних» країн із «слабкими». Десятирічна дискусія про трансфертний союз та євробонди вступила у вирішальну фазу.

3. Лібералізація ринку праці як реакція на технологічні зміни (роботизація, цифровізація). Супутнім чинником може бути скорочення соціальних гарантій. Опір цим процесам у Європі великий. Однак задля підвищення конкурентоспроможності та стимулювання економічного зростання уряди багатьох країн ЄС незалежно від своїх ідеологічних переваг будуть змушені робити кроки в цьому напрямку. Ці тенденції можуть зробити свій внесок у дестабілізацію суспільно-політичної ситуації, а також сприяти розходженню моделей економічної політики країн ЄС.

4. Наростання економічних відмінностей між більш розвиненими (північ та захід Європи) та відносно відстаючими (південь і схід Європи) економіками. Більшість заходів, що реалізуються в ЄС, не здатні швидко скоротити ці відмінності. Але чи можливо зупинити посилення цього розриву – питання відкрите.

5. Збільшення економічних відмінностей між державами-членами може спричинити подальше наростання ціннісних відмінностей, а також посилення на сході Євросоюзу різних варіантів націонал-консервативної ідеології (неліберальної демократії). Крім Польщі та Угорщини, які опонують офіційному Брюсселю, м'які євроскептики можуть прийти до влади у низці інших країн Центральної та Східної Європи.

6. Збільшення економічних та ідеологічних відмінностей між державами-членами може послабити комунітарні інститути (Єврокомісію, Європарламент). У цій ситуації дедалі більше функцій стратегічного управління буде переноситися у міжурядові формати (Європейська рада, Рада міністрів та ін.).

7. Здатність провідних країн ЄС сформулювати «великий» проект, який згуртував би еліти більшості держав-членів та забезпечив широку громадську підтримку. Як такий проект до недавнього часу ЄС намагався просувати Зелену угоду та цифрову політику/цифровий ринок. Не виключено, що реакцією на епідемію коронавірусу буде запропоновано створення спільної політики у сфері

охорони здоров'я. Але найімовірніше таким «великим» проектом стане перезапуск європейської економіки. Якщо цей план буде реалізовано, то економічний вплив ЄС зросте як через перерозподіл великих обсягів коштів, так і через комунітаризацію нових податків. А продемонструвавши високий рівень солідарності, ЄС збільшить свій політичний вплив. Однак успішна реалізація цього «великого» проекту не є очевидною.

Зазначені тенденції мають істотні ризики для майбутнього ЄС. Водночас, слід мати на увазі, що всі відповідальні прагматичні політики в ЄС розуміють – збереження та зміцнення системоутворюючих проектів ЄС (єдиний ринок, євро, Шенген) відповідає стратегічним інтересам їхніх країн. Складнощі, з якими зіткнулася Великобританія в процесі виходу з ЄС, продемонстрували ціну виходу з ЄС та ціну гіпотетичної деградації Євросоюзу. Ця ціна є настільки високою, що є ефективним стимулом для політичних еліт держав-членів шукати спільні відповіді на спільні виклики.

На основі франко-німецьких пропозицій інституту ЄС та держави-члени зуміють узгодити та спільними зусиллями реалізувати ефективні заходи стабілізації економіки. Отримавши нові повноваження щодо перерозподілу між країнами фінансової допомоги, а трохи пізніше – нові джерела податкових надходжень, інститути ЄС суттєво посилять свій вплив на економічну політику держав-членів. М'яка грошово-кредитна та макроекономічна політика, що проводиться протягом декількох років, сприятиме відновленню економічного зростання. Продовжиться централізація економічного управління. Інститути ЄС, спираючись на підтримку країн-прихильників скорочення ризиків, зможуть жорсткіше контролювати національні бюджети та стан банківської системи.

Висновки. Розвиток світової економіки XXI століття характеризується значною турбулентністю. Особливо відчутними тригерами дестабілізації сталого глобального зростання і змін геоекономічної парадигми стали пандемія COVID-19, протистояння у торговельних відносинах США і Китаю, повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну.

Результати аналізу динаміки показника ВВП на душу населення у доларовому обчисленні у 2012-2032 роках дозволяють відзначити вкрай нерівномірний приріст показника в розрізі регіонів, зокрема більш швидке зростання для країн Азії, вкрай повільне – для країн Африки та Латинської Америки. Геоекономічні мегатренди світової економіки до 2032 року будуть характеризуватися безумовним лідерством за рівнем ВВП на душу населення регіону США та Канади, скороченням розриву від лідера за цим показником країн Європи та Близького Сходу. Країни Африки та Латинської Америки не зможуть посилити свої геоекономічні позиції. Більшість країн світу на початок 2022 року не відновила величину аналізованого показника до рівня 2019 року через глобальну кризу 2020 року, тригером якої стала пандемія COVID-19..

Україна, як країна-кандидат на вступ до ЄС, повинна розробляти та реалізовувати національну макроекономічну та зовнішньоекономічну політику з урахуванням новітніх реалій та мегатрендів гео економічного розвитку та можливого посилення ролі Європейського Союзу.

Повоєнне відновлення економіки України може стати «великим проектом», який допоможе згуртувати конструктивні сили більшості держав-членів та посилити конвергенційні процеси країн Євросоюзу, посилити переваги єдиного ринку.

Література:

1. Global Trends: Paradox of Progress. A publication of the National Intelligence Council. January 2017. NIC 2017-001. URL: www.dni.gov/nic/globaltrends.
2. The Long View. How will the global economic order change by 2050? / PwC February 2017. 72 p. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-world-in-2050-summary-report-feb-2017.pdf>.
3. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. International Macroeconomic Data Set. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/international-macroeconomic-data-set.aspx> (дата звернення: 03.08.2022)
4. Summer 2022 (Interim). Forecast. Institutional paper 183 . July 2022. 62 p. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/economic-and-financial-affairs-publications_en. (дата звернення: 03.08.2022).

References:

1. Global Trends: Paradox of Progress (2017). A publication of the National Intelligence Council. NIC 2017-001. URL: www.dni.gov/nic/globaltrends.
2. The Long View. How will the global economic order change by 2050? (2017). PwC. . URL: <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-world-in-2050-summary-report-feb-2017.pdf>
3. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. International Macroeconomic Data Set. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/international-macroeconomic-data-set.aspx> (accessed 03.08.2022)
4. Summer 2022 (Interim). Forecast. (2022). Institutional paper 183 . URL: https://ec.europa.eu/info/publications/economic-and-financial-affairs-publications_en. (accessed 03.08.2022).

УДК 330.15

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-193-206](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-193-206)

Ільїна Марія Володимирівна доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, тел.: (067) 500-77-43, <https://orcid.org/0000-0002-5555-1614>

КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПЛАТЕЖІВ В ЕКОНОМІЦІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Анотація. Застосування екосистемного підходу в управлінні природокористуванням відбувається з огляду на цілі сталого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального господарювання. Впровадження екосистемних платежів є одним із інструментів такого підходу. У статті надано визначення екосистемних платежів, обґрунтовано їх значення для раціоналізації природокористування та місце у сучасному економічному механізмі природокористування. Доведено, що наступні етапи трансформації цього механізму мають здійснюватися за рахунок впровадження екосистемного підходу та інституціалізації екосистемних платежів. Запропоновано концепцію дослідження екосистемних платежів.

Екосистемні платежі є інструментом економічного механізму природокористування, який охоплює всі платежі, що здійснюються в межах екосистемного підходу. Метою впровадження інструменту є захист, збереження екосистем, раціональне використання їх ресурсів, підвищення продуктивності функцій. Екосистемні платежі включають плату за використання, невикористання ресурсів або послуг екосистеми, а також вартість відшкодування її забруднення чи деградації. Відповідно екосистемні платежі можуть бути обов'язковими (за використання ресурсів екосистем, її забруднення, виснаження, деградацію); компенсаційними (за використання, невикористання екосистем, для стимулювання застосування визначених технологій господарювання); добровільними (за екосистемні послуги).

Концепція дослідження екосистемних платежів як інструменту забезпечення сталого розвитку територій ґрунтується на потребі удосконалення

методологічних засад визначення розміру платежів за використання природних ресурсів. Це дасть змогу розробити диференційовані схеми екосистемних платежів залежно від видів екосистем та їхніх послуг, оцінити соціо-еколого-економічний ефект від впровадження інструменту екосистемних платежів для розвитку громад.

Ключові слова: екосистема, екосистемний підхід, екосистемний платіж, концепція дослідження, економічний механізм, економіка природокористування.

Ilina Mariia Volodymyrivna Doctor in Economic Sciences, Senior Researcher, Head of department of ecosystem assessment of natural resources potential, Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of National Academy of Sciences of Ukraine», Tarasa Shevchenka Boule., 60, Kyiv, tel.: (067) 500-77-43, <https://orcid.org/0000-0002-5555-1614>

CONCEPT OF ECOSYSTEM PAYMENTS STUDY IN ENVIRONMENTAL ECONOMICS

Abstract. Development and implementation of the ecosystem payments conception into the academician framework aims to promote and applicate ecosystem approach into the natural resources management and provide their rational use and biodiversity's conservation. In the paper the author defines ecosystem payments, substantiates their importance, place and role for the current economic mechanism of environmental policy in Ukraine. She proves further transformation of the mechanism should follow introduction of the ecosystem approach, application of relevant tools and support to agencies facilitating ecosystem payments. Concept of ecosystem payments study has been proposed.

Ecosystem payments as an instrument of the economic mechanism of nature management comprise all payments concurrent with the ecosystem approach framework. The payments have been designed to protect and preserve ecosystems, provide rational use of their resources and increase their capacity. The payments include fees for use of ecosystem resources and services, subsidies for the non-use, and costs necessary to restore contaminated or depleted ecosystems. Consequently, ecosystem payments are either obligatory (taxes for use of ecosystem resources, their contamination, exhaustion or degradation), or compensatory (reimbursement for use of ecosystems, subsidies for the non-use, and grants for introduction of better practices), or voluntary (for ecosystem services).

Concept of ecosystem payments' study regards them as an instrument supporting the sustainable development of areas. The concept is proposed in order to advance

application of economic methods determining scope of payments for natural resources usage. Performance of the task will help to sketch the differentiated schemes of ecosystem payments depending on kinds of ecosystems and the provided services. It also will enhance evaluation of socio-economic effects of ecosystem payments' implementation into local policies in order to support local communities.

Keywords: ecosystem, ecosystem approach, ecosystem payments, concept of the research, economic mechanism, environmental economics.

Постановка проблеми. Загрози людській життєдіяльності та добробуту, пов'язані з вичерпанням природних ресурсів та зменшенням спроможності навколишнього природного середовища до самовідновлення, актуалізує перегляд наукових та практичних підходів до взаємодії з природою. В економіку природокористування поступово впроваджується концепція екосистемного підходу. Причини цього полягають у тому, що екосистеми зазнають все більшого навантаження внаслідок використання їх ресурсів – у т.ч. у сільському господарстві, промисловому виробництві, будівництві [1, с.119]. Тому протягом останніх десятиліть поняття вартості екосистемних ресурсів та послуг поступово впроваджують у практику економічних розрахунків. За допомогою таких рахунків здійснюють якісну і кількісну оцінку втрат екосистем [2, с. 191], встановлюють плату за використання їх ресурсів, завдану шкоду і збитки. Увага науковців-економістів до проблем раціоналізації використання ресурсів екосистем потребують розробки відповідної термінології. Наслідком подальшого розвитку економічного механізму природокористування має стати впровадження інструментів екосистемних платежів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Значна частина наукових досліджень з економіки природокористування й економічної географії присвячена різним аспектам функціонування екосистем та впровадженню екосистемного підходу в управління природокористуванням. Сучасні вітчизняні вчені основну увагу приділяють концептуалізації екосистемних послуг (Н. Гавадзин, Л. Загвойська, І. Соловій), їх детальній класифікації та систематизації (Н. Дегтяр, Є. Мішенін, Н. Олійник), а також методології оцінювання (І. Сотник, Т. Горобченко). Ці та інші проблеми, що стосуються екосистем, досліджують і зарубіжні вчені (А. Гуеррі, С. Діаз, Б. Еденс та інші).

Меншою мірою вченими-економістами опрацьовані концептуальні засади екосистемних платежів, їх систематизація та інструменти впровадження у практику господарювання. Поняття екосистемних платежів в Україні є відносно новим. Його визначенню та баченню функцій притаманні суттєві розбіжності,

нечіткість і брак системності. Екосистемним платежам, їх інституціалізації й обґрунтуванню напрямів реалізації присвячені праці українських учених О. Гавриленко, А. Лелеченко, С. Надвичного, Б. Сидорук, В. Файфури. Серед зарубіжних науковців, праці яких є основоположними для розуміння суті екосистемних послуг та принципів здійснення платежів за них, слід виділити К. Балікову, Р. Де Грут, Г. Дейлі, П. Ерліха, Р. Констанцу, Г. Люка, П. Морлінг, Р. Тюрнера, С. Фарбера, Б. Фішера.

У сучасній економічній науці ґрунтовно розроблено інструменти, основані на платежах за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища. Це, зокрема, праці О. Алімова, І. Бистрякова, С. Дорогунцова, Л. Мельника, Я. Олійника, М. Паламарчука, Л. Руденка та багатьох інших. Для регулювання використання ресурсів та функцій екосистем розроблено інструмент плати за екосистемні послуги (ПЕП), що має на меті компенсувати втрати від їх використання або відмову від використання. Такі платежі мають на меті збереження і відновлення екосистем шляхом здійснення виплат отримувачами екосистемних послуг їх власникам або іншим постачальникам на добровільних засадах та з дотриманням взаємної вигоди. Однак з огляду на принципи комплексного механізму управління природокористуванням платежі за використання та відновлення екосистем не можуть обмежуватися добровільними інструментами.

Ці та інші наукові дискусії, які тривають в Україні та за кордоном, доводять, що удосконалення економічного механізму природокористування за рахунок інструменту екосистемних платежів потребує подальших досліджень у цій сфері. Розпочатися такі дослідження мають з розробки відповідної концептуальної основи – концепції формування механізму впровадження інструменту екосистемних платежів у практику господарювання з метою забезпечення сталого розвитку.

Метою статті є визначення екосистемних платежів та обґрунтування їх місця і ролі у вітчизняному економічному механізмі природокористування та формування концептуальної схеми дослідження екосистемних платежів як інструменту сталого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. Екосистемні платежі – це платежі за використання, невикористання ресурсів або послуг екосистеми, відшкодування її забруднення чи деградації; усі платежі, що здійснюються в межах екосистемного підходу і мають на меті захист, збереження екосистем, раціональне використання їх ресурсів та підвищення ефективності функцій.

Екосистемні платежі включають:

1) обов'язкові платежі за використання ресурсів екосистем (подібні до платежів за природокористування), платежі за забруднення, виснаження або деградацію екосистем (подібні до екологічних платежів – плати за викиди, скиди, утворення відходів, штрафів за перевищення екологічних норм);

2) компенсаційні платежі, які держава сплачує громадянам за використання їх екосистем, фермерам – за невикористання ними екосистем або використання з впровадженням інноваційних технологій (активно застосовується в межах Спільної аграрної політики ЄС);

3) платежі за екосистемні послуги.

Обов'язкові платежі за використання природних ресурсів та деградацію екосистем здійснюють суб'єкти господарювання або приватні особи на користь держави; компенсаційні платежі – держава на користь суб'єктів господарювання та громадян; добровільні платежі сплачуються між суб'єктами господарювання (набагато рідше – між приватними особами або на їх користь). Критеріями визначення типу платежів є:

- добровільний характер взаємодії учасників;
- приналежність бюджету, за рахунок якого вони здійснюються;
- переважання екосистемної цінності над ринковими інтересами;
- економічна сутність платежу (сплачується за отриману послугу або як стимул до зміни способу природокористування);
- можливість регулювання платежу цивільними договорами, відтермінування та зміни його розміру;
- залежність розмірів та умов сплати платежу від результатів господарської діяльності;
- обопільність вигоди, яку отримують учасники взаємодії (Рис. 1).

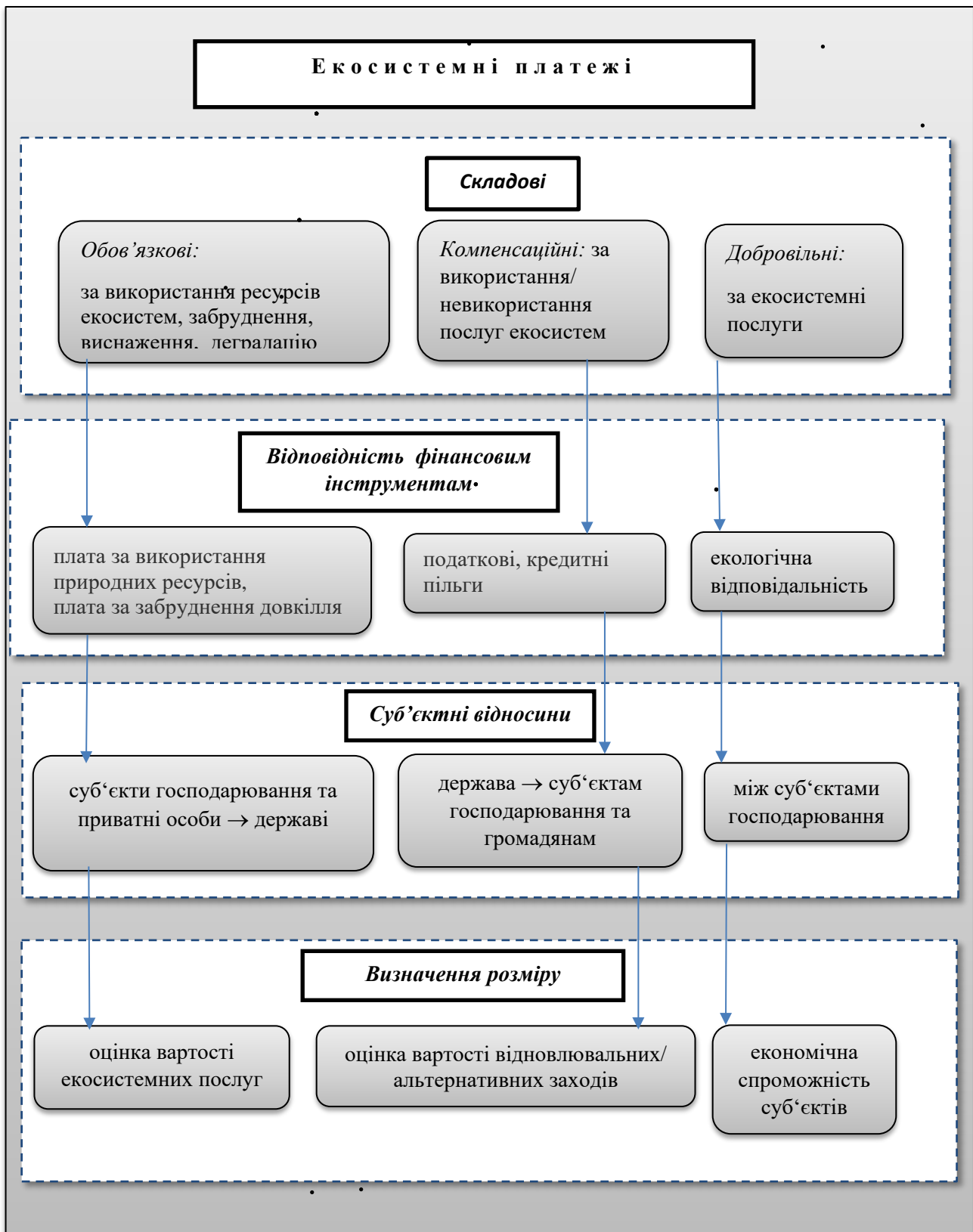

Рис. 1. Зміст, структура та сутність екосистемних платежів (розроблено автором)

Закордонний досвід застосування екосистемних платежів доводить їх економічну та екологічну ефективність. Так, у Франції компанія з видобутку питної води з природних мінеральних джерел Perrier Vittel сплачувала молочним фермам, розташованим за течією вище родовищ води, кошти за застосування поліпшених технологій господарювання, а власникам лісових земель – за заліснення важливих для водної фільтрації зон. Компанія сплачувала підприємствам в середньому близько 230 дол. за гектар щорічно протягом семи років. За цей час кожне підприємство отримало близько 155 тис. дол.; загалом за проектом було витрачено понад 3.8 млн. дол. [3, с. 7].

США запровадили систему платежів аграрним підприємствам за зменшення обсягів застосування ними мінеральних добрив. Підприємства, які перевищили дозволений рівень забруднення водних об'єктів, купували спеціальні квоти у підприємств, що забруднювали такі об'єкти менше дозволеного або не забруднювали їх зовсім. Квоти на використання агропідприємствами мінеральних добрив продавалися в межах від 5 до 10 дол. США за акр. В Австралії з метою зменшення рівня солоності води, використовуваної для зрошення, аграрії купували у державного лісового агентства облигації з розрахунку 40 дол. за гектар щорічно протягом 10 років, аби агентство заліснявало комунальні та приватні землі й здійснювало подальше управління ними. Отримані кошти спрямовувалися на заліснення насамперед значних площ земель та висаджування порід дерев, які найбільш ефективно зменшували засоленість ґрунтів [3, с. 7].

У Коста-Ріці з метою забезпечення регулярного водопостачання для місцевої гідроелектростанції комунальні підприємства сплачували диференційовані платежі власникам лісових земель, розташованих за течією вище ГЕС. Землевласники, які зберігали ліси, отримували 45 дол. за га щорічно, здійснювали стале управління лісами – 70 дол., додатково заліснявали землі – 116 дол. У Колумбії державні агенції та асоціації агропідприємств, які потребували зрошення земель, виявилися зацікавленими у поліпшенні стану русла ріки та зменшенні рівня забруднення зрошувальних каналів. Місцеві аграрії погодилися профінансувати власникам лісових земель заходи додаткового їх заліснення, контролю ерозії ґрунтів, захисту водотоків. З цією метою члени асоціації агропідприємств добровільно сплачували державі збір за водокористування у розмірі 1,5-2 дол. за літр при встановленому тарифі 0.5 дол..

В. Файфура, аналізуючи роль екосистемних платежів у формуванні довкілля, зазначає, що у структурі економічного механізму природокористування застосування цього інструменту знайшло відображення зовсім недавно. Впровадження екосистемних платежів пов'язане з тим, що чинна

система природно-ресурсних платежів в Україні і механізм їх справляння нині недостатньо інтегровані в практику охорони довкілля з погляду екосистемних процесів, які в ньому відбуваються. На даний час ці платежі є здебільшого компенсаційними – такими, що передбачають виплати, відшкодування, заходи технічної допомоги задля компенсації збитків від порушення середовища та витрат на попередження чи ліквідацію негативних наслідків. Автор визначає міжсуб'єктні відносини між агентами (споживачами та постачальниками екосистемних послуг) ключовими факторами екосистемних платежів та підкреслює добровільність останніх [4, с. 29-30]. Таким чином В. Файфура фактично ототожнює екосистемні платежі з платежами за екосистемні послуги.

Економічний механізм природокористування в Україні ґрунтується на засадах платності природокористування та фінансових інструментах отримання коштів для реалізації природоохоронних програм [5, с. 156-157]. Тому функції екосистемних платежів не слід обмежувати винятково компенсаційним механізмом, оскільки це суттєво обмежує ефективність впровадження екосистемного підходу в практику управління природокористування. Натомість зазначений підхід полягає у врахуванні при плануванні і здійсненні заходів господарювання усього різноманіття відносин всередині екосистеми та їх здатності визначати її продуктивність і стійкість.

Платежі за екосистемні послуги – це добровільні платежі між суб'єктами господарювання за використання одним із них послуг екосистеми, яка належить іншому; зазвичай регулюються цивільними угодами в межах національного законодавства. Особливістю таких платежів є те, що вони, на відміну від екосистемних платежів, сплачуються за конкретну послугу; ця послуга, хай навіть опосередковано, надається індивідом, а не екосистемою. У цьому випадку послуга набуває традиційних рис діяльності одного індивіда на користь іншого. До цього виду платежів також належить торгівля квотами на викиди та скиди [6].

Визначення розміру екосистемних платежів загалом та платежів за екосистемні послуги зокрема враховує, але не ототожнюється з вартістю екосистемних послуг. Розраховувана в науковій літературі вартість таких послуг є доволі умовною, приблизною і такою, що має ознаки віртуальних грошей, які доволі складно матеріалізувати у реальному житті. Оцінка вартості екосистемних послуг слугує більшою мірою для таких цілей:

- визначення структури екосистемного активу (що потрібно для ухвалення ефективних стратегій соціально-економічного розвитку територій);
- планування заходів глобальної екологічної політики;
- визначення розмірів обов'язкових екосистемних платежів, включаючи стягнення для відшкодування збитків, завданих екосистемам.

Натомість в реальних угодах щодо плати за екосистемні послуги розмір платежів часто розраховують, ґрунтуючись на вартості відновлювальних, альтернативних заходів, а також беручи до уваги економічну спроможність суб'єктів господарювання здійснювати такі платежі, що узгоджується з законами ринку. Відмінність плати за екосистемні послуги від інших платежів (податків, субсидій, грантів, штрафів) полягає насамперед у такому:

- плата за ці послуги є добровільною й обумовленою між користувачем і постачальником послуг заздалегідь;
- грошові кошти за надання послуги отримує лише її постачальник, який гарантує її наявність та збереження.

Ринок екосистемних послуг є сукупністю добровільних відносин (актів) купівлі-продажу таких послуг у грошовій формі. Наразі має ознаки квазі-ринку з таких причин:

- відсутній створений або стимульований державою попит на ці послуги;
- нерозвинений механізм регулювання (насамперед, інструменту укладання угод);
- обрахунок наявних та затребуваних обсягів і вартості послуг є методологічно складним;
- екосистемні послуги по відношенню до території, що містить екосистему, мають монопольний характер.

На думку О. Коморної, інструментом фінансового механізму розвитку ринку екосистемних послуг може стати переорієнтація традиційних державних та регіональних природоохоронних витрат на охорону навколишнього середовища з урахуванням величини екосистемних послуг регіонів та територій [8, с. 140]. Вважаємо, це призведе швидше до більш широкого впровадження оцінки вартості екосистемних послуг у практику управління природокористуванням, аніж до розвитку відповідного ринку. Водночас слід погодитися з автором, яка зазначає, що частину коштів, отриманих від природної ренти, можна використовувати на підтримку функціонування й відновлення екосистем, а також впровадити нові види рентної плати як підґрунтя для формування екосистемних платежів [8, с. 139].

Економічний механізм природокористування – це комплекс принципів, інструментів, важелів, який забезпечує збереження, відтворення, раціональне використання природних ресурсів та екологічну безпеку населення. Мета економічного механізму природокористування полягає у забезпеченні раціонального використання природних ресурсів та ефективних заходів з охорони навколишнього природного середовища на основі комплексу організаційно-економічних важелів та інструментів.

В межах екосистемного підходу для механізму природокористування зберігається важливість принципу платності природокористування, а також врахування комплексності та взаємності зв'язків всередині екосистем. Ці та інші принципи реалізуються за допомогою низки організаційних, регуляторних, фінансових та інформаційно-аналітичних інструментів. До основних напрямів впровадження екосистемних платежів відносять:

- скасування субсидій, які спричиняють надмірне споживання ресурсів екосистем;
- перетворення субсидій на платежі;
- створення ринків торгівлі лімітами та квотами на забруднення екосистем;
- впровадження інноваційного фінансового механізму компенсацій за втрату біорізноманіття;
- економічні та фінансові інтервенції як інструмент регулювання процесів використання екосистемних послуг і благ [9, с. 16-17].

Екосистемні платежі є одним із інноваційних механізмів організації взаємодії між економічними суб'єктами в частині природокористування. За належних умов та рівня інституціалізації ці платежі здатні сприяти підвищенню якості середовища життєдіяльності територіальних громад, посиленню їх фінансової спроможності та попередженню екологічних конфліктів. Економічне значення таких платежів полягає у підвищенні ефективності використання природних ресурсів та скороченні витрат на природоохоронні заходи; соціальне – у посиленні спроможності територіальних громад через зростання надходжень до місцевих бюджетів та поліпшенням якості середовища проживання.

Впровадженню екосистемних платежів у вітчизняній природоохоронній сфері має передувати ґрунтовне дослідження таких платежів як інструменту сталого розвитку територій. Концептуальна схема такого дослідження має включати визначення мети дослідження, принципів, підходів, методів дослідження, його основні етапи, завдання та очікувані результати (рис. 2). Визначення змісту, елементів, функцій інструменту екосистемних платежів та його місця у структурі економічного механізму природокористування є важливим завданням поглиблення теорії економіки природокористування.

Удосконалення методологічних засад визначення розміру платежів за використання природних ресурсів дасть змогу розробити диференційовані схеми екосистемних платежів залежно від видів екосистем та їхніх послуг, оцінити соціо-еколого-економічний ефект від впровадження інструменту екосистемних платежів для розвитку територіальних громад та розробити алгоритм вибору оптимальних схем екосистемних платежів для територій різних типів. Аналіз інституційних передумов впровадження екосистемних платежів на основі

міжнародного досвіду покликаний забезпечити розробку відповідного механізму та забезпечити рекомендації щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення функціонування інструменту платежів на рівні територіальних громад.

В результаті виконання наукового дослідження має бути розроблена ієрархічна структура екосистемних платежів як економічного інструменту регулювання використання природних ресурсів. Це дасть змогу обґрунтувати засади визначення розміру платежів за використання ресурсів територій різних типів, а також спрогнозувати економічний ефект від впровадження інструменту для розвитку територіальних громад.

Рекомендації щодо інституційного забезпечення організації екосистемних платежів за використання природних ресурсів територіальних громад мають, окрім іншого, включати алгоритм вибору оптимальних схем платежів залежно від виду екосистем та їх послуг. Виконання перелічених завдань дасть змогу отримати низку наукових результатів – зокрема, концепт екосистемних платежів як економічного інструменту, що регулює використання місцевих природних ресурсів та методологічні засади визначення розміру платежів та вибору їх схем.

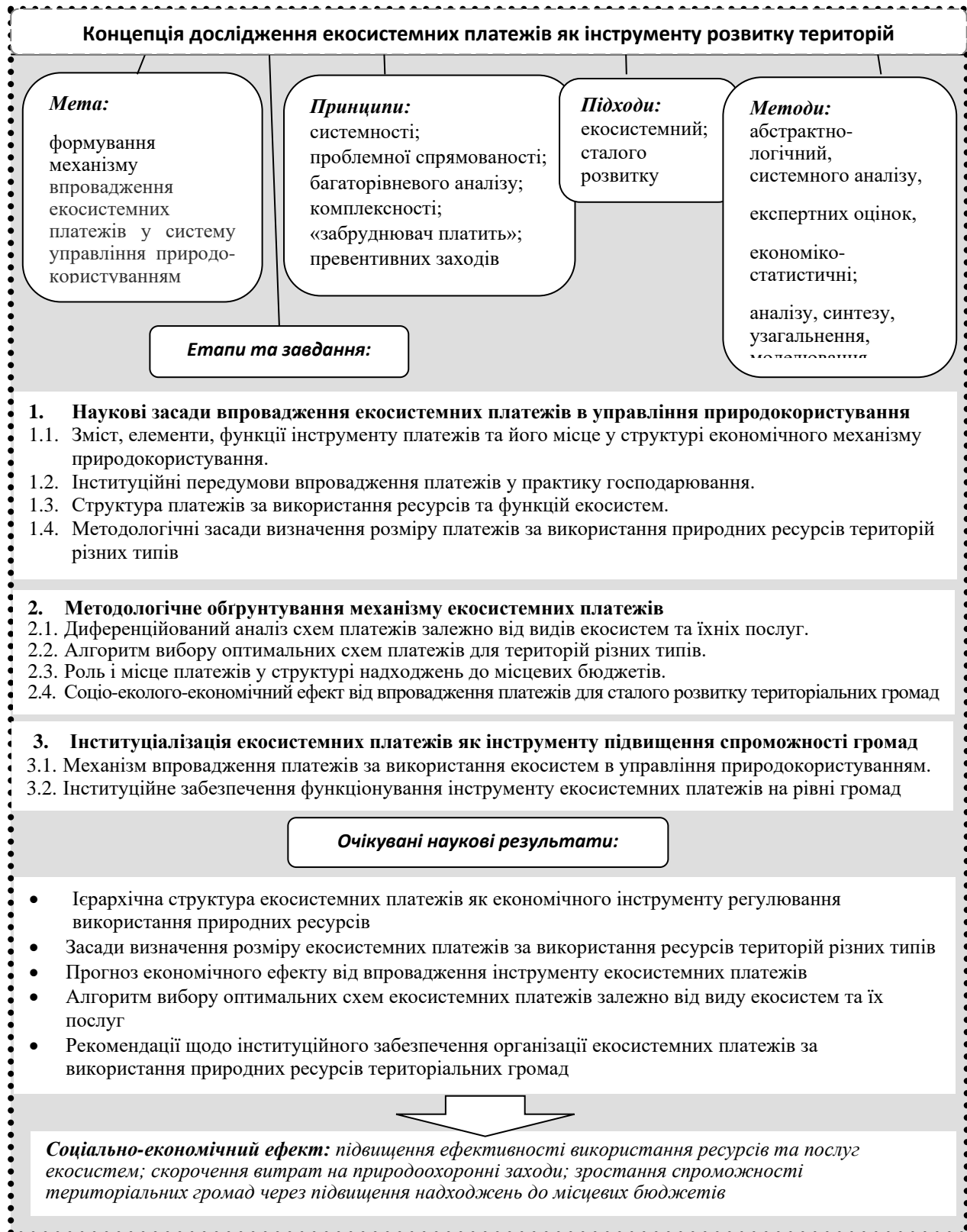

Рис. 2. Концептуальна схема дослідження екосистемних платежів як інструменту сталого розвитку територій (розроблено автором)

Висновки. Розробка і впровадження поняття екосистемних платежів у науковий обіг має на меті сприяти застосуванню екосистемного підходу в практиці управління природними ресурсами, їх більш раціональному використанню та збереженню біорізноманіття.

Екосистемні платежі є одним із інструментів економічного механізму природокористування, вдосконаленому за рахунок впровадження у нього екосистемного підходу. Цей термін охоплює всі платежі, що здійснюються в межах екосистемного підходу і мають на меті захист, збереження екосистем, раціональне використання їх ресурсів та підвищення ефективності функцій. Відповідно екосистемні платежі включають плату за використання, невикористання ресурсів або послуг екосистеми, відшкодування її забруднення чи деградації. У системі економічного механізму природокористування такі платежі можуть бути обов'язковими (платежі за використання ресурсів екосистем, її забруднення, виснаження, деградацію); компенсаційними (коли держава сплачує за використання або невикористання екосистем); добровільними або ринковими (платежі за екосистемні послуги).

Запропонована концептуальна схема дослідження екосистемних платежів як інструменту сталого розвитку територій дає змогу отримати низку наукових результатів – зокрема, концепт екосистемних платежів як економічного інструменту, що регулює використання місцевих природних ресурсів; алгоритм визначення розміру екосистемних платежів за використання природних ресурсів та вибору оптимальних схем платежів; прогноз надходжень до місцевих бюджетів та економічного ефекту загалом від впровадження інструменту екосистемних платежів для розвитку територіальних громад.

Подальші наукові дослідження передбачають застосування запропонованої концептуальної схеми для визначення напрямів інституційного забезпечення функціонування інструменту екосистемних платежів на різних рівнях управління з метою його впровадження у вітчизняну практику господарювання.

Література:

1. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення: [монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика]. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 148 с.
2. Луців О.В. Інвестиційне забезпечення відтворення екосистем // Економіка природокористування і охорони довкілля. Збірник наукових праць. 2013, с. 188-193.
3. Payments for Ecosystem Services Getting Started: A Primer / Forest Trends, The Katoomba Group, and UNEP. Washington DC, 2008. 64 p.
4. Файфура В., Надвичиний С. Екосистемні платежі в контексті формування й оптимізації довкілля // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. № 21 2016, с. 28-33.
5. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П.. Економіко-правове регулювання природокористування: [монографія]. К.: Кондор, 2004. 524 с.

6. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Екосистемні послуги як інструмент екологічно орієнтованої організації сільського простору // *Бізнес-навігатор*. № 2 (58) 2020, с. 54-58.
7. Анісімова С.В. Економічний механізм плати за екосистемні послуги лісів // *Science and Practice: Implementation to Modern Society. Scientific collection «Interconf»*. № 51 2021, с. 736-744.
8. Коморна О.М. Перспективні напрями розвитку ринку екосистемних послуг у контексті збалансованого природокористування // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 18. Ч. 1 2016, с. 138-141.
9. Дучинська Н.І., Осаул А.О. Фінансові інтервенції на ринках екосистемних послуг // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. № 111 2009, с. 15-17.

References:

1. Pryrodno-resursnyy potentsial Ukrainy: zabezpechennia dobrobutu ta ekologichnoyi bezpeky naselennia [Natural-resources potential of Ukraine: providing welfare and environmental safety of citizens] (2021). Ed. by Khvesyk, M.A. – Institute of Environmental Economics and the Sustainable Development, 148 p. [In Ukrainian].
2. Lutsiv, O.V. (2013). Investytsiynе zabezpechennia vidtvorennia ecosystem [Investment support of ecosystems' recovery]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovykillia. Zbirnyk naukovykh prats – Economics of natural resources usage and protection of the environment. Collection of scientific works*, 188-193. [In Ukrainian].
3. Payments for Ecosystem Services Getting Started: A Primer (2008). Forest Trends, The Katoomba Group, and UNEP. Washington, DC. 64 p. [In English].
4. Fayfura, V. & Nadvynychny, S. (2016). Ekosystemni platezhi v konteksti formuvannia y optymizatsiyi dovykillia [Ecosystem payments in the context of formation and optimization of the environment]. *Regionalni aspekty rozvytku produktyvnyh syl Ukrainy – Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine*, 21, 28-33 [In Ukrainian].
5. Khvesyk, M.A., Gorbach, L.M., & Kulakovskiy, Y.P. (2004). Ekonomiko-pravove reguliuvannia pryrodokorystuvannia [Economic-legislative regulation of the nature use]. *Kondor*, 524 p. [In Ukrainian].
6. Ilina, M.V. & Shpyliova, Y.B. (2020). Ekosystemni posludy yak instrument ekologichno orientovanoi organizatsiyi silskogo prostoru [Ecosystem services as an instrument of environmentally friendly establishment of rural areas]. *Biznes-navigator – Business navigator*, 2 (58), 54-58. [In Ukrainian].
7. Anisimova S.V. (2021). Ekonomichny mekhanizm platy za ekosystemni posludy lisiv [Economic mechanism of payments for ecosystem services of forests]. *Science and Practice: Implementation to Modern Society. Scientific collection «Interconf»*, 51, 736-744 [In Ukrainian].
8. Komorna, O.M. (2016). Perspektyvni napriamy rozvytku rynku ekosystemnyh poslug u konteksti zbalansovanogo pryrodokorystuvannia [Perspective directions of the development of ecosystem services market in context of the balanced nature use]. *Naukovy visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu – Scientific bulleting of Kherson state university*, 18/1, 138-141 [In Ukrainian].
9. Duchynska, N. I. & Osaul, A.O. (2009). Finansovi interventsii na rynkah ekosystemnyh poslug [Financial interventions of markets of ecosystem services]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seria «Ekononika» – Bulletin of Kyiv national university named by Taras Shevchenko. Series «Economics»*, 111, 15-17 [In Ukrainian].

УДК 338.45

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-207-219](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-207-219)

Левицький Віталій Орестович доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (067) 158-57-39, <https://orcid.org/0000-0001-6096-5443>

Радинський Сергій Віталійович кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (097) 909-21-74, <https://orcid.org/0000-0002-5457-0143>

НАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СУТНОСТІ ІННОВАЦІЙ

Анотація. У статті розглядаються методологічні, теоретичні та практичні аспекти інноваційного розвитку держави та механізми його забезпечення. Вивчено сучасні інструменти і технології моделювання та прогнозування в управлінні економічними й соціальними процесами. Проведено аналіз стану інноваційного та науково-технічного потенціалу України та розроблено пропозиції щодо підвищення інноваційної активності. Зазначено, що найголовнішим напрямом процесів у сфері інновацій має стати гарантування впровадження результатів науково-технічного досягнень у виробництво та підвищення конкурентоздатності товарів і послуг.

Проаналізовано сучасну реальність та перспективи впровадження інноваційних технологій у промисловості. Розкрито специфічні риси інноваційних процесів на рівні підприємств, на регіональному та національному рівнях. Висвітлено європейський досвід втілення політики інноваційного розвитку та процеси адаптації системи адміністрування та управління до європейських стандартів. Подано засоби інформаційного та аналітичного забезпечення стратегічного розвитку суб'єктів ринку на мікро-, мезо- та макрорівнях, розроблено підходи з оптимізації їх інноваційної діяльності.

У дослідженні інноваційну діяльність розглянуто як підгалузь господарського права та комплекс норм господарського законодавства. Визначено поняття, особливості, значення правового регулювання інноваційної діяльності, висвітлено положення певних видів інноваційних договорів.

Досліджено механізми державного регулювання інноваційної діяльності, вказані умови формування та реалізації інноваційної державної політики. Автори обстоюють твердження, що в Україні внаслідок обмеженої інноваційної

активності господарюючих суб'єктів насамперед необхідно вирішити багато проблем щодо наповнення інвестиціями національної економіки, а згодом ставити завдання досягнення ситуації саморозвитку інноваційної системи держави.

Стаття присвячена уточненню сутностей понять «інновації», «інноваційна діяльність», «інноваційний тип розвитку», дослідженню природи економічного поняття «інноваційний розвиток», що лежить в основі формування методологічних ключів до його аналізу. Представлено класифікацію видів інновацій. Вказано визначальні завдання й етапи для аналізу інноваційного розвитку. У рамках визначених організаційних етапів деталізовано цілі та розроблено систему аналітичних показників при дослідженні інновацій.

Ключові слова: інновації, інноваційні стадії, інноваційна політика, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційні процеси, джерела фінансування, державне регулювання.

Levytskyi Vitalii Orestovych Doctor of Sciences (History), Docent, Associate Professor of Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (067) 158-57-39, <https://orcid.org/0000-0001-6096-5443>

Radynskiy Serghiy Vitaliiiovych PhD (Economics), Associate Professor of Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (097) 909-21-74, <https://orcid.org/0000-0002-5457-0143>

NARRATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE ESSENCE OF INNOVATION

Abstract. Abstract. The article examines the methodological, theoretical and practical aspects of innovative development of the state and the mechanisms of its provision. Modern tools and technologies of modeling and forecasting in the management of economic and social processes are studied. An analysis of the state of innovative and scientific and technical potential of Ukraine was carried out, and proposals for increasing innovative activity were developed. It is noted that the most important direction of processes in the field of innovation should be guaranteeing the implementation of the results of scientific and technical achievements in production and increasing the competitiveness of goods and services.

The current reality and prospects for the introduction of innovative technologies in industry are analyzed. The specific features of innovation processes at the level of

enterprises, at the regional and national levels are revealed. The European experience of implementation of innovative development policy and processes of adaptation of the administration and management system to European standards are highlighted. The means of information and analytical support for the strategic development of market entities at the micro-, meso- and macro-levels are presented, and approaches for optimizing their innovative activities are developed.

In the research, innovative activity is considered as a sub-branch of economic law and a set of norms of economic legislation. The concept, features, significance of legal regulation of innovative activity are defined, the provisions of certain types of innovative contracts are highlighted.

Mechanisms of state regulation of innovative activity are studied, conditions of formation and implementation of innovative state policy are indicated. The authors argue that in Ukraine, due to the limited innovative activity of business entities, it is first necessary to solve many problems related to filling the national economy with investments, and then set the task of achieving a situation of self-development of the state's innovative system.

The article is devoted to clarifying the essence of the concepts of «innovation», «innovative activity», «innovative type of development», researching the nature of the economic concept «innovative development», which is the basis of the formation of methodological keys to its analysis. The classification of types of innovations is presented. The defining tasks and stages for the analysis of innovative development are indicated. Within the defined organizational stages, the goals were detailed and a system of analytical indicators was developed in the study of innovations.

Keywords: innovation, innovation stages, innovation policy, innovation activity, innovation development, innovation processes, sources of financing, state regulation.

Постановка проблеми. Ефективна інноваційна політика реалізовується у багатьох передових країнах світу. На їх розвиток впливає усвідомлення необхідності діяльністю державних органів влади, реалізація інструментарію державного регулювання з підтримки інноваційного поступу в усіх галузях економіки, залучення інвестицій та забезпечення збалансованого економічного становищі. Саме застосування інноваційного інструментарію, використання політики державного регулювання прискорили науково-технічний розвиток та його методи впливу на економічну діяльність, стали невіддільним атрибутом сучасного господарювання, що базується на знаннях, залученні усіх інституцій та управлінських ієрархічних рівнів, що зацікавлені у процесі створення, взаємодії та втілення новітніх знань. Саме інноваційна політика досягла найвагоміших усвідомлень в її необхідності для прискореного розвитку держави.

На це вказують розроблені стратегічні програми, що утворюють необхідну базу для дій і заходів, що втілюються на державному рівні.

Актуальність проблеми, що розглядається у представленій статті, обумовлюється важливістю якнайшвидшої перебудови економіки на прискорений інноваційний розвиток. Перманентні кризи демонструють наявну небезпеку та безперспективність орієнтації на сировинно-експортну модель національної економіки та використання сумнівних переваг, що пов'язані з низькою вартістю робочої сили. Нівелювати наслідки криз, перейти до стійкого економічного зростання допоможуть ефективні зусилля держави та бізнесового середовища, розширення процесів диверсифікації галузей економіки, активізація її інноваційності та створення необхідних умов для реалізації креативних здатностей населення за високого рівня освіти. Тому умовою досягнення довготривалих, високих темпів економічного зростання на макро- та мікрорівні є наполеглива інноваційна діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-практичні основи регулювання та фінансової підтримки інноваційного розвитку, що впливає на процеси розбудови національної економіки досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, які конкретизували завдання для інноваційної політики держави (І. Юхновський); визначали роль податкової політики держави для стимулювання інноваційної діяльності, пропонували практичні рекомендації щодо підвищення ефективності регуляторного впливу держави на функціонування інноваційної сфери (М. Скиба М., М. Гомон, В. Бондарчук В.). Дослідники висували рекомендації щодо заходів із інноваційного розвитку в межах системи, де взаємодіють держава, наука та підприємництво (І. Луциків);

На потребу важливості формування визначеної державної політики у сфері інновацій, механізму управління функціонуванням національної інноваційної системи вказував Т. Бова. Науково-методичі проблеми регулювання державою інноваційної діяльності досліджується у працях М. Данько, В. Гейця, Л. Жаліло, М. Крупки, В. Мартиненка, А. Музиченка, Б. Санто та інших. Водночас потребують подальшого вивчення окремі питання, що аналізують сучасні проблеми інноваційної діяльності, визначення фінансових джерел та вдосконалення інструментарію розвитку та ефективності інноваційної діяльності.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні основних напрямів активізації інноваційно діяльності, узагальненні та розширенні класифікації й характеристик інноваційних стратегій; розвинути методіку аналізу інноваційного потенціалу та ресурсів; дослідити механізми формування державної інноваційної діяльності та реалізації інноваційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі економічного розвитку питання активізації інноваційних процесів та переходу

на інноваційну модель постають актуальними на теоретичному рівні й у практичному аспекті, адже інноваційний шлях економіки є невід'ємним у частині загальносвітового глобалізованого науково-технічного прогресу. Запровадження інноваційної моделі розвитку економіки передбачає ретельне дослідження об'єктів та явищ складного системного і багатопланового механізму, що поєднує фінансово-грошово-кредитну, інвестиційну політику та вдосконалення виробництва. Інноваційна державна політика має стати ефективнішою, а відповідно – пріоритетною.

Новітні наукові дослідження вказують, що спроможність країни технологічно змінюватися, здатність суспільства опановувати і застосовувати знання визначають можливості до соціально-економічного прогресу на основі інноваційного розвитку. Теоретичні розробки і практика економічної діяльності вказують на необхідності уточнення поняття «організаційно-економічний механізм» та вирішення проблеми щодо формування універсального та дієвого методу його стимулювання. Тому при аналізі й конкретизації процесів перетворення науково-технічних знань на інновації, необхідно враховувати функціонування організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності як комплексу взаємозалежних елементів інноваційної системи, що визначається як взаємопов'язана цілісність економічних процесів, методів і форм, принципів організації, впровадження у промисловість та комерціалізація нововведень. Така система не є замкнутою, а реалізовується у динаміці та відкритості, враховує поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів з метою недопущення гальмування чи обмежень інноваційної діяльності [1].

Згідно сучасних міжнародних стандартів, закріплених у документах Європейської комісії, інновація трактується як кінцевий результат креативної діяльності, який втілюється у вигляді вдосконаленої або новітньої продукції, що реалізується на ринку, або вдосконаленого чи нового технологічного процесу, який використовується у практичній діяльності [2, с. 66].

Визначивши інноваційну діяльність як об'єкт аналізу, необхідно вказати основні трактування понятійного змісту «інноваційна діяльність». На законодавчому рівні (закон України від 04.07.2002 № 40-IV «Про інноваційну діяльність») вказується, що інноваційна діяльність спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Третя стаття Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. інноваційну діяльність визначає як «одну із форм інвестиційної діяльності», що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу. На наш погляд, визначення подані у діючому законодавстві України не повністю розкривають зміст досліджуваного поняття, не є повністю завершеними. Так, у Законі України «Про інноваційну діяльність» інноваційна

діяльність обмежується окремими видами інновацій, наприклад виробництвом конкурентоздатних товарів та послуг. Адже до результатів інноваційної діяльності можемо віднести і вдосконалення (оновлення) виробничого процесу, винайдення інноваційного механізму пошуку нових ринків збуту, вдосконалення технологій виробництва [3, с. 19].

Також недосконалою видається фраза із закону: «впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу», бо основу новітніх інноваційних ідей та рішень визначає наступний етап розвитку інноваційних процесів – «інноваційна економіка», що поєднує досягнуті результати з впливом НТП та подальші наукові дослідження, які результатом яких стає можливість реалізації інновацій на мікро- та макрорівнях.

На наш погляд, є доцільним ототожнювати інноваційну діяльність з інноваційним процесом, розглядати її як усю діяльність у межах інноваційного процесу, що включає маркетингові дослідження ринків збуту та інформаційне забезпечення інноваційних процесів. Також інноваційна діяльність виступає як спільна діяльність учасників ринку в поєднаному інноваційному процесі для створення й реалізації інновацій, оскільки через інноваційну діяльність суб'єкт господарювання проходить усі етапи інноваційного процесу для досягнення конкурентних переваг та отримання соціальних та економічних вигод. Інноваційна діяльність також пов'язана із освоєнням та адаптацією нововведень. Окрім цього, інноваційна діяльність включає саме сприйняття інновації та подальші технологізацію процесу і комерціалізацію продукту. Тому вважаємо, що інноваційна діяльність пов'язана із реалізацією повного циклу послідовних стадій від започаткування та створення інновації, у всіх їх видах та проявах, аж до їх реалізації й розповсюдження в оточуючому середовищі [3, с. 21].

Для повноцінної нарації більшості соціально-економічних явищ необхідна специфічна категорія соціального простору і часу з власною системою координат, яку становлять економічні результати одиниці господарювання та соціально-економічний ефект, що отримує суспільство. За досвідом промислово розвинених країн, такою категорією є інноваційний процес. Це процес створення (розроблення і виготовлення) та комерціалізації новацій, що втілені у нову продукцію, технології, методи управління та мають споживчу цінність. Його перебіг охоплює планування, розроблення, виготовлення й просування інновацій (комерціалізацію новацій) на ринок, маркетингові та прикладні наукові дослідження. Тому найвдаліші інновації породжувалися НТП, вони засновуються на фундаментальних наукових відкриттях. Однак процент комерційно успішних розробок, що базуються на досягненнях НТП, є доволі низьким, мабуть через невідповідність запитам споживачів, адже вони могли не враховуватися, або їх до появи розробок не існувало (запити необхідно трактувати як підкріпленний купівельною спроможністю попит). Інколи попит на

інноваційну продукцію, в основі якої фундаментальні винаходи і відкриття, ціленаправлено формують, оскільки до появи на ринку цієї продукції попиту на неї не існувало. Подекуди для формування попиту на інноваційні розробки використовують механізми державного або міжнародного регулювання та стимулювання [4, с. 51–52].

При інноваційному типі розвитку динамізм змін сягає певного рівня, за якого змінюваність починає істотно переважати над стійкістю. Зміни якісного характеру набувають ознак безперервності, а розвиток стає не ступеневим, а процесуальним. Глобалізація і динамізм обумовлюють різношвидкісний розвиток взаємодіючих соціально-економічних і технологічних процесів та виникнення у зв'язку з цим явищ турбулентності, що періодично й непрогнозовано виникають у різних локаціях світового простору [5, с. 12].

Держава є одним із важливих інститутів інноваційної економіки, яка, проте, не зобов'язана прямо втручатися в інноваційні процеси. Проте, до її функцій належить створення інституційного середовища, спроможного забезпечити необхідне фінансування організаційних структур, що продукують інновації, мінімізацію пристосуванської поведінки суб'єктів господарювання на фазі комерціалізації інновацій й фінансової підтримки інноваторам у стратегічно важливих для економічної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки галузях. При цьому держава може моти різну роль на етапах створення інноваційної системи. На початковій стадії зародження інноваційних систем значення держави переважає у фінансуванні наукових досліджень; наступна стадія розвитку передбачає досягнення балансу між участю держави (чи суспільного сектора) у фінансуванні інновацій і приватних інвестицій (чи бізнес-сектора), що дозволяє вибір альтернативних напрямів розвитку; коли інноваційна система стає належно розвиненою (третій етап), головним у фінансуванні інновацій стає бізнес-середовище. Інструментами підтримки інноваційної діяльності стають гарантії держави, державний протекціонізм щодо розробки, виробництва й застосування високотехнологічної продукції. Для стимулювання інвестицій органи влади здатні забезпечувати утворення заставних фондів, дольову участь державного капіталу при створенні інноваційної інфраструктури й реалізації інноваційних проектів у межах приватно-державно співробітництва. Інновації суттєво переплітаються із циклічним розвитком економіки, адже започатковують нові технологічні порядки. Тому держава в інноваційній економіці відіграє провідну роль у реалізації антициклічного диригування економіки, пом'якшені циклічних коливань і зменшені їх наслідків [6, с. 17–18].

На перехід економіки у новий якісний етап впливає збільшення ролі теоретичних знань, розвиток високотехнологічних галузей, процес підвищення частки сфери послуг (структурні зрушення), вплив інформаційних мереж

технологій. Усі вказані тенденції потребують детального дослідження у світлі виникнення нових теорій сучасної економіки (теорії постіндустріальної, інформаційної економіки, «нової», глобальної мережевої), також з прагненням визначення місця теорії економіки знань у їх переліку. Необхідно здійснити теоретичний аналіз системних модифікацій в економіці на мікро- і макрорівнях. Поряд з цим прискорене становлення економіки знань є однією з головних умов поступового становлення нашої держави як рівноправного суб'єкта світової економіки. Внаслідок такого підходу питання щодо формування економіки знань та особливості цього процесу є досить актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору [7, с. 475].

Усі процеси, що відбуваються на підприємствах різних галузей національної економіки, можна поділити на традиційні (екстенсивні) та інноваційні (інтенсивні). Довгий період наша економіка розвивалася за екстенсивними факторами (використання постійно зростаючих обсягів матеріальних ресурсів, виробничих фондів, персоналу). У сучасних умовах розвиток виробництва повинен базуватися насамперед на нових умовах у галузі техніки, технології, організаційних форм та економічних методах господарювання. Вплив новітнього науково-технічного прогресу, глобалізації, усвідомлення необхідності вирішення великомасштабних завдань з переходу економіки на інтенсивний спосіб розвитку істотно перетворюють організацію сфери виробництва, систему його обслуговування та менеджмент. Для забезпечення ефективного управління організаційним прогресом необхідно вчасно виявляти та адекватно оцінювати його тенденції, негативні та прогресивні зміни форм організації виробництва та праці, функціонування окремих або усіх елементів господарського механізму [6, с. 11–12].

Визначальним фактором зростання ефективності діяльності суб'єктів господарювання, раціонального використання ресурсів, підвищення якості продукції, попередження екологічних наслідків індустріалізації є інноваційний розвиток. Лише при високому рівні інноваційної діяльності підприємств економіка держави займе достойне місце у розвитку світової економіки. Інновація дозволяє здійснити динамічний саморозвиток та сприяє конкурентоспроможності на усіх ієрархічних економічних рівнях. Інноваційний розвиток характеризується як визначений неперервний рух, що базується на запровадженні та реалізації інновацій, які поліпшують кількісні та якісні характеристики діяльності підприємства, зміцнюють його ринкові позиції та сприяють його прогресивному розвитку [8].

Вагомим механізмом забезпечення інноваційної промислової політики є визначення пріоритетних напрямів стратегічного розвитку держави, які мають враховувати підвищення наукового, технічного і виробничого рівнів. На початку формулюють пріоритети, згодом розробляють програми, що забезпечать їх

реалізацію та отримують належне фінансування. Програма стратегічного розвитку національної економіки, спрямована на першочерговість інноваційного розвитку, включає податкові преференції для інноваційних секторів економіки; виділення для них субсидій. Проте прямого стимулювання капітальних інвестицій від держави не відбувалося, не застосовувалися податкові та кредитні важелі регулювання. Державні субсидії та податкові пільги, що спрямовувалися у металургійний та паливно-енергетичний комплекси, не сприяли вирівнюванню галузей економіки відповідно до критеріїв інноваційності. Ці галузі належать приватним власникам, що не дозволяє державі трансформувати їх прибутки в інвестиції на інноваційно спрямовані види діяльності. Утворилася ситуація, коли внаслідок посилення податкового тягаря на машинобудування, легку і харчову промисловості державні субсидії отримували сировинні галузі. Нечітка інноваційна стратегія розвитку, збереження в урядових програмах пріоритетного розвитку галузей 3-го та 4-го технологічних рівнів зумовлена потребами забезпечення інноваціями базових галузей. Тому внаслідок відсутності стратегії інноваційно-інвестиційної діяльності проблему не подолати [9, с. 4].

У результаті викладеного вище, пропонуємо трактувати інновацією як остаточний результат інтелектуальної практики (наукових ідей, науково-технологічних досліджень, відкриттів та винаходів), що представлені як новий об'єкт (обладнання, технології, системи, товарів і послуг), або об'єкт, що відрізняється якісно від аналога-попередника та покращує розвитку й більшої ефективності функціонування виробників і споживачів. Інноваційна діяльність направлена на практику використання наукового, технічного результату та інтелектуального потенціалу для отримання нової, істотно покращеної продукції, технології виробництва, системи управління, організації праці для поліпшення конкурентоспроможності та зміцнення позицій на ринку. Влаштування інноваційної діяльності направлене на впорядкування процесів продукування нових ідей, пошук та розробку технічних рішень, створення та впровадження новацій. Механізм такої організації орієнтується на формування та перебудову структур, що реалізують процеси у формах створення, поглинання, ринкової інноваційної інтеграції, виокремлення. Найсуттєвішими елементами нових форм є матричні структури, науково-технічні організації та підрозділи, що діють за принципами ринку і внутрішні венчури. Основними цільовими напрямками для інновацій є: мінімізація витрат і собівартості продукції, вдосконалення технології виробництва; підвищення якості продукції, нарощення її конкурентоспроможності. Напрямами інноваційної діяльності можуть бути проведення наукових досліджень і розробок, набуття нових технологій; придбання обладнання, устаткування, машин; виробниче проектування та впровадження нових методів у виробництво; залучення маркетингових інновацій [10, с. 182–183].

В Україні існує тенденція на виокремлення держфінансів зі сфери інноваційної діяльності. Держава намагається підтримувати інноваційний

розвиток через структурні підрозділи (управління інноваційного розвитку) Департаментів в обласних адміністраціях, тобто регулювання інноваційної діяльності проводиться колегіально територіальними підрозділами та зусиллями виконавчої і законодавчої та влади без чітких управлінських форм. На наш погляд, діюча лінійно-функціональна модель управління на фоні скорочення апарату держуправління та адміністративної реформи є малоефективною. Сама система інституційного регулювання інноваційної діяльності вимагає оптимізації, а її вплив не повинен обмежуватися державними фінансами [11, с. 173].

Протекція інновацій приватного сектору економіки обмежується спеціальними податковими режимами, при чому підтвердити фактично інноваційну діяльність для оподаткування у поточному звітному періоді надто складно. Тому варто врахувати іноземний досвід державного сприяння інноваційному розвитку, де саме спеціальні податкові режими є дієвим механізмом (див. табл. 1).

Таблиця 1

Інструменти податкового стимулювання інноваційної діяльності

Інструмент стимулювання	Податковий кредит	Країни
Зниження ставок податку на прибуток	Зниження ставок оподаткування інноваційних організацій. Зниження ставок оподаткування прибутку з реалізації інноваційних проєктів.	Греція, Франція, Туреччина
Прискорена амортизація	Підвищення норми або скорочення періоду амортизації дозволяють використовувати у новому податковому періоді основні фонди нарахування суми амортизації, що зменшують податкову базу.	Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Фінляндія, Данія, Португалія
Інвестиційна податкова знижка	Обмеження податкової бази на суму інноваційних капітальних витрат	США, Великобританія, Австрія, Нідерланди
Податковий кредит	За обсягом: податок на прибуток зменшується на частку загальної суми інноваційних витрат. За приростом: податкові зобов'язання зменшуються на частину перевищення інноваційних витрат у звітному податковому періоді в порівнянні із попереднім	США, Канада, Туреччина, Словаччина, Франція, Люксембург, Ірландія Іспанія

Примітка: складено автором на основі [11, с. 175]

Висновки. Проведений у статті аналіз теоретичних і практичних аспектів розвитку сутності інновацій дозволяє визначити два основних підходи щодо визначення поняття «інновація» – процесний (динамічний) і результативний

(статичний). Це дозволило трактувати інновацію, як суспільно корисну новостворену конкурентноздатну технологію, продукцію та послугу.

Нами відзначено, що інновації складають основу інноваційної діяльності, що пов'язана із реалізацією повного циклу послідовних стадій від започаткування і створення інновації до її реалізації та поширення. Інноваційну діяльність потрібно ототожнювати із інноваційним процесом, який включає різноманітні стадії, дозволяє виробничій структурі реалізувати й комерціалізувати свої інноваційні ідеї. Уточнення економічних сутностей поняття «інновації» вкладено в основу аналітичної розробки із забезпечення управління управління стратегічним інноваційним розвитком суб'єктів господарювання.

Інновації визначають і динаміку господарської діяльності та реалізації основних законів соціально-економічного розвитку держави. Покращити економічне становище в Україні можна внаслідок використання інноваційних факторів розвитку, сучасних досягнень науки і техніки як головних ресурсів економічного зростання.

Механізми здійснення інноваційної політики в Україні не отримують від держави необхідної уваги державної влади. Законодавство щодо підтримки інновацій має переважно низький пріоритет з розробки та прийняття у порівнянні з іншими нормативними актами. Звідси – блокування інноваційних ініціатив. Це призводить до розриву між науковими досягненнями, освітою та економікою. Тому необхідно вдосконалити законодавче забезпечення та взаємоузгодити основні законодавчі акти щодо регулювання інноваційної діяльності. Удосконалення цієї системи повинно охоплювати узгодження діючих нормативно-правових актів та оптимізацію управлінських органів. Передумовою для реалізації інноваційного розвитку є розробка відповідної державної стратегії згідно цілеспрямованого переходу держави на передові стандарти. Динаміка світових тенденцій змушує виробляти відповідну інноваційну політику, без якої неможливий прогресивний розвиток національної економіки.

Комплексний характер розвитку інноваційних процесів, різноманітність способів впровадження вимагають їх подальшого дослідження. Проведене порівняння сучасних підходів до визначення дефініції «інноваційний процес», дозволила сформулювати власне визначення: «Інноваційний процес – це набір послідовних дій інтелектуальної творчості та діяльності людини, що направлена на додавання цінності й вартості при отриманні кінцевого результату із конкретно визначеними параметрами, що орієнтовані на довготривалу перспективу».

Таким чином, реалізація інноваційної моделі розвитку економіки потребує дослідження різноманітних явищ та об'єктів як складного та багатопланового механізму. Така система наукових, технічних пріоритетів, економічних планів держави має базуватися на зусиллях застосування наявного науково-технічного

й економічного потенціалів та на широкій інтеграції до провідного світового інноваційного контексту науково-технічного розвитку.

Література:

1. Савченко О. В., Соловійов В. П. Сутність та складові організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційної діяльності на підприємстві [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2013. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2635>
2. Левицький В. Правовий захист інноваційно-інвестиційної політики держави. *Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах*: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 01 – 02 червня 2022 р.). Тернопіль, 2022. С. 66–68.
3. Радинський С. В. Стратегічне управління інноваційним розвитком сільськогосподарських машинобудівних підприємств: 08.00.04: дис. ... кандидата економ. наук. Тернопіль, 2014. 231 с.
4. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: Підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2010. 334 с.
5. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
6. Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності : навч. посібник. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 202 с.
7. Левицький В. Економічна освіта та наука як основа інноваційного зростання [Електронний ресурс] / О. Дячун, В. Левицький, С. Радинський. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 2 (25). С. 474–481. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/38377>
8. Сербенівська А. Ю. Сутність та значення інноваційних процесів в діяльності підприємств [Електронний ресурс]. *Ефективна економіка*. 2012. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1690>
9. Касич А. Зміст та завдання державної інноваційно-інвестиційної політики України. *Схід*. 2005. №6 (72). С. 3–9.
10. Парасій-Вергуненко І. М. Організаційно-методичні аспекти аналізу інноваційного розвитку підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Випуск 1 (45). Т.2. С. 181–186.
11. Білик В. В. Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 172–176.

References:

1. Savchenko, O. V., Soloviov V. P. (2013). Sutnist ta skladovi orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu stymuliuvannia innovatsiinoi diialnosti na pidpriemstvi [The essence and components of the organizational and economic mechanism of stimulating innovative activity at the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2635> [in Ukrainian].
2. Levytskyi, V. (2022). Pravovyi zakhyst innovatsiino-investytsiinoi polityky derzhavy [Legal protection of the innovation and investment policy of the state]. *Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozysii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh: materialy VIII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Formation of a mechanism for strengthening the competitive positions of national*

economic systems in global, regional and local dimensions: materials of the 8th international scientific and practical conference. (pp. 66–68). Ternopil [in Ukrainian].

3. Radynskyi, S. V. (2014). *Stratehichne upravlinnia innovatsiinym rozvytkom silskohospodarskykh mashynobudivnykh pidpriemstv* [Strategic management of innovative development of agricultural engineering enterprises]. *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].

4. Illiashenko, S. M. (2010). *Innovatsiinyi menedzhment* [Innovative management]. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].

5. Heiets, V. M. *Innovatsiina Ukraina 2020* [Innovative Ukraine 2020]. (Eds.). (2015). Kyiv [in Ukrainian].

6. Derevianko, B. V. (2012). *Pravove rehuliuвання investytsiinoi ta innovatsiinoi diialnosti: navch. Posibnyk* [Legal regulation of investment and innovation activity]. Donetsk: Vydavnychiy dim «Kalmius» [in Ukrainian].

7. Levytskyi, V. @ Diachun O. @ Radynskyi (2021). *Ekonomichna osvita ta nauka yak osnova innovatsiinoho zrostannia* [Economic education and science as the basis of innovative growth]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 2 (25), 474–481. Retrieved from <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/38377> [in Ukrainian].

8. Serbenivska, A. Yu. (2012). *Sutnist ta znachennia innovatsiinykh protsesiv v diialnosti pidpriemstv* [The essence and significance of innovative processes in enterprise activity]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1690> [in Ukrainian].

9. Kasych, A. (2005). *Zmist ta zavdannia derzhavnoi innovatsiino-investytsiinoi polityky Ukrainy* [Content and objectives of the state innovation and investment policy of Ukraine]. *Skhid – East*, 6 (72), 3–9 [in Ukrainian].

10. Parasii-Verhunencko, I. M. (2015). *Orhanizatsiino-metodychni aspekty analizu innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv* [Organizational and methodological aspects of the analysis of innovative development of enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. «Economy» series*, 1 (45), Vols. 2, 181–186 [in Ukrainian].

11. Bilyk, V. V. (2017). *Derzhavne rehuliuвання innovatsiino-investytsiinoi diialnosti* [State regulation of innovation and investment activity]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 10, 172–176 [in Ukrainian].

УДК: 857

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-220-227](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-220-227)

Малишкін Олександр Іванович доктор економічних наук, професор, експерт з обліку та оподаткування, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

ЩОДО СТУПЕНЯ ВІДПОВІДНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНШИХ ВИДІВ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЗАКОНОДАВСТВУ ЄС

Анотація. Фундаментальні норми щодо фінансової звітності та аудиту відповідно до Директив ЄС втілено у змінах до закону України про бухгалтерський облік та фінансову звітність та закону України про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність від 2018 р. Приведені у відповідність новим нормам і національні стандарти бухобліку (Н(П)СБО). Тому цілком обґрунтовано можна вважати, що на сьогодні сфера фінансової звітності підприємств та її аудиту на рівні законодавчого забезпечення в цілому гармонізована з профільними нормативами ЄС. За нашою оцінкою, приблизно на 90-95 %. Постійному удосконаленню підлягає електронний формат подання фінансової звітності.

Певний «люфт» у виконанні положень Директиви 2013/34/ЄС та Директиви 2014/95/ЄС ми припускаємо з причини інваріантності їхніх норм. Це стосується, зокрема, формату та переліку статей балансового звіту та звіту прибутку та збитку, інших положень звітності. Так, балансовий звіт дозволяється подавати як у горизонтальному, та і вертикальному форматі. Звіт про прибутки та збитки може бути поданий в одному або двох форматах, що наведені у додатках V та VI до Директиви (за функцією або характером витрат) [8].

Українські підприємства складають баланси, як правило, за горизонтальним форматом, що не протирічить Директиві 2013/34/ЄС. Окремі розбіжності у назві статей звіту не є принциповими, а відображають історичну практику країни. Прибутки або збитки українські підприємства подають в одному звіті про сукупний дохід (звіті про фінансові результати) у чотирьох розділах. Проте назви звіту відрізняються, що не є суттєвою перешкодою для їх ідентифікації.

Інші форми фінансової звітності – звіт про рух коштів, звіт про власний капітал, не вимагаються Директивами ЄС - великі та середні компанії країн-членів самостійно визначають формати таких звітів відповідно до національних або міжнародних стандартів.

Ключові слова: Угода про асоціацію з ЄС, директиви ЄС, бухгалтерський облік, фінансова звітність, нефінансова звітність.

Malyshkin Oleksandr Ivanovych Doctor of Economics, professor, accounting and taxation expert, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2443-0254>

REGARDING THE DEGREE OF COMPLIANCE OF FINANCIAL AND OTHER TYPES OF REPORTING OF UKRAINIAN COMPANIES WITH EU LEGISLATION

Abstract. The fundamental norms regarding financial reporting and auditing in accordance with the EU Directives are embodied in the amendments to the Law of Ukraine on Accounting and Financial Reporting and the Law of Ukraine on Auditing Financial Reporting and Auditor Activities from 2018. National accounting standards (N(P) have been brought into line with the new norms (SBO). Therefore, it can be reasonably assumed that today the field of financial reporting of enterprises and its audit at the level of legislative support is generally harmonized with the relevant EU standards. According to our estimate, approximately 90-95%. The electronic format of submitting financial statements is subject to continuous improvement.

We assume a certain "backlash" in the implementation of the provisions of Directive 2013/34/EU and Directive 2014/95/EU due to the invariance of their norms. This applies, in particular, to the format and list of articles of the balance sheet and profit and loss statement, other reporting provisions. Yes, the balance sheet can be submitted both in horizontal and vertical format. The profit and loss statement can be submitted in one or two of the formats listed in Annexes V and VI to the Directive (by function or nature of expenditure).

Ukrainian enterprises draw up balance sheets, as a rule, in a horizontal format, which does not contradict Directive 2013/34/EU. Individual disagreements in the title of the articles of the report are not fundamental, but reflect the historical practice of the country. Ukrainian enterprises submit profits or losses in one report on total income (reports on financial results) in four sections. However, the names of the report differ, which is not a significant obstacle to their identification.

Keywords: Association Agreement with the EU, EU directives, accounting, financial reporting, non-financial reporting.

Постановка проблеми. Після отримання нашою державою статусу кандидата на членство в ЄС постає завдання адаптації норм і правил ЄС до практики українських підприємств. Зокрема, це стосується сфери бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одразу після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року, в літературі

почалося обговорення та аналіз аспектів реалізації методик бухгалтерського обліку, аудиту та звітності в контексті виконання положень цієї Угоди. Найбільш продуктивно ці питання висвітлювалися у статтях С. Голова [1], С. Зубілевич [2], В. Пархоменка [3] та інших авторів та експертів. Вагомим було видання монографічного дослідження в цій галузі від 2018 року за науковою редакцією проф. Малишкіна О. [4]. Надання Україні статусу кандидата в члени ЄС рішенням Європарламенту від 2022 року ставить нові завдання перед українськими дослідниками. Натепер важливо «підрахувати підсумки» євроінтеграційних прагнень у сфері фінансової та нефінансової звітності і визначити пріоритети на майбутнє.

Мета статті - визначити ступінь виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом у сфері фінансової та нефінансової звітності підприємств України у період дії Угоди про асоціацію (2015-2022 рр.).

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року виявилось фактором прискорення руху нашої держави до Європейського Союзу (ЄС). Вже 28 лютого цього року Президент України Володимир Зеленський підписав заявку на членство України в Європейському Союзі. У червні цього ж року відбулися рішення Ради та Парламенту ЄС, якими погоджено отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. Експерти вважають, що надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС стане сигналом кремлю, що Україну не залишили на роздоріжжі, а відтак сприятиме її перемозі у війні проти росії [5].

Поки ще зарано стверджувати про всеохопну адаптацію до нормативів ЄС вітчизняних норм законодавства, технічних умов, регламентів та інших параметрів діяльності підприємств, екології, соціальної сфери. Адепти песимістичного підходу, наприклад, міністр закордонних справ Австрії вважає, що повний процес приєднання України супроводжуватиметься "тривалим процесом адаптації, який, безумовно, не може бути досягнутий у найближчі п'ять-десять років" [6].

Шлях українського законодавства до норм і правил ЄС можна поділити на кілька етапів. **Перший етап** розпочався у 1994 році, коли було укладено Угоду про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною і Європейським Співтовариством та їх державами-членами. Тривав майже 20 років. Це була перша угода, підписана ЄС з країнами колишнього Радянського Союзу, що можна поставити у заслугу тодішньому керівництву України. Але потім під впливом рф темпи євроінтеграції України знизилися і почався розворот у бік росії та СНД.

Новий поштовх європрагнень українців відбувся у 2013-2014 рр. завдяки Євромайдану. Укладення Угоди про Асоціацію між ЄС і Україною від 2014 року можна вважати початком **другого етапу** наближення до ЄС [7]. Уряд України

повідомляє, що станом на кінець 2021 року угода виконана на 63%, незалежні експерти зазначають 49%) [5].

На сьогодні вимоги до бухгалтерського обліку, фінансової звітності, аудиту, оподаткування регулюються наступними профільними директивами ЄС (табл.).

Таблиця

Директиви ЄС, що регулюють методики бухгалтерського обліку, фінансової звітності, аудиту, оподаткування

Сфера	Назва Директиви
Бухгалтерський облік і фінансова звітність	Директива 2013/34/ЄС від 26 червня 2013 року про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язані з ними звіти певних типів компаній, що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради 78/660/ЄЕС і 83/349/ЄЕС; Директива 2014/95/ЄС Європейського парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року, що вносить поправки до Директиви 2013/34/ЄС, щодо розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами і групами
Аудит	Директива 2014/56/ЄС від 16 квітня 2014 р., що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річних звітів та консолідованих звітів (стосується Європейського економічного простору)
Оподаткування	Директива Ради ЄС № 86/560/ЄЕС від 17.11.1986 року про гармонізацію законодавства держав-членів про податки з обороту – заходи для відшкодування податку на додану вартість суб'єктам оподаткування, які не засновані на території Співтовариства
	Директива Ради № 92/83/ЄЕС від 19.10.1992 року щодо гармонізації структур акцизних зборів на спирт та алкогольні напої
	Директива Ради № 2003/96/ЄС від 27.10.2003 року про реструктуризацію системи Співтовариства щодо оподаткування електроенергії
	Директива № 2006/112/ЄС від 28.11.2006 року про спільну систему податку на додану вартість
	Директива Ради № 2007/74/ЄС від 20.12.2007 року про звільнення від податку на додану вартість і мита на товари, що ввозяться особами, які подорожують з третіх країн
	Директива Ради № 2011/64/ЄС від 21 червня 2011 року про структуру та ставки акцизного збору на тютюнові вироби

Джерело: складено на підставі [4].

Фундаментальні норми щодо фінансової звітності та аудиту відповідно до Директив ЄС втілено у змінах до закону України про бухгалтерський облік та фінансову звітність та закону України про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність від 2018 р. Приведені у відповідність новим нормам і національні стандарти бухобліку (Н(П)СБО). Тому цілком обґрунтовано можна

вважати, що на сьогодні сфера фінансової звітності підприємств та її аудиту на рівні законодавчого забезпечення в цілому гармонізована з профільними нормативами ЄС. За нашою оцінкою, приблизно на 90-95 %. Постійному удосконаленню підлягає електронний формат подання фінансової звітності.

Певний «люфт» у виконанні положень Директиви 2013/34/ЄС та Директиви 2014/95/ЄС ми припускаємо з причини інваріантності їхніх норм. Це стосується, зокрема, формату та переліку статей балансового звіту та звіту прибутку та збитку, інших положень звітності. Так, балансовий звіт дозволяється подавати як у горизонтальному, та і вертикальному форматі. Звіт про прибутки та збитки може бути поданий в одному або двох форматах, що наведені у додатках V та VI до Директиви (за функцією або характером витрат) [8].

Українські підприємства складають баланси, як правило, за горизонтальним форматом, що не протирічить Директиві 2013/34/ЄС. Окремі розбіжності у назві статей звіту не є принциповими, а відображають історичну практику країни. Прибутки або збитки українські підприємства подають в одному звіті про сукупний дохід (звіті про фінансові результати) у чотирьох розділах. Проте назви звіту відрізняються, що не є суттєвою перешкодою для їх ідентифікації.

Інші форми фінансової звітності – звіт про рух коштів, звіт про власний капітал, не вимагаються Директивами ЄС - великі та середні компанії країн-членів самостійно визначають формати таких звітів відповідно до національних або міжнародних стандартів.

Крім того, поза нормами Директив ЄС залишилися аспекти первинного обліку господарських операцій, ведення облікових реєстрів, способів автоматизації (цифровізації) обліку, інвентаризації майна тощо. В країнах ЄС їх відносять до технологічних питань обліку і національної специфіки. Отже, залишається чимало не врегульованих директивами аспектів обліку, які дають простір творчості бухгалтерам компаній країн-членів, а також українським бухгалтерам та іншим фахівцям, причетних до облікових процесів на підприємствах. Тому під час оцінки впровадження норм директив ЄС та Угоди від 2014 року потрібно, на наш погляд, акцентувати увагу на відповідності національних норм фундаментальним положенням профільних директив ЄС і Угоди. Центральне місце в цьому аналізі мають займати зміст статей фінансових звітів та порядок їхнього розкриття в основних звітах або у примітках. Зокрема, слід дотримуватися принципів первісної оцінки активів при їх придбанні або створенні за собівартістю, розраховувати доходи і витрати діяльності з урахуванням принципу відповідності тощо. Такі принципи (підходи) мають аналогічний зміст у звітах українських та європейських підприємств.

Щодо розбіжностей у європейських країнах, законодавство про бухгалтерський облік Польщі, наприклад, дозволяє певні розбіжності між

національним нормами і Директивою 2013/34/ЄС щодо подання і розкриття окремих статей звітності. І це не викликає критичних зауважень з боку урядових структур ЄС [4].

Додатково до традиційних фінзвітів Директивою 2014/95/ЄС для великих та середніх компаній введено звіт про управління та звіт про корпоративне управління компанії [5]. Законодавство України не містить детальних норм щодо їх складання. Для видобувних підприємств введено про звіт про платежі на користь уряду. Цей звіт передбачений законодавством України в контекст і прозорості видобувних галузей [9].

Інші зовнішні звіти компаній нефінансового характеру (статистичні, податкові, інтегровані, соціальні, екологічні) не регулюються нормативами ЄС. Також не підпадають під регулювання внутрішні звіти підприємств та технології бухгалтерського обліку і частково методики обліку. Немало важно, що директиви ЄС на тлі глобалізаційних тенденцій заохочують компанії до застосування МСБО/МСФЗ, стандартів інтегрованої звітності і по суті не протирічать їм. Таким чином, Директиви ЄС мають статус регіональних нормативів, яких мають дотримуватися крана-член ЄС та кандидати у члени.

Таким чином, нормативне забезпечення фінансових звітів українських підприємств з урахуванням таксономічних аспектів їх складання в умовах сучасних засобів автоматизації і цифровізації в цілому відповідає нормативам ЄС або не протирічить їм.

З інших аспектів Угоди від 2014 року, наближених до фінансової звітності, незалежні експерти вважають суттєвим невиконання положень у сферах фінансового співробітництва та боротьби з шахрайством» (76%), захисту прав споживачів (52 %), митних питань (48%) [6].

За статистикою, країнам ЄС у середньому знадобилося близько 8,4 років для прийняття до лав співтовариства. І одна з причин довгого шляху – зволікання з виконанням домашнього завдання, яке мінімізує негативні наслідки та дозволяє отримати вигоди від інтеграції [5].

Третім етапом євроінтеграції, на наш погляд, стає період від набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС (від 2022 року) і вступу до лав співдружності. Науковцям належить досліджувати нові вимоги та знаходити способи їх реалізації у вітчизняному законодавстві. Експертам варто зосередити увагу на конкретних методиках фінансової і нефінансової звітності та її аудиту.

Висновки. Аналіз вказує, що шлях України до ЄС був складним і довгим. На сьогодні ніхто не зможе назвати дати набуття Україною повного членства в ЄС. Адаптація бухгалтерських та і аудиторських аспектів до вимог Директив ЄС в основному виконана у 2018 році, коли були прийняті важливі зміни до профільних законів з бухгалтерського обліку та аудиту. Наша оцінка відповідності їхніх норм вимогам Директив ЄС складає 90-95 %. Тим самим, ці

важливі сфери підприємницької діяльності подають приклад того, як процес можна швидко адаптувати до вимог ЄС і досягти позитивного результату. Серед пріоритетів на найближче майбутнє вважаємо за потрібне розвивати прийоми цифровізації обліку та звітності в аспекті євроінтеграції.

Література:

1. Голов С. Регулювання бухгалтерського обліку і аудиту в ЄС та виклики для України. / С. Голов / Бухгалтерський облік і аудит. – 10/2014. С.5-15.
2. Зубілевич С. Облікова Директива ЄС, її вплив на склад і зміст звітів європейських компаній та перспективи для України / С. Зубілевич // Бухгалтерський облік і аудит. – 7/2014. С. 3-17.
3. Пархоменко В. Євроконвергенція бухгалтерського обліку. /В. Пархоменко/ Бухгалтерський облік, №8/2014 р., С. 3-5.
4. Гармонізація бухгалтерського обліку та оподаткування на підприємствах України в контексті нормативів ЄС : монографія [О. І. Малишкін, К. В. Безверхий, І. С. Ковова, С. М. Семенова, С. М. Шуляренко, В. П. Карев]; за наук. ред. О. І. Малишкіна. К.: «АртЕк», 2018. 418 с.
5. Електронний ресурс : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3473172-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-na-clenstvo-v-es-stane-signalom-kremlu-kuleba.ht>
6. Електронний ресурс : <https://world.segodnya.ua/world/europe/ukraina-ne-mozhet-vstupit-v-es-v-blizhayshe-pyat-desyat-let-ministr-avstrii-1618989.ht>
7. Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року – 212 с. [Електронний ресурс]: comeuroint.rada.gov.ua/comeuroint/doccatalog/document?id=5
8. Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та відповідні звіти певних типів підприємств, що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиви Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС. [електронний ресурс]: <http://www.eur-lex.europa.eu/>
9. Директива 2014/95/ЄС Європейського парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року, що вносить поправки до Директиви 2013/34/ЄС, щодо розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами і групами : [електронний ресурс]: <http://www.eur-lex.europa.eu/>
10. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях. Закон України від 18.08.2018, № 2545. : [електронний ресурс]: zakon.rada.gov.ua

References:

1. Golov, S. (2014). Reguljuvannja buhgalter'skogo obliku i auditu v ES ta vikliki dlja Ukraїni [Regulation of accounting and auditing in the EU and challenges for Ukraine]. *Buhgalters'kij oblik i audit - Accounting and auditing*, 10/2014, 5-15 [in Ukrainian].
2. Zubilevich, S. Oblikova Direktiva ES, її vpliv na sklad i zmist zvitiv evropejs'kih kompanij ta perspektivi dlja Ukraїni. *Buhgalters'kij oblik i audit - Accounting and auditing*, 7/2014, 3-17 [in Ukrainian].
3. Parhomenko V. (2014). Eurokonvergencija buhgalters'kogo obliku [Euroconvergence of accounting]. *Buhgalters'kij oblik i audit - Accounting and auditing*, 8/2014, 3-5 [in Ukrainian].
4. Malishkin, O. I., Bezverhij, K. V., Kovova, I. S., Semenova, S. M., Shuljarenko, S. M., Karev, V. P. (2018). *Garmonizacija buhgalters'kogo obliku ta opodatkuvannja na pidpriemstvah*

Ukraini v konteksti normativiv ES [Harmonization of accounting and taxation at Ukrainian enterprises in the context of EU regulation]. К.: «ArtEk» [in Ukrainian].

5. *www.ukrinform.ua* <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3473172-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-na-clenstvo-v-es-stane-signalom-kremlu-kuleba.ht> [in Ukrainian].

6. *world.segodnya.ua* <https://world.segodnya.ua/world/europe/ukraina-ne-mozhet-vstupit-v-es-v-blizhayshie-pyat-desyat-let-ministr-avstrij-1618989.ht> [in Ukrainian].

7. Ugoda pro asociaciju mizh Ukraïnoju ta Єvropskim sojuzom z odnieï storoni, ta Єvropskim Sojuzom, Єvropskim spivtovaristvom z atomnoï energii i ïhnimi derzhavami-chlenami, z inshoï storoni [Association Agreement between Ukraine and the European Union, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand,]. *komevoint* Retrieved from comevoint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=5 [in Ukrainian].

8. Direktiva 2013/34/ЄS Єvropskogo Parlamentu ta Radi vid 26 chervnja 2013 roku pro richnu finansovu zvitnist', konsolidovanu finansovu zvitnist' ta vidpovidni zviti pevnih tipiv pidpriemstv, shho vnosit' zmini do Direktivi 2006/43/ЄS Єvropskogo Parlamentu ta Radi ta skasovue Direktivi Radi 78/660/ЄES ta 83/349/ЄES [Directive 2013/34/EC of the European Parliament and of the Council of June 26, 2013 on annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of enterprises, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC]. *www.eur-lex.europa.eu* Retrieved from <http://www.eur-lex.europa.eu/> [in Ukrainian].

9. Direktiva 2014/95/ЄS Єvropskogo parlamentu ta Radi vid 22 zhovtnja 2014 roku, shho vnosit' popravki do Direktivi 2013/34/ЄS, shhodo rozkrittja nefinansovoï ta riznomanitnoï informacii dejakimi velikimi pidpriemstvami i grupami [Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of October 22, 2014, amending Directive 2013/34/EU on the disclosure of non-financial and miscellaneous information by certain large enterprises and groups]. *www.eur-lex.europa.eu* Retrieved from <http://www.eur-lex.europa.eu/> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukraïni “Pro zabezpechennja prozorosti u vidobuvnih galuzjah” [The Law of Ukraine “On ensuring transparency in extractive industries”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].

УДК 657: 331.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-228-234](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-228-234)

Мигаль Дар'я Юріївна магістр, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (097)-214-45-95

Уманська Вікторія Григорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (067)-707-52-54 <https://orcid.org/0000-0003-1669-7255>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Організація обліку з оплати праці займає провідне місце в обліковій системі підприємства. Заробітна плата водночас є однією з найбільш ризикових систем бухгалтерського обліку та вагомою соціально-економічною категорією оскільки повинна враховувати інтереси відразу декількох сторін – держави, роботодавця та найманого працівника. В сучасних реаліях підприємства на власний розсуд встановлюють форму заробітної плати, умови преміювання, кількість працівників. Як наслідок своєчасні та достеменні розрахунки по оплаті праці з працівниками є основним мотиватором для нарощення виробничих потужностей підприємства, підтримки безперервного виробництва, підвищення якості та конкурентоспроможності виробленої продукції (наданих послуг).

Метою цієї статті є розкриття сутності та значення обліку розрахунків з оплати праці в сучасних умовах господарювання. У дослідженні розглянуто різні трактування поняття «заробітна плата», законодавчо-нормативне забезпечення розрахунків з працівниками, первинна документація, основні проблемні питання щодо обліку операцій із розрахунків по оплаті праці працівників на підприємстві, наведено пропозиції їх вирішення та обумовлені завдання удосконалення цих операцій.

Під час дослідження встановлено, що організація обліку з оплати праці займає провідне місце в обліковій системі підприємства, адже він ведеться в обов'язковому порядку.

Протягом останнього часу впроваджувалися зміни в документальній та нормативній базах з оплати праці на підприємствах, щоб організувати ведення

бухгалтерського обліку в Україні у відповідність до вимог МСФЗ. Ці події зумовлюють актуальність розгляду питання особливостей організації бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці на підприємстві сьогодні.

Ключові слова: заробітна плата, тарифна система, бухгалтерський облік, організація оплати праці, структура заробітної плати, мінімальна заробітна плата, методика удосконалення.

Myhal Darya Yuriivna Master, Bohdan Khmelnytskyi National University at Cherkasy, Shevchenko blvd., 81, Cherkasy, 18031, tel.: (097)-214-45-95

Umanska Viktoriia Hryhorivna PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of enterprise economics, accounting and auditing, Bohdan Khmelnytskyi National University at Cherkasy, Cherkasy, Shevchenko blvd., 81, Cherkasy, 18031, tel.: (067)-707-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-1669-7255>

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE ACCOUNTING OF CALCULATIONS FOR THE PAYMENT OF PERSONNEL AT THE ENTERPRISE

Abstract. Organization of payroll accounting takes a leading place in the company's accounting system. At the same time, the salary is one of the most risky accounting systems and a significant socio-economic category because it must take into account the interests of several parties at once - the state, the employer and the employee. In modern realities, enterprises set the form of wages, terms of bonuses, and the number of employees at their own discretion. As a result, timely and accurate payment calculations with employees are the main motivator for increasing the production capacity of the enterprise, supporting continuous production, improving the quality and competitiveness of the manufactured products (services provided).

The purpose of this article is to reveal the essence and meaning of accounting for labor payments in modern business conditions. The research examines various interpretations of the concept of "wages", legislative and regulatory support for settlements with employees, primary documentation, the main problematic issues regarding the accounting of operations from the settlement of workers' wages at the enterprise, proposals for their solutions are given, and tasks for improving these operations are given.

During the study, it was established that the organization of payroll accounting takes a leading place in the accounting system of the enterprise, because it is conducted in a mandatory manner.

During the last time, changes were implemented in the documentary and normative bases for labor payment at enterprises in order to organize accounting in

Ukraine in accordance with the requirements of IFRS. These events lead to the relevance of consideration of the specifics of the organization of accounting for payroll calculations at the enterprise today.

Keywords: salary, tariff system, accounting, organization of payment of labor, salary structure, minimum salary, method of improvement.

Постановка проблеми. Спад виробництва і закриття підприємств під час пандемії COVID-19 та воєнних дій на території України, нестабільність законодавчого регулювання в зв'язку з поступовою інтеграцією до Європейського союзу, скорочення чисельності працівників, зарплати «у конвертах» - одні з головних питань сучасного соціально-економічного стану України, що потребують вирішення. Саме вони надають актуальності дослідженню організації бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці персоналу на підприємстві, оскільки заробітна плата одразу виконує декілька функцій: відтворювальну, стимулюючу, регулюючу, соціальну, функцію формування та збалансованості платоспроможної ємності національного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань обліку розрахунків з оплати праці підприємства значну увагу приділяють такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені: К.Ф. Брезицька, Д. Рікардо, С.Ф. Васильчак, Г.П. Журавель, Г.А. Семенов, Л.О. Андрущенко, М.С. Пушкар, І.Б. Садовська, Н.М.Ткаченко, П.Я. Хомин, О.А. Грішнова та інші. Однак враховуючи нестабільність законодавчого регулювання обліку розрахунків з плати праці, виникає потреба додаткового дослідження для оптимізації процесу нарахування та виплати заробітної плати, що могла б підтримувати та стимулювати належний рівень продуктивності персоналу та якості його праці.

Мета статті - дослідження теоретико-методологічних та практичних аспектів обліку розрахунків з оплати праці персоналу на підприємстві та шляхи його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Організація оплати праці являє собою систему організаційно-правових засобів, спрямованих на встановлення змісту і порядку введення системи оплати праці, тарифної системи, нормування праці, відрядних розцінок, преміювання, інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат, встановлення норм оплати праці при відхиленні від тарифних умов, форм і строків виплати заробітної плати, порядку обчислення середнього заробітку, індексації зарплати у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін, компенсації зарплати у зв'язку з порушенням термінів її виплати. Організація оплати праці ґрунтується на наукових принципах, які враховують політику держави в забезпеченні мінімального рівня заробітної плати, рівень розвитку національної економіки та домінуючі форми власності й господарювання [2].

В бухгалтерському підході поняття «оплата праці» та «заробітна плата» є синонімами, тобто тотожні за змістом. Ці поняття трактуються науковцями по-різному, що пояснюється відмінними один від одного науковими поглядами дослідників(табл. 1).

Таблиця 1

Трактування поняття «заробітна плата» у літературних джерелах

№ з/п	Автор	Визначення
1.	Закон «Про оплату праці»	Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [1].
2.	Брезицька К.Ф.	Заробітна плата - це плата за працю, а її величина - це ціна праці, яка визначається на ринку праці в результаті взаємодії попиту на конкретні види праці і її пропозицію. Заробітна плата являє собою винагороду, виражену як правило, у грошовому еквіваленті, яку згідно з трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [2].
3.	Рікардо Д.	Заробітна плата є грошовим виразом "мінімуму засобів існування" [3].
4.	Васильчак С.В.	Заробітна плата - це будь-який заробіток, обчислений у грошовому виразі, що його за трудовим договором власник, або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги.
5.	Ведерников М.Д.	Заробітна плата є первинним доходом домашніх господарств, який передбачає винагороду в грошовій або натуральній формі, що має бути виплачена роботодавцем найманому працівнику за роботу, виконану у звітному періоді [5].
6.	Покропивний С.Ф.	Заробітна плата як економічна категорія відображає відносини між найманими працівниками і роботодавцями щодо розподілу новоствореної вартості (доходу). Якщо для перших заробітна плата є основною формою доходу, то для інших - елементом витрат на виробництво, чинником конкурентоспроможності продукції, складовою доходу підприємства.

Аналізуючи різні трактування «заробітної плати» можна дійти висновку, що недоцільно тлумачити поняття лише з однієї позиції. В повній мірі передає визначення О.А. Грішнова. Так, з позицій економічної теорії, заробітна плата - це економічна категорія, що відображає відносини між роботодавцем і найманим працівником з приводу розподілу новоствореної вартості. В умовах ринкової економіки заробітна плата - це елемент ринку праці, що складається в результаті взаємодії попиту на працю і її пропозиції і виражає ринкову вартість використання найманої праці. З позицій економіки праці, заробітна плата - це винагорода або заробіток, обчислений у грошовому виразі, який за трудовим договором роботодавець сплачує працівникові за роботу, яку виконано або має бути виконано. З позиції найманого працівника, заробітна плата - це основна частина його трудового доходу, який він отримує в результаті реалізації здатності до праці і який має забезпечити об'єктивно необхідне відтворення робочої сили. З позицій підприємця, заробітна плата - це елемент витрат виробництва і водночас головний чинник забезпечення матеріальної зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці [5].

Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 966 - XIV, для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство може самостійно обрати форму його організації, розробити структуру, призначати відповідальних осіб, затверджувати форми первинних документів та графік документообігу тощо [6].

Організація обліку оплати праці першочергово полягає в проведенні нарахувань та виплаті заробітної плати в обмежені терміни, регулювання трудових ресурсів підприємства та ефективного використання робочого часу. Так, наприклад, раціональне планування фонду оплати праці допомагає реалізувати основні функції заробітної плати – стимулююча (постійно стимулювати працівника в покращенні результатів своєї діяльності) та соціальна (унікати дискримінації на підприємстві, забезпечити рівну заробітну плату в однакових умовах). Як наслідок при плануванні фонду оплати праці доцільно керуватися такими критеріями: доцільність, керованість та гнучкість.

Первинний облік з оплати праці персоналу має вплив на повноту, своєчасність, правдивість та справедливність розрахунків з працівниками підприємства. На сьогоднішній день на державному рівні запроваджено законодавчо-правову базу по регулюванні виплати заробітної плати відповідно до міжнародних норм. Основними нормативно-правовими документами з організації та регулювання оплати праці з України є: Закон України про оплату праці, Кодекс законів про працю, Закон України «Про відпустки», Закон України «Про охорону праці», Постанова Кабінету Міністрів України «Про

затвердження порядку обчислення середньої заробітної плати», П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 26 «Виплати працівникам».

Однак залишається потреба в удосконаленні первинної документації для галузевих форм первинної документації, що будуть враховувати всі особливості галузей. Одним із шляхів удосконалення системи організації бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці працівників є зменшення кількості первинної документації за рахунок впровадження накопичувальних документів. Зокрема Семенов Г.А., Андрущенко Л.О розробляючи внутрішні документи зазначає, що необхідно:

- розширювати практику персоніфікації ставок і окладів найбільш кваліфікованим працівникам, орієнтованим на підвищення ефективності праці;
- враховувати галузеві особливості, зокрема при створенні системи стимулювання, встановлювати спеціальні, специфічні фактори оцінок робіт для методу бальної системи преміювання, для кожної категорії персоналу, посилюючи регуляторну і стимулюючу функції заробітної плати;
- до переліку факторів та критеріїв оцінювання умов преміювання включати рівень кваліфікації, ступінь відповідальності виконаної роботи, рівень професійної майстерності, ініціативності, стаж роботи, результати кваліфікаційної атестації робітників тощо, які відповідають сучасним реаліям, тактиці та стратегії управління підприємством, його підрозділами й персоналом [7].

Не менш важливе місце в організації оплати праці на підприємстві займає діюча на підприємстві модель аналітичного обліку, оскільки данні обліку характеризують обсяги виробленої продукції, склад персоналу, відпрацьовані години кожним працівником та фонд заробітної плати. За рахунок своєчасного та достовірного отримання цих даних бухгалтером можлива повна та справедлива оплата праці персоналу. Це досягається за рахунок автоматизації бухгалтерського обліку, тому актуальним є необхідність постійного оновлення програмного забезпечення, що прискорить процес нарахування та виплати заробітної плати.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні запроваджено нормативно-правову базу для регулювання розрахунків з оплати праці відповідно до міжнародних трудових норм. Однак питання покращення системи документального оформлення бухгалтерського обліку праці та її оплати залишається не до кінця вирішеним – є потреба в розробці нових та удосконаленні вже існуючих форм первинних документів на підприємстві, впровадження закордонного досвіду.

Слід звернути увагу на те, що в Україні присутня не досконала система оплати праці в специфічних галузях (так, наприклад, в державному секторі оплата праці нижча, ніж в приватному за однаковий об'єм виконаної роботи).

Розмір заробітної плати повинен безпосередньо залежати від результатів праці та стимулювати підвищення ефективності роботи (підвищення кількісних та якісних показників).

Література:

1. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
2. Брезицька К. Ф. Аналіз сучасних систем оплати праці в зарубіжних країнах. Управління розвитком. № 8(105). 2011 С. 30-31.
3. Дружиніна В.В., О.І.Чорноус. Оптимізація фонду заробітної плати на підприємствах в умовах кризи. Актуальні проблеми економіки. 2011. №9- С.112-117.
4. Ведерников М.Д. Ринковий механізм регулювання оплати праці робітників (проблеми теорії і практики). Монографія. - Хмельницький: Евріка, ТОВ, 2001. 288 с.
5. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. 4-те вид., оновлене. - К.: Знання, 2009. - 390 с.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Законом України від 16.07.1999 р. № 966 – XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
7. Семенов Г.А. Організація обліку розрахунків з персоналом з оплати праці. Держава та регіони. – 2009. - № 2. – С.180-187.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro oplatu praci : pryiniaty 24.03.2002 № 108/95-BP [Law of Ukraine On Remuneration from 24.03.2002 № 108/95-BP]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian]
2. Bereznytska K. V. (2011) Analiz suchasnykh system oplaty pratsi v zarubizhnykh krainakh [Analysis of modern wage systems in foreign countries]. Upravlinnya rozvytkom [Development management]. . № 8(105). 30-31. [in Ukrainian]
3. Druzhynina V.V., & O.I. Chornoys. (2011) Optymizatsiya fondu zarobitnoi platu na pidpryyemstvakh v umovakh kryzy [Optimization of the wage fund at enterprises in crisis conditions]. Aktyalni problem ekonomiky [Актуальні проблеми економіки]. №9. 112-117. [in Ukrainian].
4. Vedernykov M.D. (2001). Rynkovyi mekhanizm regulyuvannya oplaty pratsi robitnykiv (problemy teorii I praktyky) [The market mechanism for regulating workers' wages (problems of theory and practice)] 288. [in Ukrainian]
5. Hrishnova O.A. (2009) Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny [Labor economics and social and labor relations]. 390. [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini pryiniaty 14.10.2014 № 1702-VII .[Law of Ukraine About accounting and financial reporting in Ukraine from 14.10.2014 № 1702-VII] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18/ed20180701>. [in Ukrainian]
7. Semenov H.A. (2009). Orhanizatsiya obliku rozrakhunkiv z personalom z oplaty pratsi [Organization of accounting of payments with personnel for labor]. Derzhava ta rehiony [State and regions]. №2. 180-187. [in Ukrainian]

УДК:004.9:657:005.93

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-235-248](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-235-248)

Ніколенко Лариса Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та системології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», пр- т Перемоги 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (066) 705-80-40, <https://orcid.org/0000-0003-2721-9646>

Красюк Юлія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та системології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», пр- т Перемоги 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (067) 937-26-62, <https://orcid.org/0000-0003-4349-3119>

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ЗВІТНОСТІ В РОЗРІЗІ КРАЇН ДЛЯ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ BEPS

Анотація. Одним з важливих аспектів реалізації Кроку 13 Плану BEPS (протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування) є приєднання України до автоматичного обміну податковою інформацією. Тому стає актуальним впровадити в Україні комплексну автоматизацію щодо підготовки звітності в розрізі країн згідно з Директивою ЄС про обов'язковий автоматичний обмін інформацією в податковій сфері. Тобто задля забезпечення прозорості й ефективності процесу обробки і аналізу інформації необхідно мати концептуальні рішення по автоматизації процесів підготовки та контролю таких звітів.

Впровадження ефективного інструментарію автоматизованого обміну даними між визначеними суб'єктами господарювання (МГК та податковими органами) передбачає створення та застосування універсальної інформаційної системи для ефективного податкового адміністрування. Переваги такої системи полягають в підвищенні ефективності операційної діяльності та прискоренні процесу підготовки СвСР звітності. У той же час автоматизація сприяє розробці власного унікального підходу, який забезпечує швидкий та чіткий процес підготовки звітів в розрізі країн та оперативне отримання результату.

Це повинно бути комплексне рішення, яке включає аналітичні, методологічні та візуальні інструменти, що дозволяють скласти загальну картину поточного стану податкового стану МГК та ризиків по розмиванню прибутків, мати серйозний ступінь захисту задля збереження конфіденційності

інформації, бути універсальним інструментом для ефективного податкового адміністрування.

Впровадження уніфікованого та впорядкованого процесу автоматизації підготовки податкових звітів в розрізі країн дозволить: здійснювати агрегацію даних по групі в цілому; здійснювати аналіз даних CbCR звіту згідно з інструкцією ОЕСР щодо ефективної оцінки податкових ризиків; мати єдине сховище інформації, що надає доступ до архіву даних та аналітики з аналізом податкових ризиків на основі даних звіту країни; здійснювати оновлення схем XML з урахуванням вимог різних податкових юрисдикцій; мати доступ до методичних рекомендацій ОЕСР.

Ключові слова: ОЕСР, BEPS, МГК, автоматичний обмін інформацією в податкових цілях, звіти у розрізі країн (Country-by-Country Reports).

Nikolenko Larysa Anatoliyivna Ph.D., associate professor of the department of informatics and systemology of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Peremogi St., 54/1, Kyiv, 03057, тел.: (066) 705-80-40, <https://orcid.org/0000-0003-2721-9646>

Krasiuk Iuliia Mykolayivna Ph.D., associate professor of the department of informatics and systemology of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Peremogi St., 54/1, Kyiv, 03057, тел.: (067) 937-26-62, <https://orcid.org/0000-0003-4349-3119>

AUTOMATION OF THE PREPARATION OF REPORTS BY COUNTRY FOR THE TAX ADMINISTRATION WITH THE PURPOSE OF PREVENTING BEPS

Abstract. One of the important aspects of the implementation of Step 13 of the BEPS Plan (countering tax base erosion and profit evasion) is the joining of Ukraine to the automatic exchange of tax information. Therefore, it is becoming urgent to introduce complex automation in Ukraine regarding the preparation of reports by country in accordance with the EU Directive on the mandatory automatic exchange of information in the tax field. That is, to ensure the transparency and efficiency of the information processing and analysis process, it is necessary to have conceptual solutions for automating the processes of preparation and control of such reports.

The implementation of an effective toolkit of automated data exchange between certain business entities (MNC and tax authorities) involves the creation and application of a universal information system for effective tax administration. The advantages of such a system are in increasing the efficiency of operational activities and speeding up the process of preparation of CbCR reporting. At the same time,

automation contributes to the development of its own unique approach, which ensures a quick and clear process of preparing reports by country and prompt obtaining of results.

It should be a comprehensive solution that includes analytical, methodological and visual tools that allow you to create an overall picture of the current state of the tax situation of the MGC and the risks of erosion of profits, have a serious level of protection for the preservation of information confidentiality, and be a universal tool for effective tax administration.

Implementation of a unified and orderly process of automating the preparation of tax reports across countries will allow: aggregation of data for the group as a whole; to analyze the data of the CbCR report in accordance with the OECD instruction on the effective assessment of tax risks; have a single repository of information that provides access to the data archive and analytics with tax risk analysis based on country report data; update XML schemas taking into account the requirements of different tax jurisdictions; have access to methodological recommendations of the OECD.

Keywords: OECD, BEPS, MGK, automatic exchange of tax information, Country-by-Country Report.

Постановка проблеми Сучасний світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій та постійним підвищенням рівня автоматизації. Щоб залишатися конкурентоспроможними компаніям необхідно стежити за розвитком технологій та впроваджувати нові технологічні рішення. Звичайно, податкова функція компаній не є винятком, бо в даний час у світі відбуваються важливі процеси, які стануть основою для переходу на новий рівень податкової співпраці між учасниками світової спільноти. Все більше країн світу приєднуються до міжнародних податкових угод, якими передбачається обмін інформацією. Велике поширення набуває саме автоматичний обмін податковою інформацією.

Для України важливо не залишатися осторонь процесів міжнародного податкового співробітництва та враховувати вигоди від участі у загальносвітових процесах. Також доцільно спиратися на досвід розвинених країн, які вже пройшли певні етапи на шляху побудови прозорого податкового середовища, що дозволить заощадити ресурси та уникнути певних помилок.

Основними напрямками розвитку компаній на шляху підготовки податкової звітності, яка є предметом міжнародного обміну, є:

- скорочення термінів підготовки звітності;
- стандартизація операцій;
- автоматизація процесів.

Згідно з Конвенцією про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах (до якої Україна приєдналась ще 17.12.2008 р.) між країнами-

учасницями повинен здійснюватися обмін податковою інформацією та надаватися допомога у стягненні податків [1]. Тобто перед Україною постає нагальне питання при приєднанні до автоматичного обміну звітами в розрізі країн (Country-by-Country Reporting — CbCR), згідно з Директивою ЄС про обов'язковий автоматичний обмін інформацією в податковій сфері [2], мати концептуальні рішення щодо адміністрування процесів підготовки та контролю таких звітів. Саме ступінь автоматизації цих процесів є одним із найважливіших передумов як при підготовці звіту, так і при створенні умов забезпечення конфіденційності та відповідного використання звітів у розрізі країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговоренням організаційних та технічних підходів щодо автоматичного обміну звітами в розрізі країн та розроблення концептуальних рішень для автоматизації процесів підготовки звітності та податкового адміністрування з метою протидії ВЕРЗ в частині напрямів імплементації норм ОЕСР з питань конфіденційності інформації, яка є предметом міжнародного обміну займаються вчені та практики зарубіжних країн [3-4] та й в Україні [5-8]. Їх дослідження та обговорення побудоване на вивченні та аналізі документів міжнародних організацій, які надають рекомендації по впровадженню в юрисдикціях податкового адміністрування при приєднанні до системи автоматичного обміну податковою інформацією між країнами-учасницями. Однак нагальність проблеми вимагає від вітчизняних науковців не тільки вивчення досвіду, а й розробки уніфікованих підходів щодо автоматичної підготовки звітів в розрізі країн для практичного застосування їх податковому адмініструванню.

Мета статті. Компаніям необхідно готувати та надсилати до контролюючих органів трирівневий пакет звітності, що розкриває інформацію про глобальний розподіл доходів. CbCR звіт має бути підготовлений усіма транснаціональними корпораціями, загальний річний оборот яких перевищує 750 млн. євро. Ціль CbCR звіту — підвищити прозорість оподаткування, шляхом надання податковим органам достатньої інформації, що дозволяє оцінити ризики та проаналізувати структуру податкового навантаження у міжнародних групах компаній (МГК). МГК — це сукупність організацій та (або) іноземних структур без утворення юридичної особи, для яких одночасно виконуються такі умови: для такої групи компаній складається консолідована фінансова звітність; хоча б одне з підприємств (або структура без утворення юридичної особи), що входять до групи, є податковим резидентом країни. У загальному випадку звітність, яку мають подавати учасники-платники податків МГК, включає наступні документи:

- повідомлення про участь у міжнародній групі компаній;
- відомості щодо міжнародної групи компаній, учасником якої є платник податків;
- CbCR звіт.

Уся звітність подається до контролюючих органів (податкової служби України) лише в електронній формі. Тому стає актуальним задля підтримки реалізації ініціативи щодо дотримання договірних зобов'язань з обміну інформацією та забезпечення прозорості й ефективності всього процесу обробки і аналізу інформації, впровадити в Україні комплексну автоматизацію щодо підготовки такої звітності. Це є необхідною умовою податкового адміністрування при приєднанні до системи автоматичного обміну податковою інформацією між країнами-учасницями такого обміну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звіт в розрізі країн включає основні показники економічної діяльності міжнародних груп компаній, на основі підтверджених відповідних документів, та має бути переданим до податкових органів у зазначені терміни. Цей звіт містить інформацію про фінансові показники, чисельність працівників МГК у розрізі податкових юрисдикцій її присутності та інформацію про основні види діяльності кожної компанії МГК згідно з встановленим форматом. Підготовка такого звіту, відповідно до вимог BEPS13 [9], який подає материнська компанія міжнародної групи компаній до юрисдикції за її місцем розташування або уповноважений учасник МГК до юрисдикції за місцем знаходження уповноваженого учасника МГК, має відбуватися тільки в автоматичному режимі в електронній формі.

Процедури імплементації міжнародних рекомендацій щодо передачі та накопичення отриманої в рамках міжнародного обміну податкової інформації були відображені у загальних положеннях Закону України «Про затвердження форми та Порядку заповнення Звіту в розрізі країн міжнародної групи компаній» [10]. Так у пункті 6 даного Закону зазначено, що звіт у розрізі країн міжнародної групи компаній подається платниками податків до контролюючого органу засобами електронного кабінету в електронній формі із дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги» та Порядку обміну електронними документами з контролюючими органами [11–13]. А пунктами 7 та 8 цього ж Закону визначено що Звіт, поданий платником податків, є об'єктом автоматичного обміну податковою та фінансовою інформацією (далі — автоматичний обмін інформацією). Звіт формується із застосуванням схеми даних за правилами eXtensibleMarkupLanguage (XML). XML-схема звіту ґрунтується на вимогах Country-by-Country Return XML Schema (v 2.0) [14]. XML-схема звіту із відповідним описом структури файлу та всіх його структурних елементів і атрибутів (їх найменування, формату, типу даних тощо), оприлюднюється на офіційному вебпорталі Державної податкової служби України».

Тобто для реалізації взаємодії уповноваженого учасника МГК з податковим органом виникає нагальна потреба автоматизації механізму формування звіту в розрізі країн та передачі його відповідними каналами зв'язку.

Вже існують ефективні рішення у галузі автоматизації бізнес-процесів для звітування до податкових організацій. Так, наприклад, компанія KPMG розробила декілька програмних продуктів для автоматизації процесів трансферного ціноутворення та підготовки звіту в розрізі країн [15]:

- TP Documentation Tool — система для управління процесами підготовки документації з трансферного ціноутворення на рівні групи компаній;
- TP Notification Converter — рішення для підготовки повідомлень про контрольовані угоди;
- BEPS Automation Tool — рішення для автоматизації процесу підготовки та аналізу даних CbCR звіту щодо ефективної оцінки податкових ризиків.

На даний час усі МГК використовують у своїй діяльності спеціальні облікові системи з метою трансформації, консолідації та підготовки звітності. Основна властивість таких систем полягає в тому що вони забезпечують:

- прозорість діяльності компанії на всіх рівнях;
- відповідність найвищим стандартам світової практики щодо надання зовнішнім користувачам даних фінансової звітності;
- підвищення довіри з боку інвесторів та кредиторів;
- підвищення якості звітності, що надається;
- скорочення витрат, пов'язаних із веденням обліку та підготовкою фінансової інформації за рахунок стандартизації процесів та процедур.

Тобто за ефективну організацію та продуктивність процесів формування звітності в розрізі країн, її достовірність та якість при трансформації з існуючої облікової системи відповідає автоматизована система, яка забезпечує координацію і контроль процесу підготовки звітності та здійснює моніторинг даних.

Розглянемо досвід інших країн саме щодо трансформації облікових даних при складанні CbCR звіту. Значна кількість учасників дослідження в США (приблизно 40 %) проводять трансформацію звітності у програмі Excel. Але можна стверджувати, що процес, який реалізований за допомогою трансформації з Excel, не є автоматизованим. Відповідно, автоматизацією є перехід компанії від використання Excel до спеціальної бухгалтерської програми. Проте для груп, що складаються не більше ніж з 10 організацій, трансформація яких вимагає невеликої кількості коригувань, Excel може бути оптимальним рішенням. Істотною перевагою рішень на базі SAP, Oracle та інших IT рішень є застосування стандартних алгоритмів обробки даних з метою трансформації.

Серед груп з більшою виручкою спостерігається вищий рівень автоматизації процесу трансформації звітності. Як правило, компаніям з виручкою понад 1 млрд доларів США потрібно консолідувати понад 10

юридичних осіб. Отже, їм доводиться опрацьовувати велику кількість трансформаційних таблиць, що робить більш ефективним використання програмного забезпечення для підготовки звіту та використання спеціальних обліково-інформаційних систем. Процес складання звіту насамперед автоматизують великі групи. Їм потрібно скласти велику кількість окремих трансформаційних моделей. Це завдання ефективно вирішується за допомогою програмного забезпечення. Одним із найбільш трудомістких етапів процесу є елімінація внутрішньо групових оборотів. Для груп з великою кількістю дочірніх підприємств матриці звіряння є дуже об'ємними. Метою є як збір точних та повних даних щодо залишків у розрахунках та оборотах між компаніями, так і своєчасне виявлення всіх розбіжностей. Вирішити це завдання за допомогою інформаційної системи значно простіше. Ступінь автоматизації істотно вищий серед компаній із виручкою понад 1 млрд. доларів США. В окремих випадках компанії проводять часткову автоматизацію. Найчастіше компанії, які автоматизували якісь облікові процеси, використовують такі програми як SAP. Але SAP вибирають компанії з виручкою більше 1 млрд доларів США [16].

В таблиці 1 надані основні процеси з перевірки інформації перед формуванням та складанням звітів при автоматичному обміні даних.

Таблиця 1

Алгоритми трансформації даних при підготовці звітів в розрізі країн

Процеси	Алгоритм процесу	Періодичність	Системи
Перевірка формування податку на прибуток у бухгалтерському та податковому обліку	Алгоритм полягає в запуску транзакцій у SAP, перевірці даних та формуванні реєстру розбіжностей	В період закриття	SAP, Outlook, Excel
Перевірка правил формування вартості основних засобів та нематеріальних активів	Процес полягає у вивантаженні даних із SAP, перевірці даних та формуванні реєстру розбіжностей на рівні рахунків та транзакцій	В період закриття	SAP, Outlook, Excel
Обробка банківських виписок	Процес полягає в аналізі банківських виписок, що надійшли, постановці додаткових атрибутів за певним регламентом правил і проведення проводок	Постійно	SAP, Outlook, Excel

Складено авторами на основі джерел [16].

Нові правила адміністрування звітів в розрізі країн мають й ОАЕ. Згідно з оновленим законодавством ОАЕ СбС звіт та повідомлення має подаватися лише головною материнською компанією (Ultimate Parent Entity, UPE) серед міжнародних груп компаній зі штаб-квартирою в ОАЕ. Це включає відправлення звітів і повідомлень на спеціальний портал. Дані для входу на портал можуть бути отримані після реєстрації: авторизовані користувачі зможуть увійти в

систему і подати необхідні документи. У зв'язку з цим повідомлення на новому порталі включає лише інформацію про материнську компанію, а не про інші, що входять до групи. Потрібно також зазначити, що термін подання повідомлення настає не пізніше останнього дня фінансового року. Отже, крім повторного надсилання повідомлення за попередній рік, представленого в існуючій системі повідомлень, необхідно також подавати щорічне повідомлення за поточний рік. Після надсилання повідомлення можна подавати звіт СбС. Щойно звіт (у форматі OECD XML Schema 2.0.) буде подано, Міністерство фінансів може його передавати через загальну систему передачі (Common Transmission System) відповідним компетентним органам юрисдикцій, з якими ОАЕ обмінюється даними [17].

25 лютого 2020 року ОЕСР випустила ІТ-інструменти та керівництва для підтримки технічної реалізації ініціативи щодо дотримання Договору ОЕСР (TRACE), а також для сприяння ширшому використанню загальної системи передачі ОЕСР (CTS) для обміну інформацією між податковими адміністраціями. TRACE — це стандартизована система, що дозволяє застосовувати звільненні від податку джерела виплати портфельних інвестицій та усуває адміністративні бар'єри, які впливають на здатність портфельних інвесторів ефективно вимагати зниження ставок прибуткового податку [18]. У світі впровадження TRACE ОЕСР у даний час випускає стандартизований ІТ-формат для підтримки надання інформації в рамках системи TRACE AI, XML-схеми TRACE та керівництва користувача. Також ОЕСР випустила спеціальну XML-схему та керівництво користувача, розроблені для того, щоб податкові адміністрації могли надавати відправнику структуровані відгуки про помилки які виникають щодо податкової інформації, що передається через CTS. CTS підтримує автоматичний обмін загальною інформацією про стандарти звітності, звітами за країнами та податковими ухвалами більш ніж у 100 юрисдикціях. З 2021 року CTS також підтримує широкий спектр інших обмінів, включаючи обміни на запит та спонтанні обміни, а також передачу інформації, що стосується процедури взаємної угоди, TRACE та інших форм співпраці.

Країни ЄС здійснюють обмін податковою інформацією згідно Директиви ЄС про обов'язковий автоматичний обмін інформацією в податковій сфері — CRS XML Schema. Мета такої міжнародної співпраці у податковій сфері — забезпечити взаємозв'язок між усіма профільними організаціями. Єдині або сумісні технічні рішення для звітування та обміну інформацією — це важлива складова системи стандартизованого автоматичного обміну інформацією, особливо тієї, що використовуватиметься великою кількістю юрисдикцій і фінансових установ. (наприклад, правила Due Diligence для фінансових організацій та збір даних про податкову резистенцію клієнтів) [19].

Аналізуючи вищенаведене можна стверджувати що МГК, які мають зобов'язання щодо підготовки та складанню СбСР звітів стикнуться з проблемами:

- підготовки СбСР звіту у форматі XML;
- методологічного забезпечення щодо заповнення СбСР звіту;
- аналізу підготовленого звіту на відповідність вимогам Податкового Кодексу України (ПКУ);
- розрахунком та аналізом індикаторів, які контролюються податковими органами під час вибору об'єктів для перевірки;
- адаптацією звіту (в рамках процедури secondary filing), підготовленого в інших податкових юрисдикціях, відповідно до вимог ПКУ для передачі до податкових органів;
- автоматизацією процесу підготовки звіту у форматі XML на базі автоматизованого рішення;
- конвертацією СбСР звіту у форматі XML для різних податкових юрисдикцій;
- підготовкою та складанням картки ризиків на основі Handbook on effective tax risk assessment (Інструкції ОЕСР щодо ефективної оцінки податкових ризиків) [20].

Тобто повинно бути спеціальне програмне забезпечення, функціонал якого дозволяє автоматизувати процес підготовки звітності міжнародними групами компаній. Вибір платформи для автоматизації даних є критично важливим фактором. Платформа повинна не тільки мати стандартну функціональність, призначену для автоматизації широкого спектра завдань, пов'язаних з обліком, плануванням та контролем різного масштабу, але й мати можливості до налаштування та подальшого супроводу. Функціонал рішення повинен охоплювати більшість завдань, що стоять під час підготовки фінансової звітності для міжнародного обміну податковою інформацією:

- інтеграція з різними системами;
- визначення структури МГК;
- формування «Повідомлення про участь у міжнародній групі компаній»;
- розрахунок податкових індикаторів за країнами згідно з планом BEPS,
- здійснення аналізу ризиків за індикаторами BEPS;
- автоматичне заповнення СбСР звіту;
- відправка до контролюючих органів відповідної форми звітності безпосередньо із програми (за прикладом MedOK).

Автоматизація підготовки звітності МГК може бути у рамках будь-якого програмного продукту підсистеми управління корпоративними податками.

Це повинно бути комплексне рішення, що включає аналітичні, методологічні та візуальні інструменти, що дозволяють скласти загальну картину поточного стану податкового стану МГК та ризиків щодо розмивання прибутків та мати серйозний ступінь захисту задля збереження конфіденційності інформації. Глибоке методологічне опрацювання поставлених завдань з підготовки та формування СьСР звіту з оптимальним підходом до їх технічної реалізації, гнучка функціональність та інструменти візуалізації дозволять подивитись на дані по-новому та перетворити інформацію в реальну перевагу для бізнесу. Це повинен бути універсальний інструмент для ефективного податкового адміністрування. Основними завданнями такого комплексного рішення є:

1. *Вивантаження даних* — за допомогою програмного рішення відбувається вивантаження з облікової системи або системи управління корпоративними податками усієї необхідної інформації без залучення ІТ спеціалістів.
2. *Трансформація даних* — вивантажена з ERP систем інформація приводиться в уніфікований формат без викривлення даних та завантажується в рішення, що є вбудованим в ІТ структуру.
3. *Заповнення та формування повідомлень та СьСР звітів* — можливість застосування внутрішньої системи управління процесом підготовки СьСР звіту на основі формування єдиного масиву детальних даних за всією групою (рис 1).

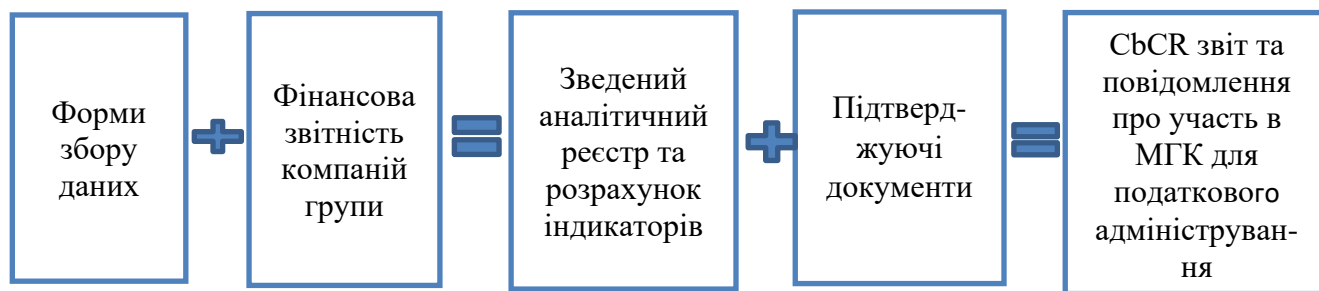

Рис. 1. Схема процесу підготовки СьСР звіту

4. *Розрахунок показників ризику та аналітика* — формування аналітичних графіків дозволить виявляти потенційні податкові ризики у податкових юрисдикціях присутності групи, а на основі завантажених даних рішення генерує дашборди, таблиці, діаграми, що є відображенням реальних результатів діяльності які включають як агреговані так і деталізовані дані.

5. *Актуальність рішень* — мати гнучке налаштування системи з можливістю розробки додаткового функціоналу залежно від потреб групи

та своєчасну підтримку щодо змін законодавства і підтримку користувачів з питань роботи рішень та доопрацювання функціоналу рішень з урахуванням потреб та побажань користувачів.

Висновки. Автоматизація та застосування нових технологій з підготовки та формування СьСР звіту з оптимальним підходом до їх технічної реалізації є необхідною умовою як податкового адміністрування, так і приєднання до системи автоматичного обміну податковою інформацією, що дозволить забезпечити прозорість та ефективність всього процесу обробки та аналізу інформації. А застосування системи автоматизації підготовки СьСР звіту в Україні, яка відповідає індикаторам BEPS13 та інструкції ОЕСР, дозволить оцінити ризики та проаналізувати структуру податкового навантаження у МГК.

Впровадження ефективного інструментарію автоматизованого обміну даними між визначеними суб'єктами господарювання (МГК та податковими органами) передбачає створення та застосування універсальної інформаційної системи для ефективного податкового адміністрування. Переваги такої системи полягають в підвищенні ефективності операційної діяльності та прискоренні процесу підготовки СьСР звітності. У той же час автоматизація сприяє розробці власного унікального підходу, який забезпечує швидкий та чіткий процес підготовки СьСР звітів та оперативне отримання результату.

Тобто першочерговими завданнями податкових органів України в напрямку приєднання до автоматичного обміну податковою інформацією є втілення в процес взаємодії з МГК нового універсального рішення або додаткового блоку в рамках існуючої підсистеми для автоматизації процесів підготовки звітності, яка є предметом міжнародного обміну, з метою податкового адміністрування.

Саме впровадження уніфікованого та впорядкованого процесу автоматизації підготовки податкових звітів в розрізі країн дозволить: здійснювати агрегацію даних по групі в цілому; здійснювати аналіз даних СьСР звіту згідно з інструкцією ОЕСР щодо ефективної оцінки податкових ризиків; мати єдине сховище інформації, що надає доступ до архіву даних та аналітики з аналізом податкових ризиків на основі даних звіту країни; здійснювати оновлення схем XML з урахуванням вимог різних податкових юрисдикцій; мати доступ до методичних рекомендацій ОЕСР.

Також, на наш погляд, до ПКУ треба ввести спеціальний пункт в якому будуть сформульовані правила подання документації міжнародними групами компаній, з зазначеними правилами збору, надання та обміну інформацією про фінансові рахунки, звітність (СьСР), фінансово-господарську діяльність міжнародних груп компаній.

Література:

1. Unleashing the potential of automatic exchange of information for developing countries 2021 Strategy. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oecd.org/tax/transparency/documents/aeoi-strategy-developing-countries.pdf>.
2. European Union (2020), Joint statement following the 22nd EU-Ukraine Summit, 6 October 2020, European Union. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1849.
3. Heckemeyer J. H., Overesch M. Multinationals' Profit Response to Tax Differentials: Effect Size and Shifting Channels. Canadian Journal of Economics. 2017. Vol. 50, Iss. 4. P. 965–994. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/caje.12283>.
4. Casi E., Spengel C, Stage B. Cross-border tax evasion after the common reporting standard: Game over? Discussion Papers. NO. 18 - 036 | 03 / 2020. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3245144.
5. Олійник Я. В., Кучерява М. В. Оцінка готовності України до міжнародного автоматичного обміну інформацією в податкових цілях / Я. В. Олійник, М. В. Кучерява // Фінанси України. - 2021. - № 2. - С. 85-97.
6. Чухраєва Н.М. Міжнародний досвід та типові помилки забезпечення конфіденційності, захисту та використання інформації звітності СбС / Н.М. Чухраєва // Наукові праці НДФІ. - 2021. - № 2. - С. 146-159.
7. Ловінська Л.Г., Олійник Я.В., Кучерява М.В. (2020). Імплементация міжнародних рекомендацій щодо запровадження трирівневої моделі документації з трансфертного ціноутворення в Україні. Фінанси України, № 9, С. 95-109.
8. Ніколенко Л. А. (2021). Звітування в розрізі країн: належне використання та конфіденційність при автоматичному обміні інформацією / Л. А. Ніколенко, І.І. Криштопа, О. В. Топчій // Фінанси України. - 2021. - № 12. - С. 52-67.
9. European Union (2020), Joint statement following the 22nd EU-Ukraine Summit, 6 October 2020, European Union. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1849.
10. Порядок заповнення Звіту у розрізі країн міжнародної групи компаній. — [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-21#Text>.
11. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». — [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
12. Закон України «Про електронні довірчі послуги». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.
13. Порядок обміну електронними документами з контролюючими органами. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-17#Text>.
14. Country-by-Country Reporting XML Schema: User Guide for Tax Administrations Version 2.0 – June 2019. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.oecd.org/tax/beps/country-by-country-reporting-xml-schema-user-guide-for-tax-administrationsjune-2019.pdf.
15. IT-рішення в оподаткуванні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://home.kpmg/ru/ru/home/services/tax/tax-services/it-solutions-and-services/it-solutions-in-tax.html>.
16. Leads Digital Future of Work hackathon. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: .
17. Common Reporting Standard XML Schema: User Guide for Tax Administrations. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/common-reporting-standard-xml-schema-user-guide-for-tax-administrations-june-2019.pdf>.

18. Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters; CRS) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition-978926>.

19. Common Standard on Reporting and Due Diligence for Financial Account Information. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/CRS-related-FAQs.pdf>.

References:

1. Unleashing the potential of automatic exchange of information for developing countries 2021 Strategy Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/transparency/documents/aeoi-strategy-developing-countries.pdf>.

2. European Union (2020), Joint statement following the 22nd EU-Ukraine Summit, 6 October 2020, European Union, Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1849.

3. Heckemeyer, J. H., & Overesch M., (2017) Multinationals' Profit Response to Tax Differentials: Effect Size and Shifting Channels. Canadian Journal of Economics. 2017. Vol. 50, Iss. 4. P. 965–994. URL: <https://doi.org/10.1111/caje.12283>.

4. Casi E., & Spengel C, & Stage B., (2020) Cross-border tax evasion after the common reporting standard: Game over? Discussion Papers. NO. 18 - 036 | 03 / 2020. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3245144.

5. Oliynyk, YA. V., & Kucheryava, M. V., (2021) Otsinka hotovnosti Ukrayiny do mizhnarodnoho avtomatychnoho obminu informatsiyeyu v podatkovykh tsilyakh [Assessment of Ukraine's readiness for international automatic information exchange for tax purposes]. Finansy Ukrayiny - Finance of Ukraine, № 2, 85-97 [in Ukrainian].

6. Chukhrayeva, N.M., (2021) Mizhnarodnyy dosvid ta typovi pomylyky zabezpechennya konfidentsynosti, zakhystu ta vykorystannya informatsiyi zvitnosti CbC [International experience and typical mistakes in ensuring confidentiality, protection and use of CbC reporting information]. Naukovi pratsi NDFI - Scientific works of the NDFI, № 2, 146-159 [in Ukrainian].

7. Lovins'ka, L.H., & Oliynyk, YA.V., & Kucheryava, M.V., (2020) Implementatsiya mizhnarodnykh rekomendatsiy shchodo zapovadzhennya tryrivnenvoyi modeli dokumentatsiyi z transfertnoho tsinoutvorennya v Ukrayini [Implementation of international recommendations on the adoption of a three-level transfer pricing documentation model in Ukraine] Finansy Ukrayiny - Finance of Ukraine, № 9, 95-109 [in Ukrainian].

8. Nikolenko, L. A., & Kryshchyna, I.I., & Topchiiy, O. V., (2021). Zvituvannya v rozrizi krayin: nalezhne vykorystannya ta konfidentsynist' pry avtomatychnomu obmini informatsiyeyu [] Finansy Ukrayiny. - Finance of Ukraine, № 12, 52-67 [in Ukrainian].

9. European Union (2020), Joint statement following the 22nd EU-Ukraine Summit, 6 October 2020, Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1849.

10. Poryadok zapovnennya Zvitu u rozrizi krayin mizhnarodnoyi hrupy kompaniy [Procedure for completing the Report by country of the international group of companies]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-21#Text> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih» [The Law of Ukraine «About electronic documents and electronic document flow»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro elektronni dovirchi posluhy» [The Law of Ukraine About electronic trust services]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> [in Ukrainian].

13. Poryadok obminu elektronnykh dokumentamy z kontrolyuyuchymy orhanamy [The procedure for exchanging electronic documents with controlling bodies]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-17#Text> [in Ukrainian].
14. Country-by-Country Reporting XML Schema: User Guide for Tax Administrations Version 2.0 – June 2019. Retrieved from www.oecd.org/tax/beps/country-by-country-reporting-xml-schema-user-guide-for-tax-administrationsjune-2019.pdf.
15. IT-rishennya v opodatkuvani [IT solutions in taxation]. Retrieved from <https://home.kpmg/ru/ru/home/services/tax/tax-services/it-solutions-and-services/it-solutions-in-tax.html>.
16. Leads Digital Future of Work hackathon Retrieved from <https://home.kpmg/xx/en/home/media/press-releases/2022/06/kpmg-leads-digital-future-of-work-hackathon.html>.
17. Sayt «Ofshor. Podatky. Pravo. Audyt» [Site «Offshore. Taxes. Right. Audit»]. Retrieved from <https://gsl-news.org/583104-emiraty-opublikovali-rukovodstvo-po-stranovoj-otchetnosti>.
18. Common Reporting Standard XML Schema: User Guide for Tax Administrations Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/common-reporting-standard-xml-schema-user-guide-for-tax-administrations-june-2019.pdf>.
19. Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters; CRS) Retrieved from <https://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition-978926>.
20. Common Standard on Reporting and Due Diligence for Financial Account Information Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/CRS-related-FAQs.pdf>.

УДК 339.1:658.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-249-260](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-249-260)

Сак Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і маркетингу, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 43021, вул. Винниченка 28/412, м. Луцьк, тел.: (033) 224-25-77, <https://orcid.org/0000-0002-7202-3426>

Лялюк Алла Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і маркетингу, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 43021, вул. Винниченка 28/412, м. Луцьк, тел.: (033) 224-25-77, <https://orcid.org/0000-0002-4889-0511>

КРОС-КАНАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей, переваг та послідовностей запуску крос-канального маркетингу, окреслення перспектив його застосування в умовах цифрової економіки.

Визначено, що ринок електронної комерції, цифрової реклами демонструє ознаки стабільного щорічного зростання. З розвитком цифрових технологій торгівля зазнала суттєвих змін, активізуючись у форматі онлайн-транзакцій, які потребують використання інструментів крос-канального маркетингу для залучення клієнтів, оптимізації збутової діяльності, зменшення маркетингових ризиків.

На основі порівняльної характеристики мульти- і крос-канального маркетингу визначено, що крос-канальний маркетинг передбачає комбінацію декількох каналів та інструментів просування і повний облік взаємодій між ними для плавного переміщення клієнтів вниз по вирві продажів. Крос-канальний маркетинг базується на комплексному використанні різних способів комунікації, наприклад, промо-розсилки (e-mail-маркетинг), SMS кампанії, SEO, web push повідомлення, розсилки в Facebook Messenger, таргетована реклама тощо.

Наведено переваги крос-канального маркетингу в умовах цифрової економіки, серед яких: підвищення рівня залучення клієнтів, ріст лояльності, можливість відслідковувати ефективність кожного каналу та оптимізувати маркетингову стратегію.

Запропоновано послідовність запуску крос-канального маркетингу, що передбачає реалізацію таких етапів: інтеграція даних; сегментація клієнтів; використання динамічного контенту; оптимізація стратегії.

Доведено, що в умовах цифрового маркетингу дієвим засобом зниження маркетингового ризику, який не потребує надмірних затрат ресурсів, є правильне складання портрету покупця до початку рекламної кампанії. Складено алгоритм процесу поглибленого якісного дослідження для створення образу покупця в крос-канальному маркетингу.

Ключові слова: цифрова економіка, електронна комерція, крос-канальний маркетинг, маркетингові комунікації, образ покупця, сегментація клієнтів.

Sak Tetiana Vasylivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Marketing, Lesya Ukrainka Volyn National University, Vinnychenko St., 28/412, Lutsk, 43021, tel.: (033) 224-25-77, <https://orcid.org/0000-0002-7202-3426>

Lialiuk Alla Mykolayivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Marketing, Lesya Ukrainka Volyn National University, Vinnychenko St., 28/412, Lutsk, 43021, tel.: (033) 224-25-77, <https://orcid.org/0000-0002-4889-0511>

CROSS-CHANNEL MARKETING IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. The article is devoted to the study of the features, advantages, and sequences of launching cross-channel marketing, outlining the prospects for its application in the conditions of the digital economy.

It was determined that in the market of e-commerce, digital advertising shows signs of stable annual growth. With the development of digital technologies, trade has undergone significant changes, becoming more active in the format of online transactions, which require the use of cross-channel marketing tools to attract customers, optimize sales activities, and reduce marketing risks.

Based on the comparative characteristics of multi- and cross-channel marketing, it is determined that cross-channel marketing involves a combination of several channels and promotion tools and a full accounting of the interactions between them to smoothly move customers down the sales funnel. Cross-channel marketing is based on the complex use of various methods of communication, for example, promotional mailings (e-mail marketing), SMS campaigns, SEO, web push messages, mailings in Facebook Messenger, targeted advertising, etc.

The advantages of cross-channel marketing in the digital economy are given, including increasing the level of customer engagement, increasing loyalty, and the ability to monitor the effectiveness of each channel and optimize the marketing strategy.

The sequence of launching cross-channel marketing is proposed, which involves the implementation of the following stages: data integration; customer segmentation; use of dynamic content; strategy optimization.

It has been proven that in the conditions of digital marketing, an effective means of reducing the marketing risk, which does not require the excessive expenditure of resources, is the correct composition of the portrait of the buyer before the start of the advertising campaign. The algorithm of the in-depth qualitative research process for creating the image of the buyer in cross-channel marketing has been compiled.

Keywords: digital economy, e-commerce, cross-channel marketing, marketing communications, customer image, customer segmentation.

Постановка проблеми. Цифрова економіка, електронна комерція (e-commerce) та, як наслідок, цифровий-маркетинг проникають в усі сфери бізнесу та є частиною суспільного життя. В сучасних бізнес-процесах набуло поширення використання таких видів маркетингових інструментів, як: Email-маркетинг, просування в соціальних мережах (Social Media Marketing), контекстна реклама, месенджери і чат-боти, оптимізація сайту в пошукових системах (Search Engine Optimization), контент-маркетинг та інші, пов'язані з цифровізацією економіки, методи. Разом з тим зазнала змін політика просування і підтримки продукції, адже недостатньо одного каналу просування щоб забезпечити достатню конкурентоспроможність та програмні результати збуту. Актуальності набуває дослідження багатоканального (крос-канального) маркетингу в умовах цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція багатоканального маркетингу набула поширення в наукових публікаціях таких зарубіжних учених, як: Дж. Томас, У. Салліван [8], Д. Даффі [2], С. Неслін, В. Шанкар [5], Л. Сімонс, Ч. Стенфілд, Х. Боумен [7], Б. Розенблум [6] та ін.,

Крос-канальний маркетинг в дослідженнях вітчизняних учених представлено частково, фрагментами в межах вивчення цифрового та Інтернет-маркетингу, електронної комерції [9; 13]. Дане питання залишається дискусійним в частині послідовності запуску даного типу маркетингу, дотримання умов ефективності взаємодії каналів.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей, переваг та послідовностей запуску крос-канального маркетингу, окреслення перспектив його застосування в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростаюча кількість каналів і прагнення робити більше з меншими витратами – два ключові чинники, що спонукають маркетинг до змін. Також причиною переходу на новітні форми маркетингу спричинила активізація електронної комерції.

За даними AgileIntel Research, у 2020 році світовий ринок електронної комерції B2B оцінювався в 14,9 трильйона доларів США, а до 2025 року, за прогнозами, зросте до трохи більше ніж 35 трильйонів доларів США (рис. 1).

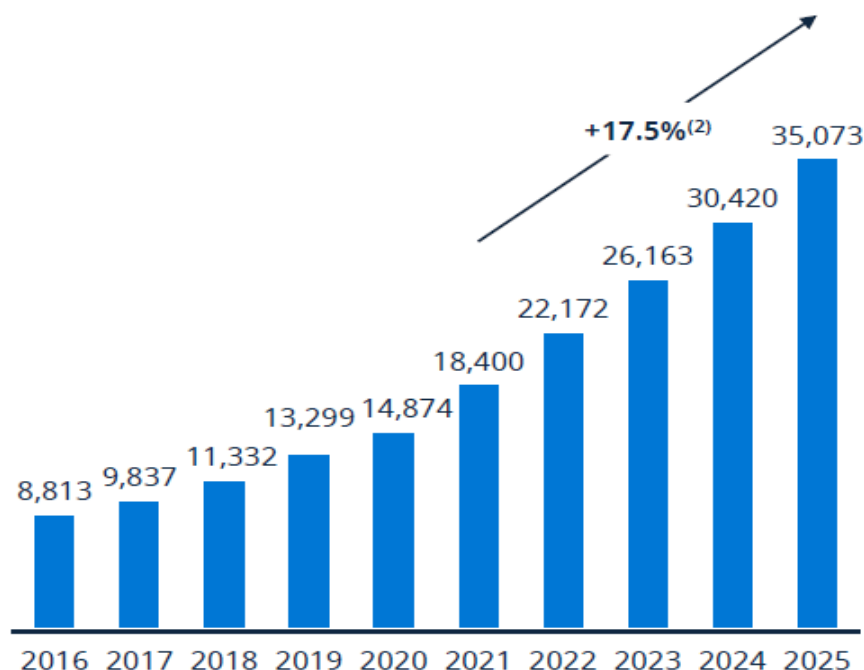

Рис. 1. Глобальна B2B електронна комерція, GMV¹ у мільярдах доларів США

¹ валова вартість товару;

² CAGR: Зведений річний темп зростання / середній темп зростання за рік.

Джерело: побудовано за даними The Statistical Portal [3]

Пандемія COVID-19 прискорила перехід до цифрових рішень. За прогнозами міжнародної компанії DHL до 2025 року 80% усіх продажів B2B між постачальниками та професійними покупцями здійснюватиметься через цифрові канали. З огляду на це, розуміємо важливість альтернативних каналів збуту та багатоканальності в маркетингу.

Китай і США є двома найбільшими та найрозвиненішими світовими ринками з точки зору впровадження електронної комерції B2B, на які загалом припадає 43% світової частки ринку в 2020 році.

З 2018 року цифрова реклама витіснила традиційну і стала домінуючим засобом просування товару. Ринок цифрової реклами зростає, тому що поведінка людей перейшла з офлайну в онлайн. За 10 років кількість користувачів Інтернету зросла вдвічі з 2,3 мільярда в 2012 році до 5,1 мільярда в 2022 році [3].

Різноманітні великі технологічні компанії лідирують на ринку цифрової реклами. Ключовими гравцями ринку є Alphabet, Meta Platforms (Facebook),

Microsoft, Facebook, Amazon, Tencent, Baidu, ByteDance та інші. Зростання в сегментах відео, банерів, соціальних медіа та пошукової реклами є порівняно вищим, ніж у сегменті оголошень, завдяки швидкому зростанню споживання соціальних медіа та онлайн-покупок.

До пандемії ринок цифрової реклами демонстрував ознаки стабільного зростання. Однак пандемія прискорила впровадження цифрових технологій, і ефект залишиться назавжди, що призведе до більш активного зростання ринку цифрової реклами в наступні роки.

За прогнозами порталу Statista [1]:

- У 2022 році витрати на рекламу на ринку цифрової реклами досягнуть 616,00 мільярдів доларів США.

- Найбільшим сегментом ринку є пошукова реклама з обсягом ринку 260,00 мільярдів доларів США у 2022 році.

- У глобальному порівнянні найбільше витрат на рекламу буде згенеровано в Сполучених Штатах (261,10 мільярда доларів США у 2022 році).

- Очікується, що в 2022 році середні витрати на рекламу на одного користувача в сегменті пошукової реклами становитимуть 50,94 доларів США.

- У 2027 році на ринку цифрової реклами 69% загальних витрат на рекламу припадатиме на мобільні пристрої.

- У 2027 році на ринку цифрової реклами 89% доходу від цифрової реклами буде отримано за допомогою програмної реклами.

Однак на практиці маркетологи стикаються з серйозними проблемами просування товарів, додаючи інформацію про цільові аудиторії клієнтів в свої бази даних і доставляючи інтегровані повідомлення по різних каналах. При цьому, при розробці та реалізації планів маркетингу можна виокремити такі основні проблеми: по-перше, неможливість довести, що маркетингові зусилля виходять з-під контролю, оскільки витрачаючи різні засоби на боротьбу за одних і тих же клієнтів фірми несуть неконтрольовані витрати; по-друге, різні компанії конкурують за одних і тих же клієнтів, внаслідок чого ускладнюється комунікація зі споживачем. Оскільки дані зберігаються в різних джерелах інформації і серед різних груп, часто неможливо дізнатися, як маркетингова діяльність безпосередньо впливає на обсяг продаж. Це може привести до думки, що маркетинг – це центр витрат, який необхідно скоротити. Наприклад, маркетинг баз даних, маркетинг продуктів, креативна реклама, брендінг, медіапланування, маркетингові комунікації та зв'язки з громадськістю – це лише деякі з груп, які створюють повідомлення, що впливають на клієнтів. Коли до цього додаються партнери, такі як постачальники маркетингових послуг, фірми, що займаються дослідженнями ринку, постачальники послуг електронної пошти і компанії прямого маркетингу, то в результаті координація комунікацій може бути складною. В результаті великої кількості даних корисна інформація про

клієнтів та потенційних клієнтів насправді мізерна. Наприклад, Forrester Research виявила, що тільки половина компаній заявляють, що мають і електронну пошту, і фізичні адреси своїх потенційних клієнтів [10].

Замість того, щоб приймати рішення, засновані на фактах, фахівці з маркетингу працюють всліпу, сподіваючись, що клієнти зреагують на маркетингові зусилля. Як правило, це призводить до появи декількох і часто суперечливих пропозицій одному і тому ж клієнту. Результатом дубльованого маркетингу є витрачені даремно ресурси і неефективні витрати. Цей процес ще більш ускладнюється, коли для спілкування з клієнтами задіяно багато різних третіх осіб. Наприклад, один партнер може обробляти електронну пошту, а інший – пряму поштову розсилку. Оскільки дії і розуміння клієнтів заблоковані в різних сховищах даних, прийняття поінформованих й узгоджених рішень за цільовими контактами стає практично неможливим. Кінцевим результатом часто буває «надмірний маркетинг» для клієнтів.

Зазначені тенденції розвитку електронної торгівлі, природньо, зумовлюють суттєві зміни у маркетинговій діяльності підприємств й призводять до підвищених ризиків й необхідності швидкого реагування на зміни з використанням інструментів крос-канального маркетингу.

Насамперед уточнимо відмінності між мульти- і крос-канальним маркетингом (табл.1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика мульти-і крос-канального маркетингу

Мультиканальний маркетинг	Крос-канальний маркетинг
Передбачає роботу з більш ніж одним маркетинговим каналом але незалежно один від одного. Такий маркетинг максимізує продуктивність кожного каналу окремо, що означає те, що навіть для кожного каналу може бути окрема команда. У кожного каналу є своя дошка звітів і протоколів, а загальний звіт відсутній взагалі. Загальної мультиканальної стратегії не існує, натомість розробляються різні стратегії для кожного каналу. Як приклад, маркетолог може працювати з Google AdWords і Facebook Ads, навіть не розглядаючи їх потенційний взаємозв'язок і зростання, а керуючи ними окремо [14].	Передбачає координацію різних каналів і повний облік взаємодій між ними. Такий підхід вимагає розуміння впливу, який має кожна маркетингова дія на кожен крок в купівельному шляху і рівномірний розподіл бюджету відповідно до потреб кожного кроку. Саме це є основою алгоритму складання репортів в крос-канальному маркетингу. Розробляється загальна крос-канальна стратегія. При цьому важливо відстежувати статистику та на підставі результатів покращувати стратегії кожного каналу, підвищуючи рівень залучення та збільшуючи лояльність клієнтів.

Отже, крос-канальний маркетинг передбачає комбінацію декількох каналів та інструментів просування для плавного переміщення клієнтів вниз по вирві

продажів. У крос-канальному маркетингу компанії використовують різні способи комунікації, наприклад, промо-розсилки (e-mail-маркетинг), SMS кампанії, SEO, web push повідомлення, розсилки в Facebook Messenger, таргетована реклама тощо. Бренди підключають кілька каналів одночасно – так кожен з них доповнює один одного і підсилює загальний вплив на аудиторію. Результативність маркетингових стратегій можна відстежувати одночасно, що дозволяє компаніям розраховувати і аналізувати ROI.

Крос-канальний маркетинг надає більше можливостей для конверсії через синхронне бачення сильних сторін і характеристик різних каналів.

Переваги крос-канального маркетингу подані на рис. 2.

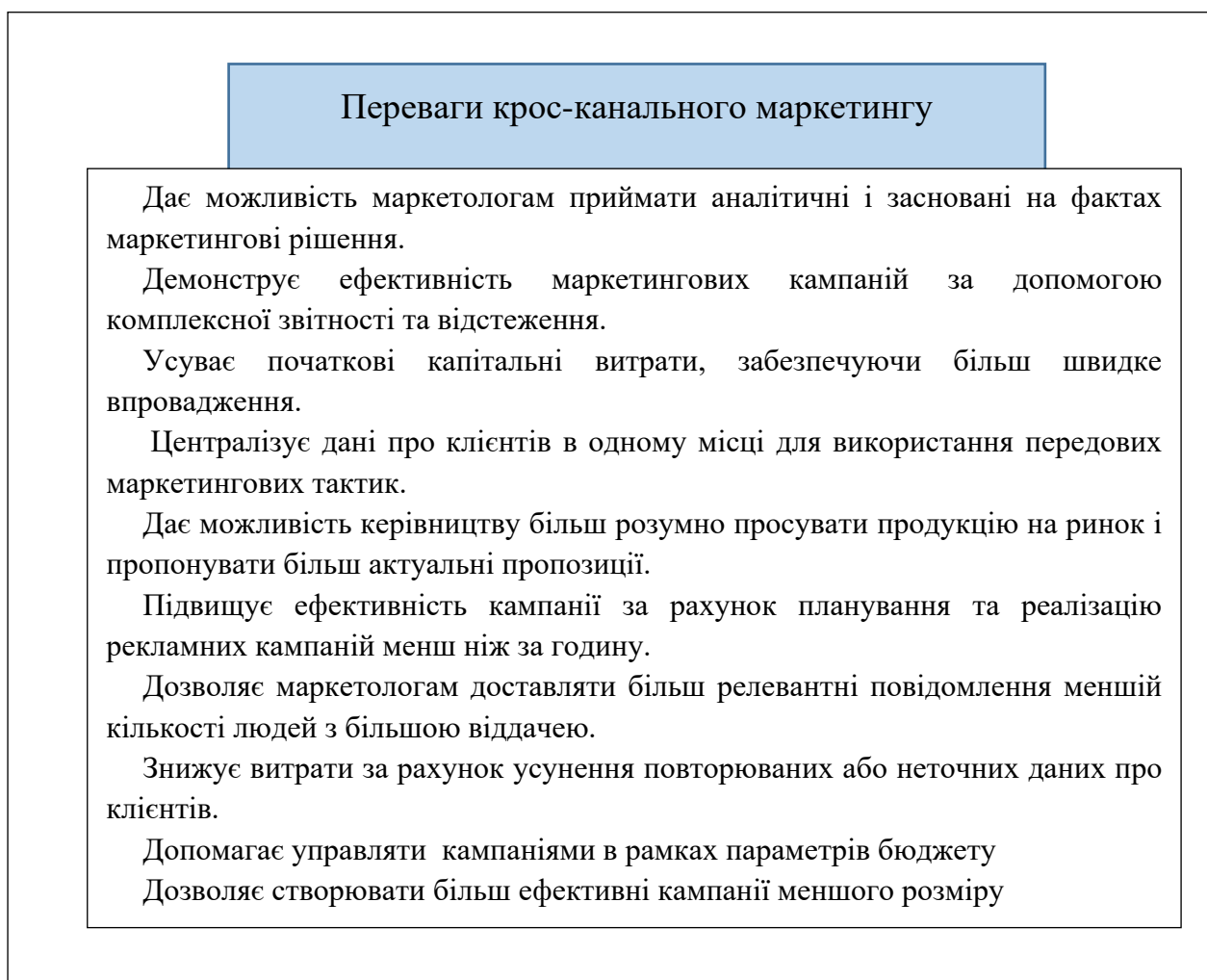
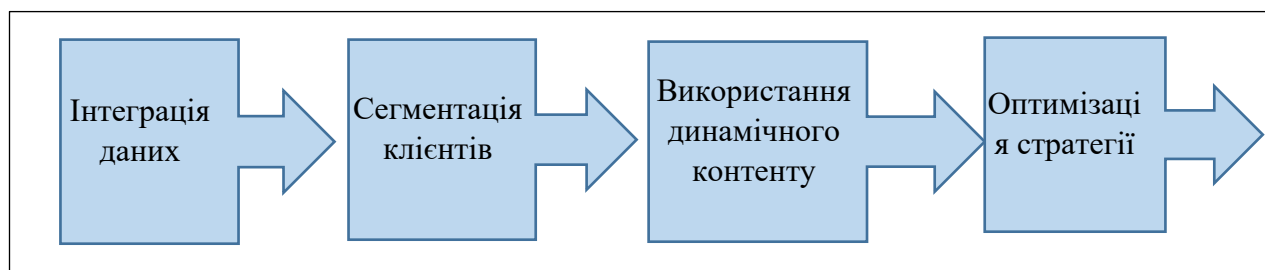

Рис. 2. Переваги крос-канального маркетингу

Джерело: згруповано авторами за [12]

Запуск крос-канального маркетингу представляє собою процес, що складається з певних послідовно здійснюваних етапів (рис.3).

*Рис. 3. Послідовність запуску крос-канального маркетингу
Джерело: розроблено авторами за [12; 14]*

Інтеграція даних – це об'єднати дані в рамках CDP (Customer Data Platform). CRM відмінно підходить для обробки такої інформації в будь-якій сфері бізнесу. Однак, незалежно від того, яку платформу вибирає компанія, маркетологи повинні мати доступ до аналітичних даних, які розкривають всі основні точки дотику з клієнтами.

Сегментація клієнтів. Після об'єднання даних, підприємству важливо сегментувати цільову аудиторію. Проаналізувати всю інформацію, щоб визначити успіхи і невдачі. Коли будуть зібрані дані клієнтів, то можна побачити цілісну картину. Так, компанія дізнається, які канали комунікації та види розсилок по них найбільш ефективні.

Використання динамічного контенту. Тепер, коли аудиторія сегментована, потрібно налаштувати контент відповідно до потреб клієнтів. Для цього варто використовувати динамічні повідомлення. Так, якщо клієнт вибере варіант А, запропонувати йому варіант В. Динамічні повідомлення допомагають легко відстежувати дії клієнтів і на підставі їх вибору підбирати відповідні точки взаємодії.

Оптимізація стратегії. Щоб отримати максимальний результат від крос-канального маркетингу, необхідно постійно аналізувати і оптимізувати стратегію. Проводити А / В тестування, використовувати СТА (англ. call to action) і різні види реклами в Facebook Messenger – так можна отримати цінну інформацію, яка дозволить підвищувати ефективність компанії.

Дієвим засобом зниження маркетингового ризику в електронній комерції та забезпечення ефективного крос-канального маркетингу є правильне складання портрету покупця до початку рекламної кампанії. Для цього доцільно використати поглиблене якісне дослідження для створення образу покупця. Рекомендується скласти перелік питань, на які потрібно отримати відповідь: стать, вік, рід занять, як виглядає звичайний день потенційного покупця, що на його думку, необхідно (у зв'язку з проблемою, яку вирішує товар чи послуга торговельного підприємства), які його короткострокові та довгострокові цілі,

чого він боїться, як виглядає його процес покупки, веб-сайти, які він використовує, публікації які він читає, платформи соціальних мереж, в яких він активний, що важливо йому при виборі товару або послуги, які формати контенту йому найбільше подобаються, якому способу отримання інформації він віддає перевагу (вебінари, електронні книги, блоги, відео, односторонні PDF-файли, інфографіка тощо).

Процес дослідження клієнтів варто проводити у послідовності, що подана на рис.4.

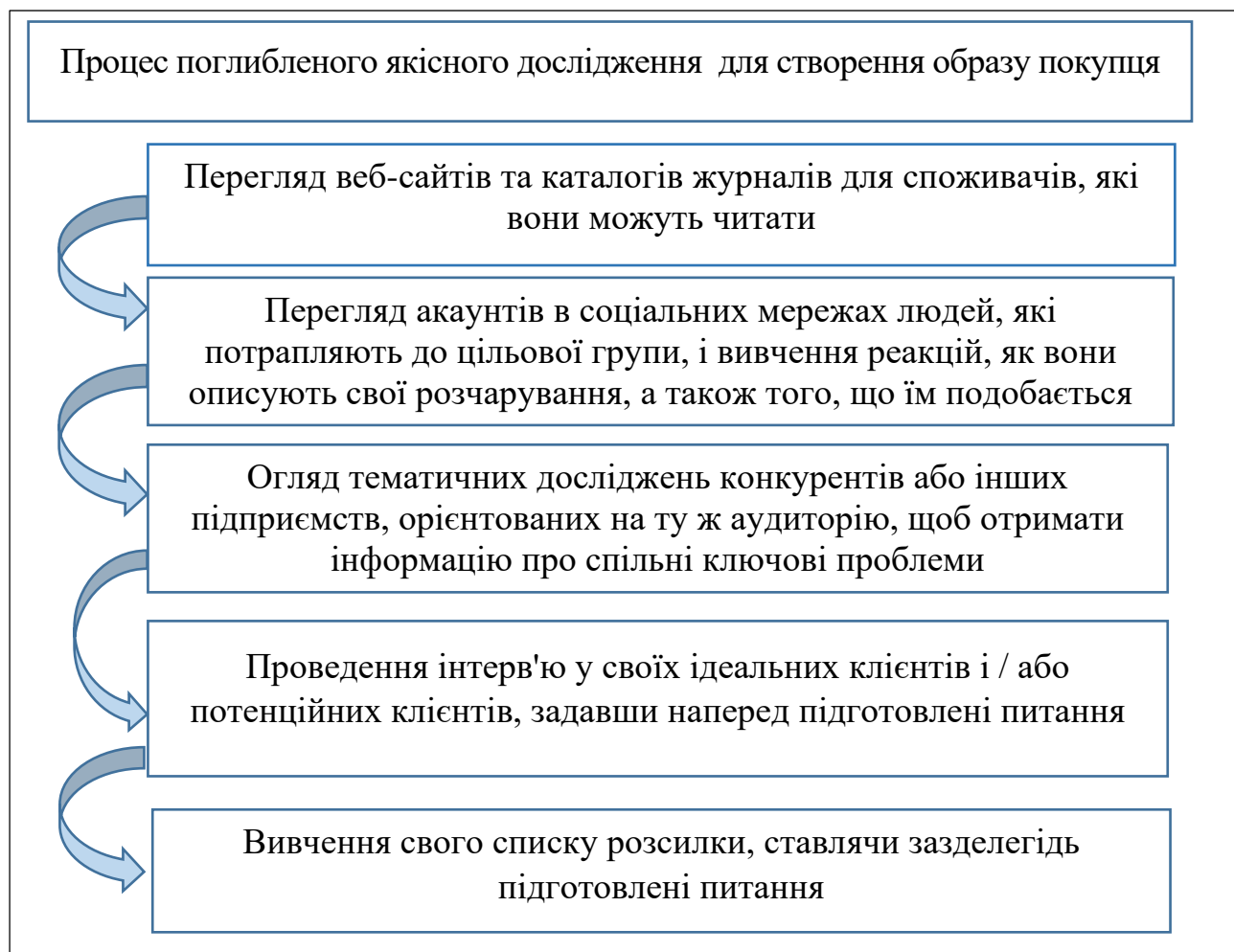

Рис. 4. Етапи процесу поглибленого якісного дослідження для створення образу покупця в крос-канальному маркетингу
Джерело: розроблено авторами за [4; 11]

Сильний образ покупця сприятиме кращому зрозумінню мотивації потенційних клієнтів до купівлі, та дозволить копірайтерам створювати ефективні повідомлення, які спонукають їх до цієї дії. Також ці дані будуть корисними при визначенні цільової аудиторії в таргетованій рекламі.

Висновки та перспективи дослідження. В процесі дослідження виявлено, що з розвитком цифрових технологій роздрібна торгівля зазнала суттєвих змін, активізуючись у форматі онлайн-транзакцій, які потребують використання інструментів крос-канального маркетингу для залучення клієнтів.

Крос-канальний маркетинг – це комбінація декількох каналів та інструментів просування для плавного переміщення клієнтів вниз по вирві продажів. На відміну від мультиканального маркетингу він передбачає координацію різних каналів і повний облік взаємодій між ними, що забезпечує його більшу ефективність.

Запуск крос-канального маркетингу представляє собою процес, що складається з наступних послідовно здійснюваних етапів: 1. Інтеграція даних. 2. Сегментація клієнтів. 3. Використання динамічного контенту. 4. Оптимізація стратегії.

В умовах цифрового маркетингу дієвим засобом зниження маркетингового ризику, який не потребує надмірних затрат ресурсів, є правильне складання портрету покупця до початку рекламної кампанії. Для цього доцільно використовувати поглиблене якісне дослідження для створення образу покупця за визначеним алгоритмом.

Література:

1. Digital Advertising. The Statistical Portal. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-advertising/worldwide> (дата звернення 15.07.2022).
2. Duffy Dennis L. (2004) Multi-channel marketing in the retail environment. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 21, Iss: 5, pp. 356–359.
3. eCommerce Insights. B2B eCommerce (2022) The Statistical Portal. p. 27.
4. Mac Laura (2016) Here's How to Reduce Risk in Marketing. URL : <https://www.business2community.com/marketing/heres-reduce-risk-marketing01734914> (дата звернення 18.07.2022).
5. Neslin Scott A., Shankar Venkatesh (2009) Key Issues in Multichannel Customer Management: Current Knowledge and Future Directions *Journal of Interactive Marketing*. Vol. 23, 75 Issue 1, pp.70–81.
6. Rosenbloom Bert (2007) Multi-channel strategy in business-to-business markets: Prospects and problems. *Industrial Marketing Management*. Vol. 36, Issue 1, pp. 4–9.
7. Simons Luuk P.A., Steinfield Charles, Bouwman Harry (2002) Strategic positioning of the Web in a multi-channel market approach. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*. Vol. 12, No. 4, pp. 339–347.
8. Thomas Jacquelyn S., Sullivan Ursula Y. (2005) Managing Marketing Communications with Multichannel Customers. *Journal of Marketing*. Vol. 69, No. 4, pp. 239–251.
9. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4(2). С. 64-74. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_4\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_4(2)_10). (дата звернення 22.06.2022).
10. Лялюк А. М., Сак Т. В., Бортнік С. М. Маркетингові ризики торговельних підприємств в умовах цифрової економіки. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*.

Серія: "Економічні науки". 2022. №7. URL :<https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8139> (дата звернення 20.07.2022).

11. Лялюк А.М. Модель купівельної поведінки покупця як передумова маркетингової стратегії формування споживчої лояльності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 4. С.67-72. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14836/3/31.pdf> (дата звернення 22.07.2022).

12. Мульти-канальный и кросс-канальный маркетинг. Что такое и зачем? URL : <https://brandmonkey.ru/blog/analitika/75-multi-kanalnyj-i-kross-kanalnyj-marketing-chto-takoe-i-zachem> (дата звернення 22.07.2022)

13. Сак Т.В., Ховхалюк Д. О. Електронна торгівля в Україні: стан, тенденції, перспективи розвитку. *Маркетинг і цифрові технології*. 2020. Том 4, №3. С. 73-85. URL: <https://mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/112/105> (дата звернення 22.06.2022).

14. Что такое кросс-канальный маркетинг. URL : <https://sellskill.ru/blog/kross-kanalnyj-marketing/> (дата звернення 22.07.2022).

References:

1. Digital Advertising. The Statistical Portal. Available at: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-advertising/worldwide> [in English].

2. Duffy Dennis L. (2004) Multi-channel marketing in the retail environment. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 21, Iss: 5, pp. 356–359[in English].

3. eCommerce Insights. B2B eCommerce (2022) The Statistical Portal. p. 27 [in English].

4. Mac Laura (2016) Here's How to Reduce Risk in Marketing. Available at: <https://www.business2community.com/marketing/heres-reduce-risk-marketing-01734914> [in English].

5. Neslin Scott A., Shankar Venkatesh (2009) Key Issues in Multichannel Customer Management: Current Knowledge and Future Directions *Journal of Interactive Marketing*. Vol. 23, 75 Issue 1, pp.70–81[in English].

6. Rosenbloom Bert (2007) Multi-channel strategy in businessto-business markets: Prospects and problems. *Industrial Marketing Management*. Vol. 36, Issue 1, pp. 4–9 [in English].

7. Simons Luuk P.A., Steinfield Charles, Bouwman Harry (2002) Strategic positioning of the Web in a multi-channel market approach. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*. Vol. 12, No. 4, pp. 339–347 [in English].

8. Thomas Jacquelyn S., Sullivan Ursula Y. (2005) Managing Marketing Communications with Multichannel Customers. *Journal of Marketing*. Vol. 69, No. 4, pp. 239–251 [in English].

9. Illjashenko S.M. (2011) Suchasni tendenciji zastosuvannja internet-tekhnologij u marketynghu [Current trends in the use of Internet technologies in marketing]. *Marketing and innovation management*, vol. 2, no. 4, pp. 64–74 [in Ukrainian].

10. Lialiuk A. M., Sak T. V., Bortnik S. M. (2022) Marketynhovi ryzyky torhovelnykh pidpriemstv v umovakh tsyfrovoi ekonomiky [Marketing risks of trading enterprises in the digital economy]. . *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Serii: "Ekonomichni nauky" [International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"] Vol.7. Available at: [:https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8139](https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8139) [in Ukrainian].

11. Lialiuk A. M. (2017). Model kupivelnoi povedinky pokuptsia yak peredumova marketynhovoї stratehii formuvannia spozhyvchoi loialnosti [The model of the buyer's purchasing behavior as a prerequisite for the marketing strategy of forming consumer loyalty] *Ekonomichniy chasopys Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. [Economic Journal of Lesya Ukrainka East European National University].4, 67-72, Available at: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14836/3/31.pdf> [in Ukrainian].

12. Multy-kanalniy y kross-kanalniy marketynh. Chto takoe y zachem? [Multi-channel and cross-channel marketing. What is and why?]. Available at: <https://brandmonkey.ru/blog/analitika/75-multi-kanalnyj-i-kross-kanalnyj-marketing-chto-takoe-i-zachem> (Accessed 22 June 2022) [in Russian].

13. Sak T.V., Khovkhaliuk D. O. (2020). Elektronna torhivlia v Ukraini: stan, tendentsii, perspektyvy rozvytku [E-commerce in Ukraine: status, trends, development prospects]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii* [Marketing and digital technologies]. Vol. 3. pp. 73-85. Available at: <https://mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/112> [in Ukrainian].

14. Chto takoe kross-kanalniy marketynh [What is Cross Channel Marketing]. Available at: <https://sellskill.ru/blog/kross-kanalny-marketing/> (Accessed 22 June 2022) [in Russian].

УДК 338.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-261-277](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-261-277)

Скриль Віталія Вячеславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Конратюка», 36011, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24, тел.: (0532)56-16-04, <https://orcid.org/0000-0003-4064-8146>

Чичуліна Ксенія Вікторівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та маркетингу, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Конратюка», 36011, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24, тел.: (0532)56-16-04, <https://orcid.org/0000-0001-7448-0180>

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Вирішальну роль у забезпеченні стабільного розвитку економіки країни відіграє інвестиційна політика країни. Воно має наукову обґрунтованість, що визначає реальні аспекти, джерела та структуру інвестицій та інвестиційні ресурси держави в цілому та окремих господарських організацій. Таким чином, ефективна реалізація загальнодержавних, регіональних та місцевих соціально-економічних програм забезпечує реалізацію відтворювальних процесів на макро- та мікроекономічному рівні. При цьому створюється сприятливе інвестиційне середовище, що надає широкі можливості для залучення іноземних інвестиційних ресурсів, а також внутрішніх ресурсів на взаємовигідних умовах.

Інвестиційна діяльність є визначальним чинником загальної економічної політики країни. Її успішна реалізація дозволить не тільки швидко подолати економічну кризу, а й створити основу для стійкого економічного зростання, збалансованої макроструктури, покращення інвестиційної ситуації та інших важливих елементів, які є каталізаторами загального економічного відновлення та прогресивного розвитку. змінити.

В Україні існує нормативно-правова база, що визначає аспекти інвестиційної політики держави на законодавчому рівні. На жаль, реалізація цих важливих для держави складових економіки є недостатньо ефективною та недостатньо швидкою.

Оскільки подальший розвиток економіки України залежить від успішної діяльності її господарських одиниць, цим процесом необхідно керувати. Зокрема, управління інвестиційною діяльністю компаній є суттєвою складовою в загальному процесі регулювання інвестиційної діяльності економіки держави в цілому та окремих компаній. У контексті вищевикладеного надзвичайно важливим є визначення сутності інвестиційних ресурсів.

Саме тому, в статті розглянуто основні теоретичні положення формування інвестиційних ресурсів підприємств, оцінено ефективність формування та використання інвестиційних ресурсів підприємства; запропоновано як напрям покращення процесу формування та використання інвестиційних ресурсів впровадження інвестиційного проекту.

Ключові слова: інвестиції, інвестування, інвестиційні ресурси, інвестиційний проект.

Skryl Vitaliia Vyacheslavovna PhD (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Banking and Taxation, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Pershotravnevyyj Ave., 24., Poltava, 36011, tel.: (0532)56-16-04, <https://orcid.org/0000-0003-4064-8146>

Chichulina Kseniia Viktorivna PhD (Technical), Associate Professor, Department of Economics, Entrepreneurship and Marketing, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Pershotravnevyyj Ave. 24., Poltava, 36011, tel.: (0532)56-16-04, <https://orcid.org/0000-0001-7448-0180>

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF INVESTMENT RESOURCES MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS OF MANAGEMENT

Abstract. The country's investment policy plays a crucial role in ensuring the stable development of the country's economy. It has a scientific basis that determines the real aspects, sources and structure of investment and investment resources of the state as a whole and individual economic organizations. Thus, the effective implementation of national, regional and local socio-economic programs ensures the implementation of reproductive processes at the macro- and microeconomic level. This creates a favorable investment environment that provides ample opportunities to attract foreign investment resources, as well as domestic resources on mutually beneficial terms.

Investment activity is a determining factor in the overall economic policy of the country. Its successful implementation will not only quickly overcome the economic crisis, but also create a basis for sustainable economic growth, balanced

macrostructure, improved investment situation and other important elements that are catalysts for overall economic recovery and progressive development. change.

In Ukraine, there is a regulatory framework that defines aspects of state investment policy at the legislative level. Unfortunately, the implementation of these important components of the economy for the state is not efficient enough and not fast enough.

Since the further development of Ukraine's economy depends on the successful operation of its economic units, this process must be managed. In particular, the management of investment activities of companies is an essential component in the overall process of regulating the investment activities of the economy as a whole and individual companies. In the context of the above, it is extremely important to determine the essence of investment resources.

That is why the article considers the main theoretical provisions of the formation of investment resources of enterprises, evaluates the effectiveness of the formation and use of investment resources of the enterprise; proposed as a direction to improve the process of formation and use of investment resources for the implementation of the investment project.

Keywords: investment, investment resources, investment project.

Постановка проблеми. Реформування економіки та розвиток сучасних ринкових відносин та зв'язків передбачає залучення до господарської діяльності великого обсягу ресурсів, за допомогою яких досягається зростання економіки на глобальному та локальному рівнях господарювання. В значній мірі зростання рівня виробництва на підприємстві завдячує використанню інвестиційних ресурсів. Ці ресурси формуються за рахунок власних та залучених коштів, при чому частка залучених в останні роки збільшується. Проблемі дослідженні інвестиційних ресурсів приділялась увага багатьох економістів різних шкіл та напрямів вивчення економіки. Проте, дослідження формуванні інвестиційних ресурсів підприємств в повному обсязі не проводилось і тому потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі інвестиційної діяльності в економічній літературі приділяється велика увага. Це підтверджують численні наукові статті на цю тему. Важливий внесок у дослідження цієї тематики зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Г. Бірман, С. Шмідт [1], І. Бланк, Н. Гуляєва [2], В. Гриньова [3], М. Денисенко, В. Федоренко [4], А. Пересада [5], А. Рогач [6] та ін. Проте, незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, суб'єкт інвестиційної діяльності в Україні потребує постійного дослідження проблем, пов'язаних із залученням інвестицій в економіку нашої країни.

Мета статті – дослідження процесів формування та використання

інвестиційних ресурсів ТОВ «Українська сервісна бурова компанія» і надання рекомендацій щодо їх покращення відповідно до отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційні ресурси є найбільш дефіцитними ресурсами підприємства. Вони визначають процеси інноваційного розвитку, конкурентоспроможність продукції, її якість. Також ці ресурси впливають на зовнішнє середовище підприємства шляхом збільшення рівня його репутації, зростання рівня зайнятості населення та рівня його життя.

Інвестиційні ресурси підприємства являють собою різноманіття форм залучених капітальних вкладень, які виступають як в грошовій, так і в натуральних формах. Вони використовуються в якості реальних та фінансових джерел інвестування. Формування інвестиційних ресурсів підприємств пов'язане з процесами, які відбуваються в межах накопичення та відтворення капіталу. Ці процеси відбуваються як на рівні окремого підприємства, так і на рівні галузі або всієї країни. Розміри, темпи та масштаби накопичення та утримання інвестиційних ресурсів визначаються загальним рівнем економічного розвитку країни, рівнем фінансового забезпечення підприємств та рівнем доходів населення.

На нашу думку, «Інвестиційні ресурси підприємства» – всі економічні ресурси в будь-якій формі, при необхідності, можуть бути вкладені в конкретний об'єкт інвестування для досягнення певних інвестиційних цілей.

Практична функція категорії «інвестиційні ресурси підприємств» виконується в процесі фінансово-господарської діяльності. Оскільки будь-яке підприємство передбачає інвестування як власних, так і залучених коштів, тобто використання власних і залучених інвестиційних ресурсів. При цьому залучення інвестиційних ресурсів є важливим на всіх етапах функціонування підприємства, від моменту створення до моменту ліквідації. Підприємство, що використовує залучені інвестиційні ресурси, має вищий фінансовий потенціал для свого розвитку та можливості підвищення фінансової рентабельності своєї діяльності, але більшою мірою створює підвищений фінансовий ризик та загрозу банкрутства у випадку зростання питомої ваги залучених коштів до загальної суми використаного капіталу [7].

Перед Україною наразі постала об'єктивна потреба в активізації створення конкурентоспроможних економічних систем, модернізації та реструктуризації існуючих економічних структур, диверсифікації капіталу підприємств відповідно до соціально орієнтованих структурних перетворень. Це значно підвищує актуальність практичної функції інвестування. Слід також мати на увазі, що ефективність реформування економіки будь-якої країни, її структурних перетворень із якісним оновленням товарного виробництва, ринку та соціальної інфраструктури, формуванням сучасного та майбутнього конкурентного середовища неможливо розглядати без відповідних інвестицій у розробку та

впровадження науково-обґрунтованих програм та спеціальних трансформаційних проектів. У цьому, власне, і полягає суть динамічного розвитку, формування та відтворення ресурсного потенціалу – необхідних матеріальних (у тому числі природних), фінансово-трудових (домогосподарства) та нормативних дій щодо використання наявних інвестиційних ресурсів [8].

Тому, як показують наші узагальнення, інвестиції мають вирішальний вплив на формування темпів економічного зростання економіки країни. Звертаємо увагу на такі основні функції, які здійснюють інвестиційні ресурси в розширений процес відтворення:

1. Інвестиційні ресурси підприємств забезпечують економічне зростання та якісне оновлення основних фондів на принципово новій, конкурентній основі як на рівні окремого підприємства, так і на рівні національної економіки в цілому.

2. За рахунок інвестиційних ресурсів у суспільному виробництві здійснюються поступові структурні зміни, які впливають на найважливіші макроекономічні темпи.

3. Інвестиційні ресурси реалізують досягнення науково-технічного прогресу і на цій основі підвищують ефективність виробництва як на мікрорівні, так і на макрорівні. Серед цих функцій важливо оптимізувати найважливіший макроекономічний коефіцієнт – співвідношення між нагромадженням і споживанням, від якого залежать темпи зростання виробництва, рівень споживання населення та ефективність суспільного відтворення [9].

До основних властивостей інвестиційних ресурсів слід віднести наступні:

По-перше, інвестиційні ресурси мають потенціал для отримання доходу або інших позитивних ефектів економічного та неекономічного характеру. При цьому можливість отримання потенційного доходу реалізується лише в умовах ефективного управління інвестиційними ресурсами, про що детальніше буде сказано нижче.

По-друге, інвестиційні ресурси відрізняються різноманітними формами існування. У процесі інвестування кожна форма накопиченого капіталу має свої специфічні можливості та специфічні механізми використання. Найбільш універсальною є грошова форма капіталу, але в більшості випадків вона вимагає його перетворення в інші форми для безпосереднього використання в процесі інвестування. По-третє, інвестиційні ресурси підприємства є об'єктами ринкових відносин, оскільки є об'єктами купівлі-продажу. Інвестиційні ресурси обертаються на інвестиційному ринку, який є особливим типом ринку.

По-четверте, інвестиційні ресурси як джерела доходу в підприємницьку діяльність інвестора є носіями фактору ризику. При цьому ризик пов'язаний з можливістю зменшення або неотримання доходу, а також із можливістю часткової або повної втрати інвестованого капіталу. Як відомо, рівень

прибутковості безпосередньо залежить від рівня ризику.

По-п'яте, джерела інвестування є носіями фактору ліквідності, що означає можливість продажу за ринковою вартістю. Ця можливість забезпечує вивільнення капіталу.

По-шосте, інвестиційні ресурси є об'єктом часової переваги. Перед інвестором завжди стоїть альтернатива вибору часу використання капіталу – вибір об'єктів інвестування з різним рівнем прибутковості і, відповідно, різними термінами окупності.

Реформування економіки та розвиток сучасних ринкових відносин та зв'язків передбачає залучення до господарської діяльності великого обсягу ресурсів, за допомогою яких досягається зростання економіки та глобальному та локальному рівнях господарювання. Особливо на сьогодні це стосується нафтогазового сектору. Саме він відіграє важливу роль в рішенні проблем національної економічної безпеки, розвитку економічного суверенітету, енергетичній безпеці країни і створенні ефективного механізму реалізації економічного потенціалу регіонів. У сучасних умовах, коли держава останніми роками активно працює над побудовою енергонезалежної національної економіки, розвиток нафтогазової галузі в країні є одним з головних стратегічних питань колишнього соціально-економічного зростання.

Сучасна концепція регіонального розвитку, заснована на принципі децентралізації та підвищення ролі регіонів у забезпеченні сталого соціально-економічного зростання, передбачає розроблення нових підходів до функціонування галузей, які мають стратегічне значення для національної економіки. Однією з таких галузей є нафтогазова промисловість, яка є основою формування енергетичної безпеки економіки країни. Особливостями розвитку цієї галузі є висока централізація управління, формування розгалужених структур по всій країні, що ускладнює визначення внеску в економіку та розвиток окремих регіонів. «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року під номером 605-р, визначає пріоритетність розвитку. Метою галузі є збереження лідерських позицій у континентальній Європі та в транзиті вуглеводів, залишаючись при цьому надійною транзитною країною для джерел енергії (насамперед природного газу та нафти) [10]. Акцентуючи на розвитку газового та нафтового секторів як окремих напрямів, Енергетична стратегія України визначає комплекс заходів щодо їх розвитку на національному рівні. Перед газовим сектором поставлено такі основні завдання: оптимізація балансу споживання та збільшення видобутку природного газу, підвищення ефективності роботи газорозподільних мереж, інфраструктури підземних сховищ газу. Важливими моментами розвитку газової галузі є розвиток власної

газодобувної бази та скорочення імпорту природного газу. Ці кроки підкріплюються збільшенням обсягів розвідки, збільшенням обсягів розвідувального та експлуатаційного буріння, впровадженням новітніх методів стимулювання видобутку, збільшенням видобутку газу на шельфах Чорного та Азовського морів, що в сукупності має активно сприяти зростанню енергетичної безпеки національної економіки.

Товариство з обмеженою відповідальністю «Українська сервісна бурова компанія» (далі – ТОВ «УСБК») є одним із підприємств нафтогазового сектору. Основним видом діяльності товариства є ремонт і технічне обслуговування машин і устаткування промислового призначення.

За даними фінансової звітності підприємства інвестиційні ресурси – ТОВ «УСБК» основним джерелом фінансування як інвестиційної, так і господарської діяльності підприємства є довгострокові банківські кредити: їх питома вага в структурі капіталі підприємства складала 76,71% у 2018 році, 71,76% у 2019 році та 70,35% у 2020 році при майже незмінній питомі вазі довгострокових позикових джерел фінансування (76,71%, 71,79% та 70,37% відповідно) (табл. 1 та рис. 1).

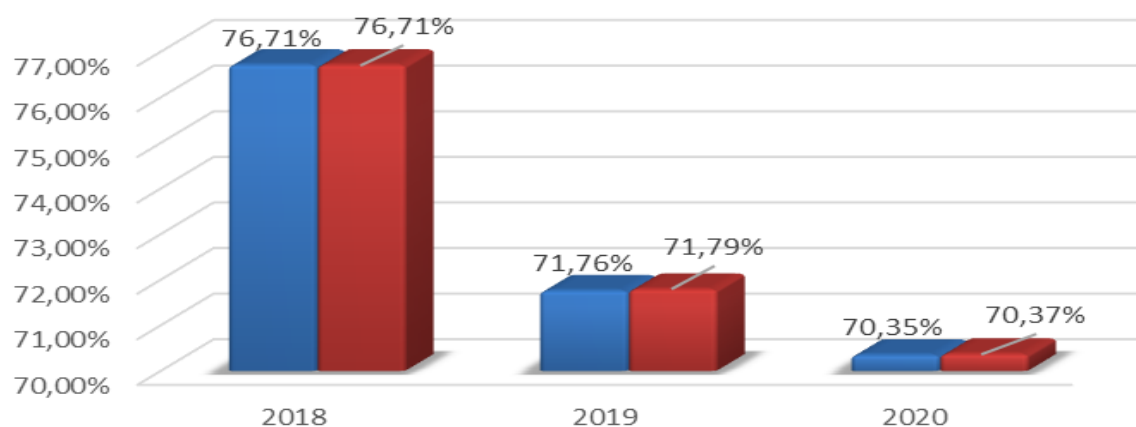
Таблиця 1

Структура інвестиційних ресурсів ТОВ «УСБК» та джерел їх формування

Найменування показника	Значення показника, тис. грн.			Відхилення		
	2018	2019	2020	2019 – 2018	2020 – 2019	2020 – 2018
АКТИВИ						
Грошові кошти та їх еквіваленти	2495	2702	2516	207	-186	21
Короткострокові фінансові вкладення						
Короткострокові зобов'язання	87032	71173	67269	-15859	-3904	-19763
Запаси	16516	36727	46907	20211	10180	30391
Всього оборотні активи	106043	110602	116692	4559	6090	10649
Фінансові вкладення				0	0	0
Основні засоби	24315	28754	25456	4439	-3298	1141
Ділова репутація та інші нематеріальні активи				0	0	0
Всього необоротні активи	24315	28754	25456	4439	-3298	1141
ЗОВОБ'ЯЗАННЯ ТА ПАЙОВИЙ КАПІТАЛ						
Короткострокові кредити та займи						
Всього короткострокові зобов'язання	27058	11826	40489	-15232	28663	13431
Довгострокова заборгованість по кредитах та займах	100000	100000	100000	–	–	–
Інші довгострокові зобов'язання	–	46	31	46	-15	31

Найменування показника	Значення показника, тис. грн.			Відхилення		
	2018	2019	2020	2019 – 2018	2020 – 2019	2020-2018
Всього зобов'язання	127058	111872	140520	-15186	28648	13462
Статутний капітал	350	350	350	–	–	–
Додатковий капітал	31	31	31	–	–	–
Нерозподілений прибуток	2919	27103	1247	24184	-25856	-1672
Всього власний капітал	3300	27484	1628	24184	-25856	-1672
Всього інвестований капітал	130358	139356	142148	8998	2792	11790

- Питома вага довгострокової заборгованості по кредитах та позиках в структурі капіталу підприємства
- Питома вага довгострокових зобов'язань в структурі капіталу підприємства

Рис.1. Динаміка питомої ваги довгострокових джерел фінансування в структурі капіталу ТОВ «УСБК» у 2018-2020 рр.

Таким чином, довгострокові кредити та позики складають майже 100% довгострокової заборгованості підприємства. Проте динаміка абсолютної величини даного пасиву свідчить, що підприємство протягом досліджуваного періоду лише сплачувало відсотки за користування кредитом, не переходячи до сплати його тіла.

Важливим, на нашу думку, є порівняння питомої ваги довгострокової заборгованості підприємства із питомою вагою необоротних активів / основних засобів, оскільки таке порівняння дасть можливість визначити напрям фінансування діяльності підприємства, що здійснюється за рахунок довгострокових кредитів та інших довгострокових зобов'язань (рис.2).

Рис. 2. Співвідношення питомої ваги довгострокових джерел фінансування та питомої ваги основних засобів у структурі капіталу ТОВ «УСБК» у 2018-2020 рр.

Проведене співвідношення свідчить про неефективність використання інвестиційних ресурсів підприємства, оскільки лише майже четверта їх частина (24,32% у 2018 році, 28,74% у 2019 році та 25,45% у 2020 році) йде на фінансування капітальних потреб. Інші ж 75% довгострокових кредитів та зобов'язань спрямовуються на фінансування поточної діяльності підприємства. Слід зазначити, що не останню роль в такій ситуації відіграє дебіторська заборгованість, питома вага якої хоч і зменшується в структурі активів підприємства (66,76% у 2018 році, 51,07% у 2019 році та 47,32% у 2020 році). Основною причиною такої ситуації є низький рівень обіговості дебіторської заборгованості на підприємстві: 189,12 днів у 2018 році, 133,41 дні у 2019 році та 175,62 дні у 2020 році). Іншими словами, підприємство здійснює обслуговування боргів своїх клієнтів за рахунок банківського кредиту, що, зважаючи на високий сучасних рівень банківського відсотку, є неприпустимим, оскільки призводить до недоотримання підприємством значних сум прибутку.

З метою визначення шляхів підвищення використання реальних інвестицій виконаємо аналіз інтенсивності використання реальних інвестицій. Він базується на розрахунках співвідношення різних абсолютних показників інвестиційної діяльності підприємства між собою. В процесі використання цієї системи аналізу визначаються різні відносні показники інвестиційної діяльності та її вплив на рівень фінансового стану підприємства. В інвестиційному менеджменті найбільш розповсюдженими є наступні групи аналітичних фінансових показників: коефіцієнти оцінки рентабельності інвестиційної діяльності;

коефіцієнти оцінки обіговості операційних активів; коефіцієнти оцінки фінансової стійкості; коефіцієнти оцінки платоспроможності та інші.

Розрахунок показників оцінки ефективності інвестиційної діяльності виконаний у таблиці 2.

Таблиця 2

Фінансові коефіцієнти, що характеризують ефективність формування та використання інвестиційних ресурсів ТОВ «УСБК» та джерел їх формування у 2018-2020 рр.

Найменування показника	Значення показника, тис. грн.			Відхилення		
	2018	2019	2020	2019 – 2018	2020 – 2019	2020-2018
Показники фінансової стійкості						
Загальний борг до сумарного капіталу, %	97,47	80,28	98,85	-17,19	18,58	1,39
Загальний борг до власного капіталу, %	3850,24	407,04	8631,45	-3443,2	8224,41	4781,21
Загальний борг до пайового капіталу, %	36302,29	31963,43	40148,57	-4338,9	8185,14	3846,29
Короткострокові кредити та позики до загального боргу, %	–	–	–	–	–	–
Чистий борг до пайового капіталу, %	35589,43	31191,43	39429,71	-4398	8238,29	3840,29
Чистий борг до грошового потоку від основної діяльності, %	1292,28	344,62	1377,01	-947,66	1032,39	84,73
Показники рентабельності та обіговості						
Рентабельність пайового капіталу, %	1287,43	7387,43	1190,29	6100,00	-6197,1	-97,14
Рентабельність чистих активів, %	171,72	167,98	28,62	-3,74	-139,36	-143,10
Рентабельність необоротних активів, %	20,35	97,44	15,37	77,10	-82,07	-4,98
Фонддовіддача, грн./грн.	2,11	3,64	2,40	1,53	-1,24	0,29
Обіговість активів, днів	322,65	237,75	374,24	-84,91	136,49	51,59
Обіговість обігових активів, днів	252,33	190,97	302,17	-61,36	111,20	49,84

Розраховані показники рентабельності інвестиційної діяльності свідчать про прибутковість даного напрямку діяльності підприємства: коефіцієнт рентабельності пайового капіталу, що використовується в інвестиційній діяльності підприємства у 2018 році склав 1287,43%, тобто кожна гривня, вкладена підприємством в інвестиційну діяльність принесла 12,87 грн. прибутку. У 2019 році цей показник склав вже 73,87 грн., що свідчить про покращення інвестиційної діяльності підприємства. Нажаль ситуація погіршилась у

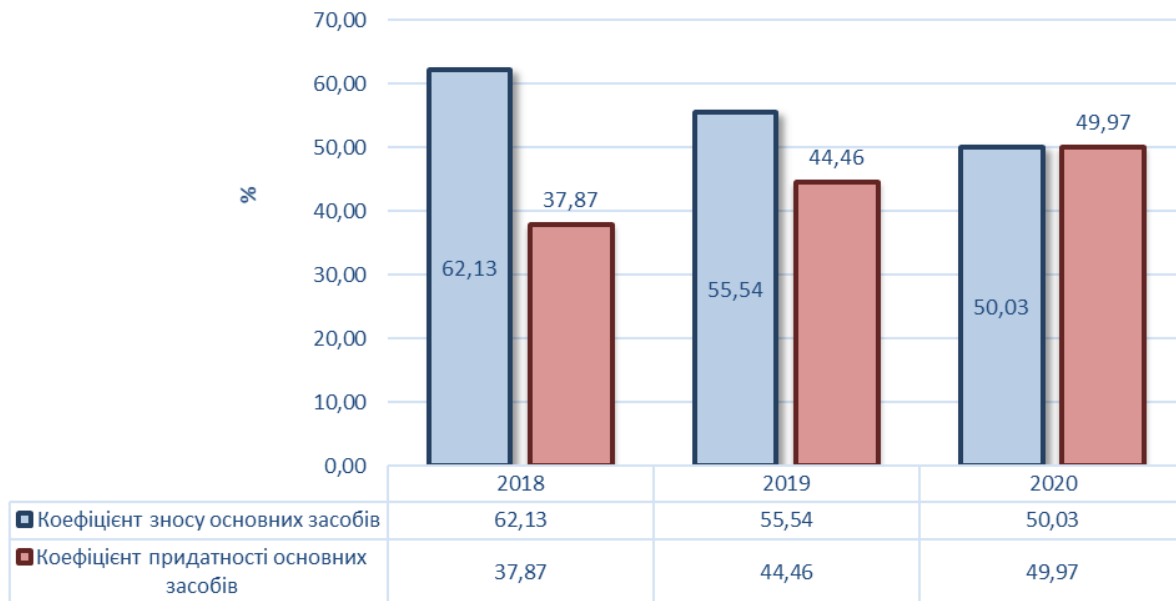

2020 році: прибутковість інвестиційної діяльності зменшилась у 6,5 рази та складала –11,90 грн./грн. Дещо чином змінювався і коефіцієнт рентабельності чистих активів, що був використаний в інвестиційній діяльності підприємства: його рівень більш ніж в 10 разів нижчий, оскільки основним джерелом інвестиційних ресурсів підприємства були позикові кошти.

Коефіцієнти оцінювання обіговості операційних активів характеризують наскільки швидко сформовані в процесі інвестиційної діяльності операційні активи здійснюють оборот. У певному розумінні ці коефіцієнти є індикатором ділової активності підприємства та вимірюють тривалість його операційного циклу. Розрахунок фінансових показників лише підтвердив зроблений раніше висновок про вкрай низьку інвестиційну активність підприємства.

Основною проблемою функціонування ТОВ «УБСК» на сьогоднішній день є високий ступінь зносу використовованого при бурових роботах обладнання. Так, питома вага даного виду діяльності складає близько 25% в структурі чистого доходу від реалізації, проте саме даний вид діяльності має суттєві перспективи щодо зростання. Про це свідчить відповідна динаміка вартості виконаних підприємством технічних послуг в області видобутку нафти й природного газу протягом досліджуваного періоду її величина збільшилась з 25837,48 тис. грн. до 39414,07 тис. грн. (або на +13576,59 тис. грн., що складає 52,55% від значення на початок періоду), що збільшило питому вагу даного виду робіт в структурі чистого доходу підприємства з 22,79% до 29,11%.

Проте основною перепоною щодо можливості збільшення обсягів даних робіт є високий рівень зносу наявного на підприємстві обладнання. Так, коефіцієнт зносу основних фондів у 2018 році складав 62,13%, у 2019 році – 55,54%, а у 2020 році – 50,03% (рис.3). Так, підприємство намагається покращувати вікову структуру основних фондів, проте ці зміни не стосуються групи основних засобів «машини та обладнання», як безпосередньо і приймаються участь та «відповідають» за зростання обсягів виконаних на підприємстві робіт. Така ситуація спричиняє зменшення ефективного часу роботи обладнання внаслідок тривалого перебування у поточних та капітальних ремонтах, що, як наслідок, призводить до низької продуктивності та зменшенні величини отриманого підприємством прибутку. Крім того, варто відмітити високий ступінь морального зношення наявного бурового обладнання: більша його частина має термін виробництва 80-ті роки минулого сторіччя і тому окрім високого ступеня фізичного зношення має також високий ступінь технологічного зношення.

*Рис. 3. Динаміка показників стану основних фондів
ТОВ «УСБК» у 2018-2020 рр.*

Оскільки основною метою діяльності товариства є здійснення господарської та комерційної діяльності для реалізації інтересів його Учасників на основі отриманого прибутку, головною метою своєї діяльності на плановий період підприємство ставить досягнення наступних цілей:

- оптимізувати витрати з метою забезпечення стабільної прибутковості;
- інвестувати кошти в оновлення наявного обладнання та закупівлю нового;
- залучити кредитні кошти для розвитку видів діяльності;
- збільшити фондівдачу;
- розробити бонусну систему, спрямовану на покращення продуктивності працівників;
- розширити дільницю автотранспорту та спецтехніки з метою мінімізації простоїв при переїздах бригад;
- збільшити парк МБУ до 8 установок;
- актуалізація, впровадження та забезпечення постійного вдосконалення інтегрованої системи управління якістю відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001-2015, ДСТУ ISO 9001, ISO 914001-2015, ДСТУ OHSAS 18001-2010 та розвиток принципів загального управління якістю.

Задля виконання даних цілей пропонуємо підприємству придбати мобільну бурову установку, модель ZJ30/1700CZ, котра призначена для буріння та ремонту нафтових та газових свердловин обертовим способом. Вартість такої

установки 2008 року випуску, бувшої у використанні, складає 1 207 504 USD. Основні технічні характеристики бурової установки наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні технічні характеристики бурової установки ZJ30/1700CZ

Модель	ZJ30/1700CZ
Глибина буріння (4 1/2" БТ), м(фут)	3000 (9840)
Глибина капремонту (3 1/2" БТ), м(фут)	6000 (21325)
Макс. навантаження крюкоблоку, кН (фунт)	1700(381260)
Діаметр каната, мм(фут)/Ефект. кількість канатів	Ф29(1- 1/8")/8
Макс. підйомна швидкість крюкоблока, м/сек(фут/сек)	1.36(4.46)
Габарити (з щоглою), м(фут)	21.25x3.3x4.47 (69.7x10.8x14.67)
Маса, кг (фунт)	76000(167548)
Силова система	CAT3406C
Потужність двигуна, кВт(л.с.) (2100 об/хв)	343x2(460x2)
Модель коробки гідравлічної передачі	ALLISON-S5600x2
мін. кліренс, мм (фут)	340(13.39)
Виконання лебідки	Двобарабанний (однобарабанний)
Висота щогли, м(фут)	36(118/11) / 38(124/6)
Висота балкона верхового, м (фут)	20.4(66.9)
Виконання бурового майданчика	ZT1690/4.5-Z Складна бурова площадкар
Річний ефективний час роботи, годин	3062
Вартість 1 маш.-год. роботи установки, грн.	57500

Для розрахунку економічного ефекту від впровадження бурової установки ZJ30/1700CZ складемо план прибутків, який являє собою аналітичну таблицю, де наочно видно всі витрати і вигоди проекту. План прибутків розраховується за роками проекту (табл. 4).

Для визначення ефективності інвестиційного проекту використаємо індикатори, які зазвичай використовуються в міжнародній практиці. Це чиста теперішня вартість (ЧТВ), внутрішня норма прибутку (IRR), індекс прибутковості (PI) і термін окупності.

Таблиця 4

**План прибутків ТОВ «УСБК» впровадження
бурової установки ZJ30/1700CZ**

Показник	Роки реалізації проекту									
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й	8-й	9-й	10-й
1. Вартість наданих послуг $57500 \times 3062 = 17606500$ грн.	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00	176065,00
2. Амортизація $35319021 : 7 = 5045574,44$ грн.	5045,57	5045,57	5045,57	5045,57	5045,57	5045,57	5045,57	0,00	0,00	0,00
3. Прибуток від реалізації проекту $17606500 \times 4,2\% : 100 = 7479677,39$ грн.	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68	7479,68
4. Податок на прибуток $7479677,39 \times 18\% : 100 = 1346341,93$ грн.	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34	1346,34
5. Приріст чистого прибутку $7479677,39 - 1346341,93 = 6133335,46$ грн.	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34	6133,34
6. Грошовий потік $6133335,46 + 5045574,44 = 11178909,90$ грн.	11178,91	11178,91	11178,91	11178,91	11178,91	11178,91	11178,91	6133,34	6133,34	6133,34
7. Дисконтований грошовий потік ($q=25\%$)	8943,13	7154,50	5723,60	4578,88	3663,11	2930,48	2344,39	1029,00	823,20	658,56
8. Кумулятивний дисконтований грошовий потік ($q = 25\%$)	8943,13	16097,63	21821,23	26400,11	30063,22	32993,70	35338,09	36367,09	37190,30	37848,86
9. Чистий кумулятивний дисконтований потік	-26375,89	-19221,39	-13497,79	-8918,91	-5255,80	-2325,32	19,07	1048,07	1871,27	2529,84

Чиста теперішня доход (*ЧТВ*) – це різниця між кумулятивним грошовим потоком, дисконтованим до початкового моменту в кінці періоду реалізації проекту, і сумою загальних інвестованих коштів, дисконтованих до початкового моменту.

Як свідчать розрахункові дані балансу грошових потоків:

$$ЧТВ = \sum_m \frac{П_m - O_m}{(1+E)^{t_m - t^0}} = 37848,86 - 35319,02 = 2529,84 \text{ (тис.грн.)}$$

Оскільки розраховане значення чистої теперішньої вартості є додатнім, проект є ефективним при даних прогнозованих коефіцієнтах дисконтування (25%), а отже можна розглядати питання про його прийняття до фінансування.

Визначимо наступний показник ефективності інвестиційного проекту, індекс дохідності, котрий визначається як відношення суми величин грошового потоку, приведених до початкового моменту часу, до суми значень загальної величини інвестованих коштів, також приведених до початкового моменту часу:

$$ІДД = 1 + \frac{ЧТС}{\sum_m \frac{K_m}{(1+E)^{t_m - t^0}}} = 1 + \frac{2529,84}{35319,02} = 1,072$$

Оскільки отримане значення індексу дохідності значно перевищує одиницю, то проект є прибутковим.

Внутрішня норма рентабельності визначається як норма дисконту, при якій величина приведенного доходу від реалізації дорівнює величині приведених витрат на проект. Внутрішню норму рентабельності визначимо наближено методом інтерполяції за формулою:

$$IRR = 25 + (30 - 25) \times \frac{2529,84}{2529,84 + 2219,31} = 27,54\%$$

Внутрішня норма рентабельності має значення, що більше за ставку дисконтування. Така ситуація свідчить ефективність запропонованого інвестиційного рішення.

Ще одним показником доцільності впровадження бурової установки ZJ30/1700CZ з точки зору економіки є термін окупності бурової установки:

$$PP \approx 6 (\text{років})$$

Таким чином, термін повернення вкладених в інвестиційний проект коштів складе 6 років, що менше за термін використання бурової установки.

Отримане додатне значення чистої теперішньої вартості показує, що даний проект є доцільним та економічно вигідним і може бути впроваджений у реальне виробництво.

Водночас, слід зазначити, що зважаючи на суму отриманого підприємством прибутку за 2018-2020 рр. та показники рентабельності, фінансування даного заходу за рахунок власних інвестиційних джерел є неможливим. Тому, підприємству слід звернути увагу на позикові джерела (банківський кредит, лізинговий договір тощо) задля фінансування даного проекту.

Таким чином, запропонованих даних заходів позитивно позначиться на діяльності підприємства, оскільки вона призведе до зростання його ключових показників, а також до підвищення задоволеності клієнтів і співробітників компанії.

Висновки. Узагальнюючи можна зазначити, що позитивні тенденції в економічному розвитку країни спостерігаються лише за наявності достатньої кількості інвестиційних ресурсів та їх ефективного використання. Накопичуючи

капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та управління, інвестиції стимулюють розширений процес відтворення виробництва, створюють нову вартість і повною мірою сприяють динамічним економічним змінам.

Враховуючи сучасну економічну ситуацію в Україні, особливого значення набуває інвестиційна привабливість проектів, які сприяють вирішенню економічних і соціальних проблем країни, розширюють експортні можливості, а отже, підвищують ефективність усієї економіки.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (з останніми змінами та доповненнями від 22.12.2010 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 15.04.2022).
2. Про охорону праці: закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. Дата оновлення: 27.02.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 12.06.2022).
3. Кодекс законів про працю України: [Електронний ресурс]: закон України 10.12.1971 № 322-VIII: [за станом на 10 червня 2021 р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.06.2021). (дата звернення: 12.06.2022).
4. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: у 2т. Т.1/ За ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. – 616 с.
5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т1/Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
6. Новий тлумачний словник з української мови. Уклад.: І.О. Радченко. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. 544 с.
7. Федоренко В. Інвестиційні процеси в Україні. Персонал. 2007. №5.
8. Лукінов І.І Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). К.: АТ «Книга», 1997.
9. НАК «Нафтогаз України»: Дослідження впливу газовидобування на економіку України. URL: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/D63B63DE51AAFA9AC2257F1C0028D27B?OpenDocument&Expand=1&> (дата звернення: 12.06.2026).
10. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245239564&cat_id=245239555 (дата звернення: 12.06.2022).

References:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro okhoronu pratsi: pryiniaty 14 zhovtnia 1992 roku № 2694-XII [Law of Ukraine on innovative activity from October 14 1992, № 2694-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>. [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: pryiniaty 10 hrudnia 1971 roku № 322-VIII [Law of Ukraine on innovative activity from December 10 1971, № 322-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (. [in Ukrainian].
4. Mochernyi S.V., Larina Ya.S., Ustenko O.A., Yurii S.I. (2005). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 2t. T.1/ Za red. S.V. Mochernoho. [Economic encyclopedic dictionary: in 2 vols. Item 1 / For order S.V. Mochernoho]* Lviv: Svit. [in Ukrainian].
5. Redkol.: S.V. Mochernyi (vidp.red.) ta in. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh. T1 [Economic Encyclopedia: in three volumes. T1]*. K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia». [in Ukrainian].

6. I.O. Radchenko (2006). *Novyi tlumachnyi slovnyk z ukrainskoi movy. [New explanatory dictionary on the Ukrainian language]*. Kamianets-Podilskyi: Abetka. [in Ukrainian].
7. Fedorenko V. (2007) *Investytsiini protsesy v Ukraini. [Investment processes in Ukraine]*. Personal. №5. [in Ukrainian].
8. Lukinov I.I. (1997). *Ekonomichni transformatsii (naprykintsi XX storichchia). [Economic transformations (late XX century)]*. K.: AT «Knyha». [in Ukrainian].
9. NAK «Naftogaz Ukrainy»: *Doslidzhennia vplyvu hazovydobuvannia na ekonomiku Ukrainy. [NJSC Naftogaz of Ukraine: Study of the impact of gas production on the economy of Ukraine]* *naftogaz.com* Retrieved from: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/D63B63DE51AAFA9AC2257F1C0028D27B?>
10. *Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 r. [Energy strategy of Ukraine for the period up to 2035]* *mpe.kmu.gov.ua* Retrieved from: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/ublsh/article?art_id=245239564&cat_id=245239555

УДК 005.591.6:338.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-278-286](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-278-286)

Сукрушева Ганна Олегівна кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майд. Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (066) 824-85-05, <https://orcid.org/0000-0003-2497-9332>

Шаповал Валерія Геннадіївна студентка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майд. Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (066) 558-98-18

ПЛАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

Анотація. Дана стаття присвячена необхідності планування інновацій в сфері агропромислового бізнесу України в контексті подолання світової та національної продовольчої кризи. Україна являється одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, яку імпортують країни, що в основному через великий приріст населення потерпають від голоду та недоїдання. Постійно зростаючий попит на агропродукцію, як на міжнародному, так і на національному рівнях, потребує нарощування потужностей для істотного збільшення обсягів її виробництва. Оскільки Україна є однією з ключових ланок в забезпеченні продовольчої безпеки в світових масштабах, тому на неї і покладена частина відповідальності за попередження продовольчої кризи.

Сучасний стан використання інновацій у сільськогосподарській сфері залишає бажати кращого, а інвестиції в дану сферу, на жаль, не мають оптимістичних тенденцій. В сучасних реаліях інноваційна діяльність становиться домінуючим напрямком у сфері сільського господарства та має на меті вирішення низки проблем в контексті глобального сталого розвитку. Саме інноваційні трансформації в агропромисловому бізнесі надають нові можливості для країни зарекомендувати себе, як надійного експортера сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку, та стати на ефективний шлях подолання продовольчої кризи.

В Україні є всі умови та можливості для успішного розвитку інновацій, а сучасний стан науково-технічного прогресу відкриває низку перспективних напрямків для впровадження інноваційних трансформацій в рослинництві та тваринництві, агрохімії, а також машинобудуванні для сільськогосподарської та харчової промисловості.

Проблема, порушена у статті, це важливий етап у розробці інноваційних рішень для підтримки агропромислового комплексу України.

Ключові слова: інновації, агропромисловий бізнес, продовольча криза.

Sukrusheva Hanna Olehivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (066) 824-85-05, <https://orcid.org/0000-0003-2497-9332>

Shapoval Valeriia Hennadiivna Student of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (066) 558-98-18

PLANNING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL BUSINESS IN UKRAINE AS A WAY TO OVERCOME THE FOOD CRISIS

Abstract. This article is devoted to the necessity of planning innovations in the sphere of agricultural business in Ukraine in the context of overcoming the global and national food crisis. Ukraine is one of the biggest exporters of agricultural products, which are imported by countries that mainly suffer from hunger and malnutrition due to large population increase. The constantly growing demand for agricultural products, both at the international and national levels, requires capacity building to significantly increase the output. Since Ukraine is one of the key part of ensuring food security on a worldwide scale, part of the responsibility for preventing a food crisis is put on it.

The current situation of the use of innovations in the agricultural sphere leaves much to be desired, and investments in this sphere, unfortunately, do not have optimistic tendency. In modern-day realities, innovative activity is becoming the main direction in the agricultural sphere and aims to solve a number of problems in the context of global sustainable development. It is the innovative transformations in the agricultural business, which provide new opportunities for the country to show itself as a reliable exporter of agricultural products on the international market and to choose effective way to overcoming the food crisis.

Ukraine has all the conditions and opportunities for the successful development of innovations, and the current state of scientific and technological progress brings a number of perspective directions for the implementation of innovative transformations in plant and animal production, agrochemistry, as well as mechanical engineering for the agricultural and food industry.

The problem raised in the article is an important stage in the establishment of innovative solutions to support the agricultural sector of Ukraine.

Keywords: innovations, agricultural business, food crisis.

Постановка проблеми. З кожним роком в нашій країні міські агломерації збільшуються тоді, як сільське населення зменшується, все це може породити продовольчу кризу в країні, а оскільки Україна крупний експортер сільськогосподарської продукції, допустити, зниження експортного потенціалу в цій сфері, може дуже боляче відбитися на валютній виручці країни. Питання продовольчої кризи, є нагальною проблемою для всього світу, а її наслідки, обговорювані вченими та світовими спільнотами, жахають своїми масштабами.

Отже, з кожним роком становище продовольчої безпеки лише загострюється, через низку таких факторів як: військові конфлікти, кліматичні та техногенні катастрофи, економічні потрясіння, в особливості через COVID-19, що відбуваються на тлі стрімкого зростання населення та соціальної нерівності. У зв'язку з цим все більшої популярності набуває пошук інноваційних рішень для підтримки агропромислового комплексу з метою забезпечення продовольчих потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційні трансформації підприємств агропромислового сектору стали одним із ключових завдань у контексті цілей глобального сталого розвитку. Питання інноваційного розвитку агропромислового бізнесу України було детально досліджено в працях наступних вчених: В. Г. Андрійчук, Л. Д. Запірченко, Я. В. Коровій, Т. Ф. Рябоволик. Однак, враховуючи нові виклики, що постали перед національною економікою для забезпечення продовольчої безпеки, це питання потребує подальшого наукового опрацювання.

Мета статті – теоретичне обґрунтування необхідності планування інноваційного розвитку в сфері агропромислового бізнесу України в контексті подолання світової та національної продовольчої кризи.

Виклад основного матеріалу. Протягом усієї економічної історії України сільськогосподарський сектор є однією з основних сфер національної економіки, оскільки саме його ефективність визначає стан усієї економіки країни, має вирішальний вплив на рівень продовольчої безпеки та добробут населення. Однак в той же час проблеми сільськогосподарського виробництва часто потребують пильної уваги та пошуку ефективних рішень. У сучасних умовах, не лише в Україні, а й в світі, розвиток сільського господарства визначається рівнем впровадження інноваційних технологій та ефективності виробництва.

Нинішній етап розвитку продуктивних сил та виробничих відносин ініціює необхідність їх якісної трансформації в рамках формування моделі інноваційного розвитку країни. Це відображається в сільськогосподарському секторі економіки, де інноваційна діяльність стає домінуючим напрямком.

Нинішній дефіцит інвестиційних ресурсів запобігає впровадженню нових технологій, а існуючі економічні важелі не стимулюють їх приплив у

сільськогосподарську промисловість. Низька прибутковість виробництва та високі ризики розвитку інновацій зробили сільськогосподарський сектор економіки непривабливим для приватних інвесторів, а державна підтримка інвестиційних процесів не дозволяє визначити систему стратегічних пріоритетів інноваційних утворень у агропромисловий комплекс.

В таблиці 1 представлено динаміку інвестицій в агропромисловий комплекс України за останні п'ять років.

За даними таблиці можна визначити, що за останні п'ять років, динаміка капітальних інвестицій в агропромисловий бізнес має від'ємне значення, тобто інвестиції, знижуються, за п'ять років, можна констатувати, що середні темпи приросту мають ще позитивне значення, але так відбувається лише за рахунок значного збільшення інвестицій у 2017 році. Таким чином, можна стверджувати, що загальна картина, не критична, але тренд є негативним, тобто скорочуються інвестиції в аграрний сектор України.

Таблиця 1

**Динаміка інвестицій в агропромисловий комплекс України
за 2016 – 2020 роки [1]**

Рік	Сума інвестицій, млн. грн.	Темпи приросту, %
2016	42584	-
2017	64243	33,7
2018	66104	2,8
2019	59130	-11,8
2020	50680	-16,7
Середні темпи приросту		1,6

Однак підвищення рівня розвитку сільського господарства та його інновації запобігає низці проблем, що, включають:

- 1) обмежений внутрішній попит;
- 2) відносно низька конкурентоспроможність значної частини сільськогосподарської продукції;
- 3) невикористання сільськогосподарського потенціалу внаслідок неефективної структури сільськогосподарського сектору (нерівномірний розподіл земельних ресурсів між великими виробниками сільського господарства та малим агробізнесом);
- 4) відсутність доступного кредитування для середнього та малого агробізнесу;
- 5) висока частка тіньового сектору в сільськогосподарській галузі;

б) зменшення кадрового потенціалу через відтік населення з сільських районів, особливо висококваліфікованих фахівців;

7) низька продуктивність праці в сільському господарстві.

Усі вищезазначені проблеми значною мірою перешкоджають впровадженню інновацій у сільськогосподарському виробництві, але необхідно їх вирівняти, щоб вони не блокували подальший розвиток сільськогосподарського сектору. Інновації – це процес впровадження нових ідей, втілених в інтелектуальні продукти як у матеріальних, так і в нематеріальних формах, результатом яких є зростання соціально-економічного потенціалу окремого підприємства та економіки в цілому, шляхом вдосконалення форми організації виробництва та управління, а також впровадження інвестицій в наукові дослідження. Процес розширеного відтворення в агробізнесі проходить у взаємодії економічних і біологічних процесів, що обумовлює високу ризикованість інновацій та необхідність врахування факторів навколишнього середовища, але й вимагає особливого підходу до впровадження інноваційних процесів [2].

Через те, що основним засобом виробництва агропромислових підприємств є основний природний ресурс – земля, а основним споживачем, на якого орієнтовна його продукція, є все населення Планети, інноваційні процеси агропромислових підприємств мають значний вплив на спроможність людства вирішити кілька основних проблем глобального сталого розвитку.

Зміна клімату та зростаюче населення спонукають агропродовольчу сферу відповідати на вимоги запиту суспільства на їжу при збереженні довкілля та природних ресурсів.

В останньому докладі ООН «Стан справ у галузі продовольчої безпеки та харчування» наведена інформація про зростання кількості осіб, що зіткнулися з голодом – 828 млн. осіб у 2021 році, що на 46 млн. більше, ніж у 2020 році. Згідно з прогнозами, у 2030 році, навіть з урахуванням відновлення світової економіки, близько 670 млн. осіб стикатимуться з голодом [3].

Зважаючи на постійне зростання потреб населення у сфері продовольства, доцільно розглядати можливість значного підвищення виробництва агропродукції інтенсивними методами, а саме за рахунок інноваційних трансформацій.

На рисунку 1 представлені напрямки використання інноваційних технологій в сільському господарстві, що можливі завдяки швидким темпам розвитку високотехнологічних інтелектуальних галузей. Отже, можна виділити три перспективні напрямки для розвитку інновацій в українському агробізнесі: агрохімічний, біологічний та техніко-технічний, що надають нові можливості для розвитку рослинництва та тваринництва, а в цілому для сільськогосподарської та харчової промисловості.

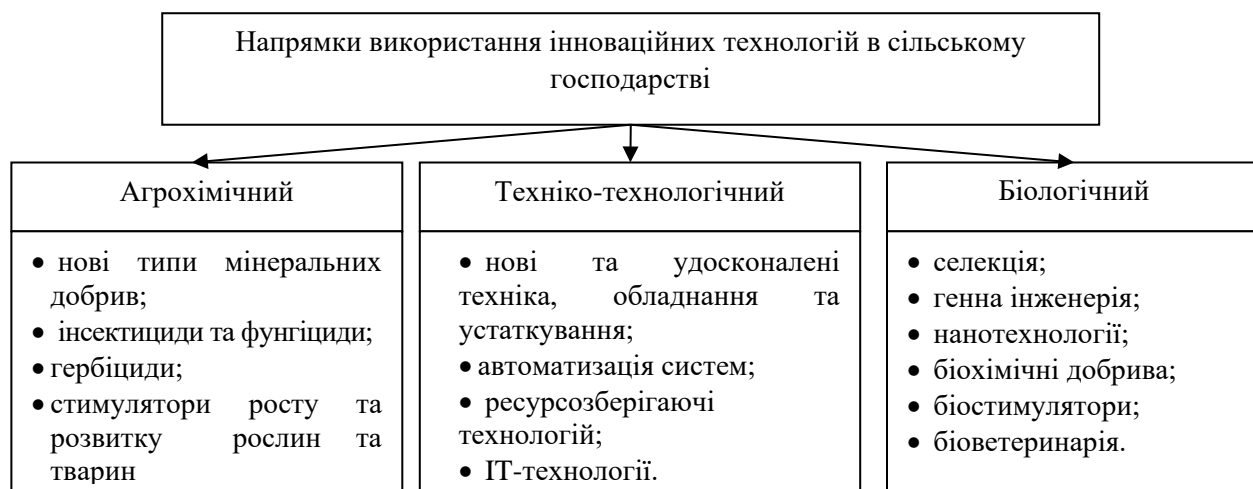
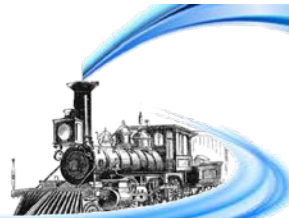

Рис. 1. Напрямки використання інноваційних технологій в сільському господарстві
Джерело: Складено автором на основі [4,5]

До інновацій, які наразі застосовують в агропромисловому комплексі України можна віднести такі: інноваційні ферми, сучасні електронні картографічні системи, новітні логістичні рішення, системи моніторингу технопарку, використання дронів, системи автоматизованої аналітики та планування, використання мобільних додатків і смартфонів, системи управління й комунікації з персоналом, клієнтами і партнерами, засоби моніторингу якості та здоров'я тварин та рослин, ІТ технології [6].

Україна являється однією з найбільших країн-експортерів сільськогосподарської продукції. У 2020–2021 роках частка України на світовому ринку зерна становила 10%. Українські зернові культури імпортують країни Азії, Близького Сходу та Північної Африки, жителі яких саме через високий приріст населення потерпають від голоду та недоїдання. В ці країни постачається не тільки пшениця, ячмінь та кукурудза, а й соняшникова олія та інша важлива сільгосппродукція [7]. В таблиці 2 наведено динаміку експорту сільськогосподарської продукції України за 2016 – 2020 роки.

Таблиця 2

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції за 2016 – 2020 роки [1]

Рік	Сума експорту, млн. дол. США.	Темпи приросту, %
2016	14563,1	-
2017	17756,8	18,0
2018	18118,2	2,0
2019	22144,2	18,2
2020	22179,3	0,2
Середні темпи приросту		9,6

За даними таблиці можна визначити, що середні темпи приросту експорту сільськогосподарської продукції, за п'ять років, складають 9,6%, тобто експортний потенціал України в агропромисловій сфері, має позитивний тренд, до зростання, тому планування заходів інноваційного розвитку в агропромисловому секторі є необхідною умовою позитивного розвитку економіки країни.

Планування займає ключове місце в загальній системі управління інноваційним розвитком. На сьогоднішній день інновації є невід'ємною частиною успішного функціонування підприємств агропромислового сектору України, тому доцільно здійснити зосередження всіх нововведень в єдиному комплексному плані інноваційного розвитку. Оскільки, чітко окреслений план заходів інноваційної діяльності на національному рівні є запорукою ефективного господарювання підприємств агробізнесу та можливістю для розвитку експорту сільськогосподарської продукції, в контексті забезпечення світової продовольчої безпеки.

На рисунку 2 представлено заходи, які необхідно планувати задля інноваційного розвитку агропромислового сектору України.

Рис. 2. Планування заходів інноваційного розвитку агропромислового сектору України
Джерело: Складено автором

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, щодо проведеного дослідження планування інноваційного розвитку агропромислового сектору України є необхідним оскільки, оскільки дуже багато викликів та факторів, що негативно впливають на промислову безпеку, як країни так і світу в цілому, такі як: економічна та політична нестабільність, зміна клімату, збільшення населення планети. Необхідно зазначити, що Україна, сьогодні є одним із лідером в експорті сільськогосподарської продукції, ці темпи мають позитивну динаміку, але все це завдяки кліматичним умовам, досвіду, який Україна здобувала на протязі всієї своєї історії. Заходи планування інноваційного розвитку агропромисловості, потребує системності, великих фінансових вливань, та науковості у виборі форм та методів побудови механізму інноваційного розвитку агропромислового комплексу України.

Література:

1. Сільське господарство України. 2020: стат. зб./Держ. ком. статистики України. Київ. 2021. 230 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf
2. Орехова Т.В., Коровій Я.В. Дослідження інноваційного розвитку в агропромисловому виробництві як фактору забезпечення сталого розвитку. Економіка і організація управління. 2020. №3(39). С. 206–217.
3. UN Report: Global hunger numbers rose to as many as 828 million in 2021. World Health Organization. 2022. URL: <https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021>
4. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. К.: КНЕУ, 2015. 783 с.
5. Запирченко Л.Д., Рябоволик Т.Ф. Особливості інноваційної діяльності та впровадження інновацій у виробничу діяльність аграрних підприємств. Центральнотрапнський науковий вісник. Економічні науки. 2018. Вип. 34. С. 259-268
6. Осецький В. Л., Куліш В. А. Інноваційна індустріалізація в агропромисловому комплексі України. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 54 — 65.
7. ТОП-10 найбільших імпортерів українського зерна. Landlord. 2022. URL: <https://landlord.ua/news/ekspert-nazvav-top-10-naibilshykh-importeriv-ukrainskoho-zerna/>

References:

1. Silske gospodarstvo Ukrainy. 2020: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine. 2020: Statistical Yearbook]. (2021). Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf [in Ukrainian].
2. Oriekhova T.V., & Korovii Ya.V. (2020) Doslidzhennia innovatsiinoho rozvytku v ahropromyslovomu vyrobnytstvi yak faktoru zabezpechennia staloho rozvytku. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia [Study of innovative development in agricultural Production as a factor of sustainable development]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization*, 3(39), 206–217 [in Ukrainian].
3. UN Report: Global hunger numbers rose to as many as 828 million in 2021 [UN Report: Global hunger numbers rose to as many as 828 million in 2021]. (2022). who.int. Retrieved from <https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021> [in English].

4. Andriichuk, V.H. (2015). *Ekonomika pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu* [Economics of enterprises of the agro-industrial complex]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

5. Zapirchenko, L.D., & Riabovolyk, T.F. (2018). *Osoblyvosti innovatsiinoi diialnosti ta vprovadzhennia innovatsii u vyrobnychu diialnist ahrarnykh pidpriemstv* [The Features of Innovative Activity and Implementation the Innovations to the Production Activities of Agrarian Enterprises]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences*, issue 34, 259-268 [in Ukrainian].

6. Osetskyi, V. L., & Kulish, V. A. (2020). *Innovatsiina industrializatsiia v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy* [Innovative industrialization in the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of the AIC*, 4, 54 - 65 [In Ukrainian].

7. TOP-10 naibilshykh importeriv ukrainskoho zerna [TOP-10 largest importers of Ukrainian grain]. (2022). landlord.ua. Retrieved from <https://landlord.ua/news/ekspert-nazvav-top-10-naibilshykh-importeriv-ukrainskoho-zerna/> [in Ukrainian].

УДК 005.32:331.101.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-287-301](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-287-301)

Тимошенко Дмитро Віталійович кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування, Інститут економіки та менеджменту (ІФНТУНГ), вул. Шопена, 1, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 78-39-05, <https://orcid.org/0000-0003-1742-8356>

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ МОТИВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті обґрунтовано доцільність використання такого мотиваційного механізму, який би спонукав студентів віддавати перевагу творчій інтелектуальній праці. Проведені спостереження дозволяють стверджувати, що термін «Мотиваційний менеджмент» рідко застосовується в практиці управління сучасними соціально-економічними системами. Актуалізовано поняття «професійної повноти» викладачів для мотивування інтелектуальної праці. Підкреслено, що імплементація стратегій з розвитку вітчизняної економіки на основі нових актуальних знань та необхідної інформації для продукування необхідних соціальних, економічних, політичних та культурних результатів є неможливою без ефективної трансформації інноваційно-інтелектуального потенціалу в інноваційні регіональні суспільні системи. Вказана важливість створення передумов для появи інтелектуальної продукції, яка трансформується в інтелектуальну власність та об'єкт захисту, охорони і ефективного використання зі сторони суспільства, що стане вирішальним для переходу України до економіки знань.

Зазначено, що викладання дисципліни «Мотиваційний менеджмент» торкнеться підвищення якості навчального-виховного процесу, оскільки подасть молоді відомості про обумовленість актуалізації їх потреб за допомогою біологічних і соціокультурних факторів, сприяючи розвитку необхідних компетенцій. Доведено відсутність різниці між працівником інтелектуальної праці і сучасним студентом, що дає можливість використання сучасних мотиваційних механізмів. Продемонстровано приклади надмірного психологічного, культурологічного, технологічного навантаження сучасних технологій на психіку студента. Акцентовано на ефективній мотивації інтелектуальних ресурсів студентів шляхом мотиваційної направленості на творчу працю та саморозвиток. В якості інструмента запропоновано до використання модель мотиваційного простору підприємства, адаптовану під

потреби студентів. В якості інтенсифікатора мотиваційних впливів запропоновано до використання набір аудиторних методів роботи TARGET, а також сучасні види лідерства.

Ключові слова: економіка знань, інтелектуальний ресурс, мотиваційний менеджмент, мотивація, працівник інтелектуальної праці, творчість.

Tymoshenko Dmytro Vitaliiovich PhD in Economics, Associate Professor of the department of public management and administration, Institute of economy and management, Shopena St., 1, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 78-39-05, <https://orcid.org/0000-0003-1742-8356>

ON THE NEED OF MOTIVATION MANAGEMENT TEACHING IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article substantiates the expediency of motivational mechanism application that would encourage students to give their choice to creative intellectual work. The conducted observations allow us to state that the term "Motivational management" is rarely used in managing practice of modern socio-economic systems. The concept of teachers "professional completeness" to motivate intellectual work has been updated. It is emphasized that the implementation of strategies for the development of the domestic economy on the basis of new relevant knowledge and the necessary information for the production of the necessary social, economic, political and cultural results is impossible without the effective transformation of innovative and intellectual potential into innovative regional social systems. The importance of creating prerequisites for the intellectual products creation, which can be transformed into intellectual property (as an object of protection and effective use by society) is indicated, which will be extremely important for knowledge economy transition.

It is noted that the teaching of "Motivational management" discipline will affect the improvement of the educational process quality because it will provide young people with information about the actualization of their needs with the help of biological and sociocultural factors, contributing to the development of the necessary competencies. It has been proven that there is no difference between an employee of intellectual work and a modern student. This make possible to use modern motivational mechanisms to students as "white collars". The examples of excessive psychological, cultural, technological overload on student's mentality are demonstrated. Emphasis is given upon effective motivation of students' intellectual resources through motivational focus on creative work and self-development. As a tool, it is proposed to use a model of the motivational space of the enterprise, adapted to the needs of students. As an intensifier of motivational influences, a set of TARGET classroom methods of work, as well as modern types of leadership, are proposed for use.

Keywords: creativity, intellectual resource, intellectual worker, knowledge economy, motivation, motivational management.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого закладу вищої освіти (ЗВО), в принципі, мало чим відрізняється від діяльності соціально-економічної системи: в ньому відбуваються ті ж самі процеси з трансформації наявних інформаційних, людських, фізичних та інших ресурсів у корисні для держави результати. Розвиток суспільства є неухильним процесом подвоєння об'єму науково-технічних знань, що відбувається завдяки інноваціям, створювати які здатні лише мотивовані до використання власного інтелекту люди. Такі творці від щедрот душі при наявності і усвідомленні своїх потреб з *подальшим перетворенням їх у мотиви* здатні до безперервного самопізнання та самоосвіти; є вільними від соціальних та культурних обмежень. Вони виконують роль «інноваційної пружини», даючи силу громаді, країні, людству. Розуміння реального стану речей та продуктивна діяльність особи обумовлюється усіма факторами, які дає людині освіта: моральність, знання, навички та компетенції разом із особистісною культурою. З цих позицій актуальним є впровадження в навчальний процес такої алгоритміки, яка б давала можливість створювати колективне натхнення та системне мислення для вивільнення талантів студентів — майбутніх творців, які сприятимуть вирішенню не лише поточних проблем, а й задач майбутнього. Це обумовлює необхідність впровадження як самої дисципліни «Мотиваційний менеджмент», так і інноваційних методів у її викладання, включаючи сучасні мотиваційні механізми мотивації інтелектуальної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Володіння підприємством таким видам капіталів як людський (інтелектуальний) гарантує останньому високу продуктивність праці, конкурентні переваги і, як наслідок, ринковий успіх. Враховуючи це викладання дисципліни має відбуватись вкупі з врахуванням тих методик впливу на людські ресурси, які торкаються інтенсифікації їх інтелектуальної праці, а не лише демонструють зв'язок по типу «стимул — реакція». Для набуття початкових знань суб'єктом навчального процесу пропонується до ознайомлення праці з загальної теорії мотивації в яких «апостолами менеджменту» сформовані підвалини теоретичних підходів до створення мотиваційних механізмів: Врума В., МакГрегора Д., МакКлеланда Д., Маслоу А., Мейо Е., Мюнстерберга Х., Портера Л., Тейлора Ф., Туган-Барановського М. Внесок українських вчених з мотивації людських ресурсів представлено працями Вербицької Г., Виханського О., Гриньової В., Колота А., Лукьянкової Н., Потьомкіної С., Соченко В., Щокіна Г. Мотиваційному менеджменту як навчальній дисципліні та системи дій з перетворення потреб у мотиви присвячені праці Базики Е., Дрівольської Н., Короткової Е., Кузнецової Н.,

Мазура В., Маркіна В., Мельникової М., Павлової В., Рижкової Г., Сладкевича В., Травіна В., Цимбалюк С.

Окремо торкнемося вітчизняних дослідників сфери управління людськими ресурсами, які представлені роботами Богині Д., Бойка Є, Вовканича С., Галиці І., Дмитренка Г., Долішнього М., Євдокименка В., Зелінської Г., Злупка С., Козоріза М., Кравченка І., Кузьміна О., Петренка В., Побурка Я., Притули О., Хміля Ф. — саме ними розвинуті теоретичні і практичні аспекти управління процесами мотивації персоналу на українських підприємствах.

Мета статті полягає в актуалізації важливості викладання дисципліни «Мотиваційний менеджмент» для студентів ЗВО України з метою ефективного відтворення ними своїх розумових здібностей, знань, навиків, компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поняття «Мотиваційний менеджмент» [1] свідчить, що більшість українських та іноземних вчених все ще не дуже поспішає впроваджувати термін «мотиваційний менеджмент» в теорію і практику управління людськими ресурсами: «... визначення цього поняття або взагалі відсутнє, або автори уникають використання словосполучення.» [1, С. 18]. Під терміном часто розуміється «...система дій з активації мотивів іншої людини.» [2, С. 4]; як застосування мотивів як засобів управління людськими ресурсами [3]. Також мотиваційний менеджмент можна сприймати як «... організацію виробничого процесу, який спрямований на злагоджену взаємодію всіх рівнів підприємства, від керівників до підлеглих.» [4, С. 45]. Найбільш повне визначення мотиваційного менеджменту з позиції менеджменту освіти, подано у праці [1]: «...мотиваційний менеджмент в освіті — це гнучкий, багаторівневий і багатогранний процес внутрішнього управління діяльністю закладу освіти, вибудований на обов'язковому врахуванні вже сформованої чи тієї, що лише має бути сформованою мотивації професійної (як самостійної, так і колективної) поведінки та спільної діяльності всіх працівників завдяки виробленій і сприйнятій колективній зацікавленості в досягненні цілей закладу, дотриманні ціннісних настанов, формуванні та підтримці мотиваційного клімату в закладі.» [1, С. 18]. Об'єктом мотиваційного менеджменту є управління процесом мотивації працівників і студентів закладу вищої освіти. Предметом — спрямування всіх дій професорсько-викладацького складу і студентів в напрямку досягнення спільної мети, якої слід вважати збільшення їх інтелектуального ресурсу.

Отже, по-перше, почнемо з того, що запровадження знань з питань мотиваційного менеджменту і досвіду з його практичного використання в практику управління життєдіяльністю соціально-економічних систем українського суспільства вимагає «професійної повноти». Саме тому дуже важливим і актуальним кроком необхідно вважати нагальне і масштабне розповсюдження знань і досвіду в галузі мотивації людських ресурсів серед

майбутніх працівників, які на сьогодні поки що перебувають на студентських лавах. Імплементация стратегій з розвитку вітчизняної економіки на основі нових актуальних знань та необхідної інформації для продукування необхідних соціальних, економічних, політичних та культурних результатів є неможливою без ефективної трансформації інноваційно-інтелектуального потенціалу в інноваційні регіональні суспільні системи — «... територіальні людські спільноти (колективи, громади, групи тощо), які розвиваються через сфери економічної, соціальної, творчої, культурної, духовно-релігійної та іншої діяльності, водночас гармонійно поєднуючи як вікові традиції через передачу інформації, знань від покоління до покоління, що, власне, формує духовність нації, так й новації, інтенсивність впровадження котрих характеризує інноваційність суспільства.» [5, С. 3]. Створена такими системами інтелектуальна продукція трансформується в інтелектуальну власність та об'єкт захисту, охорони і ефективного використання зі сторони суспільства, що стане вирішальним для переходу України до економіки знань. Викладання дисципліни «Мотиваційний менеджмент» так чи інакше торкнеться підвищення якості навчального-виховного процесу, оскільки подасть молоді відомості про обумовленість актуалізації їх потреб за допомогою біологічних і соціокультурних факторів, сприяючи розвитку необхідних компетенцій, сприяючи виробленню в студента [6]: «... розвиненої культури почуттів; особистісної культури філософії пізнання (діалектика) і творчості; широти кругозору та панорамності бачення; виходу за межі обмежень.» [6, С. 63].

По-друге, звернімо увагу на той факт, що сучасний студент вже майже нічим не відрізняється від працівника інтелектуальної праці (англ. *knowledge worker*) — терміну, введеного Махлупом Ф. [7] ще у 1960-х роках. Сам термін позначав працівника як мобільну та орієнтованого на оперування інформацією та знаннями особу, яка в процесі роботи активно використовує розумову (інтелектуальну) працю.

Сучасний студент, як «білий комірець» характеризується:

- 1) приматом обсягів інтелектуальної праці над фізичними зусиллями в процесі виконання завдань [8, С. 1153];
- 2) зростаючою часткою інформації в ресурсах, що використовуються в роботі [9, С. 5–23];
- 3) спроможністю самостійного створення інформаційних продуктів і послуг з постачанням на ринок готового продукту, а не робочої сили [10, С. 70];
- 4) наявністю невід'ємної власності, або «внутрішньої власності» (англ. *intra-property*) на свій інтелект та знання [11, С. 142–143];
- 5) мобільністю і затребуваністю в різних структурних елементах соціальної ієрархії [12, С. 22–23];
- 6) наявністю професійної ознаки [13; 14];

7) здатністю до створення в процесі виконання завдань нових знань завдяки креативності [15, С. 17] (яка розглядається, як технологічних елемент творчості);

8) мотивом до постійного навчання [16] і професійного.

Таким чином, український студент, якого по праву слід вважати працівником інтелектуальної праці, характеризується наявністю великого сегменту мотивів творчості, самоактуалізації та самовираження [15]. Нижчі потреби «піраміди потреб» Маслоу або вже задоволені, або не є критично важливими (як варіант, молодий програміст без сім'ї, який зацікавлений у саморозвитку). Звідси, Данкін Р. у праці [17] зазначає, що для більшості студентів конкурентоздатний рівень оплати праці часто являється «гігієнічним фактором»; в цілому для молоді, яка ще не обтяжена сімейними турботами, оплата праці виступає на задній план, звільняючи місце цікавому досвіду, кваліфікації та реалізації своєї креативності. Внаслідок цього, «піраміда потреб» може «лягати на бік», де потреби реалізуються паралельно [17, С. 44].

Далі стає ще цікавіше: авторка вважає, що мотивація працівників інтелектуальної праці (в т.ч. ІТ спеціалістів) насправді *скопійована* з мотиваційних практик навчальних закладів: «... В університетах давно зрозуміли, що науковців мотивує не абсолютна оплата, а доступ до наукового часу, ресурсів і студентів.» [17, С. 44]. Як приклад Данкін виділяє наступні мотивуючі заходи університетів [17, С. 44]:

- 1) мотивування доступом студентів до ресурсів, що необхідні для проведення наукових досліджень;
- 2) мотивування часу для самостійного вивчення матеріалу та свобода у дослідженнях;
- 3) мотивування ступенем автономності студента;
- 4) мотивування середовищем для проведення наукових дебатів;
- 5) мотивування статусом, який надається рецензуванням студентських наукових робіт сторонніми викладачами;
- 6) мотивування залученням до прийняття рішень щодо навчання (як варіант — формування освітніх програм разом з викладачами);
- 7) мотивування автономією від адміністративного впливу.

По-третє, актуальною є проблематика надмірного психологічного, культурологічного і, звичайно ж, технологічного навантаження на психіку студента. Розвиток цифрового сегменту ринку праці, діджиталізація трудових відносин, реалізація певних, хоч і примітивних, функцій штучного інтелекту трансформує потреби персоналу та докорінно змінює вимоги до сучасного працівника.

Звернемо увагу на наступні тенденції у сфері зайнятості в умовах розвитку цифрової економіки [18]:

1) Трансформація природи робочих місць — зростає кількість робочих місць, які потребують цифрових навиків.

2) Переміщення професійної конкуренції з групової/командної площини в площину глобального простору (в т.ч. у взаємодію зі штучним інтелектом, який рано чи пізно відбере частину щоденних функцій працівника — на початку ХХ ст. частина нижчого класу втратила роботу через примітивну автоматизацію робочого процесу; сьогодні роботи і інші високотехнологічні системи поступово позбавляють роботи середній клас).

3) Зростання частки персоналу, зайнятого на умовах аутсорсингу («цифровий працівник»). Дана особа реалізує трудові функції з використанням цифрових технологій на умовах трудового договору, укладеного у цифровий спосіб, та отримує оплату через цифрові грошові системи. Процес праці здійснюється виключно з використанням цифрових технологій, а результатом праці є цифровий продукт, послуга [19].

4) Розмивання межі між «зайнятістю — трудовою діяльністю» та «зайнятістю — дозвіллям» через гнучкий графік роботи, відсутність постійного робочого місця.

5) Інтенсифікація інформатизації зайнятості через зміною предметів і засобів праці. «... Предметом праці виступає інформація, яку змінює працівник з метою отримання бажаного цифрового продукту або послуги. Засобами праці є цифрові пристрої, за допомогою яких змінюється предмет праці. Результатом праці є цифровий продукт або послуга, соціально-трудова відносина переміщуються в інформаційний простір» [18, С. 30].

Застосування інтернет-технологій для надмірної експлуатації віртуалізованого виміру задля управління сучасними люмпен-консьюмерами, яким виступає покоління «Z» і особливо покоління «C» (англ. *connected consumer* — під'єднаний до мережі споживач), до яких інформація доходить по електронних каналах (див. «інфоркорм» як новий вид «живильної речовини» у яке людина занурюється з дитинства [20, с. 283]) — усе це вимагає особливого підходу у навчанні і вихованні студентів. Переміщуючись у цифровий формат такі похідні постіндустріальної економіки як шерингова економіка (англ. *sharenomics*) та економіка вражень трансформуються у «гламурнодискурсну вмпоекономіку» [20, с. 283] у якості копії реальності (симулякра, штучної реальності). Звідси, сама людина стає «Інтернетом» або тим, що прокачує через неї Інтернет. Закон техніко-гуманітарного балансу, що лежить в основі соціогенезу та підходу епістемологічного еволюціонізму говорить, що суб'єкти, які не здатні впоратись із зростаючою інструментальною могутністю техносфери, вибраковуються з еволюційного процесу [21], що, у свою чергу, перетинається з поняттям «футурошоку» — смертельної шокової хвороби, яка характеризується надмірним психологічним навантаженням — раптовою втратою реальності внаслідок страху перед майбутнім [22].

Усе вищесказане актуалізує «... внесення у стратегічні плани соціально-економічних систем реального, екологічно-живого поняття об'єктивності процесу

глобалізації, що також лежить у площині культурного використання інтелектуальних ресурсів ...» [23, С. 410] що недосяжно без формування у студентів як майбутніх працівників мотиваційної направленості на творчу працю та *мотивації на розвиток* в умовах, коли образ майбутнього відсутній (турбулентність).

Формуючи направленість на творчість звернімо увагу на працю Цейера У. [24], де вказано, що більшість невдач в роботі багатьох соціально-економічних систем були пов'язані із нестачею мотивації. Якщо ж прийняти до уваги, що автор вважає мотивацію «... вільним простором впливу керівників на співпрацівників, в якому інструменти зміцнення можуть бути різними і не обов'язково фінансові» [24, С. 285], то це цілком співпадає з моделюванням мотиваційного простору окремої особи, групи осіб, організації.

В моделі мотиваційного простору підприємства Петренка-Табахарнюка, [25; 26], цілі діяльності підприємства представлені комплексом «“результат” — “ефект” — “корисність”». Для кращої адаптації даної моделі для студентів пропонується до використання найперші знайдені нами мотиваційні поради в освіті, покладені на здобуття мотиваційної спрямованості студентів, подані у збірці «Виховання надлюдини» (1908 р.) [27] письменником і мандрівником українського походження Янчевецьким В. Г. Аналізуючи методики навчання і виховання «країни університетів» — Британії, Янчевецький намагався визначити пролегомени створення нової школи, якими являються: «боротьба», «творчість», «спеціалізація» [27]. Саме цими компонентами ми доповнимо та підсилимо модель (див. рис. 1).

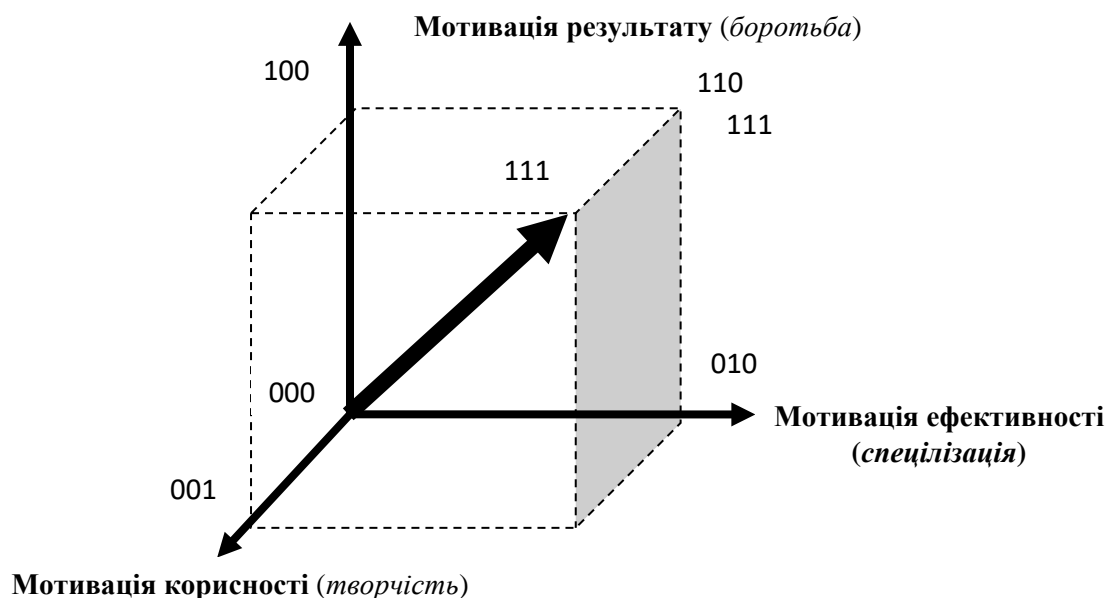

Рис. 1. Мотиваційний простір окремишньої особистості з комплексом мотиваційних орієнтирів

Якщо ж припустити, що «максимально наближеною до цілей підприємства точкою» є точка «111» — координата кінця вектора, в якому цілі і результати діяльності підприємства/навчального закладу є максимальними і забезпечують «поступальний рух» (або розвиток), то індивідуальні зусилля всіх працівників (або навчально-викладацького складу вкупі зі студентами) повинні бути шляхом мотиваційних заходів і впливів орієнтованими на досягнення саме цієї точки. Модель ілюструє єдність цілей, цінностей і оціночних критеріїв колективної роботи. Результатом її використання є те, що в процесі навчання мотивовані студенти сповідуватимуть здебільшого однакові цінності, цілі.

Який комплекс мотиваційних впливів гарантуватиме однакову орієнтованість зусиль всіх об'єктів управління в напрямку «одної точки» «111»? У праці [28] запропоновано набір аудиторних методів роботи під акронімом «TARGET: “Task design” — стратегічний дизайн завдань; “Authority” — розподіл повноважень; “Recognition” — визнання досягнень; “Grouping arrangements” — групові заходи; “Evaluation practices” — методи оцінювання; “Time allocation” — розподіл часу». Авторка даної методики акцентувала увагу на цілях опанування майстерністю в навчанні, оскільки дані цілі пов'язані з дещо більшою кількістю часу, витраченого на виконання завдань, і обсягом зусиль, вкладених у навчання, ніж прості цілі з досягнення студентами «плато продуктивності» (просте розв'язування задач з отриманням балів).

При детальному розгляді набір аудиторних методів роботи «TARGET» (усі літери акроніму разом складають на англ. *ціль*, яка допоможе на дістатись нашої цілі — точки «111») формується з наступних елементів:

1) *Стратегічний дизайн завдань* має на меті ранжування корисності навчальних задач: кожне завдання має бути розроблено з врахуванням досягнення корисних для студентів цілей. Задачі мають бути зосереджені на оволодінні необхідними компонентами освітньої програми: загальними компетентностями (ЗК), спеціальними (фаховими) компетентностями (СК), програмними результатами навчання (ПРН), а також інтегральною компетентністю (ІК).

2) *Розподіл повноважень* має важливе значення для підвищення самостійності студентів і дозволяє їм керувати своїм навчанням, приймати рішення, планувати хід виконання завдань. Отримуючи право на «автономію в навчанні», студенти почнуть сприймати свій процес навчання як певну особисту власність, що сприятиме збільшенню інтересу до навчальних предметів. Найбільше цьому сприяють вибіркові дисципліни, коли студент може вибрати цікаве йому поле знань.

3) *Визнання досягнень* виступає інструментом покращення зворотного зв'язку. Зусилля і успіхи мають обов'язково відмічатися,

визнаватися та винагороджуватися. Найкращим методом цього виступає дошка пошани.

4) *Групові заходи* сприяють кращому обговоренню завдань, що призводить у свою чергу до більш глибокого їх розуміння та створює ефект підтримки (мотивує) перед більш складними задачами — при постійній підтримці комунікаційного процесу студенти не відчують себе покинутими і забутими. Студентські групи мають формуватися у вигляді гуртків [29] (тому приклад — створення студентського гуртка «SOFT SKILLS» Інститутом економіки та менеджменту метою якого є інтенсифікація когнітивних здібностей студентів в науці), бути неоднорідними, тобто не повинні відображати різницю у здібностях студентів, щоб не демотивувати останніх.

5) *Розподіл часу* дає можливість студенту самостійно приймати рішення про темп навчання та графік здач завдань. Маємо мужність визнати, що даний елемент для українського студентства є вельми дискусійним, що вимагає особливої уваги з боку викладача. Компромісним рішенням є введення у робочу програму мотиваційного менеджменту елементів дисципліни «Самоменеджмент» [30], що сприятиме опануванню студентами елементарних навичок таймменеджменту — ефективному управлінню часовим ресурсом.

Невеличка і потрібна цікавинка на завершення: у закордонній науковій літературі третя функція менеджменту за Файоном не мотивація, а лідерство, яке виконує функцію мотивування [31]. Орієнтація викладача на безпосереднє використання методів і технологій мотивації інтелектуальної праці студентів вимагатиме від нього прояву сучасних методів і технологій лідерства: трансформаційного лідерства (нейроменеджменту) [32]; еволюційного лідерства / «Світової роботи» Шупбаха М. [33]; лідерства в стилі джаз [34]; лідерства в стилі «м'якої сили» (англ. *soft power*) Ная Д. [35]. Виходячи з цього, в процесі навчання викладачу слід виступати, скоріше, в ролі партнера, аніж «адміністратора» навчального процесу, що передбачатиме мінімізацію кількості наказів і активізацію спільної інтелектуальної роботи (семінари, дискусії, мозкові штурми тощо). Внаслідок цього, індивідуальний та груповий інтелект навчальної групи буде мотивований до інноваційної діяльності.

Висновки. Актуальність запропонованих у даній статті підходів як до формування навчальної програми з мотиваційного менеджменту, так і запровадження однойменної дисципліни має на меті виховання студента-творця. Поступово втрачаючи світлість образів майбутнього більшість авторів в сфері наукової фантастики, незалежно один від одного, дійшли висновку, що у майбутньому людство поділиться на дві групи, одна з яких буде стрімко прогресувати, а інша — деградувати (наприклад, «прогресори», які навчають

інших у світі «Світ Полудня» братів Стругацьких). Чи є це настільки дивним, що не помітити, що розрив між тими, хто створює комп'ютерні програми і некваліфікованими «землекопами» лише збільшується? Криза у соціальній площині між двома групами обумовлена конфронтацією та нерозумінням сутності природи прогресу, який здатні інтенсифікувати лише високо мотивовані і досвідчені люди.

Умови в яких перебуває український студент рідко сприяють адекватному вивільненню мотивів для самореалізації: присутня «трудова бідність» — серед працюючого населення актуалізується рольова модель «успішного чиновника», а не затребуваного підприємця. До того ж, за виключенням ІТ-сфери, відсутня критична маса попиту на знання, оскільки українська держава продовжує залишатись орієнтованою на експорт природних, а не інтелектуальних ресурсів.

Для ліквідації таких «інтелектуально-кастрованих» явищ навчальний процес у закладах вищої освіти України мусить уникати рамок «кодуючої педагогіки», встановлюючи оптимальне співвідношення волі і інстинктів, що сприятиме активізації мотивів творчості з імплементацією індивідуального підходу до навчання. Подальші розвідки у даному напрямку мають бути скеровані на інтенсифікація спільної інтелектуальної діяльності студентів у групах.

Література:

1. Лютко О. Теоретико-методологічні засади мотиваційного менеджменту в освіті / О. Лютко // Нова педагогічна думка. – 2020. – № 1 (101). – С. 16–20.
2. Лукьянова Л. Б. Мотивационный менеджмент : учебное пособие / Н. А. Лукьянова. – Томск : Изд-во Томского политехн. ун-та, 2011. – 106 с.
3. Сонченко В. М. Сучасна філософія мотиваційного менеджменту / В. М. Сонченко // Бізнес навігатор. – 2012. – № 3 (29). – С. 168–172.
4. Пачева Н. О. Вплив мотиваційного менеджменту на ефективність діяльності організації / Н. О. Пачева // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». – 2021. – № 11 (55). – С. 42–46.
5. Вовканич С., Семів Л. Інформаційна парадигма регіональних суспільних систем інноваційного типу. / С. Вовканич, Л. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 100 с.
6. Полянська А. С., Тимошенко Д. В. Стратегічні імперативи планування розвитку закладів вищої освіти. / А. С. Полянська, Д. В. Тимошенко // Бізнес, економіка, сталий розвиток, лідерство та інновації : наук. журн. – 2019. – № 3. – С. 56–66.
7. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – Москва : «Прогресс», 1966. – 462 с.
8. Flood P. Causes and consequences of psychological contracts among knowledge workers in the high technology and financial services industries. / Patrick C. Flood, Thomas Turner, Nagarajan Ramamoorthy, Jill Pearson // International Journal of Human Resource Management. – 2001. – Vol. 12 (7). – 1152–1165.
9. Bell D. The coming of post-industrial society : A venture of social forecasting / Daniel Bell. – New York : Basic Books, 1973. – 507 с.

10. Иноземцев В. Л. «Класс интеллектуалов» в постиндустриальном обществе / Владислав Иноземцев // Социологические исследования. – 2000. – № 6. – С. 67–77.
11. Pinchot G. The intelligent organization. Engaging the talent and initiative of everyone in the workplace. – I ed. / Gifford Pinchot, Elizabeth Pinchot. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 1996. – 208 p.
12. Drucker P. The new realities / Peter Ferdinand Drucker. – Revised ed. – Oxford : Transaction Publishers, 2003. – 274 p.
13. Davenport T. The mysterious art and science of knowledge-worker performance / Thomas H. Davenport, Robert J. Thomas and Susan Cantrell // MIT Sloan Management Review. – 2002. – Vol. 44, № 1. – P. 23–30.
14. Von Glinow M. Reward strategies for attracting, evaluating, and retaining Professionals / Mary Ann Von Glinow // Human resource management. – 1985. – Vol. 24, № 2. – P. 191–206.
15. Miller R. Motivating and managing knowledge workers / R. Miller // KM Review. – 2002. – Vol. 1 (5). – P. 16–21.
16. Scarbrough H. Knowledge as work : conflicts in the management of knowledge workers / William H. Scarbrough // Technology analysis & strategic management. – 1999. – Vol. 11, № 1. – P. 5–16.
17. Dunkin R. Motivating Knowledge Workers: Lessons to and from the Corporate Sector // Higher Education Management & Policy – Vol.15. pp. 41–49.
18. Полянська А. С., Тимошенко Д. В. Комунікаційні цінності корпоративного управління в умовах розвитку цифрової культури / А. С. полянська, Д. В. Тимошенко // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія : Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. – 2021. – № 1 (23). – С. 21–34.
19. Войнаренко М. П. Мережеві інструменти капіталізації інформаційно-інтелектуального потенціалу та інновацій / М. П. Войнаренко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 3. – Т. 3. – С. 18–24.
20. Пелевин В. О. Бэтман Аполло / В. О. Пелевин. – Москва : Изд-во Эксмо, 2013. – 512 с.
21. Назаретян А. П. Универсальная перспектива творческого интеллекта в свете постнеклассической методологии. Вызов познанию: стратегии развития в современном мире / А. П. Назаретян. Отв. ред. Н. К. Удумян. – Москва : Наука, 2004. – С. 394–434.
22. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – Москва : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 557 с.
23. Tymoshenko D. The big philosophical question of marketing of postinformation economy / D. Tymoshenko, L. Targaevska // Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (5 жовтня 2018 р). – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. – С. 408–410.
24. Zeyer U. Zeitaspekte der Implementierung aktueller Managementkonzepte / U. Zeyer // Zeitschrift Führung und Organization. – 1995. – № 5. – С. 283–289.
25. Табахарнюк М. О. До визначення комплексу мотиваційних цілей просторової моделі мотивації / М. О. Табахарнюк // Тези доповідей і повідомлень 2-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Управління персоналом: економіка, інновації, освіта» (Львів, 19 листопада 2001 р.). – Львів : ЛьЦНТЕІ. – 2001. – С. 22–25.
26. Петренко В. П. Модель мотиваційного простору організаційного утворення як основа розробки стратегії мотивації її персоналу / В. П. Петренко, М. О. Табахарнюк // Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2002. – № 2 (3). – С. 100–106.
27. Янчевецкий В. Г. Воспитание сверхчеловека. – Санкт-Петербург : тип. газ. «Россия», 1908. – 133 с.

28. Ames C. Classrooms: Goals, structures, and student motivation / C. Ames // *Journal of Educational Psychology*. – 1992. – № 84. – С. 261–271.
29. Сайт «Інститут економіки та менеджменту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nung.edu.ua/department/kafedra-menedzhmentu-ta-administruvannya/studentskyu-hurtok>
30. Чкан А. С., Ганза І. В. Самоменеджмент як головний інструмент системи мотиваційного менеджменту на підприємстві / А. С. Чкан, І. В. Ганза // *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. – 2014. – № 1. – С. 261–266.
31. Сайт «Study.com. Functions of Management» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://study.com/academy/lesson/four-functions-of-management-planning-organizing-leading-controlling.html#:~:text=Planning%20involves%20the%20planning%20of,related%20to%20monitoring%20and%20evaluation.>
32. Burns J. *Transforming leadership : a new pursuit of happiness* / James MacGregor Burns. – New York : Groove Press, 2004. – 240 p.
33. Сайт «Макс Шупбах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://levelupukraine.com/uk/participants/150>
34. Мороз Н. *Лідерство в стилі джаз* / Н. Мороз, П. Шеремета // *&.СТРАТЕГІИ*. – 2003. – № 6. – С. 14–16.
35. Най Д. *Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике* / Д. Най. – Москва : Тренд, 2006. – 397 с.

References:

1. Lyutko, O. (2020). *Teoretyko-metodolohichni zasady motyvatsiynoho menedzhmentu v osviti* [Theoretical and methodological principles of motivational management in education]. *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical thought*, 1, 16-20 [in Ukrainian].
2. Luk'yanova, L. B. (2001). *Motivatsionnyy menedzhment : uchebnoye posobiye* [Motivational management: textbook]. Tomsk : Publishing House of Tomsk Polytechnic University [in Russian].
3. Sonchenko, V. M. (2012). *Suchasna filosofiya motyvatsiynoho menedzhmentu* [Modern philosophy of motivational management]. *Biznes navihator – Business navigator*, 3, 168–172. [in Ukrainian].
4. Pacheva, N. O. (2021). *Vplyv motyvatsiynoho menedzhmentu na efektyvnist' diyal'nosti orhanizatsiyi* [The influence of motivational management on the effectiveness of the organization]. *International scientific journal "Internauka"*, 11, 42–46. [in Ukrainian].
5. Vovkanych, S., Semiv, L. (2005) *Informatsiyna paradyhma rehional'nykh suspil'nykh system innovatsiynoho typu* [Information paradigm of regional social systems of innovative type]. Lviv: Institute of Regional Studies of the National Academy of Ukraine [in Ukrainian].
6. Polyans'ka A. S., Tymoshenko D. V. (2019). *Stratehichni imperatyvy planuvannya rozvytku zakladiv vyshchoyi osvity* [Strategic imperatives of planning the development of higher education institutions]. *Biznes, ekonomika, stalyy rozvytok, liderstvo ta innovatsiyi - Business, economy, sustainable development, leadership and innovation*, 3, 56–66. [in Ukrainian].
7. Makhlop, F. (1966) *Proizvodstvo i rasprostraneniye znaniy v SSHA* [Production and dissemination of knowledge in the United States]. Moscow: “Progress” [in Russian].
8. Flood, P., Turner, T., Ramamoorthy, N., Pearson, J. (2001). Causes and consequences of psychological contracts among knowledge workers in the high technology and financial services industries. *International Journal of Human Resource Management*, 12, 1152–1165.
9. Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society : A venture of social forecasting*. N.Y.: Basic Books.

10. Inozemtsev, V. L. (2000). «Klass intellektualov» v postindustrial'nom obshchestve [The class of intellectuals" in a post-industrial society] *Cotsiologicheskkiye issledovaniya – Sociological research*, 6, 67–77. [in Russian].
11. Pinchot, G., Pinchot, E. (1996) *The intelligent organization. Engaging the talent and initiative of everyone in the workplace*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
12. Drucker, P. (2002). *The new realities*. Oxford: Transaction Publishers.
13. Davenport, T., Thomas, R. & Cantrell, S. (2002). The mysterious art and science of knowledge-worker performance. *MIT Sloan Management Review*, 44, 23–30.
14. Von Glinow, M. (1985). Reward strategies for attracting, evaluating, and retaining Professionals. *Human resource management*, 24, 191–206.
15. Miller, R. (2002). Motivating and managing knowledge workers. *KM Review*, 1 (5), 16–21.
16. Scarbrough, H. (1999). Knowledge as work : conflicts in the management of knowledge workers. *Technology analysis & strategic management*, 11 (1), 5– 16.
17. Dunkin, R. (2003). Motivating Knowledge Workers: Lessons to and from the Corporate Sector. *Higher Education Management & Policy*, 15 (3), 41–49.
18. Polyans'ka, A. S., Tymoshenko, D. V. (2021). Komunikaitsiyni tsinnosti korporatyvnoho upravlinnya v umovakh rozvytku tsyfrovoyi kul'tury [Communication values of corporate management in the conditions of development of digital culture]. *Naukovyy visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu – Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*, 1 (23), 21–34 [in Ukrainian].
19. Voynarenko, M. P. (2015). Merezhevi instrumenty kapitalizatsiyi informatsiyno-intelektual'noho potentsialu ta innovatsiy [Network tools for capitalization of information and intellectual potential and innovations]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 3, 18–24 [in Ukrainian].
20. Pelevin, V. O. (2013). *Betman Apollo [Batman Apollo]*. Moscow: Eksmo Publishing [in Ukrainian].
21. Nazaretyan, A.P. (2004). *Universal'naya perspektiva tvorcheskogo intellekta v svete postneklasicheskoy metodologii. Vyzov poznaniyu: strategii razvitiya v sovremennom mire [A universal perspective of creative intelligence in the light of post-non-classical methodology. A challenge to knowledge: development strategies in the modern world]*. Moscow: Nauka [in Russian].
22. Toffler, E. (2004). *Shok budushchego [Future shock]*. Moscow: AST Publishing House [in Russian].
23. Tymoshenko, D., Taraevska, L. (2018). The big philosophical question of marketing of postinformation economy. *Marketynh v umovakh rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohiy : materialy vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. – Marketing in conditions of development of digital technologies: materials all-Ukrainian. science and practice Internet Conf.* (pp. 408–410). Lutsk: Lutsk National Technical University[in Ukrainian].
24. Zeyer, U. (1995). Zeitaspekte der Implementierung aktueller Managementkonzepte. *Zeitschrift Führung und Organization*, 5, 283–289 [in German].
25. Tabakharnyuk, M. O. (2001). Do vyznachennya kompleksu motyvatsiynykh tsiley prostorovoyi modeli motyvatsiyi [In order to determine the complex of motivational goals of the spatial model of motivation]. *Tezy dopovidey i povidomlen' 2-yi Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Upravlinnya personalom: ekonomika, innovatsiyi, osvita» - Abstracts of reports and messages of the 2nd International Scientific and Practical Conference "Personnel Management: Economics, Innovations, Education"* (pp. 22–25). L'viv: Center of Scientific and Technical Information [in Ukrainian].
26. Petrenko, V. P., Tabakharnyuk, M. O. (2002). Model' motyvatsiynoho prostoru orhanizatsiynoho utvorennya yak osnova rozrobky stratehiyi motyvatsiyi yiyi personalu [The model of the motivational space of organizational formation as a basis for developing a strategy for motivating its personnel]. *Naukovyy visnyk Ivano-Frankivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu – Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*, 2 (3), 100–106 [in Ukrainian].

27. Yanchevetskiy, V. G. (1908). *Vospitaniye sverkhcheloveka [Education of the Superman]*. St. Petersburg: Newspaper Printing House "Rossiya".
28. Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures, and student motivation. *Journal of Educational Psychology*, 84, 261–271.
29. Sayt Instytutu ekonomiky ta menedzhmentu. Student-s'kyi hurtok "SOFT SKILLS" [Website of the Institute of Economics and Management. Student group "SOFT SKILLS"] nung.edu.ua Retrieved from <https://nung.edu.ua/departament/kafedra-menedzhmentu-ta-administrivannya/studentskyi-hurtok> [in Ukrainian].
30. Chkan, A. S., Hanza, I. V. (2014). Samomenedzhment yak holovnyy instrument systemy motyvatsiynoho menedzhmentu na pidpryyemstvi [Self-management as the main tool of the motivational management system at the enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific papers of the Tavria State Agro-Technological University (Economic Sciences)*. (Vols. 1), (pp. 261–266) [in Ukrainian].
31. Study.com. Functions of Management. *study.com* . Retrieved from <https://study.com/academy/lesson/four-functions-of-management-planning-organizing-leading-controlling.html#:~:text=Planning%20involves%20the%20planning%20of,related%20to%20monitoring%20and%20evaluation>. [in English]
32. Burns, J. (2004). *Transforming leadership: a new pursuit of happiness*. New York: Groove Press.
33. Schupbach Max. *levelupukraine.com*. Retrieved from <https://levelupukraine.com/uk/participants/150> [in Ukrainian].
34. Moroz, N., Sheremeta, P. (2003). Liderstvo v stile dzhaz [Jazz Leadership]. *&.STRATEGII – &.STRATEGIES*, 6, 14–16 [in Ukrainian]
35. Nay, D. (2006). *Gibkaya sila. Kak dobit'sya uspekha v mirovoy politike [Flexible power. How to succeed in world politics]*. Moscow: Trend [in Russian].

УДК 330.341

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-302-314](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-302-314)

Ткаченко Вероніка Юріївна студентка факультету економіки та бізнес-адміністрування, навчальна програма «Міжнародна економіка», Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, Київ, 03058, тел.: (097) 793-15-29, <https://orcid.org/0000-0003-0581-2182>

АВІАЦІЙНА ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК БІЗНЕС-МОДЕЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПРИКЛАДІ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Анотація. Авіаційна галузь в сучасному світі: функціонування, провідна роль та конкурентні переваги ділової авіації на світовому ринку і міжнародних компаніях. Поняття бізнес-авіації, її функції, застосування бізнес-стратегії у формуванні ефективних підприємств повітряного транспорту. Формування ділової авіації як сфери бізнесу: основні стратегії, що використовуються в діловій авіації.

Характеристика авіаційних підприємств Сполучених Штатів Америки. Розгляд питань та актуальних стратегій ІКАО та їх вплив на світову авіацію, що сприяє інклюзивній та сталій індустріалізації, стимулюючи інноваційні тренди. Акціонерна вартість та вигода літаків та інших видів повітряного транспорту в бізнес-стратегіях розвитку компаній: ставлення продажів до середніх сум активів, збільшуючи їх ефективність, компанії з низькою рентабельністю мають високий оборот активів, тобто реінвестиції в нові або замінні активи забезпечують збільшення або збереження рівня доходу компанії.

Зв'язок ділової авіації та міжнародної економіки, вплив фондових ринків, інвестицій та вартості акціонерних частин та підприємств на галузь повітряного транспорту. Пояснення факту розвитку компаній, які використовують повітряний транспорт для роботи. Головний фактор розвитку стосується світових ринкових доходів, створення альянсів або реагування на можливе придбання мають сьогодні все більше значення, адже відбувається прискорення стратегічних угод.

Застосування авіаційної промисловості на федеральному, державному та світовому рівнях. Аналіз галузі ділової авіації Сполучених Штатів Америки. Конкуруючі інтереси співпраці підприємств з підрозділами ділової авіації.

Ключові слова: авіаційна промисловість, ділова авіація, авіація США, повітряний транспорт, світова економіка та авіація, інновації авіаційної галузі, інвестиції та акціонерні вартості, рейтинг авіаційних компаній.

Tkachenko Veronika Yuriyivna Student at the faculty of Economics and Business Administration, International Economics programme, National Aviation University, 1 Lubomyra Huzara avenue, Kyiv, 03058, tel.: (097) 793-15-29, <https://orcid.org/0000-0003-0581-2182>

AVIATION INDUSTRY AS A BUSINESS MODEL IN TODAY'S WORLD: AIR TRANSPORT OPERATIONS IN THE INTERNATIONAL ECONOMY WITH THE APPLICATION OF THE AIRLINE INDUSTRY OF THE AMERICAN STATES

Abstract. The airline industry in the modern world: functioning, leading role and competitive advantages of business aviation in the world market and international companies. The notion of business innovation, its functions, the use of business strategy in the formation of efficient enterprises of air transport. Formation of business aviation as a business sphere: main strategies used in business aviation.

Characteristics of the airline industry in the United States. A review of current ICAO strategies and their impact on global aviation, which contributes to inclusive and sustainable industrialization, stimulating innovative trends. The shareholder value and benefit of aircraft and other forms of air transport in the business strategies of companies: sales to average amounts of assets, increasing their efficiency, companies with low profitability have high turnover of assets, i.e. reinvestments in new or replacement assets ensure increase or preservation of the company's income level.

The link between business aviation and the international economy, the impact of stock markets, investments and the value of shares and companies on the air transport industry. Explanation of the development of companies that use air transport for work. The main growth driver is global market revenues, alliances and reactions to potential acquisitions are becoming increasingly important as strategic arrangements accelerate.

Implementation of the aviation industry at federal, state and world levels. An analysis of the business aviation industry in the United States. Competing interests in cooperation between enterprises and business aviation units.

Keywords: aviation industry, commercial aviation, US aviation, air transport, world economy and aviation, aviation innovation, investment and shareholder value, rating of aviation companies.

Постановка проблеми. Сучасна світова економіка кинула виклик суспільству ще в кінці ХХ століття, коли зручний світ комерції та торгівлі почав

швидко змінюватися і розвиватися. Ділові альянси потребують швидкості і мобільності керівництва, завдяки інноваційній глобалізації відбувається формування миттєвих ринків, через що складні високоефективні транспортні торгівельні шляхи конкурують за визнання на ринку.

Ділова авіація давно зайняла місце на світовому ринку як один з головних видів економічної підтримки балансу світових систем. Мобільність та складові види авіаційного транспорту виконують одну з головних ролей у створенні соціально-економічної структури, адже вони лежать в основі соціальних зв'язків, полегшуючи доступ до товарів, включаючи торгівлю, охорону здоров'я та робочі місця.

За прогнозами ООН, до 2050 року дві третини населення планети будуть перебувати у містах. Основним рішенням перенаселеності міст може стати лише розвиток мобільності транспортних структур. Інновації в області інноваційних технологій також відіграють важливу роль у перевизначенні мобільності завдяки передовим технологіям, які створюють можливості розвитку швидкості за рахунок впровадження нових бізнес-моделей. Авіаційна галузь включає в себе безліч передових інновацій (альтернативні види палива, біометрія, робототехніка та штучний інтелект при виконанні конструкції створення повітряного транспорту), тому займає ідеальне становище для рішення проблеми перенаселення і має потенційний вплив на нову мобільність.

До авіаційної бізнес-промисловості належать усі компанії, що використовують повітряні судна не залежно від їх типу: від безпілотних літаків до обслуговуючих у годину-пік гелікоптерів, а також стаціонарні бази різних служб, що контролюють і забезпечують польоти більш ніж у 5000 аеропортів загального користування країн. 97% підприємств даної галузі складають малі і середні підприємства та некомерційні організації.

Зважаючи на глобальні економічні, транспортні та екологічні проблеми, бізнес-авіація є найкращим рішенням більшості з них, адже вона відчиняє двері для глобальної торгівлі для невеликих громад, пов'язуючи їх з іншими населеними пунктами та виробничою промисловістю.

Ділова авіація довела власну цінність на світовому ринку як потужний транспортний інструмент найбільш керованих компаній. Через сьогоденне економічне становище і найскладніші економічні умови в країнах світу, ділова авіація робить значні внески у вартість компанії, тому продовжує забезпечувати виняткову цінність у всіх сферах, забезпечуючи фінансові та нефінансові показники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головним атрибутом у вивченні поставленої проблеми були статистики та дані останніх досліджень Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO). Окрім цього, вивчались

питання роботи та місця на світовому ринку певних авіакомпаній США, інформація про які представлена у статті, завдяки онлайн- та інтернет-ресурсам.

Мета статті – аналіз функціонування авіаційної промисловості як сфери бізнесу, розкриття усіх етапів створення та формування авіаційної бізнес-моделі, визначення зв'язку між авіацією та міжнародною економікою на прикладі авіаційних компаній та аеропортів США.

Виклад основного матеріалу. Велика Рецесія 2007-2012 року після свого закінчення сприяла тому, що компанія NEXA Advisors провела дослідження в області ділової авіації і довела, що більшість американських компаній з областями авіаційної промисловості або чартерними рейсами досягли більших успіхів, порівнюючи з компаніями, які не використовували повітряний транспорт. Дослідження "Збереження акціонерної вартості в Turbulent Times, The S&P 500", сприяла тому, що ділові літаки фокусуються на збільшенні акціонерної вартості, через що, як результат: значне збільшення головних факторів акціонерних вартостей. Збільшення мобільності - основне завдання в цьому експерименті, її прискорення і покращення сприяло організації та інтеграції знань, задоволення потреб співробітників у більшій швидкості. (1)

Незважаючи на те, що льотні відділи навіть у 2022 році прагнуть зменшити кількість витрат через жорстку економіку, аналізуючи дослідження 2012 року, роблять висновок на рахунок збереження підрозділів ділової авіації, щоб досягти більших фінансових успіхів. В умовах складної економічної ситуації гнучкість, мобільність та швидкість є ключовими факторами прогресу, а загальна стійкість операторів допоможе відновитись після рецесій та крахів на світових ринках. Ділова авіація на сьогоднішній день стала потужним інструментом найбільш ефективно керованих компаній у Сполучених Штатах попри найскладніші економічні умови.

Майже за одне століття авіаційна промисловість пройшла шлях від навчання польотам до ста тисяч комерційних і чартерних рейсів, які здійснюються щодня навколо світу, що становить понад 400 вильотів за годину. Ділова авіація як підрозділ промисловості повітряного транспорту є в авангарді інновацій, тому стала однією з найбезпечніших та найшвидших видів світового транспорту. Інноваційні технології, а також використання передового досвіду авіаційних перевезень допомогла забезпечити успіх та стійкість сектору мобільності. Підтвердженням цьому є статистика льотних годин авіакомпаній в залежності від повітряного транспорту та способу перевезення (Рис.1).

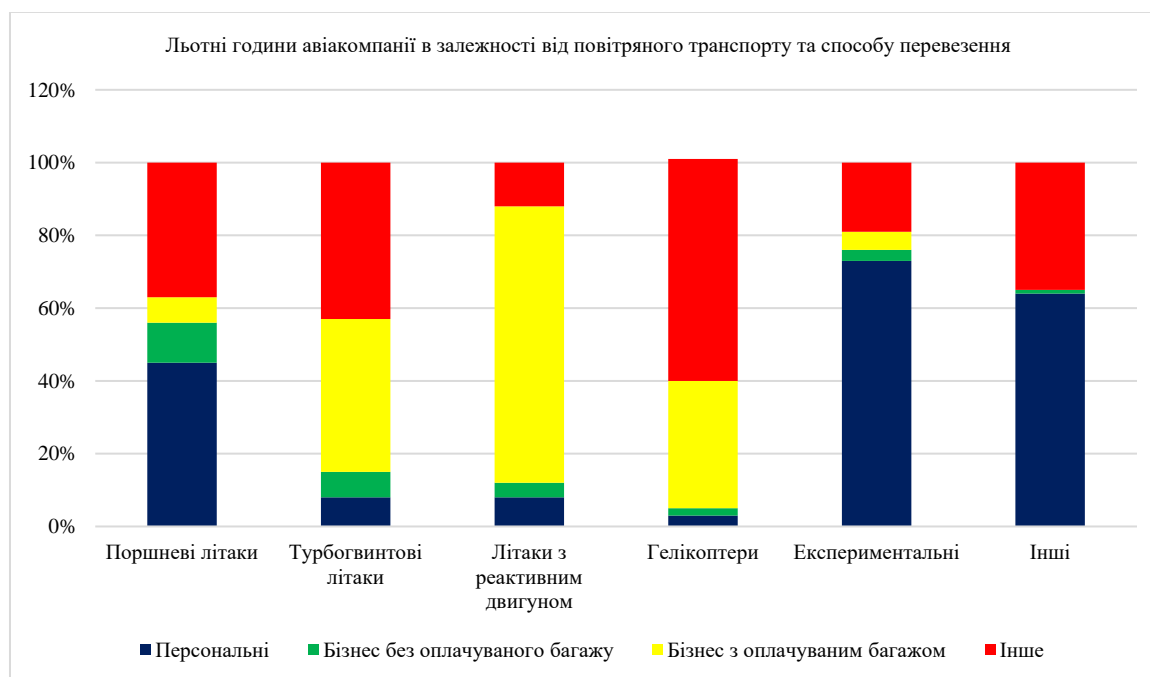

Рис.1. Статистика льотних годин авіакомпаній в залежності від повітряного транспорту та способу перевезення

Світова авіаційна промисловість включає безліч авіакомпаній, кожна з яких має власні способи ведення бізнесу. Аналізуючи бізнес-моделі, можна розділити галузь повітряного транспорту на чотири основні стратегії, що використовуються в діловій авіації.

American Airlines, а також British Airlines та Lufthansa належать до категорії перевізників з повним спектром послуг. Вони опираються на власно створену бізнес-модель, що включає ряд пропозицій перед польотних та бортових послуг, які включаються у вартість квитка. До таких послуг належить бортове харчування, реєстрація багажу, кілька класів обслуговування (економічний клас, перший клас, бізнес-клас). Окрім цього, клієнтам регулярного користування авіакомпанією надаються інші можливості або додаткові програми. Що стосується ділової авіації, ці компанії спеціалізуються не тільки на пасажирських, а й на вантажних перевезеннях, тому у більшості країн перевізники з повним спектром послуг є колишніми державними авіакомпаніями, які згодом були приватизовані.

Авіакомпанії Southwest Airlines, EasyJet і Ryanair належать до класу низько бюджетних перевізників. Основною стратегією таких компаній є створення конкурентних переваг, порівнюючи з повно сервісними перевізниками, за рахунок зниження вартості квитків і послуг. Ця задача досягається різними способами: обмеження ряду послуг, використання меншого парку літаків та застосування менших за розміром літаків під час польоту. Їх бізнес-модель

зосереджена на співвідношенні ціни та якості. Незважаючи на те, що такі авіакомпанії зручні для мандрівників, у них також виникають труднощі з очікуванням рейсу через відсутність зали очікування, бортового харчування, перевезення багажу, адже ці послуги не входять у вартість квитка. Але аеропорти, де ці послуги включаються, повинні оплачуватися додатково.

Чартерні рейси зосереджені найчастіше на туристах, тому зазвичай не продають квитки безпосередньо. Така бізнес-стратегія ґрунтується на заключенні договорів з туристичними компаніями і агентствами, які беруть на себе завдання пошуку клієнтів для цієї авіакомпанії. Незважаючи на те, що основою бізнес-моделі є зниження загальних витрат, послуг тут надається більше, ніж у низько бюджетних перевізниках, адже, наприклад, у багатьох випадках харчування включається у вартість квитка.

USP Airlines та FedEx Express належать до вантажних авіакомпаній, що займаються виключно перевезенням багажу, вантажів або товарів. Дочірні компанії вантажних авіакомпаній можуть рідко пропонувати пасажирські перевезення. Усі компанії цього типу умовно розділяють на традиційних вантажних перевізників та інтегрованих вантажних перевізників. Усі сфери вантажоперевезень контролюється безпосередньо компанією, включаючи нелінійні чи наземні структури.

Незважаючи на бізнес-модель авіакомпанії, в будь-якому випадку потребується розробка програми технічного обслуговування та введення його в експлуатацію. Для цього існує необхідна документація, яка допомагає в створенні розробок пропозицій за програмою планового технічного обстеження для кожного нового типу літака та/або силової установки. Такі програми стають бар'єрами, які регулюють політику технічного обслуговування, включаючи в себе цілі, зміст, методи ефективної програми технічного обслуговування. Це виконується для того, щоб відновити безпеку та надійність на відповідних рівнях під час погіршення ситуації в польоті, отримання інформації для вдосконалення конструкцій ненадійних літаків, забезпечити реалізацію відповідних рівнів безпеки. Окрім цього досягнення таких цілей має здійснюватися при мінімальних затратах.

Ґрунтуючись на філософію Кайдзена (концепція безперервного вдосконалення виробництва) задля досягнення організації технічного обслуговування світового класу, більшість авіакомпаній прагнуть залишатися конкурентно спроможними на міжнародному рівні, тому у виробництві та використанні повітряного транспорту беруть участь інженери з відповідними технологічними навичками, виконуючи якісний капітальний ремонт, сервісні послуги. Технічне обслуговування насправді є діяльністю, що приносить прибуток, а не просто непередбачуваною функцією бізнес-стратегій.

За даними Порядку денного на період до 2030 року ІСАО було призначено установою, в обов'язки якої входить контроль глобальних показників пасажирських та вантажних перевезень за видами транспорту. ІСАО виконує моніторинг, що сприяє інклюзивній та сталій індустріалізації, стимулюючи інноваційні тренди. Окрім цього, організація є відповідальною за управління ресурсами при виконанні технічного обслуговування. Задля правильного розподілення створюються графіки виконання завдань технічного обслуговування, використовуються інформаційні системи управління. У більшості ситуацій реінжинірінг всієї функціональної основи є необхідним для досягнення необхідної продуктивності технічного обслуговування.

Задоволеність співробітників, задоволеність клієнтів, інновації, управління ризиками та відповідність нормативним вимогам - чотири ключові нефінансові фактори роботи авіакомпаній, які зазвичай не розголошуються статистично. Вартість підприємства визначається ринком, тому лише частково ґрунтується на фінансових факторах акціонерної власності, адже саме на ринку встановлюється поточна ціна акцій на основі короткострокових очікувань з боку інвестиційних та фондових аналітиків на рахунок ціни, беручи до уваги повний набір фінансових та нефінансових даних. Заяви керівництва, інформація про конкурентні компанії та рекламні матеріали напряму формують деякі з цих перспектив. Використовуючи списки "BEST OF", можемо проаналізувати найкращі авіакомпанії Сполучених Штатів Америки як бізнес-модель, роботодавця та глобалізаційного інноватора.

Forbes Global List 2017 надав рейтинг 50 найінноваційніших компаній Америки. Такі підприємства виділяються на світовому ринку гнучкістю, мобільністю та нестандартним вирішенням швидко поставлених задач. Дані компанії завжди готові до змін та перетворень у виробництві, саме тому мобільність, яка напряму забезпечується сферою ділової авіації, потребує співпраці з інноваційними командами, які часто географічно розкидані. (2)

Fortune 2017 виділив список 100 найкращих місць для роботи, де керівництво у рівних ступенях підтримує особисте та професійне життя співробітників, а також цінує справжність відносин між колегами. За допомогою бізнес-літаків такі компанії підтримують співробітників мотивованими. (2)

Отже, авіаційна промисловість може формувати бізнес-стратегії не тільки використовуючи власні ресурси, але й бути затребуваною на світовому ринку в якості помічника міжнародних компаній.

Ще одним аспектом функціонування бізнес-авіації є використання різноманітних інноваційних технологій на усіх етапах виробництва та користування повітряним транспортом. Така стратегія є не тільки вимушеною через глобалізаційні процеси економічної ситуації світу, але й навпаки - допомагає компанії стати більш конкурентно спроможною.

Авіакомпанія Delta Airlines використовує новітні системи для зміцнення своїх фінансів: нові інформаційно-технологічні програми допомагають скоротити операційні витрати. Це сприяло створення на базі Delta підрозділів управління польотами, контролю обладнання, маршрутизації радіоекіпажів та технічного обслуговування. За оцінками керівництва Delta, ширші можливості центру контролю завдяки нововведенням дозволять скоротити витрати на управління операціями на 45 мільйонів доларів на рік. Окрім цього, було створено три проекти, що дозволять компанії управляти функцією технічного обслуговування в електронному вигляді.

Maintenance Information Retrieval System - спроба інтегрування даних про нормативні вимоги та витрати в єдину систему, яка контролює та планує технічне обслуговування. Для реалізації першого проекту на кожному з більш ніж 540 літаків Delta введено систему відстеження та управління. Другий проект стосується лінійного технічного обслуговування. Вона відстежує стан кожного літака, а також виконує функцію маршрутизації. Було також створено сайт, який допоможе менеджерам змінити маршрут літака, виявивши проблему. Третій проект Delta передбачає переведення технічних посібників у цифровий формат.

Аналізуючи стан сучасної економіки, бачимо, що основну акціонерну вартість визначають фактори підвищення продуктивності та ефективне використання часу, а також нематеріальні активи компанії. Успішні підприємства розвивають не тільки нові, а й старі активи економіки, що сприяє економічному піднесенню. Розуміння стратегії використання літаків ділової авіації допомагає отримати кількісну оцінку вигод, проте потрібно зважати, що обставини окремих компаній унікальні, а діловий повітряний транспорт використовується не тільки для простого транспортування. З метою аналізу переваг використання ділової авіації виконується порівняльна оцінка з альтернативними видами громадського транспорту, зазвичай - з регулярними авіалініями. Агрегування цих показників на високому рівні включає шість основних переваг використання ділової авіації: підвищення операційної ефективності, забезпечення конкурентних переваг, розширення маршрутів торговельних ринків, компенсація витрат, підвищення продуктивності праці співробітників та поліпшення підрозділів управління ризиками.

Основною проблемою збільшення акціонерної вартості світових компаній стає доступ до високоефективних аеропортів: бізнес-авіація надає доступ до більш ніж 5000 аеропортів загального призначення в США. Більшість з них побудовано ближче до мегаполісів, в порівнянні з великими комерційними аеропортами. Швидкий доступ до кінцевих пунктів призначення забезпечує ефективний транспортний шлях та економію часу.

Ключовим моментом визначення ефективності активів та внеску в акціонерну вартість є розуміння чистих вигод від експлуатації літака ділової

авіації. Проте це лише одне з можливих обґрунтувань ефективності застосування повітряного транспорту в бізнесі. Та незважаючи на це, існують найбільш значущі чисті вигоди бізнес-авіації. По-перше, економія часу працівника: вважалось, що така цінність зростає зі збільшенням відповідальності за прийняті рішення, проте зараз його автоматично викоринюють з організаційної ієрархії. Найпереконливішим аргументом на користь експлуатації літаків є факт збереження будь-якого функціонального ресурсу, особливо при остаточних підрахунках витрат і вигод.

Подорожі повітряним транспортом, за даними досліджень, підвищують продуктивність праці завдяки оптимізованому графіку перельотів та конфігурації салону, що сприяє індивідуальній та командній роботі. а використання більш коротких рейсів без пересадок допомагає зберегти активну розумову діяльність за рахунок зниження втоми.

Скорочуючи час доставки та виробничого циклу завдяки повітряним перевезенням, компанії максимізують доходи та знижують витрати. При ретельному аналізі структур виробничого циклу, які можуть бути покращені за рахунок використання ділової авіації, компанії максимізують переваги через скорочення кожного сегмента життєвого циклу продукту, включаючи проектування та розробку.

Окрім літаків, ділова авіація використовує гелікоптери завдяки своїм унікальним експлуатаційним можливостям. За останні 5 років парк гелікоптерів збільшився вдвічі. Цьому сприяло можливість повітряного транспорту до унікальних можливостей спостереження (здатність перебувати в одній точці), безпрецедентна гнучкість при перельотах на різні точки, використання їх у перенавантажених або ізольованих районах. На сьогодні гелікоптери застосовуються у різних сферах, включаючи правоохоронні органи, будівництво, санітарну авіацію.

Через розвиток інфраструктури авіації, аеропорти сьогодні знаходяться близько до населених пунктів та забезпечують високу пропускну спроможність. Проте, щоб вмістити прогнозоване зростання кількості пасажирів у повітряному просторі, необхідні радикальне покращення з боку інформаційних систем та підвищення ефективності аеропортів. Авіація вже відома як рушійна сила інноваційного розвитку технологій та глобалізаційних трендів, завдяки чому двигуни та повітряний транспорт стають легшими, тихішими та мобільнішими. Альтернативні види палива можуть суттєво змінити поточну стратегію розвитку авіаційної промисловості на підтримку захисту навколишнього середовища, а інвестиції у штучний інтелект є перспективним способом покращення безпеки авіаційних структур.

Авіація зараз починає виходити за рамки мобільності міст та континентів, завдяки чому скоро інновації матимуть безпосереднє відношення не тільки до

переміщення вантажів, а й до перевезення пасажирів. Така хвиля впровадження інноваційних технологій безсумнівно вплине на увесь транспортний сектор економіки, що було визначено ІСАО на Порядку денному у сфері сталого розвитку на період до 2030 року.

Проте не тільки приватні підприємства та компанії користуються послугами повітряних перевезень ділової авіації, адже ефективність використанні літаків вплинула також і на державні органи та владу окремих країн.

У 1903 році, після польоту братів Райт, окремі штати США почали серйозно ставитись до авіаційної промисловості. В окремих частинах країни було створено державні авіаційні бюро, основним завданням яких було функціонування в інтересах держави, допомагаючи і розвиваючи галузь, що тоді лише зароджувалась. Задовго до створення FAA авіаційні агентства США знали та використовували стандартизовані схеми та розмітки аеропортів, далі почався етап співпраці з вирішення авіаційних питань. До створення Національної ради безпеки вирішення проблем повітряного транспорту штати розуміли важливість розслідування причин аварій, необхідність одноманітності заходів безпеки авіації, стандарти створення та проектування аеропортів. Саме тому 1931 року була сформована Національна асоціація державних авіаційних чиновників (NASAO), який вже близько 90 років представляє інтереси авіаційної промисловості та бізнес-авіації на державному на національному рівні.

На сьогоднішній день найпоширенішим способом використання літаків урядом є перевезення державних службовців, включаючи президента США, державного секретаря, спікера Палати представників. На федеральному рівні повітряний транспорт використовується для внутрішніх і міжнародних поїздок з підвищеною продуктивністю та ефективністю, особливо у випадках відсутності змоги забезпечення відповідного рівня безпеки комерційних авіаліній. На рівні місцевих органів влади використання літаків дозволяє подорожувати державним службовцям в штати, де відсутні послуги комерційних авіаліній. Окрім цього, урядовий повітряний транспорт перевозить іноземних високопосадовців, членів групи економічного розвитку, ув'язнених до установ федеральної та державної пенітенціарної системи. Загалом за 2019 рік авіакомпанії усього світу перевезли близько 4.1 млрд пасажирів, 56 млн тон вантажів на 37 млн комерційних рейсів.

Щодня літаки перевозять понад 10 млн пасажирів та товарів на суму близько 18 млрд доларів США. Це є підтвердженням значного економічного впливу бізнес-авіації на світову економіку, адже, окрім цього, на авіацію припадає 3,5% світового валового внутрішнього продукту (ВВП).

Авіаційна промисловість формує єдину мережу швидкісних перевезень, сприяючи міжнародній торгівлі та туризму, генеруючи економічне зростання. Ця

сфера стала рушійною силою глобального бізнесу, а також визнана міжнародною спільнотою як основний фактор досягнення цілей сталого розвитку ООН.

Ділова авіація як бізнес-модель продовжує розвиватись. За останніми даними попит на перевезення повітряним транспортом зростатиме на 4,3% на рік протягом наступних 20 років. Якщо цей темп буде досягнуто до 2036 року, то авіаційна промисловість забезпечить 15,5 мільйона прямих робочих місць та 1,5 трильйонів доларів США ВВП для міжнародної економіки. (3)

Однак збільшення попиту на повітряний транспорт пов'язане з проблемами, які формують складні наслідки в області логістики в аеропортах, тому потрібно мобільно та ефективно забезпечити інфраструктуру, яка буде здатна витримати таке зростання активності на авіаційному ринку.

Висновки. Ділова авіація є структурованою бізнес-системою добре керованої компанії, та інструментом, що забезпечує конкурентні переваги для американських компаній. Більшість підприємств визнали факт доцільності використання та співпраці з авіаційною промисловістю, адже немає заміни структурам бізнес-авіації без ризиків зниження продуктивності і втрати нових можливостей для організму. Літаки співіснують як доповнення до регулярних авіакомпаній, а основним завданням таких компаній є формування завдань для ділової авіації, щоб забезпечити якнайкращу максимізацію акціонерну та корпоративну вартість через підтримання цілей компанії.

Використовуючи дослідження та аналіз роботи світових компаній, включених до списку "Best of", більшість провідних американських корпорацій розуміють численні переваги ділової авіації для свого бізнесу. Ділові літаки є мультиплікаторами часу, збільшення мобільності та продуктивності компаній.

Ще одним свідченням цінності літаків є те, що більшість губернаторів видали прокламації на підтримку ділової авіації.

Літаки відіграють життєво важливу роль в житті громадян, а також у функціонуванні підприємств на території штатів, що підтверджує життєздатність ділової авіації як важливого фактору повсякденного функціонування американського суспільства.

Говорячи про економічні аспекти управління та функціонування бізнес-авіації, статистичні дані показників ВВП світового ринку та прогнози ООН та ІКАО є фактом підтвердження того, що авіаційна промисловість є головним чинником забезпечення надходження коштів у національний бюджет та повноцінного функціонування світового ринку, незважаючи на складну економічну ситуацію та кризові періоди інвестиційних аспектів та фондових ринків.

Література:

1. Індекс S&P 500 <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/stock/sp/>
2. Business Aviation and Top Performing Companies 2017 <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/nexa-business-aviation-and-top-performing-companies-2017.pdf>

3. Adding value to the economy <https://aviationbenefits.org/economic-growth/adding-value-to-the-economy/>
4. U.S. Aerospace Manufacturing: Industry Overview and Prospects: published by the Congressional Research Service
5. BUSINESS AVIATION Maintaining Shareholder Value Through Turbulent Times Part IV Fall 2012 The S&P 500 During the Great Recession 2007 – 2012
6. GOVERNMENT USE OF AIRCRAFT A TAXPAYER VALUE PERSPECTIVE <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/NEXA-Report-Part-3-2012.pdf>
7. Contribution of General Aviation to the US Economy in 2013 <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/2015-general-aviation-contribution-to-US-economy.pdf>
8. Business aviation in today's economy <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/02/AndersenPart02.pdf>
9. "Can civil aviation industry become a "locomotive" for driving global economic recovery?" <http://www.globalnewspointer.net/?p=1132>
10. "Capitalism": <http://en.wikipedia.org/wiki/Capitalism>
11. "IATA Sees Cargo As Global Economic Driver": <http://www.aviationweek.com/aw>
12. "Economic Contribution of Civil Aviation": published by the International Civil Aviation Organization (ICAO)
13. "Economic System": http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_system
14. "The Economic Impact of Civil Aviation on the U.S. Economy December 2009": published by the Federal Aviation Administration
15. "Gross Domestic Product": http://en.wikipedia.org/wiki/GDP_per_capita
16. "Globalization": <http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization>
17. "Government Debt": http://en.wikipedia.org/wiki/Government_debt
18. "Political Economy": http://en.wikipedia.org/wiki/Political_economy
19. "Social Market Economy": http://en.wikipedia.org/wiki/Social_market_economy

References:

1. Index S&P 500 <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/stock/sp/>
2. Business Aviation and Top Performing Companies 2017 <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/nexa-business-aviation-and-top-performing-companies-2017.pdf>
3. Adding value to the economy <https://aviationbenefits.org/economic-growth/adding-value-to-the-economy/>
4. U.S. Aerospace Manufacturing: Industry Overview and Prospects: published by the Congressional Research Service
5. BUSINESS AVIATION Maintaining Shareholder Value Through Turbulent Times Part IV Fall 2012 The S&P 500 During the Great Recession 2007 – 2012
6. GOVERNMENT USE OF AIRCRAFT A TAXPAYER VALUE PERSPECTIVE <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/NEXA-Report-Part-3-2012.pdf>
7. Contribution of General Aviation to the US Economy in 2013 <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/01/2015-general-aviation-contribution-to-US-economy.pdf>
8. Business aviation in today's economy <https://nbaa.org/wp-content/uploads/2018/02/AndersenPart02.pdf>
9. "Can civil aviation industry become a "locomotive" for driving global economic recovery?" <http://www.globalnewspointer.net/?p=1132>
10. "Capitalism": <http://en.wikipedia.org/wiki/Capitalism>
11. "IATA Sees Cargo As Global Economic Driver": <http://www.aviationweek.com/aw>

12. “Economic Contribution of Civil Aviation”: published by the International Civil Aviation Organization (ICAO)
13. “Economic System”: http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_system
14. “The Economic Impact of Civil Aviation on the U.S. Economy December 2009”: published by the Federal Aviation Administration
15. “Gross Domestic Product”: http://en.wikipedia.org/wiki/GDP_per_capita
16. “Globalization”: <http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization>
17. “Government Debt”: http://en.wikipedia.org/wiki/Government_debt
18. “Political Economy”: http://en.wikipedia.org/wiki/Political_economy
19. “Social Market Economy”: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_market_economy

УДК 005.95:658.589

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-315-327](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-315-327)

Устіловська Анастасія Сергіївна доктор філософії з економіки, доцент кафедри економіки, маркетингу та бізнес-адміністрування, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Кирилівська, 9, м. Київ, 04071, тел.: (050) 042-95-11, <https://orcid.org/0000-0002-9297-7614>

Халіна Вероніка Юріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнесу, Харківський національний університет будівництва та архітектури, вул. Сумська, 40, м. Харків, 61002, тел.: (066) 522-92-63, <https://orcid.org/0000-0001-6753-6414>

Колмакова Олена Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та бізнесу, Харківський національний університет будівництва та архітектури, вул. Сумська, 40, м. Харків, 61002, тел.: (063) 788-12-08, <https://orcid.org/0000-0003-0908-5445>

Божидай Ірина Ігорівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 745-71-99, <https://orcid.org/0000-0003-2227-219X>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРСОНАЛ-ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. У статті висвітлено проблематику у сфері менеджменту персоналу, як унікального ресурсу підприємства. На сучасному етапі економіко-політичного розвитку суспільства, відбувається докорінні соціальні зрушення, які зокрема впливають на систему управління персоналом. Центральним елементом якої постає працівник як особистість, його професійні та ділові якості, мотивація, персональні вміння та навички, що формуються і застосовуються у відповідності до поставлених задач підприємства. За сучасних динамічних умов цінність людських ресурсів постійно зростає, що зумовлює необхідність удосконалення системи управління персоналом підприємств, впровадження інновацій до процесу управління персоналом. Саме таким елементом системи менеджменту персоналу постають персонал-технології. Персонал-технології – це сукупність методів управління персоналом, орієнтованих на оцінку та

вдосконалення людських ресурсів підприємства. Своєчасна оптимізація та підвищення результативності управлінського процесу сприятимуть подальшому прогресивному розвитку підприємства та одержанню найкращих результатів.

Авторами наведено види технологій управління персоналом, що розподілені на кадрові технології та персонал-технології, представлено їх особливості. Представлено процес формування та впровадження інноваційних персонал-технологій на підприємстві, який представлено як послідовність визначених етапів. Схематично представлено систему персонал-технологій на підприємстві, визначено її основні методи, що відповідним чином згруповані, надана характеристика основних елементів системи персонал-технологій.

Загалом, визначено, що ефективним інструментом менеджменту персоналу на підприємстві можуть бути персонал-технології, що враховують можливості особистості та найбільш раціональним чином дозволяють їх застосовувати в межах професійної діяльності працівників, задля вирішення завдань, що постають перед підприємствами за умов динамічного сьогодення.

Ключові слова: персонал, працівник, персонал-технології, управління, управління персоналом, менеджмент персоналу.

Ustilovska Anastasiia Serhiivna PhD, Associate Professor at the Department of Economics, Marketing and Business Administration, State University of Infrastructure and Technologies, Kyrylivska St., 9, Kyiv, 04071, tel.: (050) 042-95-11, <https://orcid.org/0000-0002-9297-7614>

Khalina Veronika Yuriyvna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economics and Business, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Sumska St., 40, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 522-92-63, <https://orcid.org/0000-0001-6753-6414>

Kolmakova Olena Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head at the Department of Economics and Business, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Sumska St., 40, Kharkiv, 61002, tel.: (063) 788-12-08, <https://orcid.org/0000-0003-0908-5445>

Bozhydai Iryna Ihorivna Candidate of Economic Sciences, senior lecturer at the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University, Alchevskih St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 745-71-99, <https://orcid.org/0000-0003-2227-219X>

THEORETICAL BASIS OF PERSONNEL-TECHNOLOGY AS AN INNOVATIVE ASPECT OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE

Abstract. The article highlights issues in the field of personnel management as a unique resource of the enterprise. At the current stage of the economic and political development of society, fundamental social changes are taking place, which in particular affect the personnel management system. The central element of which is the employee as a person, his professional and business qualities, motivation, personal skills and abilities, which are formed and applied in accordance with the tasks of the enterprise. Under modern dynamic conditions, the value of human resources is constantly increasing, which necessitates the improvement of the personnel management system of enterprises, the introduction of innovations to the personnel management process. This is the element of the personnel management system where personnel technologies become. Personnel technologies are a set of personnel management methods aimed at evaluating and improving the company's human resources. Timely optimization and increasing the effectiveness of the management process will contribute to the further progressive development of the enterprise and obtaining the best results.

The authors present the types of personnel management technologies, which are divided into personnel technologies and personnel technologies, and their features are presented. The process of formation and implementation of innovative personnel technologies at the enterprise is presented, which is presented as a sequence of defined stages. The personnel technology system at the enterprise is schematically presented, its main methods are defined, which are grouped accordingly, and the characteristics of the main elements of the personnel technology system are given.

In general, it was determined that an effective tool of personnel management at the enterprise can be personnel technologies that take into account the capabilities of the individual and allow them to be applied in the most rational way within the professional activities of employees, in order to solve the tasks faced by enterprises under the conditions of the dynamic present.

Keywords: personnel, employee, personnel-technology, management, personnel management, personnel management.

Постановка проблеми. Конкуренентоспроможність підприємства завжди пов'язана з людьми, які працюють на підприємстві. Застосування персонал-технологій відіграють, важливу роль, але їх реалізація залежить від конкретних людей, від їх знань, кваліфікації, дисципліни, мотивації. У зв'язку з цим удосконалення системи управління через запровадження персонал-технологій набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання персонал-технологій як важливого елементу управління підприємством, набуло значної актуальності у світлі сучасних соціально-економічних трансформаційних процесів, широко висвітлено у роботах таких вітчизняних науковців як: Третяк О.П. [2], Дашко І.М. [3], Ведернікова М.Д. [4], Базалійської Н.П. [4], Холодницької А.В. [5, 7], Криворучко О.М. [6], Водолажської Т.О. [6] та багато інших.

Але не дивлячись на значний наробіток наукової спільноти, певні теоретичні аспекти запровадження, удосконалення та використання персонал-технологій на вітчизняних підприємствах потребують уточнення.

Мета статті – сучасні трансформації, що відбуваються в менеджменті, економіці, науці та в суспільстві загалом, потребують нових підходів і до управління людьми в процесі трудової діяльності. Так, слід вказати, що традиційні методи управління персоналом не в повній мірі здатні забезпечити належне функціонування сучасних соціально-економічних систем, через те, що з'являються нові принципи ведення господарської діяльності та вимоги до працівників, а персонал, в свою чергу, потребує таких умов праці, що є головними елементами гуманістичного підходу до управління персоналом.

Виклад основного матеріалу. Сучасні підприємства, різних форм власності, націлені на успішне функціонування, що здебільш залежить від інноваційної діяльності, яка, в свою чергу, обумовлюється ефективним менеджментом персоналу. Управління персоналом наразі виступає одним з головних ресурсів підприємства та провідної складової його інноваційного розвитку. Також слід відмітити, що персонал має неабиякий вплив на інтелектуалізацію та інформатизацію виробництва [1].

За словами Третяк О.П. [2] є лише один вірний принцип управління персоналом – застосування диференційованих стилів і підходів управління різних категорій працівників, а іноді і окремих працівників у різних випадках. Слід відмітити, що будь-який інструмент впливу, чіткий ряд процедур і операцій під час створення та розвитку трудового потенціалу формулюють як персонал-технологію, чи технологію управління персоналом.

Персонал-технології розуміються, як система взаємопов'язаних дій менеджерів відповідних рівнів з безпосередньо підпорядкованим персоналом з метою використання та розвитку потенціалу працівників на всіх стадіях управління.

Персонал-технології розрізняються декілька видів: багатоканальні – набір послідовних завдань, що взаємопов'язані між собою; комунікаційні – визначення трудових відносин в колективі та підрозділами підприємства, що безпосередньо задіяні у виробництві продукції чи послуг; індивідуальні – вплив з боку керівництва на окремого працівника (рис. 1).

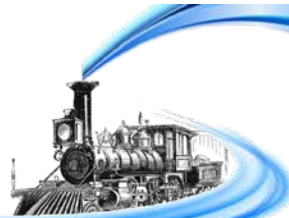

Рис.1. Види технологій управління персоналом

Примітка: складено авторами на основі джерела [3]

Слід зазначити, що зміни в економіці, викликані пандемією COVID-19, визначили ряд проблем в сфері управління персоналом на вітчизняних підприємствах. До таких проблем слід віднести: низьку якість управління (не спроможність керівництва правильно та чітко визначити та поставити певні задачі перед працівниками, врегулювати конфліктні ситуації в колективі, застосувати методи мотивації працівників, створити комфортні умови праці) та персоналу (низький рівень soft-skills, незадовільний рівень якості виконання чи невиконання своїх обов'язків, низький рівень відповідальності за результати виконаної роботи). Тож, можна зробити висновок, що методи та стилі управління персоналом на вітчизняних підприємствах застаріли, тому зараз набуває актуальності впровадження інноваційних методів управління персоналом, що формують персонал-технології.

Впровадження персонал-технологій відбувається за рахунок реалізації певних етапів: діагностика кадрової ситуації на підприємстві; внесення коректив до положень, що діють; затвердження розробленої персонал-технології; поширення механізму вжиття заходів; навчання персонал-технологій; встановлення відповідальних за впровадження інноваційних персонал-технологій [5].

В сучасних умовах господарювання технологія управління персоналом – це майстерність управління персоналом, механізм взаємопов'язаних дій між керівництвом та людьми залученими в трудовій діяльності підприємства на всіх етапах управління.

Персонал-технології об'єднані у групи :

- персонал-технології ефективного формування персоналу (персонал-технології підбору та найму персоналу, персонал технології позикової праці та ротатії);

- персонал-технології підвищення ефективності праці (персонал-технології навчання та підвищення кваліфікації, персонал-технології спонукання до трудової діяльності працівників, персонал-технології контролю праці працівників, персонал-технології підвищення ефективності праці, інформаційні персонал-технології).

Персонал-технології згруповані та репрезентовані на рис. 2.

Відносно персонал-технологій підбору та найму персоналу, слід вказати, що найм – це набір дій, які застосовуються під час залучення кандидатів на вакантні посади, що володіють певними якостями, що висуваються до робітників задля досягнення мети організації.

Рис.2. Групи персонал-технологій

Персонал-технології підбору та найму персоналу і їх зміст представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Персонал-технології підбору та найму персоналу

Зміст персонал-технології
<p>Хедхантинг. Синонімом хедхантингу є англійський термін – Executive search («полювання за головами»). Хедхантинг – це коли замовляють переманювання конкретної людини з конкретної компанії, проблема полягатиме в тому, якщо людина не відповідатиме поставленому завданню або не бажає переходити на іншу роботу. На відміну від рекрутерів, що вибирають підходящого кандидата з великої кількості претендентів, хед-хантери шукають людей, не зацікавлених у зміні роботи, які добре заробляють і цілком успішних. Таких фахівців звичайними способами не зачепити. І хантерам доводиться йти на хитрощі, використовуючи мало не шпигунські методи роботи [7]</p>
<p>Рекрутинг – це перший етап процесу заповнення вакансій, що включає вивчення характеристик вакантного місця, розгляд умов залучення відповідних кандидатур, установлення контактів із цими претендентами, отримання від них заповненої анкети вступника на роботу, процес вивчення психологічних та професійних якостей працівника для поставлення його до виконання обов'язків на певному робочому місці або посаді та вибору із сукупності претендентів найбільш відповідних з урахуванням відповідності його кваліфікації, спеціальності, особистісних якостей та здібностей характеру діяльності, інтересам організації та його самого [8].</p>
<p>Скринінг (анг. screening – «просіювання, сортування») – відсів непридатних, звільнення. Під скринінгом дослідники проблем управління персоналом розуміють «поверховий підбір», який здійснюється за формальними ознаками: освіта, вік, стать, стаж тощо. Кадровий скринінг – це аналіз кадрового потенціалу з метою підвищення ефективності командної роботи в колективі. Це систематизований комплекс організаційно-методичних, інформаційно-аналітичних та науково-практичних заходів, скерованих на підвищення якості добору і розстановки персоналу. У сучасних умовах скринінг зазвичай використовується в бізнесі.</p>
<p>«Плетіння мереж» та прямий пошук. Набір персоналу проводиться через систему зовнішнього і внутрішнього ринку. До джерел зовнішнього набору належать: державні центри зайнятості, регіональні біржі праці; комерційні, в тому числі міжнародні підприємства та організації по працевлаштуванню; система контрактів підприємства з вищими, середньо-спеціальними та професійно-технічними навчальними закладами; публікація оголошень у пресі, через радіо, телебачення; ярмарки вакансій, які організуються підприємствами для випускників навчальних закладів всіх рівнів. До внутрішніх джерел набору заміщення вакансій відносять: підготовку своїх працівників на підприємстві; просування по службі своїх працівників; пряме звернення до своїх працівників щодо рекомендацій на роботу друзів, знайомих; регулярне інформування всього колективу про вакансії, які виникають.</p>

Ефективне формування персоналу також включає в себе персонал-технології позикової праці та ротації. Позикова праця передбачає передачу працівника одного підприємства в інше для виконання певного ряду завдань шляхом заключення тристороннього трудового договору, в якому першою

стороною виступає – працівник, другою – агентство, третьою – користувач. Ротація, в свою чергу – горизонтальне переведення працівника з однієї посади на іншу з новими обов’язками задля розширення його здібностей, отримання нового досвіду та попередити професійне вигорання.

Персонал-технології підбору та найму персоналу і їх зміст представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Персонал-технології позикової праці та ротації

Зміст персонал-технології
Аутсорсинг (англ. Outsourcing: out – зовнішній, що знаходиться за межами, source-джерело) – комплекс заходів, спрямованих на передачу підприємством певних процесів і функцій іншій організації. Загалом, аутсорсинг – це використання чужих ресурсів.
Лізинг персоналу – це специфічна форма оренди робочої сили, яка передбачає надання лізингодавцем лізингоотримувачу робочої сили у тимчасове користування. Класична схема лізингу охоплює договірними відносинами три сторони: працівник (його представник), – лізингодавець – лізингоотримувач. У лізингу робочої сили єдиним її власником є працівник.
Аутстафінг. Термін «аутстафінг» законодавчо не визначено, та на практиці він означає, що компанія-виконавець надає своїх кваліфікованих співробітників у тимчасове користування компанії-замовнику для виконання певної роботи (надання послуг). Підпунктом 14.1.183 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу [9] визначено схоже за розумінням поняття «послуга з надання персоналу» – це господарська або цивільно-правова угода, відповідно до якої особа, що надає послугу (резидент або нерезидент), направляє у розпорядження іншої особи (резидента або нерезидента) одну або кількох фізичних осіб для виконання визначених цією угодою функцій. Угода про надання персоналу може передбачати укладання зазначеними фізичними особами трудової угоди або трудового контракту з особою, у розпорядження якої їх направлено. Інші умови надання персоналу (у тому числі винагорода особи, що надає послугу) визначаються угодою сторін.
Дауншифтинг. Це явище, коли перспективний висококваліфікований фахівець змінює свою професію і розпочинає працювати «з нуля». Колеги і попереднє начальство такого фахівця ставляться до нього осудливо. Психологи ж стверджують, що не вбачають у поведінці дауншифтера нічого кепського. Вони вважають, що рішення про зміну професії є складовою розвитку особистості. Психологи вважають, що дауншифтинг є усвідомленою відмовою від чужих цілей, традиційного розуміння кар’єри, пошуком нових шляхів. Дауншифтинг на вітчизняному лексиконі відомий як «крок набік» [11].

Наступним кроком розглянемо персонал-технології підвищення ефективності праці.

Персонал-технологій навчання, підвищення кваліфікації та розвитку працівників включають коучинг та релокацію.

Коучинг здійснюється з двох підходів, що націлені на допомогу людині, в даному випадку, у процесі трудової діяльності. Перший підхід – психотерапія, в даному випадку коуч не нав’язує свою власну думку чи точку зору клієнту, а

забезпечує йому комфортні умови задля усвідомлення ситуації, що склалася та визначення його цінностей. Другий підхід – тренерство, що передбачає підтримку та розвиток ініціативи, виявлення зовнішніх і внутрішніх мотивів. Все вищевикладене свідчить про те, що коучинг є сучасним та актуальним видом допомоги людині в трудовій діяльності, ефективним та принагідним для тих, кому необхідна допомога у вирішенні складних ситуацій та реалізації своїх власних здібностей [12]. Існує п'ять видів коучингу: коучинг для менеджерів; лайф коучинг; груповий коучинг; спеціалізований коучинг; бізнес-коучинг.

Що стосується релокації працівників – це поняття можна визначити як переміщення працівника на інше робоче місце у інший відділ підприємства, або ж повна зміна робітником області своєї діяльності. Часто релокація відбувається у зв'язку з відкриттям нових філій підприємства, тож з'являється необхідність переведення працівників в наведенні філії задля налагодження виробничого процесу. Це дає можливість працівнику розвинути свої управлінські навички, самостійність прийняття рішень. Слід відзначити, що релокаційний процес для працівника несе фінансову вигоду у вигляді орендного житла (витрати на житло компанія бере на себе в повному обсязі) та заробітної плати, що встановлюється вище ніж попередня. Основною негативною стороною релокаційних переведень є нове місце не лише роботи, але і життя, що може завдати шкоди працівникам та членам їх родини, які через ситуацію, що склалася, втрачають своє робоче місце [11].

Наступним кроком розглянемо персонал-технології спонукання до трудової діяльності працівників (табл. 3).

Таблиця 3

Персонал-технології спонукання працівників до трудової діяльності

Зміст персонал-технології
Внутрішній маркетинг. Фокусує увагу на відносинах та процесах всередині компанії, об'єктом яких є персонал організації. В результаті, концепція концентрується на діях персоналу та розглядає їх як «внутрішніх клієнтів». Комерційна оцінка всіх внутрішніх ресурсів, а особливо персоналу підприємства, є ключовим фактором для набуття конкурентної переваги в сучасних умовах. Відношення до персоналу підприємства як до капіталу, управління, розвиток та збільшення його вартості є початком для нової маркетингової парадигми. У широкому розумінні сутність внутрішнього маркетингу розкривається крізь призму філософії й методів традиційного маркетингу по відношенню до специфічного ресурсу – персоналу [11].
Матеріальна мотивація. Це найбільш очевидний спосіб винагороди працівників. Вона являє собою систему матеріальних мотивів праці, ціллю якої є забезпечення співвідношення заробітної плати працівників з кількістю і якістю праці [14]. В свою чергу матеріальна мотивація має поділ на матеріальну мотивацію прямого впливу та матеріальну мотивацію непрямого впливу [15]

Нематеріальна мотивація. Це процес спрямований на немонетарне заохочення та формування корпоративного духу працівників, що сприяє підвищенню зацікавленості персоналу в якості своєї роботи. Нематеріальні блага узагальнено можна охарактеризувати як поліпшення умов роботи на підприємстві, що створює в працівника мотивацію до певних позитивних дій, певну позитивну поведінку [16].

Стимулювання та де-мотивація. Де-мотивацією є зниження рівня спонукання до досягнення цілей організації, обумовлене відсутністю або ослабленням впливу сил, які спонукають людину до діяльності з витратою певних зусиль, на належному рівні старання, сумлінності, наполегливості.

Наступною категорією розглянемо персонал-технології контролю праці працівників. Контроль – один з основних елементів управління. Всі стадії управління персоналу потребують постійного контролю з боку керівництва, що забезпечує досягнення підприємством поставлених задач та цілей. Завдяки постійному контролю можливе попередження негативних процесів, що можуть виникнути на підприємстві. Тобто, головною метою контролю є оцінка стану всіх процесів на підприємстві та завдання траєкторії виконання робіт та прийняття управлінських рішень [17].

Головним видом контролю праці виступає така персонал-технологія як «таємний покупець».

Таємний покупець являє собою особу, що здійснює візит до закладу (кафе, банк, будь-який торгівельний майданчик, аптека та ін.) імітуючи звичайного клієнта та непомітно проводить перевірку, шляхом користування послугами закладу, покупки товарів, користується наданням консультації персоналом. На протязі всієї перевірки здійснює аудіо- або відеофіксацію. Таємний покупець за результатами перевірки складає звіт, де відображає висновки стосовно перевірки та передає його разом з файлами аудіо- та/або відеофіксації замовнику. Це і є всі функції таємного покупця. Замовниками таких перевірок загалом є досить масштабні компанії, що мають мережу (кінотеатрів, кафе, ресторанів, магазинів). Загалом замовників цікавить наскільки якісно обслуговуються клієнти, наскільки ввічливим є персонал та комунікує між собою. Звіт таємного покупця замовники використовують задля: виявлення найкращих працівників, що підлягають заохоченню; виявлення тих працівників, що показали слабкий результат під час перевірки – посилення дисципліни, або ж навчання [18].

Останньою категорією серед персонал-технологій підвищення ефективності праці є інформаційні персонал-технології (табл. 4).

Таблиця 4

Інформаційні персонал-технології

Зміст персонал-технології
ІС. Зарплата / кадри. Займає домінуюче становище за рахунок монопольного становища компанії на своєму ринку, типовий варіант по функціональності.
АІТ – «Управління персоналом». Функціональність розширена, включає модулі: заробітна плата; кадровий облік; табельний облік; персоніфікований пенсійний облік; конфігурація системи; облік колективних і бригадних робіт [19]
RB HR & Payroll – «Управління кадрами і Зарплата». Функціонально повний, стабільний, гнучкий і легко керований продукт. Це міжнародне рішення для підприємств різного рівня і сфер діяльності, що дозволяє автоматизувати і упорядкувати типові операції управління персоналом: управління штатним розкладом; прийом, просування по службі, переведення між підрозділами, звільнення працівників; навчання та атестацію персоналу; підтримку різноманітних компенсаційних схем; розрахунок зарплати, управління бюджетами підрозділів по зарплаті, найму, навчання персоналу.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що наразі економічне середовище розвивається досить динамічно, а тому потребує інноваційних методів управління персоналом, що групуються у персонал-технології. Наведені персонал технології в повній мірі охоплюють всі стадії управління персоналом, кожна з зазначених персонал-технологій є ефективною та актуальною.

Висновки. Сучасна практика менеджменту характеризується широким спектром інструментів та методів управління персоналом, але соціально-економічні умови сьогодення вимагають не стандартних відповідей на існуючі виклики, ефективним інструментом реалізації яких можуть слугувати персонал-технології. В умовах динамічного середовища та обмеженості ресурсів, найбільш вагомою конкурентною перевагою виступають людські ресурси, а ефективно управління ними – запорукою подальшої діяльності підприємницьких структур.

Література:

1. Лизунова О.М., Іщенко Я.Г., Кондрашова Г.В. Використання інноваційних методів управління персоналом підприємства. *Економіка і суспільство, Мукачівський державний університет*. 2018. №14. С. 448-456.
2. Третяк О.П. Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. № 24 С. 389-396.
3. Дашко І.М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах у сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 9. С. 37-41.
4. Ведерніков М.Д. Базалійська Н.П. Інноваційні технології управління персоналом промислового підприємства. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони*. 2018 р. № 3 (102). С. 72-78.

13. Холодницька А. В. Сучасні технології підбору персоналу та можливості їхнього практичного використання. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 1 (1). С. 61-64.
14. Криворучко О.М. Водолажська Т.О. Управління персоналом: посібник. Харків: ХНАДУ, 2016. 200 с.
15. Холодницька А. В. Хедхантинг в управлінні персоналом на етапі сучасного розвитку економічної науки. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (1). С.61-64.
16. Герасимова В.О, Чирва В.С. Інноваційні методи рекрутингу в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 27. С.82-86.
17. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/> (дата звернення: 28.05.2021).
18. Свірдак А. Аутстафінг та аутсорсинг як нові форми використання персоналу. *Офіційно про податки*. 2017. № 23.
19. Дахно І.І. Ділова кар'єра: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 526 с.
20. Нежинська О. О., Тименко В.М. Основи коучингу: навчальний посібник. Київ; Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 220 с.
21. Устіловська А.С. Мотивація персоналу як один з основних інструментів успішного управління персоналом. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. № 4.4. С.112-115.
22. Кузьміна О.В., Гришина Ю.В. Співвідношення матеріальної та нематеріальної мотивації персоналу/ URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=14682> (дата звернення: 28.05.2021).
23. Устіловська А.С. Теоретико-методичний базис системи управління персоналом. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2018. № 5.1. С.91 – 98.
24. Гончар В.В., Обухова Н.О. Методи нематеріального мотивування персоналу на промислових підприємствах у кризовий період. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2018 № 2(12). С. 125-131.
25. Гуторов О.І., Гуторова О.О. Теоретико-організаційні засади контролю в системі менеджменту. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*. 2018. № 1. С. 105-113.
26. Таємний покупець – хто такий і навіщо потрібен? URL: <http://surl.li/soxwh> (дата звернення: 31.05.2021).
27. Казакова Н.А., Перепелиця А.С., Сідоров М.В. Інформаційний розвиток інформатизації готельного бізнесу в умовах глобалізації світового господарства. *Проблеми економіки*. 2017. №1.

References:

1. Lyzunova O.M., Ishchenko Y.G. & Kondrashova G.V. (2018) Vykorystannya innovatsiynykh metodiv upravlinnya personalom pidpryyemstva [Use of innovative methods of enterprise personnel management]. *Ekonomika i suspil'stvo, Mukachivs'kyi derzhavnyi universytet – Economics and Society, Mukachevo State University, 14*, 448-456 [in Ukrainian]
2. Tretyak O.P. (2017) Suchasni personal-tekhnolohiyi u systemi upravlinnya personalom na pidpryyemstvi [Modern personnel technologies in the personnel management system at the enterprise]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny – Scientific bulletin of NLTU of Ukraine, 24*, 389-396 [in Ukrainian]
3. Dashko I.M. (2016) Rozvytok innovatsiynykh tekhnolohiy upravlinnya personalom na pidpryyemstvakh u suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [Development of innovative personnel management technologies at enterprises in modern economic conditions]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, 9*, 37-41 [in Ukrainian]

4. Vedernikov M.D. & Bazaliyska N.P. (2018) Innovatsiyni tekhnolohiyi upravlinnya personalom promyslovoho pidpryyemstva [Innovative technologies of personnel management of an industrial enterprise]. *Naukovo-vyrobnychyy zhurnal Derzhava ta rehiony – Scientific and industrial journal State and Regions*, 3, 72-78 [in Ukrainian]
5. Kholodnytska A. V. (2015) Suchasni tekhnolohiyi pidboru personalu ta mozhlyvosti yikhnoho praktychnoho vykorystannya [Modern technologies of personnel selection and possibilities of their practical use]. *Naukovyy visnyk Polissya – Polissya scientific bulletin*, 1, 61-64 [in Ukrainian]
6. Kryvoruchko O.M. & Vodolajiska T.O. (2016) *Upravlinnya personalom* [Personnel management]. Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian]
7. Kholodnytska A. V. (2017) Khedkhantynh v upravlinni personalom na etapi suchasnoho rozvytku ekonomichnoyi nauky [Headhunting in personnel management at the stage of modern development of economic science]. *Naukovyy visnyk Polissya – Polissya scientific bulletin*, 1, 61-64 [in Ukrainian]
8. Gerasimova V.O. & Chirva V.S. (2018) Innovatsiyni metody rekrutynhu v suchasnykh umovakh [Innovative methods of recruiting in modern conditions]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies*, 27, 82-86 [in Ukrainian]
9. Podatkovyy kodeks Ukrayiny [Tax Code of Ukraine]. *tax.gov.ua*. Retrieved from: <https://tax.gov.ua/nk/> [in Ukrainian]
10. Sviridak A. (2017). Autstafinh ta aut-sorsynh yak novi formy vykorystannya personalu [Outstaffing and outsourcing as new forms of personnel use]. *Ofitsiyno pro podatky – Officially about taxes*, 23 [in Ukrainian]
11. Dakhno I.I. (2011) *Dilova kar'yera: navchal'nyy posibnyk* [Business career: study guide]. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian]
12. Nezhynska O. O. & Tymenko V. M. (2017) *Osnovy kouchynhu* [The basics of coaching]. Kyiv; Kharkiv: "DISA PLUS" LLC [in Ukrainian]
13. Ustilovska A.S. (2017) Motyvatsiya personalu yak odyin z osnovnykh instrumentiv uspishnoho upravlinnya personalom [Personnel motivation as one of the main tools of successful personnel management]. *Naukovyy zhurnal «Molodyy vchenyy» – Scientific magazine «Young Scientist»*, 4.4, 112-115 [in Ukrainian]
14. Kuzmina O.V. & Hryshina Yu.V. Spivvidnoshennya material'noyi ta nematerial'noyi motyvatsiyi personalu [Ratio of material and non-material motivation of personnel]. Retrieved from: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=14682> [in Ukrainian]
15. Ustilovska A.S. (2018) Teoretyko-metodychnyy bazys systemy upravlinnya personalom [Theoretical and methodological basis of personnel management system]. *Naukovyy zhurnal «Molodyy vchenyy» – Scientific magazine «Young Scientist»*, 5.1. 91 – 98 [in Ukrainian]
16. Gonchar V.V. & Obukhova N.O. (2018) Metody nematerial'noho motyvuvannya personalu na promyslovykh pidpryyemstvakh u kryzovyy period [Methods of non-material motivation of personnel at industrial enterprises in the crisis period]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 2, 125-131 [in Ukrainian]
17. Gutorov O.I. & Gutorova O.O. (2018) Teoretyko-orhanizatsiyni zasady kontrolyu v systemi menedzhmentu [Theoretical and organizational principles of control in the management system]. *Visnyk KHNAU im. V.V. Dokuchayeva – Bulletin of the KHNAU named after V.V. Dokuchaeva*, 1, 105-113 [in Ukrainian]
18. Tayemnyy pokupets' – khto takyy i navishcho potriben? [Who is a mystery shopper and why is it needed?]. *biznesua.com.ua*. Retrieved from: <http://surl.li/coxwh> [in Ukrainian]
19. Kazakova N.A., Perepelitsa A.S. & Sidorov M.V. (2017) Informatychnyy rozvytok informatyzatsiyi hotel'noho biznesu v umovakh hlobalizatsiyi svitovoho hospodarstva [Information development of informatization of the hotel business in the conditions of globalization of the world economy]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 1 [in Ukrainian]

УДК 378:662; 008

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-328-342](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-328-342)

Худавердієва Вікторія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 834-12-70, <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Анотація: У статті проаналізовано феномен туризму як соціокультурне явище. Розкриваються головні важелі розвитку туризму, його основні аспекти та соціальні функції. Туризм - явище складне та багатопрофільне. При розвинених формах туризм сильно впливає як на саму людину, так і на багато сфер його життя - організацію праці та відпочинку, економічний і соціальний розвиток, перетворює середовище в регіоні, в якому розвивається. В даний час туризм розглядається як предмет наукового вивчення, зі своїм понятійним апаратом, функціями та сферою впливу. Туризм, будучи одним із проявів соціальної форми руху, є важливим фактором, що сприяє багатоплановим комунікаційним зв'язкам і впливає на генезис цивілізаційного процесу. Проте довгий час він не мав однозначного і чіткого визначення, і по-різному трактувався як окремими фахівцями, так і організаціями. У статті розглядаються соціальні та культурні чинники розвитку сучасного туризму. Особливу увагу приділено питанням потреби індивіда у туристичних послугах, визначено соціальний характер потреби туриста, проаналізовано особливості задоволення потреб у туристських послугах. Сучасний туризм - особлива соціальна сфера економіки, впливова індустрія, яка виробляє до 10% світового валового продукту, в якій зайняті мільйони співробітників, основних засобів і залучені величезні капітали. Сучасний туризм перебуває під впливом багатьох чинників: соціальних, культурних, економічних, політичних. Визначено, що серед основних явищ, що впливають на розвиток сучасного туризму, слід назвати глобалізацію економіки, зростання ролі інформації та перетворення наукових знань в основний фактор світової економіки, становлення нового суспільства, що спирається на знання, докорінна зміна ставлення соціуму до людини. В результаті дослідження встановлено, що у сучасному світі туризм поєднує в собі багато сфер життєдіяльності людини і впливає як на саму людину, так і на всі сфери її життя і на життя суспільства в цілому, здійснюючи пізнавальну функцію. У місцях із розвинутою сферою туризму спостерігається зміна у суспільстві – йде переорієнтація робочої сили у професії, які пов'язані з туристичною діяльністю.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, культура, соціальні функції туризму.

Khudaverdiyeva Viktoriya Anatolyivna Cand. econom. Science, docent of State biotechnological university (SBTU), Alchevskih St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 834-12-70, <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

SOCIOLOGY OF TOURISM: SOCIO-CULTURAL ASPECT

Abstract. The article analyzes the phenomenon of tourism as a socio-cultural phenomenon. The history of the development of tourism in culture, its main aspects and social functions are revealed. Tourism is a complex and multidisciplinary phenomenon. With developed forms, it has a strong influence both on the person himself and on many areas of his life - the organization of work and leisure, economic and social development, transforms the environment in the region in which it develops. Currently, tourism is considered as a subject of scientific study, with its own conceptual apparatus, functions and scope of influence. Tourism, being one of the manifestations of social development, is an important factor that brings rich communication links and contributes to the genesis of the civilized process. The last hour of wines is not unambiguous and clear designation, and is interpreted in a different way by both okremi fakhivtsy and organizations. The article deals with social and cultural factors in the development of modern tourism. Particular attention is paid to the needs of the individual in tourist services, the social nature of the tourist's needs is determined, the features of meeting the needs in tourist services are analyzed. Modern tourism is a special social sphere of the economy, a powerful industry that produces up to 10% of the world's gross product, which employs millions of employees, fixed assets and attracted huge capital. Modern tourism is under the influence of many factors: social, cultural, economic, political. Among the main phenomena affecting the development of modern tourism, one should mention the globalization of the economy, the growing role of information and the transformation of scientific knowledge into the main factor in the world economy, the formation of a new society based on knowledge, a radical change in the attitude of society to man. In the modern world, tourism combines many spheres of human activity and has an impact both on the person himself and on all areas of his life and on the life of society as a whole, carrying out a cognitive function. In places with a developed tourism sector, there is a change in society - there is a reorientation of the workforce in professions related to tourism.

Keywords: tourism, tourist activity, culture, social functions of tourism.

Постановка проблеми. Соціологічні дослідження туризму – явище відносно недавнє. Набагато частіше ми стикаємося з аналізом туризму як об'єкта економічної діяльності або механізму міжкультурної комунікації. Разом з тим,

саме у сфері туризму стають видимими та фіксованими найважливіші форми освіти та відтворення соціальної структури суспільства, набуття соціальної солідарності. Все частіше фіксується, що розвиток та функціонування туризму безпосередньо пов'язане з його соціальною функцією, з особливою системою смислів та інститутів, якими наділено простір туризму. Туризм, таким чином, є важливим соціальним явищем у житті світової спільноти, заснований на гуманістичних цілях і принципах [1]. Питання про туризм як об'єкт соціологічних та інших наукових досліджень вимагає своєї спеціальної розробки. Невизначеність та широта об'єкта дослідження робить досить невизначеним сам предмет вивчення. Однак соціологічна складова у дослідженні туризму є досить значною та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні соціальні та смислові грані туризму, концептуальний апарат соціології туризму розглядалися в роботах М.М. Белкіна [2], Бігуса М. М., Гальківа Л. І., Добушовського П. А. [15], Прокопишина-Рашкевича Л. М., Шадурської Б. О., Петровича Й. М. [18-19] та інших.

Поняття «соціологія туризму» виникло з поняття «соціології дозвілля». У свою чергу, «соціологія дозвілля» - це галузь соціології, що вивчає поведінку індивідів та соціальних груп у вільний час, способи задоволення потреб у відпочинку, розвагах, спілкуванні, розвитку особистості, а також функціонування закладів дозвільних послуг. Розвиток туризму пов'язаний з територією, регіоном, тому доцільно звернути увагу на поняття «соціологія регіону». Соціологія регіонів - область соціології, що досліджує закономірності територіальної організації соціального життя та планомірної зміни соціального вигляду регіонів. Соціологію туризму як поняття можна пов'язати з психологією (із сприйняттям цінностей, із задоволенням потреб), а це - люди, інтереси, ціннісні орієнтації.

Дусенко С.В. у 2004 році в кандидатській дисертації дає перше в історії соціології визначення соціології туризму. «Соціологія туризму – це галузь соціології, що вивчає поведінку людей під час відпочинку як елемент способу життя, співставляючи його з робочим часом, соціальними інститутами (сім'єю, освітою), культурою тощо; досліджуючий зв'язок туризму та суспільства; визначальне місце та роль туризму у системі суспільних відносин. Вивчення та знання працівниками туристичної сфери потреб та цінностей людей, закономірностей територіальної організації соціального життя суттєво важливі для розуміння проблем клієнтів та надання їм відповідних послуг. Знання соціології туризму може сприяти ефективній роботі із різними категоріями клієнтів туристичних фірм» [3].

Проблематика дослідження формувалася на перетині кількох проблемних напрямків науки про суспільство. Насамперед, це класичне проблемна галузь

досліджень щодо заснування соціальної структури суспільства. У цьому плані слід зазначити соціологічні роботи таких авторів, як Бурдьє П. [4], Філіппов А. Ф. [5], Merton R. [6], М. Вебер, Т. Парсонс [7], Дж. Гелбрейт, А. Гранберг, Фуруботн Є.Г., Ріхтер Р. [8] та інших.

Формулювання цілей статті. Для соціальних наук залишаються відкритими два питання. Перший полягає у вивченні впливу туризму на суспільство та зростання соціальних потреб, що виникають через розвиток туризму. Другий - пов'язаний з вивченням зміни наших уявлень про туризм, його функції та соціальну роль. Цим починають серйозно займатися психологія та соціологія. У той же час з'являється багато інших проблем. У міжнародному туризмознавстві туризм називають соціальним феноменом. Соціальний (від латин. *socialis* - суспільний) - що відноситься до життя суспільства. Феномен (нім. *phanomen* - що є) - трактується у двох значеннях: філософське поняття, синонім явища, даного нам у досвіді чуттєвого пізнання; незвичайне, рідкісне явище; винятковий факт, людина. По мірі формування соціальних наук вчення про «соціальний феномен» туризму набуває складнішу структуру. Більшість вчених аналізують вузькі аспекти туризму, такі як територіальна організація, економічні механізми, психологічні мотивації [4-8]. Вивчення туристичної діяльності почалося з економічної дисципліни, в якій воно зародилося, а згодом охопило практично всі науки.

Виклад основного матеріалу. Соціологічна складова туризму поки що недостатньо представлена у вітчизняній соціології. Соціологія туризму перебуває в стадії інституціоналізації. На нашу думку, соціологія туризму є галуззю соціології, яка вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як суспільного феномену з погляду соціальних інститутів, соціальних організацій та соціальних відносин. Соціологія туризму розглядає як предмет аналізу мотивів, цілей, інтересів та моделі поведінки індивідів, залучених до туризму, а також функціонування туристичних організацій.

Потреба в соціологічному осмисленні туризму викликана винятковим впливом сучасного туризму на різні сфери діяльності соціуму в глобальному світі. На думку експертів, рівень міжнародного туризму по прибуттям у 2000-2023 роках може становити понад 1 трлн. туристів [9], однак окремі вчені вважають, що він становитиме не більше 937 млн. Спочатку туризм був локальною соціальною практикою, що застосовувалася обмеженою соціальною спільнотою. Але, починаючи з другої половини ХХ століття, туризм, що досяг глобальних масштабів і залучив у процес свого виробництва та споживання глобальні людські ресурси, зачіпає багато сторін суспільного життя, значно впливаючи на його соціальні аспекти.

Як видно з таблиці 3, розмір пасажирських перевезень в Україні у 2020 році порівняно з 2019 роком скоротився з 975 млн. дол. США до 313 млн. дол. США,

також скоротилася кількість прибуттів іноземних туристів у межі національних кордонів з 13710 тис. до 3382 тис. Аналогічну тенденцію має показник кількості відправлень та розмір туристичних витрат в інших країнах (табл. 1).

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), у 2019 році було здійснено 1,5 млрд. міжнародних туристичних поїздок. Кількість міжнародних туристичних поїздок збільшилась на 4%, повідомляє АТОР. Лідером світового туризму, як і раніше, залишається Франція. Країна прийняла 90,2 млн. відвідувачів, що на 800 000 більше, ніж у 2018 році. Найбільш відвідувані країни світу: Франція (90,2 млн. туристів), Іспанія (83,8 млн.), США (78,7 млн.), Китай (67,5 млн.), Італія (64,6 млн.), Туреччина (52,5 млн.), Мексика (44,9 млн.), Таїланд (39,7 млн.), Німеччина (39,4 млн.). Також були названі найшвидше зростаючі напрямки 2019 року. Лідером виявилася М'янма, де приріст туристів порівняно з 2018 роком становив 40,2 відсотка. У 2011 році в цій країні з новою силою спалахнув конфлікт між корінними араканцями-буддистами та етнічними бенгальцями-мусульманами, яких місцеві жителі вважають нелегальними мігрантами з Бангладеш. Експерти зазначають, що у 2019 році ситуація нормалізувалася, що сприяло зростанню туристичного потоку до М'янму. Найшвидше прогресуючі туристичні напрямки світу за підсумками 2019 року: М'янма +40,2%, Пуерто-Ріко +31,2%, Іран +27,9%, Узбекистан +27,3%, Чорногорія +21,4% і т.д. [9].

Таблиця 1.

Показники в'їзного та виїзного туризму в Україні в динаміці за 2000-2020 роки (за даними КНОЕМА [10]).

№ з/п	Показники	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Виїзний туризм, пасажирські перевезення (млн. дол. США)	169	417	908	580	645	758	824	975	313
2	Прибуття іноземних туристів у межі національних кордонів (тис.)	11 691	20 489	24 114	13 025	13 734	14 579	14 342	13 710	3 382
3	Відправлення (тис.)	-	-	17 741	23 336	25 226	27 067	27 977	29 346	11 251
4	Туристські витрати в інших країнах (млн. дол. США)	561	3 078	4 134	5 408	6 306	7 536	8 287	8 907	4 823

На початку ХХ ст. виник і набув поширення соціальний туризм, обумовлений суспільною потребою. Його основними рисами є масовість, інтенсивність, перетворення на індустрію відпочинку зі своїми організаційними формами і методами, туристичним продуктом і виробничим циклом. Нині туризм стає, з одного боку, дедалі більше диференційованим, з іншого – спеціалізованим, за умови різноманітності соціальних потреб у відпочинку,

розвагах, подорожей та ін. У результаті масовізації сучасної культури формується особливий тип людини, яку визначають як «людину масову, споживаючу». У соціальній сфері відбуваються трансформації, пов'язані з тим, що ринок виробників змінюється ринком споживачів [3]. Ускладнюється мотивація туристичного попиту: поряд з рекреаційним зростаюче значення набувають освітній, комунікативний та інвестиційний аспекти туризму.

Сьогодні туризм перетворився на найбільшу галузь виробництва, поступаючись за прибутковістю лише видобутку та переробці нафти. Туризм (за даними Всесвітньої туристичної організації) забезпечує 10% обороту виробничо-сервісного ринку планети. На сферу туризму припадає близько 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій, 11% світових споживчих витрат, 5% усіх податкових надходжень, кожне 16-те робоче місце. Консалтингова компанія Strategy Partners представила підсумки міжнародного дослідження конкурентоспроможності країн у сфері подорожей та туризму The Travel and Tourism Competitiveness Report 2019 [11], проведеного WEF у партнерстві зі Strategy Partners та Євразійським інститутом конкурентоспроможності.

Порівняно з 2018 роком склад топ-10 країн рейтингу не змінився. До першої трійки традиційно увійшли Іспанія, Франція та Німеччина, які набрали по 5,4 бали кожна. Слідом йдуть Японія (5,3), Сполучені Штати Америки (5,3), Великобританія (5,2). Австралія, Італія та Канада отримали по 5,1 балу рейтингу. Завершує «десятку найкращих» Швейцарія, яка у 2019 році набрала 5,0 балів. Варто зазначити, що цього року Великобританія опустилася з п'ятої на шосту позицію через погіршення бізнес-атмосфери та меншу увагу до власних природних та культурних ресурсів. Щодо Європи, то у поточному рейтингу найбільше зростання показала Сербія, піднявшись одразу на 12 пунктів у загальному рейтингу (з 95-го на 83-є місце). Естонія, яка раніше займала 37-ю позицію, у 2019 році опустилася на 46-є місце. Латвія посіла 56-й рядок рейтингу, Грузія - 70-й, Азербайджан - 71-й, Казахстан - 81-й, Україна - 88-й, Молдова - 103-й, Таджикистан - 107-й, Киргизія - 115-й. Зазначено, що загалом конкурентоспроможність країн у сфері подорожей та туризму (Т&Т) продовжує зростати у всьому світі [12].

У 2019 році цей вид індустрії приніс 10% світового ВВП і приблизно стільки ж міжнародного ринку праці [12]. Щодо України, то цей показник за останні 20 років коливається в межах від 8,7% у 2005 році до 5,2% у 2019 році [10] (це найнижчий показник за весь період дослідження, і нажаль причин для такого падіння достатньо) (табл. 2).

Експерти очікують, що наступного десятиліття цей показник може подвоїтися завдяки збільшенню кількості представників середнього класу, особливо в Азії. За даними СОТ, щороку одна третина населення світу бере участь у поїздках. Згідно з прогнозами, приріст міжнародного туризму

складатиме щорічно 4 %. Таким чином, туризм, з одного боку, детермінований соціально-економічним, науково-технічним розвитком суспільства та культури, а з іншого – перетворився на сильний чинник та показник суспільного благополуччя та цивільності.

Позитивний вплив туризму на економіку відбувається лише в тому випадку, коли туризм у країні розвивається всебічно, не перетворюючи економіку країни на економіку послуг. Економічна ефективність туризму передбачає, що у країні має розвиватися паралельно й у взаємозв'язку з іншими галузями соціально-економічного комплексу. Дати повне і неоднозначне визначення поняття «туризм» досить складно. У цій дефініції важко відобразити всі найважливіші властивості, риси та ознаки цієї діяльності. Туризм можна визначити як діяльність, як виробництво, як сферу життя, як потребу, як послугу, як спілкування. У його визначенні можна акцентувати увагу на окремих аспектах: економічному, психологічному, моральному, правовому, педагогічному, політичному та ін. У 1954 р. ООН затвердила таке визначення туризму: «Туризм це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання». Згідно Манільської декларації з світового туризму, прийнятої в 1980 р., туризм стали розуміти як діяльність, що має велике значення в житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню та економічну галузі життя держав та їх міжнародні відносини.

Таблиця 2.

Загальне туристичне споживання всередині країни (України) у динаміці за 2000-2019 роки (за даними КНОЕМА).

№ з/п	Показники	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
1	Туризм, загальний внесок у ВВП (частка, %)	7,2	8,7	7,6	5,4	5,4	5,6	5,4	5,2
2	Туризм, загальний внесок у ВВП (млрд. дол. США)	2,2	7,5	10,4	4,9	5,1	6,3	6,8	7,1
3	Туризм, внутрішнє споживання (млрд. дол. США)	1,9	6,2	8,9	4,3	4,4	5,3	5,9	6,2
4	Туризм, внутрішнє споживання, реальний темп приросту (%) (Щорічна відсоткова зміна у мільярдах доларів США 2000 року)	17,6	-7,0	0,5	-8,9	2,5	2,0	3,0	-0,1

5	Витрати міжнародних туристів усередині країни (млрд. дол. США)	0,5	3,4	4,5	1,4	1,5	1,7	2,0	2,2
6	Витрати міжнародних туристів усередині країни (млрд. одиниць нац. валюти) (млрд., у національній валюті)	3,0	17,4	35,8	30,4	37,5	45,7	53,8	63,0
7	Витрати міжнародних туристів у країні, реальний темп приросту (%)	19,4	-6,3	-3,4	-7,1	5,4	0,0	6,6	5,5
8	Туризм, витрати резидентів усередині країни (млрд. дол. США)	1,4	2,8	4,3	2,9	2,9	3,5	3,9	4,0
9	Туризм, витрати резидентів у країні (частка, %)	4,2	3,1	3,1	3,1 9	3,0	3,0	3,0	2,8

У матеріалах Всесвітньої конференції з туризму, проведеної Всесвітньою туристичною організацією (СОТ) у 1981 р. у Мадриді, туризм визначається як один з видів активного відпочинку, що представляє собою подорожі, що здійснюються з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн та поєднуються у ряді країн з елементами спорту. У 1993 р. статистична комісія ООН прийняла більш широке визначення туризму: «Туризм – це діяльність осіб, які подорожують і здійснюють перебування в місцях, що перебувають за межами їхнього звичайного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями».

У Законі України «Про туризм» від 15.09.1995 № 325/95-ВР визначення таке: «Туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності на місці, куди особа від'їжджає» [13]. У сучасному світі туризм є одним із ефективних засобів задоволення дозвільних потреб людей, і в даний час набуває масового характеру. Це сталося завдяки зростанню взаємозв'язку та взаємозалежності країн у результаті відкритості кордонів та збільшення масштабів міжнародної торгівлі, що охоплює як обмін товарами і капіталом, але й послугами. Індустрія туризму надає у той же час важливий вплив на міграційні процеси населення, сприяє обміну соціокультурною інформацією між спільнотами у глобальному масштабі. Словом, туризм як невід'ємний елемент соціальної системи впливає на буття окремого індивіда, соціальних груп, соціуму в цілому, що дозволяє окреслити якісно нові характеристики туризму та осмислити їх у рамках соціологічного підходу.

Відмінною рисою сучасного туризму є його соціальна спрямованість. Розвиток туріндустрії останніми роками відбувається швидкими темпами. Людина, подорожуючи країною та світом, пізнає нове. Розвиток і збагачення людського інтелекту, світогляду, вдосконалення духовно-моральних відносин стають необхідною умовою відтворення суспільства. Це призводить до розбудови механізмів соціокультурної ідентифікації особистості. Руйнується психологічна прихильність до традиційних соціально-групових структур, відбувається відрив людини від колективу, що супроводжується не тільки усвідомленням особистої свободи і незалежності, але іноді і дискомфортом, тугою за колективом, в якому людина була раніше. Такий розпад систем зовнішньої детермінації життєдіяльності особистості не просто послаблює її залежність від соціокультурного середовища, але призводить до виникнення зворотних ліній детермінації: залежності соціальних структур від стану душі людини, її світовідчуття. Кожна людина, вирушаючи в подорож, прагне отримати позитивні емоції, зняти стрес, відновити духовні та фізичні сили, пізнати нове, поглибити знання про природу, історію та культуру інших країн і народів. Отже, людині треба дати можливість організувати свій відпочинок, відновити сили та здоров'я. Стаття 1 «Хартії Туризму» (1985 рік, ЮНВТО) говорить: «Право кожної людини на відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку, а також право вільно пересуватися без обмежень, крім тих, які передбачені законом, визнається у всьому світі» [14].

Будь-яка діяльність, яку планує, організовує та вдосконалює людина, має певну соціальну функцію [1]:

1. Пізнавальна функція. Пізнання - процес відображення, аналізу та відтворення дійсності в мисленні; розуміння закономірностей навколишнього світу, законів природи та суспільства; сукупність знань та досвіду.

2. Виховна функція. Туризм відіграє у вихованні підростаючого покоління. Цікаві та змістовні екскурсійні програми та маршрути розширюють кругозір дитини, формують її світогляд. В Японії всі школярі в організованому порядку подорожують своєю країною, це не лише збагачує знання про рідний край, а й виховує патріотичні почуття до батьківщини. Подібні екскурсійні програми були і у вітчизняній практиці, і їхня підтримка з боку уряду та науки є першочерговою серед завдань розвитку туризму.

3. Оздоровча функція відновлює сили та внутрішні резерви людини, витрачені як під час трудової діяльності, і під час виконання поточних побутових обов'язків. Оздоровчий ефект диференціюється на профілактичний (характерний для більшості сучасних видів відпочинку та туризму) та лікувальний (відомий ще з давніх часів).

4. Соціально-комунікативна функція дозволяє учасникам подорожі спілкуватися в неформальній обстановці без урахування соціального стану та субординації, віку, громадянства та інших ознак, що розрізняють людей.

5. Спортивна функція. Туризм – природний вид спорту, навантаження у ньому легко дозуються. Людство має у своєму розпорядженні різноманітні спортивні програми, але тільки туризм має всі необхідні складові здоров'я: зв'язок з природою, зміна обстановки, емоційно-психологічне розвантаження, підвищення фізичної активності.

6. Естетична та емоційно-психологічна функції. Під естетичною функцією туризму передбачається можливість насолоджуватися природою, творчістю архітекторів та художників. Естетична функція взаємопов'язана з емоційно-психічною функцією. Отримуючи естетичне задоволення, людина знімає напругу та втому, набуває позитивних емоцій від спілкування з людьми та відвідування туристичних місць.

7. Творча функція. Величезним творчим потенціалом туристичного подорожі є те, що його учасники, відволікаючись від буденних побутових дрібниць, виходять за межі стандартного, стереотипного існування, у них з'являється можливість зосередитися на вирішенні нових проблем.

8. Паломницька функція. Паломники (поряд із торговцями) є першими мандрівниками, які мають точну мету переміщення в часі та просторі. Паломники втілюють початок класичного туризму.

9. Вирівнююча функція. Туризм дедалі активніше сприяє розвитку віддалених, малонаселених регіонів.

Зі зростанням потреби людей у подорожах зростає в обсягах і індустрія туризму як комплекс підприємств, установ та організацій, які забезпечують виробництво та споживання товарів та послуг для туристів. Тому швидкими темпами зростає соціально-економічна роль туризму у житті людства. Туризм різною мірою впливає на життя суспільства, його інтереси, матеріальну та духовну діяльність, суспільну поведінку, систему цінностей. Характер взаємовідносин між туристами та місцевим населенням визначається тим, що й ті, й інші є носіями різних культур, зв'язок між ними відбувається у той момент, коли туристи відпочивають, а місцеве населення працює, та має тимчасовий характер.

Вплив туризму на життя місцевого населення може бути як позитивним, так і негативним. Позитивні сторони впливу туризму: створення робочих місць, зростання доходів, унаслідок чого відбувається підвищення рівня життя; прискорюються соціальні та культурні процеси, процес урбанізації та розвитку міських служб, інфраструктури та культурних організацій; відроджуються місцеві культурні цінності, розвивається народна творчість, традиції, звичаї, народні ремесла; підвищується попит на сільськогосподарську продукцію та товари місцевого виробництва; поряд з охороною та відновленням місцевих

пам'яток культури, відбувається відродження місцевого культурного життя, підвищується привабливість регіону.

Туризм сприяє розвитку місцевих підприємств: об'єкти культури та розваги (виставки, музеї, кінобізнес, шоу-бізнес, меморіальні комплекси та пам'ятники), які через оподаткування приносять дохід регіону та місцевому населенню; підприємства з виготовлення сувенірів, спеціального туристичного спорядження та народного промислу (продукція цих підприємств у всьому світі спрямована на туристів); транспортні підприємства та місцеві фірми (пункти прокату автомобілів, використання автобусів під екскурсії, громадський транспорт, місцеві авіакомпанії значною мірою орієнтовані на прибутки від туризму) [15].

Найважливіша соціокультурна характеристика туризму у тому, що він є соціальною практикою, яка змінює людину і позиціонує її у соціальному просторі. І це реалізується його функціями, його соціальним призначенням. Механізм функціонування феномена туризму визначає вплив туристичної діяльності лише на рівні внутрішнього світу людини, міжособистісних відносинах, соціуму, фокусуючи найзначніші трансформації сучасної соціокультурної ситуації, у результаті туристичний досвід стає соціально значимим. Туризм, будучи одним із проявів соціальної форми руху, є важливим фактором, що сприяє багатоплановим комунікаційним зв'язкам і впливає на генезис цивілізаційного процесу. Проте довгий час він не мав однозначного і чіткого визначення, і по-різному трактувався як окремими фахівцями так і організаціями. Водночас сучасний туризм – дуже складне та багатогранне явище, тому вивчення феномена туризму потребує звернення до психології, антропології, соціології, економіки, географії, інформатики, права.

Тому туризм як соціальний феномен є предметом соціології, яка (як соціологія туризму) досліджує соціальні умови, що сприяють переміщенню людини та вибору нею виду відпочинку, напряму подорожі, поведінку та мотивації людей у різних аспектах залежності від соціально-демографічних та інших характеристик. Туризм невіддільний від таких явищ і понять як «вільний час», «дозвілля», «рекреація» та «відпочинок».

У сучасному значенні туризм – це діяльність, пов'язана з масовим туристським рухом, що здійснюється з використанням природно-кліматичних та історико-культурних туристських ресурсів, матеріально-технічної бази туризму та інших важливих факторів, що визначають рівень та якість обслуговування. Туризм у сучасних умовах є невід'ємною частиною життя людини та одним із ефективних засобів реалізації соціокультурних цінностей у сфері дозвілля. Аксіологічний аналіз туризму є підставою для вивчення його сучасного стану, оскільки цінності входять до числа основних компонентів мотивації людської діяльності, багато в чому детермінують специфіку сприйняття індивідом

навколишньої дійсності та особливості його поведінки [16]. Туризм представляє собою соціальну діяльність, а соціологічний метод дослідження туризму дає можливість розгляду соціальних груп, включених до нього, дозволяє аналізувати мотиви, звички та традиції як гостей, так і жителів приймаючої сторони, вивчає індивідуальну та групову поведінку туристів. Поряд з цим туризм можна позначити як інтегрований вид діяльності, яка включає активність суб'єктів різного рівня і може бути націлена на досягнення різних результатів. Туризм - це діяльність комплексного характеру, що поєднує відпочинок з пізнанням історії, цінностей культури, навчанням, підтримкою здоров'я, це діяльність, що дає можливість вирішення ділових проблем, зайнятися улюбленою справою, що передбачає самовираження та самоствердження особистості. Туризм істотно впливає на соціальну, культурну, освітню сфери життя країн. У рамках міжнародних зв'язків і прагнення до миру, заснованого на справедливості та повазі окремих особистостей і суспільства в цілому, він виступає позитивним і постійним фактором, що сприяє взаємному пізнанню та розумінню, а також як основа для досягнення вищого рівня довіри між народами - рівня національної самосвідомості [17].

Сфера туризму має подвійну природу: вона, з одного боку, є комерційною сферою діяльності, з іншого - має соціально-спрямований характер з метою задоволення та розвитку суспільних потреб, впливає на процес розвитку особистості, виступає джерелом та інструментом перерозподілу національного доходу всередині регіону та країни. Туризм водночас орієнтований і на вирішенні практичних проблем. У зв'язку з цим особливого значення набуває функція задоволення життєвих потреб суспільства за допомогою забезпечення соціального благополуччя, створення передумов для стабільного розвитку регіону, які стримують ймовірність соціальної напруги. Результати його різнобічної діяльності можуть використовуватися на користь різних соціальних груп, служити способом формування стереотипів, ціннісних переваг. Міжнародні зв'язки дають можливість краще зрозуміти спосіб життя мешканців інших країн, що сприятиме руйнуванню забобонів та стереотипних уявлень про інші суспільства, наголошуючи на його впливі на гуманітарні аспекти глобалізації та зростання рівня соціальної безпеки.

Роль, місце і значення туризму в житті культури і суспільства визначаються його основними функціями: 1) задоволенням потреб у самоактуалізації; 2) пізнавальною, через цю діяльність відкриваються можливості для активного набуття нових знань про культуру; 3) комунікативної, пов'язаної з розширенням та зміцненням меж спілкування; 4) соціалізацією та інкультурацією особистості, пов'язаної з можливістю засвоєння соціальних та культурних норм; 5) мотиваційної, тобто дана діяльність

здатна сформувати у свідомості людини певні ідеали та зразки поведінки, і навіть стиль життя [18].

Висновки. Вивчення впливу туризму з наукової точки зору з недавніх пір привернула увагу вчених багатьох галузей знань. Туризм став об'єктом вивчення соціологів, економістів, глобалістів. У зв'язку з цим виникла потреба у розробці точних визначень та термінів. Проблема вивчення впливу туризму та його функцій у житті суспільства не така проста, як здається на перший погляд. Нею щорічно займаються різноманітні організації - Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня туристична організація Організації Об'єднаних Націй (UNWTO), Організація економічного співробітництва та розвитку.

Туризм сьогодні є високоприбутковою галуззю економіки, що динамічно розвивається. Вплив туризму має складний характер і може бути як позитивним, так і негативним [19]. Важко оцінити і виявити всі можливі соціальні впливу туризму. Його розвиток на регіональному рівні багато в чому визначає структуру доходів місцевих бюджетів, в які туризм міг би приносити значний внесок. Туристська галузь, займаючи важливе місце у суспільстві, приймає на себе найважливіші соціальні функції: відновлення психофізіологічних ресурсів суспільства; сприяння працездатності людини та раціональному використанню вільного часу; забезпечення зайнятості населення та зростання його доходів; спрямованість на підтримку та відновлення рекреації регіонів.

Облік туристичних міст сильно змінюється для того, щоб задовольнити потреби туристів. У міському плануванні та благоустрої дедалі більше уваги приділяється створенню місць відпочинку, розробці пішохідних прогулянкових маршрутів історичними вулицями міст, які безпосередньо пов'язані з впливом туризму. Адаптувавши досвід США до вітчизняних умов, спираючись на їх досвід організації автомобільного туризму, ландшафтні, технічні ресурси приміської зони, з'явилася можливість вирішення проблеми організації короткострокового відпочинку населення шляхом створення на територіях приміських зон паркових доріг. Сьогодні туризм став складовою стратегічних концепцій економічного та соціального розвитку. Лише поодинокі країни не рекламують себе як туристичні центри. Туризм намагалися і намагаються розвивати країни, які мають зовсім різні економічні та політичні системи. Ставши товаром, вираженим у послугі, туризм набув загальносвітової значущості, граючи важливу роль у процесі формування «глобального світового порядку».

Література:

1. Туристична діяльність та її соціальні функції у житті людини. URL: <http://www.kazatur.narod.ni/mut/7.HTML>

2. Белкін М. Навіщо і за чим? Мандрівник та турист в історичній перспективі. *Інтелектуальний Форум*. 2017. № 1.
3. Дусенко С.В. Інфраструктура у системі управління регіональним туризмом. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. 2015, 180 с.
4. Бурдьє П. Соціологія політики. К. 2013. 336 с.
5. Філіппов А. Ф. Гетеротопологія природних просторів. *«Вітчизняні записки»*. 2012. № 6-7.
6. Merton R. Science, Population and Sciency. *Sociological Review*. 2006. Vol. 28.
7. Parsons T. On institutions and social evolution: selected writings. Leon H Mayhew, ed. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 363 pages.
8. Фуруботн Є.Г., Ріхтер Р. Інститути та економічна теорія: Досягнення нової інституційної економічної теорії. Пер . з англ, за ред. В. С. Катькало, Н.П. Дроздовий. К: Видавництво держ. ун-ту, 2005. 702 с.
9. UNWTO. Call for Action for Tourism's COVID 19 Mitigation and Recovery, published 1 April 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery>
10. World Data Atlas. KNOEMA. Світовий атлас даних. URL: <https://business.knoema.com/about-team/>
11. The Travel & Tourism Competitiveness Report. Retrieved from URL: <https://www.weforum.org/reports>
12. Туризм. Світовий ринок. 2022/01/20. URL: [https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_\(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA\)](https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA))
13. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
14. Імре Перені. Місто, людина, довкілля. Проблеми рекреації у містобудуванні. - Будапешт: Академія наук Угорщини, 2017.
15. Бігус М. М., Гальків Л. І., Добушовський П. А. Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 3. С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-69-1>
16. Копець Г. Р., Кулиняк І. Я. Сучасні напрями розвитку підприємств у сфері туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Вип. 4. № 2. С. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.02.037>
17. World Tourism rankings. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Tourism_rankings
18. Петрович Й. М., Бондаренко Ю. Г., Просович О. П. Інституційне середовище як важлива передумова розвитку рекреаційно-туристичної сфери. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2019. Т. 6. № 3. С. 3–15. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2019.03.003>
19. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. С. 72–82. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072>

References:

1. Turystychna diial'nist' ta ii sotsial'ni funktsii u zhytti liudyny [Tourist activity and its social functions in human life.] Retrieved from: <http://www.kazatur.narod.ni/mut/7.HTML> [in Ukrainian].

2. Bielkin, M. (2017). Navischo i za chym? Mandrivnyk ta turyst v istorychnij perspektyvi. *Intelektual'nyj Forum* [Why and for what? Traveler and tourist in historical perspective. *Intellectual Forum.*] 2017. № 1. [in Ukrainian].
3. Dusenko, S.V. (2015). Infrastruktura u systemi upravlinnia rehional'nym turyzmom. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata sotsiologichnykh nauk* [Infrastructure in the regional tourism management system. Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Sociological Sciences]. 180 s. [in Ukrainian].
4. Burd'ie, P. (2013). *Sotsiologhiia polityky* [Sociology of politics] K. 2013. 336 s. [in Ukrainian].
5. Filippov, A. F. (2012). Heterotopolohiia pryrodnykh prostoriviu «Vitchyzniani zapysky» [Heterotopology of natural spaces "Patriotic notes"]. № 6-7. [in Ukrainian].
6. Merton, R. (2006). Science, Population and Scientyiu. *Sociological Review* [Science, Population and Science. *Sociological Review*]. Vol. 28.
7. Parsons, T. (2002). On institutions and social evolution: selected writings. Leon H Mayhew, ed. Chicago: University of Chicago Press. 363 pages.
8. Furubotn, Ye.H., Rikhter, R. (2005). Instytuty ta ekonomichna teoriia: Dosiahnennia novoi instytutsijnoi ekonomichnoi teorii. Per . z anhl, za red. V. S. Kat'kalo, N.P. Drozdovyj. K: Vydavnytstvo derzh. un- *Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnik»*. Seriiia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» [Modern directions of development of enterprises in the field of tourism in Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*]. Vyp. 4. № 2. S. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.02.037>[in Ukrainian].
17. World Tourism rankings. Wikipedia. URL: [https:// en.wikipedia.org/wiki/World_Tourism_rankings](https://en.wikipedia.org/wiki/World_Tourism_rankings)
18. Petrovych, J. M., Bondarenko, Yu. H., Prosovych, O. P. (2019). Instytutsijne seredovysche iak vazhlyva peredumova rozvytku rekreatsijno-turystychnoi sfery. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekh-nika»*. Seriiia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» [Institutional environment as an important prerequisite for the development of the recreational and tourist sphere. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*]. T. 6. № 3. S. 3–15. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2019.03.003> [in Ukrainian].
19. Prokopyshyn-Rashkevych, L. M., Shadurs'ka, B. O., Petrovych, J. M. (2020). Industriia turizmu v Ukraini: perspek-tyvni napriamy ta vyklyky suchasnosti. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnik»*. Seriiia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» [Tourism industry in Ukraine: promising directions and modern challenges. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*]. T. 4. № 1. S. 72–82. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDC: 332.025.12

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-343-357](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-343-357)

Karel Nedbálek JUDr., Ing., PhD., MBA, general director, Slušovice, Slušovice 520, post code 763 15 Slušovice, Czech republic +420604 293 355, <https://orcid.org/0000-0002-1010-2460>

THE CONCEPT OF DAMAGE FROM THE POINT OF VIEW OF CZECH AND PARTLY SLOVAK LAW

Abstract. The aspects of the scenario are based on practical causes In the Czech Republic, but some were even established in the Slovak Republic, but they certainly have a practical application in other countries as well. In comparison with the loss of profit, direct damage and the time of the whole cases, the non-equity satisfaction expressed in money should be author's a qualified estimate of around 0.25%, from damages for each year that the tortfeasor caused the harm.

The article is an introduction to study of the procedure for determining lost profits and hypothetical lost profit, a non-material injury, in the case of the tortfeasor caused the harm for longer period of time. The article deals this matter from the perspective of Czech and partly Slovak law. The practical methods of calculation will be shown in the next article, which will most probably follow right after this one for readers and all interested in this issue in Ukraine. This article is also the result and summary of the author's previous academic work on the subject.

In the search of interference points of the injury to the other terms like damage, hypothetical abstract lost profit or a non-material injury, we cannot help to make a certain analogy that brings us to the virtual world. Thomas Kuhn called this paradigm, in the context of analysing and explaining the changes in the various scientific disciplines, changes in the basic cognitive assumptions with which a scientist, researcher, observer or experimenter works. In the general concept, any damage which does not imply a direct loss of property for the injured party may be regarded as non-material damage in the legal point of view. This is typically a harm to the health, honour or the privacy of the person. When expressed in money this damage is quantified and determined. Non-material injury would require far greater analysis in view of the above-mentioned aspects.

Keywords: Lost profit, hypothetical lost profits, abstract lost profit, Non-material injury.

Недбалек Карел кандидат юридичних наук, MBA, генеральний директор, Слюшовіце, Слюшовіце 520, поштовий індекс 763 15 Слюшовіце, Чехія +420604 293 355, <https://orcid.org/0000-0002-1010-2460>

ПОНЯТТЯ ЗБИТКУ З ТОЧКИ ЗОРУ ЧЕСЬКОГО І ЧАСТКОВО СЛОВАЦЬКОГО ПРАВА

Анотація. Аспекти сценарію базуються на практичних справах в Чеській Республіці, а деякі з них навіть мали місце в Словацькій Республіці, але вони, безумовно, мають практичне застосування і в інших країнах. Порівняно з упущеною вигодою, прямим збитком та часом розгляду всіх справ, компенсація, виражена в грошовій формі, повинна кваліфікуватись, за оцінкою автора в розмірі близько 0,25% від збитку за кожен рік, коли була заподіяна шкода.

Стаття є вступом до вивчення порядку визначення упущеної вигоди і гіпотетичної упущеної вигоди, нематеріальної шкоди, заподіяної у разі заподіяння шкоди заподіювачем шкоди протягом більш тривалого періоду часу. У статті це питання розглядається з точки зору чеського і частково словацького права. Практичні методи розрахунку будуть розкриті та описані в наступній статті, яка, швидше за все, надійде до всіх читачів, котрі цікавляться цим питанням в Україні, відразу після даної статті. Ця стаття також є результатом і підсумком наукової роботи автора на тему.

У пошуках точок дотику шкоди відносно інших термінів, таких як збиток, гіпотетична абстрактна упущена вигода чи нематеріальна шкода, ми не можемо провести певну аналогію, яка підводить нас до віртуального світу. Томас Кун назвав цю парадигму в контексті аналізу і пояснення змін в різних наукових дисциплінах змінами в основних когнітивних припущеннях, з якими працює вчений, дослідник, спостерігач чи експериментатор. Згідно з загальною концепцією, будь-який збиток, який не передбачає прямої втрати майна потерпілою стороною, може розглядатися як нематеріальний збиток з юридичної точки зору. Це, як правило, шкода здоров'ю, честі або приватному життю людини. При вираженні в грошах цей збиток оцінюється і визначається кількісно. Нематеріальний збиток потребує набагато більш глибокого аналізу з урахуванням вищезазначених аспектів.

Ключові слова: упущена вигода, гіпотетична упущена вигода, абстрактна упущена вигода, нематеріальний збиток.

Problem statement. Paradigms are conceptual schemes under whose viewing angle we see, interpret or understand a certain part of the world, a particular domain of

things. It is therefore not only that the paradigms transform the objectives and the results of the observations and experiments, but also serve as a schematic of the creation of our ideas about the structure of the domain, as models of scientific explanation of a phenomena or events in this domain, respectively models of prediction Future phenomena or events [1, с. 41].

This modelling is used in determining the loss of profits or loss of a hypothetical and abstract profit. When we want to dismantle theoretical aspects, viewpoint, opinion or a claim of incurring liability for damage and thus damage, we have to examine it mainly from the perspective of:

- History
- Law
- Philosophy
- Political studies
- Sociology
- Psychology
- Economics

There may be other aspects [2, с. 24]. The damage also includes non-material damage. Non-material injury would require far greater analysis in view of the above-mentioned aspects. In comparison with lost profits, direct damages and the duration of the whole cases, satisfaction expressed in cash should be a certain percentage of the damage caused by the tortfeasor every year. It is a certain satisfaction and an increase in the prestige of the manager in the company that has managed to withstand the existential pressures, and on the basis of relentless diligence to achieve satisfaction. I think, however, that the social climate is not yet sufficiently prepared for such satisfaction. Even seem immoral to ask for it, even if the law admits it and allows it.

When it comes to a situation where the tortfeasor acts and the property is reduced, or the property is not enlarged which is the material part. An entrepreneur will spend some costs on the business opportunity, which, after a business opportunity will cease as a result of the infringement of the tortfeasor, can also demand these costs as a vain cost, but this must be included in the actual damage, as a reduction in assets. However, these costs spend by the entrepreneur indicate basic pillars for determining lost profits and hypothetical lost profits. Whether to demand lost profits or hypothetical loss of profit is an assessment of how many fragments into the puzzle segments of sub-calculations are missing. The new Civil Code Act No. 89/2012 Coll., the Civil Code (hereinafter just called NCC) replaced the former Civil and Commercial Code in Czech Republic and according to the provisions in § 2951 of the NCC:” Damage is compensated by the restoration to the original state. If this is not reasonably possible, or if so requested by the victim, damage is payable in money.” According to § 2952 NCC: “*The actual damage and what the victim lost (lost profit) is paid. If the actual damage consists in the creation of a debt, the victim has the right to be released from*

the debt or provided with compensation by the tortfeasor.” [3] These provisions are not in contradiction with the former regulation in Czech Republic. To the lost profits, it is only laconically said that the amount paid to the injured is also covered, the value expressed in money.

Act No. 90/2012 Coll., on trading companies and cooperatives (hereinafter just called ZOK), According to § 3, it stipulates that: “*Where this Act imposes an obligation to compensate damage, the party causing the damage shall also be liable to compensate any non-pecuniary injury.*” I am also trying to introduce a new concept of **non-material damage**; this concept is not yet generally known in academic circles in Czech Republic. The new defined term “non – pecuniary damage” concentrates my reflections on the relation between abstract concept “non- pecuniary injury” and the equivalent of this injury in money, or in concrete currency.

When compared to lost profits, direct damage and the duration of the whole case, the non-monetary **satisfaction** which specifies the compensation for the damage includes an apology, the atonement for some harm or harm in the money, should be in a certain percentage ratio. The basis for determining this percentage ratio, should be the average of the previous quantified damages. In both the Czech Supreme Court and the Czech Constitutional Court's findings [5] it is noted that the injured claimant will achieve a satisfaction by imposing an obligation on the tortfeasor to compensate him for any material injury or to provide him with moral satisfaction, or if the breach of law reaches such a degree, satisfaction is, in other words, expressed in terms of money, a certain percentage ratio, of damages for each year of the effect of the action of the tortfeasor.

Compensation for non-material injury: A solution should be chosen to allow such compensation for the injury to be adequate and effective satisfaction. If such a solution is not possible, compensation should be provided in the money. Or as stated in § 2951 NCC:” *Non-pecuniary harm is compensated by appropriate satisfaction. Satisfaction must be provided in money unless real and sufficiently effective satisfaction for the harm incurred can provide for satisfaction otherwise.*”

The right to the territory of Mesopotamia was a long time exclusively customary law. On the basis of this customary law early written documents of an economic and administrative nature were created. Perhaps the earliest written documents were devoted to the responsibility of some social classes from times of the Third Dynasty of Ur (years 2118 — 1955 BC). In particular it was Ur-Nammu, the founder of this dynasty, of which time the oldest judicial code, which lays down standards of family and inheritance law, has been preserved. The legislature was particularly interested in the questions of the ground rent, the protection of the fruit trees, the responsibility of the shepherds for the cattle entrusted, and also set penalties for concealing escaped slaves [6, 61]. Exemplary damages originate already in the ancient legal systems and documents. Best known is The Code of Hammurabi, a well-preserved Babylonian code

of law of ancient Mesopotamia. E.g. In Ex. Law 8 Chamurapi Code states: *“If any one steal cattle or sheep, or an ass, or a pig or a goat, if it belong to a god or to the court, the thief shall pay thirtyfold therefor; if they belonged to a freed man of the king he shall pay tenfold; if the thief has nothing with which to pay he shall be put to death.”* In the Bible 2. Book of Moses called Exodus Chapter 21: Verse 37: *“If a man steals an ox or a sheep, and kills it or sells it, he shall repay five oxen for an ox, and four sheep for a sheep” ... “He shall surely pay. If he has nothing, then he shall be sold for his theft.”* [7, c. 91].

Likewise, very similar solution to deal with this has one of the oldest resources available to humanity, The Manusmṛti, an ancient hindu legal text. These ancient texts did not distinguish between criminal and civil legal penalties, i.e. multiple compensation paid to the victim represented both the punishment and compensation for the damage suffered and thus the expression of non-material injury. In the event of inability to pay, an alternative penalty was enforced, e.g. execution [8, c. 3].

In roman law liability for damage was caused by violation of the law. It can therefore be said that it was the result of an illegal act (in Latin “obligationes ex delicto”). In these times, this act was defined as an act discordant to the objective law. The basic conditions for the emergence of liability can therefore be regarded as an infringement, an occurrence of damage and a causation (causal relationship between this act and the occurrence of the damage). The Roman law also made distinction between 2 types of damage: positive damage, which expressed the extent of the loss of assets of the injured entity, and lost profits, which represented the potential expansion of the assets that would be incurred, for the event of damage. These definitions coincide even with the current concept of damage.

In par. 189. of **Institutiones From Gaius, by Law 12 boards** punished the obvious theft by the capital punishment. For a free man was whipped and after that was given to slavery to whoever he robbed. The slave was also whipped and executed. Later, however, the steepness of the punishment was rejected, and both against the person of the slave and against the person of a free man, he introduced Praetor edict the Action for **Four times**. [9, c. 189] When the offender was unable to pay, the plaintiff uttered this formula: *“Because you are obliged to pay me 10 thousand sestertii from judgement, therefore since you have not paid, for 10 thousand sestertii of judgment I put a hand on you and yet he seized some part of the debtor's body and so a free man became a slave.”* [9, c. 205]

Analysis of basic research and publication. **Thomas Hobbes** expressed himself to unlawful deeds, violence on private individuals, where it is a felony, for example, to accept money for the misjudgement or issue of false testimony. This is a heavier crime than else to cheat on the same or a greater amount. [10, c. 213] The economic factor was always a certain indicator and a measure of justice or injustice, these were measures with a cash equivalent and showed a liability relationship to them.

In this context, interesting are also the views of the leading economists of P. A. Samuelson and W. D. Nordhaus who formulate the following thesis: "*Pension inequality may be politically or ethically unacceptable. A nation does not have to accept the outcome of competitive markets as predestined and immutable; people can explore the distribution of pensions and decide that it is unfair*" [11, c. 45]. These views show how people can represent economic fairness, so policymakers must be responsible for avoiding large inequalities. It follows from the foregoing that the quantification of non-material injury is necessary and thus the determination of non-material damage.

The object of this article is a synthesis of the extensive, more than 20 publications and studies to the subject of non-material injury, lost profits and hypothetical abstract profit if the tortfeasor causes harm to a victim and this victim then is entitled to remedy.

The statement of basic materials. The term "**power**" means the ability or freedom to control man, environment and conditions. The power of man lies in his current means and instruments to achieve something in the future, that is to gain greater power. Success evokes power because it creates a reputation of wisdom or happiness, which leads people to either fear or rely on it [10, c. 62].

The term "responsibility" means the consequences of the use of power, whether by us or someone else. With both concepts, for them to be fully used, control is connected, which sometimes has a very dominant relationship to power, or in the concentration of power is a necessary and essential part, because power is the ability to control events. Having power in a certain area means being able to control, regulate, thus control this area. In the American literature, we can also meet the concept of the power of control. Power is a prerequisite, the result of social control as stated in the dinner [11;12, c. 196]. **No one should have more power than the responsibility.** And no one should never have more responsibility than power.

The principle of power and responsibility is a definition of ethics. The court, which is subject to everyone responsible, should have a place within each person in her conscience. The religions of the world have dealt with the question of conscience and have written important ethical rules of conduct, such as the "Ten Commandments of God." It is a matter for each individual to heed these basic rules. Many of them have a long tradition in different religions. It holds a millennium of experience [13, c. 124].

The new nature of our actions, resulting from the unfathomable concentration of power on a global scale for some individuals and corporations, calls for a new ethic of far-reaching responsibilities that would be possible to commensurate with the reach of that power. It also shows a new kind of humility, not of pettiness, but because of the excessive size of our power. This humility stems from a certain blindness to anticipate, evaluate and assess own power [14, c. 48]. Responsibility is most evident and is at the

time when compensation for injury is created. On some examples we can show that the total damage is considerable, and the tortfeasor is not able to undo it.

According to provision § 2969 NCC: *“The amount of damage to a thing is determined on the basis of its usual price at the time the damage was incurred, taking into account everything which the victim must efficiently incur to restore or replace the function of the thing.”*

Damage is defined in such a way that it is a property damage, that is to say, a damage occurring in the injured party's assets. *“The duty to provide compensation to another for harm shall always involve the duty to provide compensation for harm to assets and liabilities,”* according to provision § 2894 NCC. So, the property damage can only exist if it can be objectively expressed by money. If there is no such defined property damage as defined above, no liability for damage in civil law will arise. A certain disproportion occurs when we want to express satisfaction for non-material harm. Until recently, the courts did not want to acknowledge the existence of non-material harm, but recently a positive trend has been evident. Satisfaction, even in money, is starting to apply more and the courts are beginning to see it. In Czech Republic and Slovak Republic in contrast to English/American law, there was no known concept of “Nominal damages” when, in certain cases, in recognition that a legal wrong has occurred the plaintiff, a certain symbolic sum (i.e. \$1 or \$2), even if no actual financial loss occurred to him. The adjustment of the scope and method of damages is preceded by a special modification of liability for damage and is constantly evolving.

In the material damage:

- **Direct damage** (reduction of assets),
- **Lost profit** (absence of increase of the assets in the real loss of provable lost profits),
- **Hypothetical lost profit** (absence of increase of the assets in the inability to substantiate and prove specific lost profits),
- **Abstract lost profit** (absence of increase of the assets in the inability to substantiate a specific loss of profit or hypothetical loss of profit),

➤ **Non-material injury** (infringements of personality rights, delays in proceedings, etc.) non-material injury should be remedied by satisfaction [2, c. 31]

The law allows the injured party to seek satisfaction in general, as well as non-material harm. In determining the lost profit, the question is whether to protect the tortfeasor or the injured, or whether to limit the contractual freedom of the parties by strict provisions of the law, or to arrange the harmful consequences completely freely. The problem of loss of profit in this direction is less controversial than the problem preconceived the contractual limitation of compensation [15, c. 4].

The damage is viewed as a damage to property that can be expressed in money. In contrast to the damage, **non-material injury is not objectively financially quantifiable**, it cannot be measured or weighed. Disruption of a personal rights (health, dignity, emotional relationship to thing, etc.) does not always lead to a reduction in property. [16]

The injured party becomes aware of the damage as soon as it ascertains the factual circumstances from which the damage may be inferred and the extent to which it can be deduced, in order to determine approximately the amount of damage in money, as stated in verdict of the Supreme court of Czech Republic [17].

In Czech criminal procedure: *“when determining an amount of damage, the value for which the object of the attack is usually being sold in the time and place of the criminal act shall be considered. If the amount of damage cannot be determined in this way, reasonably expended costs for obtaining the same or similar thing or restitution into the previous state shall be considered. Accordingly, shall be proceeded in determination of an amount of damage on another asset value „according to the provision § 137 of the Czech Criminal Code [18].*

Statute of limitation for the right to the satisfaction of non-material (or personal) injury is according to the law objective three-year. However, this may not be applied in all circumstances, in case of hardness of the defendant may not have the right to invoke that the right has become time-barred. The Constitutional Court has repeatedly reached this conclusion in its findings [19]. To the conclusion that the courts are obliged to examine particularly carefully and with sensitivity whether the application of the objection of limitation to the defendant is not contrary to good morals. That is the case, according to the Constitutional Court, in particular, if the affected person has not caused a futile passage of the limitation period, application of the statute of limitation would entail a disproportionately severe penalty and the outcome of the dispute could thus not be considered fair. According to the Constitutional Court, are courts particularly in cases where the affected person has suffered very serious and permanent damage to health, obliged to assess a contradiction between good morals and the objection of limitation less restrictively than they do in the context of other factual circumstances [20].

The limits of the amount of damage, the benefit, the cost of eliminating environmental damage and the value of the case and other property values are [18]:

1. **Damage not insignificant** shall be understood as damage amounting to at least 5 000 CZK,
2. **damage not small** shall be understood as damage amounting to at least 25 000 CZK,
3. **larger damage** shall be understood as damage amounting to at least 50 000 CZK,
4. **substantial damage** shall be understood as damage amounting to at least 500 000 CZK

5. *extensive damage* shall be understood as amounting to at least 5 000 000 CZK.

Lost profit is usually characterised as the difference between what the injured party actually achieved and what it would achieve if it were not harmed, in other words, in which an increase in property was prevented by this harm. In Czech law, therefore, it is not disputed that the loss of profits is perceived as a detriment, consisting in the fact that the injured party did not occur because of the harmful event to the proliferation of property values, which would otherwise be reasonable expectation. Thus, the loss of profits can be based in the Czech law also on frustrated opportunities. The specific profit is simplified if the entrepreneur has lost a specific business opportunity, e.g. by that his other business partner withdrew from the contract for the entrepreneur's delay caused by the tortfeasor. Lost profit can be deduced from the terms and conditions of the cancelled contract. The actual loss of profit lies according to the case law [21], [22], in the absence of an increase in the property of the injured party which has only been conclusively and only result of the harmful event.

Hypothetical loss of profit was within the meaning of provision § 381 of already cancelled Act No. 513/1991 Coll., the Commercial Code [23], used in cases where specific enumerations are difficult or impossible, e.g. for profit from future, still unsealed trades. According to the legal norm the hypothetical profit is usually achieved in fair trade, under conditions similar to the conditions of the breached contract in the business of the injured person. To prove this kind of lost hypothetical profit is extremely difficult. The very nature of the legal conditions predetermines the application of this method in routine, standard and repeated trades with standardized profit rate. In my point of view, the law only provides a support method of enumerations of the lost profit and not the choice between actual lost profit and hypothetical or abstract lost profit. A hypothetical loss of profit can be quantified only if a specific (actual) loss of profit cannot be quantified. Even in the light of the legal conditions, it will prove practically simpler to prove the real loss of profit than profit hypothetical. The requirements for a clear demonstration of the causality and credibility of a hypothetical lost profit must be examined in particular by an objective expert opinion or indisputable expert estimate or study. A hypothetical loss of profit can only be applied to entrepreneurs because there is a reference framework, usually acquired profit in each given business, while maintaining fair business relations and under conditions similar to those of a breached contract. It is therefore a sort of "average" profitability of a particular type (category) of the business in which the injured entrepreneur worked or only intended to operate, and this real intention of action was prevented by the harmful event.

Abstract loss of profit appears to be **abstract concept** based on a general theoretical point of view and may be more distant from hypothetical lost profits, which is more based on a specific assumption that is closer to practical use. In the authors

original works I tended to the theoretical abstract lost profit, which is a comprehensive basis for the determination of also non-material harm[25, c. 3].

Compensation for material injury in practice will evolve to the **institute of lost real chances**, or opportunity, in relation to the expected or hypothetical profit that would have occurred. For example, in French „*Perte de chance* "(chance lost) as in case *Farange S. A. against France* [26], or in English "*Lost of opportunity*" as in case *Young against the United Kingdom* [27]. In the field of Czech law, compensation for the so-called “lost opportunity” or loss of a real chance to apply through compensation for damages in the form of lost profits, through the general institute of compensation [28, c. 294].

Liability for damage is the legal institute in which the law reacts to the conduct of the entities resulting in the establishment of property or non-material damage. The purpose of this institute is to remedy and eliminate the consequences arising from and caused by the damage [29, c. 55].

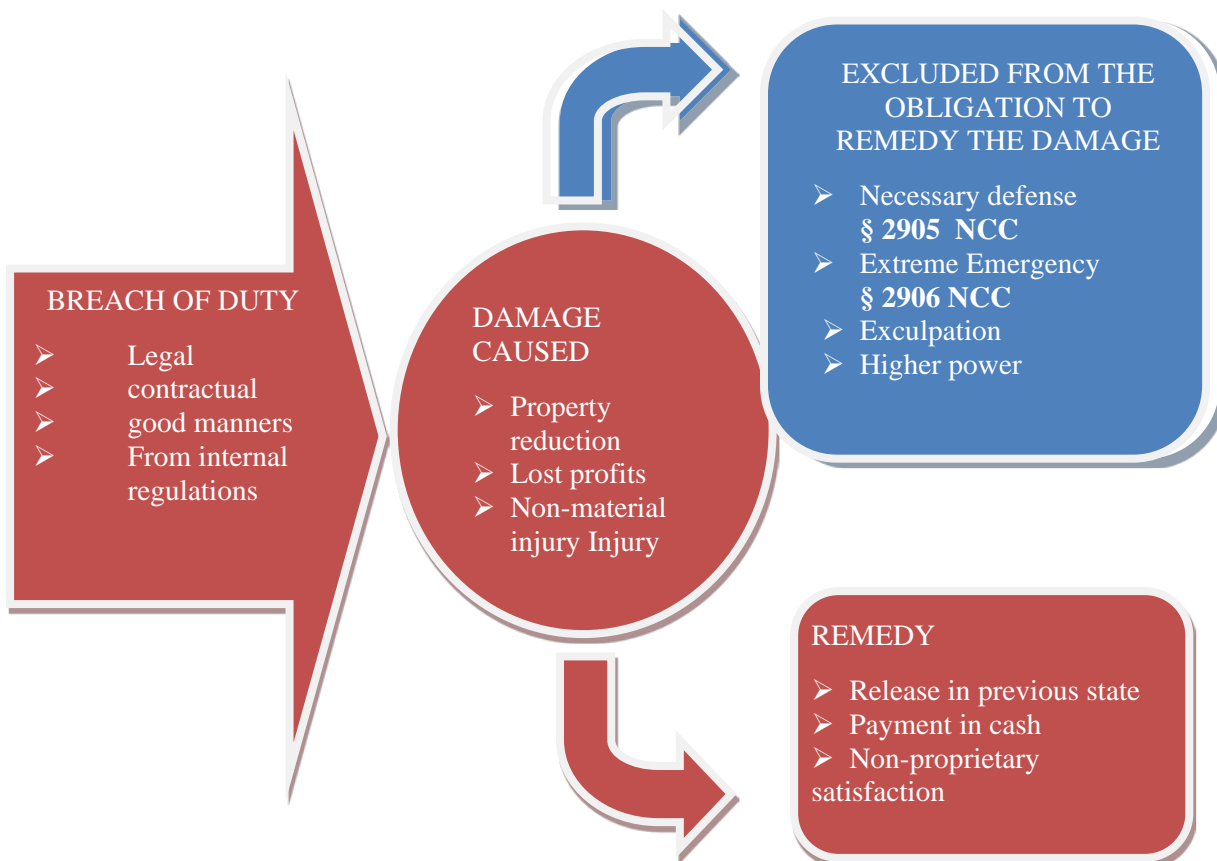

Figure 1: Flow chart of compensation

The fulfilment of these assumptions entails the emergence of a liability relationship as a special type of legal relationship. The first three assumptions are of an objective nature, a fourth (although not obligatory) of subjective nature. In civil law,

responsibility for damage based on the principle of fault is played an important role (**subjective liability**). When adjusting general liability for damage Czech Republic and Slovak Republic is still relevant pursuant to § 420, act. No. 40/1964 Coll., former Czech Civil Code. [20]. Due to the fact that tortfeasor caused the harm over the course of tens of years, in the calculation we still have to have this law. No. 40/1964 Coll., the Civil Code, even if it was annulled, we must have still taken it to accounting. Basic provisions of the Compensation for pecuniary and non-pecuniary harm are dealt with in § 2894 and the following § NCC.

The burden of prove is based not on the principle of proven, but on the principle of the presumed culpability, where the tortfeasor is allowed the possibility of a vindication. So, there is so called vindication system. This means that the injured party proves the illegality of the act of the tortfeasor, the damage suffered and the causal relationship between them. By contrast, to succeed a defendant must prove that he has no intention or negligence. He or she must vindicate him or herself. However, it should be added that is presumed is only in form of negligent conduct, and this negligent ignorant. The damage must always be proved by the injured party. The presumed fault, however, does not mean that liability for damage ceases to be a liability for fault. This concept of presumed culpability only improves the position of the injured party in court proceedings, in order to ensure its increased protection of possibly injured party.

In some cases, civil law combines the emergence of liability for damage with the conditions of an objective nature, namely only with a certain law qualified event, i.e. without requiring culpability whatsoever and without regard to the fault or even without the illegal act of the responsible person. We are therefore talking about the increased or strict responsibility. This is mainly because the public interest is particularly protected in order to effectively ensure the protection of the injured. This interest has its roots already in history. First, in the case of damage caused by means of transport and other technical equipment, the damage caused by defects or dangerous properties of products, today caused by the animal, the thing, or the collapse of the structure. I have to mention, too, recently discussed damage caused by information or by the information or advice pursuant to § 2950 NCC: *“A person who offers professional performance as a member of a vocation or profession, or otherwise acts as an expert, shall provide compensation for damage caused by his provision of incomplete or incorrect information or harmful advice provided for consideration in a matter related to his expertise or skill. Otherwise, only damage intentionally caused by providing information or advice is subject to compensation.”*

In these and other similar cases, the responsible person shall be obliged to compensate for the damage suffered even if it has not been caused by the infringement of responsible person. Thus, the damage arose as a result of a legally qualified event which induced its origin in the activity of that person. The body shall also be liable for damage caused by accident. If it is a coincidence of avoidable, which was possible in

a given degree of knowledge and while maintaining the necessary care to anticipate and face it. If it is an unavoidable coincidence, it is necessary to distinguish:

- **Internal coincidence** (origin directly in the activity of the entity)
- **External coincidence** (does not originate in the activity of the entity)

It is not possible to liberate from the inner, from the outer irresistible of chance (so-called force majeure) when the liberation is permissible. And there is no obligation to compensate for the damage. The responsible subject is obliged to compensate for the damage regardless of its fault in cases provided specifically pursuant § 2895 NCC. It is a matter of alternating responsibility for damage based on **objective principle** and liability for the result, liability for coincidence, liability for harmful risk, liability for danger, liability without fault. These are mostly activities that are allowed for their usefulness, even if they are dangerous in their own way.

Conclusions. In seeking the relationship between justice and responsibility, we must claim that today's society seeks to measure and non-material harm as an honour, health, life, by financial expression. For this satisfaction, except for apologies, also requires monetary amounts from non-material damage, the injured person perceives it as a fair settlement of the damage arising from liability. As a fair one understands, too, that the pest is to be adequately punished by the economic burden. But we must assess the damage from all the required criteria:

1. The size of the damage and whether the assets have been reduced
2. Lost profit size and hypothetical and abstract lost profits how much did the property not increase
3. Non-material injury

References:

1. TONDL, L. *Věda, technika a společnost: soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Praha : Filosofia, 1994. 182 s. ISBN 807007051X.
2. NEDBÁLEK, Karel: *Újma, škoda v ČR a SR, Praktický nástin výpočtu. [monografie] Slušovice: Miroslav Tomšů – Nakladatelství Monument, 2018. ISBN 978-80-88143-14-7.183 s.*
3. Law of the Czech Republic No. 90/2012 Coll., *about trading companies and cooperatives (Law on commercial corporations)*.
4. Law of the Czech Republic No. 89/2012 Coll., *Civil code*
5. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic Sp. Zn. I. TC 1310/09, of 5 May 2001 8th 2009
6. SCHELLE, K., ŽIDLICKÁ, M. *et al.*, *Právní dějiny. Praha: Eurolex Bohemia, 2005 , 816 s. ISBN 80-86861-18-X.*
7. BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: 2. kniha Mojžíšova Exodus. [21: 37:]. 2009. Česká biblická společnost, ISBN 978-80-87287-09-5, s. 1237.*
8. KAVĚNA, M. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních rádech*. Praha : Parlamentní institut, Studie Č. 5. 268, Parlament České republiky, 2007. 18 s.
9. „GAIUS“, KINCL, J. *Učebnice práva o čtyřech knihách (Institutiones)*. Brno: Doplněk, 1993, ISBN 8085765187, s. 274 .

10. HOBBS, T. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického. Oikoymenh*, 2009,. ISBN 978-80-7298-106-9, s. 513.
11. NORDHAUS, W. D., SAMUELSON, P. A. *Ekonomie*. Praha: Svoboda, 1991. ISBN 8020501924, s. 737.
12. VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-72-5, s. 336.
13. SMIDAK, E. F. *Žalují životní prostředí a Smidakovy principy: Moc a odpovědnost akce a reakce*. Brno: CENTA; Luzern: Nadace Avenir, 1996. ISBN 3-905112-09-4, s. 139.
14. JONAS, H. *Princip odpovědnosti: Pokus o etiku pro technologickou civilizaci. [Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation]*. Praha: Oikoymenh, 1997, (c1979). ISBN 80-86005-06-2, 320 s.
15. BEJČEK, J. Poznámka ke vztahu ušlého zisku a tzv. zmařené příležitosti. In *Obchodní právo*. Praha: Prospektrum, 2005. ISSN 1211-8278, 2005, č. 4.
16. BEZOUŠKA, P., *Co je to škoda a co je to újma*, PRK Partners [online]. [cit. 2014-11-18]. Available on the internet: <<http://www.prkpartners.cz/rekodifikace/legislativni-novinky/395-co-je-to-skoda-a-co-je-to-ujma/>>.
17. Judgment of the Supreme Court of the Czech Republic Sp. Zn. 25 Cdo 224/2010, of 30 May 1999. March 2011.
18. Law of the Czech Republic No. 40/2009 Coll., *Criminal Code*.
19. Constitutional Court finding Czech Republic sp. zn. I. TC 643/04 of 6 July 2003 9th 2005.
20. Judgment of the Supreme Court of the Czech Republic Sp. Zn. 30th Cdo 3170/2009, of 27 May 2001. January 2011.
21. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic, Sp. Zn. III. TC 124/03, of 11 May 2001 12.2003.
22. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic, Sp. Zn. II. TC 321/98, of 5 May 2001 5.1999.
23. Law of the Czech Republic No. 513/1991 Coll., *Commercial Code, repealed*.
24. Judgment of the Supreme Court Czech Republic 25Cdo1920/99 of 28 March 2002 November 2001.
25. NEDBÁLEK, K. *Abstraktní ušlý zisk při škodě v daňovém řízení*. In *Obchodní právo*. č. 1/2010, Praha: 2010. ISSN 1210-8278.
26. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of complaint no 77575/01, Farange S. A. Against France, § 49, of 13 December 2001 7.2006.
27. Judgment of the European Court of Human Rights In case of complaint no 60682/00, *Young Against the United Kingdom*, § 48, of 16 July 2002. 1.2007.
28. NEDBÁLEK, K. *Výpočet abstraktního ušlého zisku z rentability při škodě v daňovém řízení*. In *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. č 3/ 2011, str. 294. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011. ISSN 0231-6625.
29. BREJCHA, A. *Odpovědnost v soukromém a veřejném právu*. Praha : Codex Bohemia, 2000. ISBN 80-85963-92-2, s.417.
30. Law of the Czech Republic No. 40/1964 Coll., *Civil Code, out of effect*

Література:

1. TONDL, L. *Věda, technika a společnost: soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Praha : Filosofia, 1994. 182 s. ISBN 807007051X.

2. NEDBÁLEK, Karel: *Újma, škoda v ČR a SR, Praktický nástin výpočtu. [monografie] Slušovice: Miroslav Tomšů – Nakladatelství Monument, 2018. ISBN 978-80-88143-14-7.183 s.*
3. Law of the Czech Republic No. 90/2012 Coll., *about trading companies and cooperatives (Law on commercial corporations).*
4. Law of the Czech Republic No. 89/2012 Coll., *Civil code*
5. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic Sp. Zn. I. TC 1310/09, of 5 May 2001 8th 2009
6. SCHELLE, K., ŽIDLICKÁ, M. *et al.*, *Právní dějiny. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, 816 s. ISBN 80-86861-18-X.*
7. BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: 2. kniha Mojžíšova Exodus. [21: 37:]. 2009. Česká biblická společnost, ISBN 978-80-87287-09-5, s. 1237.*
8. KAVĚNA, M. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech. Praha : Parlamentní institut, Studie Č. 5. 268, Parlament České republiky, 2007. 18 s.*
9. „GAIUS“, KINCL, J. *Učebnice práva o čtyřech knihách (Institutiones). Brno: Doplněk, 1993, ISBN 8085765187, s. 274 .*
10. HOBBS, T. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického. Oikoymenh, 2009., ISBN 978-80-7298-106-9, s. 513.*
11. NORDHAUS, W. D., SAMUELSON, P. A. *Ekonomie. Praha: Svoboda, 1991. ISBN 8020501924, s. 737.*
12. VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-72-5, s. 336.*
13. SMIDAK, E. F. *Žalují životní prostředí a Smidakovy principy: Moc a odpovědnost akce a reakce. Brno: CENTA; Luzern: Nadace Avenir, 1996. ISBN 3-905112-09-4, s. 139.*
14. JONAS, H. *Princip odpovědnosti: Pokus o etiku pro technologickou civilizaci. [Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation]. Praha: Oikoymenh, 1997, (c1979). ISBN 80-86005-06-2, 320 s.*
15. BEJČEK, J. *Poznámka ke vztahu ušlého zisku a tzv. zmařené příležitosti. In Obchodní právo. Praha: Prospektrum, 2005. ISSN 1211-8278, 2005, č. 4.*
16. BEZOUŠKA, P., *Co je to škoda a co je to újma, PRK Partners [online]. [cit. 2014-11-18]. Available on the internet: <<http://www.prkpartners.cz/rekodifikace/legislativni-novinky/395-co-je-to-skoda-a-co-je-to-ujma/>>.*
17. Judgment of the Supreme Court of the Czech Republic Sp. Zn. 25 Cdo 224/2010, of 30 May 1999. March 2011.
18. Law of the Czech Republic No. 40/2009 Coll., *Criminal Code.*
19. Constitutional Court finding Czech Republic sp. zn. I. TC 643/04 of 6 July 2003 9th 2005.
20. Judgment of the Supreme Court of the Czech Republic Sp. Zn. 30th Cdo 3170/2009, of 27 May 2001. January 2011.
21. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic, Sp. Zn. III. TC 124/03, of 11 May 2001 12.2003.
22. Finding of the Constitutional Court of the Czech Republic, Sp. Zn. II. TC 321/98, of 5 May 2001 5.1999.
23. Law of the Czech Republic No. 513/1991 Coll., *Commercial Code, repealed.*
24. Judgment of the Supreme Court Czech Republic 25Cdo1920/99 of 28 March 2002 November 2001.
25. NEDBÁLEK, K. *Abstraktní ušlý zisk při škodě v daňovém řízení. In Obchodní právo. č. 1/2010, Praha: 2010. ISSN 1210-8278.*

26. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of complaint no 77575/01, *Farange S. A. Against France*, § 49, of 13 December 2001 7.2006.
27. Judgment of the European Court of Human Rights In case of complaint no 60682/00, *Young Against the United Kingdom*, § 48, of 16 July 2002. 1.2007.
28. NEDBÁLEK, K. *Výpočet abstraktního ušlého zisku z rentability při škodě v daňovém řízení*. In *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. č 3/ 2011, str. 294. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011. ISSN 0231-6625.
29. BREJCHA, A. *Odpovědnost v soukromém a veřejném právu*. Praha :Codex Bohemia, 2000. ISBN 80-85963-92-2, s.417.
30. Law of the Czech Republic No. 40/1964 Coll., *Civil Code, out of effect*

УДК 35.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-358-366](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-358-366)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, доцент кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту, Університет новітніх технологій при НАУ, вул. Метробудівська, 5А, м. Київ, 03065, тел.: (044) 227-28-86, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

МОЖЛИВОСТІ І ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В РОЗРІЗІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Перше місце у Європейській соціальній хартії (переглянутій) посідає право на працю.

Особливого значення для національного трудового законодавства сьогодні набуває законодавство Європейського Союзу, зокрема директиви Європейського парламенту і Ради у сфері праці. Директива - це різновид законодавчого акту ЄС, який запроваджується через національне законодавство та зобов'язує державу-члена у певний термін вжити заходів, спрямованих на досягнення визначених у ній цілей. Директиви є підпорядкованим інструментом, вони повинні відображувати положення договорів, але так само, як і договори, вони мають верховенство над національним правом. Тож якщо якась країна не запровадила вчасно відповідну директиву до національного законодавства, вона однаково має силу закону в цій країні, і її порушення може бути оскаржено в Суді ЄС.

Прагнення груп, що не відносяться до домінуючої частини населення, зберегти свої культурні, релігійні або етнічні особливості проявилось одночасно з виникненням національних держав у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях. Початок визнання і захисту прав меншин у міжнародному праві було покладено Лігою Націй, яка прийняла кілька «трактатів з прав меншин». Коли на зміну Лізі Націй в 1945 році прийшла Організація Об'єднаних Націй, вона теж поступово розробила ряд норм, процедур і механізмів, що стосуються меншин.

Зокрема, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року і Декларації 1992 року про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (далі Декларація Організації Об'єднаних Націй про права меншин), визнаються і захищаються права осіб, що належать до меншин. Однак на практиці ці права далеко не завжди реалізуються.

У справі заохочення та захисту прав меншин потрібно приділяти особливу увагу таким питанням, як визнання існування меншин, вживання заходів для забезпечення гарантій їх прав на недискримінацію і рівність, сприяння

полікультурної та міжкультурної освіти, сприяння їх участі у всіх сферах суспільного життя врахування їх інтересів в процесах розвитку і скорочення масштабів убогості існування диспропорцій в соціальних показниках, становище жінок і особливі інтереси дітей, які належать до меншин.

Ключові слова: Європейська соціальна хартія, трудове законодавство, національні меншини, міжнародні соціальні стандарти, європейські соціальні стандарти, державна мова.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Candidate of Sciences in Public Administration, Doctor of Economics, Associate Professor of the Department of Public Administration and Information Management, the University of New Technologies at NAU, Metrobudivska St., 5-A, Kyiv, 03065, tel.: (044) 227-28-86, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

OPPORTUNITIES AND RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES UNDER LABOR LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. The first place in the European Social Charter (revised) is occupied by the right to work.

Today, the legislation of the European Union, particularly the directives of the European Parliament and the Council in the field of labour, is particularly important for national labour legislation. A directive is a type of EU legislative act introduced through national legislation and obliges a member state to take measures to achieve the goals defined in it within a certain period. Directives are a subordinate instrument, they must reflect the provisions of the treaties, but just like the treaties, they have supremacy over national law. So if a country has not implemented the relevant directive into national law in time, it has the same force of law in that country, and its violation can be challenged in the Court of Justice of the EU.

The desire of groups that do not belong to the dominant part of the population to preserve their cultural, religious or ethnic characteristics appeared simultaneously with the emergence of nation-states in the eighteenth and nineteenth centuries. The beginning of the recognition and protection of the rights of minorities in international law was laid by the League of Nations, which adopted several "treaties on the rights of minorities". When the United Nations replaced the League of Nations in 1945, it gradually developed a number of norms, procedures and mechanisms relating to minorities.

In particular, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the 1992 Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (hereinafter the United Nations Declaration on the Rights of Minorities) recognize and protect the rights of persons, belonging to

minorities. However, in practice, these rights are not always implemented.

In the promotion and protection of the rights of minorities, special attention should be paid to such issues as recognizing the existence of minorities, taking measures to ensure guarantees of their rights to non-discrimination and equality, promoting multicultural and intercultural education, promoting their participation in all spheres of public life, taking into account their interests in the processes development and reduction of the scale of poverty, the existence of disparities in social indicators, the position of women and the special interests of children belonging to minorities.

Keywords: European social charter, labour legislation, national minorities, international social standards, European social standards, state language.

Постановка проблеми: протягом часу, що минув з моменту ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, значну увагу в Україні було приділено приведенню національного законодавства у сфері забезпечення мовних прав національних меншин у відповідальність до європейських стандартів. Україна створювала і створює умови для рівноправного розвитку та активної участі представників різних національностей в соціально-економічному, політичному та духовно-культурному житті держави, які спільно з українцями становлять єдину етнопонаціональну структуру суспільства. Адже світовий досвід переконує, що культурна і мовна єдність представників різних національностей – це одна з найважливіших умов стабільного існування держав у сучасних умовах.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Дослідженням можливостей і прав національних меншин в розрізі трудового законодавства займалися в своїх працях Волохов О. С., Пилипенко Т. І., Павлів-Самоїл Н. П., Краснов Є. В. та ін.

Мета статті. Метою статті є дослідження можливостей і прав національних меншин в розрізі трудового законодавства України.

Виклад основного матеріалу. У всьому світі меншини нерідко стають жертвами збройних конфліктів і міжособної боротьби. Особливе занепокоєння викликає становище біженців і внутрішньо переміщених осіб, що належать до меншин, насамперед жінок і дітей. Особи, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, часто стають також жертвами множинної дискримінації і можуть бути позбавлені, зокрема, доступу до належного житла, землі і власності і навіть громадянства.

У статті 1 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права меншин, прийнятої в 1992 році консенсусом, йдеться про меншини як про самотутні національні або етнічні, культурні, релігійні та мовні групи, і передбачено обов'язок держав охороняти їх існування. Узгодженого на міжнародному рівні визначення того, які групи є меншинами, не існує. Нерідко підкреслюється, що

існування меншини є питанням факту і що будь-яке визначення повинно включати в себе як об'єктивні фактори (як, наприклад, наявність етнічної, мовної чи релігійної спільності), так і суб'єктивні чинники (в тому числі ідентифікацію індивідами себе як членів меншини).

Труднощі узгодження широко прийнятого визначення полягає в різноманітні ситуацій, в яких живуть меншини. Одні з них живуть компактно в чітко визначених районах, окремо від домінуючої частини населення. Інші розосереджені по всій території країни. У деяких меншин існує міцне усвідомлення їх колективної ідентичності і письмова історія; у інших зберігається лише фрагментарне уявлення про їх спільне коріння.

Під терміном «меншість», як він використовується в системі Організації Об'єднаних Націй, зазвичай розуміються, відповідно до Декларації Організації Об'єднаних Націй про права меншин, національні чи етнічні, релігійні та мовні меншини. У всіх державах на їх національній території існує одна або декілька груп меншин, для яких характерна їхня власна національна, етнічна, мовна або релігійна ідентичність, відмінна від ідентичності більшості населення.

Україна прагне йти шляхом створення громадянського суспільства, забезпечення принципів верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, утвердження необхідних гарантій розвитку національних меншин. Соціальні аспекти життя людей регулюються саме нормами трудового права, і тому йому повинна належати провідна роль у реальному забезпеченні соціальних прав громадян.

Одним з законодавчих актів України, який поряд з іншими регулює можливості національних меншин, є закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [1].

Європейську хартію регіональних мов або мов меншин було розроблено для захисту і сприяння розвитку регіональних мов і мов меншин, які є під загрозою як аспект культурної спадщини Європи. Також метою її розроблення було забезпечення можливості для носіїв регіональних мов або мов меншин користуватися ними в приватному та суспільному житті, в тому числі в рамках трудового законодавства. Вона охоплює регіональні мови і мови меншин, нетериторіальні мови і офіційні мови, які менш широко використовуються.

Хартія встановлює основні принципи та цілі, на яких держави повинні базувати свою політику, законодавство і практику і які розглядаються як надання необхідної основи для збереження мов.

До того ж, Хартія встановлює ряд конкретних заходів щодо сприяння використанню регіональних мов або мов меншин у суспільному житті.

Хартія передбачає механізм моніторингу для оцінки її застосування у державах, які є її сторонами, з метою, у разі необхідності, надання рекомендацій

для поліпшення свого законодавства, політики та практики. Центральним елементом механізму моніторингу є Комітет незалежних експертів.

Раз на два роки Генеральний секретар Ради Європи повинен представити в Парламентській Асамблеї детальну доповідь про застосування Хартії. Це гарантує, що члени парламентів європейських країн будуть поінформовані про застосування Хартії, що дозволить їм чинити політичний тиск, в разі необхідності, з метою заохочувати національні уряди вживати відповідних заходів.

В правовій системі України також особливої ваги й актуальності набувають питання регулювання і гармонізації мовних відносин в процесі демократичного державотворення, формування громадянського суспільства та необхідності реформування.

Законодавство України про мови складається з положень Конституції України, Декларації прав національностей України, законів України:

- «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин» – ратифіковано 15 травня 2003 р.;
- «Про національні меншини в Україні» – прийнято 25 червня 1992 р. [2];
- «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» – ратифіковано 9 грудня 1997 р. [3];
- «Про засади державної мовної політики» – прийнято 3 липня 2012 р. [4]

та інших законів України, а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Однією із домінант державної мовної політики, яка покликана сприяти збереженню міжнаціонального миру й злагоди в суспільстві, бути його стабілізуючим чинником, є консолідуюча та об'єднуюча функції, які виконує у суспільстві кожна з національних мов. Тому закономірно постає необхідність зміцнення позицій і підтримки усіма громадянами незалежно від їхньої національності і рідної мови.

Відповідно до ст. 2 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Україна зобов'язується застосувати положення частини II до регіональних мов або мов меншин, які проживають на її території і визначені у Законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов і мов меншин». На виконання ст. 2 зазначеного Закону в Україні застосовується положення Хартії до мов таких національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдовської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

У преамбулі до Конституції України зазначено, що український народ – це громадяни України всіх національностей. Право на вільне використання мов

національних меншин закріплене в ст. 10 Конституції, яка гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України.

Одним з найголовніших завдань України як правової, демократичної, соціальної держави, яка обрала шлях до європейської інтеграції, є створення атмосфери терпимості щодо представників мовних меншин, а також усунення чинників міжнаціональної напруженості.

Після ратифікації Хартії, Україна приділяє значну увагу приведенню національного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин у відповідність до європейських стандартів. Відповідно до п. 1 ст. 9 Конституції та п.1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Держава має право вимагати застосування офіційної державної мови у тих галузях економічної діяльності, які стосуються здійснення прав інших осіб або де потребується взаємообмін інформацією і взаємодія з державними органами. Це впливає із допустимих обмежень свободи вираження, передбачених пунктом 3 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [5] та пунктом 2 статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [6]. Хоча низка допустимих обмежень, передбачених у зазначених статтях, може виправдовувати обмеження щодо змісту інформації, вони ніколи не можуть бути підставою для обмеження щодо використання мови як засобу комунікації. Але захист прав і свобод інших людей та обмежений перелік потреб державного управління, звичайно, можуть виправдовувати окремі вимоги щодо додаткового використання офіційної мови (мов) даної держави. Це може стосуватися, залежно від обставин, таких сфер діяльності, як додержання санітарних норм і правил безпеки на робочому місці, захист споживачів, трудові відносини, оподаткування, фінансова звітність, державна програма охорони здоров'я, страхування від безробіття і транспорт. Виходячи із законних громадських інтересів, держава може вимагати, щоб у таких ділових сферах, як прийнята у державі система позначень та маркування, на додаток до використання будь-якої іншої мови, також застосовувалася офіційна державна мова чи мови, про що йдеться у пункті 60 Пояснювальної доповіді до Рамкової конвенції про захист національних меншин. Отже, держава ніколи не може заборонити використання мови, але вона може, керуючись законними громадськими інтересами, вимагати додаткового використання офіційної державної мови (мов).

Представництво етнічних груп населення у складі адміністративних установ та органів, як правило, відображає рівень соціального плюралізму і відкритості суспільства та його недискримінаційний характер. Маючи на меті подолання наслідків минулої або й досі існуючої дискримінації, стаття 2

Конвенції № 111 Міжнародної організації праці щодо дискримінації при працевлаштуванні і в трудовій діяльності зобов'язує держави «проводити національну політику, спрямовану на забезпечення рівних можливостей при працевлаштуванні і в трудовій діяльності та на скасування будь-якої дискримінації у цій ділянці».

25 квітня 2019 року Верховною Радою України було ухвалено закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Депутати, посадовці, які підтримали його, і прості українці назвали закон «історичним рішенням», адже він зміцнює позиції державної мови в Україні. Водночас в опозиційному таборі звинуватили парламентську більшість у тому, що цей закон нібито «розколює країну».

Державний статус української мови гарантує Конституція. Але деталі використання мов у різних сферах життя має визначати закон. До 2012 року цю функцію виконував радянський закон «Про мови в УРСР». У 2012 році Верховна Рада ухвалила так званий «мовний закон Ківалова-Колесніченка». Цей закон давав змогу використовувати замість державної мови регіональну, тобто ту мову, якою володіє понад 10% населення регіону. Тому він обмежував вживання української мови навіть у порівнянні з радянським законом, і сприяв подальшій русифікації країни.

В лютому 2018 року Конституційний суд України зрештою визнав його неконституційним. Відтоді Україна не мала жодного закону про державну мовну політику.

Ухвалений 25 квітня закон про «Про забезпечення функціонування української мови як державної» закрити більшість «білих плям» щодо статусу української мови, але при цьому не обмежив права національних меншин. Також новий закон відчутно зміцнює статус української мови та багато в чому змінює стан справ у державі.

Громадяни України також зобов'язані володіти українською мовою на базовому рівні, однак за незнання мови для них немає жодних санкцій. Але без іспиту з української на базовому рівні жоден іноземець чи особа без громадянства не зможе стати громадянином України, а отже, мати право на офіційне, легальне працевлаштування.

Іноземці ж, які отримали громадянство України, можуть вільно використовувати іноземні мови та мови національних меншин у приватному спілкуванні, релігійних обрядах, сфері вивчення іноземних мов, наукових виданнях (якщо ідеться про мови Ради Європи), назвах і зображеннях зареєстрованих в Україні торгових марок, культурному житті національних меншин: їхні потреби захищає окремий закон «Про національні меншини» роботи прикордонників, правоохоронців, медиків тощо, які мають справу з людьми, які не знають української.

Висновки. Відтепер українська мова вважається одним із символів державності (разом із гербом, гімном України і прапором), а відтак за знущення над мовою доведеться відповідати перед законом.

Отже, іноземцям, які мають намір отримати громадянство України або працевлаштуватись в Україні, на державному рівні отримуватимуть можливість вивчення української мови та вживання рідних для них мов, відповідно до закону «Про національні меншини».

Законом закріплюється статус української, як єдиної державної (офіційної) мови, вона стає обов'язковою для органів державної влади і публічних сфер на всій території держави та має використовуватися в освітній сфері і трудових відносинах, у медичній сфері, обслуговуванні споживачів, у публічних заходах, рекламі та в інших сферах.

Література:

1. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>.
2. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
3. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703/97>.
4. Закон України «Про засади державної мовної політики». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Генеральна Асамблея ООН, 16 грудня 1966 року. Ратифікація від 19.10.1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, Рада Європи, 3 вересня 1953 року. Ратифікація від 17.07.1997. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn» [The Law of Ukraine «On Ratification of the European Charter of Regional or Minority Languages»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny v Ukraini» [Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Ramkovoï konventsii Rady Yevropy pro zakhyst natsionalnykh menshyn» [Law of Ukraine «On the Ratification of the Framework Convention of the Council of Europe on the Protection of National Minorities»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703/97> [in Ukrainian].
4. BoZakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky» [Law of Ukraine «On the principles of state language policy»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [in Ukrainian].

5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava, Heneralna Asambleia OON, 16 hrudnia 1966 roku. Ratyfikatsiia vid 19.10.1973 [International Covenant on Civil and Political Rights, UN General Assembly, December 16, 1966. Ratification dated 19.10.1973]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

6. Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod, Rada Yevropy, 3 veresnia 1953 roku. Ratyfikatsiia vid 17.07.1997 [European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Council of Europe, September 3, 1953. Ratification dated 07/17/1997]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

УДК 343.985:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-367-378](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-367-378)

Галустян Олена Аркадіївна кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-2898-2387>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Сьогодні у ході провадження слідчих (розшукових) дій використання інформації про особистість правопорушника відбувається здебільшого як суб'єктивне відтворення спогадів потерпілого чи свідків, що надає можливість скласти лише орієнтовний словесний портрет.

В оптимізації цього процесу важливу роль відіграє повноцінне застосування сучасних досягнень науки і техніки, які становлять зміст категорії спеціальних знань, до яких відноситься метод профайлінгу.

В статті здійснено комплексне системне узагальнення теоретико-методологічних та історичних засад дослідження особистості правопорушника. Автором визначені історичні витоки вивчення особистості правопорушника в традиційних кримінально-правових та психологічних дослідженнях; проаналізовано та узагальнено сучасні наукові підходи дослідження особистості правопорушника; визначено сучасний стан та перспективи використання технологій профайлінгу в слідчій діяльності. Технології профайлінгу включають в себе широкий спектр методів, серед основних можна назвати метод психолінгвістичного аналізу тексту, застосування комп'ютерних баз даних з типології злочинців та злочинів: ViCAP, ViCLAS, CATCHEM, «Rigel», а також географічне профілювання та статистична модель створення психологічного портрета, що ґрунтуються на аналізі та оцінці інформації щодо сукупності та деталей різних факторів злочинності; методика визначення маркерів злочинів, що піддаються математичному аналізу та виводяться певні закономірності тощо.

В результаті автором узагальнено різні підходи щодо вивчення особистості правопорушника в окремих науках та на цій основі зроблено методологічно важливий висновок, що метод профайлінгу у вченні про особистість правопорушника спирається на теоретичні та практичні положення широкого спектру наук.

Ключові слова: слідча діяльність, слідчі (розшукові) дії, профайлінг, психологічний портрет злочинця, психологічне профілювання.

Galustian Olena Arkadiyivna Senior Research Fellow, PhD, Scientific Laboratory on Psychological Support and Psychophysiological Research of the National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-2898-2387>

THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND HISTORICAL ORIGIN OF THE APPLICATION OF PROFILING IN INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Abstract. Today, in the course of investigative (search) actions, the use of information about the identity of the offender occurs mostly as a subjective reproduction of the memories of the victim or witnesses, which makes it possible to draw up only an approximate verbal portrait.

In the optimization of this process, an important role is played by the full application of modern achievements of science and technology, which constitute the content of the category of special knowledge, to which the profiling method belongs.

The article provides a comprehensive systematic generalization of the theoretical, methodological and historical foundations of the study of the personality of the offender. The author has determined the historical origins of the study of the offender's personality in traditional criminal law and psychological research; modern scientific approaches to the study of the offender's personality are analyzed and summarized; the current state and prospects of using profiling technologies in investigative activities are determined. Profiling technologies include a wide range of methods, the main ones include the method of psycholinguistic text analysis, the use of computer databases on the typology of criminals and crimes: ViCAP, ViCLAS, CATCHEM, «Rigel», as well as geographic profiling and a statistical model for creating a psychological portrait, which are based on the analysis and evaluation of information on the totality and details of various crime factors; the method of determining the markers of crimes that are subject to mathematical analysis and certain regularities are deduced, etc.

As a result, the author summarized various approaches to the study of the personality of the offender in certain sciences and on this basis made a methodologically important conclusion that the method of profiling in the study of the personality of the offender is based on theoretical and practical provisions of a wide range of sciences.

Keywords: investigative activity, investigative (search) actions, profiling, psychological portrait of a criminal, psychological profiling.

Постановка проблеми. У процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, виникає низка проблемних питань, що

потребують використання сучасних технологій. Однією з таких технологій, здатних допомогти правоохоронцям, у тому числі слідчим, у їх професійній діяльності є профайлінг.

Термін профайлінг (від англ. «profile») – це технологія оцінки та прогнозування поведінки людини за допомогою аналізу найбільш інформативних ознак: характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки тощо.

Під профайлінгом також розуміють практику поліції, за якої певний набір характеристик (профілів) використовують для пошуку та затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), чи для виявлення осіб, які, ймовірно, причетні до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг) [1, с.13]. Обидва напрями профайлінгу – кримінальний та поведінковий, актуальні для слідчої діяльності та мають забезпечити високоефективний системний підхід до проблеми розкриття, розслідування та запобігання будь-якої протиправної дії. Цим було зумовлено вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти складання психологічного портрету правопорушника, оцінки достовірності показань допитуваних осіб, визначення їх психоемоційних станів та намірів у професійній діяльності співробітників правоохоронних органів висвітлювали такі зарубіжні та українські учені як Андросюк В.Г., Барко В.І., Волинський-Басманов Ю.М., Пол Екман, Еріашвілі Н.Д., Ірхін Ю.Б., Коновалова В.О., Костицький М.В., Лабунська В.А., Лурія О.Р., Максименко С.Д., Медведєв В.С., Синьов В.М., Татенко В.О., Цветков В.Л., Шепітько В.Ю. та багато інших психологів, кримінологів та криміналістів.

Проте, у наявних дослідженнях питанням теоретико-методологічного підґрунтя та простеження історії практики застосування методу профайлінгу не достатньо приділялося уваги.

Мета статті. Дослідити історію та практику застосування технологій профайлінгу, потенційних можливостей різних теоретичних концепцій профайлінгу для подальшого використання отриманих результатів в слідчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Історія вминь, які іноді називають «створенням портрету», «профілюванням» налічує багато років. Перша спроба профілювання правопорушників була здійснена ще у 1876 році, коли італійський кримінолог, лікар та психіатр Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso, 1835-1909) опублікував свою роботу «Злочинна людина». У своїй видатній праці вчений стверджував про наявність певних фізіогномічних характеристик, притаманних «вродженому злочинцю», котрі істотно відрізняються від характеристик нормальної людини. Він навіть підкреслював ідею вродженості самих типів злочинців (зłodіїв, гвалтівників, убивць, шахраїв).

Чезаре Ломброзо виділив чотири типи злочинців: 1) природжених; 2) випадкових; 3) по пристрасті; 4) душевнохворих. Для кожного із зазначених типів вченим були виокремлені характерні особливості будови черепа, рис обличчя, що дозволяло виявити їх серед інших людей з метою ізоляції від суспільства та навіть фізичного знищення.

Досліджуючи антропологічні властивості злочинців як такі, що спадково передаються, Ломброзо порівнює злочинця з дикуном, відзначаючи в них спільні риси (брак моральності, розвиненого мислення тощо). Це була своєрідна теорія атавізму особистості злочинця, до якої вчений ще додав ознаки епілепсії та морального божевілля [2, с.364]. Незважаючи на те, що дана концепція зазнала гострої критики з боку криміналістів та антропологів, – це була перша спроба знайти наукове підґрунтя ідеї прогнозування злочинів та злочинців.

У 1879 році французький поліцейський, юрист та біометричний дослідник Альфонс Бертільон (Alphonse Bertillon, 1853-1914) розробив метод антропометрії, який згодом отримав назву «бертільонаж», сутність якого полягала у вимірюванні різних частин тіла: зросту, діаметру голови, довжини тіла, кінцівок, розміру стоп тощо. Отримані дані заносилися вченим в спеціальну антропометричну картку, у якій також зазначалися колір райдужної оболонки лівого ока та особливі прикмети (рубці, плями, пухлини, дефекти пальців, татуювання тощо). Згодом систему вимірювання людини А. Бертільон доповнив впізнавальною (сигналетичною) фотозйомкою, тобто фотографуванням особи в анфас, правий профіль та $\frac{3}{4}$ оберту голови в обидва боки.

У 1882 році цей метод був запроваджений у Франції в повсякденну поліцейську практику. Завдяки новому методу, А. Бертільону вдалося ідентифікувати чималу кількість злочинців [3]. Крім цього А. Бертільон запропонував складати зі слів очевидців злочину «портрет» злочинця, використовуючи для цього спеціальну термінологію, що забезпечувало однозначне розуміння ознак зовнішності людини. Так виник метод «словесного портрету», який досі використовується у слідчій, оперативно-розшуковій та експертній практиці.

Вперше розглядати особистість злочинця під кутом зору вчинених ним правопорушень, запропонував австрійський юрист, кримінолог, засновник криміналістики, один з фундаторів кримінальної психології Ганс Гросс (Hans Gross, 1847-1915), якого по праву можна назвати засновником кримінального профайлінгу. Відповідно до його теорії, кожна дія є відображенням особливостей характеру людини, її думок, цінностей, переконань [4, с.296].

У своїй праці «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції» (1893) вчений стверджував, що кожному злодієві притаманний певний характерний стиль поведінки, від якого він рідко відходить і якого він не в змозі

повністю позбутися. Вчений наголошував, що ця риса є настільки очевидною, що навіть аматор може визначити її без труднощів, проте, початківець не здатен групувати, диференціювати або використовувати те, що спостерігає.

Перший профіль злочинця було створено детективами, які вивчали особистість серійного вбивці Джека-різника (протягом 1880-х років наводив жах на мешканців Уайтчепеля (району Лондона). Поліцейський хірург Томас Бонд проводив комплексне дослідження результатів вбивств, під час яких він намагався відтворити обставини злочинів та інтерпретувати модель поведінки злочинця; він запропонував використовувати поняття «профіль» – характер особистості злочинця [5, с.36].

Німецький психіатр та психолог Ернст Кремчер (Ernst Kretschmer, 1888-1964) досліджував взаємозв'язок між будовою (конституцією) тіла людини та її схильністю до протиправної поведінки. Вчений виділив чотири конституціональних типи і, як наслідок, найбільш вірогідні моделі протиправної поведінки: 1) астенична будова тіла – схильність до крадіжок, шахрайства; 2) атлетична будова тіла – схильність до насильницьких злочинів; 3) пікнічна будова тіла – схильність до шахрайства, але також можливе застосування насилля; 4) змішаний тип – схильність як до злочинів проти суспільства, так й до насильницьких злочинів [4, с. 296].

Американський лікар, психолог Уільям Шелдон (William H. Sheldon) також стверджував, що існує тісний зв'язок між типом будови тіла людини та її темпераментом. Свою теорію вчений перевіряв на звичайних учнях коледжу, неповнолітніх правопорушниках і дійшов висновку про наявність зв'язку між мезоморфним типом будови тіла і злочинністю.

Конституційна типологія У. Шелдона виглядає таким чином:

1. Ендоморфний тип – з великим животом, значними жировими відкладеннями на плечах і стегнах, слабкими кінцівками. За характером вони товариські і поступливі, привітні, полюблюють комфорт, легко проявляють свої почуття. У складних ситуаціях потребують спілкування. Не люблять напруги, а в стані сп'яніння стають чутливими і м'якими.

2. Мезоморфний тип – могутня статура, груди «колесом», квадратна голова, широкі долоні і ступні. Такі люди неспокійні, нерідко агресивні, полюблюють пригоди. Досить потайливі у почуттях і думках. У поставі й діях цей тип людей проявляє впевненість; складні життєві ситуації прагнуть вирішувати поведінково, через зміну світу навколо себе. У стані сп'яніння такі люди настирливі й агресивні.

3. Ектоморфний тип – худорлявий і високий, зі слабо розвиненими внутрішніми органами, худорлявим обличчям, вузькою грудною клітиною, тонкими довгими кінцівками. Це люди загальмовані й інтровертні, нетовариські, потайливі. У їхній поставі відчувається скутість. У важких ситуаціях схильні до

самотності. Найпродуктивнішим і щасливим для них переважно виявляється пізній період життя. Під дією алкоголю практично не змінюють своєї звичної поведінки і стану.

Типологію У. Шелдона вважають найбільш обґрунтованою і статистично підтвердженою серед конституційних типологій, а проведене ним дослідження стало вагомим внеском у спробі передбачити особистість злочинця та протиправну поведінку [6].

У 50-х р.р. ХХ ст. психологічний профайлінг як метод криміналістики використав американський психіатр та кримінолог Джеймс Бруссел (James A. Brussel, 1905-1982). Слідчі поліції Нью-Йорку звернулися до нього по допомогу у зв'язку з розслідуванням серії вибухів у різних районах міста, які були вчинені протягом 1946-1956-х рр. Вивчивши матеріали справ, фотографії з місць подій, листи злочинця, які той регулярно відправляв в міські газети з повідомленням про свої наміри вчинити злочин, Д. Бруссел склав максимально точний психологічний профіль особистості злочинця. Так поліція затримала Джорджа Метескі – «Божевільного бомбера». Поліцейські були вражені тим, наскільки складений профіль збігся з психологічними і зовнішніми особливостями злочинця [7, с. 48-52; 8]. Застосований Д. Брусселом метод згодом отримав назву «психолінгвістичний аналіз тексту».

Після роботи Джеймса Бруссела, на початку 1970-х р.р. аналітики Федерального бюро розслідувань (ФБР) США почали систематично застосовувати надбання психологічної науки щодо профілювання злочинів та злочинців. У 1974 році у ФБР був створений науковий відділ поведінкового аналізу (the FBI's Behavioral Science Unit (BSU)) [9], метою якого було вивчення серійних випадків зґвалтування та вбивств. Першими спеціалістами-профайлерами цього відділу були Ховард Тетен (Howard Teten) та Піт Муллани (Pat Mullany), до яких у 1975 році приєдналися Роберт Ресслер (Robert Ressler), агент Джон Дуглас (John Douglas) – «батько» профайлінгу та інші. Спільними зусиллями вищезазначених спеціалістів проводилася розробка нового методу розкриття злочинів за допомогою складання психологічного портрета. Новий метод отримав назву «психологічний профіль» або «психопрофілювання». Вперше з'явився термін «профайлінг», а людину, що займається складанням таких профілів, стали називати «профайлер». Саме цей період часу можна визначити як початок історії сучасного профайлінгу, а вищезазначених фахівців – піонерами профайлінгу [8].

Новий метод був впроваджений в практичну діяльність ФБР, а при Національній академії ФБР США були відкриті курси з кримінальної психології (FBI Applied Criminal Psychology) для агентів ФБР.

Модель ФБР (США) заснована на комп'ютерній базі даних, що використовує типологію злочинців. Дана модель вимагає великого обсягу

інформації по розслідуваному злочину, – складений профіль може відобразити великий ряд припущень, що стосуються характеристики правопорушника. Для створення профілю підключають вже досвідчених навчених фахівців.

У 1979 році керівництво ФБР призначило Джона Дугласа головою програми досліджень «Особистісно-злочинне профілювання» і вже у 1984 році він організував Національний центр аналізу насильницьких злочинів (National Center for the Analysis of Violent Crime (NCAVC) при Академії ФБР (Куантіко, штат Вірджинія). Основне завдання цього центру – ідентифікація та відстеження серійних вбивць.

У вересні 1979 року професор Сиракузького університету Мюррей С. Майрон у співавторстві з Джоном Дугласом у Бюлетні ФБР опублікували статтю «Аналіз погроз – психолінгвістичний підхід». Психолінгвістичний підхід становить невід’ємну складову методу профайлінгу.

Сутність психолінгвістичного методу полягає у тому, що експерт-психолінгвіст отримавши повідомлення або іншу комунікацію, вводить її у комп’ютер. Кожне слово, фраза, пауза, кома автоматично сканується комп’ютером та відноситься до однієї з численних категорій. Ці категорії, які встановлені емпіричним шляхом, мають важливе значення у характеристиці погрози. Крім того, комп’ютер співставляє та розраховує такі елементи як пунктуація, орфографічні помилки, «запинки» у мовленні, структуру речення.

який підписував свої звернення у газети як «Син Сема» [9, с.55].

Завдяки застосування на початку розслідування психолінгвістичного аналізу тексту як методу ідентифікації особи злочинця вдалося скласти точний профіль кілера. Складений професором Майроном профіль Берковіца вражаючі співпав з оригіналом щодо зросту, ваги та навіть того, що злочинець не жив з матір’ю (нерідна мати кілера померла, коли Берковіцу було 14 років). Також Майрон спрогнозував, що злочинець буде продовжувати нападати на молодих та привабливих жінок доки поліція не затримає його та навіть те, що він не буде чинити опір (саме так й сталося).

Таким чином, програма психологічного кримінального профайлінгу отримала визнання з боку правоохоронних органів США та інших країн.

Наприкінці 70-х р.р. ХХ ст. технологія профайлінгу почала активно застосовуватися ізраїльською авіакомпанією «Ель Аль». Ця технологія була орієнтована на зменшення ймовірності появи можливих ризиків, пов’язаних з авіаперевезеннями пасажирів та застосовувалась під час передпольотного догляду. Зазвичай це був комплекс запитань, метою яких було виявлення нестандартних реакцій пасажирів на прості питання. В цій технології використовувався невеликий набір базових психологічних паттернів (стереотипів поведінки), й сама процедура більше була схожа на психологічне тестування.

У 1984 році ця методика була змодельована в англomовному варіанті компанією ICTS та стала використовуватись службами авіаційної безпеки у більшості європейських країн та США.

У цей же час «Пол Екман Груп» (компанія, яка вивчає емоційні експресії) розробила ряд комп'ютерних програм, що дозволяє зчитувати емоційні стани людини. Спеціальні програми, створені американським психологом Полом Екманом, стали активно застосовуватися не тільки в аеропортах США, але й в інших структурах, задіяних у забезпеченні безпеки держави [5].

Все це дозволило профайлінгу перейти на інший рівень розвитку та поступово інтегрувати в різні види професійної діяльності.

З метою підвищення ефективності слідчої діяльності, у 1985 році за участі Роберта Ресслера при Національному центрі аналізу насильницьких злочинів була створена єдина національна база даних ViCAP (The Violent Criminal Apprehension Program), яка працює до теперішнього часу. Програма складається з доступної on-line бази даних для правоохоронних органів, яка дає можливість пов'язати схожі вбивства, напади на сексуальному ґрунті, зниклих безвісти осіб і невпізнані рештки людей, які можуть бути розпорошені географічно та вчинені у різний час. Така програма дозволяє слідчим зіставляти інформацію і спрямовувати свої зусилля на потенційно пов'язані злочини. За даними ФБР, понад 5000 співробітників правоохоронних органів використовували ViCAP [10].

Схожа за функціями програма Violent Crime Linkage System (ViCLAS), концепцію якої розробив та впровадив у практичну діяльність відомий австрійський спеціаліст у галузі кримінальної психології та поведінкового аналізу Томас Мюллер (Tomas Muller). Наразі ця комп'ютерна система збору та аналізу даних про вбивства та злочини на сексуальному ґрунті впроваджена в практичну діяльність правоохоронних органів багатьох держав світу [8].

Відомий канадський фахівець, доктор наук в галузі кримінології Россмо Кім (D. Kim Rossmo), який служив у поліції у 1978-2001 рр., створив географічну модель визначення просторової поведінки серійного вбивці та став засновником відділу географічного профілювання Департаменту поліції Ванкувера (1995 р.).

Географічна модель Д. К. Россмо (Канада) або географічне профілювання – це система стратегічного управління інформацією, що ґрунтується на аналізі та оцінці всієї сукупності і окремих деталей місця злочину, оцінкою потерпілого та інших доказів, спрямована на підтримку серійних насильницьких кримінальних розслідувань.

Дана модель не тільки безпосередній спосіб побудови психологічного портрета, але допомога у створенні профілю невідомого злочинця: географічний профіль допомагає уточнити психологічний портрет, фокус його застосування і

збільшити його корисність шляхом аналізу різних факторів злочинності та елементів навколишнього середовища.

Серед сучасних вчених, які здійснили суттєвий внесок у розвиток методу психологічного профілювання також слід відмітити англійського психолога Девіда Кантера (David Canter). Саме ним була розроблена багатомірна структура злочинної поведінки та загальна психологічна типологія злочинців.

Статистична модель Д. Кантера (Великобританія) для створення психологічного портрета використовує емпіричні дані, зібрані за довгі роки. Така база даних дуже корисна для розслідування кримінальних правопорушень, так як дозволяє порівняти наявність схожих ознак щодо місця, часу злочину, способу його вчинення та інших особливостей раніше розкритих кримінальних проваджень з розслідуваними.

Статистичний підхід до аналізу кримінального профілювання бере свій початок від створення бази даних САТСНЕМ щодо вбивств дітей на сексуальному ґрунті і викрадень у Великобританії з 1960 року. Він опрацьовує модель географічного профілювання, яка б дозволила передбачати дії злочинця та його вірогідне місцезнаходження. Особлива увага приділяється аналізу таких факторів: особливості вибору жертви; час та місце вчинення злочину; характеристика особистості злочинця, наявність кримінального досвіду, судимостей тощо; способи маскуванню та приховування слідів злочину (обізнаність у техніках та процедурах криміналістики тощо) [8].

На основі даної моделі була розроблена комп'ютерна програма «Ригель» («Rigel»), що дозволяє виходячи з аналізу ряду місць, пов'язаних з вчиненням серійних вбивств (місце зустрічі з жертвою, місце нападу, місце викиду тіла), побудувати ймовірнісну карту, що вказує на місцезнаходження злочинця.

В активному розвитку методологічних основ методу психологічного профілювання спільно з Д. Дугласом, Р. Расселом бере участь відомий американський фахівець в галузі кримінальної та юридичної психології Кетрін Рамсленд (Katherine Ramsland). Серед її основних наукових праць, присвячених зазначеній проблематиці слід відмітити «The Criminal Mind, A Writer's Guide to Forensic Psychology» (2002), «Inside the Minds of Serial Killers» (2006), «The Forensic Psychology of Criminal Minds» (2010) тощо [8].

У радянський період впровадження в практику психологічних портретів з метою пошуку злочинців розпочалося з 90-х років ХХ ст.

Протягом 1978-1990 р.р. в Ростовській області було вчинено понад 50 жорстоких вбивств, які згодом були поєднані слідчими у серію злочинів з одним виконавцем. Як й у випадку з нью-йоркським «Божевільним бомбером» правоохоронці звернулися за допомогою до психіатра, професора О.О. Бухановського для складання психологічного портрету особистості ймовірного злочинця. У результаті дворічної кропіткої роботи у 1986 році

психіатр склав «проспективний портрет злочинця», використання якого дозволило правоохоронцям встановити та затримати маніяка Чикатило [11].

Українська криміналістична школа почала зароджуватися у процесі пошуків сексуального маніяка Юрія Кузьменка на прізвисько «Елвіс», який орудував з 2006 по 2009 роки під Києвом (13 доведених убивств, за 206 епізодами злочинної діяльності його вину не доведено). До її складу увійшли слідчі, експерти-криміналісти, медики, психологи.

Професор криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, доктор юридичних наук Олексій Одерій та доктор медичних наук, психіатр Владислав Седнев виявили слабкі місця в старих таблицях, психолог-криміналіст Юрій Ірхін склав десятки психологічних портретів. Так в Україні, починаючи з 2009 року, на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) було розроблено методику визначення маркерів серійності при розслідуванні вбивств.

Методика визначення маркерів серійності при розслідуванні вбивств (О. Одерій, В. Седнев, Ю. Ірхін) полягає у тому, що на основі роботи з конкретними кримінальними провадженнями, конкретними злочинцями виявляються певні критерії (маркери), які дозволяють скласти психологічний портрет вбивці. Потім ці маркери накладаються на велику базу даних (кримінальних проваджень), піддаються різним видам математичного аналізу і виводяться закономірності.

Автоматизована система пошуку серійних вбивць була затверджена на рівні МВС України у 2013 році. З метою її запуску були закуплені сервери в ДНДЕКЦ. Планувалось введення в штат експертної служби МВС України посад експертів-психологів (одна особа на область), які протягом тижня повинні були відслідковувати інформацію щодо вбивств, заповнювати форму (певні маркери картини слідів, наявність зброї, карту тілесних пошкоджень тощо) та передавати її на сервер для подальшого аналізу. Потрібно було створити програму, завдяки якій слідчий зміг би ввести в комп'ютер деяку кількість даних з місця злочину і отримати інформацію про те, чи відбувалося щось подібне раніше; покрокову інструкцію подальших дій для розкриття злочину. Однак у 2015 році дослідницька група розпалась і зараз в Україні відсутня автоматизована система, яка б зводила в єдине інформацію про вбивства в різних регіонах [12, 13].

Висновки. Отже, результати здійсненого теоретико-методологічного та історичного аналізу застосування технологій профайлінгу в слідчій діяльності дозволяють констатувати таке:

1. Починаючи з кінця ХІХ століття вченими здійснюються продуктивні спроби пояснити злочинну поведінку людини.
2. Застосування психологічного профілювання з 1970-х р.р. стало невід'ємною складовою розкриття та розслідування злочинів.

3. Прикладна актуальність застосування технологій профайлінгу в слідчій діяльності вбачається при складанні психологічного портрету ймовірного злочинця; психолінгвістичного аналізу тексту; висуванні версій по злочину; розкритті злочину по «гарячих слідах», а також з метою визначення психоемоційних станів та намірів особи, з якою слідчому доводиться взаємодіяти тощо.

4. Перспективами подальших досліджень вбачаємо в розробці інформативних моделей злочинів та типових профілів їх розслідування на основі алгоритмізації слідчої діяльності із застосуванням комп'ютерних технологій.

Література:

1. Проблематика етнічного профайлінгу в діяльності поліції: аналіз сучасної західної літератури : наук.-практ. вид. / за заг. ред. Дж. Перлина. Львів : Астролябія, 2011. – 632 с.
2. Романець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1995. – 614 с.
3. Идентификация Бертильона : система, которая позволила 30 лет эффективно ловить преступников. URL : <https://pikabu.monster/post/5357348-content>
4. Ениколопов С.Н., Ли Н.А. Психологические особенности криминального профайлинга. *Психологическая наука и образование*. 2007, № 5. С.295-299.
5. Калюга К.В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2021, 474 с.
6. Палій А.А. Диференціальна психологія. URL : <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
7. Образцов В.А., Богомолова С.И. Криминалистическая психология: методы, рекомендации, практика раскрытия: учеб. пособ. – М., 2002. URL : <http://yurpsy.com/files/lica/brussel.htm>
8. Галустян О.А., Захаренко Л.М., Мотлях О.І. Технології профайлінгу в слідчій діяльності : метод. рекоменд. Київ. 2019. 45 с.
9. Козлов Ф.В., Фефелов П.К. Психолінгвістический анализ текста как метод распознавания преступника. *Организационное, процессуальное и криминалистическое обеспечение уголовного производства*: матер. VI междунар. научн. конфер студентов и магистров (Симферополь, 15 дек. 2017). – Симф., 2017. С. 54-55.
10. National Center for the Analysis of Violent Crime (NCAVC) /Investigative & Operations Support /Critical Incident Response Group (CIRG) II Federal Bureau of Investigation. URL : <https://www.fbi.gov/services/cirg>
11. «Проспективный портрет» серийного убийцы. Как психиатр Александр Бухановский поймал Андрея Чикатило. URL : <https://knife.media/get-chikatilo/>
12. Фионик Дм. Откуда берутся серийные убийцы: где полиция прячет трупы. *Антикор*. 04 янв. 2019. URL : https://antikor.com.ua/articles/279090-otkuda_berutsja_serijnye_ubijtsy_gde_politsija_prjachet_trupy
13. Фионик Дм. Откуда берутся серийные убийцы. Операция «Упырь»: как ловили харьковского душителя. *Украина криминальная*. 2 ноябр. 2018. URL : <https://cripo.com.ua/gangsters/otkuda-berutsya-serijnye-ubijtsy-operatsiya-upyr-kak-lovili-hartsyzskogo-dushitelya/>

References:

1. Dzh. Perlyna (Eds.). (2011). Problematyka etnichnoho profailinhu v diialnosti politsii: analiz suchasnoi zakhidnoi literatury [Issues of ethnic profiling in police activity: analysis of modern Western literature]. Lviv : Astroliabiiia [in Ukrainian].
2. Romanets, V.A. (1995). Istoriiia psikhologii XIX – pochatku XX stolittia : navch. posib. [History of psychology of the 19th - early 20th centuries: teaching. manual]. Kyiv : Vyscha shk. [in Ukrainian].
3. Identifikacija Bertil'ona : sistema, kotoraja pozvolila 30 let jeffektivno lovit' prestupnikov [Bertillon identification: a system that allowed 30 years to effectively catch criminals]. Retrieved from : <https://pikabu.monster/post/5357348-content> [in Russian].
4. Enikolopov, S. N. & Li N. A. (2007). Psihologicheskie osobennosti kriminal'nogo profajlinga [Psychological features of criminal profiling]. *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*, 5, 295-299 [in Russian].
5. Kaliuha, K.V. (2021). Osoba zlochynsya yak ob'iekt kryminalistychnoho doslidzhennia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [The person of the criminal as an object of forensic research: current state and prospects for development]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].
6. Palii, A. A. (n.d.). Dyferentsialna psikhologiiia [Differential psychology]. Retrieved from : <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf> [in Ukrainian].
7. Obrazcov, V. A. & Bogomolova, S. I. (2002). Kriminalisticheskaja psihologija: metody, rekomendacii, praktika raskrytija [Forensic psychology: methods, recommendations, practice of disclosure]. Moskva. Retrieved from : <http://yurpsy.com/files/lica/brussel.htm> [in Russian].
8. Halustian, O. A. & Zakharenko, L. M. & Motliakh, O.I. (2019). Tekhnologii profailinhu v slidchii diialnosti : metod. rekomend [Profiling technologies in investigative activity : method. recommendation]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kozlov, F. V. & Fefelov, P. K. (2017). Psiholingvisticheskij analiz teksta kak metod raspoznaniya prestupnika [Organizational, procedural and forensic support for criminal proceedings]. *Organizacionnoe, processual'noe i kriminalisticheskoe obespechenie ugolovnoho proizvodstva: mater. VI mezhdunar. nauchn. konfer studentov i magistrrov* Psycholinguistic text analysis as a method of recognizing a criminal. Simferopol', 54-55 [in Russian].
10. National Center for the Analysis of Violent Crime (NCAVC) /Investigative & Operations Support /Critical Incident Response Group (CIRG) II Federal Bureau of Investigation. Retrieved from : <https://www.fbi.gov/services/cirg>
11. «Prospektivnyiy portret» seriynogo ubiytsyi. Kak psihiatr Aleksandr Buhanovskiy poymal Andreyu Chikatilo [«Prospective portrait» of a serial killer. How psychiatrist Alexander Bukhanovsky caught Andrei Chikatilo]. Retrieved from : <https://knife.media/get-chikatilo/> [in Russian].
12. Fionik, Dm. (2019). Otkuda berutsya seriynnye ubiytsyi: gde politsiya pryachet trupyi [Where serial killers come from: where the police hide the corpses]. *Antikor*. Retrieved from : https://antikor.com.ua/articles/279090-otkuda_berutsja_serijnye_ubijtsy_gde_politsija_prjachet_trupy [in Russian].
13. Fionik, Dm. (2018). Otkuda berutsya seriynnye ubiytsyi. Operatsiya «Upyir»: kak lovili hartsyzskogo dushitelya [Where do serial killers come from? Operation "Ghoul": how the Khartsyz strangler was caught]. *Ukraina kriminalnaya*. Retrieved from : <https://cripo.com.ua/gangsters/otkuda-berutsya-serijnye-ubijtsy-operatsiya-upyr-kak-lovili-hartsyzskogo-dushitelya/> [in Russian].

УДК 347

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-379-400](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-379-400)

Гуйван Петро Дмитрович кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

ОБЧИСЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТРОКІВ. ОСОБЛИВОСТІ ТА КОНКРЕТИКА

Анотація. Дана стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про сутнісне обчислення перебігу строків у матеріально-правових юридичних відносинах, що виникають у суспільстві. В роботі обстоюється позиція, за якою, позаяк перебіг часу є послідовною зміною подій, кожна з яких має свої конкретні темпоральні точки, то можна встановити певні взаємодії між цими точками, що будуть кількісно виражені у фізичних одиницях. При цьому такі кількісні характеристики можуть стосуватися лише співставлення двох об'єктів без врахування їх відношення до інших явищ. В даному разі час характеризується такими показниками, як «тривалість», «період», «протягом». Тобто вирішального значення набуває спрямованість подій у часі, що є важливим проявом темпоральної послідовності у рухові об'єкта. Саме такий підхід широко використовують науки, пов'язані з дослідженням та регулюванням соціально-економічних процесів у суспільстві, в тому числі і правові. Зазначається, що матеріальні строки нерозривно пов'язані з волею суб'єктів цивільного права. Оскільки права та обов'язки виникають, як правило, за волевиявленням їх носіїв, то вольовий характер мають і строки, що обмежують їх дію в часі. Підкреслюється, що значимі для цивільного права наслідки впливає не сам строк, а його початок чи закінчення. Оскільки початок і кінець строку визначається окремими термінами, можемо казати, що саме настання терміну має юридичне значення. Визначення початкового моменту матеріального строку має важливе значення для прив'язки його до об'єктивних темпоральних координат, зрештою це надасть часової визначеності конкретному правовідношенню. В роботі досліджується певна правова колізія між ст. ст. 256 та 261 ЦК України щодо неоднакового визначення початкового моменту перебігу строку. Надаються обґрунтовані рекомендації щодо набуття правовими нормами ознак єдності та правової визначеності. Запропоновані способи коригування механізмів обчислення строків, навіть враховуючи всю їх різноманітність та відмінності щодо порядку встановлення, дозволять більш повно відповідати принципу зручності та розумності. Бо порядок обчислення і застосування цивільних строків має бути зрозумілим та не суперечливим.

Ключові слова: цивільно-правовий строк, порядок обчислення строків, виваженість та конкретність періоду.

Guivan Petro Dmytrovych PhD. Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, PhD. Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, Doctoral student, Institute of State and Law named after V. M. Koretskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01001, Kyiv, 4 Tryohsvyatitelska St, <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

CALCULATION OF SUBSTANTIAL AND LEGAL TERMS. FEATURES AND SPECIFICATIONS

Abstract. This article is devoted to the scientific study of the actual issue of the essential calculation of the passage of time in material and legal legal relations arising in society. The paper advocates the position that, since the passage of time is a sequential change of events, each of which has its own specific temporal points, it is possible to establish certain interactions between these points, which will be quantitatively expressed in physical units. At the same time, such quantitative characteristics can relate only to the comparison of two objects without taking into account their relation to other phenomena. In this case, time is characterized by such indicators as "duration", "period", "during". That is, the direction of events in time becomes crucial, which is an important manifestation of the temporal sequence in the movement of the object. This approach is widely used by sciences related to the study and regulation of socio-economic processes in society, including legal ones. It is noted that material terms are inextricably linked with the will of civil law subjects. Since rights and obligations arise, as a rule, at the will of their bearers, the terms that limit their effect in time also have a voluntary character. It is emphasized that the consequences significant for civil law are not influenced by the term itself, but by its beginning or end. Since the beginning and end of the term is defined by separate terms, we can say that the onset of the term itself has legal significance. Determining the initial moment of the material term is important for tying it to objective temporal coordinates, ultimately this will give temporal certainty to a specific legal relationship. The work examines a certain legal conflict between Art. Art. 256 and 261 of the Civil Code of Ukraine regarding the unequal determination of the initial moment of the expiration of the term. Reasoned recommendations are provided regarding the acquisition by legal norms of signs of unity and legal certainty. The proposed methods of adjusting the mechanisms for calculating terms, even taking into account all their diversity and differences regarding the order of establishment, will allow to more fully comply with the principle of convenience and reasonableness. Because the procedure for calculating and applying civil terms should be clear and not contradictory.

Keywords: civil law term, the procedure for calculating terms, reasonableness and specificity of the period.

Постановка проблеми. Порядок встановлення та обчислення строків у кожному суспільстві завжди обумовлюється їхнім соціальним та правовим призначенням. В окремих сферах взаємовідносин час має досить важливе значення. Відповідно до різних наукових концепцій час може розглядатися як об'єктивна реальність або як внутрішнє, суб'єктивне переживання людини. Та, незважаючи на істотні відмінності між цими моделями сприйняття часу, можемо зазначити, що час як об'єктивна категорія, форма буття матерії при його вимірюванні безумовно відображається в свідомості людини, психічне сприйняття надає впорядкованості подіям у часі, покладаючи їхні темпоральні характеристики на умовні одиниці фіксації та виміру. Звичайний чи уявний час або, інакше кажучи, усвідомлена зовнішня, рухома та змінна темпоральна протяжність у реальному житті знаходить своє вираження у загально прийнятих одиницях, таких як рік, доба, година.

Поняття часу по-різному інтерпретуються прихильниками статичної та динамічної концепцій часу. Не аналізуючи кардинально ці відмінності, необхідно зазначити взаємодоповнюваність даних концепцій. Обидва напрямки ставили за основу одні й ті ж філософські питання про спрямованість часу, існування та зміст таких категорій як «минуле», «сьогодення», «майбутнє», «раніше», «пізніше», «одночасно» [1, с. 39-45; 2, с. 216-220]. Втім, положення статичної моделі, згідно з яким категорії минулого та майбутнього існують поряд з нинішнім, що в залежності від специфіки порівняння може по-різному відображатися в свідомості людини [3, с. 234; 4, с. 212], не може використовуватися для темпорального визначення правовідносин. Справа в тому, що цивільні матеріальні взаємини, виникаючи, як правило, у момент «зараз» мають спрямованість у наступний період, відтак їх майбутня дієвість та ефективність може оцінюватися тільки у порівнянні з реально існуючим «нинішнім».

Відповідно до поширеної теорії час визначається як тривалість та послідовність певних процесів [5, с. 139]. Дійсно, тривалість та послідовність наочно характеризують час як прояв матеріального руху, що, зрештою, ми в змозі спостерігати емпірично та фіксувати. Тривалість відображає фізичні розміри конкретного явища у часі, вона відображає стійкість певної матеріальної системи. Учасники суспільних відносин не можуть впливати на перебіг часу, він спливає безперервно та постійно. Однак юридична сутність часового параметру правовідношення полягає у можливості прив'язати правові наслідки тієї чи іншої взаємодії суб'єктів до часового руху. Відтак у праві в значній мірі реалізується така темпоральна властивість як обумовленість майбутнього, саме до визначеності поведінки учасників відношення у наступні періоди і прагне цивільно-правовий

регулюючий механізм. Минуле ж у даному випадку є базисом, його фактура обумовлює сьгоднішнє визначення майбутніх правил поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з перших науковців, які присвятили детальне дослідження питанням обчислення часу був А.Пуанкаре. Слід відмітити, що в своїй праці «Вимір часу» (1898 рік) вчений фактично прирівнював класичну (Ньютонівську) та релятивістську (Ейнштейнівську) теорії, вказуючи, що виходячи з засад зручності для пізнання чи обчислення часу може бути обрана будь-яка з них [6, с. 682]. Попри несприйняття такого підходу у сучасній фізиці та філософії, маємо відзначити її практичну дієвість для цілей темпорального дослідження правовідносин. Справа в тому, що сьогодні у низці спеціальних наук питання темпорального впливу на об'єкт пізнання практично зводиться до фізичних категорій протяжності та тривалості. Як правильно вказує А.С.Абасов, проблема просторово-часової організації в межах певної спеціальної сфери пізнання не повинна зводитися до питання про необхідність «реального» структурування матерії. На рівні психічного усвідомлення дослідника просторово-часова організація може виступати як ідеальна схема, звісно, з урахуванням особливостей досліджуваного явища [7, с. 103]. Останнім часом проблематика виміру часу і, зокрема, строків як певних визначених людьми відрізків загального темпорального руху вивчаються такими вченими, як Аскін Я., Солдатов А., Луць В., Печений О., Крат В., Смирнов А., Романюк В. та інші. Разом з тим, залишаються ще не врегульованими деякі аспекти загальної проблематики, зокрема при процесуальному застосуванні строків та порядку їх обчислення. Часто правозастосовний орган припускається елементарних порушень у даній царині. Подібних прикладів, на жаль, наразі багато. Відтак, потребує аналізу і узагальнення питання про систему належного застосування часових вимірів при здійсненні правової діяльності, у тому числі – правосуддя. Це є метою даної праці.

Виклад основного матеріалу. Здавна вважалося, що обчислити час, що безперервно та об'єктивно спливає, неможливо. Протягом тривалого періоду науковці, що вивчали темпоральні питання, намагалися дослідити важливу рису часу – його здатність бути об'єктом спостереження. Як ми вже зазначали, діапазон думок з цього приводу був дуже широкий: від положення про те, що час є певною матеріальною субстанцією, і відтак може спостерігатися безпосередньо [8, с. 19-20], до стверджень, згідно з якими абсолютний простір і час принципово не є об'єктом спостереження [9, с. 529]. Думається, необхідно погодитися з тими авторами, які вказують, що при вивченні сутності часу дослідна перевірюваність пов'язана з сприйняттям не самого фізичного явища, а його наслідків [10, с. 133]. Час спостерігається коли людина пізнає рух, і коли в результаті цього руху вона усвідомить попереднє і наступне, а також відстань між ними.

Час не є якимось предметом, субстанцією, тому безпосередній вимір його не можна здійснити за допомогою звичного інструментарію. Мова може йти лише про обчислення такого темпорального прояву як тривалість, позаяк саме остання визначає розміри (параметри) певного явища у часі. Ньютон зазначав, що лише міра тривалості, яку він називав буденним часом може пізнаватися відчуттями людини і бути темпоральним мірилом процесу. Фактично такий вимір тривалості як періоду існування відтворює в свідомості людини часовий прояв змін матеріального об'єкта із спливом часу. Якщо час спливає безперервно і постійно, то для конкретних явищ, що рухаються у ньому, властиві початок існування та його закінчення. При цьому під поняттям «перебіг часу» розуміється послідовна зміна подій як проявів руху матерії з точки зору їхнього існування [11, с. 319-332]. Але, якщо перебіг часу є послідовною зміною подій, кожна з яких має свої конкретні темпоральні точки, то, звісно, можна встановити певні взаємодії між цими точками, що будуть кількісно виражені у фізичних одиницях. При цьому такі кількісні характеристики можуть стосуватися лише співставлення двох об'єктів без врахування їх відношення до інших явищ. В даному разі час характеризується такими показниками, як «тривалість», «період», «протягом». Власне, операційне вимірювання часу за допомогою обчислення його проміжків (строків) якраз і полягає в дослідженні тривалості - однієї з темпоральних властивостей.

Оскільки мова йде про відносне розміщення в часі декількох об'єктів, кількісна характеристика часового виміру за такого підходу охоплює також поняття «раніше», «одночасно», «пізніше». Відмінність останніх понять від попередніх полягає в тому, що вони не встановлюють кількісні параметри часового інтервалу (як, наприклад, при організації часового порядку за допомогою поняття «протягом»), а визначають черговість послідовності подій, вказуючи, котра з них слідує за іншою. Тобто ілюструється спрямованість подій у часі, що є важливим проявом часової послідовності у рухові об'єкта. Саме такий підхід широко використовують науки, пов'язані з дослідженням та регулюванням соціально-економічних процесів у суспільстві, в тому числі і правові.

З іншого боку, визначення кількісних часових характеристик взаємодії певних явищ може супроводжуватися співставленням окремих їхніх моментів з моментом виміру та усвідомлення. Відтак відносини можуть визначатися за допомогою категорій «минулого», «нинішнього» та «майбутнього». Даний механізм також досягає визначеності у часовому спрямуванні подій «раніше» чи «пізніше», але така визначеність відображає не абстрактну взаємодію між об'єктами, а співвідносить їх темпорально з нинішнім моментом. При цьому слід розуміти, що минуле, нинішнє, майбутнє – це не стан часу як якогось особливого процесу. Це стан об'єктивного світу в конкретні моменти часу. Не час рухається як певний предмет. Речі рухаються у часі, вони послідовно виникають, змінюються і зникають, переходять в іншу річ, в інший стан, і це є перебігом часу, котрий являє собою прояв даного руху

матерії [12, с. 83-84]. Отже, коли спостерігач обирає точкою відліку нинішній момент, він може встановити конкретні взаємні характеристики об'єкта по лінії минуле-нинішне-майбутнє. Маємо відмітити істотний вплив даного механізму на конструювання та визначення часових координат багатьох суспільних взаємин, в тому числі і тих, котрі мають характер правовідносин.

Зрештою весь суспільний поступ людства, результати філософських та природничо-накових досліджень доводять, що час є вимірюваним. Історично дослідники застосовували різні способи кількісної локалізації часу. Ще здавна вимір часу пов'язувався з рухом небесних тіл. Так древні індійці встановлювали еталонний час відповідно до руху Сонця: «Час можна розрахувати, пов'язавши його з рухом різних фізичних тіл, що складаються з атомів. Час – це енергія Всемогутньої Особистості Бога, Харі, що керує всіма переміщеннями фізичних тіл, хоча Сам Він у матеріальному світі залишається невидимим. Проміжок часу, за який Сонце проходить простір, зайнятий одним атомом, називається атомним часом. Атомний час пов'язаний із простором, що займає конкретний атом. Час, що охоплює всю невиявлену сукупність атомів (тобто час, що проходить з моменту створення Всесвіту до його руйнування), визначається кількістю обертів усіх планетних систем Всесвіту навколо своєї осі, що вони роблять за весь період свого існування. Цей час зветься вищою калою».

Будь-який прояв матерії, який прямо чи опосередковано може спостерігатися та вимірюватися, потребує встановлення спеціальних одиниць виміру. Такі одиниці не можуть запроваджуватися безвідносно до фізичної сутності самого об'єкта вимірювань. Зокрема, засадничим положенням, пов'язаним з обчисленням часу, було дослідження об'єктивно циклічних, тобто повторюваних у природі процесів. Як уже вказувалося, одним з основних елементів прояву буття в часі у разі повторюваності подій є ритм, котрий характеризує рівномірність повторюваності подій. У природі існує багато явищ, існування яких підпорядковане закону ритмічності у середовищі як живої, так і неживої природи. Ще здавна багато народів сприймало час як коловий рух, неодмінне повернення до попереднього стану. Отже, при виборі схеми обчислення часу, на базі його всебічного дослідження не можна було не помітити, що накопичення періодів окремих циклічних процесів може бути взяте за основу. При цьому час вимірюється як відрізок не просто за допомогою визначення певної кількості однотипних еталонних одиниць (як, скажімо протяжність об'єкта у просторі), а шляхом сумування тривалості однакових повторюваних явищ природи. Фактично обчислення зводиться до умовної зупинки часу, що рухається, у нашій свідомості та співставлення його з обраним еталоном.

Протягом розвитку людства використовувалися різні механізми виміру часу, зокрема, пов'язані зі зміною пір року, суспільно-історичних формацій тощо. Темпоральна ритмічність послідовних фізичних явищ породила існування таких одиниць виміру часу як місяць, тиждень, доба, рік. При цьому, точно так же, як

процес розвитку людства породив саму потребу у вимірюванні часу, він же обумовив і необхідність підвищення точності вимірювальних приладів. Так, наприкінці 13 століття в Європі з'явилися перші годинники, котрі вимірювали час шляхом відрахування послідовних рівнозначних відрізків. З урахуванням циклічності базового періоду обчислення (доба) ці відрізки теж набули характеру повторюваності (година, хвилина). Нарешті відносно недавно було запроваджено найточнішу елементарну облікову одиницю – секунду. Вона становить інтервал часу, протягом якого відбувається 9192631770 коливань випромінювання, що відповідає резонансній частоті енергетичного переходу, здійснюваного за відсутності зовнішнього магнітного поля між двома надтонкими рівнями основного стану атома Цезію–133. Сума встановлених людиною циклічних одиниць виміру визначає часову координату, що спрямована від минулого до майбутнього через облікову точку, яка зветься сучасністю. Інший механізм підрахунку – календар, на відміну від годинника, який здійснює облік періодів часу, що вже минули, переважно спрямований на майбутнє, він прогнозує наступні події.

Одна з основних відмінностей між часом та строком полягає в наступному. Час як категорія прояву матерії спливає об'єктивно, тоді як, для перебігу строків важливе значення має суб'єктивна воля конкретних осіб. Так, суб'єкти цивільних взаємин з метою прив'язки своєї поведінки до певних координат у часі можуть вичленити певний момент в абстрактному часовому потоці. Вони також вправі встановити протяжність обраного періоду. Вплив особи на встановлення цивільно-правових строків часто буває досить очевидним. Так, тривалість користування майном за договором оренди визначається сторонами, набувальна давність встановлена законодавцем (правотворча діяльність останнього є проявом вольового виявлення інтересу суспільства).

Отже людина своєю поведінкою досить часто дає поштовх розвитку певного явища у часі, вона також може впливати на рух строку, в певних випадках своїми прямими чи опосередкованими діями зупиняючи чи перериваючи його. Відтак, не тільки в процесі встановлення строку, а й часто протягом його спливання, час використовується контрагентами у правовідношенні при реалізації їх взаємодії, звичайно, з урахуванням бажання та можливості останніх впливати на його перебіг. З огляду на викладене часова категорія лише умовно може вважатися об'єктивною у її взаємозв'язку з матеріальними правами людей, позаяк висновки про її застосування, визначення умов-координат для руху об'єктів відносин проходить через усвідомлення особи і без цього сенсу не має. Особливість людини як об'єкта в тому, що її діяльність обумовлена вольовим моментом, тобто цілеспрямована та усвідомлена, а це означає, що вона здатна ініціативно «використовувати» час [13, с. 21].

В наукових працях, присвячених дослідженню правової природи матеріальних строків, неодноразово вказувалося на їх нерозривний взаємозв'язок із волею

суб'єктів цивільного права. Оскільки права та обов'язки виникають, як правило, за волевиявленням їх носіїв, то вольовий характер мають і строки, що обмежують їх дію в часі. Коли ж строки встановлюються в нормативному акті, то їх вольовий характер проявляється у тому, що особа «включає» дію акту і передбачених ним правил у механізм правового регулювання завдяки здійсненню свідомих та цілеспрямованих дій, наприклад, правочинів [14, с. 39].

І хоча сам вплив строку відбувається об'єктивно, не залежить від волі суб'єктів права, для цивільних матеріальних відносин юридичне значення має не час як абстрактна категорія і навіть не спливання часу, а настання конкретних моментів строку, котрі визначають координати суб'єктивного права. Визначення ж цих моментів відбувається у вольовому порядку, сторони правовідношення вправі змінити встановлені ними строки. Більше того, встановлений людьми порядок обчислення строку суттєво впливає на настання вказаних моментів, в результаті чого вони можуть не співпадати з тими, які настають при астрономічному перебігові часу. Скажімо, певні явища матеріального світу за волею законодавця впливають на зміну обчислення перебігу строку, призводять до його переривання, зупинення, подовження тощо, тоді як жодні явища (як вольові дії, так і події) не впливають на перебіг часу як засобу руху матерії.

В сучасній цивілістичній доктрині немає заперечень стосовно того, що часовий фактор є необхідним елементом практично всіх правовідносин. Найбільш показовим його проявом у конкретних взаєминах слід вважати встановлення строків. Нинішнє законодавство України досить лаконічно висловлюється стосовно порядку їхнього визначення та обчислення. Так, у Цивільному кодексі даному питанню присвячена невелика глава 18. Втім, її появу можна розцінювати як серйозний позитивний крок, особливо якщо враховувати, що в попередній кодифікації це питання взагалі було позбавлене уваги. Матеріальний строк має бути адекватним врегулюванню тих відносин, які упродовж нього розвиваються. Він не повинен бути занадто коротким і, в то ж чергу, не надто тривалим. Як вказує ЄСПЛ, в цьому питанні пріоритет надається розсуду національного законодавця, але під міжнародним правовим контролем. Так, у справі «Во проти Франції» Суд зазначив, що чотирирічний строк позовної давності не видається надміру коротким, особливо зважаючи на серйозність шкоди, якої зазнала заявниця та її негайне бажання порушити справу проти лікаря [15].

У законі строк визначається як певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. На наш погляд така дефініція навряд чи є вдалою. Не зрозуміло, чому закон надає правового значення лише події спливу строку, не вважаючи таким його початок. Крім того, не можна чітко сказати, про яку, власне, подію чи дію йдеться у правовій нормі. Як бачимо, законодавець проявляє обережність, і надаючи таке розмите визначення строку, уникає прямого віднесення темпоральних чинників як до юридичних фактів, що породжують, змінюють чи

припиняють правовідношення, так і до іманентних характеристик самого суб'єктивного права. Також залишається незрозумілим, в чому проявляється взаємозв'язок між впливом строку і дією (подією), що має юридичне значення. Яке значення має оця дія (подія), вона є підставою для впливу строку чи його наслідком? Оскільки диспозиція ч. 1 ст. 251 ЦКУ дає широке поле для тлумачення (і в цьому полягає один із головних недоліків), надамо своє бачення реальної її сутності. Ми перебуваємо на тій позиції, що початок або закінчення перебігу строку не може вважатися юридичним фактом в класичному розумінні даної обставини як такої, котра призводить до виникнення, зміни чи припинення суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. Отже, виходячи з цієї позиції, настання початкового чи кінцевого моменту певного періоду як події пов'язане з наявністю правових «поштовхів», що зумовили її появу. Такими передумовами можуть виступати юридичні факти (дії або події), наприклад, укладення договору. В свою чергу, настання чи закінчення строку впливає на визначення темпоральної складової змісту матеріального права. Саме в такому сенсі має розумітися зазначений у коментованому правилі зв'язок між впливом строку та юридично значимими явищами.

Разом з тим, ми розуміємо, що текст ч. 1 ст. 251 ЦКУ може мати і інше тлумачення, позаяк його аморфність надає до того можливості. Зокрема, можна припустити, що законодавець, формуючи правило в існуючому вигляді, мав на увазі, що саме вплив строку є тим фактором, який приводить до руху інші значимі дії та події. Важко уявити, яка дія може бути обов'язковим наслідком закінчення певного часового відрізка. З позицій даної логіки, мабуть, варто було б казати про появу права на дію. Іншими словами, вплив строку міг би тлумачитися як підстава для іншої події, котра полягає у виникненні суб'єктивного права, що, в свою чергу, буде здійснюватися шляхом вчинення конкретних дій. Якщо саме такий зв'язок закінчення строку із іншим юридично значимими діями (подіями) закладений у зміст правила ч. 1 ст. 251 ЦКУ, то тоді приходимо до визначення впливу строку як юридичного факту, що не відповідає його реальній сутності.

З огляду на викладене пропонується частину 1 статті 251 ЦКУ викласти в такій редакції. **«Строком є певний період у часі, настання або вплив якого визначають межі існування (здійснення) суб'єктивного права особи».** Відповідного коригування також має зазнати і ч. 2 ст. 251 ЦКУ.

Важливим кроком сучасного українського законодавства було правове розмежування строків та термінів. Це питання вже давно було на часі. Тож нині ми маємо чітко усвідомити, що строком є певний період у часі, тоді як терміном вважається певний момент. За великим рахунком, терміни як певні моменти у часі, звичайно, пов'язують із строками, вони є початковою, кінцевою, іноді проміжною точкою останнього. Тож можемо ототожнити поняття «початковий термін» та «початок перебігу строку», «кінцевий термін» та «закінчення строку». Латинське слово *terminus* означає кордон, межа. Спочатку у давньому Римі «термін» мав вигляд

межового каменя між територіями різних племен У подальшому Нума Помпілій запровадив культ Терміну як божества меж та кордонів. спорудивши на його честь у Римі храм. У період зародження приватної власності культ межі був одним з основних у сільському господарстві. Відтак юридична дефініція щодо визначення поняття терміну як моменту, на наш погляд, є досить вдалою. Адже вона відображає дійсну сутність часових моментів, які встановлюють межі конкретних строків. Та попри те, що дане визначення діє вже багато років, мусимо з прикрістю констатувати, що воно не стало загальнозживаним. Наразі абсолютно некоректні висловлювання на кшталт «трирічний термін», «довгостроковий термін» тощо ми постійно чуємо не лише від політиків, журналістів та пересічних громадян, а й від окремих юристів. І все ж найбільший подив викликає поява таких фраз у актах чинного законодавства України. Відтак наразі суспільству в особі законодавця слід визначитися: спрямувати зусилля на досягнення одноманітного застосування загалом правильної дефініції, чи відмовитися від неї з огляду на правову незабезпеченість її використання. Останній варіант, на наше переконання, буде кроком назад. До речі, в російському законодавстві відсутнє визначення терміну як моменту в часі, тож строки кваліфікуються і як періоди, і як моменти у часі, що, вважаємо, зменшує визначеність темпоральних характеристик матеріальних явищ.

Цілком очевидно, що на значимі для цивільного права наслідки впливає не сам строк, а його початок чи закінчення. Оскільки початок і кінець строку визначається окремими термінами, можемо казати, що саме настання терміну має юридичне значення. Іншими словами, темпоральні межі суб'єктивного права пов'язані з конкретними моментами. Так, право на прийняття спадщини з'являється у спадкоємця від моменту смерті спадкодавця. Право орендаря користуватися майном виникає від моменту початку договору, а закінчується від моменту припинення. Отже, як бачимо, юридичного значення набуває момент у часі. Визначення певного терміну, встановлення його чітких темпоральних координат означає локалізацію в часі, яка буде індивідуалізувати даний момент, відрізняючи його від інших. Даний принцип є досить продуктивним при встановленні початкової та кінцевої точок конкретного строку. Точно так же, здавалося, можна було б встановити часові координати і всіх інших моментів, що входять до певного періоду. Та, насправді, даний підхід якщо і може бути використаний, то лише з урахуванням його умовності і виключно для зручності обчислення, наприклад, для встановлення проміжного терміну. Широке введення його до теорії пізнання часу означало б, що будь-який період може бути розкладений на сукупність дискретних точок, що призведе до неправильного висновку про переривчастість часу.

Отже юридичне значення належить не будь-якому вибраному із загального часового потоку моменту, а лише такому, що характеризує певні властивості матеріального права – темпоральні межі його здійснення. Втім, деяка плутанина виникає з огляду на законодавчу детермінацію поняття терміну. Розглянемо випадок,

коли. конкретний термін визначає час правовідношення. Скажімо, святковий торт має бути доставлено саме 10 липня. Позаяк згідно з чинним законодавством терміни визначаються календарною датою, в даному випадку моментом початку суб'єктивного права є термін – 10 липня. Але він же, за цією логікою, буде моментом припинення матеріального правовідношення, що є нісенітницею. В даному випадку цілком очевидно, що календарна дата 10 липня визначає тривалість відповідних цивільних прав та обов'язків, а отже не може кваліфікуватися як термін. Звісно і законодавство має враховувати певну особливість подібної побудови. Адже, якщо зобов'язання існує протягом календарної дати, можна вести мову про тривалість його протягом 24 годин. Тож у такому разі добу слід вважати строком, який має початковий (0 год.) і кінцевий (24 год.) терміни. Те ж можемо сказати і про інші відносини, тривалість яких обчислюється кількома годинами, хвилинами, секундами і т. п. [16, с. 91].

З іншого боку, будь-яке суспільне відношення не може тривати миттєвість, воно завжди має певну тривалість. Навіть, коли законодавець веде мову про «негайність» виконання того чи іншого обов'язку (ч. 2 ст. 530 ЦК України, наприклад, у разі передачі товару покупцеві). Це має чітке підтвердження у сучасній судовій практиці. Так, Верховний Суд у своїй постанові від 24.01.2019 у справі № 760/9521/15-ц визнав простроченням негайного виконання рішення суду про поновлення незаконно звільненого працівника на роботі факт невиконання роботодавцем наказу про поновлення наступного дня після дати судового засідання [17]. Таким чином, яким би малим у часі не було правовідношення, початкові та кінцеві його темпоральні координати не співпадають, навіть коли різниця між ними становитиме декілька секунд, отже завжди є можливість встановити початковий та кінцевий момент даного строку. Звісно, коли строки визначаються роками, місяцями та тижнями, то задля зручності їхнього обчислення цілком доцільно умовно вважати початковими чи кінцевими термінами такого періоду окремі календарні дати. Однак, на практиці, як ми це проілюстрували, можуть виникати ситуації, коли строки визначаються проміжками часу, меншими за добу. Прикладом різного правозастосування поняття «термін» (момент у часі) може бути ст. 334 ЦКУ, яка з темпорального боку регулює перехід права власності. Дійсно, там де йдеться про державну реєстрацію права власності, мається на увазі момент виникнення права власності як певна календарна дата, однак в інших випадках, скажімо при передачі речі, можливе певне «подрібнення» дати зі вказівкою годин та хвилин. Таким чином, у ст. 334 ЦК України поняття «моменту» має узагальнююче значення [16, с. 94].

Зрештою, частина 1 статті 252 ЦКУ також веде мову про можливість визначення строків годинами. Попри те, що закон прямо не передбачає це, обчислення періодів може визначатися й іншими прийнятними часовими інтервалами: хвилинами чи секундами [18]. Відтак за певних обставин початковий, кінцевий чи проміжний термін подібного строку аж ніяк не може визначатися

календарною датою. Звісно, можна зазначити, що встановлення часового терміну у годинах, хвилинах та секундах якраз і охоплюється змістом заключної фрази частини 2 статті 252 ЦКУ «вказівкою на подію, яка має неминуче настати». Проте з такими доводами не можна погодитися. І ось чому. Давайте спершу дослідимо побудову коментованої норми з точки зору її синтаксичного аналізу. Як бачимо, в тексті міститься розділовий сурядний сполучник «або», що означає альтернативність можливого застосування порядку визначення часових термінів: або календарною датою, або вказівкою на подію, яка неминуче настане. Такий підхід свідчить про різну, на думку законодавства, сутність понять «календарна дата» та «подія», оскільки застосування одного з них виключає застосування іншого.

Як ми вже зазначали, настання чи сплив певного строку (настання певного терміну) відноситься до юридичних обставин, котрі мають характер подій. Тож логічно було б віднести до подій, які мають неминуче настати, не тільки абсолютні події на кшталт природних явищ, а й настання усіх юридично значимих моментів у часі, включаючи певну календарну дату, годину, хвилину тощо. З проведеного аналізу ми дійшли висновку, що законодавець поняттям подій не охоплює настання певного моменту, що є очевидною помилкою. З урахуванням викладеного пропонується частину 2 статті 252 ЦКУ викласти у наступній редакції: **«Термін визначається календарною датою, фіксованим хронометричним часом або вказівкою на іншу подію, яка має неминуче настати».**

У главі 18 Цивільного кодексу містяться засадничі положення щодо початку та закінчення строку. Як вказується у ст. 253 ЦКУ, перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Ми вже неодноразово наголошували на хибності такого нормативного правила [19, с. 148-151]. Як бачимо, за законом строк починається наступного дня після явища, що обумовило його початок. Такий підхід не відповідає практичній сутності переважної більшості цивільно-правових строків. Його широке запровадження могло б призвести до спотворення реального змісту тих чи інших матеріальних повноважень, обмежених часовими періодами. Дійсно, якщо слідувати законодавчо визначеній логіці загального правила, то покупець, котрому продали неякісний товар о 9-й годині ранку має чекати наступного дня для звернення до продавця з вимогою про обмін товару, позаяк реалізувати своє право він може, лише протягом встановленого для цього строку. Останній же почне свій перебіг тільки від наступного дня. Це тим більше несправедливо, що таким чином штучно відмежовуються моменти виникнення охоронного права та початку строку для його реалізації.

Визначення початкового моменту матеріального строку має важливе значення для прив'язки його до об'єктивних темпоральних координат, зрештою це надасть часової визначеності конкретному правовідношенню. Адже, від того, який термін обрати початковим моментом строку, залежить і визначення кінцевого його терміну.

Скажімо, місячний строк, який почався 11 числа, закінчиться в той же час 11 числа наступного місяця. Якщо ж цей строк почався 12-го, то його кінцевий момент буде пізніше. Як ми вже зазначали, настання строку, а отже і початок дії певного суб'єктивного права, обумовлюється конкретними юридичними фактами, зокрема правочинами. Якщо, скажімо, сторони уклали договір 18 липня, визначивши період його виконання до закінчення поточного дня, абсолютно незрозумілою є реалізація правила про початок строку фактично після закінчення дії правочину. Інший приклад. Укладаючи договір 5 липня, учасники обумовили виконання дій, що входять до змісту відношення, з 15 по 20 липня. В даному випадку право та відповідний обов'язок ніяк не можуть початися з 16 липня, бо праввідношення саме з зазначеним обсягом і тривалістю було обумовлене при вчиненні правочину. В літературі можна зустріти твердження, що з урахуванням викладеного правило статті 253 ЦКУ слід розуміти таким чином, що сам строк фактично починає збігати від моменту явища, з яким він пов'язаний, проте його обчислення починається від нуля годин наступного дня [20, с. 90], а період від початку перебігу до наступного дня до складу строку не враховується [21, с. 30]. Ми не можемо погодитися з таким тлумаченням чинного правила, зверніть увагу, закон веде мову не про початок обчислення строку, а про початок його перебігу, що, звісно, не одне й те ж. Тож запропоноване бачення можна розглядати радше як бажану, а не існуючу конструкцію, запровадження якої потребує відповідного нормативного коригування.

Втім, передбачений статтею 253 ЦКУ порядок визначення початку строку, як виявляється, не є універсальним. Так, згідно з положенням частини 1 статті 261 ЦКУ перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Іншими словами, строк збігає не від наступного дня, а саме від дня, у якому відбувається юридично значиме явище. Маємо правило – прямо протилежне встановленому у статті 253 кодексу. Де ж тут істина? І чи означає це, що позовна давність починається в інший момент порівняно з іншими цивільними строками? Якщо так, то відразу виникають численні проблеми. Візьмемо, наприклад, правове регулювання різних цивільних строків, початок перебігу яких може бути викликаний однією і тією ж обставиною – правопорушенням. Якщо розглядати порядок визначення початку перебігу давнішого строку як спеціальне правило порівняно із загальним, котре встановлене у ст. 253 ЦКУ, то період часу для пред'явлення несудових вимог до продавця про усунення виявлених 10 червня недоліків товару почнеться 11 червня, в той час як позовна давність за судовими вимогами такого ж змісту розпочне свій перебіг 10 червня.

Як бачимо, досить нелогічна конструкція. Право на судовий захист, період існування якого визначається позовною давністю, неодмінно має виникати від часу порушення регулятивного суб'єктивного права. Тож і повноваження щодо будь-якого іншого (несудового) захисту повинне з'євлятися саме в момент порушення.

Погодьтеся, абсолютно не відповідало б духові закону правило, коли час на самозахист починався наступного дня після вчинення правопорушення. Адже сама сутність самозахисту полягає у фактичній протидії неправомірним діям, а така протидія може бути здійснена лише від моменту порушення. Причому здійснення заходів самозахисту наступного дня взагалі виключається.

На нашу думку, вважати правило частини 1 статті 261 ЦКУ спеціальним по відношенню до загального положення статті 253 ЦКУ було б неправильним. Тим більше, що таке тлумачення не узгоджується з реальним правозастосуванням. Незважаючи на те, що закон чітко пов'язує початковий момент позовної давності з певним юридичним фактом, сучасна судова практика дотримується тієї точки зору, що строк давності закінчується у останній день строку, який розпочався наступного дня після порушення. Поряд з цим не менш наочно ілюструють проблему численні твердження, наведені у літературі, котрі доводять, що неспівпадіння фактичного початку строку з днем його юридичного початку призводить до незрозумілостей та протиріч, що тягне додаткові труднощі для закону та науки. Однак, висловлені з цього приводу пропозиції про необхідність запровадження обчислення строків від початку їх фактичного перебігу, не міняючи при цьому механізму обчислення їх кінцевого моменту, теж не є переконливими [21, с. 30, 32]. Адже це призведе до штучного подовження облікової тривалості визначених законом строків, їх невиправданого ускладнення шляхом додавання неповних днів та до можливих на цій підставі зловживань.

Механізм обчислення строків, не дивлячись на всю їх різноманітність та відмінності щодо порядку встановлення, має відповідати принципу зручності та розумності. Він також має бути зрозумілим та не суперечливим. На жаль, головний привід для неоднозначного тлумачення дає саме цивільне законодавство, і, в першу чергу, невдала редакція вже згадуваної ст. 253 ЦКУ. Очевидно, що така юридична конструкція, коли початок перебігу цивільно-правового строку визначається по-різному в залежності від того, яким юридичним фактом він обумовлений, видається не виправданою та досить громіздкою. Адже, у разі, якщо строк починається від певної події, котра має настати, його сплив почнеться наступного після даної події дня, в той же час, якщо початок перебігу строку визначається календарною датою, то дата початку строку включається в строк [22, с. 13]. Неважко помітити штучність такого розмежування.

На наш погляд, головна проблема полягає у підміні одне одним схожих, але далекі не тотожних, категорій. Відбувається неприпустиме змішування понять «обчислення строку» та «тривалість його перебігу». Для внесення ясності у дане питання потрібне законодавче відмежування юридичних дефініцій «початок перебігу» та «обчислення» строку. Це вкрай необхідно зробити. При цьому за будь-яких обставин існування часового інтервалу між моментом прояву фактичного чинника, котрий обумовив початок строку, і первинним моментом перебігу даного

строку є неправильним. Адже строк визначає час існування певного повноваження чи Відтак, просто не логічно відкладати його до наступного дня.

Якщо усвідомити, що вказані вище поняття не тотожні (хоча в окремих випадках можуть співпадати), все стає на свої місця. Перебіг часового проміжку починається від моменту фактичної обставини, яка його обумовила. Натомість обчислення – це певний штучно встановлений механізм підрахунку та зарахування певних відрізків часу, що входять до складу строку. Так, строк дії договору оренди, якщо сторони його не відстрочили, настане з моменту укладення угоди, але обчислення його тривалості почнеться від наступної дати. Даний правовий механізм може мати різні варіанти практичного застосування у залежності від тих чи інших темпоральних характеристик матеріального права. Наприклад, передбачений у ч. 4 ст. 559 ЦКУ шестимісячний період для пред'явлення кредитором вимоги до поручителя почнеться від моменту укладення договору, а обчислюватиметься з наступного дня, якщо обов'язок виконання основного зобов'язання настав від початку дії правочину. Якщо ж настання виконання за основним договором було відстрочене до якоїсь дати, то саме з її настанням (0 годин) одночасно почнеться як сам перебіг шестимісячного строку, так і його обчислення.

Найбільш показово вказана різниця при визначенні початкового терміну матеріально-правового строку та моменту, з якого він обчислюється, проявляється у позовній давності. Давнісний строк повинен брати свій початок від моменту виявлення правопорушення (від часу виникнення у особи матеріального права на позов), але обчислення даного строку має здійснюватися від наступного дня. В такому випадку поєднуються юридична справедливість дефініції (цивільним строком охоплюється вся тривалість належного особі суб'єктивного матеріального права) та зручність обчислення строку (усувається необхідність враховувати тривалість першого неповного дня). Отже, за такого підходу, період, який обчислюється роками, місяцями, днями, складається з повних діб, що починаються і закінчуються опівночі, але строк дії права є дещо тривалішим, ніж обчислений. Фактично носієві права надається додатковий пільговий час (від однієї хвилини до майже доби) для реалізації свого охоронно-правового повноваження за рахунок часу першої неповної доби, що не враховується при обчисленні строку. Це робить зручнішим та простішим підрахунок строків [23, с. 11]. Крім того, слід визнати, це досить справедливе явище, коли закон радше надає особі надлишок часу, ніж його обмежує.

Логічно, що подібний механізм має застосовуватися і для обчислення строків при перериванні та зупиненні позовної давності: давність зупиняється або переривається в момент настання відповідної обставини, але строк зупинення чи нового перебігу обчислюється від наступного після цього дня. Вказаний юридичний інструментарій має неабияке значення для правильного застосування правил про переривання чи зупинення давнісного строку та його обрахування. Справа в тому,

що, коли не прийняти до уваги запропоновану концепцію і вважати, що переривання строку настає, наступного дня, скажімо, після визнання боргу, отримаємо серйозну проблему з застосуванням правового інструментарію, передбаченого ст. 264 ЦКУ, коли таке визнання відбулося в останній день позовної давності. Адже, в такому разі переривання, якщо воно почнеться наступного дня, буде вже за межами давнісного строку. Якщо притримуватися тези про те, що зупинення давності починається із наступного дня, в окремих випадках зовсім невизначеною виявляється доля позовів, пред'явлених після передбаченої законом обставини, але до закінчення доби, коли вона настала. Отже, призупинення або переривання давнісного строку починається не наступного дня, а від моменту виникнення обставини, що їх обумовила. Такий підхід спрямований на досягнення визначеності взаємин кредитора та боржника [24, с. 29]. Натомість, обчислення вказаних періодів має відбуватися від наступної дати.

Таким чином, юридично розмежувавши поняття «обчислення» та «перебіг» строків, досить просто встановити, що у разі, якщо сторони договору, який укладено 10 червня, визначили 15-денний період його виконання, то відповідні дії як уповноваженої, так і зобов'язаної особи будуть правомірними уже 10 числа, оскільки після укладення договору строк його виконання почався. Разом з тим, обчислення 15-денного періоду почнеться від нуля годин наступного 11 червня і закінчиться о 24 годині 25 червня (0 годині 26 червня). Загальний порядок обчислення строків, визначений у запропонованому нами вигляді (на відміну від встановленого у ч. 2 ст. 260 ЦКУ спеціального порядку обчислення позовної давності), не заборонятиме сторонам правовідношення його зміну за взаємною згодою. Тому можна припустити, що сторони можуть домовитися, що 10 червня входить до обчислюваного строку², тоді він закінчиться о 24 годині 24 червня. Але таке регулювання відбудеться не в зв'язку з автоматичним віднесенням початкового неповного дня договірному строку до складу обчислення, як помилково вважає А. Смирнов [21, с. 33], а лише завдяки обумовленій учасниками зміні порядку його обчислення, тобто завдяки позитивному зазначенню про це в угоді.

Як вже вказувалося, можливе надання додаткового часу для реалізації свого матеріального права у вигляді необлікованого неповного першого дня сприяє визначеності темпоральних координат правовідношення, в першу чергу, з точки зору його припинення, і є, загалом, позитивним явищем. Разом з тим, цивілістика знає випадки, коли до складу строку включаються проміжки часу, які спливли ще до моменту, з яким пов'язаний початок перебігу. Так, згідно з німецьким законодавством обчислення віку особи відбувається від півночі того дня, коли вона народилася, тобто з урахуванням всіх 24 годин цієї доби, навіть коли народження

² На нашу думку, така правова конструкція недоцільна, але, оскільки вона не заборонена, то є цілком припустимою. Відтак, було б за краще розширити сферу застосування спеціального правила частини 2 статті 260 ЦКУ, зробивши його загальним.

відбулося об 11 годині вечора³. Отже, особа, що народилася о 16 годині 10 липня 1995 року, досягне 20-ліття опівночі між 9 та 10 липня 2015 року. Як бачимо, за таким спеціальним правилом, навпаки юридична (обчислювальна) тривалість строку менша за його фактичну тривалість. Ми скептично відносимось до такої правової конструкції, коли кількісне вираження строку виявляється більшим, ніж тривалість самого явища, що відбувається у часі. Доцільність такого підходу можна прийняти лише з урахуванням того факту, що подібний спосіб обчислення не стосується тривалості суб'єктивного права особи, а може впливати лише на обсяг її правосуб'єктності.

Значно гірша ситуація, коли закон встановлює тривалість існування певного права тоді, коли самого права за визначенням просто не може бути. Подібні правила містяться у вітчизняному цивільному законодавстві. Скажімо, строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок починає свій перебіг від дати державної реєстрації патенту. Але обчислюється вказаний строк не від дати реєстрації, а від часу подання заявки, тобто від моменту більш раннього, ніж почало існувати саме матеріальне право, обмежене часом (ст. 465 ЦКУ). Відтак, можемо отримати ситуацію, коли, наприклад, строк дії майнового права інтелектуальної власності на винахід закінчиться ще до отримання відповідного патенту (тобто, до виникнення самого права) у зв'язку з тривалістю процесу розгляду заявки (скажімо, при судовому вирішенні питання щодо патенту). Тому коментоване правило статті 465 ЦКУ та інші подібні положення Книги четвертої Цивільного кодексу України потребують обов'язкового коригування [25, с. 253-254].

Для обчислення строку не менш важливим, ніж початковий, є кінцевий його момент. Вважається, що цей термін не важко вирахувати, встановивши часову точку, від якої ведеться облік. Правила обрахування моменту закінчення строку встановлені у статті 254 ЦКУ. Зокрема, період, що визначений роками, місяцями, спливає у відповідні місяць та число останнього місяця строку. З урахуванням першого речення ч.1 ст. 255 ЦКУ стає зрозумілим, що строк закінчується не просто у відповідний останній день, його перебіг припиняється із закінченням цього дня, тобто о 24-00. Хоча закон не містить правила про встановлення кінцевого моменту строку, який визначається годинами, хвилинами тощо, цілком зрозуміло, що такий період припиниться із спливом останньої облікової одиниці (години або хвилини).

Незважаючи на досить нескладне правило про визначення кінцевого терміну строку, в літературі іноді виникають суперечності, щодо того, в який же день закінчується той чи інший строк, що обчислюється тижнями, місяцям, роками тощо. Переважає думка, що такий строк, закінчується у день, котрий за своєю назвою дня

³ Див. Пар. 187, 188 Германського гражданского уложения 1896 г. Подібне правило зафіксоване і в ст. 140, 143 ЦК Японії тощо.

тижня чи числу місяця є таким, що передує першому дню обчислення строку [21, с. 34]. З іншої точки зору, тижневий строк, що почав обчислюватися у середу, визнається таким, що спливає, у середу наступного тижня. На наше переконання, як це, на перший погляд, не дивно, обидві позиції справедливі. Адже в першому випадку мова йде про останній день строку, і це, безумовно, є день, що за своєю назвою чи числом передує початковому. В другому ж вислові йдеться вже про інше: про момент, коли строк вважатиметься закінченим. І він дійсно стане таким лише після 0 годин середи, середа буде знаходитися поза межами тижневого строку, коли можна було б сказати, що строк закінчився. При таких обчисленнях строків останнім днем строку, що почався в середу, буде вівторок. Разом з тим, цей же строк тільки у середу вважатиметься таким, що спливає. Ця, здавалося б, елементарна арифметична позиція, до речі, насправді видається недосяжною для українських суддів. Причому такими негараздами з математикою страждають, як ні дивно, судді Верховного Суду. Скажімо, у справі № 553/4211/15-ц що розглядалася Цивільним касаційним Судом 18 вересня 2019 року правозастосовний орган «не помітив», що встановлений у ст. 148 КЗпП України максимальний строк для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності тривалістю один місяць спливає. Працівник не був на роботі 28 вересня. 29 вересня після виходу на роботу працедавець кваліфікував даний факт як прогул. Оскільки прогул був виявлений 28 вересня у день його вчинення, місячний строк для звільнення почався 29 вересня, а скінчився 28 жовтня. Працівника звільнили наказом 29 жовтня, тобто – неправомірно. Але Верховний Суд не звернув уваги, що звільнення працівника перебуває поза межами закону, і таким чином, фактично порушив основоположне право людини на працю. Це сталося в зв'язку з неналежним усвідомленням українськими суддями темпоральних правил регулювання матеріальних відносин [26].

Слід також декілька слів сказати про нормативне подовження або скорочення цивільно-правового строку, яке запроваджене законодавцем у зв'язку з особливостями обрахування кінцевого терміну за певних обставин. Дані темпоральні коригування пов'язані, як правило, з проблемною або взагалі неможливою реалізацією правовідношення у певні періоди строку його дії. Оскільки в силу нашої ментальності саме останньому дню часто надається вирішальне значення щодо здійснення матеріального права, закон переносить кінцевий термін обчислення строку на наступний робочий день, якщо він припав на вихідний, святковий чи інший неробочий день. Звісно, тут можна вести мову про формальну недоцільність такого підходу, його вибірковість. Адже контрагенти повинні розподіляти в часі свої вчинки, в тому числі з урахуванням неробочого характеру останнього дня строку. Однак, дане правило за час його застосування довело свою ефективність і, вважаємо, не потребує скасування.

Те ж можна сказати і про передбачене у ст. 255 ЦКУ скорочення строку. Перебіг строку закінчується о 24 годині останнього дня відповідного проміжку часу. Це досить важливо, оскільки даний термін не співпадає з моментом закінчення робочого часу в більшості підприємств та установ. Проте, виконати, наприклад, обов'язок можна своєчасно і після закінчення робочого часу. Так, для цього можна скористатися послугами пошти, електронного зв'язку тощо. Однак, деякі дії мають бути здійсненими виключно на певному підприємстві, а це означає, що їх можна вчинити лише протягом робочого часу. При вчиненні дій в останній день строку особа має враховувати режим роботи контрагента чи іншої організації, якщо вони є юридичними особами. В такому разі, хоча закон і вказує на можливість належного виконання до 24 години останнього дня, фактично це зробити після закінчення робочого часу неможливо. З огляду на це ще здавна окремі цивілісти пропонували подовжити цивільно-правові строки на один день та вважати, що строк спливає наступного дня після його закінчення. Проте така пропозиція не знаходить сьогодні підтримки.

З урахуванням викладеного слід дійти певних **висновків**. Ми не можемо погодитися з висловленими в літературі категоричними твердженнями стосовно того, що визначення початкового чи кінцевого моментів строку є механізмом його обчислення. Як бачимо з проведеного наразі дослідження, дане правило не має загального характеру. Строк не обов'язково може обчислюватися від початку свого перебігу. Відтак редакція статті 253 ЦКУ має бути приведена у відповідність з реальною природою речей і викладена, скажімо, так: ***«Перебіг строку починається від певної дії (події), з якою пов'язаний його початок. Строк, який визначається роками, місяцями, тижнями, днями обчислюється з урахуванням повних діб, які починаються і закінчуються опівночі. Обчислення строку починається від наступного дня після терміну дії чи події, з якими пов'язаний початок строку, при цьому перебіг часу протягом першого неповного дня не включається до обчислення строку, якщо інше не визначено законом чи угодою сторін.»***

Література:

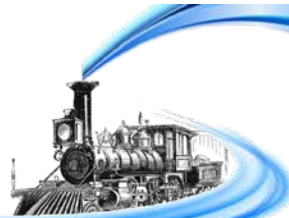
1. Фейнман Р. Лейтон Р. Сэндс М. Фейнмановские лекции по физике (том 2). Пространство. Время. Движение - М. Из-во Мир, 1965. – С 39-46,
2. Stebbing L. Susan Philosophy and the Physicists: Methuen & Co. Ltd., London, 1937. Pp 295.
3. Бердяев Н.А. Я и мир объектов. Мир философии: В 2 т. М., 1991. – Т. 1. С. 229-316.
4. Russell B. On Experience of Time The Monist. 1915. V. 25. P. 212-233.
5. Dilthey W. Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften, Bd. 7, Leipzig/Berlin, 1927. 455 S.
6. Пуанкаре А. Измерение времени. – Избранные труды. Под редакцией Н.Н.Боголюбова, В.И.Арнольда, И.Б.Погребыского. М.: Наука, 1974.Т.3. 773 с.
7. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. – Баку, Элм, 1986. 122 с.

8. Бергсон А. Материя и память // Бергсон А. Собрание сочинений. В 5 т., Т.1 СПб, 1914. 248 с..
9. Chew G.E. The Dubion Role of the Space-time Continuum in Microscopic Physics./- Science Progress, 1963, Vol. 51, №204, P. 525-539.
10. Husserl E, Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology, translated by W.R. Boyce Gibson (London: George Allen & Unwin Ltd., 1931), 212 p.
11. Whitrow G.J. On the Nature of Time - Revue intrnationale de Philisophie . Bruxelles, 1962. №61-62, P. 319-332.
12. Аскин Я.Ф. Проблема времени: ее философское истолкование. М. Мысль 1966. 200 с.
13. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков. Дисс. канд.. юрид. наук. Томск. 2003. 224 с.
14. Луць В.В. Сроки в гражданских правоотношениях. Правоведение, 1989, №1. С.37-43.
15. Рішення ЄСПЛ від 8 липня 2004 року у справі «Во проти Франції» (Vo v. France), заява № 53924/00, § 93,: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887>.
16. Печений О. Деякі проблеми строків у договірних зобов'язаннях. Мала енциклопедія нотаріуса. 2008. № 1. С. 90-94.
17. Постанова Верховного Суду від 24.01.2019 у справі № 760/9521/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79439592>
18. Крат В. Загальна характеристика строку (терміну) виконання зобов'язання. Юридичний радник. 2013. № 5 (71). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/>
19. Гуйван П.Д. Позовна давність. монографія. Харків. Право. 2012. 453 с.
20. Чуловський В.А. Строки та терміни в спадковому праві України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 2. С. 88-92.
21. Смирнов А. Спорные вопросы исчисления сроков. Законность, 2001, №9. С. 30-34.
22. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 20 с.
23. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2004. - 19 с.
24. Гуйван П.Д. До питання про соціальне призначення позовної давності. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 2(23). С. 26-30.
25. Гуйван П.Д. Темпоральні аспекти регулювання відносин інтелектуальної власності. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 252-256.
26. Постанова Касаційного цивільного суду ВС від 18.09.2019 р. у справі № 553/4211/15-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85135381>

References:

1. Fejnman R. Lejton R. Sends M. (1965). Fejnmanovskie lekcii po fizike (tom 2). Prostranstvo. Vremya. Dvizhenie. [Feynman lectures on physics (vol. 2). Space. Time. Movement]. Moskwa. Iz-vo Mir, [In Russian].
2. Stebbing L. Susan (1937). Philosophy and the Physicists:. Methuen & Co. Ltd., London, [In English].
3. Berdyayev N.A. (1991). Ya i mir ob"ektov. Mir filosofii: [Me and the world of objects. World of Philosophy]. V 2 t. Moskwa, T. 1. [In Russian].
4. Rassell B. (1915). On Experience of Time The Monist. 1915. V. 25. [In English].
5. Dilthey W. (1927). Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften, Bd. 7, Leipzig/Berlin, {In German}..

6. Puankare A. (1974). *Izmerenie vremeni. – Izbrannye trudy.* [Measurement of time. - Selected works.]. Pod redakciej N.N.Bogolyubova, V.I.Arnol'da, I.B.Pogrebys'skogo. Moskva: Nauka, T.3. [In Russian].
7. Abasov A.S. (1986). *Prostranstvo. Vremya. Poznanie* [Space. Time. Cognition]. Baku, Elm, [In Russian].
8. Bergson A. (1914). *Materiya i pamyat'* [Matter and memory]. *Sobranie sochinenij.* V 5 t., T.1 SPb. [In Russian].
9. Chew G.E. (1963). *The Dubion Role of the Space-time Continuum in Microscopic Physics/- Science Progress, Vol. 51, №204.,* [In English].
10. Husserl E, (1931). *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology,* translated by W.R. Boyce Gibson (London: George Allen & Unwin Ltd.), [In English].
11. Whitrow G.J. (1962). *On the Nature of Time - Revue intrnationale de Philisophie . Bruxelles, №61-62,* [In English].
12. Askin Ya.F. (1966). *Problema vremeni: ee filosofskoe istolkovanie.* [The problem of time: its philosophical interpretation]. Moskva. Mysl' [In Russian].
13. Lebedeva K.YU.(2003). *Iskovaya давност' v sisteme grazhdansko-pravovyh srokov.* [Limitation period in the system of civil law terms]. Diss. kand.. yurid. nauk. Tomsk. [In Russian].
14. Luts V.V. (1989). *Sroki v grazhdanskih pravootnosheniyah.* [Terms in civil law relations]. *Pravovedenie, Jurisprudence, 1, 37-43.* [In Russian].
15. ECHR (2004). *Rishennia YeSPL vid 8 lypnia 2004 roku u spravi «Vo proty Frantsii» (Vo v. France), zaiava № 53924/00, § 93, [ECtHR judgment of July 8, 2004 in the case "Vo v. France",].* [In Ukrainian].
16. Pechenyi O. (2008). *Deiaki problemy strokiv u dohovirnykh zobov`iazanniakh.* [Some problems of terms in contractual obligations]. *Mala entsyklopediia notariusa. Small notary encyclopedia, 1, 90-94.* [In Ukrainian].
17. Supreme Court (2019)/ *Postanova Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Supreme Court]. vid 24.01.2019 u spravi № 760/9521/15-ц [In Ukrainian].
18. Krat V. (2013). *Zahalna kharakterystyka stroku (terminu) vykonannia zoboviazannia.* [General characteristics of the term (moment) of performance of the obligation]. *Yurydychnyi radnyk. Legal advisor, 5 (71).* [In Ukrainian].
19. Guyvan P.D. (2012). *Pozovna давnist. monohrafiia.* [Statute of limitations. monograph]. Kharkiv. Pravo. [In Ukrainian].
20. Chulovskyi V.A. (2018). *Stroky ta terminy v spadkovomu pravi Ukrainy.* [Terms and deadlines in the inheritance law of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law-Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, 2, 88-92.* [In Ukrainian].
21. Smyrnov A. (2001). *Spornyє voprosy ischysleniya srokov.* [Controversial issues of calculating deadlines]. *Zakonnost, Law, 9, 30-34.* [In Russian].
22. Shovkova O.V. (2008). *Pozovna давnist yak riznovyd tsyvilno-pravovykh strokiv* [The statute of limitations as a type of civil law time limit]. avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 Natsionalna yurydychna akademiia im. Ya. Mudroho. Kharkiv., [In Ukrainian].
23. Tsikalo V.I. (2004). *Davnist u tsyvilnykh pravovidnosynakh* [Statute of limitations in civil legal relations]. avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03; Lvivskiy natsionalnyi un-t im. Ivana Franka. [In Ukrainian].
24. Guyvan P.D. (2018). *Do pytannia pro sotsialne pryznachennia pozovnoi давnosti.* [To the question of the social purpose of the statute of limitations]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Carpathian Legal Gazette, 2(23), 26-30.* [In Ukrainian].

25. Guyvan P.D. (2015). Temporalni aspekty rehuliuвання vidnosyn intelektualnoi vlasnosti. [Temporal aspects of regulation of intellectual property relations]. *Journal of the Kyiv University of Law-Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 252-256. [In Ukrainian].

26. Supreme Court (2019). Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 18.09.2019 r. u spravi № 553/4211/15-ц. [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated September 18, 2019 in case No. 553/4211/15-ц]. [In Ukrainian].

УДК 347.63

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-401-413](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-401-413)

Дзюбенко Олена Леонідівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету, Державний університет інфраструктури і технологій, проспект Героїв Сталінграду, 2, м. Київ, 04211, тел.: 380972994213, <https://orcid.org/0000-0002-7674-8651>

ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ПРО СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО

Анотація. У статті досліджується правова природа та істотні умови договору про сурогатне материнство. З'ясовано, що договір є двостороннім та укладається між подружжям, яке надає свій генетичний матеріал для зачаття ембріона, який буде перенесений в організм сурогатної матері за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій та, відповідно, сурогатною матір'ю

Через призму співставлення ознак, які приманні договорам про надання послуг та договору про сурогатне материнство доведено, що договір про сурогатне материнство за своєю правовою природою належить до договорів про надання послуг та породжує виникнення цивільно-правових відносин між замовниками (подружжям) та виконавцем договору про сурогатне материнство (сурогатною матір'ю).

З'ясовано, що істотними умовами договору про сурогатне материнство є предмет договору та, в разі його оплатності, ціна. Предметом договору про сурогатне материнство слід вважати послуги по перенесенню в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; виношуванню; народженню дитини та передачі дитини подружжю.

Ціна договору про сурогатне материнство, в свою чергу, має бути визначена в кошторисі, який повинен узгоджуватися між сторонами та бути частиною договору. В кошторисі варто вказувати розмір, строк та порядок оплати кожної послуги та витрат, які будуть та можуть бути понесені у зв'язку з виношуванням та народженням дитини сурогатною матір'ю. При цьому, доведено, що ціна складається з трьох частин: по-перше, сума, яка виплачується сурогатній матері за кожну надану нею послугу (переніс ембріона, щомісячні виплати, винагорода після народження та передачі дитини). По-друге, оплата фактичних витрат сурогатної матері (харчування, оренда житла, трансфер, одяг для вагітних, придбання необхідних речей в пологовий будинок). По-третє,

оплата форсмажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування або народження дитини (перебування під час вагітності на стаціонарному лікуванні в медичному закладі, народження двох і більше дітей, смерть сурогатної матері під час пологів).

Ключові слова: договір про сурогатне материнство, сурогатна матір, предмет договору про сурогатне материнство, ціна договору про сурогатне материнство, послуга.

Dzyubenko Olena Leonidivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Civil Law, Faculty of Law, State University of Infrastructure and Technologies, Heroiv Stalingradu Ave., 2, Kyiv, 04211, tel.: 380972994213, <https://orcid.org/0000-0002-7674-8651>

DETERMINATION OF THE ESSENTIAL TERMS OF THE AGREEMENT ON SURROGGY MATERNITY

Abstract. The publication explores the legal nature and essential terms of the Surrogacy Agreement. It is revealed that the Agreement is bilateral and concluded between the spouses, who provide their genetic material for a conception of the embryo, which will be transferred to the body of a surrogate mother by means of the use of assisted reproductive technologies and, accordingly, the surrogate mother.

Through the prism of comparing the features that are related to the service agreements and the Surrogacy Agreement, it is proved that the Surrogacy Agreement by its legal nature refers to the service agreements and generates the emergence of civil relations between the customers (spouses) and the contractor of the Surrogacy Agreement (by surrogate mother).

It was found that the essential conditions of the surrogacy agreement are the subject of the Agreement and, in the case of its payment, the price. The subject of the Surrogacy Agreement should be considered services for the transfer to the body of the surrogate mother of the human embryo conceived by the spouses as a result of the use of assisted reproductive technologies; bearing; birth and transfer of the child to the couple.

The price of a Surrogacy Agreement should, in turn, be set out in an estimate that must be agreed between the Parties and be part of the Agreement. The estimate should specify the size, term and order of payment for each service and expenses that will and may be incurred in connection with the carrying and birth of a child by a surrogate mother. At the same time, it is proved that the price consists of the following three parts: first, the amount that is paid to the surrogate mother for each service rendered by them (embryo transfer, monthly payments, remuneration after the birth and transfer of the child). Secondly, the payments of the actual costs of the surrogate

mother (food, rent, transfer, clothing for pregnant women and the purchase of the necessary things in the hospital). Thirdly, payment of force majeure circumstances that may occur during the birth or birth of a child (stay in the hospital during hospital treatment in a hospital, the birth of two or more children and death of a surrogate mother during childbirth).

Keywords: Surrogacy Agreement, surrogate mother, subject of Surrogacy Agreement, price of Surrogacy Agreement, service.

Постановка проблеми. У Сімейному кодексі України зазначено, що дружина має право на материнство (ч. 1 ст. 49 СК України), а чоловік має право на батьківство (ч. 1 ст. 50 СК України) [1]. Водночас, неможливість зачати подружжям дитину або неможливість виносити дитину дружиною вирішується шляхом використання послуг сурогатного материнства. Проте, реалізувати з мінімальними ризиками як для подружжя, так і для сурогатної матері вказане право надзвичайно важко через відсутність в національному законодавстві норм, які б регулювали порядок укладання договору про сурогатне материнство, визначали його істотні умови, встановлювали права та обов'язки сторін договору, а також передбачали відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору. Разом з тим, підходи науковців щодо розуміння ними правової природи договору є неоднозначними та дискусійними. У зв'язку з цим, дослідження правової природи договору про сурогатне материнство та його істотних умов досі залишається актуальними та підлягає аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, практиків присвячена договору про сурогатне материнство. Так, актуальні проблеми договору про сурогатне материнство досліджували у свої працях Т.В. Заварза, І.Я. Верес, Ю.Ю. Таланов, Н.А. Аблятіпова, Р.А. Майданик, А. Головащук та інші. В.А. Ватрас, в свою чергу, розглядав суб'єктний склад договору про сурогатне материнство. С.Ю.Чашкова у своєму дисертаційному дослідженні аналізувала систему договірних зобов'язань договору сурогатного материнства.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення правової природи та істотних умов договору про сурогатне материнство.

Виклад основного матеріалу. Цивільний кодекс України не виділяє договір про сурогатне материнство як самостійний вид договору. Крім того, досліджуваний договір не регулюється жодним нормативно-правовим актом. Варто зазначити, що у 2011 році у Верховній Раді України був зареєстрований проект закону «Про допоміжне материнство» від 17 червня 2011 року № 8703, який визначає організаційно-правові питання, медичні аспекти щодо допоміжного материнства, основні напрями державної політики та повноваження органів виконавчої влади у сфері допоміжного материнства [2].

Так, вказаний проєкт визначає допоміжне материнство (сурогатне) як відрізок часу, впродовж якого: жінка стає допоміжною матір'ю, реалізується комплекс заходів, спрямованих на захист та обслуговування жінок, що народжують дітей для інших осіб (замовників) шляхом імплантації ембріону із застосуванням методик допоміжних репродуктивних технологій [2].

Слушною є позиція Т.В. Заварзи, яка зазначає, що легалізація в Україні відносин із сурогатного материнства вимагає від науковців нагального вирішення декількох важливих питань: по-перше, щодо природи відносин між замовниками – потенційними батьками та сурогатною матір'ю (цивільні, сімейні, адміністративно-правові); по-друге, щодо природи договору про сурогатне материнство (непоіменованій, договір послуг чи договір підряду); по-третє, щодо предмета договору [3, С. 27].

Науковці, які у своїх працях досліджували особливості договору про сурогатне материнство неоднозначні у розумінні правової природи договору. Так, на думку, І.Я. Вереса, договір про сурогатне материнство слід віднести до сімейно-правових договорів і передбачити в Сімейному кодексі України. При цьому, автор наголошує, що до договору про сурогатне материнство слід застосовувати норми Цивільного кодексу України, якщо відсутні відповідні норми у Сімейному кодексі України і це не суперечить суті відносин [4, С. 28].

Ю.Ю. Таланов, в свою чергу, вважає, що під договором сурогатного материнства слід розуміти договір, згідно з яким сурогатна мати (виконавець) після імплантації або трансплантації в її організм (без використання її біологічного матеріалу) ембріона подружжя, яке надало свій генетичний матеріал (замовники), зобов'язується виносити, народити і передати дитину замовникам, а замовники зобов'язуються сплатити виконавцеві фактичні витрати, пов'язані з виконанням договору і винагороду, якщо інше не встановлено договором [5, С. 367]. Така дефініція договору про сурогатне материнство свідчить про приналежність його до цивільно-правових договорів.

Таким чином, можна констатувати, що позиції науковців є суперечливими і неоднозначними, а отже в науці відсутній єдиний підхід щодо розуміння правової природи договору про сурогатне материнство.

Досліджуючи договір про сурогатне материнство через призму його приналежності до сімейно-правових договорів чи до цивільно-правових договорів, необхідно звернутися до дефініції поняття «сурогатне материнство». А.В. Ватрас, з думкою якого ми погоджуємось, вважає, що із правової точки зору під сурогатним материнством слід розуміти запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини, яка в подальшому буде визнана такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю [6, С. 72].

Конкретизуючи вказаний підхід, варто зазначити, що в науковій літературі розрізняють два види сурогатного материнства: повна або гестаційна сурогатність (перенесення в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям, дружиною та донором, донорами) та часткова або гендерна сурогатність (передбачає генетичний зв'язок сурогатної матері з дитиною, оскільки використовується її яйцеклітина) [4, С. 27]. На наш погляд, вказана позиція суперечить змісту статті 123 СК України [1], відповідно до якої можливе лише три шляхи застосування допоміжних репродуктивних технологій, причому в обох варіантах, які виходять із змісту першої та другої частин вказаної статті, дитину народжує дружина. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України [1], донорами ембріона людини, який переноситься в організм іншої жінки, є виключно подружжя (чоловік та жінка), що виключає можливість використання біологічного матеріалу сурогатної матері, а отже у договорі про сурогатне материнство подружжя є донорами біологічного матеріалу. Водночас, особливу увагу в контексті досліджуваної теми, варто звернути і на те, що договір про сурогатне материнство має укладатися виключно між подружжям та сурогатною матір'ю. Разом з тим, для перенесення в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, необхідно укласти самостійний договір між подружжям та медичною установою, яка буде надавати вказану послуги.

Таким чином, предметом нашого дослідження є договір про сурогатне материнство, який укладається між подружжям, яке надає свій генетичний матеріал для зачаття ембріона, який буде перенесений в організм сурогатної матері за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій та, відповідно, сурогатною матір'ю.

При цьому, як вірно зазначає С.Ю. Чашкова у своєму дисертаційному дослідженні «Система договірних зобов'язань в російському сімейному праві»: «між лікувальним закладом і подружньою парою, яка звернулася з метою застосування репродуктивних технологій, договір між сурогатною матір'ю і лікувальним закладом, а також між сурогатною матір'ю і подружньою парою належать до сфери цивільного права» [7, С. 41].

На нашу думку, договір про сурогатне материнство за своєю правовою природою належить до цивільно-правових договорів, а саме до договорів про надання послуг, а тому має укладатися відповідно до вимог Глави 63 ЦК України «Послуги. Загальні положення» (статті 901-907). Так, відповідно до ст. 901 ЦК України, за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [8]. Проаналізуємо вказану дефініцію через призму

договору про сурогатне материнство та доведемо приналежність договору про сурогатне материнство до договору про надання послуг рядом підстав.

По-перше, ч. 2 ст. 123 СК України чітко встановлює сторони договору про сурогатне материнство, якими можуть бути подружжя (чоловік та жінка), які є замовниками договору про надання послуг, з однієї сторони, та, відповідно, сурогатна мати, яка є виконавцем договору, - з іншої сторони.

Варто зазначити, що сімейні відносини виникають між виключним колом учасників сімейних правовідносин, перелік яких закріплений в статті 2 СК України. Разом з тим, термін «сурогатна матір» у вказаній статті відсутній, а отже договір про сурогатне материнство не може породжувати у сторін, які його уклали виникнення сімейних правовідносин, за виключенням випадку, коли сурогатна матір є родичкою чоловіка або жінки та є тіткою або бабусею народженою нею дитини.

Так, якщо сурогатною матір'ю є родичка чоловіка або дружини (мати, рідна або двоюрідна сестра), які є замовниками договору про сурогатне материнство, батьками дитини, відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України є подружжя. Разом з тим, між дитиною та сурогатною матір'ю, яка її народила в такому випадку виникають сімейні правовідносини, які регулюються Розділом V Сімейного кодексу України «Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів». Таким чином, між сторонами договору про сурогатне материнство виникають цивільні правовідносини.

По-друге, частина 2 статті 123 СК України «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» міститься у Главі 12 СК України «Визначення походження дитини» [1], а отже вказана норма безпосередньо свідчить про те, що народження дитини сурогатною матір'ю, зачатою подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій є однією із підстав походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою. Таким чином, не виникає сумнів в тому, що після народження дитини, вона вважається такою, яка походить від подружжя, а державна реєстрація народженої сурогатною матір'ю дитини має здійснюватися на загальних підставах за правилами ст. 13 Закону України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [9]. Можна стверджувати, що договір про сурогатне материнство не належить за своєю правовою природою до сімейно-правових договорів, а Сімейний кодекс України визначає одну з підстав походження дитини від батьків, які перебувають у шлюбі між собою, а саме – застосування допоміжних репродуктивних технологій із залученням іншої жінки, в організм якої переноситься ембріон людини, зачатий подружжям.

По-третє, предметом договору про сурогатне материнство є послуга, яка полягає, відповідно до ч. 2 ст. 123 СК України, у перенесенні в організм іншої

жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Звісно, метою досліджуваного договору є народження дитини сурогатною матір'ю з подальшим переданням народженої дитини подружжю. А тому, важливо акцентувати увагу на тому, що послуга, яка є предметом договору про сурогатне материнство не обмежується виключно «перенесенням в організм іншої жінки ембріона людини», а й також охоплює послуги по виношуванню, народженню та переданню дитини подружжю, яке є замовниками даної послуги та яке надало свій генетичний матеріал. При цьому, вказані послуги договору про сурогатне материнство, споживаються в процесі вчинення певної дії (перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; передання дитини подружжю) або здійснення певної діяльності (виношування та народження дитини), а отже, відповідно до ч. 1 ст. 901 ЦК України, складають предмет договору про сурогатне материнство. Такий аналіз безперечно свідчить про приналежність договору про сурогатне материнство до договорів про надання послуг, істотною умовою яких є предмет, що передбачає відповідні послуги.

По-четверте, відповідно до ч. 1 ст. 902 ЦК України, виконавець повинен надати послугу особисто [8], що безпосередньо вказує на те, що сурогатною матір'ю може бути виключно та жінка, яку обере подружжя по визначеним та погодженим між собою критеріям. Разом з тим, у статті 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначено, що сурогатною матір'ю може бути виключно повнолітня жінка, яка має медичні показання [10]. Водночас, відповідно до п. 6.4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, сурогатною матір'ю може бути повнолітня дієздатна жінка за умови наявності у неї власної здорової дитини, добровільної письмової оформленої заяви сурогатної матері, а також за відсутності медичних протипоказань [11]. Варто зазначити, що в країнах, де сурогатне материнство легалізовано, законодавством висуваються різні вимоги до сурогатної матері. Так, у Греції, однією з основних вимог до обох сторін договору є наявність громадянства. Крім того, жінки повинні довести не лише факт проживання в Греції протягом достатнього періоду, а й те, що не збираються залишити країну в найближчому майбутньому [12, С. 290]. Отже, лише та жінка, з якою бажають заключити договір про сурогатне материнство замовники та яка, при цьому, відповідає вимогам законодавства, що висуваються до сурогатних матерів може бути виконавцем послуги, що є однією із вимог договорів про надання послуг.

По-п'яте, відповідно до ст. 909 ЦК України, замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [8], що вказує на те, що договори про надання послуг можуть бути як оплатними так

і безоплатними. Відповідно до ч. 5 ст. 626 ЦК України, договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору [8]. Виходячи із особливостей договору про сурогатне материнство, можна стверджувати, що, зазвичай, він є оплатним, проте оплатність договору залежить, передусім, від відносин, у яких перебувають замовники та виконавець послуги. Виконавцем послуги може бути родичка (мати, сестра, тітка, тощо) чи близька подруга дружини або чоловіка, а отже договір, в такому випадку, може бути безоплатним за згодою сторін. Так, в Харкові у 1995 році вперше була реалізована програма сурогатного материнства в Україні, а сурогатною матір'ю стала жінка, яка виносила дитину своєї доньки, в якій була вроджена патологія матки [13, С. 168].

Проведений аналіз безсумнівно свідчить про приналежність договору про сурогатне материнство до договорів про надання послуг, а отже сторони договору зобов'язані дотримуватися вимог, передбачених Главою 63 ЦК України. Крім того, договір про сурогатне материнство має бути укладений у письмовій формі та підлягати нотаріальному посвідченню.

Істотні умови договору про сурогатне материнство. Окремого аналізу в контексті досліджуваної теми потребують істотні умови договору про сурогатне материнство. Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [8]. На нашу думку, істотними умовами договору про сурогатне материнство мають бути предмет та, в разі оплатності договору, його ціна.

В науковій літературі відсутня єдина позиція щодо розуміння предмета договору про сурогатне материнство. Так, на думку Н.А. Аблятіпової, предметом договору виступає обов'язок жінки виносити, народити і передати дитину подружжю, яке надає генетичний матеріал [13, С. 170]. Аналогічної позиції дотримується і Р.А. Майданик, зазначаючи лише, що предмет договору сурогатного материнства становлять відносини з виношування і народження дитини сурогатною матір'ю з подальшою передачею дитини генетичним (біологічним) батькам на умовах цього договору [14, с. 23].

Позиція авторів є слушною, проте, на нашу думку, не в повній мірі відображає специфіку предмета договору про сурогатне материнство, оскільки з однієї сторони, виношування дитини, її народження та передача в подальшому замовникам договору неможливі без запліднення сурогатної матері, а з іншого – предметом договорів про надання послуг є, безперечно, послуги, а тому і предметом договору про сурогатне материнство є саме послуги, які не можна ототожнювати з поняттями «відносини» та «обов'язок».

На підставі цього вважаємо, що предметом договору про сурогатне материнство слід вважати послуги по перенесенню в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; виношуванню; народженню дитини та передачі дитини чоловіку та дружині, які надали свій генетичний матеріал та є замовниками договору про сурогатне материнство.

Разом з тим, дефініція поняття допоміжні репродуктивні технології закріплена у п. 1.2. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Так, допоміжними репродуктивними технологіями є методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у спеціальному лабораторному посуді або у контрольованому середовищі поза живим організмом) [11].

Ціна договору. Відповідно до ч. 1 ст. 632 ЦК України, ціна встановлюється за домовленістю сторін [8]. На думку А. Головащук, яка розрізняє некомерційне та комерційне сурогатне материнство, ціну комерційного сурогатного материнства мають складати обов'язкові поточні витрати, що можуть виникнути під час програми сурогатного материнства та грошова компенсація сурогатній матері, розмір якої визначається за домовленістю сторін [14, с. 68]

Водночас, якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору (ч. 4 ст. 632 ЦК України) [8].

Через відсутність законодавчого закріплення механізму розрахунку за досліджуванним договором, на ринку послуг сурогатного материнства існують різні варіанти оплати послуг сурогатної матері. Так, наприклад, спеціалізовані клініки встановлюють власний порядок цін. Зокрема, центр сурогатного материнства «Артеміда» обіцяє сурогатній матері гонорар у сумі близько 22000 євро, який включає: аванс у сумі 5000 грн.; виплату у сумі 5000 грн. після підтвердження вагітності; щомісячні виплати у сумі 10000 грн.; післяпологову компенсацію у сумі 13000 євро, яка виплачується після народження і передачі дитини. При цьому, графік і розмір виплат прописуються в контракті і завіряються нотаріально. Крім перерахованих вище виплат сурогатна мама отримує також гроші на одяг для вагітних, на оренду житла на останніх місяцях перед пологами, страховку, компенсацію витрат на трансфер, оплату няні для її рідної дитини [16].

Водночас, міжнародне агентство репродуктивних технологій «Мілітта» здійснює оплату праці сурогатної матері у три етапи: переніс ембріона (300 дол.

США), щомісячні виплати у сумі 300 дол. США та винагорода у розмірі 15000-17000 дол. США [17], а отже за проведеним нами розрахунком, сурогатна матір, в разі виношування нею дитини протягом дев'яти місяців, в середньому отримує гроші у сумі 18000 дол. США.

Таким чином на прикладі двох клінік, які встановлюють ціни на послуги сурогатного материнства, можна прийти до висновку, що ціна договору включає ціну за фактично надані послуги сурогатної матері, що складають предмет договору про сурогатне материнство та ціну на фактичні витрати, які сурогатна мати здійснює під час виношування дитини (проживання, харчування, одяг, транспорті затрати, тощо).

Виходячи із специфіки та ризикованості договору про сурогатне материнство та на виконання ч. 1 ст. 903 ЦК України, варто не тільки передбачити в договорі ті послуги, які має надати сурогатна матір та ряд обставин, які можуть виникнути як при виношуванні дитини, так і при її народженні, а й розмір, строк та порядок оплати цих послуг. Так, кожна з обставин, які можуть виникнути при виношуванні та народженні дитини може вплинути на ціну договору, а тому більш доцільно, на наш погляд, ціну договору визначати в кошторисі, який повинен бути узгоджений між сторонами та бути частиною договору. В кошторисі варто вказувати розмір, строк та порядок оплати кожної послуги та витрат, які будуть та можуть бути понесені у зв'язку з виношуванням та народженням дитини сурогатною матір'ю.

Ми вважаємо, що ціна договору про сурогатне материнство має складатися з трьох частин: по-перше, сума, яка виплачується сурогатній матері замовниками за кожну надану нею послугу (переніс ембріона, щомісячні виплати, винагорода після народження дитини та передачі її подружжю). Захищаючи інтереси кожної зі сторін договору комерційного сурогатного материнства, варто, як вірно зазначає А. Головашук, грошову компенсацію, яка виплачується сурогатній матері після народження дитини, передавати на депозит нотаріусу до моменту передачі дитини потенційним батькам [15, С. 69].

По-друге, оплата сурогатній матері фактичних витрат для забезпечення їй комфортного виношування дитини та її народження (харчування сурогатної матері, оплата оренди житла, трансфер, гроші на одяг для вагітних, придбання необхідних речей в пологовий будинок, тощо).

По-третє, оплата форсмажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування або народження дитини. Такими обставинами можуть бути: народження двох і більше дітей, пологи шляхом кесаревого розтину, смерть сурогатної матері під час пологів (в такій ситуації в договорі може бути встановлена сума компенсації, яка буде виплачена близьким родичам жінки, яка є виконавцем договору), тощо. Крім того, сурогатна матір може знаходитись на стаціонарному лікуванні у медичному закладі, якщо під час обстеження буде

виявлена загроза викидня. В такому випадку сурогатна матір може отримати компенсацію, якщо це буде передбачено у кошторисі. Звісно, встановити всі обставини, які можуть виникнути при виношуванні та народженні дитини неможливо, проте узгодження більшості з них мінімізує спори, що можуть виникнути у майбутньому.

Висновки. Проведений аналіз правової природи та істотних умов договору про сурогатне материнство свідчить про його складність, ризикованість та суперечливість. Доведено, що договір про сурогатне материнство належить до договорів про надання послуг. Встановлено, що істотними умовами договору є предмет та, в разі його оплатності, ціна. Предметом договору є послуги по перенесенню в організм сурогатної матері ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; виношуванню; народженню дитини та передачі дитини подружжю, яке є замовниками договору про сурогатне материнство. Водночас, ціна договору має бути визначена в кошторисі, який повинен бути обумовлений та узгодженим між подружжям та сурогатної матір'ю та бути частиною договору. При цьому, ціна має складатися з трьох частин: оплата сурогатній матері за надані нею послуги; оплата потреб сурогатної матері під час вагітності та пологів, що викликані належним виконанням договору; оплата форсмажорних обставин, які можуть виникнути під час виношування або народження дитини.

Враховуючи, великий попит на послуги сурогатного материнства та відсутність правового регулювання договору, вважаємо за потрібне розробити та прийняти закон, який би визначав істотні умови, форму договору про сурогатне материнство, регулював відносини між сторонами договору та встановлював цивільно-правову відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору.

Література:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.
2. Про допоміжне материнство: Проект Закону України від 17 червня 2011 р. № 8703 / Верховна Рада України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6PR00A.html (дата звернення: 23.01.2020).
3. Заварза Т.В. Правова природа і предмет договору про сурогатне материнство. Доктрина медичного права. 2017. № 1. С. 27-36.
4. Верес І. Я. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. Адвокат: Наука і практика. 2013. № 3 (150). С. 27–31.
5. Таланов Ю.Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 360-368.

6. Ватрас В.А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права. 2002. № 4. С. 72-75.
7. Чашкова С.Ю. Система договорных обязательств в российском семейном праве : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Москва, 2004. 197 с.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 38. Ст. 509.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
11. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. № 787 / Міністерство охорони здоров'я України. Офіційний вісник України. 2013. № 82, Ст. 3064.
12. Brunet, Laurence, King, Derek, Davaki, Konstantina, McCandless, Julie, Marzo, Claire and Carruthers, Janeen. Comparative study on the regime of surrogacy in the EU member states. Belgium, 2012. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/51063/> (дата звернення 20.01.2020).
13. Аблятіпова Н.А. Проблеми сурогатного материнства в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 51. С. 167-173.
14. Майданик Р.А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство. Київ, 2013. 48 с.
15. Головашук. А. Деякі аспекти договору сурогатного материнства. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. № 2/2. С. 66-71.
16. Сайт центру сурогатного материнства «Артеміда». URL: <https://artemida.ua/vyplaty/> (дата звернення 21.01.2020).
17. Сайт міжнародного агентства репродуктивних технологій «Милитта». URL: <http://militta.com.ua/surmom/> (дата звернення 21.01.2020).

References:

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 21. Art. 135 [in Ukrainian].
2. Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro dopomizhne materynstvo" : vid 17 chervnia 2011 roku [Law of Ukraine " About assisted motherhood" from June 17, 2011]. (2011). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6PR00A.html [in Ukrainian].
3. Zavarza, T.V. (2017). Pravova pryroda i predmet dohovoru pro surohatne materynstvo [Legal nature and subject matter of a surrogate motherhood agreement]. *Doktryna medychnoho prava – Doctrine of Medical Law*, 1, 27-36 [in Ukrainian].
4. Veres, I.Ya. (2013). Problemy pravovoho rehuliuвання surohatnoho materynstva [Problems of legal regulation of surrogate motherhood]. *Advokat: Nauka i praktyka – Lawyer: Science and practice*, 3 (150), 27-31 [in Ukrainian].
5. Talanov, Yu.Yu. (2012). Aktualni problemy surohatnoho materynstva v zakonodavstvi Ukrainy [Actual problems of surrogate motherhood in the laws of Ukraine.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Newsletter of Kharkiv National University of Internal Relations*, 1, 360-368 [in Ukrainian].
6. Vatrasy, V.A. (2002). Subiektnyi sklad pravovidnosyn shchodo implantatsii embriona dytyny zhynsi iz henetychnoho materialu podruzzhzia [Sub-warehouse of legal and legal advice on the implantation of children and genetic material of friends.]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia i prava – Newsletter of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*, 4, 72-75 [in Ukrainian].

7. Chashkova, S.Iu. (2004). Sistema dogovornykh obyazatel'stv v rossijskom semejnomykh prave [The system of contractual obligations in Russian family law]. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40. Art. 356 [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu" : vid 1 lipnya 2010 roku [Law of Ukraine "On the State Registration of Civil Status Acts" from July 1, 2010]. (2010). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38. Art. 509 [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia" : vid 19 lystopada 1992 roku [Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian legislation on health care" from November 19, 1992]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4. Art. 19 [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 9 veresnia 2013 r. № 787 [On Approval of the Procedure for the Use of Assistive Reproductive Technologies in Ukraine: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated September 9 2013, № 787]. (2013). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 82. Art. 3064 [in Ukrainian].
12. Brunet, Laurence, King, Derek, Davaki, Konstantina, McCandless, Julie, Marzo, Claire and Carruthers, Janeen. Comparative study on the regime of surrogacy in the EU member states. Belgium, 2012. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/51063/>
13. Abliatipova, N.A. (2009). Problemy surohatnoho materynstva v Ukraini. [Problems of surrogate motherhood in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of power and law*, 51, 167-173 [in Ukrainian].
14. Maidanyk, R.A. (2013). Reproduktyvni prava. Surohatne materynstvo [Reproductive rights. Surrogate motherhood]. Kiev, 48 [in Ukrainian].
15. Holovashchuk, A. (2017). Deiaki aspekty dohovoru surohatnoho materynstva [Some aspects of the surrogacy agreement]. *Visegrad Journal on Human Rights – Deyaki aspekty of the surrogacy agreement*, 2/2, 66-71 [in Ukrainian].
16. Sait tsentru surohatnoho materynstva «Artemida» [Site of the center of surrogate motherhood "Artemida"]. artemida.ua/vyplaty. Retrieved from <https://artemida.ua/vyplaty/> [in Ukrainian].
17. Sait mizhnarodnoho ahentstva reproduktyvnykh tekhnolohii «Mylytta» [Site of the international agency of reproductive technologies «Militta»]. militta.com.ua/surmom. Retrieved from <http://militta.com.ua/surmom/> [in Ukrainian].

УДК: 349.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-414-422](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-414-422)

Мацелюх Іванна Андріївна доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії права та держави юридичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0003-3706-6428>

Марушева Олександра Анатоліївна кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту, Університет Новітніх Технологій, вул. Метробудівська, 5А, м. Київ, 03065, тел.: (067) 895-94-85, <https://orcid.org/0000-0001-9126-4674>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ

Анотація. У статті розкрито зарубіжний аспект особливостей нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві. Зазначено, що сучасна економіка України перебуває у стані хронічної кризи, тому цікаво проаналізувати досвід будівництва США, Канади та країн Європейського Союзу з точки зору встановлення нормативно-правового механізму управління соціально-економічними відносинами у будівництві. Обґрунтовано, що особливістю державного управління нормативно-правовим регулюванням соціально-економічних відносин у будівництві у США є розробка власного нормативно-правового механізму та система контролю за дотриманням відповідних законодавчих вимог. З цією метою відбулось прийняття відповідних кодексів, законодавчих актів у сфері будівництва, в сфері іпотечного кредитування, надання пільгових кредитів, гарантій, забезпечення дієвих механізмів системи страхування тощо.

Визначено, що у більшості зарубіжних країн спостерігається тенденція «приватизації» функцій нагляду та контролю за дотриманням вимог будівельного законодавства, органів та організацій, відповідальних за функціонування системи технічного регулювання у будівництві тощо. Причини цього – ускладнення та вдосконалення будівельних технологій, збільшення обсягів будівництва та перехід багатьох країн світу до використання параметричних норм.

Зроблено висновок, що світовий досвід впровадження архітектурно-будівельного контролю у зарубіжних країнах є необхідною основою для

вдосконалення національної державної системи будівництва. Включення до системи нагляду та контролю незалежних приватних спеціалізованих установ або експертів до виконання функцій контролю не тільки покращить якість заходів контролю, але й знизить рівень корупції у будівельній сфері.

Ключові слова: державне управління, соціально-економічні відносини, будівництво, нормативно-правове регулювання, механізм, зарубіжний досвід, архітектурно-будівельний контроль, нормування у будівництві.

Matselukh Ivanna Andriivna Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Law and the State, Faculty of Law, Taras Shevchenko Kyiv National University, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0003-3706-6428>

Marusheva Oleksandra Anatoliivna Candidate of legal sciences, head of the Department of Public Administration and Information Management, University of New Technologies, Metrobudivska St., 5A, Kyiv, 03065, tel.: (067) 895-94-85, <https://orcid.org/0000-0001-9126-4674>

FOREIGN EXPERIENCE OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN CONSTRUCTION

Abstract. The article reveals the foreign aspect of features of legal regulation of socio-economic relations in construction. It is noted that the modern economy of Ukraine is in a state of chronic crisis, so it is of interest to analyze the construction experience of the United States, Canada and the European Union countries in terms of establishing a regulatory mechanism for managing socio-economic relations in construction. It substantiates that the feature of the public administration of legal regulation of socio-economic relations in construction in the United States is the development of its own regulatory mechanism and the system of control over compliance with the relevant legal requirements. To this end the adoption of relevant codes, legislative acts in the field of construction, in field of mortgage lending, the provision of soft loans, securities, ensuring effective mechanisms of the insurance system has taken place.

It determines that most foreign countries tend to "privatize" the functions of supervision and control over compliance with the construction legislation, bodies and organizations in charge of the technical regulation system functioning in construction, etc. The reasons for this are the added complexity and improvement of building technologies, the increase in the volume of construction and the transition of many countries to the use of parametric standards (norms).

It is concluded that the international experience in the implementation of architectural and construction control in foreign countries is a necessary foundation for the improvement of the national construction system of a state. The involvement of independent private specialized agencies in the supervision and control system or of experts in performing the functions of control will not only improve the quality of control measures, but also reduce the level of corruption in the construction sector.

Keywords: public administration, socio-economic relations, construction, legal regulation, mechanism, foreign experience, architectural and construction control, standardization in construction.

Постановка проблеми. Об'єктом правового регулювання різних соціально-економічних відносин у будівництві є власне багатогранний процес під назвою будівництво, будівельна діяльність та інші види господарської діяльності, що є супутніми у будівництві. Державна політика у галузі будівництва складається із законодавчих, виконавчих та контрольних заходів, а реалізація механізму нормативно-правового регулювання здійснюється шляхом розробки, прийняття та впровадження нормативно-правових актів та нормативних документів. Одним із основних обов'язкових елементів системи державного управління є функція контролю та нагляду держави з питань функціонування будівельного ринку [1, с. 65-66]. В Україні особливе значення має вдосконалення загальних принципів нормативно-правового регулювання будівництва, а отже, видозміна елементів механізму відповідного регулювання. Тому, на сучасному етапі, є актуальним дослідження будівельної діяльності, як об'єкта регулювання та здійснення всебічного аналізу регуляторних форм нормативно-правового регулювання у цій галузі [2, с.32].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання державного регулювання будівництва в Україні знайшло своє відображення у наукових працях таких вітчизняних вчених як: Г. Лиска [5], О. Марушевої[1], О. Непомнящого [6], В. Олюха [3], О. Стукаленка[2], В. Фелікмана [8] та ін. Однак, попри наявні публікації у вітчизняній науці, які присвячені соціально-економічним відносинам будівельної галузі в Україні, питання особливостей нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві у зарубіжних країнах та його застосування в українських реаліях досі так і не отримало свого всебічного та комплексного дослідження.

Мета статті. Метою цієї статті є розкриття зарубіжного аспекту особливостей нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою будівництва є створення кінцевої будівельної продукції, яка може задовольнити потреби як людей, суспільства так і інтереси держави. Тому однією із найголовніших

галузей народного господарства у будь-якій країні світу, незалежно від стану її економічного розвитку, соціальної спрямованості, політичної стабільності та місця на міжнародній арені, є будівельна галузь, яка, в свою чергу, потребує збалансованої державної політики. Державні заходи повинні забезпечити не лише створення сприятливого політичного та економічного клімату для стабільного розвитку будівельного комплексу, але й якість та доступність готової будівельної продукції для кожної людини. Досвід розвинених країн світу свідчить, що ефективне виконання державою своїх функцій дає потужний стимул для розвитку будівництва. Саме тому, доцільно розглянути питання щодо зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві, наголосивши на особливостях державного регулювання будівництва у США, Канаді, країнах Європейського Союзу та ін.

Сучасна економіка України перебуває у стані хронічної кризи, тому вбачається слушним аналіз досвіду будівництва США, з точки зору становлення та розвитку нормативно-правового механізму управління соціально-економічними відносинами у будівництві [3, с. 185]. Враховуючи у тому числі фактор федеративного устрою, у законодавчій системі США відсутній єдиний нормативно-правовий акт, що регулює відносини у будівництві. Наприклад, процес нормування у будівництві США ґрунтується на модельних кодексах. Хоча і зберігається невелика кількість адміністративно-територіальних одиниць, в яких продовжують використовуватися будівельні норми, що розроблені самостійно силами відповідних адміністративних органів, але в більшості випадків застосовується практика адаптації модельного законодавства. Будівельні кодекси мають навіть великі міста, наприклад Будівельний кодекс міста Лос-Анджелес або Будівельний кодекс міста Нью-Йорк [4]. Наприклад, метою Будівельного кодекса міста Нью-Йорк є забезпечення розумних мінімальних вимог та стандартів, ґрунтуючись на сучасних наукових та інженерних знаннях, досвіді та техніці, а також використання сучасних машин, обладнання, матеріалів та форм і методів будівництва, для регулювання будівництва будинків у місті Нью-Йорку в інтересах громадської безпеки, здоров'я, добробуту та збереження навколишнього середовища, а також з урахуванням витрат на будівництво та обслуговування будівель [4]. Водночас діють Механічний, Гідравлічний, Житловий, Пожежний кодекси та інші. Ці кодекси визначають стандарти та норми, що встановлюють мінімально допустимий рівень безпеки об'єктів, що конструюються. Особливістю управління нормативно-правовим регулюванням соціально-економічних відносин у будівництві у США є наявність Міжнародних кодексів, що були прийняті Міжнародною Радою з норм та правил (англ. - International Code Council) з метою встановлення однакових стандартів виконання будівельних робіт. У цих кодексах містяться стандарти й нормативи виконання будівельних

робіт, зокрема, вимоги щодо протипожежної безпеки, проектування, захисту від небезпечних геологічних процесів, забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, теплових мереж, водопровідно-каналізаційної системи тощо [5, с. 175].

Отже на сьогодні, основні нормативні стандарти, технічні регламенти, сертифікаційні умови, будівельні норми США містяться в Міжнародному будівельному кодексі (англ. - International Building Code). Міжнародний будівельний кодекс було розроблено Міжнародною радою з норм та правил у 2009 році, він містив положення Національних правил будівництва, Єдиного будівельного кодексу та Кодексу Стандартів США, норми якого стосуються будівництва нових будинків, реконструкції, прибудов, здійснення ремонтних робіт, окрім будівництва одно та двосімейних будинків і таунхаусів до трьох поверхів. Вимоги для даних будівель відповідно регламентуються Міжнародним житловим кодексом. Міжнародний будівельний кодекс застосовується або прийнятий в 50 штатах, окрузі Колумбія, Гуам, Північних Маріанських островах, Нью-Йорку, Віргінських островах (США) і Пуерто-Ріко. Цікавим є той факт, що оновлення цього кодексу відбувається за розробленим графіком, що заздалегідь публікується на офіційній веб-сторінці Міжнародної Ради з норм та правил. Цей графік містить заходи з обговорення запропонованих змін, бюлетені, звіти, інформацію щодо громадських слухань, обговорення із публікацією відео, охоплюючи весь поточний цикл розробки кодексу. Наразі діючою редакцією кодексу є видання 2018 року (2018 IBC), проте поточний цикл розробки відповідних актуальних змін включає цикл розробки кодексу на 2018-2019 роки та заздалегідь відомо що наступна редакція кодексу буде прийнята у 2021 році. Основними перевагами кодексу є такі: принципи модельного кодексу базуються на охороні здоров'я, безпеці та добробуті населення; кодекс сприяє підвищенню ефективності конструкцій, що забезпечують гнучкість для чиновника, дизайнера, інженера та архітектора; положення кодексу заохочують використання нових та розумніших технологічних досягнень; кодекс підкреслює як регламентаційні, так і інженерні рішення та дозволяє використовувати перевірені часом апробовані методи; кодекс посиляється на консенсусні стандарти, що розроблені на національному рівні [6].

США традиційно з 1905 р. делегує функції з нормування у проектуванні недержавним організаціям. Так, Національною радою товариств зі страхування від пожежі були випущені Типові будівельні норми і правила, які стали першим будівельним нормативним документом у Сполучених Штатах. На даний час, у США функціонують такі недержавні організації, що займаються розробкою і розповсюдженням будівельних норм і стандартів, як: Асоціація фахівців із будівельного нормування, Міжнародна конфедерація фахівців будівельних організацій, Асоціація південних штатів з нормування та інші організації. З

метою узгодження та розвитку єдиної комплексної моделі національних стандартів, що стосуються будівництва, у США у 1994 р. була заснована Міжнародна рада з норм і правил як некомерційна організація, яка є офіційною міжнародною організацією зі стандартизації [7].

Показовим та цікавим є досвід США щодо організаційного механізму, з точки зору нагляду та контролю, що супроводжує процес будівництва на всіх етапах. У Сполучених Штатах Америки застосовують багаторівневу систему нагляду та контролю з використанням коштів та дотримання законодавчих вимог, де поділ повноважень здійснюється в залежності від предмета регулювання між муніципальними інспекціями та державними установами. До основних завдань місцевих та муніципальних органів влади входить забезпечення дотримання мінімальних вимог, встановлених будівельними кодексами щодо охорони здоров'я та безпеки, забезпечення необхідних умов для проживання, праці та відпочинку населення тощо [8]. Органами місцевого самоврядування створюється спеціальна установа, що покликана слідкувати за дотриманням положень будівельних кодексів у процесі фінансування проектів будівництва. Зазвичай такою установою є Департаменти у справах будівництва.

У більшості муніципалітетів, департаменти будівництва також відповідають за нагляд та контроль щодо дотримання положень місцевого містобудівного законодавства, зокрема, щодо облаштування населеного пункту, а також процедури ліцензування тощо. Департамент бере участь у перевірці проектних рішень, наданні дозволів на будівництво та огляді будівельних проектів для забезпечення відповідності вимог будівельних норм [3].

Проаналізувавши досвід США можемо виділити такі позитивні моменти, як:

- кодекси створюють потужний базис у правовому механізмі управління в будівництві;
- створено ефективно сплановану та дієву систему оновлення та винесення до обговорення змін у кодекси;
- організаційний механізм характеризується чітким розподілом влади по вертикалі між вищими та найнижчими органами влади;
- на муніципальному рівні майже всі процедури щодо будівництва проводяться в одній адміністрації (де уповноважені особи підпорядковані одному керівникові);
- існує чіткий горизонтальний розподіл влади між установами та організаціями на одному рівні.

Якщо звертатися до досвіду багатолітньої будівельної діяльності можна відзначити, що ризики, пов'язані зі створенням та експлуатацією об'єкта нерухомості, безперечно слід контролювати та зменшувати. У багатьох країнах світу існують системи, які так чи інакше забезпечують безпеку на будівельних майданчиках.

З початку цього десятиліття, національна стратегія стандартизації діє у США, Великобританії, Німеччині та Франції. За кордоном розробляються і широко використовуються відомі системи управління ризиками, в основі яких лежить безпека продукції. Їх примітною особливістю є застосування принципу запобігання пошкодженям шляхом регулювання праці на всіх етапах. За даними експертів, такий підхід дозволяє зменшити кількість аварій та катастроф за рахунок зменшення витрат на боротьбу із негативними наслідками у 10-15 разів [8].

Треба зазначити, що у Канаді технічне регулювання будівельної діяльності відбувається на рівні суб'єктів федерації. Так як Канада є країною з різними кліматичними умовами і будівельними традиціями, вважається неприйнятним те, що одні й ті ж будівельні норми застосовуються без урахування місцевих умов. Тому у державі було розроблено так званий новий підхід у нормуванні, сутність якого полягала в тому, щоб провінції та адміністративно-територіальні одиниці мали можливість публікувати окремі документи, що виходять за межі модельних законів, а отже включити до національного кодексу лише об'єднані положення, прийняті всіма провінціями та регіонами. Місцеві спеціальні умови та технічні відмінності, що не містяться в основному тексті, повинні бути зазначені в місцевих додатках до кодексу, який готується для кожного регіону чи провінції та публікується окремо. Новий підхід відіграв головну роль у отриманні вимог модельних кодексів, які можуть відповідати вимогам у канадських провінціях та територіях [8].

Досвід Чехії може бути особливо корисним для України за умови, що система регіонального управління у цій країні функціонує в кризових умовах, аналогічних українським. Вивчаючи досвід державного управління у сфері адміністративної реформи в Чехії, можна підкреслити головний позитивний момент дворівневої структури місцевого самоврядування, яка в Чеській Республіці створена з 2000 року [9].

Отже, треба відзначити, що у більшості економічно розвинених країн спостерігається тенденція до «приватизації» функцій розроблення нормативно-правових актів, функцій нагляду та контролю за дотриманням вимог будівельного законодавства, органів та організацій, відповідальних за функціонування системи технічного регулювання у будівництві тощо. Причини цього – ускладнення та вдосконалення будівельних технологій, необхідність залучення організованого громадянського суспільства до розроблення нормативно-правових актів, збільшення обсягів будівництва та перехід багатьох країн світу до використання параметричного методу нормування тощо [8].

Висновки. Вивчення особливостей нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в США, Канаді та країнах Європи свідчить про необхідність систематичного поєднання методів державного

управління з урахуванням імплементації елементів успішного досвіду іноземних країн та застосування кращих світових практик, адаптація законодавства Європейського Союзу шляхом створення відповідних процедур та механізмів, а також впровадження європейських адміністративних принципів. Метою Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» є реалізація європейського принципу децентралізації влади у галузі будівництва, особливо завдяки розширенню різноманіття державних архітектурно-будівельних органів контролю та інспекції.

Обґрунтовано, що особливістю державного управління нормативно-правовим регулюванням соціально-економічних відносин у будівництві у США є розробка власного нормативно-правового механізму та система контролю за дотриманням відповідних законодавчих вимог. Модельні кодекси США створюють потужний базис у правовому механізмі управління в будівництві.

Визначено, що оновлення Міжнародного будівельного кодексу, що діє на території більшості штатів у США, відбувається за розробленим графіком, що заздалегідь публікується на офіційній веб-сторінці Ради з міжнародних кодексів. Цей графік містить заходи з обговорення запропонованих змін, бюлетені, звіти громадських слухання, обговорення із публікацією відео, охоплюючи поточний цикл розробки кодексу. Таким чином створено ефективно сплановану та дієву систему своєчасного оновлення та винесення до обговорення змін у кодекси. Варто звернути увагу на планування законотворчої діяльності за аналогічними принципами та підходами в українських реаліях.

Визначено, що у більшості зарубіжних країн спостерігається тенденція до «приватизації» функцій нагляду та контролю за дотриманням вимог будівельного законодавства, органів та організацій, відповідальних за функціонування системи технічного регулювання у будівництві тощо. Причини цього є ускладнення та вдосконалення будівельних технологій, збільшення обсягів будівництва та перехід багатьох країн світу до використання параметричних норм.

Література:

1. Марушева О.А. Тенденції нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в країнах розвинутої демократії / О.А. Марушева // Актуальні проблеми державного управління. - № 1(55). - С. 63-68.
2. О. В. Стукаленко / Теоретичні засади державного контролю та нагляду в сфері будівельної діяльності / О. В. Стукаленко // Правова держава. -2014. - № 17. 135 с.
3. В. Г. Олюха / Оптимізація капітального будівництва: господарсько-правові проблеми: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 302 с.

4. New York City Building: Code. 2014. // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www1.nyc.gov/site/buildings/codes/2014-construction-codes.page#bldgs>

5. Г. О. Лиско / Процедура отримання дозволу на будівництво: досвід Сполучених Штатів Америки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4.-с.175.

6. Overview of the International Building Code. - [Electronic resource]. - Access mode: Overview of the International Building Code. - [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.iccsafe.org/products-and-services/i-codes/2018-i-codes/ibc/>

7. О. М. Непомнящий / Децентралізація державного регулювання будівельної діяльності: закордонний досвід для України / О. М. Непомнящий // Державне будівництво. - 2014. - № 1. // [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_30

8. А Серых / Техническое регулирование в строительстве. Аналитический обзор мирового опыта: Snip Innovative Technologies; рук. Серых А. Чикаго: SNIP, 2010. 889 с.

9. Система державного управління Республіки Чехія: досвід для України / уклад. Х. М. Дейнега ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. - К. : НАДУ, 2011. - 40 с.

References:

1. Marusheva, O. A. (2019). Tendentsii normatyvno-pravovoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn u budivnytstvi v krainakh rozvynutoi demokratii [Trends in regulatory regulation of socio-economic relations in construction in developed democracies]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 1(55), 63-68 [in Ukrainian].

2. Stukalenko, O. V. (2014). Teoretychni zasady derzhavnoho kontroliu ta nahliadu v sferi budivelnoi diialnosti [Theoretical foundations of state control and supervision in the field of construction activity]. *Pravova derzhava – Legal State*, 17, 32-38 [in Ukrainian].

3. Oliukha, V. H. (2015). *Optymizatsiia kapitalnoho budivnytstva: hospodarsko-pravovi problemy [Optimization of capital construction: economic and legal problems]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

4. New York City Building: Code. (2014). www1.nyc.gov. Retrieved from <https://www1.nyc.gov/site/buildings/codes/2014-construction-codes.page#bldgs> [in English].

5. Lysko, H. O. (2012). Protsedura otrymania dozvolu na budivnytstvo: dosvid Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Building Permit Procedure: United States Experience]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 4, 174-183 [in Ukrainian].

6. Overview of the International Building Code. (2018). www.iccsafe.org. Retrieved from <https://www.iccsafe.org/products-and-services/i-codes/2018-i-codes/ibc/> [in English].

7. Nepomniashchy, O. M. (2014). Detsentralizatsiia derzhavnoho rehuliuвання budivelnoi diialnosti: zakordonnyi dosvid dlia Ukrainy [Decentralization of state regulation of construction activity: foreign experience for Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo – State building*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_30 [in Ukrainian].

8. Serykh, A. (2010). *Tekhnicheskoe regulirovanie v stroitelstve. Analiticheskiy obzor mirovogo opyta: Snip Innovative Technologies [Technical regulation in construction. An analytical review of world experience: Snip Innovative Technologies]*. Chikago: SNIP [in Russian].

9. Deineha, Kh. M., Kovbasiuk, Yu. V., Zahorodniuk, S. V. (Eds.). (2011). *Systema derzhavnoho upravlinnia Respubliky Chekhii: dosvid dlia Ukrainy [The system of the sovereign government of Czech Republic]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

УДК 342.9.

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-423-433](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-423-433)

Поплавський Андрій Анатолійович кандидат наук з державного управління, директор, ТОВ "МАРРІКОМ СЕРВІС", вул. Десятинна, будинок 5, офіс 3, м. Київ, 01025, <https://orcid.org/0000-0002-4801-0481>

АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Анотація. У статті проаналізовано стан наукових напрацювань у сфері державно-правового регулювання діяльності боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Розглянуто основні детермінанти та чинники феномену корупції з урахуванням сучасних досягнень у галузях філософії, соціології та права. Зроблено спробу удосконалити понятійно-категоріальний апарат теорії державного управління шляхом уточнення понять «державно-управлінська діяльність боротьби з корупцією», «корупція», «корупційне правопорушення». Відмічено, що корупція в діяльності органів державної влади сприяє розвитку організованої злочинності, створює поживний ґрунт для розвитку осередків екстремізму і тероризму, ставить під загрозу реалізацію національних проектів, а також підриває всі державно-правові реформи, які в даний час проводяться в нашій країні. Всі ці та ряд інших проблем роблять об'єктивно необхідним вдосконалення заходів з протидії корупції та організованої злочинності.

Доведено, що хабар та корупція з'являються з того моменту, коли відбулося відокремлення функцій управління в суспільній та господарській діяльності, коли у начальника, чиновника, «керуючого» з'являється можливість розпоряджатися ресурсами і приймати рішення не в інтересах суспільства, а у своїх власних.

Зазначено, що зміни в структурі корупції, формі корупційних виявів та їхньому сприйнятті суспільством протягом історичного розвитку у свою чергу детермінують відповідні зміни у суспільстві. Лише на початку ХХ ст. корупція почала виокремлюватись дослідниками як окреме явище, до цього визнавались лише її окремі форми.

Дійдено висновку, що чинниками, які стали визначальними при формуванні корупції в Україні стали: історичні корені: вся історія боротьби з корупцією мала негативні наслідки та породжувала нові форми хабарництва та відходу від сплати податків отримання неправомірної вигоди починаючи з верхівки державного апарату; неготовність правової бази української держави до

переходу на нову економічну систему; несформованість політичної культури, покликана відсутністю нормальної правової системи та культурних традицій за часів радянської системи; наявність громіздкого бюрократичного апарату та невідповідність системи контролю за його діяльністю вимогам сучасності; правова неосвіченість широких верств населення.

Ключові слова: корупція, види корупції, корупційне правопорушення, протидія корупції, правова відповідальність.

Poplavskiy Andriy Anatoliyovych Candidate of sciences in public administration, director, "MARRICOM SERVICE" LLC, Desyatynna St., building 5, office 3, Kyiv, 01025, <https://orcid.org/0000-0002-4801-0481>

ASPECTS OF STATE AND LEGAL ACTIVITIES OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AND ORGANIZED CRIME

Abstract. The article analyzes the state of scientific developments in the field of state-legal regulation of the fight against corruption and organized crime. The main determinants and factors of the phenomenon of corruption are considered, taking into account modern achievements in the fields of philosophy, sociology and law. An attempt was made to improve the conceptual-categorical apparatus of the theory of public administration by clarifying the concepts of "state-management activities to combat corruption", "corruption", "corruption offence". It was noted that corruption in the activities of state authorities contributes to the development of organized crime, creates fertile ground for the development of centers of extremism and terrorism, endangers the implementation of national projects, and also undermines all state and legal reforms that are currently being carried out in our country. All these and a number of other problems make it objectively necessary to improve measures to combat corruption and organized crime.

It has been proven that bribery and corruption appear from the moment when there was a separation of management functions in social and economic activity, when the boss, official, "manager" has the opportunity to dispose of resources and make decisions not in the interests of society, but in his own own

It is noted that changes in the structure of corruption, the form of corruption manifestations and their perception by society during historical development in turn determine the corresponding changes in society. Only at the beginning of the 20th century. corruption began to be singled out by researchers as a separate phenomenon, before that only its separate forms were recognized.

It was concluded that the factors that became decisive in the formation of corruption in Ukraine were: historical roots: the entire history of the fight against corruption had negative consequences and gave rise to new forms of bribery and tax

evasion, receiving undue benefits starting from the top of the state apparatus; unpreparedness of the legal framework of the Ukrainian state for the transition to a new economic system; the lack of formation of political culture, caused by the absence of a normal legal system and cultural traditions during the Soviet system; the presence of a cumbersome bureaucratic apparatus and the inconsistency of the control system over its activities with modern requirements; legal ignorance of broad sections of the population.

Keywords: corruption, types of corruption, corruption offence, anti-corruption, legal responsibility.

Постановка проблеми. Питання корупції в різних напрямках діяльності органів державної влади набула в наш час глобального та системного характеру. Наслідки корупції виражаються у зниженні економічного зростання шляхом зменшення стимулів для здійснення інвестицій (як від місцевих, так і від міжнародних підприємств); зменшує темпи економічного зростання шляхом зниження якості державної інфраструктури служб, скорочення податкових надходжень, відволікання обдарованих людей на пошук незаконно отриманої вигоди замість продуктивної діяльності і спотворення структури державницьких витрат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Корупція є одним із найбільш дискусійних питань, яке обговорюється десятиліттями і водночас залишається найменш очевидним. На даний час не існує однозначного погляду на природу корупції та найбільш ефективні методи її вивчення.

Слід підкреслити, що корупція в діяльності органів державної влади сприяє розвитку організованої злочинності, створює поживний ґрунт для розвитку осередків екстремізму і тероризму, ставить під загрозу реалізацію національних проектів, а також підриває всі державно-правові реформи, які в даний час проводяться в нашій країні. Всі ці та ряд інших проблем роблять об'єктивно необхідним вдосконалення заходів з протидії корупції та організованої злочинності.

Метою статті є розгляд теоретичних основ протидії корупції в системі державного управління шляхом аналізу сутності, нормативної бази по протидії цьому феномену.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дані відомих світових рейтингів, стан в Україні – з поширенням як корупції, так і її негативних наслідків – щороку погіршується. У 2007 р. за індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) [1], Україна мала 2,7 з 10 (де 10 – абсолютно вільна від корупції країна, а 0 – абсолютно корумпована країна), в 2009 р. – цей індекс становив 2,2, і Україна посіла 146 місце, у 2011 р. – 2,4 і 134 місце серед 180 країн світу, у 2012 і 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, в яких

проводилися дослідження [2], у 2017 році Україна здобула 30 балів зі 100 можливих у дослідженні Transparency International «Індекс сприйняття корупції»(CPI) за 2017 рік і посіла 130 місце (зі 180 країн світу) [3].

Історія виникнення корупції. Корупція виступає як складне соціальне явище, яке зародилося в далекій давнині і продовжує існувати і в наш час. Протягом всієї історії паралельно еволюції держави відбувався розвиток явища корупції. Якщо на зорі становлення державності плата жрецеві, вождю або воєначальнику за особисте звернення за їх допомогою розглядалася як універсальна норма, то згодом, при ускладненні державного апарату, професійні чиновники стали офіційно отримувати тільки фіксований дохід, що означало - перехід хабарів в область тіньової економіки.

Заглибимося в історію. Перші відомості про корупцію, що дійшли до нашого часу відносяться до елліністичного світу. Так, у 320-х рр. до н.е. грецький намісник Єгипту Клеомен, призначений на це місце Олександром Македонським, використовував своє становище для того, щоб маніпулювати поставками зерна в Грецію. В результаті населення країни опинилося на межі голодної смерті, а сам же грецький намісник Єгипту заробив на спекуляції зерном величезні статки. Голод в Греції тривав 5 років - з 329 по 325 рр. до н.е. [4].

Відзначу, що на ранніх етапах історії розвитку античних товариств (давньогрецькі міста-поліси, республіканський Рим), коли ще не було «професійних» державних чиновників, корупція майже відсутня. Це явище почало розквітати лише в епоху занепаду античності, коли з'явилися такі державні чиновники, про яких говорили: «... Він приїхав бідним в багату провінцію, а поїхав багатим з бідної провінції ...». У цей період в римському праві з'явився і спеціальний термін «согитріге», який був синонімом слів «псувати» і «підкупувати», і служив для позначення будь-яких посадових зловживань.

Як відомо, ще в працях філософів-просвітителів Аристотеля, Гегеля, аль-Фарабі проблема боротьби з корупцією займала особливе місце. Так, Аристотель у своїй роботі «Політика [5]» виділяв корупцію як найважливіший фактор, здатний привести державу якщо не до загибелі, то до переродження. Прикладом такого переродження є перетворення монархії в тиранію. Одним із заходів впливу на злочинність Аристотель вбачав у боротьбі з корупцією, пропонуючи заборонити одній людині в державі займати одночасно кілька посад. Разом з тим боротьбу з нею Аристотель розглядав як основу забезпечення державної стабільності.

Таким чином, хабар та корупція з'являються з того моменту, коли відбулося відокремлення функцій управління в суспільній та господарській діяльності, коли у начальника, чиновника, «керуючого» з'являється можливість розпоряджатися ресурсами і приймати рішення не в інтересах суспільства, а у своїх власних.

Існувала практика продажу посад чиновників і у Візантії, причому протягом багатьох століть, і як пише французький історик А. Гію: «... кожен чиновник, у всякому разі, у вищій школі візантійської бюрократії, офіційно купив свою посаду, і в подальшому, звичайно, прагнув закупити витрачені в цьому сенсі гроші за рахунок деяких додаткових зборів або хабара з населення ...» [6].

У Стародавній Русі перша згадка про корупцію у формі «обіцянки», тобто незаконної винагороди, відноситься до Двінської статутної грамоти XIV ст. Вперше обіцянка, як корупційне правопорушення - хабар - згадується у Псковській суднійській грамоті 1467 року, проте жодного покарання на той час за його стягування не передбачалося. Подібні санкції були встановлені в Судебнику 1550 року [7].

Відомою є історія, яка мала місце в кінці XIV століття, в період «двоєпапства», одним із двох пап під іменем Клімента VII був обраний знаменитий бандит Роберт Женевський. А на початку XV століття на папський престол вступив ще і третій папа - морський пірат Балтазар Коссе під іменем Іоанна XXIII. Вважається, що «вибори» не обійшлись без підкупу голосів кардиналів.

За радянських часів корупція теж була, але її масштаби не були на стільки вражаючими. Під час правління Сталіна до хабарників приймалися дуже суворі заходи покарання. На нашу думку, боротьба з корупцією носила, скоріше, показово-політичний характер і застосовувалася для розправи з негідними особами. Показовим прикладом може служити справа Авеля Енукідзе, який займала посаду секретаря Центрального виконавчого комітету ССРСР, ніж і використовував її в особистих інтересах. У партійному апараті про це, звичайно, знали, але це нікого особливо не засмучувало до тих пір, поки "товариш Енукідзе йшов у ногу з загальною лінією партії". Але варто було викликати невдоволення Сталіна, як тут же відбулися репресії, і в 1937 році Енукідзе був розстріляний.

Зазначу, що саме в 30-х роках з'явилася нова система «конвертів», за якою усім вищим чинам у партійному апараті, НКВД, прокуратурі та армії видавалася інша, ніде не оголошена заробітна плата, що «стимулювала вірність» вождю [8].

Після смерті вождя ситуація швидко змінилася. Відмінив це лише Хрущев, чим, звичайно, нажив собі цілий масив ворогів, що слугувало приводом для його відставки в 1964 році. Одна з історій того часу - в «зловживанні службовим становищем» полягала у діяльності Фрола Козлова, Секретаря ЦК КПСС, тобто в ті часи другої людини в державі, ну а коли підсумки слідства були опубліковані, Козлова розбив параліч. І Хрущев сказав: "Якщо одужає, виключимо з партії і будемо судити. Якщо помре - поховаємо на Червоній площі». Ці слова Хрущева і визначили подальший напрямок у «боротьбі з корупцією» в ССРСР – «не спійманий - не вор». Більш точно це стосується, звичайно, «партійно-бюрократичної верхівки», адже офіційно термін «корупція»

в СРСР не було, влада не визнала цього слова, вона з'явилася лише наприкінці 1980-х років.

Вживалися терміни «хабарництво», «зловживання», але враховуючи постійний дефіцит продукції, обладнання, товарів, продуктів, можливості придбати житло та багато іншого, а точніше більшість, зайнявши хоч якісь пости, вважали само собою зрозумілим, що відпускати та брати дефіцитну продукцію, виділити обладнання та матеріали, призначати на відповідальні посади, корегувати і занижувати планові показники, приховувати махінації. Своє службове становище кожен використовував, як міг, особливо це стосується торгівлі - якщо «радянський чоловік» хотів порівняно комфортно жити, він повинен мати «своїх» людей («блат») в магазинах. Причиною був, звичайно ж, дефіцит (на 90%) товарів народного споживання.

Загальноприйнятою є думка, що і крах СРСР пов'язаний з виявленою в середині-кінці 1980-х років корупцією на найбільш високому рівні, вже не кажучи про директорів магазинів та підприємств.

Зміни в структурі корупції, формі корупційних виявів та їхньому сприйнятті суспільством протягом історичного розвитку у свою чергу детермінують відповідні зміни у суспільстві. Лише на початку ХХ ст. корупція почала виокремлюватись дослідниками як окреме явище, до цього визнавались лише її окремі форми [9].

У контексті дослідження дійдено висновку, що чинниками, які стали визначальними при формуванні корупції в Україні стали:

- історичні корені: вся історія боротьби з корупцією мала негативні наслідки та породжувала нові форми хабарництва та відходу від сплати податків отримання неправомірної вигоди починаючи з верхівки державного апарату;
- неготовність правової бази української держави до переходу на нову економічну систему;
- несформованість політичної культури, покликана відсутністю нормальної правової системи та культурних традицій за часів радянської системи;
- наявність громіздкого бюрократичного апарату та невідповідність системи контролю за його діяльністю вимогам сучасності;
- правова неосвіченість широких верств населення.

Правові заходи з протидії корупції в системі державного управління. Історично проголошення української незалежності спровокувало загострення ситуації з корупцією. Перед керівництвом держави постала проблема створення дієвих механізмів попередження і протидії корупції, прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на подолання корупційної ерозії в державі.

До того часу, як в Україні почав діяти Закон України «Про боротьбу з корупцією» фактично було прийнято ряд нормативно-правових актів. Проте аналіз зазначених документів свідчить про те, що в них не були визначені єдині організаційні основи для попередження, виявлення та припинення корупції в державі, не розроблено системи з ліквідації її негативних наслідків в суспільстві.

Так, у розпорядженні Президента України від 28 вересня 1992 року «Про додаткові заходи щодо посилення боротьби із злочинністю та зміцнення правопорядку в Україні» Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам державної виконавчої влади, Раді Міністрів Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям було доручено усунути недоліки в роботі по боротьбі з корупцією [10].

Постановою Верховної Ради України від 23 січня 1993 року «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» було визнано необхідним зобов'язати представницькі і виконавчі органи державної влади включити до програм соціального й економічного розвитку держави спеціальний розділ, в якому передбачити відповідні адміністративні і інші правові заходи, спрямовані на усунення причин зловживання службовою владою, внести на розгляд Верховної Ради України узгоджені пропозиції для єдиного законодавчого визначення понять «мафія», «корупція», «тіньова економіка», «спекуляція», «чесна праця» та інші [11].

27 травня 1993 року Президент України видав Указ «Про деякі питання проходження служби в органах державної виконавчої влади», який лише декларативно встановлював, що посадові особи Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів виконавчої влади і місцевих державних адміністрацій не мають права використовувати посадове становище з корисливою метою в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб; займатися підприємницькою діяльністю та інше. Однак зазначу, що Указ носив скоріше формальний характер та не відіграв жодної ролі у боротьбі з корупцією на практиці.

У жовтні 1995 року був прийнятий Закон України «Про боротьбу з корупцією [12]», який, на нашу думку, став першим системним документом у боротьбі з корупцією на теренах української держави. Аналізуючи зміст документу, зазначу, що саме в цій редакції Закону вперше з'являються такі поняття як «корупція» та «корупційні діяння», чим було покладено фундамент для створення дієвої нормативної бази та подальшого регулювання діяльності боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

Зроблю спробу заглибитися у термінологію термінів і понять, пов'язаних з корупцією, визначену на законодавчому рівні. У додатку 2 «Визначення термінів і понять» наказу Головного управління державної служби України (№ 94 від

30 листопада 2001 року «Про доповнення до Довідника типових професійних характеристик посад державних службовців») визначено, що *корупція* — це зловживання службовим становищем, пряме використання посадовою особою прав та повноважень із метою особистого збагачення; продажність громадських та політичних діячів, працівників управлінських органів.

Поняття корупції в новому Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції [13]», який набув чинності 1 січня 2011 року, розкривається як «використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей». При цьому *неправомірна вигода* - грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги матеріального або нематеріального характеру, що їх обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, без законних на те підстав».

Пропонується порівняти дані визначення поняття корупції з термінологією, яка міститься в нормативно-правових актах. Так, Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, ухвалений на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1979 році, зазначається, що держави мають право самостійно визначати поняття корупції та надається загальне поняття *корупції* - скоєння або нескоєння дії при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [14].

У 2015 році Україною було ратифіковано Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, якою визначається *корупція* – як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [15].

Мною було зроблено спробу пошуку в юридичній літературі визначення терміну «корупція». Так, дійдено висновку, що одностайного загального й чіткого визначення на даний час не існує. Різними вченими наводяться різні трактування суті даного явища, однак правової точності на даний час не встановлено, тому дане питання як ніколи стоїть на порядку денному та не втрачає своєї актуальності.

Поруч з цим зазначимо, що підходи у розумінні понять «підкупу» та «хабарництва» у різних дослідників відрізняються. Одна група дослідників (А. Долгова) поняття корупції ототожнює отримання хабара у будь-якому

вигляді та розмірі, інша група дослідників (П. Панченко, В. Лукомський, В. Комісаров) вважає, що корупцію необхідно визначати як систематично скоюване організоване хабарництво та неправильним є підхід, в якому корупцію ототожнюють лише з одержанням хабара.

Поняття корупції обмежується загальними ознаками й характеризується відсутністю чітких формулювань, які дали б можливість виокремити суттєві ознаки цієї правової категорії. Її визначають як акт правопорушення державних службовців або як систему відповідних стосунків між певними посадовими особами та кримінальним середовищем на шкоду державним та суспільним інтересам тощо.

На мою думку, корупцію необхідно розглядати не лише в правовому аспекті, оскільки ігноруючи її соціальну, політичну та економічну сторони визначення терміну буде однооким.

За визначенням М. Мельника *корупція* — це багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних учинків. Корупція — це не стільки юридична, скільки соціальна та економічна проблема. Як правова категорія корупція — збірне правове поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень» [16].

Доповнив дане визначення О. Шута, який визначив корупцію як кримінологічну категорію, яка може охоплювати лише ту частину корупційних діянь, які у законодавчому полі визначені як злочинні, а саме: злочини тих осіб, які залучені до управління та використовують надані їм можливості для отримання особистої вигоди. Однак у даному визначенні не зазначено щодо тих корупційних правопорушень, які не є злочинами.

Сучасні науковці (Р.І. Сенін, М.І. Мельник) погоджуються із визначенням О. Терещука, який у науковому дослідженні визначає *корупцію* - як діяльність державних осіб, спрямовану на протиправне використання наданих повноважень або свого посадового становища та пов'язаних із ними можливостей для незаконного одержання від фізичних і юридичних осіб матеріальних благ, послуг, пільг, переваг або іншої вигоди матеріального чи нематеріального характеру (запроданство), а також підкуп зазначених осіб фізичними та юридичними особами [17].

Вважаю, що у даному визначенні термін корупції розширено та розкрито іншу сторону корупції – можливість надання матеріальних чи нематеріальних цінностей фізичними чи юридичними особами.

Таким чином, корупція - це не тільки форма кримінального збагачення бюрократичного державного апарату, вона завжди була основним джерелом криміналізації суспільного життя, її деградації. Корупція є як умовою, так і

наслідком функціонування тіньової економіки, посилення майнової диференціації суспільства, падіння моралі і деградації загально-політичного життя.

Висновки. Таким чином, державна політика України в області протидії корупції та організованої злочинності спрямована на розробку та реалізації мети, завдань і форм державно-управлінської діяльності щодо попередження (профілактики) корупції та організованої злочинності, боротьби з ними та мінімізації негативних наслідків на суспільство.

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
2. Демський Е. Про деякі питання процедурного забезпечення заходів запобігання й протидії корупції / Е. Демський // Віче. — 2012. — № 4 — С. 11-14.
3. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 34. — С. 266.
4. Закон України «Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією»: Закон України від 16.03.2005 р., № 2476-IV // Урядовий кур'єр. — 2005. — 21 квіт.
5. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
6. Індекс корупції у 2017 році [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-spi-2017/>
7. Каздым, А. А. История коррупции [Текст] / А. А. Каздым. // Следователь. -2014. - № 10. - С. 38-43.
8. Кохан Г. Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством / Г. Кохан // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2008. — Вип. 42. — С. 175.
9. Кузувков Ю.В. Історія корупції в Росії. — М., 2010. — 745 с.
10. Кузувков Ю.В. Мировая история коррупции. — М., 2010. — 787 с.
11. Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): Монографія. — К.: Юридична думка, 2004. — 400 с.
12. Постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 року «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 11. — С. 87.
13. Розпорядження Президента України від 28 вересня 1992 року «Про додаткові заходи щодо посилення боротьби із злочинністю та зміцнення правопорядку в Україні» № 150/92*рп // Голос України. — 1992. — № 186.
14. Сенін Р.І. Корупція як соціально-правова категорія оцінки рівня забезпечення правопорядку в державі / Р.І. Сенін // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». Випуск 18, 2012 р. — С.135.
15. Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одес. нац. юрид. Акад. — Одеса, 2000. — С. 11.
16. Чиновник и коррупция — близнецы-братья // Известия. — 1996. — 10 июля.
17. Herstage Foundation: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.heritage.org>

References:

1. Aristotel. Polityka / Per. z davnogr. ta peredm. O. Kysliuka. — K.: Osnovy, 2000. — 239 s.

2. Demskyi E. Pro deiaki pytannia protsedurnoho zabezpechennia zakhodiv zapobihannia y protydii koruptsii / E.Demskyi // Viche. — 2012. — № 4 — S. 11-14.
3. Zakon Ukrainy «Pro borotbu z koruptsiieiu» vid 5 zhovtnia 1995 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 1995. — № 34. — S. 266.
4. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Tsyvilnoi konventsii pro borotbu z koruptsiieiu»: Zakon Ukrainy vid 16.03.2005 r., № 2476-IV // Uriadovi kurier. — 2005. — 21 kvit.
5. Zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014-2017 roky // Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
6. Indeks koruptsii u 2017 rotsi [Elektronnyi resurs]// Rezhym dostpu: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>
7. Kazдым, А. А. Ystoryia korruptsiy [Tekst] / А. А. Kazдым. //Sledovatel. -2014. - № 10. - S. 38-43.
8. Kokhan H. Politychna koruptsiia yak naslidok konfliktu mizh derzhavoiu ta suspilstvom / H. Kokhan // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. — 2008. — Vyp. 42. — S. 175.
9. Kuzuvkov Yu.V. Istoriia koruptsii v Rosii. — M., 2010. — 745 s.
10. Kuzuvkov Yu.V. Myrovaia ystoryia koruptsiy. — M., 2010. — 787 s.
11. Melnyk M. I. Koruptsiia — koroziia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii): Monohrafiia. — K.: Yurydychna dumka, 2004. — 400 s.
12. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 26 sichnia 1993 roku «Pro stan vykonannia zakoniv i postanov Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan pravoporiadku i zakhody shchodo posylennia borotby iz zlochynnistiu» // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 1993. — № 11. — S. 87.
13. Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 28 veresnia 1992 roku «Pro dodatkovy zakhody shchodo posylennia borotby iz zlochynnistiu ta zmitsnennia pravoporiadku v Ukraini» № 150/92*rp // Holos Ukrainy. — 1992. — № 186.
14. Senin R.I. Koruptsiia yak sotsialno-pravova katehoriia otsinky rivnia zabezpechennia pravoporiadku v derzhavi / R.I. Senin // Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO». Vypusk 18, 2012 r. — S.135.
15. Tereshchuk O.V. Administratyvna vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Odes. nats. yuryd. Akad. — Odessa, 2000. — S. 11.
16. Chynovnyk y korruptsiia — blyznetsy-bratia // Yzvestyia. — 1996. — 10 yiulia.
17. Herstage Foundation:[Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.heritage.org>

УДК 656.086.13(15)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-434-450](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-434-450)

Репік Ігор Анатолійович помічник віце-президента, ГО «Еколого-медична академія «Наука, здоров'я, духовність», вул. Тарасівська, 6 – А., м. Київ, 01033, тел.: (044) 362-18-68, <https://orcid.org/0000-0001-7697-2701>

Бова Андрій Андрійович кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, Євгена Гуцала провулок 4 - А, м. Київ, 01011, тел.: (044) 254-95-21, <https://orcid.org/0000-0003-1588-0250>

ДТП З ПОСТРАЖДАЛИМИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ: МІСЯЧНІ, ЧАСОВІ ТА ТИЖНЕВІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні, зниження кількості ДТП, які призвели до загибелі та/або травмування, удосконалення підходів до аналізу аварійності є актуальним практичним та науковим завданням. Для виявлення місячних, добових та календарних особливостей у розподілі кількості ДТП з постраждалими використано статистичні відомості Департаменту патрульної поліції Національної поліції України за 2019–2021 роки.

За місяцями року простежені такі сезонні закономірності: січень-квітень – період низької аварійності; травень-червень – період зростання показників аварійності; липень-вересень – період високих показників аварійності; жовтень-грудень – період зниження аварійності. На періодичні коливання аварійності за місяцями можуть впливати зміна інтенсивності руху транспорту та дорожніх умов (стан проїжджої частини, зміна температури повітря, погодні умови, видимість тощо).

При аналізі скоєння ДТП з постраждалими за годинами доби виокремлені такі часові періоди: відносно мала кількість скоєння ДТП у нічні години з 0:00 нового дня до 5:00 ранку через низьку інтенсивність руху; швидке зростання кількості ДТП з 6:00 до 8:00, коли відбувається насичення автомобілями транспортної мережі; стабільно високі показники кількості ДТП у робочий час з 9:00 до 15:00 – години найбільшої активності в роботі системи «Людина – Автомобіль – Дорога – Середовище»; подальше наростання аварійності з 15-ї до 17-ї (18-ї) години; поступовий спад кількості аварій з 18:00 вечора

до 23:59 ночі – період відносно повільного зниження інтенсивності руху у зв'язку із закінченням робочого дня і переходу до відпочинку.

Зміна кількості ДТП з постраждалими за годинами протягом доби пов'язана з загальноприйнятим ритмом праці і відпочинку.

Навесні починається зростання аварійності у ранішні години та у другій половині дня. У березні–квітні спостерігається зростання кількості ДТП у другій половині дня. У травні збільшується кількість ДТП у діапазоні з 8-ї ранку до 20-ї години вечора. У липні–вересні у вказаному діапазоні продовжується зростання рівня аварійності. Часовий інтервал, в якому відбувається більша кількість аварій у липні–вересні, триває з 15 до 20 години. У серпні його тривалість є найдовшою – з 14 до 21 години.

Літній пік аварійності може формуватися як через більшу втому водіїв внаслідок довгого світлового дня та руху інтенсивними транспортними потоками, так і внаслідок впливу на людей магнітних бур, грозових фронтів і метеорних потоків, які часто спостерігаються влітку. Майже однакова загальна кількість ДТП та їхній розподіл за годинами доби спостерігається у вересні та жовтні. У листопаді та грудні піковий інтервал аварійності скорочується, і триває з 16-ї до 20-ї години, водночас пікові значення кількості ДТП о 17-й годині продовжують зростати, досягаючи максимальних значень.

Розподіл ДТП з постраждалими за днями тижня суттєво не відрізняється. За усередненими статистичними даними за 2019–2021 роки у понеділок відбувається 13,7% аварій, вівторок – 13,8%, середу – 14,0%, четвер – 13,8%, п'ятницю – 15,7%, суботу – 15,1%, неділю – 13,9%. Аварійність на дорогах за днями тижня може бути пов'язана з впливом на психофізіологічний стан людей тижневого ритму праці та відпочинку.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортні пригоди, розподіл дорожньо-транспортних пригод за місяцями, розподіл дорожньо-транспортних пригод за часом доби, розподіл дорожньо-транспортних пригод за днями тижня, піковий інтервал аварійності.

Repik Ihor Anatoliyovych assistant to the vice president of the NGO "Ecological and Medical Academy "Science, Health, Spirituality", Tarasivska St., 6 - A., Kyiv, 01033, tel.: (044) 362-18-68, <https://orcid.org/0000-0001-7697-2701>

Bova Andrii Andriyovych candidate of sociological sciences, senior researcher, head of the research department of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Evgena Hutsala lane, 4 - A, Kyiv, 01011, tel.: (044) 254-95-21, <https://orcid.org/0000-0003-1588-0250>

ROAD ACCIDENTS WITH VICTIMS ON MOTOR VEHICLES IN UKRAINE: MONTHLY, TEMPORARY AND WEEKLY SPECIFICITIES

Abstract. An urgent task is to reduce the number of road accidents, in particular, those that lead to the death and/or injury of road users. Statistical information of the Patrol Police Department of the National Police of Ukraine for the years 2019–2021 was used to identify monthly, daily, and calendar features in the distribution of the number of road accidents with victims.

According to the months of the year, the following seasonality was found: January-April - a period of low accidents; May-June – the period of increase in accident rates; July-September – a period of high accident rates; October-December is a period of reduced accidents. Changes in the intensity of traffic and road conditions (condition of the roadway, changes in air temperature, weather conditions, visibility, etc.) can affect periodic fluctuations in the accident rate by month.

When analyzing road accidents with victims by hours of the day, the following time periods are distinguished: a relatively small number of road accidents at night from 0:00 a.m. to 5:00 a.m. due to low traffic intensity; a rapid increase in the number of road accidents from 6:00 to 8:00, when the transport network is intensively saturated with cars; consistently high indicators of the number of road accidents during working hours from 9:00 a.m. to 3:00 p.m. - hours of intensive operation of the LADS system; further increase in emergency from 15 to 17 (18) hours; gradual decline in the number of accidents from 18:00 in the evening to 23:59 at night - a period of relatively slow decrease in traffic intensity in connection with the end of the working day and the transition to rest.

The change in the number of road accidents with victims by hours during the day is related to the generally accepted rhythm of work and rest.

In the spring, the number of accidents starts to increase in the morning hours and in the afternoon. In March–April, there is an increase in the number of road accidents in the afternoon. In May, the number of road accidents increases between 8 am and 8 pm. In July-September, the accident rate continues to grow in the specified range. The time interval in which the largest number of accidents occurs in July-September lasts from 3 to 8 p.m. In August, its duration is the longest from 14 to 21 hours.

The summer accident peak can be formed due to the greater fatigue of drivers due to long daylight hours and movement in intensive traffic flows, as well as due to the impact on them of magnetic storms, thunderstorm fronts and meteor showers, which are often observed in summer. Almost the same total number of road accidents and their distribution by hours of the day is observed in October and September. In November and December, the peak interval of road accidents shortens, and lasts from 4 to 7 p.m., while the peak values of road accidents at 5 p.m. continue to grow, reaching maximum values.

The distribution of road accidents with victims by day of the week does not differ significantly. According to average statistics for 2019–2021, 13.7% of accidents occur on Monday, 13.8% on Tuesday, 14.0% on Wednesday, 13.8% on Thursday, 15.7% on Friday, 15.7% on Saturday 15.1%, Sunday – 13.9%. Accidents on the roads by day of the week may be related to the influence of the weekly rhythm of work and rest on the psychophysiological state of people.

Keywords: traffic safety, traffic accidents, distribution of traffic accidents by month, distribution of traffic accidents by time of day, distribution of traffic accidents by days of the week, peak accident time

Постановка проблеми. Для України є вкрай актуальним зниження кількості ДТП, у яких є загиблі та/або травмовані особи і мінімізувати кількість таких випадків на дорозі. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 17 грудня 1993 року № 1053 «Про затвердження переліку статистичних показників порядку обліку і звітності з питань безпеки дорожнього руху» кількість дорожньо-транспортних пригод, а також число загиблих та поранених при цьому – за характером пригод, місцем і часом скоєння відноситься до показників аварійності та дорожньо-транспортного травматизму. Велика кількість ДТП з постраждалими вимагає пошуку нових підходів для розробки заходів з попередження загибелі та травматизму учасників дорожнього руху. Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 року № 1287, передбачено зниження рівня аварійності та ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод в країні. Забезпечення безпеки дорожнього руху в країні потребує удосконалення ведення обліку та аналізу даних про дорожньо-транспортні пригоди, моніторингу процесів, що негативно впливають на стан аварійності та їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження загальних принципів впливу часових та сезонних факторів на аварійність присвячені наукові роботи О. Беленчука, Т. Бондар, А. Вознюка, О. Гульчака, В. Єрсова, Р. Єфименка, Н. Поповича, Л. Нагребельної, О. Калинського, В. Каськова, Є. Міненка, О. Петрашенка, В. Поліщука, Л. Сопільника, О. Степанова, Т. Сумарука, Є. Шапенко та інших. Науковці вказують на необхідність розглядати стан аварійності як складне, комплексне явище, на яке впливають певні внутрішні і зовнішні процеси. У своїх роботах науковці застосовують терміни «ДТП» і «аварійність» як тотожні, тому ми даємо таке уточнення визначення терміну «аварійність». *Аварійність на автомобільному транспорті* – показники безпеки дорожнього руху у вигляді абсолютної кількості ДТП, кількості загиблих і поранених тощо за визначений проміжок часу.

Аналізуючи ДТП на автомобільних дорогах загального користування державного значення України за 2012-2020 роки, О. Петрашенко, Р. Єфіменко та Є. Міненко вказують, що чітко виражений річний максимум загальної кількості ДТП припадає на грудень, а максимальне значення ДТП із загиблими та/або травмованими – на серпень. Своєю чергою мінімальні показники аварійності для загальної кількості ДТП та для ДТП із загиблими та/або травмованими припадають відповідно на березень та лютий.

За коефіцієнтом місячної нерівномірності (сезонності), який являє собою відношення фактичної кількості ДТП в конкретний місяць до його середньомісячного значення, встановлено, що в період з травня по листопад середні показники сезонності для ДТП із загиблими та/або травмованими перевищують середньомісячний рівень ДТП [1, с. 174].

Вказані автори також зазначають, що зниження кількості ДТП спостерігається в зимово-весняний період. Починаючи з квітня, аварійність поступово зростає, досягаючи своїх максимумів у липні, серпні та грудні. Ця тенденція виглядає достатньо стійкою, оскільки з року в рік зміни значення коефіцієнтів сезонності є малими. Підвищення рівня аварійності в літній період обумовлений високою транспортною активністю. У значній частині населення починається сезон відпусток, активно тривають аграрні роботи тощо. З настанням осінньо-зимового періоду продовжується зростання аварійності, досягаючи річного максимуму у грудні. Це пояснюється погіршенням метеорологічних умов, до яких водіям доводиться пристосовуватись. У грудні кількість ДТП зростає переважно через велику кількість таких погодних явищ, як снігопади, ожеледиця, а також найкоротшу тривалість світлового дня. Подальший помітний спад кількості аварій у перший місяць року зумовлений тривалими святами, у ході яких значна частина населення не користується транспортними засобами [1, с. 169–176].

За результатами аналізу статистичних даних встановлено, що на території України у 2018-2020 роки основні показники аварійності мали такі сезонні закономірності: поступове зниження у січні-березні, підйом у квітні-червні, максимум – у липні-вересні, деяке зниження у жовтні-грудні. Карантинні обмеження у 2020 році через спалах коронавірусної інфекції спричинили зниження економічної активності та, зокрема, інтенсивності пасажирських і вантажних перевезень, вплинули на зменшення показників аварійності в березні – травні 2020 року на 18,9% у порівнянні з аналогічним періодом 2019 року [2, с. 18-20].

Грунтуючись на статистичних відомостях щодо кількості скоєних ДТП у Львівській області у 1993-1995 роках, Л. Сопільник виявив кореляційний зв'язок між дорожньою аварійністю та змінами сонячної активності та інтенсивністю геомагнітного поля Землі. Ризик виникнення ДТП підвищувався при

проходженні магнітних бур: «Спостерігається тенденція до зменшення значення функції із зростанням відстані між часовими перерізами, а локальні екстремуми мають період близький до 25-28 днів. Тобто підтверджується висновок про наявність не випадкової періодичної складової напруженості геомагнітного поля з періодом близьким до 26 днів» [3, с. 10-11, с. 13].

У подальших роботах Л. Сопільник, Т. Сумарук та О. Калинський досліджували розподіл кількості ДТП за днями тижня та часом доби у Львівській області за 1999 – перше півріччя 2002 року. Вони підтвердили факт впливу геомагнітних збурень на ДТП та провели розрахунки коефіцієнтів кореляцій між ритмами сонячної активності, інтенсивністю геомагнітного поля та параметрами, що характеризують ситуацію на автомобільних дорогах [4 с. 21-26]. Ними виявлено зв'язок кількісних показників аварійності на автошляхах Львівської області та геомагнітної активності. Зокрема, у 1998 році 71% ДТП з постраждалими зафіксовано у дні магнітних бур, 1999 – 79%, 2000 – 73% [5, с. 87–91].

І. Репік здійснив аналіз розподілу щоденних показників аварійності протягом 243 днів поспіль 2003 року вже у масштабах всієї країни. Встановлено зв'язок між зміною показниками аварійності та певними астрономічними явищами. Сплески ДТП з постраждалими протягом року припадали більшою мірою на дні нового Місяця – 0,33, першої чверті і повного Місяця – 0,25, останньої чверті – 0,13, а також знаходження Місяця в перигеї (0,50) або апогеї (0,33) [6, с. 18-20].

На думку О. Степанова, переважна більшість випадків ДТП пов'язана з людським фактором, зокрема, впливом зовнішнього середовища (погодні умови, освітленість, вологість, температура та ін.) на психофізіологічний стан водія. Виявлено, що в перші дні після появи плям на Сонці кількість ДТП зростає приблизно в чотири рази у порівнянні з періодами, коли плям було мало. Кількість ДТП збільшується під час сонячних та магнітних бур. На «метеолабільних» людей з підвищеною чутливістю організму до зміни клімату і погоди діє ціла низка космічних факторів, які пов'язані з процесами в магнітосфері [7, с. 73-78].

За результатами проведеного аналізу руху автомобілів при різних швидкостях руху (50 км/год та 90 км/год) на контрольній ділянці автодороги «М-03 Київ-Харків-Довжанський» О. Степанов виявив більший негативний вплив геопатогенних зон на водіїв за більшої швидкості руху [8, с. 126-131]. Як Л. Сопільник, так і О. Степанов у своїх роботах вказують на великий ризик проходження автомобілями ділянок геопатогенних зон на високій швидкості.

З аналізу окремих наукових джерел можна зробити такі узагальнення. Зростання кількості ДТП відбувається у літні місяці, а зменшення – у січні-лютому. Рівень аварійності може залежати від тривалості світлового дня, видимості на дорогах, інтенсивності руху, психофізіологічного стану водіїв

та/або пішоходів, стану дорожнього покриття в зимовий і перехідні періоди тощо. Крім цього, зростання кількості ДТП у другій половині літа і на початку осені пояснюється впливом на учасників дорожнього руху періодичних астрономічних явищ, що відбуваються у вказаний період.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження місячних (за місяцями року), часових (часами доби) та календарних (днями тижня) відмінностей у рівні аварійності. Аналіз ґрунтується на статистичних відомостях Департаменту патрульної поліції Національної поліції України за 2019–2021 роки щодо ДТП з постраждалими. Необхідно зазначити, що відповідно до змін, які внесені наказом Національної поліції України від 09.03.2021 № 191, показник скоєння ДТП за годинами доби вилучений з форми статистичної звітності про дорожньо-транспортні пригоди і тому не представлений в цьому матеріалі.

Виклад основного матеріалу. Водій, як учасник дорожнього руху є головною ланкою надійності функціонування системи «Людина – Автомобіль – Дорога – Середовище» (ЛАДС). У цій взаємопов'язаній системі першочергове значення набуває так званий «людський фактор», під яким розуміється сукупність фізичних і психічних властивостей людини, а також можливість прийняття нею помилкових рішень.

Людина – водій чи пішохід та й інші учасники дорожнього руху знаходяться в умовах постійного впливу факторів навколишнього середовища, які впливають на психофізіологічний стан, від якого залежить вибір тих або інших рішень в конкретній дорожній ситуації.

У 2021 році в країні було скоєно 24521 випадків ДТП, які призвели до загибелі та/або травмування учасників дорожнього руху. Основні причини ДТП за участі водіїв були такі: порушення правил маневрування – 20,5% усіх випадків; перевищення безпечної швидкості – 38,6%; недотримання дистанції – 5,9%; порушення правил проїзду перехрестя – 8,6%; керування транспортним засобом у стані сп'яніння – 3,4%; порушення правил проїзду пішохідних переходів – 7,6%.

Основними причинами ДТП за участю пішоходів у 2021 році були: перехід пішоходів у невстановленому місці – 3,6% та неочікуваний вихід на проїзну частину – 1,7% від усіх випадків ДТП з постраждалими. Як такі, що мають техногенну причину виникнення аварій, можна виокремити лише порушення правил утримання автодоріг та вулиць (0,06% ДТП) і керування несправним транспортним засобом (0,24% ДТП). Отже, основними причинами дорожніх пригод були дії або бездіяльність учасників дорожнього руху, а не стан доріг або ж технічна несправність автомобіля.

На рисунку 1 представлений розподіл ДТП з постраждалими за місяцями року. У зміні рівня аварійності треба виокремити таку сезонність: січень-квітень, що характеризується низьким рівнем аварійності; травень-червень – період

зростання показників аварійності; липень-вересень – період високих показників аварійності; жовтень-грудень – період зниження аварійності.

Нерівномірний розподіл ДТП з постраждалими за місяцями року зумовлений інтенсивністю руху транспорту та дорожніх умов. Відносно низький рівень кількості ДТП у січні, лютому, березні може відбуватися через малу експлуатацію автомобілів індивідуальними власниками, які взимку менше використовують свої транспортні засоби і схильні тримати їх у паркінгах, гаражах чи на відкритих стоянках.

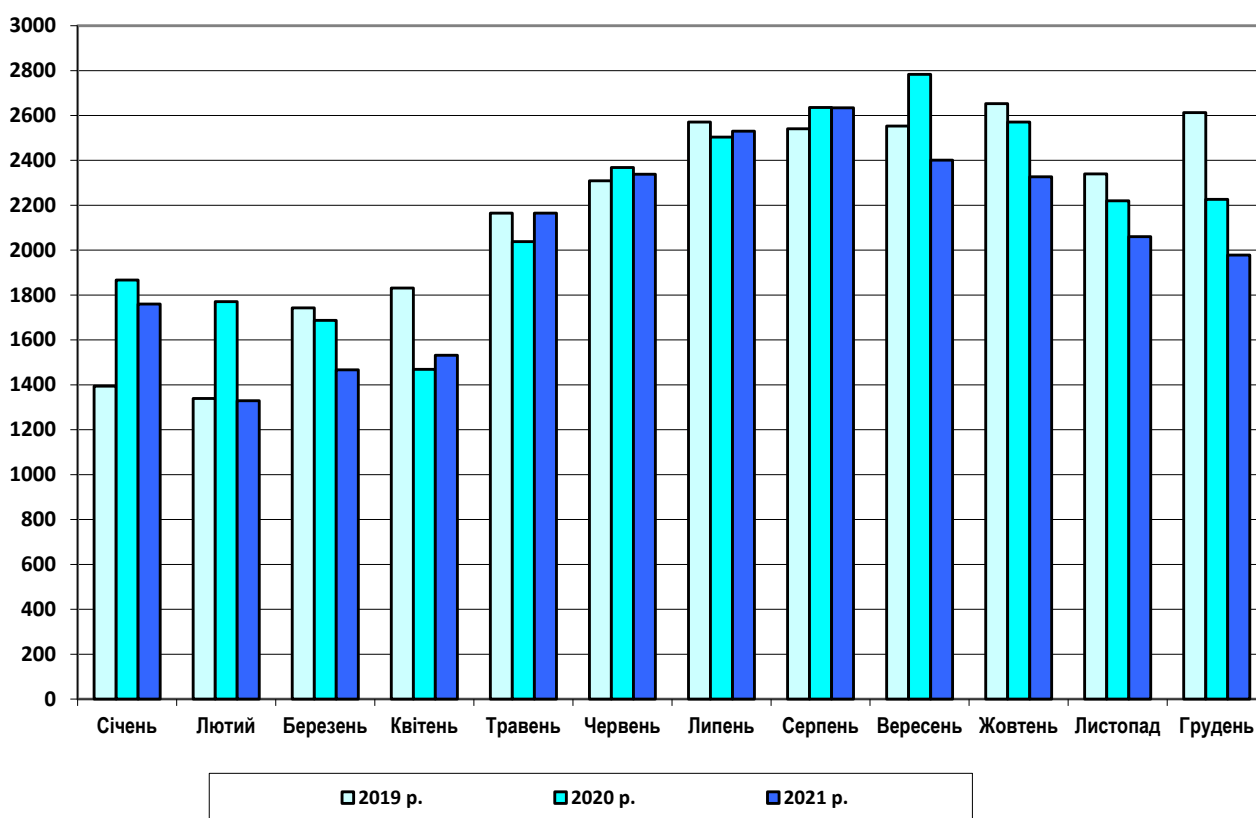

Рис. 1. Розподіл ДТП з постраждалими по місяцях року у 2019–2021 роки.

Навесні при переході середньодобової температури через 0°C та з початком літнього періоду виникають більш сприятливі умови для дорожнього руху – покращуються дорожні умови, збільшується тривалість світлої частини дня тощо. Влиття в транспортні потоки автомобілів, які взимку не експлуатувалися і знаходилися на зберіганні, збільшує напруженість руху, а відтак кількість ДТП з постраждалими.

З квітня до жовтня в Україні встановлюється стійка тепла погода. Водії стають більше користуватися автотранспортом, а стан доріг покращується.

Влітку – з червня по серпень – починається «синдром літньої аварійності», яка здебільшого пояснюють тим, що багато водіїв під час відпусток

використовують власний автотранспорт для прибуття до місць відпочинку. Деяка частина водіїв намагається дістатися на місце незважаючи на перевтому, що підвищує аварійність.

На нашу думку, на формування максимумів аварійності в липні–вересні, крім великої інтенсивності руху, свій негативний вплив, ймовірно, здійснює фізичне виснаження водіїв через подовжену тривалість світлової частини доби, і як наслідок зниження часу реакції на негативні зміни дорожньої ситуації.

Велика кількість ДТП спостерігається наприкінці осені та на початку зими. У цей період йдуть тривалі дощі та сніг, що призводить до зниження коефіцієнта зчеплення дорожнього покриття внаслідок його зволоження. При високих швидкостях може виникати ефект аквапланування. Більше зниження коефіцієнту зчеплення відбувається через перші приморозки на дорозі вже у жовтні та у листопаді – грудні через укочений перший сніг та ожеледицю. Навіть незначне зниження коефіцієнта зчеплення відчутно збільшує гальмову дистанцію та знижує керованість транспортних засобів, що в аварійній ситуації призводить до ДТП.

У період осінь–зима (перехід середньодобової температури через 0°C) водіям, які продовжують експлуатувати транспортні засоби потрібен деякий термін щоби призвичаїтись до змін у динаміці керованості транспортних засобів на слизькому покритті, що за несприятливих ситуацій призводить до ДТП.

Ймовірно, зимове зниження температури та тривалості світлового дня також погіршує психологічне самопочуття і пішоходів. Бажання швидше добратися до теплих приміщень спонукає їх до порушення Правил дорожнього руху – ігнорування сигналів регулювання дорожнім рухом, перехід дороги поза пішохідним переходом або вихід на смугу руху близько до автомобіля, що швидко наближається. За низького коефіцієнта зчеплення покриття і в умовах недостатньої видимості такі необдумані дії пішохода можуть закінчитися для нього трагічно.

Помітне скорочення тривалості світлової частини доби восени та взимку разом з похмурою погодою у присмерках погіршує видимість у напрямку руху і створює дефіцит часу на вибір маневру водієм у разі виникнення перешкоди або небезпеки для руху. Спад кількості ДТП вказує на те, що відбувається зменшення часу експлуатації володільцями власних автомобілів та перехід на більш тривале утримання автомобілів на стоянках і в гаражах у зв'язку з несприятливими погодними умовами та станом проїжджої частини.

Як видно з рисунку 1, у 2020 році порівняно з аналогічним періодом 2019 року введення карантинних обмежень вплинуло на зниження ДТП з постраждалими у березні, квітні та червні. У листопаді 2021 року через запроваджений локдаун також відбулося зменшення аварійності.

Тенденції розподілу ДТП з постраждалими за годинами доби у 2019-2020 роки суттєво не відрізняються між собою (рисунок 2). Зміна кількості ДТП з постраждалими за годинами протягом доби пов'язана з загальноприйнятим ритмом

праці і відпочинку. З огляду на показники аварійності можна виокремити такі часові періоди: відносно мала кількість скоєння ДТП у нічні часи з 0:00 нового дня до 5:00 ранку через низьку інтенсивність руху (1-й період); швидке зростання кількості ДТП з 6:00 до 8:00, коли відбувається інтенсивне насичення автомобілями транспортної мережі (2-й період); стабільно високі показники кількості ДТП у робочий час з 9:00 до 15:00 – години інтенсивної роботи системи ЛАДС (3-й період); подальше наростання аварійності з 15-ї до 17-ї (18-ї) години (4-й період); поступовий спад кількості аварій з 18:00 вечора до 23:59 ночі – період відносно повільного зниження інтенсивності руху у зв'язку із закінченням робочого дня і переходу до відпочинку (5-й період).

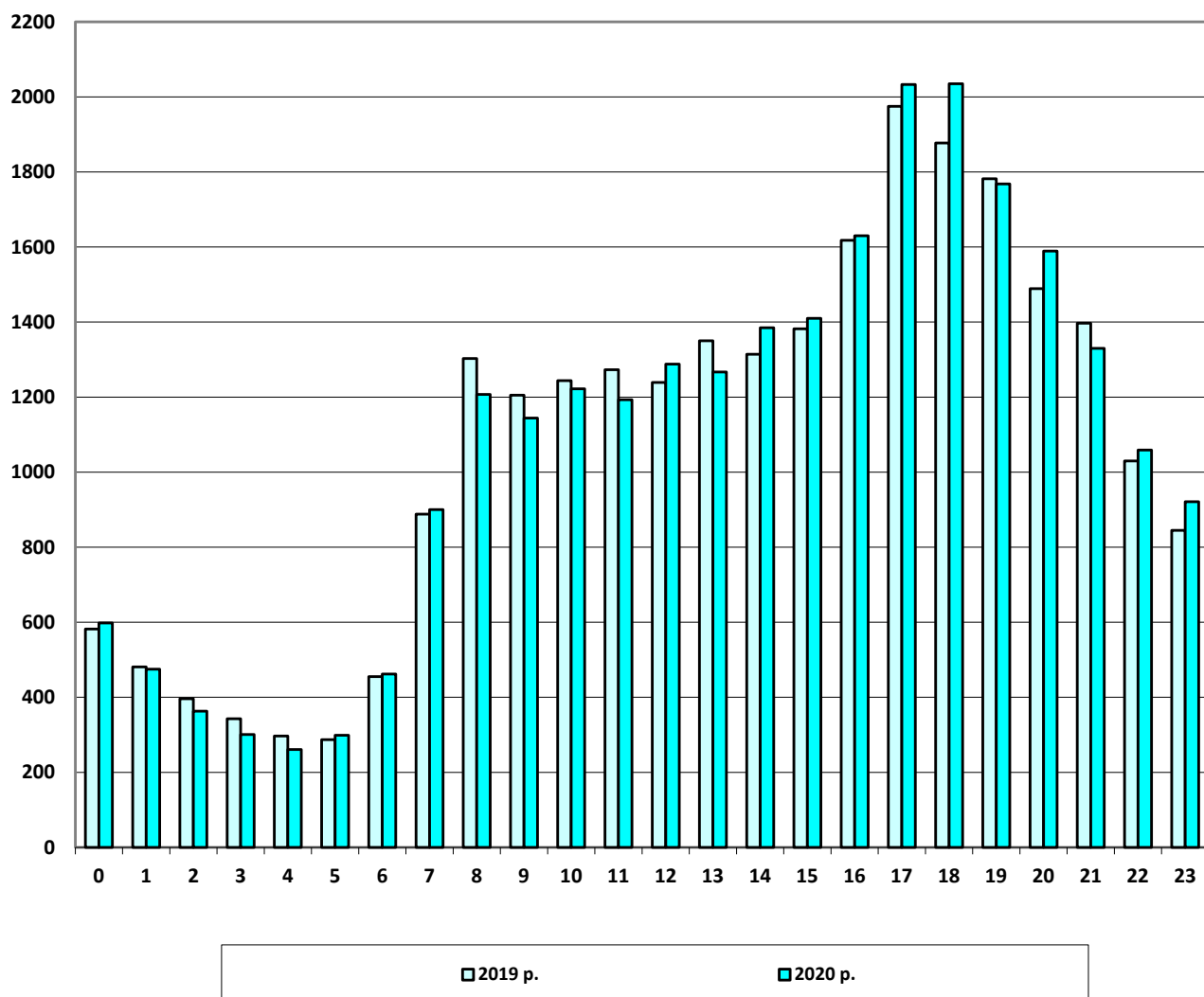

Рис. 2. Розподіл ДТП з постраждалими за годинами доби у 2019 та 2020 роки.

На рисунку 2 видно, що протягом 1-го періоду, коли більшість людей відпочиває, а відповідно інтенсивність руху є низькою, зафіксована мала добова кількість ДТП, яка поступово знижується (з 0:00 до 5:00 години).

Протягом 2-го періоду, у вранішні години, кількість ДТП з постраждалими стрімко зростає у порівнянні з 6:00 до 7:00 вдвічі, і втричі з 6:00 до 8:00. У вказаний період на 8:00 годину ранку припадає перший локальний (вранішній) пік кількості ДТП з постраждалими. Більшість людей вранці знаходяться у дорозі на роботу. Основна маса підприємств, установ, організацій розпочинають свою роботу у проміжку з 8-ї до 9-ї години, а люди обирають місце роботи, насамперед, таким чином, щоб транспортна доступність не перевищувала однієї години.

3-й період характеризується відносною стабільністю кількістю ДТП (в середньому 4,8% випадків щогодини) і незначним поступовим зростанням. 3-й період аварійності – період повноцінного робочого часу як для всіх сфер економіки, так і для роботи транспорту, що обслуговує виробничу діяльність. У цей період насичення транспорту на вулицях і дорогах максимальна.

Протягом 4-го періоду з 15-ї до 18-ї години кількість ДТП знову починає стрімко зростати, це може відбуватися через високу інтенсивність руху в кінці робочого дня і накопичену втому у водіїв. За усередненими за 2019–2020 рік статистичними відомостями на робочі години дня з 9-ї до 18-ї години припадало 53,0% ДТП з постраждалими. Отже, більша частина ДТП відбувається у денні годин доби, за достатньої природної освітленості і відносно високої працездатності водіїв. Проте, у цей період спостерігається найвища завантаженість вулиць, що призводить до виникнення конфліктних ситуацій на дорогах. Водночас можна бачити, що у 2020 як і 2019 роки 17-та і 18-та години є часом найвищого піку, найбільшої добової кількості ДТП. На нашу думку, приблизно з 15-ї години у водіїв починає розвиватися стомлюваність, яку вони не відчують і починають здійснюють більше ризикових маневрів на дорозі, що призводить до аварійних ситуацій і скоєння ДТП. На кінець робочого дня, коли учасники дорожнього руху більш стомлені, реєструється найбільша кількість ДТП, на часовий проміжок 17-19 годин припадає 21,4% добової кількості ДТП.

Для 5-го періоду добової аварійності характерним є поступовий спад кількості ДТП з постраждалими з 18:00 вечора до 23:59 ночі – період відносно повільного зниження інтенсивності руху у зв'язку із закінченням робочого дня і переходу до відпочинку. Поступове зниження інтенсивності руху пов'язане з різним часом закінчення роботи підприємств, установ, організацій у проміжок часу з 17:00 до 18:00 і з тим, що люди не відразу поспішають додому, а використовують цей час на вирішення побутових проблем або на відпочинок поза своєю оселею.

По закінченню робочого дня, приблизно після 19:00 години, інтенсивність руху має спадати до мінімальних значень, а так само повинна суттєво знижуватися і кількість ДТП у цей час. Проте, кількість ДТП до 21:00 ще досить значна, і яка за своїми значеннями близька до показників аварійності робочого часу, коли інтенсивність руху транспорту максимальна.

Починаючи з 19:00 по закінченню робочого дня інтенсивність руху має спадати до мінімальних значень, а так само різко повинна знижуватися і кількість ДТП у цей час включно до 21:00, проте кількість ДТП ще досить значна, яка за

своїми значеннями близька до показників аварійності робочого часу з 9:00 до 18:00, коли інтенсивність руху транспорту максимальна.

У період з 9:00 до 18:00 в середньому щогодини відбувається 5,3% добової кількості ДТП, а з 19:00 до 21:00 цей показник зростає до 6,0% (рисунок 2).

У таблиці 1 представлено усереднений за 2019 та 2020 роки розподіл ДТП з постраждалими за місяцями та годинами (значення заокруглені до цілих). Часові періоди, які включають кількість ДТП в інтервалі 113–278, віднесено до пікових інтервалів аварійності (34,7% усіх спостережень ряду, впорядкованого за зростанням).

Піковий інтервал аварійності у січні припадає на період 17-19 години (загальна тривалість складала три години), у лютому – на 17-19 годину (три години), у березні – на 18-19 годину (дві години), у квітні – перший пік припадає на 17 та другий на 21 годину (два піка по одній годині), у травні – на 14-19 годину (один пік тривалістю шість годин) та 21 годину (другий пік тривалістю одна година), у червні – на 9-21 годину (тринадцять годин) у липні – на 8-22 годину (п'ятнадцять годин), у серпні – на 8-21 годину (чотирнадцять годин), у вересні – на 8-22 годину (п'ятнадцять годин), у жовтні – на 10-21 годину (дві години), у листопаді – на 15-20 годину (шість годин), у грудні – на 8, 10 та 16-20 годину (два піка вранці по одній годині і третій пік у другій половині дня тривалістю п'ять годин).

Таблиця 1.

Розподіл ДТП з постраждалими за годинами доби та місяцями 2019 року

	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
0	32	30	33	38	59	61	67	65	59	48	47	54
1	35	26	26	35	43	47	53	54	47	40	36	40
2	22	25	29	26	33	37	44	44	28	32	22	40
3	21	17	19	20	30	31	41	39	32	32	17	25
4	16	21	16	17	25	30	36	30	29	17	20	24
5	19	24	18	21	24	23	36	23	27	32	23	27
6	39	32	30	29	27	37	45	49	37	55	41	42
7	64	61	51	46	62	74	81	84	98	88	83	104
8	84	81	83	79	100	107	122	116	152	121	101	113
9	70	78	69	70	96	113	124	122	130	108	102	97
10	91	76	77	69	100	129	115	118	129	118	98	116
11	75	72	77	79	97	122	133	133	126	122	98	103
12	73	67	76	84	108	126	126	135	140	144	84	104
13	75	77	100	76	110	125	138	140	138	129	103	99
14	77	79	102	101	113	125	120	155	139	135	102	104
15	81	72	86	98	128	125	142	148	148	156	115	100
16	83	74	111	98	144	129	142	147	170	163	167	198
17	167	113	110	114	136	145	158	169	169	176	272	278
18	146	154	143	98	129	163	167	165	159	197	223	217
19	121	114	152	92	124	128	158	158	177	230	170	154
20	80	96	111	111	108	135	134	152	197	160	125	133
21	67	81	91	114	127	124	125	161	136	128	103	110
22	48	52	62	88	100	108	130	98	118	101	70	74
23	50	40	49	53	86	100	107	92	88	86	65	69

Більш безпечним періодом за кількістю ДТП з постраждалими у всіх місяцях року є нічні години з 0:00 до 6:00 ранку. З 7:00 до 8:00 спостерігається зростання кількості ДТП.

У січні, лютому та березні найбільше ДТП фіксувалося у період 17-19 годин. З потеплінням, починаючи з квітня, вказаний вечірній пік аварійності розширює свої межі, тобто раніше починається і пізніше закінчується. Саме у травні у порівнянні з квітнем помітно збільшується кількість ДТП протягом 3-го і 4-го періоду добової аварійності. Рівень аварійності у червні вирізняється тим, що у цьому місяці починає формуватися вечірній пік аварійності ближче до 18-ї години. У липні-вересні спостерігається значне зростання кількості ДТП у діапазоні з 8 до 20 години. Часовий інтервал, в якому відбувається більша кількість аварій в липні-вересні, триває 6 години – відповідно з 15 до 20 години. У серпні він найдовший (8 годин) – з 14 до 21 години.

У листопаді та грудні піковий інтервал аварійності скорочується до 5 годин і триває з 16 до 20 години. Водночас у цьому інтервалі пікові значення показників аварійності о 17-й годині продовжують зростати досягаючи у вказані місяці максимальних значень.

На рисунку 3 подано розподіл ДТП з постраждалими за днями тижня. Тижнева структура показника виявляє схожість. За усередненими статистичними даними за 2019–2021 роки у понеділок відбувається 13,7% аварій, вівторок – 13,8%, середу – 14,0%, четвер – 13,8%, п'ятницю – 15,7%, суботу – 15,1%, неділю – 13,9%.

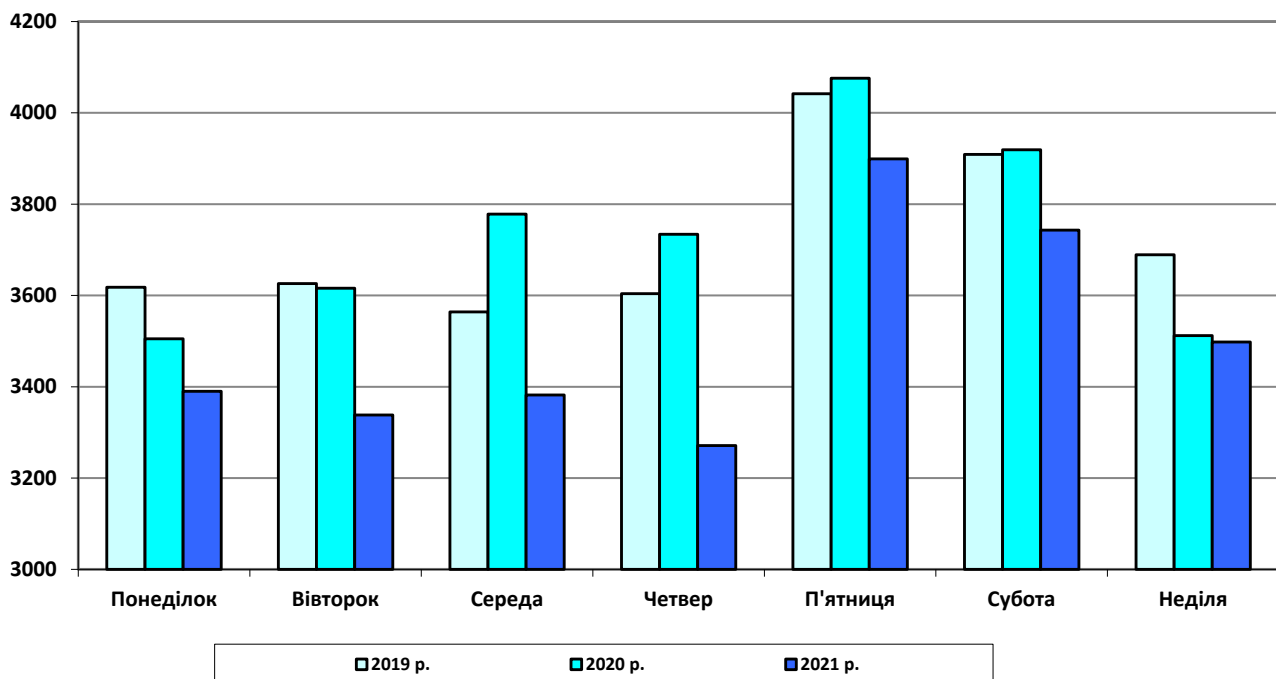

Рис. 3. Розподіл ДТП з постраждалими за днями тижня у 2019 – 2021 роки.

Аварійність на дорогах за днями тижня може бути пов'язана з психофізіологічними процесами людини, що обумовлюються тижневим ритмом праці і відпочинку. У неділю зменшується активність учасників дорожнього руху. З понеділка по четвер рівень ДТП має невеликі коливання. У п'ятницю та суботу фіксується найбільша кількість ДТП з постраждалими, що може вказувати на перевтому учасників дорожнього руху на кінець тижня, коли водії не приділяють достатнього часу на відпочинок у вечірні і нічні години після робочого дня.

Висновки. В результаті проведеного аналізу виявлено низку закономірностей в розподілі ДТП з постраждалими за місяцями, часовими та календарними періодами, що виникають через «людський фактор» учасників дорожнього руху, на який має вплив як соціально-економічні ритми (коливання інтенсивності дорожнього руху), а також синхронізація соціальної життєдіяльності, так і низка природно-кліматичних сезонних змін.

Восени найбільше ДТП на дорогах відбувається за несприятливих погодних та дорожніх умов (недостатня видимість, туман, ожеледиця, мокре дорожнє покриття). Найменше аварій фіксується взимку (січень та лютий) через зниження експлуатації транспортних засобів з огляду на погодні умови, до того ж водії адаптуються до погіршення дорожніх умов. У січні додатково на зниження впливають тривалі свята. Натомість пішоходи саме взимку стають найчастіше жертвами ДТП.

Влітку (липень та серпень) кількість аварій значно зростає через те, що багато людей у цей період здійснюють далекі поїздки, їдуть у відпустку, і тому середній пробіг транспорту зростає. Крім того, чим більше водій відчуває себе у безпеці (наприклад, хороші дорожні умови), тим він менш уважний, що підвищує ризик аварії.

Виявлено такі закономірності розподілу кількості ДТП з постраждалими за годинами доби: протягом 0:00–5:00 годин – нічне зниження кількості ДТП, протягом 6:00–8:00 годин – вранішнє зростання кількості ДТП, протягом 9:00–15:00 – денна постійна кількість ДТП з незначними коливаннями показника, протягом періоду з 15-ї до 17-ї (18-ї) годин – вечірнє зростання кількості ДТП, протягом 18:00–23:59 годин вечірнє зниження ДТП. Часовий інтервал, у якому відбувається найбільша кількість ДТП з постраждалими, поступово розширюється з кінця весни – початку літа, а звужується – у листопаді–лютому.

За днями тижня більша кількість ДТП з постраждалими фіксується в п'ятницю та суботу, менша – у понеділок.

Сезонність коливань ДТП може вказувати на повторюваність з року в рік астрономічних, природно-кліматичних, соціальних та економічних явищ, які впливають на рух транспорту та перевтому учасників дорожнього руху.

На нашу думку, додатково на високий рівень літньої аварійності можуть впливати, окрім більшої втоми водіїв внаслідок довгого світлового дня, ще й швидка зміна та збурення магнітного поля Землі від грозових фронтів і метеорних потоків, які часто спостерігаються влітку. Метеолабільні водії у інтенсивних транспортних потоках не встигають адаптуватися до швидкої зміни дорожньої ситуації та не завжди можуть адекватно діяти відповідно до умов руху.

Зменшити інтенсивність руху на дорогах, що впливає на ранішні і вечірні піки ДТП, можна шляхом незначного зсунення часу початку роботи підприємств, установ, організацій, розосередивши тим самим початок виходу (виїзду) людей на роботу. Вивчення впливу часових складових на психологічний стан і психофізіологічні характеристики людини, як невід'ємної частини системи ЛАДС, в подальшому дозволить оптимізувати середовище автомобільного транспорту та зменшити ризики, спричинених людським фактором.

У періоди найвищої аварійності необхідно посилити контроль за виконанням водіями Правил дорожнього руху, в першу чергу дотриманням швидкісного режиму руху та виконанням маневрів за високої інтенсивності руху.

З метою зниження кількості ДТП з постраждалими необхідно вести широку роз'яснювальну роботу серед учасників дорожнього руху про часові закономірності їх виникнення, про шкідливість нехтування щоденного і щотижневого відпочинку.

Література:

1. Петрашенко О.П., Єфименко Р. В., Міненко Є. В. Аналіз сезонних змін аварійності на автомобільних дорогах державного значення та їх вплив на статистику ДТП. *Збірник наукових праць «Дороги і мости»*. – 2021. випуск 24. – С. 179–186.
2. Репік І.А., Бова А.А. Сезонні закономірності дорожньо-транспортних пригод із постраждалими в Україні у 2018–2020 роки // *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 року)*. Київ, ДНДІ МВС України. – 2021. – С. 58– 62.
3. Сопільник Л.І. Вимірювання параметрів електромагнітних полів на автомобільних шляхах та аналіз їх впливу на дорожньо-транспортні пригоди : авторе. дис. ... канд. техн. наук : 05.01.05 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 1997. 20 с.
4. Калинський О. О. Сопільник Л.І. Прогнозування розподілу кількості дорожньо-транспортних пригод за днями тижня з урахуванням інтенсивності геомагнітного поля (ІГМП) та часу доби // *Безпека дорожнього руху України. Науково-технічний вісник*. № 3-4 (16). – 2003. – С. 21–26.
5. Сопільник Л.І., Сумарук Т. П. Статистичні закономірності змін з часом аварійності на дорогах та геомагнітної активності // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – 2002. – № 445 : Автоматика, вимірювання та керування. – С. 87–91.
6. Репік І.А. Оцінка впливу деяких соціальних факторів та астрономічних явищ на рівень аварійності в Україні у січні – серпні 2003 року // *Безпека дорожнього руху України. Науково-технічний вісник*. № 3-4 (16). – 2003. – С. 18–20.

7. Степанов О.В. Концепція безпеки автомобільних транспортних засобів у транспортному процесі з урахуванням закономірностей впливу фактора людини : дис. ... д-ра техн. наук : 05.22.01(27) / Харківський національний автомобільно-дорожній університет Міністерства освіти і науки України. Харків, 2019. 477 с.

8. Степанов О.В. Психофізіологічний стан водія у аномальних зонах дорожнього руху // *Сборник тезисов научных трудов. V международная научная конференция : «Научные исследования: парадигма инновационного развития», (Прага, Чехия, «28» декабря 2020 года) / ГО «Международный научный центр развития науки и технологий», Прага, Чехия, Издательский Дом «Интернаука». – 2020. С. 126–131.*

References:

1. Petrashenko, O.P., Yefymenko, R.V., Minenko, Ye.V. (2021). Analiz sezonnykh zmin avariynosti na avtomobil'nykh dorozhakh derzhavnoho znachennya ta yikh vplyv na statystyku DTP [Analysis of seasonal changes in accident rates on national highways and their impact on traffic accident statistics]. *Zbirnyk naukovykh prats' «Dorohy i mosty» – Collection of scientific works "Roads and bridges"*, 24, 179–186 [in Ukrainian].

2. Repik, I.A., & Bova, A.A. (2021). Sezonnii zakonirnosti dorozhn'o-transportnykh pryhod iz postrazhdalymy v Ukraini u 2018–2020 roky [Seasonal patterns of traffic accidents with victims in Ukraine in 2018–2020]. *Proceedings from MHM. Rozvytok nauky i tekhniky: problemy ta perspektyvy : zbirnyk tez Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi internet-konferentsiyi z nahody vidznachennya Dnya nauky-2021 v Ukraini (m. Kyiv, 20 travnya 2021 roku) – Development of science and technology: problems and prospects: a collection of theses of the International Scientific and Practical Internet Conference on the occasion of the Science Day-2021 in Ukraine (Kyiv, 20 May 2021).* (pp. 58– 62). Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].

3. Sopil'nyk, L.I. (1997). Vymiryuvannya parametriv elektromahnitnykh poliv na avtomobil'nykh shlyakhakh ta analiz yikh vplyvu na dorozhn'o-transportni pryhody [Measurement of parameters of electromagnetic fields on highways and analysis of their impact on traffic accidents]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv: Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

4. Kalyns'kyi, O.O. & Sopil'nyk, L.I. (2003). Prohnozuvannya rozpodilu kil'kosti dorozhn'o-transportnykh pryhod za dnyamy tyzhnya z urakhuvannyam intensyvnosti heomahnitnoho polya (IHMP) ta chasu doby [Forecasting the distribution of the number of traffic accidents by day of the week taking into account the intensity of the geomagnetic field (GEF) and the time of day]. *Bezpeka dorozhn'oho rukhu Ukrainy. Naukovo-tekhnichnyy visnyk – Traffic Safety of Ukraine. Scientific and technical bulletin.* 3-4 (16). 21–26. Kyiv, DNDTs BDR MVS Ukrainy [in Ukrainian].

5. Sopil'nyk, L.I., & Sumaruk, T.P. (2002). Statystychni zakonirnosti zmin z chasom avariynosti na dorozhakh ta heomahnitnoyi aktyvnosti [Statistical regularities of changes over time in road accidents and geomagnetic activity]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika». Avtomatyka, vymiryuvannya ta keruvannya. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Automation, measurement and control,* 445, 87–91 [in Ukrainian].

6. Repik, I.A. (2003). Otsinka vplyvu deyakykh sotsial'nykh faktoriv ta astronomichnykh yavlyshch na riven' avariynosti v Ukraini u sichni – serpni 2003 roku [Assessment of the influence of some social factors and astronomical phenomena on the level of accidents in Ukraine in January - August 2003]. *Bezpeka dorozhn'oho rukhu Ukrainy. Naukovo-tekhnichnyy visnyk – Road safety of Ukraine. Scientific and technical bulletin,* 3-4 (16), 18–20 [in Ukrainian].

7. Stepanov, O.V. (2019). Kontseptsiya bezpeky avtomobil'nykh transportnykh zasobiv u transportnomu protsesi z urakhuvannyam zakonirnostey vplyvu faktora lyudyny [The concept of safety of motor vehicles in the transport process taking into account the regularities of the influence of the human factor]. *Doctor's thesis.* Kharkiv: Kharkiv National Automobile and Road University of the Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian].

8. Stepanov, O.V. (2020). Psykhofiziologichnyy stan vodiya u anomal'nykh zonakh dorozhn'oho rukhu [Psychophysiological state of the driver in abnormal traffic zones]. Proceedings from МНМ. *V mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya: «Nauchnye yssledovaniya: paradyhna ynnovatsyonnoho razvytyya», (Praha, Chekhyya, «28» dekabrya 2020 hoda) / HO «Mezhdunarodnyy nauchnyy tsentr razvytyya nauky y tekhnolohyy» – The Five International Scientific Conference: "Scientific Research: Paradigm of Innovative Development", (Prague, Czech Republic, December 28, 2020) / NGO "International Scientific Center for the Development of Science and Technology". (pp.126–131). Prague, Izdatel'skiy Dom «Internauka» [in Ukrainian].*

УДК: 342.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-451-458](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-451-458)

Сопілко Ірина Миколаївна доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-9594-9280>

Романенко Євген Олександрович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРОЦЕДУРУ СПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ (ССТР)

Анотація. У публікації аналізується змісту Конвенції про процедуру спільного транзиту (Convention on Common Transit Procedure – ССТР), що основою для переміщення товарів та послуг. Відмічено, що особливістю режиму спільного транзиту є обов'язкове гарантування та пломбування усіх переміщень. Наразі в Україні при транзиті фінансові гарантії є обов'язковими лише для близько 30% товарів, але з часом стануть обов'язковими для всіх видів товарів. Пломби накладатимуться на увесь транспорт; вони матимуть захисну функцію і будуть визнаватися в ЄС. Це підвищить безпеку перевезень.

Трейдери зможуть застосовувати не лише індивідуальну, але й загальну фінансову гарантію.

Конвенція передбачає застосування низки спеціальних транзитних спрощень, як-от: застосування загальної фінансової гарантії, у тому числі із зменшенням розміру забезпечення базової суми аж до 100% (тобто звільнення від гарантії); самостійне накладання пломб на вантажі; можливість відправлення або отримання товарів без їх пред'явлення митниці ("авторизований вантажовідправник", "авторизований вантажоодержувач"). Трейдери мають можливість отримати дозволи на застосування декількох спрощень одночасно.

Зазначено, що Україна вже завершує проходження тестування NCTS на відповідність положенням Конвенції про процедуру спільного транзиту. До кінця 2022 року Україна має успішно пройти Оціночну місію та приєднатися до Конвенції про процедуру спільного транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарам.

Станом травень 2022 р. на Україні зареєстровано >1100 компаній для можливості подачі декларацій Т1UA, оформлено >3400 декларацій Т1UA та надано статус фінансового гаранта 9 фінансовим установам. 18 березня 2021р. – надано першу авторизацію АЕО, 16 травня 2022 – надано перший дозвіл на застосування спрощення в рамках NCTS.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, Конвенція про процедуру спільного транзиту, переміщення товарів та послуг, Нова комп'ютеризована транзитна система, Конвенція про спрощення формальностей у торгівлі товарам.

Sopilko Iryna Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Distinguished Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law, National Aviation University, Lyubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-9594-9280>

Romanenko Yevgen Oleksandrovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-Rector, National Aviation University, Lyubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

FEATURES OF THE CONVENTION ON THE COMMON TRANSIT PROCEDURE (CCTP)

Abstract. The publication analyzes the content of the Convention on Common Transit Procedure (CCTP), which is the basis for the movement of goods and services. It was noted that a feature of the joint transit regime is the mandatory guarantee and sealing of all movements. Currently, in Ukraine, financial guarantees during transit are mandatory for only about 30% of goods, but over time they will become mandatory for all types of goods. Seals will be applied to all transport; they will have a protective function and will be recognized in the EU. This will increase the safety of transportation.

Traders will be able to apply not only an individual, but also a general financial guarantee.

The Convention provides for the application of a number of special transit simplifications, such as: the application of a general financial guarantee, including with a reduction in the size of the basic amount security up to 100% (ie, exemption from the guarantee); self-imposing seals on cargo; the possibility of sending or receiving goods without presenting them to customs ("authorized consignor", "authorized consignee"). Traders have the opportunity to obtain permits for the application of several simplifications at the same time.

It is noted that Ukraine is already completing NCTS testing for compliance with the provisions of the Convention on the Joint Transit Procedure. By the end of 2022, Ukraine must successfully pass the Assessment Mission and join the Convention on the Common Transit Procedure and the Convention on the Simplification of Formalities in Trade in Goods.

As of May 2022, >1,100 companies were registered in Ukraine for the possibility of submitting T1UA declarations, >3,400 T1UA declarations were issued, and the status of financial guarantor was granted to 9 financial institutions. March 18, 2021 – the first AEO authorization was granted, May 16, 2022 – the first authorization to apply simplification within the framework of the NCTS was granted.

Keywords: legal regulation, Convention on common transit procedure, movement of goods and services, New computerized transit system, Convention on simplification of formalities in trade in goods.

Постановка проблеми. Розпочався четвертий місяць героїчного протистояння українського народу повномасштабному вторгненню російської федерації. Українські воїни тримають фронт та звільнюють тимчасово окуповану територію, а економіка перебудовується та щоденно долає свої виклики.

Геноцид населення більш ніж сорока мільйонної країни набув історичних масштабів. Масові вбивства, насилля, руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, блокування логістичних шляхів та чисельні інші порушення прав людини. Зруйновані чисельні логістичні сполучення, заблоковані морські шляхи до наших портів, а на значній території країни тривають запекліші за останні десятиліття бойові дії. Проте все це не перешкоджає, а навпаки - прискорює інтеграцію України в міжнародні відносини як ніколи.[1]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання транзитного переміщення товарів між країнами-учасницями Конвенції про процедуру спільного транзиту (Convention on Common Transit Procedure – ССТР) тривалий час залишається предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема: Р. Баранніка, В. Басая, В. Бойка, В. Бринцева, М. Вільгушинського, О. Жуковського, М. Косюти, В. Кравчука, І. Марочкіна, С. Прилуцького, Л. Скоморохи та інших.

Загальна мета даної статті полягає у аналізі та розкритті змісту Конвенції про процедуру спільного транзиту (Convention on Common Transit Procedure – ССТР), що основою для переміщення товарів та послуг.

Виклад основного матеріалу. Україна реформує митну систему відповідно до норм ЄС. Спільний транзит – одне з ключових питань економічної інтеграції між ЄС та Україною. Тому серед ключових зобов'язань України за економічною частиною Угоди про асоціацію з ЄС є приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту.[2]

Конвенція про процедуру спільного транзиту (Convention on Common Transit Procedure – CCTP) є основою для переміщення товарів між 35 країнами: державами-членами ЄС, країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ/ЕФТА), Великою Британією, Туреччиною, Північною Македонією та Сербією. Нова комп'ютеризована транзитна система (New Computerized Transit System – NCTS) – це система, в основі якої лежить Конвенція про процедуру спільного транзиту.

Щоб приєднатися до Конвенції, Україна має запровадити застосування NCTS. Застосування NCTS розпочалося 16 листопада 2020. Запровадження системи в Україні відбувається у три етапи: 1- Пілотний проект (завершено), 2 - Національне застосування (розпочато 17 березня 2021 – триває) та 3 - Міжнародне застосування (розпочнеться після приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту).[3]

ЄС допомагає Україні виконати всі дії, щоб приєднатися до Конвенції – зокрема, через програми EU4PFM, RST. Литва безоплатно надала Україні своє програмне забезпечення NCTS. За фінансової підтримки ЄС воно було локалізоване для застосування в Україні. За експертної підтримки ЄС розробляється законодавча база, здійснюються контакти з європейськими профільними структурами (зокрема, DG TAXUD).

Конвенція про процедуру спільного транзиту – основа для транзитного переміщення товарів між країнами-учасницями Конвенції. Положення Конвенції дозволяють забезпечувати належний контроль за транзитними товарами, сприяють запобіганню шахрайству із супровідними документами..

Зокрема, використання однієї транзитної декларації для доставки вантажів з однієї країни в іншу, згідно із процедурою спільного транзиту, зменшує вартість митних процедур та час, необхідний для їх проходження, – отже, зменшує черги на кордоні, що означає швидший потік товарів.

NCTS з'єднує митні служби в країнах-учасницях Конвенції, дозволяючи обмінюватися митними даними. Приєднання до Конвенції дозволить Україні обмінюватися митною інформацією із 35 країнами. Митниці країн-учасниць Конвенції мають в системі один транзитний документ. Це дозволяє митним органам контролювати товари на кожному етапі перевезення.

Після приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту будуть встановлені єдині з 35-ма країнами-учасницями правила регулювання транзитних операцій (транзиту) в Україні та ЄС, визначені Конвенцією.

Так, транзитне перевезення товарів здійснюватиметься в рамках однієї транзитної процедури, від митниці відправлення в одній країні до митниці призначення в іншій країні (i) за однією транзитною декларацією, (ii) під забезпеченням однією фінансовою гарантією (така гарантія діє на території всіх країн-учасниць Конвенції).

Особливістю режиму спільного транзиту є обов'язкове гарантування та пломбування усіх переміщень. Наразі в Україні при транзиті фінансові гарантії є обов'язковими лише для близько 30% товарів, але з часом стануть обов'язковими для всіх видів товарів. Пломби накладатимуться на увесь транспорт; вони матимуть захисну функцію і будуть визнаватися в ЄС. Це підвищить безпеку перевезень.

Трейдери зможуть застосовувати не лише індивідуальну, але й загальну фінансову гарантію.

Конвенція передбачає застосування низки спеціальних транзитних спрощень, як-от: застосування загальної фінансової гарантії, у тому числі із зменшенням розміру забезпечення базової суми аж до 100% (тобто звільнення від гарантії); самостійне накладання пломб на вантажі; можливість відправлення або отримання товарів без їх пред'явлення митниці ("авторизований вантажовідправник", "авторизований вантажоодержувач"). Трейдери мають можливість отримати дозволи на застосування декількох спрощень одночасно.

Спрощення, передбачені спільним транзитом, українські підприємства можуть отримати вже зараз, тобто до приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту, - вони будуть дійсними і після приєднання до Конвенції, без необхідності проходити реавторизацію.]3]

До початку запровадження NCTS Україна послуговувалася винятково національною системою контролю доставки товарів. Ця система використовує митні декларації ЕЕ. Перехід на митну декларацію T1UA, передбачену процедурою спільного транзиту, відбувається поетапно.

Так, під час Пілотного проекту, бізнес, який брав участь у цьому проекті, заповнював обидві декларації (ЕЕ та T1UA). Після переходу до етапу національного застосування NCTS (з березня 2021 року), обидві системи діють одночасно, бізнес самостійно обирає, яку митну декларацію він хоче подати при транзиті товарів. Навіть після початку міжнародного застосування NCTS у компаній буде можливість використовувати діючу національну систему контролю доставки товарів.

Обидва типи декларацій заповнюються он-лайн.

Декларація ЕЕ (попередня митна декларація) може заповнюватиме через брокерське програмне забезпечення або через Особистий кабінет <https://cabinet.customs.gov.ua/login> (за вибором підприємства). Подається електронною поштою на визначену Держмитслужбою електронну поштову скриньку.

Декларація T1UA (транзитна декларація) заповнюється на Порталі трейдера і в електронному вигляді передається до NCTS. Декларації T1UA можуть замінювати декларації, по яких товари переміщуються внутрішнім транзитом до митниці призначення (декларації типу ЕЕ), а також декларації для прохідного транзиту (декларації типу TP 80).

Усі товари, які поміщуються в режим спільного транзиту, підлягають гарантуванню. На перших етапах застосування системи гарантування здійснюватиметься із використанням грошової застави шляхом блокування коштів на єдиному казначейському рахунку компанії, яка зазначена суб'єктом режиму у графі 50 митної декларації окремого типу (T1UA).[3]

Перелік таких спрощень, ключові вимоги для отримання та їх застосування трейдерам під час використання режиму спільного транзиту встановлено Законом України «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи» від 12.09.2019 року № 78-IX.[4]

Постановою КМУ №705 від 12.08.2020 «Деякі питання надання дозволу на застосування спеціального транзитного спрощення» врегульовано процедуру та алгоритм проведення митними органами оцінки відповідності підприємства умовам для надання дозволу на застосування спеціального транзитного спрощення, а також затверджено форми документів, необхідні для надання таких дозволів.[5]

Однак за деякий час, оскільки умови для роботи в обох системах будуть вирівняні (зокрема, щодо необхідності гарантування переміщення товарів, скасування з 7 листопада 2022 року можливості оформлення товарів у режимах імпорту або експорту без заїзду у зону митного контролю при звичайній процедурі), нова система надаватиме більше переваг. Очікується, що за таких умов більш вигідним буде використання нової системи (NCTS); після міграції бізнесу до NCTS «стара» система припинить існування.[3]

Щоб приєднатися до Конвенції про процедуру спільного транзиту, Україна має запровадити NCTS (зараз в Україні діє Національна система контролю транзиту), отримати запрошення вступу від європейських партнерів, та ратифікувати Конвенцію про процедуру спільного транзиту. Приєднання до Конвенції ратифікується Верховною Радою України.

Щоб запровадити NCTS, Україні необхідно: ухвалити передбачені Законом України від 12 вересня 2019 року № 78-IX “Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи” підзаконні нормативно-правові акти (які забезпечать можливості використовувати переваги NCTS та повноцінно запустити її застосування в Україні – як-от загальна фінансова гарантія та ін.), мати необхідне програмне забезпечення, навчити персонал та трейдерів користуватися ним, апробувати упродовж певного періоду роботу системи в національному масштабі, а після позитивної оцінки з боку європейських експертів – розпочати процес приєднання до міжнародної Нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS).

В подальшому Україні також потрібно буде внести зміни до законодавства, які дозволять замінити нині діючу Національну систему контролю транзиту на NCTS. Після приєднання до міжнародної Нової комп'ютеризованої транзитної

системи (NCTS) Україна зможе отримати запрошення приєднатися до Конвенції.

28 травня 2022 р., Кабінет Міністрів України схвалив законопроект про зміни до Митного кодексу України, необхідні для забезпечення міжнародного застосування NCTS та розширення імплементації положень митного законодавства ЄС.[6] Тепер цей законопроект буде передано на розгляд до Верховної Ради України.

Запропоновані зміни до Митного кодексу надзвичайно важливі для українського бізнесу, зокрема, для пришвидшення проходження товарів через митний кордон та їх митного оформлення, що стало особливо гострою потребою під час війни після 24 лютого. Окрім того, такі зміни необхідні для забезпечення міжнародного застосування NCTS та подальшої гармонізації Митного кодексу України з Митним Кодексом ЄС.

Україна вже завершує проходження тестування NCTS на відповідність положенням Конвенції про процедуру спільного транзиту. До кінця 2022 року Україна має успішно пройти Оціночну місію та приєднатися до Конвенції про процедуру спільного транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарам.

Станом травень 2022 р. на Україні зареєстровано >1100 компаній для можливості подачі декларацій T1UA, оформлено >3400 декларацій T1UA та надано статус фінансового гаранта 9 фінансовим установам. 18 березня 2021р. – надано першу авторизацію AEO, 16 травня 2022 – надано перший дозвіл на застосування спрощення в рамках NCTS.

Прийняте Урядове рішення визначає ключові цілі подальшої імплементації митного законодавства ЄС в Україні, а саме:

- можливість застосування українськими підприємствами транзитних декларацій із використанням NCTS без необхідності оформляти будь-які додаткові транзитні документи в межах 36 країн світу, що пришвидшить проходження товарів через митні кордони;
- розширення спектру підприємств, яким стануть доступні митні спрощення, аналогічні європейським:

 - з вимогами до фінансової стійкості для підприємств, що мають статус AEO (найвищий ступень довіри),
 - з можливістю використання комбінації спрощень без вимог до фінансової стійкості для підприємств без статусу AEO та підприємств, що користуються NCTS;

- запровадження європейської системи прийняття рішень для надання авторизацій на спрощення та інших рішень за заявою підприємства (запровадження “права бути почутим” для зменшення спірних питань);
- запровадження європейської моделі попередніх рішень щодо класифікації та країни походження товарів (рішень щодо зобов’язуючої інформації);

- запровадження європейської практики гарантування сплати митних платежів з можливістю звільнення від гарантування для підприємств, що переміщують будь-які товари, а не лише товари за визначеним переліком (як елемент митного спрощення);

- закладення основи для вибудовування партнерських відносин між митницею та бізнесом, за рахунок чого можна буде пришвидшити митне оформлення.[6]

Висновки. Таким чином приєднання України до Конвенція про процедуру спільного транзиту – основа для переміщення товарів між країнами-учасницями без необхідності оформляти будь-які додаткові транзитні документи в межах 36 країн світу, що пришвидшить проходження товарів через митні кордони. Положення Конвенції допомагають значно спростити таке переміщення. Переміщення товарів здійснюється в рамках однієї транзитної процедури, від початку і до кінця: (i) за однією транзитною декларацією, (ii) із покриттям однією фінансовою гарантією. Також передбачається розширення спектру підприємств, яким стануть доступні митні спрощення, аналогічні європейським. А саме, з вимогами до фінансової стійкості для підприємств, що мають статус АЕО (найвищий ступень довіри) та можливістю використання комбінації спрощень без вимог до фінансової стійкості для підприємств без статусу АЕО та підприємств, що користуються NCTS.

Література:

1. Романенко Є.О. Необхідно негайно підписати закон про покарання за воєнні злочини // Moderní aspekty vědy: XVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.12-28.
2. ДОДАТОК XV Наближення митного законодавства https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/15_Annexes.pdf
3. https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts#nav_tabs_content_1639547214095_15
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-IX#Text>
5. <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-dozvolu-705>
6. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_skhvaliv_zmini_do_mitnogo_kodeksu_ukraini_dlia_mizhnarodnogo_zastosuvannya_ncts_ta_prishvidshennia_mitnogo_oformlennia_tovariv-3461

References:

1. Romanenko Є.О. Neobhidno negajno pidpisati zakon pro pokarannja za voenni zlochiny // Moderní aspekty vědy: XVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str.12-28.
2. DODATOK XV Nablizhennja mitnogo zakonodavstva https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/15_Annexes.pdf
3. https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts#nav_tabs_content_1639547214095_15
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-IX#Text>
5. <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-dozvolu-705>
6. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_skhvaliv_zmini_do_mitnogo_kodeksu_ukraini_dlia_mizhnarodnogo_zastosuvannya_ncts_ta_prishvidshennia_mitnogo_oformlennia_tovariv-3461

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-459-469](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-459-469)

Топоркова Марина Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-3545-1448>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Анотація. Ідея розвиненої правової держави міцно пов'язана з ідеєю про ефективне здійснення прав і свобод людини та громадянина як на національному, так і на міжнародному рівнях. При цьому ефективний міжнародно-правовий захист прав людини часто ускладнюється недоліками та вадами у внутрішньодержавному праві.

У сучасному світі стан економіки, проблеми функціонування соціально-політичних інститутів, правова культура більшості населення України піддаються впливу кризових явищ. У зв'язку з цим і стан справ у сфері дотримання прав і свобод людини і громадянина також знаходиться інколи далеко від задовільного. Різні аспекти дотримання прав і свобод людини і громадянина (особистих, політичних, соціально-економічних і культурних) не залишаються поза увагою, як звичайних громадян, так і представників державного апарату та правозахисників. За допомогою ратифікації міжнародних договорів з прав людини уряд, в першу чергу, бере на себе обов'язок вживати різних заходів на внутрішньодержавному рівні та створювати відповідну законодавчу базу, яка була б сумісною з договірними зобов'язаннями та обов'язками держав. Таким чином, національна правова система покликана забезпечити нормативний захист прав людини, визначених та гарантованих міжнародним правом. Для тих випадків, коли національний судовий розгляд неефективний щодо розгляду порушення прав людини, на регіональному та міжнародному рівнях забезпечуються механізми та процедури для індивідуальних та групових скарг, які здатні реалізувати ситуацію, за якої міжнародні стандарти в області прав людини насправді дотримувалися б, а також застосовувалися і здійснювалися на різних рівнях.

У статті аналізуються правові основи та принципи міжнародного права, наводяться положення та акти міжнародного права захисту прав людини та громадянина. На підставі наведених міжнародних актів щодо захисту прав та свобод наводяться приклади взаємодії та розвитку міжнародного права у сфері

співробітництва на платформі міжнародних організацій та способи залучення держав до дотримання основних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: права людини, принципи міжнародного права, загальна декларація прав людини, цивільні та політичні права, конвенція.

Toporkova Maryna Mykolaivna PhD in Law, associate professor, associate professor of Department of State Legal Disciplines and International Law of State Biotechnological University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-3545-1448>

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Abstract. The idea of a developed legal state is firmly connected with the idea of the effective implementation of the rights and freedoms of human and citizen both nationally and internationally levels. At the same time, effective international legal protection of human rights is often hampered by gaps and shortcomings in national law.

It is noteworthy that in the modern world the state of the economy, problems functioning of socio-political institutions, the legal culture of the majority of the population of Ukraine are influenced by crisis phenomena. In this regard, the state of affairs in the field observance of the rights and freedoms of human and citizen is also in a state far from satisfactory. Various aspects of compliance rights and freedoms of human and citizen (personal, political, socio-economic and cultural) do not go unnoticed as ordinary citizens, as well as representatives of the state apparatus and human rights activists. Through the ratification of international treaties on the rights the government's human is taken first responsible for taking various measures at the national level and create relevant legal framework, which would be consistent with treaty obligations and obligations of States. Thus, the national legal system is designed to provide normative protection of human rights, defined and guaranteed by international law. For cases where national proceedings are ineffective in addressing the violation human rights, mechanisms and procedures are provided at the regional and international levels for individual and group complaints, capable of handling the situation which international standards in the field human rights would actually be respected and applied and implemented in various levels.

The article analyzes the legal foundations and principles of international law, provides the provisions and acts of international law for the protection of human and civil rights. Based on the above international acts on the protection of rights and freedoms, the author gives examples of interaction and development of international law in the field of cooperation on the platform of international organizations and ways to involve states in the observance of fundamental human and civil rights and freedoms.

Keywords: human rights, principles of international law, universal declaration of human rights, civil and political rights, convention.

Постановка проблеми. Права людини, а саме їх захист це одна з основних цілей розвиненої демократичної правової держави, яка у процесі свого розвитку та становлення дійшла справедливого висновку, що саме людина є творцем історії, і, для того, щоб держава не зупинялася у розвитку, необхідно, щоб людина, за допомогою реалізації прав і свобод, стала особистістю, здатною до наряду держави на шлях прогресу. Для такої держави як Україна, що прагне забезпечити добробут суспільства, гідність, свободу і безпеку людей, і формування правової держави, та громадянське суспільство, проблема дотримання та захисту прав людини дуже актуальна.

Актуальність цієї статті обумовлюється основним завданням будь-якої демократичної держави створити ефективну систему захисту прав і свобод людини, побудовану на принципах законності та рівності всіх перед законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема прав людини, законодавчого закріплення механізму їх реалізації, а також судового захисту посідає провідне місце в сучасному суспільстві. Варто зазначити, що дослідженням проблеми забезпечення та захисту прав людини і громадянина займалися такі правники як М. А. Гурвич, який створив вчення про право на позов та його передумови, С. В. Ківалов, В. Маляренко, Г. Макаренко, М. Аракелян, Ю. Шульженко та інші, що свідчить про її актуальність.

Мета статті – провести аналіз міжнародно-правового та внутрішньодержавного механізмів забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. Права людини у світі регулюються як внутрішньодержавним, так і міжнародним правом. Процес детальної розробки міжнародних принципів та норм, що належать до прав людини, супроводжується і створенням міжнародного механізму їх захисту.

Можливості міжнародного механізму захисту прав людини полягають у контролі за здійсненням державами загально визнаних принципів та норм у цій сфері та у застосуванні примусових заходів за їх порушення. Міжнародно-правовий контроль головним чином виражений у перевірці втілення в життя зобов'язань, взятих державами, і застосовується у випадках, коли іншими засобами неможливо встановити справжній стан справ у сфері прав людини.

Принципи міжнародного права, закріплені у ст. 2 Статуту ООН більш розгорнуто визначені у Декларації про принципи міжнародного права, прийнятої ООН у 1970 році. Декларація містить сім таких принципів:

- незастосування сили чи загрози силою;
- мирне вирішення міжнародних суперечок;
- невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції держави;

- обов'язок держав співпрацювати одна з одною відповідно до Статуту ООН;
- рівноправність та самовизначення народів, суверенна рівність держав;
- сумлінне виконання державами зобов'язань, прийнятих ними відповідно до Статуту.

Заключний акт Гельсінської наради з безпеки та співробітництва у Європі (1975 р.) додав до цих принципів ще три:

- непорушність кордонів;
- територіальна цілісність держав;
- повага до прав людини та основних свобод.

Необхідність вирішення глобальних проблем, що стоять перед світовою спільнотою висуває новий принцип як обов'язок держав охороняти навколишнє середовище.

Говорячи про загальновизнані принципи міжнародного права слід мати на увазі насамперед обов'язок їхнього неухильного дотримання саме державами-учасниками, які основують міжнародно-правові документи підписані главами цих держав та ратифіковані їх парламентами. Дотримання зазначених принципів міжнародного права є юридичним обов'язком держав-учасниць. Проте положення Декларації про принципи міжнародного права допускають і більш розширене їх тлумачення.

Основним актом, що має важливе практичне значення, є Міжнародний білль про права людини, ідея прийняття якого була висунута в 1945 при створенні в Сан-Франциско Статуту ООН.

Міжнародний білль про права людини включає чотири документи:

1. Загальну декларацію прав людини, проголошену ООН 10 грудня 1948 року.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.
4. Факультативний протокол до Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Загальну декларацію прав людини проголошено Генеральною Асамблеєю ООН "завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією".

У Декларації заявлено також, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Загальна декларація прав людини є видатним документом в історії людства. Цим документом закріплено, що права людини – невід’ємний елемент людської особистості і людського буття. Процес формування прав людини пройшов довгий шлях свого розвитку, тісно пов’язаний з історією розвитку суспільства. Загальною декларацією прав людини започатковано процес створення системи міжнародних стандартів у галузі прав людини, набуття ними універсального характеру.

Декларація складається з преамбули та 30 статей, у яких викладено основні права та свободи людини.

Положення Декларації знайшли своє відображення у багатьох міжнародно-правових актах, зокрема, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про політичні права жінок, Конвенція про статус біженців, Конвенція про статус апатридів, Європейська соціальна хартія, Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція Організації Об’єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інші нормативно-правові акти.

Крім того, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права передбачав створення Комітету з прав людини, завданнями якого є:

1 Отримання і розгляд доповідей держав-учасників про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав (ч. 1 ст. 40 Пакту);

2. Проведення державою-учасницею своїх доповідей та зауважень загального порядку, які Комітет вважатиме доцільними. Комітет може також послати Економічній і соціальній раді ці зауваження разом з примірниками доповідей, одержаними ним від держав, які беруть участь у цьому Пакті. (ч. 4 ст. 40 Пакту);

3. Одержувати і розглядати повідомлення про те, що якась держава-учасниця твердить, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов’язань за цим Пактом. (ст. 41 Пакту);

4. Отримання та розгляд повідомлень від окремих осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень певною Державою-учасницею якогось із прав, викладених у Пакті.

Остання функція є дуже важливою та закріплена у Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Визнання юрисдикції міждержавних органів із захисту прав людини та право кожного звертатися до них закріплено у Конституції України. Відповідно

до ст. 55 Конституції України, кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, встановлено дві умови звернення громадян України до цих органів: перше, це має бути передбачено міжнародними договорами України, та, друге, мають бути вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту порушеного права.

Серед міждержавних органів захисту прав і свобод людини особливу роль відіграє Європейський Суд із прав людини при Раді Європи (Страсбург). Цей суд засновує свою діяльність на Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Він розглядає індивідуальні скарги громадян держав-учасників на порушення їхніх прав, закріплених у Конвенції та доповнюючих усі протоколи, ратифіковані Україною.

Поява у другій половині ХХ століття міжнародних органів захисту прав та свобод людини – важлива тенденція у розвитку міжнародного права, в якому центральне місце займає інститут права і свободи людини і громадянина.

Таке становище – це результат міжнародного співробітництва держав у рамках ООН і Ради Європи. Заснування міжнародного контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у галузі прав людини є одним з найбільш важливих досягнень у міжнародному регулюванні прав людини.

Певного поширення в ООН набула практика створення спеціальних комісій для вивчення конкретних ситуацій та проведення розслідувань грубих, масових та систематичних порушень прав людини, включаючи політику апартеїду та расової дискримінації.

Поряд із заснуванням робочих груп Комісії з прав людини можуть створюватися й інші спеціальні органи. Так на заклик Міжнародної конференції з прав людини, що відбулася 7 травня 1968 року, Генеральна Асамблея ООН заснувала спеціальний комітет із розслідування порушень прав людини на територіях, окупованих Ізраїлем. Цей комітет надавав свої доповіді Генеральній Асамблеї, де відзначалися факти порушення Ізраїлем основних прав і свобод людини і наводилися конкретні рекомендації.

20 грудня 1993 року на Генеральній Асамблеї ООН було засновано посаду Верховного комісара з прав людини, який згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї, здійснює “загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини”.

Для сприяння загальної поваги та дотримання прав людини держави, Відповідно до статті 56 Статуту ООН, зобов'язуються робитися як спільні, так і “самостійні дії у співпраці з ООН”. Під “самостійними діями” слід розуміти не лише можливість, а й обов'язок держави вживати заходів для захисту прав і свобод людини, співпрацюючи та консультируючись із ООН.

Рада Безпеки ООН розглядає питання міжнародних злочинів за скаргами держав. У Секретаріаті ООН є спеціальний підрозділ “Сектор ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя”, який займається профілактичною роботою та готує рекомендації Генеральному секретарю ООН та секретаріату.

Для захисту прав та свобод людини велике значення має і діяльність конвенційних органів, створених виходячи з низки міжнародних угод.

Серед них, насамперед, можна назвати підписану 38 державами у 1926 році Конвенцію про рабство. У 1956 році Женевська Конвенція представників 43 держав схвалила додаткову Конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інститутів, звичаїв, подібних до рабства.

У 1910 році було підписано Міжнародну конвенцію про заборону торгівлі жінками, яка покладала на держави обов’язок вести боротьбу з таким міжнародним кримінальним злочином, як “примушування або втягнення до заняття проституцією неповнолітніх та повнолітніх жінок та дівчат...”.

Потім Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками та дітьми, прийнята у 1921 році, рекомендувала державам залучати до кримінальної відповідальності осіб, які втягують жінок до проституції або займаються купівлею-продажем жінок та дітей.

У 1949 році в Нью-Йорку прийнято Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, яка замінила всі міжнародні угоди, що раніше діяли з цього питання.

У Декларації прав дитини 1959 року наголошується, що діти потребують спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту та їм має бути наданий спеціальний міжнародно-правовий захист від усіх злочинних спроб. Тому з ініціативи Міжнародного дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у 1989 році було прийнято Конвенцію про права дитини, яка є відкритою для підписання всім державам. Продаж дітей та експлуатація дитячої праці прямо заборонені ст. 32, 34–36 Конвенції.

Конвенція про права дитини поклала на державу обов’язок захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Відповідно до ст. 35 Конвенції держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Ст. 5 Загальної декларації прав людини та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року передбачають, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. Наприклад, у Конвенціях про геноцид, апартеїд і рабство, практику застосування тортур оголошено поза законом.

10 грудня 1984 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Стаття 4 Конвенції зобов'язує держави-учасниці забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини.

У сучасних міжнародних відносинах практика надання громадянам права на прямий доступ до судових та несудових міжнародних органів – нове явище у міжнародному праві. Такий доступ до міждержавних органів, передбачений як універсальними та регіональними угодами, так і внутрішньодержавним законодавством, став одним із принципів сучасного міжнародного права у сфері основних прав і свобод людини.

Одним із специфічних та ефективних міжнародно-правових засобів захисту прав людини в умовах масових та систематичних їх порушень є проведення акцій, які називаються “операціями з підтримки миру і безпеки”. Ці акції міжнародні дії або заходи, спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ та інших міжнародних організацій з метою запобігання чи припинення військових зіткнень, що тягнуть за собою численні людські жертви, масові порушення основних прав та свобод людини. Подібні операції здійснюються відповідно до ст. 1 та 2 Статуту ООН.

Однією з перших регіональних організацій є Рада Європи, члени якою 4 листопада 1950 року в Римі ухвалили Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, що набула чинності 3 вересня 1959 року. У Конвенції міститься практично весь перелік громадянських та політичних прав, закріплених у Загальній декларації, Пактах про права людини та Додаткових протоколах до Конвенції.

На основі цієї Конвенції було започатковано Європейський суд з прав людини та Європейську комісію з прав людини, які наділені повноваженнями щодо розгляду скарг як держав, так і окремих осіб. Однак, перш ніж скарга приватної особи потрапить на розгляд суду, вона має пройти експертизу у Комісії. Комісія правомочна розглядати також скарги неурядових організацій та груп осіб про порушення їх прав державами-учасницями Конвенції. Скарги розглядаються лише в тому випадку, якщо держава, проти якої вони подані, визнала таку компетенцію Комісії.

Будь-яка держава, яка вступає до Ради Європи, має приєднатися до Європейської Конвенції та внести до свого законодавства необхідні зміни, що впливають із прецедентного права, створюваного рішеннями Суду з прав людини. Невиконання рішень Суду може спричинити призупинення членства у Раді Європи і навіть виключення із організації.

У 1961 році членами Ради Європи була підписана в Турині Європейська соціальна хартія, яка набула чинності 1965 року. Вона закріпила основні соціально-економічні права людини. Відповідно до Хартії держави учасники можуть визнати для себе обов'язковими лише деякі перелічені в ній права.

Незважаючи на те, що Конституція України проголосила практично весь комплекс прав і свобод людини, що містяться у Загальній Декларації та Пактах, однак реальних гарантій здійснення деяких прав (право кожного на достатній життєвий рівень, достатнє харчування, житло, винагорода за працю) досі немає через слабкий економічний розвиток.

У рамках Ради Європи у 1987 році було прийнято Європейську конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, що передбачає періодичне відвідування держав-учасниць Комітетом незалежних експертів з метою огляду місць позбавлення волі, казарм та психіатричних закладів. Для відвідування попередньої згоди держав-учасниць Конвенції не потрібно.

Вступ України до Ради Європи, та приєднання до Конвенції та протоколів до нею є однією з найважливіших юридичних гарантій громадян України з забезпечення своїх прав і свобод.

Висновки. Аналіз міжнародно-правового та внутрішньодержавного механізмів забезпечення прав людини дозволяє зробити такі висновки:

1. Правовий механізм охорони та захисту прав людини та громадянина представляє собою взаємопов'язану систему внутрішньодержавних та міжнародних норм, засобів та способів, що гарантують умови нормальної життєдіяльності особи.

2. До структури даного механізму входять такі елементи: громадські норми та громадська думка, міжнародно-правові та національно-правові принципи та норми; міжнародні угоди; правомірна діяльність суб'єктів правовідносин; гласність; процедури; контроль; "операціями з підтримки миру і безпеки".

3. Контроль із забезпечення прав людини: у формі звичайної процедури контролю держави, наприклад, в особі Конституційного Суду за конституційністю нормативних актів та у вигляді процедур.

4. Механізм правової охорони та захисту прав людини носить універсальний характер.

5. Специфіка розвитку міжнародного права у сфері прав людини полягає у тому, що його норми створюються шляхом узгодження інтересів різних держав.

У даний час кардинальні зміни, які відбуваються в міждержавних відносинах сприяють зближенню політичних та економічних систем різних країн.

Цей процес полегшує узгодження міжнародних норм у галузі прав людини, їхнє практичне здійснення. Україна має прийняти найактивнішу участь у процесі

формування універсального механізму правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина. [6]

Література:

1. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року. https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02 грудня 1949 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162
5. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_161
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 06 жовтня 1999 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
7. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 13 листопада 1998 року № 995_085. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. (Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 року. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_011
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
11. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року № 995_010. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

References:

1. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya (perekhlyanuta). Strasburh, 3 travnya 1996 roku. https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062
2. Konstytutsiya Ukrayiny // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – 1996. – № 30. – St. 141.
3. Konventsiya pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Konventsiya pro borot'bu z torhivleyu lyud'my i z ekspluatatsiyeyu prostytutsiyi tretimy osobamy vid 02 hrudnya 1949 roku https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162
5. Konventsiya pro rabstvo vid 25 veresnya 1926 roku iz zminamy, vnesenymy Protokolom vid 7 hrudnya 1953 roku. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_161
6. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok vid 06 zhovtnya 1999 roku. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
7. Konventsiya proty katuvan' ta inshykh zhorstokykh, nelyuds'kykh abo takykh, shcho prynyzhuyut' hidnist', vydiv povodzhennya i pokarannya vid 13 lystopada 1998 roku № 995_085. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
8. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny) vid 04 lystopada 1950 roku. (Konventsiyu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

9. Konventsiya pro status bizhentsiv vid 28.07.1951 roku. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_011
10. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava vid 19 zhovtnya 1973 roku. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
11. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy i Statut Mizhnarodnoho Sudu vid 26 chervnya 1945roku № 995_010. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDK: 37.03.036.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-470-477](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-470-477)

Berezutsky Volodymyr Ivanovych PhD (medical sciences), Associate Professor, Department of Internal Medicine, Dnipro State Medical University, Vernadsky Ave., 9, Dnipro, 49044, tel.: (067) 965-31-65, <https://orcid.org/0000-0002-0989-2960>

THE MOZART EFFECT AND ACADEMIC ACHIEVEMENT

Abstract. The article is devoted to the analysis of studies of the application of music therapy methods in the training of future doctors. The basis of music therapy programs aimed at improving the students' academic achievement is the so-called "Mozart effect" (discovered by scientists at the University of California in 1993), the essence of which is to increase individual components of the IQ test after listening to Mozart's music. The experience of medical universities in the countries of the European Union, the US, and Canada shows that music therapy is effective in creating a mental state, thanks to which students learn new information much better. Music therapy programs based on managing the students' mental state during lectures and group practical training have demonstrated high effectiveness. Dynamic testing of mental balance and stress indicators during the academic year revealed significant improvement. The application of such programs made it possible to increase the students' academic achievement in the educational process by 20%. It was established that students participating in collective music therapy programs spent less time on tasks (both at home and during exams) due to increased ability to concentrate. In addition, they missed classes significantly less often and had fewer academic debts. According to the control questionnaire, the program participants registered an improvement in the quality of sleep and a decrease in the manifestations of psychological stress. The results of students who trained according to individual programs of music psychotherapy were even better; the program was determined according to the psychological type of the student. The popularization and the widespread implementation of music therapy in the educational process of domestic medical universities will improve the quality in the training of the future doctor.

Keywords: music therapy, educational process, university, higher medical education

Березуцький Володимир Іванович кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпропетровський державний медичний університет, проспект Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (067) 965-31-65, <https://orcid.org/0000-0002-0989-2960>

ЕФЕКТ МОЦАРТА ТА АКАДЕМІЧНА УСПІШНІСТЬ

Анотація. Стаття присвячена аналізу досліджень застосування різноманітних методик музичної терапії в підготовці майбутніх лікарів. В основі програм музичної терапії, спрямованих на підвищення академічної успішності студентів лежить так званий «ефект Моцарта», виявлений вченими Каліфорнійського університету у 1993 році: підвищення окремих складових IQ-тесту після прослуховування музики Моцарта. Досвід медичних університетів країн Європейського Союзу, США та Канади показує, що музична терапія ефективно використовуються для створення психологічного стану, що сприяє засвоєнню нової інформації. Програми, музичної терапії що засновані на управлінні психологічним станом студентів під час групових практичних та лекційних занять, а також у перервах між заняттями, виказали високу ефективність. Динамічне тестування психологічної рівноваги та показників стресу під час навчального року виявило достовірне покращення. Застосування таких програм дозволило підвищити академічну успішність студентів у різних розділах навчального процесу на 20%. Встановлено, що студенти, що приймали участь у програмі колективної музикальної терапії менше витрачали часу на виконання завдання як вдома, та й під час екзаменів завдяки підвищенню здібності до концентрування уваги. Крім того, вони значно рідше пропускали заняття й менше мали академічної заборгованості. Також за даними контрольного анкетування у учасників програми реєстровано покращення якості сну, зниження проявів психологічного напруження. Ще краще були результати у студентів, що скористалися індивідуальними програмами музикальної психотерапії, що визначалися за відповідністю психологічного типу студента. Популяризація та широке впровадження музикальної терапії в навчальний процес вітчизняних медичних університетів дозволить підвищити якість підготовки майбутніх с лікарів.

Ключові слова: музикальна терапія, навчальний процес, університет, вища медична освіта

Introduction. The modern educational process in higher education is characterized by high requirements. It is natural that students of higher educational institutions throughout their studies experience high emotional and intellectual stress, leading to chronic stress. Particularly high psychological stress falls on the period of

adaptation in the first year of study, when yesterday's school graduates are trying to adapt to completely new conditions of study and life for them. These loads are doubly higher at universities, where first-year students immediately encounter academic disciplines that are completely unfamiliar to them. Numerous studies show that it is in medical universities that from the first days of study, students are in a state of psycho-emotional stress, which leads to the formation of a "burnout syndrome" in 12-15% of cases [1]. Medical students experience no less stress in the II-III years, when they begin to master clinical disciplines. Chronic stress is accompanied in 70% of cases by sleep disorders, excessive anxiety (55.5%) and depression (5-10%) [2]. Disturbances in the emotional state create significant learning difficulties, which lead to a decrease in the academic performance of students. Such circumstances require effective psychotherapeutic support of the pedagogical process. The task of such support is to teach students the methods of self-regulation of their emotional state. The ability to manage one's emotional state underlies the preservation of the physical and mental health of students, and is also a necessary condition for the success of the educational process [3]. One of the most effective and affordable means of regulating the emotional state, which are in the arsenal of a modern psychotherapist, is music therapy. It is increasingly used in the psychological support of the educational process in both secondary and higher educational institutions.

The purpose of the article: evaluate the possibilities of using the method of music therapy methods in the training of future doctors to improve the efficiency of the educational process. In order to achieve this goal, an analysis was made of the scientific publications of the last 5 years on the use of the music therapy in the training of physicians. Search for literature was conducted in the scientific bases of Scopus, WebOfScience and PubMed, 111 publications relevant to the subject under study were identified, (19 of these were directly used in the review).

The background of the subject. The neurophysiological mechanisms of the emotional impact of music have been fairly well studied in the last decade. It is known that the sounds of music modulate activity in the cortical and subcortical systems, the functions of which are directly related to the generation and regulation of emotions [4]. Thus, the relevance of studying the issue of using music therapy as a means of psychological support for the educational process at universities is beyond doubt. An analysis of numerous studies of the influence of music on various types of intelligence and on academic performance will allow us to conclude that the practical application of certain methods of musical psychotherapy in higher educational institutions is effective.

Music and cognitive functions in the educational process. It should be recognized that listening to music during extracurricular training has become a common practice for most students. A study conducted by Malaysian scientists on 200 medical students showed that 60% of them have a higher concentration of attention

while listening to music. In the remaining 40% of students, the concentration of attention does not change significantly, but there are signs of stabilization of the state of the central and peripheral nervous system. Outside of class, most students listen to music in order to keep calm and relieve emotional stress. The same study found that only calm instrumental music (more often classical) has a positive effect on students' concentration, while the music of "aggressive" styles (hard rock) is distracting. It has also been found that students who regularly listen to music have higher academic performance than "non-music" students [5].

One of the most important motives for daily listening to music for students is to achieve the ability to self-regulate their emotional state. If a little more than half of the students listen to music to improve their mood before classes or to calm down before going to bed, then everyone needs relaxing music to relieve psycho-emotional stress. A study of the relationship between listening to music and psychobiological stress in everyday life by non-invasive measurement of salivary cortisol (a marker of the hypothalamic-pituitary-adrenal system) and salivary alpha-amylase (a marker of the autonomic nervous system) found a positive effect of music [6]. The ability to manage your mood gives you the ability to control many aspects of your life. Students who possess this ability not only have a more stable psyche, but also experience greater self-satisfaction with life, which allows them to achieve higher academic achievements. A study conducted on medical students showed that the ability to self-manage the effects of stress provides them with lower levels of anxiety and higher academic performance [7].

To analyze the effects of listening to relaxing music on cardiovascular recovery and anxiety after an episode of acute stress, a double-blind, randomized controlled trial was conducted in healthy adults. During experimental stress, all participants demonstrated stress responses in the form of tachycardia, increased blood pressure, and personal anxiety levels. The test subjects of the main group (listening to relaxing music) at the recovery stage showed a faster recovery of a stable state of the central and autonomic nervous system compared to the control group [8].

An Australian scientists from School of Psychology, The University of Queensland developed an experimental group music therapy program for university students called "*Tuned In*", aimed at teaching young people emotional awareness and the skills to regulate their emotional state through listening to music, has shown to be highly effective. By the end of the program, the participants had a decrease in anxiety and stress levels. In addition, students mastered the skills of regulating their psycho-emotional state by listening to music of the appropriate emotional content [9].

Analyzing the problem of the influence of music on the academic performance of students, one cannot ignore the "*Mozart effect*" – an improvement in spatial thinking test scores discovered in 1993 by F. Rauscher and G. Shaw after listening to Mozart's sonata [10]. Despite the fact that numerous attempts to repeat the success of Rauscher

and G. Shaw were unsuccessful, the “*Mozart effect*” still haunts scientists. In 2014, the results accumulated over 20 years of research rejected the possibility of developing intelligence with passive listening to classical music and confirmed it with the active development of musical abilities [11]. In sum, although listening to music composed by Mozart might contribute to improved performance on a subsequently presented spatial-temporal task, numerous and differential results provide no evidence that the improvement differs from that observed with other engaging auditory stimuli that are equally pleasing to participants. Indeed, numerous studies have shown that musical training has a very positive effect on intellectual abilities. A study conducted with the participation of 237 young people with different levels of musical education and different duration of music education confirmed this position. It was found that “*non-musical*” intellectual abilities of a general order (lexical, logical, mathematical) correlate with musical training [12]. It would seem that the debate was summed up by the publication under the heading “*Non, l’effet Mozart n’existe pas!*” (*The Mozart effect does not exist!*, from French) [13]. However, in the same year, a work appeared that put everything in its place: “*Mozart, gör mig smartare!: En alternativ aspekt kring Mozarteffekten*” (*Mozart makes me smarter: an alternative aspect of the Mozart effect*, from German) [14, p. 2]. While acknowledging the lack of credible evidence of the direct impact of Mozart's music on intelligence, the study provides overwhelming evidence for the emotional impact of classical music, which creates indirect conditions for increased intellectual performance. The “*Mozart effect*” was the impetus for research on the cognitive effects of classical music, showing its effectiveness in creating an emotional state that ensures high concentration on the performance of intellectual tasks [15]. Mood management for generating ideas is well developed through music. In a study of the influence of classical music of various emotional content on the effectiveness of brainstorming, it was found that the productivity of generating ideas increases against the background of moderate emotional stimulation (when listening to Fredric Chopin's neutral waltzes). Against the background of strong positive emotional stimulation (“*Spring*” by A. Vivaldi), as well as against the background of negative one (György Ligeti's “*Requiem*”), idea generation was low [16]. Psychologists from Freie Universität Berlin, (Berlin, Germany) found in the course of studying the influence of musical emotions on attitudes to decision-making that against the background of sad or neutral music, the decision when choosing a lottery is more balanced and deliberate, while against the background of cheerful music, risky and rash decisions are more often made [17]. Scientists from Department of Applied Psychology, Cardiff Metropolitan University (Cardiff, UK) determined that unfamiliar positive music provided higher intellectual performance than familiar and beloved [18]. The positive effect of background classical music to increase the concentration of attention and the associated memorization of new knowledge by students during the educational process has been proven not only by theoretical

calculations, but also by successful practical application at universities. A randomized controlled trial was performed in study by Graduate Institute of Basic Medicine, College of Medicine, Fu Jen Catholic University (Taipei, Taiwan), which consisted of six steps and the use of the standard attention test and emotion questionnaire. Background music with lyrics adversely impacts attention performance more than that without lyrics. Study demonstrate that background music in the workplace should focus mainly on creating an environment in which listeners feel loved or taken care and avoiding music that causes individuals to feel stressed or sad [19].

Conclusions. Thus, the methods of individual and group musical psychotherapy can and should definitely be widely used in the psychological support of the educational process at medical universities. They can be successfully implemented on the basis of already existing experience (the already mentioned “*Tuned In*” program) by university staff psychologists. Group music therapy at the university looks even more attractive. Literature data indicate that its principles are being actively developed and in the near future there will be effective methods adapted for the educational process.

References:

1. Barbosa, J. (2016). Transition from Secondary School to Medical School: The Role of Self-Study and Self-Regulated Learning Skills in Freshman Burnout. *Acta Médica Portuguesa*. 29(12):803-808. doi:10.20344/amp.8350.
2. Andruškienė, J. (2016). Poor Sleep, Anxiety and Depression Among The Maritime And Health Sciences Higher School Students. *Sveikatos mokslai/Health Sciences*. 26(5):20-25. doi:10.5200/sm-hs.2016.066.
3. Chew, BH, Zain AM, & Hassan F. (2018). Emotional intelligence and academic performance in first and final year medical students: a cross-sectional study. *BMC medical education*. 13(1):44-50. doi:10.31124/advance.12738755.v1.
4. Saarikallio, S. (2016). Music as emotion regulation. *Musicae Scientiae*. 20(1):10-19. doi:10.1177/0305735617734627.
5. Kumar, N. (2020). The Effect of Listening to Music On Concentration and Academic Performance of the Student: Cross-Sectional Study On Medical Undergraduate Students. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*. 7(6):1190-1195. doi:10.20527/jetall.v3i1.7779.
6. Linnemann, A, & Strahler, J. (2017). Assessing the Effects of Music Listening on Psychobiological Stress in Daily Life. *JoVE (Journal of Visualized Experiments)*. 120:54920-54928. doi:10.3791/54920.
7. Aherne, D. (2016). Mindfulness based stress reduction for medical students: optimising student satisfaction and engagement. *BMC Medical Education*. 16(1):209-215. doi:10.1186/s12909-016-0728-8.
8. de la Torre-Luque, A. (2017). Acute stress recovery through listening to Melomics relaxing music: A randomized controlled trial. *Nordic Journal of Music Therapy*. 26(2):124-141. doi:10.1080/08098131.2015.1131186.
9. Dingle, G, & Fay C. (2017). Tuned In: The effectiveness for young adults of a group emotion regulation program using music listening. *Psychology of Music*. 45(4):513-529. doi:10.1177/0305735616668586.

10. Rauscher, FH, Shaw GL, & Ky KN. (1993). Music and spatial task performance. *Nature*. 365(6447):611-616. doi:10.1038/366520a0.
11. Holding, L. (2018). The Mozart Effect Turns Twenty. *Journal of Singing-The Official Journal of the National Association of Teachers of Singing*. 70(4):473-478. 10.2307/j.ctv6jmtr6.12.
12. Silvia, P. (2016). How does music training predict cognitive abilities? A bifactor approach to musical expertise and intelligence. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 10(2):184-201. doi:10.1037/aca0000058.
13. Pasquinelli, E. (2016). Non, l'effet Mozart n'existe pas! *Cahiers Pedagogiques*. 71(527):32-33.
14. Asp, J, & Henling, O. (2016). Mozart, gör mig smartare!: *En alternativ aspekt kring Mozarteffekten*. 52 p.
15. Mori, F. (2016). The Effect of Music on the Level of Mental Concentration and its Temporal Change. *CSEDU*. 2:34-42. doi:10.5220/0004791100340042.
16. Gültepe, B, & Coskun, H. (2016). Music and cognitive stimulation influence idea generation. *Psychology of Music*. 44(1):3-14. doi:10.1177/0305735615580356.
17. Schulreich, S. (2014). Music-evoked incidental happiness modulates probability weighting during risky lottery choices. *Frontiers in psychology*. 4:981-989. doi:10.3389/fpsyg.2013.00981.
18. Perham, N, & Sykora, M. (2018). Disliked music can be better for performance than liked music. *Applied Cognitive Psychology*. 26(4):550-555. doi:10.1002/acp.2826.
19. Shih, YN, Chien, WH, & Chiang, H. (2016). Elucidating the relationship between work attention performance and emotions arising from listening to music. *Work*. 55(2):489-494. doi:10.3233/wor-162408.

Література:

1. Barbosa, J. (2016). Transition from Secondary School to Medical School: The Role of Self-Study and Self-Regulated Learning Skills in Freshman Burnout. *Acta Médica Portuguesa*. 29(12):803-808. doi:10.20344/amp.8350.
2. Andruškienė, J. (2016). Poor Sleep, Anxiety and Depression Among The Maritime And Health Sciences Higher School Students. *Sveikatos mokslai/Health Sciences*. 26(5):20-25. doi:10.5200/sm-hs.2016.066.
3. Chew, BH, Zain AM, & Hassan F. (2018). Emotional intelligence and academic performance in first and final year medical students: a cross-sectional study. *BMC medical education*. 13(1):44-50. doi:10.31124/advance.12738755.v1.
4. Saarikallio, S. (2016). Music as emotion regulation. *Musicae Scientiae*. 20(1):10-19. doi:10.1177/0305735617734627.
5. Kumar, N. (2020). The Effect of Listening to Music On Concentration and Academic Performance of the Student: Cross-Sectional Study On Medical Undergraduate Students. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*. 7(6):1190-1195. doi:10.20527/jetall.v3i1.7779.
6. Linnemann, A, & Strahler, J. (2017). Assessing the Effects of Music Listening on Psychobiological Stress in Daily Life. *JoVE (Journal of Visualized Experiments)*. 120:54920-54928. doi:10.3791/54920.
7. Aherne, D. (2016). Mindfulness based stress reduction for medical students: optimising student satisfaction and engagement. *BMC Medical Education*. 16(1):209-215. doi:10.1186/s12909-016-0728-8.
8. de la Torre-Luque, A. (2017). Acute stress recovery through listening to Melomics relaxing music: A randomized controlled trial. *Nordic Journal of Music Therapy*. 26(2):124-141. doi:10.1080/08098131.2015.1131186.

9. Dingle, G, & Fay C. (2017). Tuned In: The effectiveness for young adults of a group emotion regulation program using music listening. *Psychology of Music*. 45(4):513-529. doi:10.1177/0305735616668586.
10. Rauscher, FH, Shaw GL, & Ky KN. (1993). Music and spatial task performance. *Nature*. 365(6447):611-616. doi:10.1038/366520a0.
11. Holding, L. (2018). The Mozart Effect Turns Twenty. *Journal of Singing-The Official Journal of the National Association of Teachers of Singing*. 70(4):473-478. 10.2307/j.ctv6jmtr6.12.
12. Silvia, P. (2016). How does music training predict cognitive abilities? A bifactor approach to musical expertise and intelligence. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 10(2):184-201. doi:10.1037/aca0000058.
13. Pasquinelli, E. (2016). Non, l'effet Mozart n'existe pas! *Cahiers Pedagogiques*. 71(527):32-33.
14. Asp, J, & Henling, O. (2016). Mozart, gör mig smartare!: *En alternativ aspekt kring Mozarteffekten*. 52 p.
15. Mori, F. (2016). The Effect of Music on the Level of Mental Concentration and its Temporal Change. *CSEDU*. 2:34-42. doi:10.5220/0004791100340042.
16. Gültepe, B, & Coskun, H. (2016). Music and cognitive stimulation influence idea generation. *Psychology of Music*. 44(1):3-14. doi:10.1177/0305735615580356.
17. Schulreich, S. (2014). Music-evoked incidental happiness modulates probability weighting during risky lottery choices. *Frontiers in psychology*. 4:981-989. doi:10.3389/fpsyg.2013.00981.
18. Perham, N, & Sykora, M. (2018). Disliked music can be better for performance than liked music. *Applied Cognitive Psychology*. 26(4):550-555. doi:10.1002/acp.2826.
19. Shih, YN, Chien, WH, & Chiang, H. (2016). Elucidating the relationship between work attention performance and emotions arising from listening to music. *Work*. 55(2):489-494. doi:10.3233/wor-162408.

UDC 378. 032

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-478-488](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-478-488)

Chornous Vira Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanities of Communal Establishment, Higher Education “Rivne Medical Academy”, M. Karnaukhova St., 53, Rivne, 33000, tel.: (067) 252-89-39, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>.

CREATIVE POTENTIAL OF THE PERSONALITY OF THE FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHER AS THE BASIS OF PROFESSIONAL DIRECTION

Abstract. In this article a comparative analysis of research on the problem of the development of the creative potential of the future foreign language teacher, formation of the creative process and definition the phenomenon of creativity was carried out, the main forms of the detection of creative activity and the development of creative thinking in research of domestic and foreign scientists were highlighted. Creative potential is defined by researchers as dynamic integrative quality in a set of personal abilities, knowledge, skills, beliefs, relationships that determines the need, readiness and possibility of creative self-realization and self-development.

It was determined that creative potential of the future teacher of a foreign language is a multi-component and multi-factorial phenomenon, which characterizes a set of knowledge, abilities and skills, personal and professional qualities and abilities, aimed at creating subjectively new things in pedagogical practice and determines the possibilities of the future specialist in creative activity. Creative potential is determined both by objective possibilities and by internal personal factors, among which the leading role is played by abilities and a special attitude of the individual towards creativity.

The main components of the creative potential of the future foreign language teacher are highlighted: motivation for creative activity, focus on self-realization, cognitive needs, focus on goal achievement, striving for success; creative abilities, non-standard thinking, imagination, fantasy, intuition; creative experience, knowledge, skills and abilities to solve non-standard problems; character features of the individual: activity, initiative, persistence, confidence, independence.

The main features of the creative potential of the future foreign language teacher, the major features for the development of creativity and the connection between the intellectual and creative abilities of future specialists are considered. The place and role of intelligence in the structure of creative activity and the creative potential of an individual are analyzed.

Pedagogical conditions for the formation of the creative potential of future specialist are determined: the development of students' creative abilities in the process of studying academic disciplines; creating training aimed at forming the creative potential of students; creative activity of students during pedagogical practice; actualization of acquired knowledge, abilities and skills in the process of educational work.

Keywords: creativity, creative potential of personality, creative thinking, intelligence, education, creative activity, future foreign language teacher.

Чорноус Віра Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук, КЗВО «Рівненська медична академія», 33000 м. Рівне, вул. М. Карнаухова, 53, тел.: (067) 252-89-39, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Анотація. У даній статті було проведено порівняльний аналіз досліджень із проблеми розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови, формування творчого процесу та визначення суті явища креативності, висвітлено основні форми прояву творчої діяльності та розвитку творчого мислення в дослідженнях вітчизняних та іноземних вчених. Творчий потенціал визначається дослідниками як динамічна інтегративна якість у сукупності особистісних здібностей, знань, умінь, переконань, відносин, що визначає потребу, готовність і можливість творчої самореалізації і саморозвитку.

Визначено, що творчий потенціал майбутнього вчителя іноземної мови виступає багатокомпонентним і багатофакторним явищем, що характеризує собою набір знань, умінь і навичок, особистісних і професійних якостей та здібностей, направлених на створення суб'єктивно і об'єктивно нового в педагогічній практиці та зумовлює можливості майбутнього фахівця до творчої діяльності. Творчий потенціал визначається як об'єктивними можливостями, так і внутрішньо особистісними чинниками, серед яких провідну роль відіграють здібності і особливе ставлення особистості до творчості.

Виділено основні компоненти творчого потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови: мотивація до творчої діяльності, спрямованість на самореалізацію, пізнавальні потреби, спрямованість на досягнення мети, прагнення до успіху; творчі здібності, нестандартне мислення, уява, фантазія, інтуїція; досвід творчої діяльності, знання, вміння та навички щодо розв'язання

нестандартних задач; характерологічні особливості особистості: активність, ініціативність, наполегливість, впевненість, самостійність.

Розглянуто основні ознаки творчого потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови, основні чинники розвитку творчості, а також визначено зв'язок інтелектуальних та творчих здібностей майбутніх фахівців. Проаналізовано місце та роль інтелекту в структурі творчої діяльності та творчого потенціалу особистості.

Визначено педагогічні умови формування творчого потенціалу майбутнього фахівця: розвиток творчих здібностей студентів у процесі вивчення навчальних дисциплін; креативне навчання, спрямованого на формування творчого потенціалу студентів; творча активність студентів під час педагогічної практики; актуалізація набутих знань, умінь і навичок у процесі навчально-виховної роботи.

Ключові слова: творчість, творчий потенціал особистості, творче мислення, інтелект, освіта, творча діяльність, майбутній вчитель іноземної мови.

Formulation of the problem. In modern conditions of globalization the development of educational activity, the problem of training the future creative teacher for further professional work implementation on the labor market becomes extremely important. Special actuality it acquires in connection with the radical reformation of modern higher education associated with rapid dynamic changes in modern social conditions which require a person to have powerful creative reserves. The current state of education development in Ukraine is characterized by its reformation in all educational fields. Training of qualified educational workers is an important area of educational renewal. Innovative phenomena that are observed in modern education cause the need to change the guidelines for the teacher's educational activity and the requirements for his personal qualities.

In nowadays it is necessary to form a new type of future specialist who possesses intellectual and business qualities that will contribute to his productive professional activity in the education system. In modern conditions of the formation of a creative personality, the problem of defining creative potential as a scientific category is quite relevant. The strategic task of reforming education in Ukraine is self-realization and self-development of a creative personality. Every country cares about the creative potential of society and individuals in particular. Creativity is defined as integral component of a person's professional activity. The need for self-realization is relevant for any person and for a teacher it is relevant due to the nature of his profession and its high value status formed in the pedagogical tradition. Therefore it is important to lay the foundation for their creative self-development even at the stage of professional training of students in the higher education institution. The need to intensify creatively transforming activities in the conditions of new realities of social development caused the need for depth scientific development of the creative potential of an individual.

Research analysis. Creativity is considered as integral part of a person's professional activity. The need for the formation of a creative and competitive personality in the conditions of new realities of social development caused the need for scientific development of the problem of creativity.

The analysis of research and publications shows a significant interest of scientists in the problem of development and determination of the essence of the creative potential of the future foreign language teacher. Considerable attention in the modern science is paid to the issues of training creative personality (V. Zagvyazynskyi, N. Kichuk, S. Sysoeva); activation of creative activity of future specialists (D. Bohoyavlenska, O. Morozov); formation of creativity (V. Davydov, D. Elkonin, M. Nazarenko). A deep analysis of the formation of value orientations was made by both foreign and domestic scientists, among them Y. Gatanov, D. Bohoyavlenska, J. Gilford, O. Matyushkin, V. Molyako, K. Rogers, S. Sysoeva can be singled out.

The problem of formation the creative potential was considered in domestic and foreign studies from the standpoint of professional training of future teacher. This led to the accumulation of positive experience in the development of the main theoretical provisions on this problem. Thus, V. Bibler, M. Danilov, K. Kedrov, P. Kopshchyn, O. Korshunov and others considered the philosophical aspect of creativity in their works. The psychological foundations of this problem are outlined in the works of D. Bohoyavlenska, L. Vygotsky, V. Davydov, D. Elkonin, O. Leontiev, A. Luk, Ya. Ponomaruev, S. Rubinstein and others. The pedagogical aspect of the problem of formation of creative activity is considered in the works of V. Andreev, D. Vilkeev, M. Danilov, N. Kychuk, M. Makhmutov, I. Ogorodnikov, N. Polovnilova, I. Rodak, S. Sysoeva, M. Skatkina, T. Shamova, G. Shchukina and others.

In psychological and pedagogical sciences the potential of an individual is described in the following psychological terms: opportunities, predispositions, abilities, needs, value orientations, personality qualities, inclinations, structured resources, creative impulses, internal energy, productive forces, needs to know oneself and others. In addition, the potential of the individual is associated with the processes of actualization, realization, deployment, reproduction, disclosure, embodiment, ascent to oneself, the desire "to go beyond one's own boundaries", self-expression, self-affirmation, self-realization, development (interactive, role, sociocultural), internalization.

The purpose of the article is to determine the essence of the phenomenon of the creative potential of the future foreign language teacher as the basis of professional direction.

The main material. The creative potential of a person is personal characteristic of a person and not a set of his personal traits, human individuality is unique and unrepeatable, and its realization involves the creation of something new that did not

exist before. The characteristic of a creative potential is the discovery of one's own individuality, which is expressed in emotions and feelings.

Creative potential, by its nature, is an integrating quality of an individual, which characterizes the degree of his ability to set and solve new tasks in the field of his activity, which is of social importance. Therefore, it is necessary to measure creative potential not only by the novelty and significance of the objectified results of creative activity, but also by those changes in the personal structure of the subject of creativity, which lead to changes in the character and content of his life manifestation as a result of self-improvement and self-realization of the individual [8, p. 169].

Academician V. Molyako proposed his own concept of the formation of a creative personality and realization of its creative potential. The scientist defines creative potential as integrative property of the individual, which characterized the degree of opportunities to carry out the creative activity, readiness and ability for creative self-realization and self-development. Creative potential is a system that is hidden from external observation, the bearer of creative potential himself sometimes has little or no knowledge of his creative potential. You can talk about the real creative capabilities of a specific person only on the basis of the performed activities. Creative potential becomes not an imaginary, but a real projected value only when it is realized in inventions, constructions, books, films [7].

The system of the creative potential of an individual is quite thoroughly disclosed in the writings of V. Molyako. He singles out its basic components:

- predispositions, tendencies, that are manifested in sensitivity, a certain selectivity, advantages, as well as dynamism of mental processes;
- interests, their orientation, frequency and systematic findings, dominance of cognitive interests;
- curiosity, desire to create something new, inclination to solve creative problems;
- quickness in assimilation of new information;
- tendency to constant comparisons for further selections;
- manifestation of general intelligence, grasping, understanding, quickness of assessment and decision making, adequacy of actions;
- emotional coloring of individual processes, emotional attitude, influence of feelings on subjective assessment, choice, preference;
- perseverance, purposefulness, decisiveness, diligence, systematic work, bold decision making;
- creativity – the ability to combine find analogies, reconstruct, tendency to change options, economy in decisions, rational use of means, time;
- the ability to make assessments, decisions, forecasts; quick mastering of abilities, skills, techniques;

- the ability to develop personal strategies and tactics in solving general and special new problems, tasks and finding the way out of difficult, non-standard situations [7, p. 91].

A new approach to definition of creative potential was proposed by D. Bohoyavlenska who looks potential as intellectual activity, which, in turn, is an integral property of a hypothetical system, the main components of which are intellectual and motivational factors of mental activity. Mental abilities stimulate the intellectual activity of the individual. A creative personality, according to D. Bohoyavlenska's research shows a positive attitude towards others, a desire for informal relationships in communication. Such individuals are able to empathize and sympathize with others, they try to be in the center of the team. These results indicate a connection between the subject's intellectual activity and activity in the field of subject relations [1].

Not only D. Bohoyavlenska and many other authors use the term "creativity" in the context of research on creative potential. Views on the nature of creativity are revealed in the works of S. Arieti, E. Krys, L. Kubi.

I. Lvova, following approach of D. Bohoyavlenska, singles out four groups of personal qualities of a creative subject, which constitute the creative potential of an individual:

- worldview qualities: an active life position, optimism, harmony, humanity; devotion to one's ideals and principles; a high sense of duty, patriotism, a high level of development of aesthetic feelings; a desire for the process of creativity, discoveries, spiritual growth, self-discovery, self-expression;

- valuable qualities: benevolence, tact, sincerity, diligence, criticality;

- intellectual qualities: foresight (the ability to predict events, actions); inquisitiveness, observation, a sense of humor, flexibility of the mind (the ability to make adequate decisions, depending on the situations); variability of thinking, independence of thought, a high level of intuition development, erudition, enthusiasm for the content of the activity, the ability to analyze and synthesize; originality, initiative;

- willed qualities: purposefulness, perseverance, courage, ability to complete the work started, ability to assert oneself, endurance, courage and resilience, self-confidence [6, pp. 45-46].

According to S. Sysoeva, creativity is determined by creative activity is a foundation of a creative personality. The author considers creativity as a set of those features of the mind that ensure productive transformations in the activity of the individual. S. Sysoeva defines the signs of creativity: originality, semantic flexibility, figurative, adaptive flexibility, semantic spontaneous flexibility, ability to perceive shortcomings, gaps in knowledge, insufficient elements, disharmony. The author also points out the existence of the dependence between creativity and such traits as a

tendency to self-actualization, quick thinking, impulsiveness, independence of thought, originality [9, p. 130].

V. Lyhvar defines creative potential as a set of creative abilities, necessary for creative activity, and notes that driving force and core of creative potential are internal factors of the individual. They are important factors in person's self-development, self-realization, self-activity, free actions. The scientists emphasizes that creative potential is a universal, integral quality of a person, the meaningful determination of which is manifested in creative activity through the acquisition of material and spiritual values, self-development and self-realization of the individual [5].

The study of the problem of the development of the creative potential of the future teacher of a foreign language makes it possible to determine that the potential is formed in the process of acquiring new knowledge and practical skills during the educational process and practical activities. An important role is played by self-education which allows you to direct pedagogical work in classes and outside of school hours to pedagogical creativity and also creates conditions for the development of the creative potential of future foreign language teacher and makes it possible to improve the educational process.

Innovative pedagogical experience is the basis of the creative potential of the future foreign language teacher and the result of creative pedagogical activity, which can be defined as a search in conditions of uncertainty. Pedagogical creativity is considered as a special type of activity of the future foreign language teacher, aimed at creating qualitatively new products that have subjective and social value. The personal aspect of pedagogical creativity, a set of mental qualities, characteristics of a creative personality, which includes imagination, flexibility of mind, divergent thinking, internal motivation and a set of other mental properties, is effectively studied, using factor analysis and other statistical methods that allow describing not only the personality of the future teacher of a foreign language, but also the impact on the productivity of his pedagogical work, social situations, education, gender, age and other factors. The foundations of the creative potential of the future teacher are formed in the process of professional training and develop in the future pedagogical activity.

Among the structural components of the creative potential of an individual, the central place belongs to the qualities of thinking. J. Gilford claims that such characteristics of thinking as speed, flexibility, originality and accuracy are of particular importance for creativity [12]. This position is also followed by E. Torrens. It is quite natural that well-developed logical thinking is necessary for productive creative activity, since the creative process begins with formulation of a problematic situation: analyzing the existing situation, identifying its imperfection, proposing the ultimate goal, identifying the contradiction between the given situation and the ultimate goal. Developed intuitive thinking is important in the structure of a person's creative

potential, since a new idea is the result of crossing two independent lines, a leap of thought aimed at overcoming a psychological barrier which is carried out at an intuitive level [13].

Formation and realization of creative potential are dependent on internal factors, among which natural conditions (general giftedness, predispositions) are of fundamental importance; experience (knowledge, skills and abilities); character features (independence, initiative, strong-willed qualities, motivation, self-regulation) [8].

The internal factors affecting the formation and realization of the creative potential of an individual include: natural conditions, endowments, general giftedness, experience, knowledge, ability, skills); character features (independence, initiative, willed qualities); motivational indicators (self-development, self-regulation). At the same time, the important role of character qualities, which perform the function of means of influencing natural gifts, helping to transform them into creative activity was noted [3, p. 17].

Pedagogical conditions under which the process of forming the creative potential of students takes place include:

- actualization of creative potential of students in the process of studying professional educational disciplines;
- organization of creative and dialogic training aimed at forming the creative potential of students;
- stimulation of the activity of future teacher regarding to the manifestation of the acquired abilities and skills of creative work in the process of pedagogical practice [4].

Creative potential and creative personality have tendency to express themselves and get achievements according to their capabilities. Only the personality itself can realize its creative uniqueness. Creative activity is a condition for identifying and developing the creative potential of a future teacher and mechanism for realizing his creative abilities. In the process of productive activity creative potential is realized and accumulated in the creative activity of the individual. Accordingly, the creative potential and creative activity of the individual appear together, complementing each other [11].

Among a number of factors that influence the formation and realization of the creative potential of an individual are predispositions (as innate quality), social environment (external conditions of influence) and personal activity (life position of an individual), the last factor defines an individual as a unique holistic system that possesses the potential continuous self-development and self-realization [10].

The definition of creative potential as an integrative property shows that the establishment of any potential formation can be imagined as a multi-level process, in which at each subsequent level already formed abilities enter into a new synthesis with personal and psychological formations: interests, needs, motives. Integration is characteristic both for temporal levels of creativity (past, present, future) and for

reproductive (which includes the reproduction of a previously updated level in the light of new creative tasks) and productive components. The concept of creative potential characterizes the set of fundamental properties of a person, which are integrated into his capabilities and are able to ensure an effective flow of productive activity, in which the person is included. The most difficult in the context of these issues are the problems of developing the potential of an individual [2].

The analysis the various theoretical approaches to revealing the essence of creative potential allows us to identify the main characteristics of the teacher's personal abilities: ingenuity, imagination, critical thinking, openness to everything new which allows us to bear full responsibility for our actions and understand them. However, creativity is impossible without an ideal, it is also impossible without another essential prerequisite, personality. Therefore, the creative process is the objectification of personal potential directed by an ideal [2].

Therefore, potential should be understood as dynamic integral formation that determines the resource potential of human development and its ability to master and productively implement various types of activities. Potential is formed throughout life, beginning in childhood and continuing through adolescence and young adulthood. So, at the beginning of life a person strives for the development of his potential and then its full disclosure. From the point of view of many scientists, creative potential includes the properties of a person: thinking, memory, knowledge, beliefs. Common to all definitions of a potential is its ability to bring an individual to a new level of life activity. The foundations of the future teacher's creative potential are laid in the process of his professional training.

Thus, the potential that a future teacher of foreign language should possess, on the one hand, emphasizes the specificity of pedagogical activity, on the other hand, creativity in the teacher's activity.

Conclusions. The creative potential of an individual is a complex dynamic system of psychological qualities, the integral integrity of a person's natural and social forces, a set of abilities, opportunities and properties for the implementation of creative activity, the production of creative strategies and tactics in this process, which allows finding a unique, fundamentally new solution to problems, as well as ensuring the individual's subjective need for creative self-realization and self-development. Creative potential is a prerequisite for the creative process, on the one hand, and its result, on the other ones. Creative potential is put in everyone and this opens up potential opportunities for its development.

The study of the problem of developing the creative potential of a future foreign language teacher makes it possible to determine that the creative potential of a teacher develops significantly during the period of acquiring new knowledge and practical skills during professional training. A special feature of every future specialist is self-educational pedagogical activity, which allows you to direct your own pedagogical

work in classes and outside of school hours and also creates conditions for development of students' creative potential and improvement of the educational process.

We see the prospect of further scientific research in the search and creation of effective ways of diagnosing the creative potential of the individual.

References:

1. Bohoiavlenskaia D. (1981). Puty k tvorchestvu [The way to creativity]. Moskva: Znanye, 96 p. [in Russian].
2. Voievodin V. V. (2007). Pedahohichni umovy stanovlennia tvorchoho potentsialu maibutnikh muzykantiv — vykonavtsiv v orkestrovomu klasi : [Pedagogical conditions of establishment of creative potential of future musicians in orchestra class] avtoref. dys... kand. ped. nauk. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
3. Karpova I. (2008). Sotsialno-pedahohichni chynnyky vyjavlennia tvorchoho potentsialu studenta u pozanavchalnii diialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu. Sotsializatsiia osobystosti. [The social and pedagogical conditions of manifestation of creative potential of student in extracurricular activity of higher education establishment]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2008. Pp. 166-180. [in Ukrainian].
4. Kovalenko L. (2009). Deiaki aspekty problemy formuvannia u vyshchii shkoli tvorchoho potentsialu fakhivtsia tekhnolohichnoi osvity. [Some aspects of the problem of formation in higher education of creative potential of technological education specialist]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. Cherkasy, Pp. 53-57. [in Ukrainian].
5. Lykhvar V. (2003). Rozvytok khudozhno-tvorchoho potentsialu molodshykh shkolariv u protsesi obrazotvorchoi diialnosti: [Development of artistic and creative potential of young pupils in the process of art activity]. avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk. Kherson, 24 p. [in Ukrainian].
6. Lvova Y. (2005). Psykholohycheskye faktory razvytyia kreatyvnykh lychnosti: [Psychological factors of the development of creative personality] dyss. ... kand. psykhol. Nauk. Novosybyrsk, 203 p. [in Russian].
7. Moliako V. (1999). Osoblyvosti stratehichnoi orhanizatsii svdomosti tekhnichno obdarovanoi osobystosti. Dukhovnist yak osnova konsolidatsii suspilstva. [The features of strategic organization of conscience of technically gifted person. Spirituality as a basis of consolidation of society]. Mizhvidomchy nauk. zbirnyk. Kyiv: Instytut «Problemy liudyny», T.16. Pp. 131–136. [in Ukrainian].
8. Psykholohiia i pedahohika zhyttietvorchosti: (1996) [Psychology and Pedagogy of vitality]. navch.-metod. posib. Kyiv: IZMN, 792 p. [in Ukrainian].
9. Sysoieva S. (2006). Osnovy pedahohichnoi tvorchosti : [The basis of pedagogical creativity]. pidruchnyk. Kyiv: Milenium, 344 p. [in Ukrainian].
10. Ovsianetska L. (2004). Tvorchyi potentsial liudyny: sotsialno-psykholohichna paradyhma. [Creative potential of a person: social and pedagogical paradigm]. Sotsialna psykholohiia. № 2. Pp. 140-145. [in Ukrainian].
11. Tkach R. (1999). Psykholohichni osoblyvosti tvorchoi aktyvnosti osobystosti. [Psychological features of creative personal activity]. Zaporizhzhia: V-vo ZDIA, 24 p. [in Ukrainian].
12. Guilford J. Creativity: yesterday, today, tomorrow. *Journal of Creative Behavior*. 1967. Vol. 1. P. 314.
13. Torrance E. Uniqueness and Creativity. *Educational Leadership*. 1967. Vol. 24. No. 6. P. 493.

Література:

1. Богоявленская Д. Пути к творчеству. Москва: Знание, 1981. 96 с.

2. Восводін В. В. Педагогічні умови становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів — виконавців в оркестровому класі : автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2007. 20 с.
3. Карпова І. Соціально-педагогічні чинники виявлення творчого потенціалу студента у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу. *Соціалізація особистості* . Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. С. 166-180.
4. Коваленко Л. Деякі аспекти проблеми формування у вищій школі творчого потенціалу фахівця технологічної освіти. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2009. С. 53-57.
5. Лихвар В. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. Наук. Херсон, 2003. 24 с.
6. Львова І. Психологические факторы развития креативности личности: дисс. ... канд. психол. Наук. Новосибирск, 2005. 203 с.
7. Моляко В. Особливості стратегічної організації свідомості технічно обдарованої особистості. *Духовність як основа консолідації суспільства*. Міжвідомчий наук. збірник. Київ: Інститут «Проблеми людини», 1999. Т.16. С. 131–136.
8. Психологія і педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1996. 792с
9. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
10. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма. *Соціальна психологія*. 2004. № 2. С. 140-145.
11. Ткач Р. Психологічні особливості творчої активності особистості. Запоріжжя: В-во ЗДІА, 1999. 24 с.
12. Guilford J. Creativity: yesterday, today, tomorrow. *Journal of Creative Behavior*. 1967. Vol. 1. P. 314.
13. Torrance E. Uniqueness and Creativity. *Educational Leadership*. 1967. Vol. 24. No. 6. P. 493.

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-489-497](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-489-497)

Kulchytskyi Vitalii Yosypovych Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Professor of Higher School Pedagogy and Social Studies Department, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Maidan Voli, 1, Ternopil, 46001, tel.: (0352) 52-44-92, <https://orcid.org/0000-0001-5863-3204>

FORMATION OF COMMUNICATION IN THE «TEACHER-STUDENT» SYSTEM IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE MEDICAL FIELD WITH THE HELP OF DISTANCE EDUCATION

Abstract. The article substantiates the expediency of forming communication in the «teacher-student» system when training specialists in the medical field using distance education. The relevance of the research is determined by the fact that the pedagogical, cognitive and social components converge in the educational process, and the social component is the main tool for obtaining and mastering information. Therefore, distance learning is a process of interaction between teachers and students, as well as students themselves, isolated in space. The consequence of this is a particularly organized behavior participant of the interaction, which depends on the nature of the relationship, the distance between them and can be presented in the form of a dialogue. It was found that the main task of distance learning during the training of future medical specialists is to stimulate the didactic dialogue between student and teacher. It has been established that direct communication between a teacher and a student makes it possible to instantly discuss current, relevant educational problems for both the teacher and student. Attention is focused on the fact that the following forms of interaction are implemented in the process of distance learning during the training of future medical specialists: student – educational material; student (subject of learning) – teacher; student – student. It is noted that for the successful organization of communicative interaction in the conditions of distance learning during the training of future specialists in the medical profile, the teacher must possess a certain list of competencies. It was concluded that distance education allows you to create a training course – an environment for productive communication, information exchange and cooperation in the «teacher-student» system in order to increase the efficiency and effectiveness of the educational process.

Keywords: communication, teacher, student, dialogue, distance learning.

Кульчицький Віталій Йосипович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, вул. майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, тел.: (0352) 52-44-92, <https://orcid.org/0000-0001-5863-3204>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ «ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ» ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗА ДОПОМОГОЮ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність формування комунікації в системі «викладач-студент» при підготовці фахівців медичної галузі за допомогою дистанційної форми навчання. Актуальність дослідження визначається тим, що в освітньому процесі сходяться педагогічна, пізнавальна і соціальна складові, причому соціальна складова є головним інструментом отримання та освоєння інформації. Саме тому, дистанційне навчання є процесом взаємодії між викладачами і студентами, а також між самими студентами, ізольованими у просторі. Наслідком цього є особливим чином організована поведінка учасників взаємодії, яка залежить від характеру відносин, дистанції між ними і може бути представлена у формі діалогу. З'ясовано, що основне завдання дистанційного навчання під час підготовки майбутніх фахівців медичної галузі полягає у стимулюванні дидактичного діалогу студента з викладачем. Констатовано, що безпосереднє спілкування між викладачем і студентом надає можливості миттєво обговорити актуальні, нагальні як для викладача, так і студента освітні проблеми. Зосереджена увага на тому, що у процесі дистанційного навчання під час підготовки майбутніх фахівців медичної галузі реалізуються наступні форми взаємодії: студент – навчальний матеріал; студент (суб'єкт навчання) – викладач; студент – студент. Зазначено, що для успішної організації комунікативної взаємодії в умовах дистанційного навчання під час підготовки майбутніх фахівців медичної галузі викладач повинен володіти певним переліком компетентностей. Зроблено висновки про те, що дистанційна освіта дозволяє формувати навчальний курс – середовище для продуктивного спілкування, обміну інформацією і співпраці в системі «викладач-студент» з метою підвищення ефективності та результативності освітнього процесу.

Ключові слова: комунікація, викладач, студент, діалог, дистанційне навчання.

Formulation of the problem. The educational process in the modern sense is the process interaction of a person studying with the educational environment, which includes a teacher, educational materials (content) and other students. In the educational process, pedagogical, cognitive and social components converge, and the social component is the main tool for obtaining and assimilating information.

Distance learning is a process of interaction between teachers and students, as well as between students themselves, isolated in space. The consequence of this is a particularly organized behavior participant of the interaction, which depends on the

nature of the relationship, the distance between them and can be presented in the form of a dialogue.

Changing the relationship between teacher and student turns the student into an energetic participant in the learning process. The introduction of new methods of knowledge accumulation and their use influenced the change of the goal of the educational process from the transfer of an unchanging set of knowledge to the education of the ability to use information arrays, independent knowledge accumulation.

The interaction of all co-participants in the educational process is one of the most important factors in the quality functioning of any educational society. In the conditions of distance education, when teachers and students cannot be close to each other, the interaction between all participants of the educational process acquires special importance.

For any education, communication is an integral part of the pedagogical process. Its effectiveness depends on the level of communication, and distance learning is no exception.

Analysis of recent research and publications. The problematic aspects of distance learning were studied by domestic scientists in the field of pedagogy and professionals, including N. Bykov, N. Dumanskyi, O. Glazunova, P. Kaminska, N. Morse, V. Oliynyka, and others.

In the scientific works of A. Andreev, V. Bykov, A. Gurzhii, A. Dovgyal, M. Zhaldak, V. Kuharenko, N. Sakovich, P. Stefanenko, A. Chefranova, B. Shunevych, and others. didactic potential is provided by distance learning.

The organization of the educational process in the distance learning system in institutions of higher education was studied by V. Svyridyuk, N. Basova, N. Zhevakina, and others. The issue of the formation of the information and educational environment is considered in the works of G. Belyaev, V. Baikov, S. Grigoriev, Yu. Zhukov, S. Lobachov, E. Polat, V. Yasvin, and others. D. Humennyi, V. Humenyuk, V. Yagupov and others investigate the implementation of information and communication technologies in the management of an educational institution.

J. Anderson, St. Willer, and T. Edward can be named among the foreign researchers who highlighted the aspects of distance education in their works. Pedagogical and information support of distance learning is described in the publications of N. Levinsky, J. Muller, and D. Parrish.

The purpose of the article – to investigate the formation of communication in the «teacher-student» system during the training of medical professionals during continuous professional development by distance learning.

Presenting main material. If we consider the features of distance education during the training of future medical specialists from the point view of teacher-student communication, the following characteristic features can be identified:

– self-education as the basis of distance learning, which involves self-motivation of the student regarding his own learning, as well as a certain level self-organization of the individual;

– communication between teacher and student based on the «one-on-one» principle, which in form and content corresponds to an individual consultation;

– «one-to-one» communication and interaction does not exclude «one-to-many» interaction, as the teacher works with many students simultaneously according to a prearranged schedule. This form of interaction resembles traditional classroom learning;

– «many-to-many» interaction means that simultaneous communication of many students, exchange of experiences and impressions with each other is possible.

The main task of distance learning during the training of future medical specialists is to stimulate the didactic dialogue between student and teacher.

A common form communication in the process of distance learning is an internal didactic conversation (guided didactic dialogue), with the correct modeling which it is possible to achieve a high quality assimilation of educational material. Guided didactic dialogue should be carried out in the form of instructions that contain assumption that student has already familiarized himself with the textbook material for a certain statement.

The effectiveness of the dialogue between teacher and student is determined by:

– content of the academic discipline;

– environmental factors (the composition of the study group: there will be more dialogue between the teacher and one subject of study than between the group);

– language of the dialogue (if the teacher uses the native language of the student, the effectiveness of the dialogue increases);

– means of communication (if the exchange of information between teacher and student is carried out by e-mail, then the dialogue slows down and is highly structured, since it takes place in written form; the intensity dialogue is higher during training with the help of video conferences, during which the teacher answers questions of the students, who proactively enrich dialogue) [1, P. 489-495].

The mediated nature of communication in the «teacher-student» system makes it possible to ensure constant dynamic communication at a distance. Virtually all traditional methods interaction between teacher and students are available in distance learning during the training of future medical specialists. Modern means of video communication open up to students the same opportunities as during face-to-face educational communication, and often significantly expand them.

Features of distance learning in the video conference mode can be evaluated taking into account the following factors:

– educational material;

– diagnostic material;

- visibility;
- teacher's questions to students;
- explanation of the material by the teacher;
- conducting discussions by the teacher;
- opportunity for students to ask questions to the teacher;
- the student's opportunity to ask the student a question;
- evaluation by the teacher of the student.

The following forms of interaction are implemented in the distance learning process during the training of future medical specialists:

1) student – educational material. Presupposes the student's interaction with the content of what is offered for study. Each subject of education must acquire the skills of building and enriching their knowledge. A student who studies remotely is characterized by more active cognitive activity (is able to construct his own knowledge) than one who studies the material in the process of personal communication with the teacher;

2) student (subject of learning) – teacher. After the students receive the educational material, the teachers provide them with assistance in its assimilation, stimulating interest in learning, increasing motivation; organization practical activities on the basis of acquired theoretical knowledge, verification of knowledge and assessment of the level their assimilation, provision advisory assistance, etc.;

3) student – student. Partnership interaction of students in the process acquiring knowledge can take place both with the participation of the teacher and without him. Contributes to the formation and development communication skills, their access to the best examples of performance educational tasks (by students with a higher level success in learning and development of abilities). The means of its implementation can be e-mail, video conferences, etc. [2, P. 10-13].

An essential feature of modern educational systems is their interactivity, which ensures the dialogic nature of learning. However, dialogical interaction is not an end in itself. The intensity of learning, the involvement students in dialogue is not an indicator of the effectiveness educational program. When designing each fragment of the dialogue, the teacher must see the didactic goals, ensure that the lines are not overloaded with unnecessary information, and the questions are not too complex, and take into account the computer's ability to «understand» the students' answers students. The communication process should interest the student, increase his desire to continue the dialogue with the computer, stimulate his cognitive activity, and achieve educational goals.

Depending on the pedagogical orientation of the dialogue, the following levels are distinguished:

- actually a dialogue, during which the interlocutor constructs his answer based on a formal change of the message. In such a dialogue, computer messages perform the

function of a stimulating hint, which does not contain information on solving specific tasks, but encourages the student. Abuse of such a dialogue can cause a negative attitude towards learning with the use of a computer;

– business dialogue aimed at solving the proposed task without taking into account the learning goals. Communication unfolds as a dialogue in expert systems. Its pedagogical value is insignificant, since it does not take into account the essential features learning, the importance mastering the methods of solving certain types tasks. A computer that implements a second-level dialogue simulates the activity of an expert in a certain subject area, not a teacher;

– pedagogical dialogue, which takes place on the basis student model, taking into account the conditions and goals of education [3, P. 116-118].

Communicative space implies a formed situation of interaction in which there is a place, time and a specific reason for communication aimed at achieving the goals of the educational process. In the conditions distance learning during the training of future medical specialists, this process is more complicated, born of the need for joint activity, perception and understanding others in the Internet space. The complexity of distance education lies not only in the motivation students for internal work, but also in the possibility forming a dialogue that allows students to express various proposals. The main purpose of communication is to attract and direct participants to study.

Communication is the main driving force of the development information society, in which information is a product interaction of social groups and individuals. The process communication is an integral part of the life society, which supports its stability and directs further actions. Any educational process is built on the phenomenon of communication, since the personality education a future medical specialist is carried out only in a communicative environment.

So, the functions of pedagogical communication are determined by the content pedagogical activity. The main among them are the following:

– communicative – establishing and regulating relations between teacher and students, ensuring the humanistic orientation of the student's development;

– psychological – creation of conditions to ensure students' psychological freedom, manifestation of the individual uniqueness their personality; removing the social pressure that prevents it;

– cognitive – ensuring students' full perception of educational information, forming in them a personal-emotional-valuable attitude to knowledge;

– organizational – ensuring rational organization of students' educational and practical activities;

– developmental – ensures the formation of the student's personality, the transfer norms and rules behavior to him, the management of the process their assimilation, the disclosure moral content of what he and other people have done, the mastery evaluation and self-evaluation criteria;

- information – conveys knowledge;
- regulatory – creates a favorable psychological atmosphere for joint and individual activities, coordinates and unites efforts to achieve a general and personal result;
- emotional – forms and corrects interpersonal relationships [4, P. 202-207].

The effectiveness distance learning in the training of future medical specialists based on computer communications depends on the work style of the teacher, focused on working in groups. Courses that initiate discussion, exchange of ideas, and debate are more suitable for computer-mediated instruction than courses that deal with specific facts and procedures.

For the successful organization communicative interaction in the conditions distance learning during the training future specialists in the medical profile, the teacher must possess a certain list of competencies.

Scientist S. Druzhylov [4, P. 202-207] emphasizes that the professional competence of a teacher includes a system theoretical knowledge of a teacher and methods their application in specific pedagogical situations, value orientations teacher, as well as integrated indicators of his culture - communication, language style, attitude to himself and his activities, to related fields of knowledge The researcher singles out the main components teacher's competence: motivational-volitional, functional, communicative and reflective.

Tutor activities such as establishing communicative connections, promoting student adaptation, encouragement, cooperation, diagnosis educational achievements, use various didactic techniques for the development of individual qualities student allow more effective and successful interaction with those who are studying. With the help various learning tools (tests, simulators, discussions, video conferences, voice messages, forums, etc.), the teacher creates conditions for students to perform both reproductive and creative activities that ensure the achievement of the educational goal.

Therefore, in our opinion, for the successful organization communicative interaction with students in the distance learning system during the training of future medical specialists, the teacher must possess the following skills:

- use forms verbal and non-verbal communication;
- conduct a virtual discussion, establish contact with the audience online;
- involve in discussion, expression of one's opinion and establishment interpersonal interaction;
- optimal use of ICT tools for communicative interaction;
- correctly choose communicative strategies and tactics in accordance with the purpose of training;
- conduct training classes taking into account the psychological characteristics students' behavior in the virtual environment;
- find an individual approach to students during distance learning;
- create a positive emotional background between subjects distance education;

– apply mechanisms for diagnosing communicative conflicts, removing barriers in mediated communication [5, P. 9-12].

Conclusions. Thus, distance education allows you to create a training course – an environment for productive communication, information exchange and cooperation in the «teacher-student» system in order to increase the efficiency and effectiveness of the educational process.

Therefore, distance education requires special teacher training for pedagogical communication. He uses both innovative and traditional teaching methods to activate the educational and cognitive activities of students and must possess number communication skills.

Therefore, for full-fledged professional and pedagogical communication, the teacher must be able to use the information resources computer technologies, taking into account the forms of interaction between the teacher and students. And this is especially important during distance learning.

References:

1. Shtykhno, L. (2016). Dystantsiine navchannia yak perspektyvnyi napriam rozvytku suchasnoi osvity [Distance learning as a promising area of modern education]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, №6 (33). Pp.489-495 [in Ukrainian].
2. Hlushko, N., Lenchuk, T., Matskevych, V., Mytsyk, Yu. (2019). Mozhlyvosti pedahohichnoho vykorystannia dystantsiinoi systemy navchannia u pozaaudytornii samostiinii roboti. [Possibilities of pedagogical use of the distance learning system in extracurricular independent work]. *Medychna osvita – Medical Education*. №4. Pp. 10-13 [in Ukrainian].
3. Skrypnyk, L. (2012). Dystantsiina medychna osvita: suchasni realii ta problemy. [Distance medical education: modern realities and problems]. *Arkhiv klinichnoi medytsyny – Archive of clinical medicine*. №2 (18). Pp. 116-118 [in Ukrainian].
4. Dolynskiy, Ye. (2010) Dystantsiine navchannia – odna z prohresyvnykh form pidhotovky fakhivtsiv. [Distance learning is one of the progressive forms of training]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia: zbirnyk naukovykh prats – Theoretical issues of culture, education and upbringing: a collection of scientific papers*, Output 42. Pp. 202-207 [in Ukrainian].
5. Volosovets', O., Vyhovs'ka, O., Kryvopustov, S. at al. (2020) Dystantsiine navchannia yak informatsiyno-komunikatyvna tekhnolohiya dodyplomnoyi pidhotovky likariv z pediatriyi v umovakh suchasnykh vyklykiv. [Distance learning as an information and communication technology for undergraduate training of pediatricians in today's challenges]. *Medychna osvita – Medical Education*. №3. Pp. 9-12 [in Ukrainian].

Література:

1. Штихно Л. Дистанційне навчання як перспективний напрям розвитку сучасної освіти. *Молодий вчений*. 2016. № 6(33). С. 489-495.
2. Глушко Н., Ленчук Т., Мацькевич В., Мицик Ю. Можливості педагогічного використання дистанційної системи навчання у позааудиторній самостійній роботі. *Медична освіта*. 2019. № 4. С. 10-13.
3. Скрипник Л. Дистанційна медична освіта: сучасні реалії та проблеми. *Архів клінічної медицини*. 2012. №2 (18). С. 116-118.

4. Долинський Є. Дистанційне навчання – одна з прогресивних форм підготовки фахівців. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: збірник наукових праць*. 2010. Випуск 42. С. 202-207.

5. Волосовець О., Виговська О., Кривопустов С. та інші. Дистанційне навчання як інформаційно-комунікативна технологія додипломної підготовки лікарів з педіатрії в умовах сучасних викликів. *Медична освіта*. 2020. №3. С. 9-12

UDC 378:37.01

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-498-509](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-498-509)

Nurlan Mammadov Teacher, Department of Pedagogy and psychology, Baku Slavic University, 33 Suleyman Rustam Street, Baku, Azerbaijan, <https://orcid.org/0000-0002-9673-0862>

ABOUT THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ADDITIONAL EDUCATION IN AZERBAIJAN

Abstract. In connection with the formation of a market economy and new economic relations, the development of high-speed information and high technologies, each individual of the society becomes a direct participant in fundamental changes in both social, economic and cultural spheres. New global and mega economic institutions create, improve, demand and evaluate new forms of work, knowledge and skills. In this case, investment does not invest in material resources, but in labor resources and social capital.

As knowledge and information change rapidly in a globalized world, once an education is obtained, it cannot ensure a person's development throughout their life. Most of the knowledge gained even in the most advanced education system loses its relevance some time after the completion of the educational process. Nowadays, science and technology are developing at such a pace that every year on average about 30 percent of knowledge "becomes obsolete", after a few years the content of professions and specialties does not keep up with development, and there is a need to update it. For active participation in the social, economic, political, cultural life of society, it becomes necessary that each person updates, enriches and adapts to the requirements of the time their professional and professional skills, personal qualities both in quantitative and qualitative terms.

The experience of different countries shows that as society develops, the demand for Education also increases, and in such conditions, additional education becomes of paramount importance, on the one hand, as a goal, and on the other – as an object of activity. The study of the history of additional education in the Republic of Azerbaijan is important for forming a new view and concept of developing a more effective organization of additional education based on new models based on the principle of continuity of Education.

Keywords: additional education, continuing education, state programme, education reforms, improvement of professional skill, retraining of specialists, internships, adult education

Нурлан Маммадов викладач кафедри педагогіки та психології, Бакинсько Слов'янський університет, Вулиця Сулеймана Рустама, 33, Баку, Азербайджан, <https://orcid.org/0000-0002-9673-0862>

ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ ДОДАТКОВОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Анотація. У зв'язку з формуванням ринкової економіки і нових економічних відносин, розвитком високошвидкісної інформації і високих технологій кожен окремий член суспільства стає безпосереднім учасником фундаментальних змін як у соціальній, економічній, так і в культурній сферах. Нові глобальні і мегаекономічні інститути створюють, вдосконалюють, вимагають і оцінюють нові форми роботи, знань і навичок. В цьому випадку інвестиції вкладаються не в матеріальні ресурси, а в трудові ресурси і соціальний капітал.

Оскільки знання та інформація швидко змінюються в глобалізованому світі, одного разу отримана освіта не може забезпечити розвиток людини протягом усього його життя. Велика частина знань, отриманих навіть в найдосконалішій системі освіти, втрачає свою актуальність через деякий час після завершення освітнього процесу. У наш час наука і техніка розвиваються такими темпами, що щорічно в середньому «застаріває» близько 30 відсотків знань, через кілька років зміст професій і спеціальностей не йде в ногу з розвитком, виникає необхідність в його оновленні. Для активної участі в соціальному, економічному, політичному, культурному житті суспільства стає необхідним, щоб кожна людина оновлював, збагачував і адаптував до вимог часу свої професійні та професійні навички, особисті якості як в кількісному, так і в якісному відношенні.

Досвід різних країн показує, що в міру розвитку суспільства зростає і попит на освіту, і в таких умовах Додаткова освіта набуває першорядного значення, з одного боку, як мета, а з іншого – як об'єкт діяльності. Вивчення історії додаткової освіти в Азербайджанській Республіці має важливе значення для формування нового погляду і концепції розвитку більш ефективної організації додаткової освіти на основі нових моделей на основі принципу безперервності освіти.

Ключові слова: Додаткова освіта, безперервна освіта, державна програма, реформи освіти, підвищення кваліфікації, перепідготовка фахівців, стажування, освіта дорослих

Problem statement. Studying the history of additional education in the Republic of Azerbaijan and is important for forming a new perspective and concept for

developing a more effective organization of additional education based on new models based on the principle of continuity of Education.

To analyze the formation process of additional education (and its directions) in Azerbaijan based on the requirements of legislation, laws, decrees, orders, decisions and normative-legal acts adopted in this field, to determine the development trend, the characteristics of additional education during that period, to clarify its functions and essence, to reveal the importance of the state policy for the improvement of continuous education in the Republic of Azerbaijan, to learn the models of the organization of additional education, to interpret them from the scientific and pedagogical aspect mainly by means of the historical-comparative method, to generalize the acquired experience and theoretically examine the possibilities of compatibility with modern forms and methods is to analyze.

Modern education as a continuous process that ensures adaptation to existing innovations in the modern information society is an important part of human life. Intensive changes taking place within the framework of globalization in the economy and public life of the country, the emergence of new and complex technologies require the improvement of qualified personnel employed in various industries, which greatly increases the role and importance of additional education. A person's desire to acquire knowledge and skills, to enrich what he has received, to keep up with the struggle for survival from the moment of comprehension of the world - the desire for lifelong education is not only his right, but also one of his natural needs for survival. Therefore, a person should be in the position of a "student" throughout his life.

From the analysis of scientific studies written on this topic by domestic and foreign scientists, it is clear that the concept of "additional education" is not accepted unambiguously and in a single form. Various approaches of researchers to this issue prove that additional education is still under development in the context of lifelong education. And this indicates that the need for qualified and intelligent personnel in the world cannot be satisfied only by basic education. In order to increase the dynamics of employment and minimize the unemployment rate, additional education is not only a pedagogical problem as one of the available tools, but also a strategic area of socio-economic importance for each state.

Against the background of the increased importance of human capital in the formation of the younger generation, he put the comprehensive development of personality in the spotlight as one of the most pressing issues of our time. In the modern world, the emergence of competitive production facilities and the rapid development of new-generation intelligent technologies are steadily increasing the need for intelligent human resources. In a market economy, the modernization of education and its adaptation to modern economic mechanisms is becoming particularly relevant and generates new social orders within the framework of career mobility.

Analysis of recent research and publications. The study of the process of formation and development of the additional education system from the 19th century to the present day is of great scientific interest. Studying the history of additional education problems allows us to meet the additional educational needs of citizens within the framework of quality education standards, taking into account modern requirements and social order, and enriching the acquired experience and passing it on to future generations. Additional education in the continuous education system has been the subject of research from various aspects. The process of further development of the Pedagogical Personnel Training system was studied in detail by a number of scientists as R.H. Mammadzadeh, A.A. Abdullayev, R.H. Jabbarov, A.O.Mehrabov, etc. have studied the history and modern problems of additional education in Azerbaijan. The application of new mechanisms, forms and methods in specialized education have been extensively interpreted by R.Z. Azizov, Kh.A. Babayev in their scientific and methodological works.

However, the historical development period of additional education in Azerbaijan has not been studied step by step. The directions of additional education, their organizational characteristics, functions and essence have not been fully clarified, the importance of additional education for the improvement of continuous education in the republic has not been revealed, and the models of its organization in separate directions have not been studied in a systematic way. In addition, the formation process of additional education from the historical-pedagogical aspect within the framework of the principle of succession, the possibilities of generalizing the acquired experience and applying them together with modern forms and methods have not been the object of scientific research, and the modernization of the practice of organizing additional education in Azerbaijan and the efficiency of its application have not been scientifically fully substantiated. Taking into account what has been said, we can come to the conclusion that there is a great need for additional education in our country today, which ensures the constant improvement of the professional level of education providers as well as students.

Purpose of the article. In the new century, social well-being lies precisely in improving the quality of education, increasing human resources, overcoming pedagogical problems arising from employment and unemployment by reforming education, undoubtedly, additional education is one of the most optimal solutions for this.

Additional education as the main component of the policy of teacher training in the system of continuing education. Continuous education or continuity of education is an important principle of the process of personality formation. This term primarily emphasizes the functionality of the acquired knowledge.

his initiative was launched in September 2012 by the Uni-ted Nations Secretary General Mr Ban Ki-moon. Its priori-ties are to expand access to education, improve

the quality of learning, and foster global citizenship. Although ostensibly geared towards achieving the 2015 agenda, it is inevitable that this initiative will also focus attention on setting post-2015 priorities.

In 1972, the then Prime Minister of France Edgar Faure in a report published by the Commission acting under the leadership of Faure, “continuing education” was defined as a term, since the continuity of education is defined as the basic principle [1].

The Faure Report advocated the right and necessity of each individual to learn for their social, economic, political and cultural development. It considered lifelong education the keystone of educational policies. Although acknowledging the existence of lifelong education practices in diverse cultures all over the world, the report emphasized that lifelong education should be recognized as the basis of educational policies in both developing and developed countries [3].

This principle is the main driving force of social well-being as a regulatory tool that accompanies a person throughout his life by means of additional education, constantly encouraging self-education by involving him in the continuous process of acquiring the necessary competencies. At the International conference on Education of the 35th session of UNESCO, it was emphasized that a one-time primary pedagogical education provided to a teacher armed with appropriate knowledge and skills based on the traditional education system is not enough in modern conditions for professional activity throughout life, therefore, it is already necessary to revise pedagogical education as a continuous process, organize it on the basis of based on modern approaches in the framework of democratization, personalization, differentiation and humanization.

The theoretical basis of the concept of continuing education consists of three principles: continuity, democracy, functionality. For education to be truly democratic, it must be accessible in all countries of the world, for all segments of the population, cover all age groups and, therefore, be sustainable. In order for education to be fully effective, it must, on the one hand, be aimed at solving specific goals and real problems, and on the other hand, cover at every stage of life the maximum number of teaching staff employed in various sectors of the national economy, especially in educational activities.

Presentation of the main material. The social results of educational activities can be divided into several groups. This division is based on the understanding of the individual's place in the renewed socio-economic relations in society. The orientation of the social results of such groups is social innovations and personality changes that occur in the personality as a result of educational activities. These changes also include the following:

- legal awareness of the individual;
- social status of a citizen;
- personal attitude to the environment;

- attitude to personal participation in solving social problems;
- change of its social morality under the influence of new commodity-financial relations in educational activities.

The first group of social consequences is the individual's right to education, advanced training, and retraining. This is the creation of conditions for the realization of the right. The second group is characterized by a change in the social status of a citizen through education. It also determines his place in society and ensures his social protection. The third group of social results of educational activities can include a change in the attitude of the individual to solving universal problems (nature protection, habitat improvement, survival in peace and tranquility, improving social welfare, helping those in need, etc.) of a person and his participation in their solution. The fourth group of social results is the influence of the “price” of educational services on the social morality of people under the influence of commodity–financial relations in educational activities. The next group of social results is the formation of a person's political worldview, his moral qualities in the process of educational activity and adaptation to the conditions of public life in general. On the basis of these identified social results, the socio-pedagogical content of the education management of the elderly is formed, and its strategy is based on the service functions of the education system. Thus, the system develops on the basis of natural patterns of social, personal needs and socio-pedagogical processes.

The pedagogical process carried out in this system actually guides the development of personality. Therefore, one of the features of the management of the education system is due precisely to the complexity of the object (the process of personal development) of its activities. Because a number of social systems (family, society, economy, cultural events, mass media, etc.) have an impact. As a result, a new quality is formed in the educational activity, in which a person is socialized, acquires new knowledge, values, moral rules, spiritual culture and develops it. The results of the activity of the education system of the elderly as a social institution can be conditionally divided into pedagogical and social orientation.

So, over time, the system of educational institutions began to shift from the problems of ensuring the continuity of education to the problems of continuing education (lifelong learning). This is quite obvious when analyzing a number of normative, reference and reporting materials of international organizations, in particular UNESCO, the content of journals that cover issues of lifelong learning [2].

The law "On Education" of the Republic of Azerbaijan of 1992 provided that within the framework of the activities of the service of socio-pedagogical patronage in the education system, this service will be carried out by sociologists-educators. They participated in the interaction of educational institutions with the family and society, advised parents in connection with changes in the situation. Sociologists-teachers are equated to teaching staff by their status.

Again, according to this law, teaching staff, along with teachers-sociologists, also include teaching staff of extracurricular institutions, researchers, engineering and technical workers, teaching and support staff, library staff, employees of the pedagogical press, employees of educational authorities, heads of educational institutions and other personnel.

For this purpose, an extac of programs of continuous pedagogical education, additional professional education and long-term strategic measures for the training of socio-pedagogical personnel has been created in parallel, which dictates the training of social workers and pedagogical personnel as social institutions based on new models of social order that meet modern requirements of education as a whole.

Socio-economic, environmental, cultural, scientific, pedagogical, psychological, etc. their requirements determine the goals and content of the education of the elderly. It is also carried out by state and administrative bodies, enterprises and organizations, various groups of the population and different people. Although the requirements are objective, they are formed as customers and those who need education to get an education. It implements them in the form of an education system for the elderly, educational services. These services are reflected in the regulatory, financial, logistical, personnel and software and methodological support.

So, additional education occupies a special place in the development of social professions in connection with the study of the laws and functions of the development of the education system as a socio-cultural institution, the process of its interaction with society. This process should also be approached as a social policy, assessing the scale and depth of the reforms carried out in this area, so that they can be interpreted both in educational and social aspects.

The organization of additional education in the system of continuing education in the Republic of Azerbaijan on the basis of new models was launched in 2000 as part of large-scale educational reforms by Decree No. 349 of June 13 "on improving the education system in the Republic of Azerbaijan" by national leader Heydar Aliyev.

The activities within the framework of the reform program were further deepened by the Presidential Decree of June 13, 2000, when the reforms in postgraduate education received a kind of additional support for their logical continuation. It was in accordance with this decree that the conceptual strategy of teacher training based on the experience of the countries of the world was defined in the education system of Azerbaijan, the initial and postgraduate stages of teacher training were adapted to international models and considered as complementary processes, for the first time a new network of this level was created in the context of continuing education. As a result of all this, the principle of integration into the world experience of teacher training was perceived as a necessary factor, concrete activities in this direction were carried out. Thus, the concept of "continuing education for all" is given, for the first time a clear framework for the processes of improvement of

professional skill, individual training, internships and improvement is defined, a mechanism of strong points that fully meets modern requirements is developed, a model of the organization of the educational process is formed, the dislocation of points is determined, an extensive information bank on the base of the attracted contingent is created.

Shortcomings in the training of teaching staff in the Republic of Azerbaijan before 2007 can be grouped as follows:

- the presence of uncertain boundaries between additional education and its areas (for example, in some pedagogical literature and periodicals, the concepts of advanced training, retraining and advanced training were generally considered);
- violation of the mechanism of forms and methods of teaching on the principle of continuity in institutions of secondary specialized, higher, postgraduate and additional pedagogical education, including in general education schools;
- insufficient attention to the training of teaching staff to work in the conditions of variable educational programs and textbooks;
- lack of scientifically based approaches to the creation of standards and programs based on the principle of continuity of pedagogical education;
- lack of theoretical, scientific, methodological and practical approaches to training teachers to work in small rural schools;
- lack of long-term scientifically based forecasting of the needs of the market of pedagogical services in accordance with the orders of the individual and society;
- insufficient attention to the problems of informatization of the system of continuous pedagogical education, insufficient introduction of modern information and communication technologies, active and interactive teaching methods in the training of teaching staff;
- the low level of the socio-economic base of the system of continuing pedagogical education or the lack of development of the regulatory framework;
- very weak links between the individual stages of the system of continuing pedagogical education;
- the absence of the use of other models of additional education, including distance learning technologies, in the continuous training of teachers;
- inefficient management of the system of continuous pedagogical education and teacher training;
- lack of training of education managers;
- low salaries of teachers: in this regard, the teacher must engage in other activities in order to obtain additional funds and not be completely tied to the art of teaching.
- lack of connection between initial teacher training programs and advanced training programs;
- lack of short-term preparatory programs to improve the bachelor's degree level;

- lack of a quality assurance system in most educational institutions and full expectation of the principle of transparency in their activities;
- weak ties between individual enterprises and the implementation of joint programs;
- lack of a system of certification and certification of teachers;
- preference mainly for in-system evaluation methods;
- lack of an external evaluation mechanism;
- checking the greater theoretical readiness of students in the initial training of teachers;
- the lack of a perfect mechanism for building university-school relations and their joint activities;
- organization of advanced training courses intended only for certain categories of senior teaching staff at the advanced training stage;
- the lack of education management disciplines in primary teacher education programs;
- non-implementation of Bachelor's and Master's preparation for the management of Education and etc.

On June 25, 2007, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, by its Resolution No.102, approved the "Concept and Strategy of continuous pedagogical education and teacher training in the Republic of Azerbaijan". The "Concept and Strategy" covered the system of continuous pedagogical education and teacher training in the Republic of Azerbaijan, general education schools of all types, educational institutions implementing programs of pedagogical education in secondary special, higher, postgraduate and additional education.

The "Concept and Strategy", based on previous reports compiled by the World Bank and other international and domestic institutions, and data obtained as a result of monitoring, identified the following six strategic areas of activity that meet international standards, important for the successful formation and implementation of a quality system of continuous teacher training:

- 1) the quality of the teacher training curriculum;
- 2) teacher training and provision of the education system with teachers;
- 3) organizational structure and functions of institutions of continuing pedagogical education and teacher training;
- 4) monitoring and ensuring the quality of continuing pedagogical education and teacher training;
- 5) models of implementation of training and improvement of teachers;
- 6) management of the system of continuous pedagogical education and teacher training and training of managers.

The issues of Organization of additional education in the system of continuing education of the independent republic of Azerbaijan and satisfaction of the education

needs of the elderly were also fixed in 27. Article of the law on education 1992. The article indicated that national universities, tele and radio educational programs, libraries, institutes, lecture halls, information centers, databases, clubs etc. operate. Citizens studying freely got the right to listen to lectures and participate in practical trainings in various educational institutions on the basis of appropriate permission [4].

In the Law "On Education" adopted by the Republic of Azerbaijan No.833 III of June 19, 2009, the forms and forms of education, levels and levels of education, the basic principles of state policy in the field of education were expressed by more specific boundaries, general requirements for the content and organization of education were defined. It was article 24 of the Law "On Education" of the Republic of Azerbaijan that clearly defined the broad prospects for the development of the system of additional education. The law provides that additional education, being an integral part of continuing education and vocational training, provides every citizen who is a state document on the completion of any of the stages of higher, secondary special and vocational education, the opportunity to receive continuing education and carries the tasks of human development, raising and improving the level of intellectual and professional training, their adaptation to constantly changing and updating working conditions, ensuring the active and effective participation of senior citizens.

According to this law, the concept of additional education shall include the following areas:

- in-service training;
- re-training;
- internship and advanced training;
- repeated higher and vocational-professional education;
- advanced degree studies;
- adult education. [5]

Additional professional education is carried out through additional education programs (professional development and training programs):

- 1) persons with specialized secondary and (or) higher education;
- 2) persons who have received secondary specialized and (or) higher education.

The content of the legislative acts adopted within the framework of improving the system of additional education in the Republic of Azerbaijan made the state policy and support carried out in all areas of additional education in the system of continuing pedagogical education accessible to the personal and professional development of citizens, revealed the models of organization and effectiveness of the mechanism of additional education in all areas.

Conclusions. As part of the educational reform in Azerbaijan, for the first time in the history of additional education, the concept of postgraduate pedagogical education was formalized, providing for an increase in the level of education and

academic degree of every citizen who graduated from a vocational special institution for postgraduate pedagogical education and has a state document on higher pedagogical education, as well as conditions for higher education through doctoral studies. Additional pedagogical education and the development of a professional level was understood as a system of opportunities for obtaining continuous pedagogical education by every citizen who graduated from a vocational special institution and has a state document on education, being a stage of continuous pedagogical education and teacher training. This stage included, on the one hand, the development of the creative potential of the teacher and the self-realization of his professional personality, and on the other development of various methods of professional training, scientific and pedagogical abilities and the level of professionalism of teaching staff and senior teaching staff in order to modernize education and education management. Additional pedagogical education and increasing the level of professionalism contributed to the process of realization of pedagogical personnel through educational programs and services in addition to vocational special education in order to fully meet the educational needs of society and the state.

Considering that at each stage of continuing pedagogical education, the main goal of additional pedagogical education is the development of personality, its continuous improvement in intellectual and professional terms, educational programs of various directions were included in the programs of additional education, implemented in general education, pedagogical vocational and special institutions of additional education, at support points and in general in other institutions with the appropriate license. Further pedagogical education and professional development began to be carried out in a harmonious and interrelated form with other stages of the system of continuing pedagogical education and teacher training, which ensured the strength and stability of the legislative base of the Republic of Azerbaijan in the field of additional education among post-Soviet countries.

To increase the efficiency and increase the effectiveness of additional education in the modern era, we offer the most acceptable model of additional education – the organization of distance learning educational technologies.

Article 1.0.9 of the Law of the Republic of Azerbaijan on Education (2009) states that distance learning is organized on the basis of electronic, telecommunication, software and technical means of the educational process. Article 13.1.3 defines distance learning as a form of education. Article 10.5 of this Law states that for additional education, distance education and other forms of special education, appropriate educational programs are applied [5].

Based on the Law on Education of the Republic of Azerbaijan, it can be concluded that distance learning can be used as a form of education in the system of additional education on the basis of appropriate educational programs. Distance learning, along with teaching staff, makes it possible to flexibly meet the needs of the

population employed in various sectors of the national economy in obtaining mass additional education, and also allows minimizing education costs. Thus, this factor ensures the availability of additional education for all citizens within the framework of the principles of "education for all" and "lifelong learning".

References:

1. Learning: The Treasure within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO materials, Paris, 1996 Retrieved from https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/%5BENG%5D%20Learning_0.pdf (p.21) [in English]
2. Global report on adult learning and education, UNESCO materials, 2012. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186431?posInSet=1&queryId=N-EXPLORE-e30b163c-fe35-4bc4-9b3e-2aa885d9f9b8> [in English]
3. Medel-Añonuevo, C. et al.: Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century, UNESCO Institute for Education (IOE), 2001 (p.2) [in English]
4. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Education", 1992, No.324 Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/7956>, [in Azerbaijanian]
5. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Education", 2009, No. 833-IIIQ Retrieved from <http://www.e-qanun.az/framework/18343>, [in Azerbaijanian]

Література:

1. Learning: The Treasure within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO materials, Paris, 1996 Retrieved from https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/%5BENG%5D%20Learning_0.pdf (p.21) [in English]
2. Global report on adult learning and education, UNESCO materials, 2012. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186431?posInSet=1&queryId=N-EXPLORE-e30b163c-fe35-4bc4-9b3e-2aa885d9f9b8> [in English]
3. Medel-Añonuevo, C. et al.: Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century, UNESCO Institute for Education (IOE), 2001 (p.2) [in English]
4. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Education", 1992, No.324 Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/7956>, [in Azerbaijanian]
5. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Education", 2009, No. 833-IIIQ Retrieved from <http://www.e-qanun.az/framework/18343>, [in Azerbaijanian]

УДК: 796.011.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-510-520](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-510-520)

Антіпова Жанна Ігорівна старший викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23а, м. Одеса, 65000, тел.: (093) 347-87-14, <https://orcid.org/0000-0002-3052-0862>

Барсукова Тетяна Олександрівна завідувач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Одеська юридична академія» Україна, Фонтанська дорога, 23а, м. Одеса, 65000, тел.: (067) 484-67-46, <https://orcid.org/0000-0002-1370-4475>

Кучеренко Геннадій Васильович кандидат педагогічних наук, ст.викладач кафедри теорії та методики Фізичної культури та спортивних дисциплін, Південноукраїнський національний педагогічний Університет ім. К.Д.Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, тел.: (048) 753-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-4516-8873>

ОЗДОРОВЧИЙ ФІТНЕС У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ - ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сьогодні, стратегія реформування вищої освіти, соціально-економічні перетворення далися взнаки та на процесах переосмислення концепції розвитку системи вищої освіти згідно з Наказом Міністерства освіти й науки України "Про затвердження Рекомендацій щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки серед студентської молоді на період до 2025 року". На цьому етапі реформування системи вищої освіти зростають вимоги до рівня кваліфікації молодого спеціаліста, до його здоров'я та працездатності. Для цього необхідне застосування інноваційних програм і технологій, використання нетрадиційних засобів та методів у галузі фізичного виховання у закладах вищої освіти [1].

Режим пандемії та воєнного стану вимагає від викладачів кафедри фізичного виховання змін у підході до педагогічного процесу у викладанні дисципліни. Однією зі складових програми Президента "Здорова Україна" є модель підготовки всебічно розвиненого та здорового молодого випускника заведення вищої освіти. Здоровий і активний спосіб життя має бути в тренді, повинен стати стилем життя нашого суспільства.

Актуальність теми обумовлена необхідністю розробки сучасної програми оздоровчого фітнесу для застосування викладачами на навчальних заняттях. Тому виникла потреба розробки програми дисципліни «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ» в Національному університеті «Одеська юридична академія» за дистанційним навчанням. Програма розроблена з урахуванням європейського вектора розвитку освіти України, стратегії реформування вищої освіти, новітніх наукових розробок і кращих практик в галузі фізичної культури, на основі дієвих нормативних документів і державного стандарту освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавр на всіх факультетах та спеціальностях.

Стаття присвячена пошуку нових, ефективних засобів залучення здобувачів до регулярних занять фізичною культурою та спортом на прикладі застосування оздоровчого фітнесу у системі фізичного виховання.

У статті розглядається доцільність та різноманітність занять оздоровчим фітнесом, як складової частини фізичного виховання, на яких використовуються сучасні технології та методики. Наголошується, що у сучасному суспільстві сьогодні фізична культура та спорт займають особливо місце в успішному формуванні особистості здобувача. Показано, що головною актуальною проблемою виявляється проблема збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді, формування сталої мотивації до регулярних занять фізичною культурою та спортом. Розкривається вплив занять оздоровчим фітнесом на фізичну підготовленість та стан здоров'я здобувачів. Проблема формування мотивації серед здобувачів розглядається з педагогічної, методологічної та організаційної точки зору та показана на основі вивчення наукових досягнень століття та дослідження низки робіт. Зазначено, що при цьому необхідний спеціальний педагогічний похід та особлива увага викладачів. Такий підхід, за допомогою впровадження нових форм та технологій, ґрунтується на принципі доступності навчального матеріалу, обов'язковому застосуванні індивідуального підходу, а самовиховання та самоосвіта можуть сприяти активізації навчання. Це дозволить підвищити інтерес та активності під час їх проведення.

Сучасний аналіз навчального процесу, анкетування, результати тестування, педагогічні спостереження дозволяють знайти та запропонувати ефективні шляхи активізації навчальних занять.

Ключові слова: фізичне виховання, заклади вищої освіти, інноваційні технології, оздоровчий фітнес, здобувачі вищої освіти.

Antipova Zhanna Igorivna Senior lecturer of the Department of Physical Education, National University "Odessa Law Academy" Ukraine, 65000, Fontanska doroga, 23, Odessa, tel.: (093) 347-87-14, <https://orcid.org/0000-0002-3052-0862>

Barsukova Tetyana Oleksandrivna Head of the Department of Physical Education, National University "Odessa Law Academy", Ukraine, 65000, Fontanska road, 23, Odessa, tel.: (067) 484-67-46, <https://orcid.org/0000-0002-1370-4475>

Kucherenko Gennady Vasilovich Cand. Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Physical Culture and Sports Disciplines of Pivdennoukrainian, National Pedagogical University named after K.D.Ushinsky, Ukraine, 65020, Odesa, Staroportofrankivska St., 26, tel.: (048) 753-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-4516-8873>

HEALTHY FITNESS IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION - FOR THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF YOUR EXPERIENCE

Abstract. Today, the strategy of reforming higher education, sociology-economic transformations are also reflected in the processes of rethinking the concept of the development of the higher education system. According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of Recommendations on the strategic development of physical education and sports training among student youth for the period until 2025". At this stage of the reform of the higher education system, the requirements for the qualification level of a young specialist, for his health and work capacity, are increasing. For this, it is necessary to apply innovative programs and technologies, use non-traditional means and methods in the field of physical education in higher education institutions [1].

The article is devoted to the search for new, effective means of attracting students do regular physical education and sports, using the example of health fitness in the physical education system of higher education institutions. The topicality of the topic is due to the need to develop a modern health fitness program for use by teachers in training sessions.

The article examines the expediency and diversity of health fitness classes as a component of physical education, which use new technologies and modern methods. It is emphasized that in modern society, physical culture and sports occupy a special place in the successful formation of the personality of the student.

It is shown that the main urgent problem today is the problem of preserving and strengthening the health of student youth, the formation of permanent motivation for regular physical education and sports. The impact of health fitness classes on the physical fitness and state of health of students is revealed. The

issue of formation of motivation among students is considered from a pedagogical, methodological and organizational point of view and shown on the basis of the study of scientific achievements of the century and the study of a number of works. It is noted that this requires a special pedagogical approach and special attention of teachers. This approach, with the help of the introduction of new forms and technologies, is based on the principle of availability of educational material, the mandatory application of an individual approach, self-education and self-education can contribute to the activation of learning. This will increase interest and activity during their implementation.

Modern analysis of the educational process, questionnaires, test results, pedagogical observations make it possible to find and propose effective ways to activate educational activities. As a result of the research, it was established that the use of the health fitness program contributed to the increase of the students' activity in classes, the formation of conscious motivation and interest.

Keywords: physical development, lay the foundation for higher education, innovative technologies, health fitness, health education for health.

Постановка проблеми. Сучасна студентська навчальна діяльність інтенсивна та складна, призводить до значних психологічних навантажень, які погіршують засвоєння навчального матеріалу та знижують працездатність. Академічні заняття з фізичного виховання разом з іншими формами фізкультурно-оздоровчих занять покликані забезпечити необхідні умови задоволення потреб претендентів у рухової активності. Цей стан погіршується тим, що у більшості претендентів не до кінця сформовано культуру підтримки власного здоров'я засобами фізичної культури та спорту. Також, на жаль, сьогодні у студентському середовищі спостерігається незадоволення змістом академічних занять із фізичного виховання, що негативно відбивається на рівні фізичної підготовленості та стану здоров'я претендентів. У зв'язку з цим пошук ефективних шляхів оздоровлення претендентів актуальний, а включення до навчального процесу здоров'язбережувальних фізкультурно-спортивних та відновлювальних профілактичних технологій та методик – необхідне. Дисципліна «Фізичне виховання» під час навчання є обов'язковим предметом гуманітарного поділу освіти. Висока значущість дисципліни розкривається через гармонізацію духовного та фізичного, формування загальнолюдських цінностей, таких як здоров'я, фізичне та психічний добробут, фізична досконалість. Серед студентської молоді фітнес сьогодні є одним із найбільш теоретично обґрунтованих напрямків фізичного виховання, при цьому необхідно зазначити, що фітнес – це рухова активність, яка приносить крім фізичного ще й емоційне задоволення. Фітнес (англ. fitness, від дієслова to fit - "відповідати; бути у добрій формі") - вид фізичної активності, який спрямований на підтримку хорошої

загальної фізичної форми. Термін "фітнес" дуже поширений, всупереч тому, що в теорії та практиці фізкультурно-оздоровчої діяльності недостатньо висвітлено обґрунтування його застосування. Взаємозв'язок різних напрямів фітнесу з музикою та танцем різних національних та культурних традицій дозволяє задовольнити різні потреби та переваги претендентів, а також підвищити інтерес до заняття фізичним вихованням загалом [2.с.28]. Предметну основу фітнесу становить раціональна за обсягом та змістом рухова активність, що виявляється у вигляді природних рухів, ігрових дисциплін, силових та гімнастичних комплексів, тренажерних систем, різних нетрадиційних вправ, як правило, інноваційного характеру, методів самоконтролю. Цей арсенал засобів фізкультурно-оздоровчого впливу заведено позначати терміном «оздоровчий фітнес», його поява та популярність об'єктивно відбивають ситуацію принципового реформування сфери фізичного виховання. Основна ідея впровадження оздоровчого фітнесу полягає у створенні свідомого ставлення до оздоровчих занять, формуванні сталого інтересу до заняття фізичною культурою, позитивного та активного ставлення до здорового способу життя, розкриття творчих та рухових здібностей шкірного, розширення функціональних можливостей та формування практичних навичок для самостійності. Особлива увага приділятиметься формуванню фітнес-культури. Основним засобом фітнес-культури є фізичні вправи – рухові дії, що цілеспрямовано повторюються, для освоєння рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей і механізмів енергозабезпечення. Маючи та активно використовуючи різноманітні фізичні вправи, претенденти покращують свій стан та підготовленість, фізично вдосконалюються. Грамотне та цілеспрямоване впровадження оздоровчого фітнесу в систему зайняти фізичною культурою для оздоровлення, розвитку та виховання студентської молоді є одним з основних та актуальних завдань модернізації навчальних програм вищої освіти [3.с.91]. У цьому важливу роль формуванні інтересу до заняття грають і особисті якості викладача фізичного виховання: його доброзичливість, товариськість, принциповість, справедливість, цілеспрямованість, професіоналізм. Як свідчать фахівці, які працюють у сфері фізичного виховання, фітнес-культура все активніше входить до молодіжного мейнстріму, дозволяючи зробити крок від будівництва тіла до форми житлобудування. Інтерес молоді до фітнесу зумовлений доступністю, ефективністю та емоційністю складових її основи засобів оздоровчого фітнесу, серед яких фізичні вправи вибіркової спрямованості з використанням інноваційних програм та технологій, компоненти

здорового способу життя, діагностика фізичного стану, косметичні процедури тощо. Але впровадження такого напрямку реально лише поступовим, поетапним шляхом кропіткою, спільної з викладачем роботою, вирішуючи основні завдання зайнятися фітнесом:

- підвищення загальної працездатності здобувачів;
- збільшення рухової активності при дефіциті часу в режимі дня;
- формування правильної та красивої постави;
- поліпшення психологічного стану;
- розвиток музичності, почуття ритму та пластичності;
- нормалізація маси тіла шляхом активізації обмінних процесів;
- підвищення інтересу здобувачів до занять фізичною культурою та спортом.

Вирішення всіх цих основних завдань можливе лише за умови регулярного відвідування здобувачами навчальних занять за програмою оздоровчого фітнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи публікації та досягнення в фітнесі, можна з упевненістю сказати, що фітнес-технології та, зокрема, оздоровчий фітнес, мають великі можливості різноманітного та ефективного впливу на організм здобувачів і саме це є фактором підвищення мотивації та залучення до активного і здорового способу життя.

В Україні, у дослідженнях авторів Білецької В.(2011, 2012), Благого О.(2008). Булатова М. (2008), Глотова Н. (2006), Іващенко Л. (2008), Левицького С (2006), Сологубові С. (2005, 2015), Усачова Ю. (2008, 2012) та інших авторів показані результати, різні аспекти програмування занять фітнесом, надані рекомендації щодо раціонального використання інноваційних фітнес-програм у навчальному процесі. Наявні програми з оздоровчого фітнесу відрізняються ефективністю результатів розвитку фізичної підготовленості, різним поєднанням фізичного навантаження та задоволення, однак набувають все більшої популярності серед студентської молоді, сприяючи формуванню усвідомленої мотивації, яка стає головним компонентом занять.

Автори Андрієнко Т., Буянова В., Головін С., Зотін В. у своїх роботах показують, що введення у стандартні заняття з фізичного виховання елементів оздоровчого фітнесу призводить до підвищення інтересу здобувачів до занять, до покращення відвідуваності та активності на них.

Сайкіна Є. та Пономарьов Г. стверджують, що оздоровчий фітнес належить до предметної галузі фізичного виховання, оскільки сприяє формуванню спеціальних теоретичних знань, розвиває рухові якості, формує вміння, що визначають фізичну дієздатність та здоров'я здобувача.

На думку вчених Бальсевич В., Вишнякова Н., Томенко А. обов'язковою умовою продуктивної інноваційної діяльності є розробка та використання

педагогічних інновацій – «кінцевого результату впровадження нововведень з метою покращення об'єкта управління та отримання належного ефекту».

Принцип оздоровчої спрямованості фізичного виховання, на думку Зінченка В. і Усачова Ю., конкретизується в фітнес-технологіях, що інтенсивно розвиваються. Поняття "технологія" включає основи спеціальних знань та практичного досвіду, реалізацію фізкультурно-оздоровчого потенціалу різних форм рухової активності з використанням сучасних способів педагогічного контролю.

Григор'єв В., Давиденко Д., Малініна С. вважають, що поняття фітнес-технології – це з одного боку, процес використання різноманітних засобів фізичного виховання в оздоровчих цілях, з іншого – наукова дисципліна, яка розробляє та вдосконалює основи методики фізкультурно-оздоровчих занять.

Мета статті - визначення впливу програми з оздоровчого фітнесу на активізацію навчально-виховного процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Виклад основного матеріалу. У Національному університеті "Одеська юридична академія" було здійснено спробу модернізації викладання дисципліни «Фізичне виховання», основою якої була реалізація 2-го розділу навчальної програми "Оздоровчий фітнес". Модернізація програми сприяла підвищенню рівня фізичної підготовки та працездатності здобувачів, формуванню стійкої мотивації, збереженню та зміцненню здоров'я. Таким чином, потреба у розробленій програмі стає не тільки очевидною, а й дуже необхідною.

Новизна та оригінальність програми полягає в тому, що вона враховуючи специфіку основної та додаткової освіти, охоплює більшу кількість охочих займатися, індивідуально висуває вимоги до тих, хто залучений до навчання, дає охочим можливість зайнятися фітнесом "з нуля".

Актуальність програми виникає з необхідності активніше залучати студентську молодь у навчальні додаткові заняття, формуючи мотивацію до занять фізичними вправами загалом і підвищення рухової активності - зокрема. При цьому виникає можливість відбирати найталановитіших для залучення їх до спортивно-масових та оздоровчих заходів академії.

Для вирішення поставлених завдань у Національному університеті "Одеська юридична академія" на базі кафедри фізичного виховання було проведено експериментальну роботу. Створені 2 експериментальні групи на САФ (ЕГ-1, ТГ-1) та на ФМПВ (ЕГ-2, ТГ-2) по 20 осіб. У групах ТГ-1 та ТГ-2 протягом семестру заняття проводились за затвердженою

традиційною програмою. У групах ЕГ-1 та ЕГ-2 заняття проводились за програмою оздоровчого фітнесу, до якої було включено *шейпінг, танцювальну аеробіку, стретчинг, силову гімнастику*.

Заняття шейпінгом сприяли розвитку фізичних якостей котрі займаються, загальної витривалості, координації рухів, активізації імунних сил організму.

Танцювальна аеробіка дозволила покращити фізичну форму, гнучкість, витривалість, справила сильний оздоровчий ефект на весь організм.

Силова гімнастика була допомогла розвитку сили, м'язовому корсету, формуванню пропорційної постаті та зміцненню здоров'я.

Стретчинг сприяв розвитку еластичності м'язів, стану суглобів, гнучкості, нормалізації кровообігу.

Використання ритмічної музики на заняттях дало можливість виконувати вправи емоційно та із задоволенням, підтримати темп протягом усього заняття, розвинути витривалість.

Заняття складалися з трьох частин: підготовчої, основної та прикінцевої, у кожній з них використовувався один із напрямків фітнес-програми. Прості вправи та фітнес-біг – у підготовчій частині, заздалегідь спланований комплекс танцювальної аеробіки та силова гімнастика – в основний, стретчинг – у прикінцевий. У цьому вирішуються основні завдання фізичного виховання:

- загальне оздоровлення організму,
- поняття емоційного настрою,
- розвиток рухових умінь та навичок,
- формування усвідомленої мотивації.

На першому етапі здобувачі опановують основи аеробних рухів, запам'ятовують базові елементи та танцювальні кроки, тренують правильне виконання махів, стрибків, випадів.

На другому етапі зростає інтенсивність і складність рухів, розвивається координація, застосовують різні вправи рук.

На третьому етапі навантаження досягає піку: використовується складна хореографія рук, хореографічні стрибки, високі батмани, поєднання рухів руками та тілом.

Завершальний етап – закріплення здобутих навичок, формування збірних команд факультетів для участі у змаганнях академії з танцювальної аеробіки «Танцюємо разом».

Тестування проводилося на початку та наприкінці семестру. Мета проведення тестування: визначити ступінь розвитку гнучкості та рівня силової підготовленості. У тестуванні брали участь усі 4 групи.

Рівень підготовленості оцінювався за результатами контрольних вправ:

1) Черевний прес. З вихідного положення (В.П.) лежачи на спині, руки вздовж тулуба. Підняти прямі ноги до кута 90 за 4 хвилини.

2) Для м'язів ніг. 3 В.П. - о.с., сісти до прямого кута між стегном та гомілкою, руки в замок перед грудьми за 4 хвилини.

3) Для м'язів рук. 3 В.П. - упор лежачи на лавці, згинання та розгинання рук в упорі до торкання грудьми лавочки.

4) Гнучкість. 3 В.П. - сидячи ноги нарізно, руки нагору, відстань між стопами 20 см. Нахил вперед, руки за проекцію ніг, тримати 3 секунди.

За загальними показниками оцінювалася рівень фізичного розвитку. Оцінка рівня розвитку гнучкості та силової підготовленості до початку експерименту виявило:

- У групах ЕГ-1, ЕГ-2: 15% високий рівень підготовленості, 45% середній рівень, 40% низький.

- У групах ТГ-1, ТГ-2: 25% - високий рівень підготовленості, 42,5% – середній рівень, 32,5% – низький.

Порівнюючи характеристики можна сказати, що рівень підготовленості у групах ТГ-1, ТГ-2 був вищим, ніж у групах ЕГ-1, ЕГ-2.

Оцінка рівня розвитку гнучкості та силової підготовленості до кінця експерименту виявило:

- У групах ЕГ-1, ЕГ-2: 37,5% – високий рівень підготовленості, 50% – середній рівень, 12,5% – низький.

- У групах ТГ-1, ТГ-2: 30% – високий рівень підготовленості, 47,5% – середній рівень, 22,5% – низький.

Порівнюючи результати можна стверджувати, що заняття оздоровчим фітнесом сприяли підвищенню рівня фізичної підготовленості, що підтверджує зростання показників.

Порівняльний аналіз показників показав, що у групах ЕГ-1 та ЕГ-2 високий показник зріс на 22,5%, тоді як у групах ТГ-1 та ТГ-2 на 5%. Низький рівень підготовленості знизився у групах ЕГ-1 та ЕГ-2 на 27,5%, а у групах ТГ-1, ТГ-2 всього на 10%.

У процесі експерименту проводилися педагогічні спостереження та анкетування, що включало питання відношення здобувачів до занять фізичним вихованням, спортом та оздоровчим фітнесом.

Ми проаналізували відповіді та з'ясували, що загалом ставлення до занять фізичним вихованням у всіх, хто займається, позитивне.

Однак у групах ЕГ-1 і ЕД-2 92 % позитивних відповідей, групах ТГ- 1 і ТГ-2 - 76%. Негативне ставлення до занять висловило 8% у групах ЕГ-1 і ЕГ-2; а групах ТГ-1 і ТГ2 - 24%.

При цьому у групах ТГ-1 і ТГ-2 висловилися за введення в їх навчальні заняття оздоровчого фітнесу теж.

Загальне анкетування виявило, що 96,1% здобувачів відносяться до введення оздоровчих фітнес-програм позитивно, тому що з них 80% відчувають

нестачу рухової активності; 81% вважають, що активний спосіб життя сприяє їх успішному навчанню.

З 96,1% тих, хто схвалив запровадження фітнес-програм, 25% прийняли рішення відвідувати додатково секцію фітнесу, фітнес-центри та спортивні клуби, але 55% - не мають можливості додатково займатися, з них 16,9% вказали, що заняття не були щеплені батьками. тому у них не виникає бажання займатися додатково; а ось 25% вказують, що у зв'язку із великою завантаженістю навчанням, у них не вистачає часу.

В результаті можна сказати що застосування програми оздоровчого фітнесу сприяло підвищенню рівня фізичної підготовленості, активності здобувачів на заняттях, формуванню свідомої мотивації та зацікавленості.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що введення в практику навчального процесу з дисципліни "Фізичне виховання" занять за програмою "Оздоровчий фітнес" суттєво доповнило наявні стандартні засоби фізичного виховання студентської молоді. Роль оздоровчого фітнесу при організації занять у нашому навчальному закладі з кожним днем зростає і набирає популярності.

Фітнес як сучасне значуще явище вимагає від фахівців фізичного виховання розробки та впровадження нових педагогічних технологій. Тому представлені, сучасні засоби та методи теоретично обґрунтованих процесів навчання та виховання здобувачів дозволяють успішніше реалізовувати поставлені цілі: реалізація концепції розвитку вищої освіти на основі введення оздоровчого фітнесу у систему фізичного виховання.

В результаті, здобувачі змінюють своє ставлення до занять з фізичного виховання та спорту в цілому, що призводить не лише до фізичного розвитку, а й до формування у більшості усвідомленої мотивації до занять та ведення здорового способу життя. Особливо хочеться відзначити, що здобувачі стають стійкішими до стресових ситуацій, виявляють творчу активність та показують підвищену працездатність.

Реалізація програми оздоровчого фітнесу, використання сучасних, інноваційних форм та методів проведення навчальних занять з фізичного виховання важлива та актуальна на сучасному етапі, але потребує ще глибшого вивчення та дослідження. Наші дослідження можна використовувати для подальшого, глибшого вивчення цього питання.

Література:

1. Иванов В. Д., Салькова Н. А. ФИТНЕС-ПРОГРАММЫ В СИСТЕМЕ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В ВУЗЕ// Физическая культура. Спорт.Туризм. Двигательная рекреация. № 4(2), 2020, с.49-57. <https://fkis74.ru/index.php/fkstdr/article/view/99>
2. Zhamardiy V., Griban H., Shkola O., Fomenko O. at all. Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students //International Journal of Applied Exercise Physiolog (IJAEP), 2020. – Vol. 9. – No.5.– P. 27–34.

3. Зотин В.В., Мельничук А.А., Щукина В.В. Применение фитнес-технологий в вузах // Аллея науки. Томск, 2017. с.90-93.
4. Зінченко В., Усачов Ю. Фітнес-технології у фізичному вихованні// навч. пос. Київ: НАУ, 2011. 152 с.
5. Антіпова Ж. «ФІТНЕС – ІННОВАЦІЙНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ». Глава у монографії. Книга 1. Частина 2. Глава 7. Серія "Інноваційні наукові досягнення", немецкое издательство, г. Карлсруэ, 07.01.2021. с. 64-84.
6. АНТИПОВА Ж., ШУРХАЛ Л. НОВІ ПІДХОДИ У ЗАСТОСУВАННІ ОЗДОРОВЧОЇ ГІМНАСТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ВІЩОЇ ОСВІТИ. Acta Paedagogica Volynienses, 2021. (3), с. 186-191. <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.27>

References:

1. Ivanov V. D., Sal'kova N. A.(2020). *FITNES-PROGRAMMY V SISTEME ZANYATIY PO FIZICHESKOY KUL'TURE V VUZE [FITNESS PROGRAMS IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION IN THE UNIVERSITY]*. Fizicheskaya kul'tura. Sport.Turizm. Dvigatel'naya rekreatsiya. № 4(2), pp.49-59, [in Russian]. <https://fkis74.ru/index.php/fkstdr/article/view/99>
2. Zhamardiy V., Griban H., Shkola O., Fomenko O. at all. Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students //International Journal of Applied Exercise Physiolog (IJAEP), 2020. – Vol. 9. – No.5.– P. 27–34.
3. Zotyn V.V., Mel'nychuk A.A., Shchukina V.V. (2017). *Zastosuvannya fitnes-tekhnolohiy u VNZ [Application of fitness technologies in universities]*. Aleya nauky. Toms'k, pp. 90-93, [in Russian].
4. Zinchenko V., Usachov YU. (2011). *Fitnes-tekhnolohiyi u fizychnomu vykhovanni [Fitness technologies in physical education]*. navch. pos. Kyyiv: NAU, 152 P. [in Ukrainian].
5. Antipova ZH.(2021). *FITNES – INNOVATSIYNYI ZASIB ROZVYTKU FIZYCHNYKH YAKOSTEY STUDENTIV [FITNESS IS AN INNOVATIVE TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PHYSICAL QUALITIES]*. Hlava u monohrafiyi. Knyha 1. Chastyna 2. Hlava 7. Seriya "Innovatsiyni naukovi dosyahnennya", nemetskoe yzdatel'stvo, h.Karlsrué, 07.01. с. 64-84. [in Germany].
6. ANTIPOVA ZH., SHURKHAL L.(2021). *NOVI PIDKHODY U ZASTOSUVANNI OZDOROVCHOYI HIMNASTYKY NA ZANYATTYAKH Z FIZYCHNOHO VYKHOVANNYA ZI ZDOBUVACHAMY VISHCHOYI OSVITY [NEW APPROACHES IN THE APPLICATION OF HEALTHY GYMNASTICS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES WITH STUDENTS OF HIGHER EDUCATION]*. Acta Paedagogica Volynienses, (3), pp..186-191. [in Ukrainian]

УДК: 378.014.53:376-056.26(08)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-521-531](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-521-531)

Бачинська Марина Володимиріна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи, психології, та соціокультурної діяльності імені Т.Г Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, тел.: (098) 232-79-10, <https://orcid.org/0000-0003-4255-2076>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ МЕНТАЛЬНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ СОЦІАЛЬНИХ ПОДІЙ ВІЙСЬКОВОГО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Наукова стаття характеризує психолого-педагогічне відновлення дітей та молоді як комплексну, багаторівневу та динамічну систему заходів, спрямованих на поліпшення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психо-фізичного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища.

Розкрито головні цілі педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді в умовах українського сьогодення, серед яких виокреслено формування та відновлення особистісної ідентичності, суспільної адаптованості, надання допомоги в професійному становленні, підтримка в складних життєвих обставинах, сприяння адаптованості до ефективного освітнього процесу, збільшення реабілітаційного потенціалу. В статті розкрито місце реабілітаційних програм серед законодавчих постанов. Охарактеризовано різновиди реабілітації.

Описано технології роботи з дітьми та молоддю, які перебувають в стані внутрішньої кризи та потребують відновлення в сучасних військових умовах. Надано методичні рекомендації щодо прийомів психолого-педагогічної реабілітації. Схарактеризовано супроводжуючі необхідні соціальні спрямовані види діяльності в комплексній реабілітації підростаючих осіб. Висвітлено зміст, структурі компоненти та способи в проведенні реабілітації. Визначено специфіку підходів щодо реабілітаційної праці з підростаючою молоддю, яка має особливі фізичні та ментальні потреби.

Ключові слова: психолого-педагогічний вплив, відновлення, освітній простір, соціальна допомога, соціальні умови, психодіагностичний

інструментарій, передовий педагогічний досвід, емоційна криза, особливі освітні потреби.

Bachyns'ka Maryna Volodymyrivna PhD in Pedagogical Sciences, Lecturer, Department of social work, psychology and socio-cultural activities by the name of T.G. Sosnowska, The educational and rehabilitation institution of higher education "Kamyanets-Podilsky State Institute", Kamyanets-Podilsky, tel.: (098) 232-79-10, <https://orcid.org/0000-0003-4255-2076>

THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MECHANISMS OF MENTAL RECOVERY OF THE YOUNG PERSONALITIES IN THE ASPECT OF SOCIAL EVENTS OF THE MILITARY PRESENTATION

Abstract. The scientific article describes the psychological and pedagogical rehabilitation of children and youth as a complex, multi-level and dynamic system of measures aimed at improving, developing and affirming the social status of the individual, his psychological functions, qualities, properties; protection of psychophysical health and social well-being; social involvement in full-fledged life activities and capacity for action, inclusion in social relations based on the elimination of restrictions on life activities and the creation of an accessible environment. The main goals of pedagogical and socio-psychological rehabilitation of children and youth in the conditions of modern Ukraine are disclosed, including the formation and restoration of personal identity, social adaptability, promotion of professional formation, support in difficult life circumstances, promotion of adaptation. to an effective educational process, increasing the rehabilitation potential.

The article reveals the place of rehabilitation programs among legislative norms. Types of rehabilitation are characterized.

Technologies for working with children and youth, who are in a state of internal crisis and need recovery in modern military conditions, are described. Methodological recommendations on the method of psychological and pedagogical rehabilitation are provided. Necessary accompanying socially oriented measures in complex rehabilitation of teenagers are characterized. The content, structure, components and methods of rehabilitation are highlighted. Features of approaches to rehabilitation work with growing youth with special physical and mental needs are determined.

Keywords: psychological and pedagogical influence, recovery, educational space, social assistance, social conditions, psychodiagnostic tools, advanced pedagogical experience, emotional crisis, special educational needs.

Постановка проблеми. Очевидно, що теперішні події, які відбуваються на теренах українського суспільства, акцентують на значимості й істотній цінності

кожної окремої особи, її місця у суспільно-історичних поступках. Одночасно з цим стає очевидною необхідність соціально-психологічного захисту і психологічної допомоги як кожній окремій людині, так і цілим соціальним групам. По-особливному це стосується соціально-незахищених категорій: дітей та молоді; підростаючого покоління з особливими потребами. У часи соціальних потрясінь якраз і виявляється наявний у нас потенціал для підтримки таких осіб. У такі часи ми «проявляємо своє обличчя». Дане стосується працівників психологічної служби, вихователів, соціальних педагогів, їх керівників та загалом усіх освітян різного спрямування. Кожному професіоналу вартує проявити суспільству все те, на є що ми здатні; виявити відповідальність перед дітьми та молоддю, чуйність і повагу до кожної їхньої особистості. Адже внаслідок діючих проблем та психо-неврологічного напруження виникають ризики співвіднесення сімей з їхніми дітьми до категорії перебуваючих в межах складних життєвих обставин, при яких батьки не мають можливості повною мірою здійснювати свої отцівські обов'язки щодо власних дітей. Дане засвідчує про наявність проблеми та потреби в пошуках шляхів її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах науково-практичними пошуками та розв'язанням вище означеної проблематики займаються українські дослідники Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Заленська, О.А. Калашник, Л.Г. Ковальчук, Н.В.Лунченко, Т.П. Репнова, Н.Ю. Худякова та ін. Ними опубліковані праці: «Нові виклики соціально-педагогічної роботи у зв'язку із соціально-політичною ситуацією в Україні: соціально-правовий аспект», «Організаційно-методичні аспекти роботи працівників психологічної служби системи освіти в сучасній соціально-політичній ситуації», «Рекомендації класним керівникам»), «Психологічні наслідки для здоров'я дитини при перебуванні в травмуючих ситуаціях», «Вивчення наслідків впливу екстремальних умов на особистість дитини» та інші. Проте, в умовах активних військових дій реалії вказують на нагальну потребу в подальших наукових пошуках та практичному впровадженні комплексних заходів з відновлення становища душевно травмованої підростаючої української молоді,

Мета статті: охарактеризувати психолого-педагогічні механізми щодо відновлення ментального благополуччя дітей та молоді в соціальних реаліях військового сьогодення.

Виклад основного матеріалу. В загальному відновлювальні заходи включають систему медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових програм, направлених на надання молодим особам допомоги у відновленні та компенсації фізичних та ментальних порушень або втрачених функцій організму. Програми потрібні задля досягнення і підтримання соціальної та

матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення неповнолітніх осіб технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення (Кравченко О. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді як завдання закладу освіти. 2021).

Психолого-педагогічна та соціальна реабілітація пронизує, фактично, усі аспекти роботи, спрямовані на відновлення особистісної цілісності, розвиток і формування здібностей та якостей, що дозволяють підростаючій особистості здійснювати різні соціальні ролі, мати можливість бути включеними у можливі для них сфери соціальних відносин і життєдіяльності. Зміст такої реабілітації полягає, перш за все, у відновленні оптимального функціонування зовнішніх та внутрішніх механізмів, які спрямовують соціальну діяльність і соціальну інтеграцію.

Значимим при цілісному розгляді проблеми дослідження є з'ясування різновидів реабілітації, які класифікуємо наступним чином:

- прості (спрощені) реабілітаційні заходи включають в себе такі, які направлені на повернення найпростіших вмінь до власного обслуговування і переміщення;

- повсякденні реабілітації об'єднують заходи, направлені в основному на відновлення навичок виконання щоденної побутової діяльності;

- педагогічна/соціально-педагогічна реабілітація є важливою частиною серед інших видів й поєднує корекційний та виховний навчальний процес, спрямований на опанування дітьми та молоддю конкретної системи знань, нормативів і світоглядних ціннісних орієнтирів, які сприяють її успішному функціонуванню в якості повноправного члена суспільного життя;

- освітні реабілітаційні заходи є складними за комплексом і включають в себе заходи щодо належного отримання підростаючими особами з особливими освітніми потребами належної загальної освіти, за потреби – різних ступінневих і видових категорій спеціальної освіти, фахової перепідготовки задля одержання додаткової професії. Цей вид реабілітації ще вважають педагогічним, аде насправді змістовно це поняття є ширшим. При сучасному становищі в Україні доступність якісної освіти є одним з вагомих соціальних ресурсів, що сприяють належному соціальному стартуванню й соціальному розвитку;

- родинна реабілітаційна діяльність включає різнотипні заходи (соціальні, педагогічні, психологічні), які спрямовуються на поновлення звичних, типових рольових призначень особистості в сім'ї та підготовку її до майбутнього вольного життя в її родині;

- дозвіллеві реабілітаційні заходи є пов'язаними з рекреацією і дозволяють реалізовуватись особистостям в духовних та творчих напрямках; сприяють задоволенню потреб щодо фізичного розвитку та особистісного зростання.

Вагомими складниками рекреаційних реабілітацій є соціокультурні, спортивні, також фізкультурні й оздоровчі заходи;

- соціально-психологічна реабілітація за своєю сутністю пронизує різні напрямки праці, направленої на поновлення особистісного статусу, на відновлення, розвиток і генерування властивостей та рис, що дозволятимуть молодій особистості в майбутньому вправно здійснювати своє соціальне призначення (сімейне, батьківське, подружнє, громадське, політичне, культурне), мати змогу в майбутньому по-справжньому включитись у різноманітність соціальних взаємин. Також до послуг такого характеру відносимо сприяння наданню об'єктів комунальних та побутових послуг; твердих та м'яких інвентарних предметів, одягу, взуття, харчових продукцій; сприяння формуванню умов для втілення санітарних та гігієнічних програм; збереженню індивідуальних засобів; здійснення психолого-педагогічних консультативних порад та корективів з врахуванням особистісних затребувань підростаючих особистостей; формування умов для здобування ними освітніх послуг з урахуванням ступеня їхньої підготовленості; забезпечення дітей трудовою адаптацією, зважаючи їхні нахили та здібності; сприяння безкоштовній юридичній підтримці; консультування та представлення їхніх зацікавлень; підтримка в розвитку соціальних навиків; сприяння допомозі при отриманні медичного обслуговування; при можливості праця, направлена на інтеграцію дітей в сім'ю та до родини.

В умовах важких для підростаючої молоді життєвих ситуаціях типові викладачі, соціальні педагоги, вихователі, психосоціальні працівники мають потенційну можливість зробити чимало задля того, аби потішити та забезпечувати реабілітацію своїх учнів; допомогти їм свідомо сприймати ці непрості події. Стабільний та надійний зв'язок з педагогічними працівниками, фахівцями з виробничого навчання, вихователями та близькими людьми поліпшить відновлення в них відчуття безпеки. Саме в такі дні надійність, співпереживання та компетентності освітянина набувають особливої важливості й актуальності.

Не постійно буде спрацьовувати порада дітям та молоді «забудьте про все це». Зрілим особам важливо бути постійно підготовленими до спілкування зі своїми учнями, яким варто відчувати педагогічну готовність їх вислухати, підтримати, здійснити аналіз відчуттів та досвіду. Варто викликати в учнів довір'я до того, що місця педагогічних працівників є у створенні безпечного для підростаючої особистості місця проживання, упевнити в тому, що їхні батьки чи опікуни використовують усі можливості задля того, щоб вони відчували себе в безпечному просторі.

Окрім того, вагомою є підтримка підростаючої молоді щодо практикування позитивних шляхів долання стресових станів та страхів, Важливо

підтримати дітей в виборі найліпших стратегії для певних ситуаційних моментів. Зпершу варто дізнатись про те, які конкретно методи і стратегії в минулому допомогали їм перемагати страхи чи інші деструктивні емоційні стани.

Безумовно, в процесі реабілітаційного спілкування вагому роль відіграє мікрокліматичні умови навколо реабілітованих осіб. Психолого-педагогічним працівникам важливо бути стриманими й урівноваженими. В таких ситуаціях важливо минати ті, при яких є ризик спричиняти додаткові натиски на дітей. Адже всі види поведінок, які мають підстави завдавати шкоди або відволікати їх, є нерекомендованими.

Значну увагу соціально-педагогічні та психолого-педагогічні працівники важливо щоб виділяли й для особистісного становища: забезпечували піклування про особисте емоційне та фізичне благополуччя. Адже підростаюча молодь, яка спостерігає навколо себе впевнених, спокійних та енергійних дорослих, швидше повернеться до очікуваних нормативів.

В процесі спілкування з дітьми та молоддю вибудовувати реабілітаційно-виховну діяльність таким чином, аби допомогти дитині у визначенні того, чим конкретно її родина, освітній заклад, вулиці, місцевість є найліпшими. Попри все пережите в нашій Державі визначати те, чому саме наша Україна є для нас дорогоцінною. Надавати дітям такі інформаційні повідомлення, які вони розумітимуть і матимуть змогу обговорювати зі своїм оточенням. Центральним документованим матеріалом для освітньої політики щодо патріотичного виховання дітей та молоді є Концепція національно-патріотичного виховання молоді, затверджена сумісним розпорядженням Міністерства у справах сімей, молодих людей та спорту (поточна редакція від 29.07.2019).

Важливої уваги варто надати питанням запобіжного педагогічного впливу, який завбачає застосування профілактичних дій вихователя, направлених на застереження щодо формування в дітей та молоді після пережитих ними військових травм негативних навичок, поганих рис в характері, виявів девіантної антисоціальної поведінки. В таких випадках процес поступового формування емоційної культури та позитивної поведінки зростаючої особистості є вагомим пунктом як виховного, так і реабілітаційного процесу. Це пов'язано з наявністю підвищеного рівня тривожності в постраждалих молодих людей, стресів, можливої агресивності, особистісних розладів. В таких випадках з'являється потреба навчати дітей та молодь терпимому відношенню одне до одного, розвивати навички комунікацій.

Загалом, в теперішніх обставинах у педагогічних працівників заявляється нова затребуваність: роз'яснювати молодим людям, які оточують травмовану особу, те що чиниться навколо, вчити дітей як поводити себе з постраждалими людьми, як не нашкодити їм, а навпаки вчитись підтримати їх. При цьому варто враховувати вікові параметри їх взаємостосунків.

Педагогічному, соціальному та психологічному працівнику важливо розбирати з дітьми ситуації, які відбулися, уважно підбираючи висловлення. Дитину варто проінформувати про все, але з урахуванням її вікових особливостей та рівня усвідомлення. Варто розуміти, що перебільшення в подачі інформації може більше налякати підростаючу особистість і спровокувати появу нових страхів і відчуття незахищеності. Проте, надання додаткових знань допоможуть дитині усвідомити, що таке твориться в реальності. Фахівець може задіювати дітей до спілкування-обміну думками, аби вони мали змогу доносити особисті судження й відчуття.

Щодо законодавчих розпоряджень, звертаємо увагу на те, що в цілях застереження або зменшення несприятливих результатів від військових подій варто розвивати обізнаність у дітей про обставини, які складаються. До цієї обізнаності відносимо відслідковування оновлених законів та інших нормативно-правових актів, які останнім часом енергійно оновлюються, доповнюються в цілях сприяння охорони та надання підтримки людям в ускладнених життєвих ситуаціях. Завчасне доступне інформування дітей та їхніх близьких родичів спричинятиме зверненість за різними видами допомоги зі сторони людей, які в ній мають потребу. А це, в свою чергу, застерігатиме від більш ускладнених наслідків пережитих обставин (Рекомендації для педагогічних працівників щодо роботи з учнями у конфліктний та постконфліктний період. 23.04.2018).

Проблематичним є ще й те, що телекомунікації часто накладають спотворену систему сприймання інформаційності – емоційне забарвлення замінює аналітичність в мисленні. І це емоційне потрясіння спровокує людей віднаходити дедалі більше новин, просиджувати години за інформаційними пристроями. В таких умовах людям додають все більше інформації, в тому числі спотвореної. І в цих умовах складно відмежувати підростаюче покоління від інформаційного потоку, який наповняє іззовні, через засоби масової інформації. Проте, фахівцям важливо здійснювати допомогу підростаючому поколінню в тверезому осмисленні інформації та озброїти навиками поведінки в таких ситуаціях. У вихованців варто розвивати навички фільтрувати інформаційні повідомлення, формувати емоційну резистентність.

Варто усвідомлювати, що фахівці педагогічного та соціально-психологічного напрямку є своєю мірою свідком, в яке вдивляються вихованці. При цьому, в ускладнених ситуаційних умовах, коли молода особистість травматично проходить кризові обставини в державі, варто доносити до них те, що є особи, які мають бажання та готовність підтримати їх. (Рекомендації для педагогічних працівників щодо роботи з учнями у конфліктний та постконфліктний період. 23.04.2018),

Рекомендуємо під час планування реабілітаційних занять з дітьми, які піддавалися насильству чи експлуатації, є постраждалими в умовах військового нападу, зазнали приниження використовувати практичні тренінгові заняття з методичного посібника «Програма розвитку емоційної стійкості дітей, Психосоціальна підтримка в школі і поза нею, частина 2» (2017). А в умовах педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю радимо формувати індивідуальну реабілітаційну програму, яка включає в себе різноманітність дієвих видів, форм, об'ємів, термінів реабілітаційної діяльності з зазначенням алгоритму, території для їх виконання та спрямування їх на реабілітацію, відновлення пошкоджених функцій організму і якостей людини з особливими освітніми потребами. При цьому за бажанням дитина з інвалідністю або юридичний представник цієї дитини в будь-який момент має право відмовитися від певного виду, форми та об'єму реабілітаційних заходів, завбачених його індивідуальною програмою. Індивідуальна реабілітаційна програма укладається при участі людини з інвалідністю чи юридичного опікуна цієї дитини; спеціалістами медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативною комісією із долученням при потребі фахівців закладів збереження здоров'я та інших органів, які здійснюють діяльність у сфері медичної та соціально-психологічної реабілітації осіб з інвалідністю. ІРП формується у двох екземплярах, які підписуються головою МСЕК або ЛКК та завіряються її печаткою. В цю програму варто внести зміст та графік реабілітаційних заходів; часові терміни, на протязі яких варто проводити рекомендовані реабілітаційні медико-соціальні, психолого-педагогічні, рекреаційно-оздоровчі, фізкультурно-трудова та інші заходи.

Загалом, складниками психолого-педагогічного відновлення дітей та молоді вважаємо діагностування (використання методів тестування, спостережливості, опитування та інших методик, на основі яких формується алгоритм відносно наступної корекційної роботи або консультацій); просвітницька та інформативна робота (індивідуальні бесіди-консультації, тематичні лекції, дискусії, групові ігрові заняття, фільмотерапія, бібліотерапія); психолого-педагогічна робота і супровід (соціально-психологічні тренінгові заняття, ділові рольові ігри, професійна орієнтація, зустрічі та спілкування в групах за інтересами); терапевтичні заходи (тілесноорієнтована терапія, логотерапія, терапія самовиховання, психогімнастика, арт-терапія, музикотерапія, ароматерапія, бібліотерапія, анімотерапія, іпотерапія, працетерапія, символдрама, пісочна терапія та інше); групова праця (тренінги особистісного становлення, просвіта, сімейна психотерапія, заняття в майстернях, соціотерапія, ігротерапія, дискусійна терапія та інше).

Від схильностей дитини, слідом за її потенційними можливостями до подолання проблемних станів – це дорога, якою варто пройти кожного

педагогічному та соціально-психологічному працівнику, вкладаючись в допомогу дитині, яка потребує відновлення. Зміст праці цих працівників завбачає виконання різноманітних завдань, проведення ігор, тренінгів, майстер-класів, організацію клубів за інтересами, які спрямовані на формування комунікативних здібностей, розвиток дрібної моторики, об'єктивного світосприймання, заохочення до освітньої й трудової діяльності. При цьому реабілітаційні заходи роботи з дітьми з особливими потребами завбачають формування належного розвивального середовища для них з урахуванням особистісної та фізіологічної специфіки; оптимізацію процесів діагностування зовнішнього та внутрішнього становища; створення потрібних умов для корекції та долання порушень психо-фізичного й сенсорного виду; посилення рівня життєвої обізнаності; презентування сімейно-орієнтованого виховання таких осіб; подальші інтеграційні процеси щодо включення таких дітей та молодих людей в заклади освіти й підготовки до соціально-особистісної самореалізації.

Висновки. Психолого-педагогічне відновлення підростаючої особистості в теперішніх соціальних умовах є зняряддям комплексним, багаторівневим, динамічним і визначається заходами, спрямованими на всебічний гармонійний розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психо-фізичного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища. Головними цілями педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді в умовах інклюзивного простору українського сьогодення є формування та відновлення особистісної ідентичності, суспільної адаптованості, надання допомоги в професійному становленні, підтримка в складних життєвих обставинах, сприяння адаптованості до ефективного освітнього процесу, збільшення реабілітаційного потенціалу. До комплексної підтримки дітей та молоді, постраждалих в умовах військового конфлікту, відносимо наступні компоненти: надання їм реалістичної інформації, враховуючи їхні вікові особливості; озброєння зрозумілими й відвертими поясненнями про те, що насправді діється і, за потреби, до цих розмов звертатися повторно; підтримка дитячій особистості при вираженні власних душевних станів в спілкуванні, ігровій формі, живописі та інших формах; при потребі надання порад дитині про те, як сприймати і відповідати на питання інших осіб (до прикладу, в ситуації втрати чи поранення її родичів та інших життєвих обставин); сприяння релаксації та рекреації для таких молодих людей та соціально-педагогічна підтримка дитини при улюбленій її діяльності, в її хоббі; сприяння загальній соціально-психологічній підтримці дитини в сім'ї, в закладах освіти та інших соціальних інструкціях; сприяння формуванню в житті дитини типового режиму дня з ціллю поновлення

спокійного чуття; духовне збагачення підростаючої молоді через прищеплення любові до Бога, зростання віри та повного покладання на Господа Христа.

Література:

1. Діти та війна. Навчання технік зцілення. Для дітей віком від 8 до 18 років / Патрік Сміт, Атле Дирегров, Вільям Юле / пер. З англ. О. Антонішин. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. 108 с.
2. Кравченко О. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді як завдання закладу освіти. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець-Подільський 27-28 травня 2021 року. С. 327-329.
3. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1-3. Київ, 2018. 208 с.
4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>.
5. Про затвердження Програми соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. URI: <https://www.msp.gov.ua/projects/727/>.
6. Програма розвитку емоційної стійкості дітей, Психосоціальна підтримка в школі і поза нею, частина 2. Довідник менеджера програми. Товариство Червоного Хреста України. Київ, 2017. 38 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Childrens-Resilience-3-Programme-Managers-Handbook.pdf>.
7. Програма розвитку емоційної стійкості дітей. Психосоціальна підтримка в школі та поза нею. Методичний посібник № 1. Київ, 2017. Товариство Червоного Хреста України [Електронний ресурс]. URI: [Childrens-Resilience-1-Facilitators-Handbook-1.pdf](#).
8. Рекомендації для педагогічних працівників щодо роботи з учнями у конфліктний та постконфліктний період. Ворожбянський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Лебединської міської ради Сумської області. Психологічна служба. 23.04.2018. URL: <http://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/20-56-50-23-04-2018/>.
9. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: методичні рекомендації. / Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с. (С. 5).
10. Alastair Ager, Bree Akesson, Lindsay Stark, Eirini Flouri, Braxton Okot, Faith McCollister, & Neil Boothby. (2011). The impact of the school-based Psychosocial Structured Activities (PSSA) program on conflict-affected children in northern Uganda. *In Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 52:11., P. 1124-1133.

References:

1. Smit P., Dyrehrov, A., & Yule, V. (2022). *Dity ta viyna. Navchannya tekhnik ztsilennya. Dlya ditey vikom vid 8 do 18 rokiy [The children and war. The learning healing techniques. For children aged 8 to 18 years]*/per. z anhl. Antonyshyn, O. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka [in Ukrainian].
2. Kravchenko, O. (2021). *Sotsial'no-psykhologichna reabilitatsiya ditey ta molodi yak zavdannya zakladu osvity [The socio-psychological rehabilitation of the children and youth as the task of an educational institution]*. Proceedings from MIIM: *V Mizhnarodniy naukovy-praktychniy konferentsiyi "Innovatsiyi partners'koyi vzayemodiyi osvity, ekonomiky ta sotsial'noho zakhystu v umovakh inklyuziyi ta prahmatychnoyi reabilitatsiyi sotsiumu"* – *The V International Scientific and*

Practical Conference “The innovations of partnership interaction of education, economy and social protection in the conditions of inclusion and pragmatic rehabilitation of society (pp. 327-329). Kam”yanets’-Podil’s’kyi [in Ukrainian].

3. *The basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis.* (2018). (Vols. 1-3). Kyiv [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi natsional’no-patriotychnoho vykhovannya ditey i molodi, zakhodiv shchodo realizatsiyi Kontseptsiyi natsional’no-patriotychnoho vykhovannya ditey i molodi ta metodychnykh rekomendatsiy shchodo natsional’no-patriotychnoho vykhovannya u zahal’noosvitnikh navchal’nykh zakladakh: Nakaz ministerstva osvity i nauky Ukrainy [On the approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, measures regarding the implementation of the Concept of national-patriotic education of children and youth and Methodical recommendations on national-patriotic education in general educational institutions: Order of the Min. of education and science of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua/. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Prohramy sotsial’no-psykholohichnoyi reabilitatsiyi ditey, yaki perebuvayut’ u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh: Nakaz ministerstva sotsial’noyi polityky Ukrainy [On the approval of the Program of social and psychological rehabilitation of children who are in difficult life circumstances: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. (n.d). www.msp.gov.ua/. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/projects/727/> [in Ukrainian].

6. Prohrama rozvytku emotsiyanoi stiykosti ditey, Psykhosotsial’na pidtrymka v shkoli i poza neyu, chastyna 2. Dovidnyk menedzhera prohramy. Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy [The children's emotional resilience development Program, psychosocial support in and out of school, Part 2. Program Manager's Guide. Red Cross Society of Ukraine. (2017) Kyiv. Retrieved from: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Childrens-Resilience-3-Programme-Managers-Handbook.pdf> [in Ukrainian].

7. Prohrama rozvytku emotsiyanoi stiykosti ditey. Psykhosotsial’na pidtrymka v shkoli ta poza neyu [The Program for the development of children's emotional stability. Psychosocial support in and out of school]. (2017). *Metodychnyy posibnyk № 1*. Kyiv: Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy. Retrieved from: [Childrens-Resilience-1-Facilitators-Handbook-1.pdf](#) [in Ukrainian].

8. Rekomendatsiyi dlya pedahohichnykh pratsivnykiv shchodo roboty z uchnyamy u konfliktnyy ta postkonfliktnyy period [Recommendations for the teaching staff on working with students in the conflict and post-conflict period]. (23.04.2018). Vorozhbyans’kyi zaklad zahal’noyi seredn’oyi osvity I-III stupeniv Lebedyns’koyi mis’koyi rady Sums’koyi oblasti: Psykholohichna sluzhba. Retrieved from: <http://vorozhba.lbd-osv.gov.ua/news/20-56-50-23-04-2018/> [in Ukrainian].

9. Bochkor, Y., Dubrovs’ka, O., & Zales’ka, O. (2014). *Sotsial’no-pedahohichna ta psykholohichna robota z dit’my u konfliktnyy ta postkonfliktnyy period [The socio-pedagogical and psychological work with children in the conflict and post-conflict period]*. (pp. 50) .Kyiv: MZHPTS «La Strada-Ukrayina» [in Ukrainian].

10. Alastair Ager, Bree Akesson, Lindsay Stark, Eirini Flouri, Braxton Okot, Faith McCollister, & Neil Boothby. (2011). The impact of the school-based Psychosocial Structured Activities (PSSA) program on conflict-affected children in northern Uganda. *In Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 52:11, P. 1124-1133 [in USA].

УДК 37.06+364.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-532-545](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-532-545)

Захаренко Людмила Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

ПЕДАГОГІЧНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК РІЗНОВИД ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто зміст та особливості педагогічного волонтерства як різновиду волонтерської діяльності, напрями його реалізації. Доведено, що педагогічне волонтерство є волонтерською, трудовою діяльністю, що націлена на досягнення педагогічних цілей та має виключно ціннісно-гуманістичний характер.

Педагогічне волонтерство є професійною трудовою діяльністю волонтерів-фахівців (педагогів, соціальних працівників) і непрофесійною трудовою діяльністю волонтерів-студентів, які навчаються за відповідною спеціальністю (спеціалізацією) чи волонтерів, які пробують себе у якості педагога. Волонтерська студентська діяльність, яка націлена на досягнення педагогічних цілей, набуває характеру педагогічної волонтерської діяльності.

Виділено та описано основні напрями педагогічного волонтерства: наставництво; соціальне репетиторство; освітнє волонтерство; соціально-розвиваюча діяльність із дітьми, які опинились у важкій життєвій ситуації; духовно-просвітницький напрям. Наведені приклади до кожного напрямку педагогічного волонтерства. Шляхами здійснення наставництво визнано менторство, тьюторство, неформальне наставництво. Освітнє волонтерство розглядається як участь волонтерів в освітніх програмах. Форми реалізації педагогічного волонтерства – офлайн та/чи онлайн.

Винагородами за педагогічну волонтерську діяльність можуть стати набуття досвіду роботи у сфері волонтерства та освіти, отримання сертифікату про свою волонтерську діяльність, рекомендації та характеристики від організації чи установи, що залучала для провадження волонтерської діяльності, покращення soft-skills, підвищення кваліфікації, розвиток свого особистого бренду тощо.

Наголошено на важливості професіоналізації волонтерської діяльності та подальшому науковому вивченню її різновидів.

Ключові слова: волонтерська діяльність, педагогічне волонтерство, волонтер-фахівець, студент-волонтер.

Zakharenko Lyudmyla Mykolayivna Ph. D. in Psychology, senior research fellow, scientific laboratory on psychological support and psychophysiological research of the National Academy of Internal Affairs, Kiev. tel.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>.

PEDAGOGICAL VOLUNTEERING AS A VARIETY OF VOLUNTEER ACTIVITY

Abstract. The article examines the content and features of pedagogical volunteering as a type of volunteer activity, directions for its implementation. It has been proven that pedagogical volunteering is a voluntary labor activity aimed at achieving pedagogical goals and has an exclusively value-humanistic nature.

Pedagogical volunteering is the professional labor activity of specialist volunteers (teachers, social workers) and the non-professional labor activity of student volunteers who are studying in a relevant specialty (specialization) or volunteers who are trying themselves as a teacher. Volunteer student activity, which is aimed at achieving pedagogical goals, acquires the character of pedagogical volunteer activity.

The main directions of pedagogical volunteering are highlighted and described: mentoring; social tutoring; educational volunteering; social development activities with children who find themselves in a difficult life situation; spiritual and educational direction. Examples are given for each direction of pedagogical volunteering. Mentoring, tutoring, and informal mentoring are recognized as mentoring methods. Educational volunteering is considered as the participation of volunteers in educational programs. Forms of implementation of pedagogical volunteering - offline and/or online.

Rewards for pedagogical volunteer activity can be the acquisition of work experience in the field of volunteering and education, receiving a certificate about one's volunteering activities, recommendations and characteristics from the organization or institution that engaged for the implementation of volunteering activities, improving soft-skills, improving qualifications, developing one's personal brand etc.

The importance of professionalization of volunteer activity and further scientific study of its varieties is emphasized.

Keywords: volunteer activity, pedagogical volunteering, volunteer-specialist, student-volunteer.

Постановка проблеми. Сучасний виховний процес включає і педагогічне волонтерство. Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність є добровільною, соціально спрямованою,

неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами шляхом надання безоплатних послуг та виконання безоплатно роботи [3]. Це форма благодійної діяльності (окрім безоплатного виконання робіт або надання послуг на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин).

Говоруха Н.О. (2019) вважає, що для існування і розвитку волонтерства необхідна співдіяльність декількох учасників: волонтер; отримувач волонтерської допомоги; державні заклади (які зобов'язані стежити за виконанням законодавства); сторона (організація), що залучає волонтерів; благодійник/донор/спонсор (сторона, що фінансує волонтерський захід) [12].

На сучасному етапі розвитку суспільства важливою є професіоналізація волонтерської діяльності, а також впровадження професійного підходу до її організації, планування й управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічне волонтерство як специфічну форму волонтерства, педагогічно спрямовану волонтерську діяльність розглядав науковець Ткачук Т.С. (2011) [22]. Він виділив основні напрямки та зміст діяльності педагогічного волонтерства: 1) соціально-реабілітаційна робота, попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі; 2) соціальна опіка і захист найменше захищених категорій дітей та молоді; 3) соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції в суспільство. Розробив модель організації педагогічної волонтерської діяльності студентів педагогічних коледжів та розглядав студентське педагогічне волонтерство «як суспільно-педагогічне явище добровільної лідерської участі студентів педагогічних навчальних закладів в процесі надання будь-якої допомоги на добровільній й безкорисливій основі» [22, с. 53].

Педагогічна діяльність волонтерів у широкому сенсі є діяльністю соціально-педагогічною, тому що спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності [2; 30].

У дисертаційному дослідженні Лях Т.Л. (2009) викладено результати вивчення особливостей, змісту та напрямів соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп [17]. На думку науковиці, соціально-педагогічна діяльність волонтерів визначається місією, завданнями організації та може спрямовуватися у таких напрямках: профілактичному, рекреативному, реабілітаційному, інформаційно-просвітницькому, діагностико-корекційному, соціально-рекламному, соціально-побутовому, охоронно-захисному, фандрейзинговому.

Звернувши увагу на багатоплановість волонтерства, науковець Говоруха Н.О. (2019) виділила п'ятнадцять типів волонтерської діяльності, серед яких волонтерство в освіті [13; 14]. Загалом вона зазначила, що типи волонтерства в Україні потребують подальшого розвитку та структуризації [14].

Волонтерська діяльність є важливим засобом розвитку соціальної компетентності майбутніх фахівців – здобувачів вищої освіти [7, с. 87]. Волонтерська студентська діяльність, яка націлена на досягнення педагогічних цілей, набуває характеру педагогічної волонтерської діяльності.

На основі аналізу нормативно-правових актів визначено, що здобувачі вищої освіти можуть проходити практику на підприємствах, в установах та організаціях, що забезпечують практичну підготовку, та мають право на трудову діяльність у позанавчальний час, участь у громадських об'єднаннях. Якщо студент здійснює волонтерську діяльність за напрямом, що відповідає отримуваній ним спеціальності, то за згодою навчального закладу час здійснення волонтерської діяльності може бути зарахований до навчально-виробничої практики [2; 3].

Зважаючи на вищевикладене **метою дослідження** є аналіз поняття «педагогічне волонтерство», визначення його особливостей як різновиду волонтерської діяльності та напрямів реалізації.

Виклад основного матеріалу. На основі проведеного теоретичного аналізу наукової літератури визначено, що педагогічне волонтерство розглядається науковцями як «взаємодія педагогів, добровольців із представниками підростаючого покоління, які потребують комплексної допомоги під час вирішення проблем становлення і саморозвитку особистості» [5]; «педагогічно спрямована волонтерська діяльність» [7]; педагогічна волонтерська діяльність, що реалізується у дитячих та молодіжних об'єднаннях, які передбачають суспільно корисну діяльність, в різних угрупованнях при центрах соціальних служб для молоді [15].

Педагогічне волонтерство – це різновид волонтерської діяльності, педагогічна волонтерська діяльність, що націлена на досягнення педагогічних цілей та має виключно ціннісно-гуманістичний характер.

Підтримуємо думку науковиці Азьмук Н.А., яка розглядає трудове волонтерство як одну з форм нестандартної зайнятості, за якої індивід займається корисною і доцільною діяльністю, з метою задоволення особистих і суспільних потреб та отримує замість грошової інші види винагород [5]. Педагогічне волонтерство теж є волонтерською, трудовою, педагогічно спрямованою діяльністю волонтера, спрямованою на досягнення педагогічних цілей, за що він отримує такі види винагород як досвід роботи у сфері волонтерства та освіти, сертифікат про свою волонтерську діяльність, рекомендації та характеристики організації чи установи, що залучала для провадження волонтерської діяльності, покращує soft-skills, підвищує кваліфікацію, розвиває свій особистий бренд тощо.

Педагогічне волонтерство може здійснюватися волонтерами-фахівцями (педагогами, соціальними педагогами) або волонтерами, які пробують себе у

якості педагога (фахівцями інших професій, студентами та школярами старших класів віком від 14 до 18 років за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника), які є дієздатними особами, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

Педагогічне волонтерство може бути у таких формах: 1) офлайн; 2) онлайн (або педагогічне Е-волонтерство), наприклад: телементорство (наставництво за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій) [6]; волонтерські заняття online.

Розглянемо напрями педагогічного волонтерства та проілюструємо їх прикладами, знайденими за допомогою пошукової системи Google та на сайті Національної волонтерської платформи [10].

1. Наставництво. Основні напрями і форми педагогічного наставництва в сучасній педагогіці (тьюторство, коучинг, менторінг, наукове керівництво, кураторство, класне керівництво) в різному ступені присутні в сучасному освітньому просторі [16; 19]. Науковиця Осипова Т. Ю. (2016) визначила, що діяльність тьютора, коуча, ментора, наукового керівника, куратора, класного керівника в освітньому процесі є *педагогічним наставництвом*, тому що спрямовуються на допомогу підростаючому поколінню у професійному й особистісному становленні [19].

Виникнення терміну «менторство» веде свій початок із часів Стародавньої Греції та розуміється як процес взаємодії досвідченого наставника (ментора) і менш досвідченого початківця, з метою передачі знань, умінь, навичок у певній сфері діяльності; управлінська технологія надання постійної підтримки, персональної опіки [20].

Підтримуємо науковицю Бойченко М.А. (2014) щодо важливості у роботі з обдарованими й талановитими дітьми та молоддю таких видів менторства:

- допомога старшого товариша (ментори – старші учні щодо молодших у межах початкової чи середньої школи);
- академічне менторство (наставництво учня вчителем);
- професійне менторство (студент може отримати реальний досвід опанування певної професії) тощо [6].

Так, з метою надання практичної менторської онлайн-підтримки обдарованим українським учням, які є студентами Science Mentoring, у написанні їхніх наукових робіт для подальшої презентації на українських та міжнародних заходах, проєкт МГО "UkrTeenScience" у період з кінця жовтня 2021 року до початку січня 2022 року залучав волонтерів з числа вчених та студентів. Восени 2021 року для участі у волонтерській онлайн-програмі менторства з англійської мови «English To The East» вчетверте проводився набір менторів, які володіють англійською на рівні B2-C2, для допомоги у вивченні англійської мови дітям зі

сходу України, внутрішньо переміщеним особам, дітям українських військовослужбовців. Всеукраїнська мережа безкоштовних клубів кодування для дітей та підлітків «Code Club Україна» долучала ІТ-спеціалістів, вчителів інформатики, студентів ІТ-напряму до волонтерської діяльності у якості менторів до онлайн-занять з програмування для дітей та підлітків 8-17 років восени-взимку 2021 року. У липні-серпні 2022 року Всеукраїнська менторська платформа оголосила набір у команду менторів, які готові здійснювати менторство за тематикою профорієнтації, побудови кар'єри, тайм-менеджменту та досягнення цілей для учасників віком від 16 до 24 років.

Науковці звертають увагу на важливість тьюторингу (від англ. «tutor» і лат. «tutor» означає «спостерігаю», «підкуюся») для розвитку уміння мислити, яке реалізовується в переважно завдяки самостійній роботі учня/студента за супроводу тьютора (педагога-наставника) [8].

Головна мета тьюторства – реалізація індивідуального освітнього маршруту дитини [23]. Так, у лютому 2022 року про набір педагогів-тьюторів з високим рівнем знань англійської мови для проведення уроків з англійської мови із школярами, які навчаються у 9-10 класах, оголосив волонтерський проєкт «Engspace».

У інклюзивному освітньому середовищі тьюторство – це надання допомоги учню, який має особливі освітні потреби в ефективному опануванні знань, які передав вчитель. Тьютор (педагог супроводу, адаптор) може надати велику допомогу інклюзії як помічник для учня в ефективному опануванні знань, які передав вчитель [11].

Підтримуємо наукові погляди Морозової М.Е. (2016) щодо розгляду серед ефективних «інструментів» навчання персоналу *неформального наставництва* як варіанту добровільного наставництва, що не передбачає фінансової винагороди, хоча наставник бере на себе всю відповідальність за «учня» [18, с. 5].

2. Соціальне репетиторство. Репетиторство відноситься до неформальної складової освіти та є особливою соціальною практикою надання приватних освітніх послуг репетиторами і одержання учнями додаткових знань. Приватні уроки допомагають учням із вищим соціальним статусом отримати кращі результати зовнішнього незалежного оцінювання та підвищити шанси на вступ до вишу, а учням із нижчим соціальним статусом – підвищити їхні навчальні досягнення [24].

Проєкт «Соціальне репетиторство» залучає педагогів-волонтерів для безкоштовної допомоги у навчанні та підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання дітям соціально-незахищених категорій. Так, з грудня 2014 року даний проєкт за ініціативи громадського об'єднання «Самопоміч» запрацював у м. Тернопіль та включав групу з семи дітей і практикуючого вчителя. Цей проєкт

діяв також і у м. Львів у рамках кампанії «Відповідальне місто» (2016 рік). У 2020 році проєкт «Соціальне репетиторство» був ініційований Львівським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2020-2021 навчальному році із залученням репетиторів з англійської мови, української мови і літератури, математики, історії України, біології, географії, хімії.

За ініціативи бібліотеки ім. П. Тичини (м. Київ) влітку 2021 року волонтери, які знаються на програмуванні, залучались до проведення занять із програмування із дітьми віком від 8 до 12 років. У рамках волонтерського проєкту «Продовжуємо навчатися» від Академії А+ волонтерські онлайн-заняття з історії проводив керівник секції Київської Малої академії наук учнівської молоді Карен Нікіфоров весною 2022 року.

У період 2014-2016 рр. волонтери з Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка за ініціативи Освітнього порталу «Академія» та ГО «Освітній центр» реалізовували освітній проєкт «Онлайн-репетитор». За допомогою онлайн-тестів та онлайн-ігор вони допомагали абітурієнтам безкоштовно перевірити свої знання, закріпити пройдене або ж отримати нову інформацію.

Безкоштовне репетиторство для вундеркіндів було запроваджено з вересня 2019 року на Миколаївщині за ініціативи регіонального центру Інституту обдарованої дитини Академії наук України. Ця перша в Україні очно-дистанційна школа «Інтелектуальний потенціал Миколаївщини» охопила навчанням 290 найкращих учнів 8-11 класів з усієї області, які захоплюються вивченням навчальних предметів, та найкращих вчителів із тринадцяти предметів. Планувалось проведення трьох онлайн-сесій на рік під час шкільних канікул, один день – для очної зустрічі у м. Миколаїв, а також забезпечувалась можливість спілкування учнів із педагогами навіть улітку.

Онлайн-проєкт «Франкова діточа наука» створили студенти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка навесні 2022 року і в його рамках проводили щоденні заняття із дітьми дошкільного віку з різних освітніх напрямів (наприклад: «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина в природному доквіллі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва»). У червні 2022 року волонтерський онлайн-проєкт «EngStd.Time» оголосив про старт річного безкоштовного вивчення англійської мови всіма бажаючими віком від 8 років.

3. Освітнє волонтерство. У сучасних умовах переходу до цифрової економіки, значно поширюється волонтерська педагогічна діяльність в освітніх програмах. Прикладом такої діяльності є реалізація в Україні програми Корпусу Миру «Викладання англійської мови як іноземної» для школярів і студентів. У рамках цієї програми волонтерами виступають викладачі-носії мови, які привносять свої методики та технології викладання в українську освітню

систему. Це сприяє набуттю ними досвіду викладання у іншій країні та сприяє підвищенню кваліфікації.

Так, з грудня 2020 року за фінансування Міністерства закордонних справ Естонії, в партнерстві з естонською організацією «MONDO» та благодійним фондом «Восток SOS» впроваджувався проєкт «Освітня й психосоціальна підтримка в Луганській області, Україна (9-2020-Н)». У зв'язку із нестачею фахових педагогічних працівників у школах на сході України до участі у волонтерській місії запрошувались вчителі-волонтери із вищою педагогічною освітою чи практикою викладання таких навчальних предметів: фізика, українська мова, математика, історія, англійська мова, біологія, географія, а також педагог-організатор, психолог, які готові працювати у школах сільських громад Луганської області на лінії розмежування в період з жовтня 2020 року по квітень 2021 року.

4. Соціально-педагогічна діяльність із надання допомоги дитині, яка опинилася в складній життєвій ситуації. Це різновид професійної діяльності, яка спрямована на вирішення завдань соціального виховання та соціально-педагогічного захисту. Соціально-педагогічна діяльність спрямовується на зміну тих обставин життя дитини, які характеризуються відсутністю чогось, залежністю від чого-небудь або потребою в чому-небудь (діти з інвалідністю; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; ВІЛ-позитивні діти; юні матері; алкозалежні та наркозалежні; молодь, яка вийшла з місць позбавлення волі; діти, які перебувають на довготривалому лікуванні та невиліковно хворі діти). Волонтер може проводити соціально-педагогічну діяльність з цими дітьми, з сім'єю в системі шкільної освіти, в мікрорайоні, в притулках, в інтернатних закладах, у виправних закладах, організувати дозвілля таких дітей.

Важливою у соціально-педагогічній діяльності із надання допомоги дитині, яка опинилася в складній життєвій ситуації, є реалізація соціальних проєктів. Прикладом може бути соціальний проєкт «Кенгуруш», до реалізації якого залучаються волонтери-люди різних професій, що проводять освітні заходи (майстер-класи, курси, тренінги чи лекції) для дітей віком 11-17 років, які проживають у малозабезпечених родинах чи дитячих будинках в селах України. Реалізація такого проєкту у форматі денного табору «Мені вдалося!» для дітей-сиріт і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, здійснювалась благодійним фондом «Клуб Добродіїв» (м. Київ) за участі волонтерів у серпні 2021 року. Метою даного заходу була допомога учасникам повірити у себе, розкрити їх потенціал і впевнити, що все в житті у них вдасться. Громадська організація «Українська сімейна фундація» за підтримки Вінницької міської ради задіявала волонтерів до педагогічного волонтерства у п'ятиденному таборі «International Culture Camp», який проводився у липні 2021 року у м. Вінниці.

Проєкт «Іду до школи», що реалізується Львівським міським центром соціальних служб (м. Львів) у серпні цього року, передбачає проведення волонтерами занять з письма, математики та англійської мови з дітьми віком 6-7 років, для яких батьки з певних причин не можуть забезпечити належну підготовку до школи.

З 2017 року в Україні законодавчо впроваджено наставництво як форму участі у вихованні дитини, позбавленої батьківського піклування. У Положенні про наставництво, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 року №465, закріплено механізм організації здійснення та ведення наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей [1].

Наставництво здійснюється в індивідуальній формі однією повнолітньою дієздатною особою над однією дитиною. Це добровільна безоплатна діяльність наставника з надання індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя, дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей. Майбутній наставник повинен пройти курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя, отримати висновок про те, що може проводити діяльність з організації наставництва, про що укладається відповідний договір про наставництво. Добір кандидатів у наставники проводять районні, міські, районні у містах Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також сприяють в установленні (формуванні) наставницьких стосунків [1; 4].

Волонтерська діяльність, яка включає проведення соціально-педагогічної діяльності із вихованцям інтернатних закладів, може реалізовуватись за допомогою позааудиторних форм і методів роботи (відео- та аудіопрезентації, вистави-презентації, театральні постановки, ігротеки тощо) [9].

5. Духовно-просвітницький напрям. Найпродуктивніше завдання педагогічного волонтерства вирішуються в межах дитячо-молодіжних суспільних об'єднань. Так, у вересні 2020 року у с. Лисовичі Стрийського району Львівщини громадською організацією «Молодіжне об'єднання «Активуйся» за підтримки облдержадміністрації було реалізовано молодіжний проєкт «Духовно-просвітницький табір з нагоди 155-ліття від дня народження Митрополита Андрея Шептицького для молоді та молоді з особливими потребами». Його метою стало виховання у молоді любові та гордості за власну державу, патріотизму, усвідомлення громадянського обов'язку, формування активної громадянської позиції.

Благодійний фонд «Очі Миру» (м. Івано-Франківськ) є платформою для розвитку особистості, творчості, тіла і ментального здоров'я дітей та молоді віком від 5 до 27 років, які опинились в складних життєвих обставинах. Зараз

волонтери цього фонду здійснюють психосоціальну підтримку дітей, які постраждали від війни, зокрема і волонтерство в дитячих таборах.

Висновки:

1. Педагогічне волонтерство – це різновид волонтерської діяльності, педагогічна волонтерська діяльність, що націлена на досягнення педагогічних цілей та має виключно ціннісно-гуманістичний характер. Головна ознака цього різновиду волонтерства – педагогічна спрямованість.

2. Визначено, що педагогічне волонтерство є професійною трудовою діяльністю волонтерів-фахівців (педагогів, соціальних працівників) і непрофесійною трудовою діяльністю волонтерів-студентів, які навчаються за відповідною спеціальністю (спеціалізацією) чи волонтерів, які пробують себе у якості педагога.

3. Основними напрямками педагогічного волонтерства є наставництво, соціальне репетиторство, освітнє волонтерство, соціально-розвиваюча діяльність із дітьми, які опинились у важкій життєвій ситуації, духовно-просвітницький напрям. Педагогічне волонтерство може реалізовуватись у офлайн та/чи онлайн формах.

Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення різновидів волонтерської діяльності.

Література:

1. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 04 липня 2017 року №465. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 22 липня 2022 року).
2. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 22 липня 2022 року).
3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 22 липня 2022 року).
4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення 22 липня 2022 року).
5. Азьмук Н. А. Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. DOI : <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.8.31>.
6. Бойченко М. А. Менторство як форма підтримки обдарованих і талановитих у країнах ЄС та США. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7 (41). С. 3-9.
7. Бондаренко З. П. Соціально-педагогічне волонтерство як бренд сучасної студентської молоді. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і Психологія»*. 2019. № 2 (18). С. 130-136. DOI : <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-16>.
8. Бундак О. А., Попов А. А., Туз Ю. О. Тьютор і тьюторінг в сучасній освіті і Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Т. 64. С. 12-15. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.1>.
9. Вініченко А. А., Торшина Л. О. Особливості підготовки студентської молоді до волонтерської діяльності, спрямованої на допомогу вихованцям інтернатних закладів.

Науковий вісник УМО. Серія «Психологія». 2019. Вип. 6. http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/visnyk_umo/pedagogika/4_2019/%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D0%B4.pdf.

10. Волонтерство в Україні : Національна волонтерська платформа. URL : https://platforma.volunteer.country/events?keywords=&filtered_categories%5B%5D=5 (дата звернення 26 липня 2022 року).

11. Гнатюк І. М. Роль та завдання тьютора у взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами. Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ : мат-ли наук.-практ. конфер. (27.03.2019). URL : <https://conf.zipro.net.ua/?P=85> (дата звернення 22 липня 2022 року).

12. Говоруха Н. О. Волонтерство як платформа соціальних перетворень. *Педагогічний процес: теорія і практика (серія: Педагогіка)*. 2019. № 3-4 (66-67). С. 24-30. DOI : <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2019.3-4.2430>.

13. Говоруха Н. О. Соціально-педагогічні умови розвитку волонтерського руху в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... докт. філософії: спец. 011 «Освітні, пед. науки». Київ, 2021. 17 с.

14. Говоруха Н. О. Типи волонтерської діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 8. С. 24-27.

15. Курліщук І. І., Швирка В. М. Педагогічні умови розвитку соціальної компетентності майбутніх фахівців засобом волонтерської діяльності. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique* : мат-ли I Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Париж, 5 лютого 2021 р.). Вінниця-Париж : Європейська наукова платформа, La Fedeltà, 2021. С. 84-87. DOI : [10.36074/logos-05.02.2021.v5.27](https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v5.27)

16. Логінов А. Ю. Система менторства в умовах опорного закладу освіти територіальної громади та диверсифікації післядипломної освіти. *Innovative projects and programs on psychology, pedagogy and education* : мат-ли міжнар. наук. конфер. (December 10–11, 2021). Riga, the Republic of Latvia. С. 113-116. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-173-2-30>.

17. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп : дис-ція ... канд. пед. наук: спец-сть 13.00.05 «Соц. педагогіка». Луганськ, 2009. 160 с.

18. Морозова М. Е. Наставництво як процес формування особистості молодого спеціаліста. *Науковий вісник УМО. Серія: Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_10.

19. Осипова Т. Ю. Варіативність педагогічного наставництва в сучасному освітньому просторі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2016. Вип. 28. С. 47-53. DOI : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2016_28_13.

20. Подгайко М. К. Менторство як елемент реалізації концепції дуальної форми здобуття освіти в Україні та протидії проблемі безробіття молоді. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2020. Вип. 19. С. 129-133. DOI : <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-19-133-139>

21. Ткачук Т. С. Система волонтерської діяльності майбутніх педагогів умовах вищого начального закладу. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education* : мат-ли міжнар. наук. конфер. (18-27 December 2012). URL : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/december-2012>.

22. Ткачук Т. С. Ціннісно-гуманістичний потенціал волонтерства. *Наука і освіта*. 2011. № 2. С. 52-55.

23. Фурдуй С., Замашкіна О. Потенційні можливості волонтерської діяльності в інклюзивному соціокультурному середовищі. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2020. Вип. 1(3). Ч. 2. С. 135-143.

24. Щудло С. А., Длугош П. Репетиторство в Україні та Польщі: навіщо потрібні додаткові знання. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2013. Вип. 19. С. 427-431.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia zdiisnennia nastavnytstva nad dytynoiu: pryiniata 04 lypnia 2017 roku № 465. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of mentoring a child from July 4, 2017 № 465]. (2022, July 22). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu: pryiniaty 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. [Law of Ukraine On Higher Education from July 1, 2014 № 1556-VII]. (2022, July 22). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro volontersku diialnist: pryiniaty 19 kvitnia 2011 roku № 3236-VI [Law of Ukraine On Volunteering from April 19, 2011 № 3236-VI]. (2022, July 22). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: pryiniaty 13 sichnia 2005 roku № 2342-IV. [Law of Ukraine On ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care from January 13, 2005 № 2342-IV]. (2022, July 22). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> [in Ukrainian].

5. Azmuk, N. A. (2019). Volonterska diialnist yak traiektoriia realizatsii trudovoho potentsialu v Ukraini [Volunteer activity as a trajectory of realization of labor potential in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 8. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.8.31> [in Ukrainian].

6. Boichenko, M. A. (2014). Mentorstvo yak forma pidtrymky obdarovanykh i talanovytykh u krainakh YeS ta SShA [Mentoring as a form of support for the gifted and talented in EU and US countries]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohi – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 7 (41), 3-9 [in Ukrainian].

7. Bondarenko, Z. P. (2019). Sotsialno-pedahohichne volonterstvo yak brend suchasnoi studentskoi molodi [Social and pedagogical volunteering as a brand of modern student youth]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i Psykholohiia»*. – *Bulletin of Alfred Nobel University. «Pedagogy and Psychology» series*, 2 (18), 130-136. doi: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-16> [in Ukrainian].

8. Bundak, O. A., & Popov, A. A., & Tuz, Yu. O. (2021). Tiutor i tiutorinh v suchasni osviti i Ukraini [Tutor and tutoring in modern education and Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Pravo*. – *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 64, 12-15. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.1> [in Ukrainian].

9. Vinichenko, A.A., & Torshyna, L.O. (2019). Osoblyvosti pidhotovky studentskoi molodi do volonterskoi diialnosti, spriamovanoi na dopomohu vykhovantsiam internatnykh zakladiv [Peculiarities of preparing student youth for volunteer activities aimed at helping residents of residential institutions]. *Naukovyi visnyk UMO. Seriiia «Psykhohohiia» – Scientific Bulletin of UMO. «Psychology» series*, 6. Retrieved from: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/visnyk_umo/pedagogika/4_2019/%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D0%B4.pdf. [in Ukrainian].

10. Volonterstvo v Ukraini : Natsionalna volonterska platforma [Volunteering in Ukraine: National volunteering platform]. Retrieved from: https://platforma.volunteer.country/events?keywords&filtered_categories%5B%5D=5 [in Ukrainian].
11. Hnatiuk, I. M. (2019). Rol ta zavdannia tiutora u vzaiemodii z dytynoiu z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The role and tasks of a tutor in interaction with a child with special educational needs]. Proceedings from Scientific and Practical conference `19: *Pedahohika partnerstva yak osnova rozvytku subiektiv osvitnoi diialnosti v umovakh NUSh – Pedagogy of partnership as a basis for the development of subjects of educational activity in the conditions of NUS*. Retrieved from: <https://conf.zippo.net.ua/?R=85> [in Ukrainian].
12. Hovorukha, N. O. (2019). Volonterstvo yak platforma sotsialnykh peretvoren [Volunteering as a platform for social transformations]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka (seriia: Pedahohika) – Pedagogical process: theory and practice (series: Pedagogy)*, 3-4. doi: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2019.3-4.2430> [in Ukrainian].
13. Hovorukha, N. O. (2021). Sotsialno-pedahohichni umovy rozvytku volonterskoho rukhu v Ukraini (kinets KhKh – pochatok KhKhI st.) [Social and pedagogical conditions of the development of the volunteer movement in Ukraine (end of the 20th - beginning of the 21st century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Hovorukha, N. O. (2018). Typy volonterskoi diialnosti [Types of volunteer activity]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 8, 24-27 [in Ukrainian].
15. Kurlishchuk, I. I., & Shvyrka, V. M. (2021). Pedahohichni umovy rozvytku sotsialnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv zasobom volonterskoi diialnosti [Pedagogical conditions for the development of social competence of future specialists as a means of volunteering]. Proceedings from DSOPDS `21: *I Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Débats Scientifiques et Orientations Prospectives du Développement Scientifique» – The First International scientific and practical conference «Scientific Debates and Prospective Orientations of Scientific Development»*. (pp. 84-87). Vinnytsia-Paris: European Scientific Platform, La Fedeltà. doi : [10.36074/logos-05.02.2021.v5.27](https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v5.27) [in Ukrainian].
16. Lohinov, A. Yu. (2021). Systema mentorstva v umovakh opornoho zakladu osvity terytorialnoi hromady ta dyversyfikatsii pislidyplomnoi osvity [Mentoring system in the conditions of a support institution of territorial community education and diversification of postgraduate education]. Proceedings from IPPPPE `21: *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Innovative Projects and Programs on Psychology, Pedagogy and Education» – International scientific conference «Innovative Projects and Programs on Psychology, Pedagogy and Education»*. (pp. 113-116). Riga, the Republic of Latvia. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-173-2-30> [in Ukrainian].
17. Liakh, T. L. (2009). Sotsialno-pedahohichna diialnist studentskykh volonterskykh hrup [Social and pedagogical activity of student volunteer groups of student volunteer groups]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
18. Morozova, M. E. (2016). Nastavnytstvo yak protses formuvannia osobystosti molodoho spetsialista [Mentoring as a process of personality formation of a young specialist]. *Naukovyi visnyk UMO. Seriia: Ekonomika ta upravlinnia. – Scientific Bulletin of UMO. Series: Economics and management*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_10 [in Ukrainian].
19. Osypova, T. Yu. (2016). Variatyvnist pedahohichnoho nastavnytstva v suchasnomu osvitnomu prostori [Variability of pedagogical mentoring in the modern educational space]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 16. Tvorchia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky. – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 16. Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*, 28, 47-53. doi: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2016_28_13 [in Ukrainian].

20. Podhaiko, M. K. (2020). Mentorstvo yak element realizatsii kontseptsii dualnoi formy zdobuttia osvity v Ukrainy ta protydii problemi bezrobittia molodi [Mentorship as an element of implementing the concept of a dual form of education in Ukraine and countering the problem of youth unemployment]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Mariupol State University. Series: Philosophy, cultural studies, sociology*, 19, 129-133. doi: <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-19-133-139> [in Ukrainian].

21. Tkachuk, T. S. (2012). Systema volonterskoi diialnosti maibutnikh pedahohiv umovakh vyshchoho nachalnoho zakladu [The system of volunteer activities of future teachers under the conditions of a higher elementary school]. *Proceedings from MPWSSTPE `12: Mizhnarodna naukova konferentsiia «Modern Problems and Ways of their Solution in Science, Transport, Production and Education» – International Scientific Conference «Modern Problems and Ways of their Solution in Science, Transport, Production and Education»*. Retrieved from: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/december-2012> [in Ukrainian].

22. Tkachuk, T. S. (2011). Tsinnisno-humanistychnyi potentsial volonterstva [Value-humanistic potential of volunteering]. *Nauka i osvita – Science and education*, 2, 52-55 [in Ukrainian].

23. Furdui, S., & Zamashkina, O. (2020). Potentsiini mozhlyvosti volonterskoi diialnosti v inkliuzyivnomu sotsiokulturnomu seredovyshchi [Potential opportunities of volunteering in an inclusive sociocultural environment]. *Psyholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 1(3), 2, 135-143 [in Ukrainian].

24. Shchudlo, S. A., & Dluhosh, P. (2013). Repetytorstvo v Ukraini ta Polshchi: navishcho potrebnii dodatkovii znannia [Tutoring in Ukraine and Poland: why additional knowledge is needed]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnogo analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 19, 427-431 [in Ukrainian].

УДК 373.3.017:392(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-546-554](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-546-554)

Коваль Тетяна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початково го навчання, Педагогічний факультет, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Тургенєвська, 8/14, м. Київ, 01054, тел.: (044) 486-40-06, <https://orcid.org/0000-0003-1560-4811>

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НУШ

Анотація. У сучасному світі відродження національної освіти неможливе без формування національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, виховання духовної культури особистості, патріотизму, моральності, толерантності, за допомогою колективних справ, участі у заходах, зорієнтованих на патріотичне виховання, відродження культури, традицій. Сучасну освіту важливо підпорядковувати системі національних інтересів, цінностям духовного скарбу українського народу – національним звичаям і традиціям.

Протягом багатьох віків український народ створив традиції, які тільки притаманні українському народу. Джерелом українських традицій є народна педагогіка, яку не випадково називають усною традиційною фольклорною материнською школою, яка покликана формувати духовні цінності у людини.

Виховувати національно свідомих громадян України слід розпочинати з молодшого шкільного віку (від 6 до 10 років), оскільки це віковий етап, на якому закладаються і культивуються основи багатьох психічних якостей особистості, її ціннісні орієнтації. Відомий психолог, Л. Виготський, зазначав, що саме в молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка дитини, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід її діяльності та спілкування з іншими людьми. Оскільки у цьому віці дитина починає усвідомлювати себе як представника певної нації, цей період є сензитивним для формування національної свідомості молодших школярів.

Ключові слова: національне виховання, традиції, звичаї, молодші школярі, НУШ.

Koval Tetiana Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Faculty of Pedagogy, National University M. Drahomanova, Turgenyevska St., 8/14, Kyiv, 01054, tel.: (044) 486-40-06, <https://orcid.org/0000-0003-1560-4811>

UKRAINIAN FOLK TRADITIONS AND CUSTOMS AS A MEANS OF NATIONAL EDUCATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. In the modern world the revival of national community is impossible without forming of national consciousness, love to native land, people, education of spiritual culture of personality, patriotism, morality, tolerance, by means of collective businesses, to participating in the measures, orientated on patriotic education, revival of culture, traditions. Modern education it is important to subordinate to the system of national interests, values of spiritual treasure of the Ukrainian people - national customs and traditions.

During many centuries the Ukrainian people created traditions that only inherent to the Ukrainian people. The source of Ukrainian traditions is folk pedagogics that non-random name verbal traditional folklore maternal school, what called to form spiritual values for a man.

Educating nationally conscious citizens of Ukraine should be started from primary school age (from 6 to 10 years old), as this is the age stage at which the foundations of many mental qualities of a person and their value orientations are laid and cultivated. According to L. Vygotsky, a child's self-esteem begins to form at the primary school age, which mediates his attitude towards himself, integrates the experience of his activities and communication with other people. Since at this age the child begins to realize himself as a representative of a certain nation, this period is sensitive for the formation of national values in pupils.

Keywords: national upbringing, traditions, customs, younger schoolchildren, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Початкова школа є першим ступенем обов'язкової загальної освіти, тим фундаментом, який відповідно до вікових особливостей та державного стандарту формує життєво необхідні компетенції, закладає у свідомості дитини моральні цінності та якості особистості, її світогляд. На думку В. Матящука головним завданням закладів освіти є положення про те, що «потрібно так будувати виховну діяльність, щоб приклади авторитетних учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму». Для учнів важливо навчитися глибоко розуміти історію свого народу, особливості національної ідентичності, адже «завдання педагогів полягає в тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» не були пустими, а набували для дитини особливого сенсу, тобто сприймалися «не лише розумом, а й серцем» [9].

Важливим напрямом національного виховання в НУШ є прилучення молодших школярів до витоків народної педагогіки. Адже народ завжди турбувався про те, щоб дитина зростала здоровою фізично, засвоювала

морально-етичні закони, ставала духовно багатою, оволодівала народною культурою, зростаючи щирими патріотами своєї держави. Правильно організований процес виховання засобами народної педагогіки формує повноцінну цілісну особистість, індивідуальність, яка високо цінує свою громадянську, національну і особистісну гідність, совість і честь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці розглядають використання народних традицій в освітньому середовищі як проблему соціокультурного розвитку дитини, забезпечення єдності освіти і національної культури, гуманізації виховання, що утверджує право в різнобічному особистісному розвитку на вітчизняних культурних засадах (І. Бех, О. Вишневський, П. Кононенко О. Рудницька, Г. Тарасенко, Т. Усатенко, В. Шинкарук та інші). На сучасному етапі проблемі питання національної самосвідомості присвячено праці таких авторів, як С. Бевзенко, І. Голубенко, Г. Донченко, Є. Пасічник, З. Старкова, В. Онищук. Розробка проблеми національно-патріотичного виховання молоді відображена в дисертаціях М. Качура, Л. Кулішенка, І. Лебеда та ін.

Мета статті – розкрити та обґрунтувати вагомість психолого-педагогічного потенціалу українських народних традицій та звичаїв для виховання дітей молодшого шкільного віку в НУШ.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатой духовної культури народу, його національної ментальності, спорідненості світогляду і, на цій основі, формування якостей особистості громадянина України, які забезпечують національну самобутність, розвинену духовність, моральну, мистецьку, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів.

Національно-патріотичне виховання у Новій українській школі реалізується через освітні галузі: мовно-літературна, природнича, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька та галузь фізичної культури, у змісті яких найбільше закладено патріотично ціннісної інформації.

Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є повага та любов до державної мови. На уроках української мови та літературного читання вчитель звертає увагу учнів на багатство і милозвучність української мови, захоплює дітей її красою, пробуджує любов до рідного слова, прагнення вивчати українську мову, пояснює значення української мови для становлення незалежної самостійної держави України, роль української мови як державної.

Значну увагу на таких уроках вчитель приділяє використанню малих фольклорних форм (загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет), пояснюючи дітям усе багатство і розмаїття народної творчості. Отже, мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України.

Аналізуючи підручник для 1 класу Українська мова. Буквар (Вашуленко, Вашуленко, 2018) [4] і Українська мова. Читання 2 класу (Богданець-Білоskalенко, 2019) [2] відзначимо, що тематика літературних творів відображає різні сторони життя і діяльності людини, сприяє розширенню світогляду дітей, поповненню їхніх знань, засвоєнню найважливіших загальнолюдських цінностей, вихованню найкращих почуттів: любові до рідної землі, мови, природи, шанобливого ставлення до батьків, людей старшого покоління, національних традицій свого народу та культури інших народів. У підручнику подаються народні прикмети, пов'язані з природою, господарською діяльністю людини; вивчається усна народна творчість, у якій оспівуються рослини, якими прикрашали садибу (калина, верба, чорнобривці, мальви), якими лікувалися (звіробій, подорожник, татарське зілля, чебрець та ін.); вивчається походження назва міста (села), вулиці, український побут та звичаї у рідному краї. Молодші школярі знайомляться з особливостями народного костюма, пам'ятками старовини рідного краю, державними, народними та релігійними святами (День Незалежності, Святого Миколая, Новий Рік, Різдво Христове, Великдень та ін.).

Під час реалізації природничого напрямку на уроках «Я досліджую світ» вчитель виховує в учнів дбайливе відношення до природних багатств, повагу до праці і традицій народу, любов до рідного краю і своєї Батьківщини. Використовуючи джерела народної мудрості на уроках «Я досліджую світ», вчитель поглиблює та розширює знання дітей про навколишній світ, розвиває допитливість і кмітливість. Пісні, легенди й повір'я засвідчують поетичне сприймання навколишнього світу.

Важливе значення на таких уроках має використання народного календаря. Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, нерідко день за днем передбачає відповідно до конкретних умов даного регіону всі сторони і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі (це функція календаря як прогностика). Особливе місце в народному календарі займають дати, пов'язані з релігійними святами: День Св. Миколая, Щедрий Вечір, Святвечір, Різдво, Водохреща, Стрітєння, Великдень, Івана Купала, Покрови Матері Божої та інші [1]. Народний календар передбачає і такі дати й урочистості, що мають регіональний характер у зв'язку з певними природними умовами, історичними подіями в минулому, специфічними видами трудової діяльності. Беручи активну участь у підготовці та відзначенні свят, звичаїв і обрядів народного календаря, учні проймаються глибокими патріотичними почуттями, життєстверджуючим

оптимізмом, почуттям господаря рідної землі. При цьому вони успішно оволодівають трудовими вміннями і навичками, народною мораллю, естетикою, побутовою культурою, нормами поведінки.

Реалізуючи громадянський та історичний напрям вчитель виховує дітей у дусі глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Завдання вчителя полягає у тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для дитини особливого сенсу. Вивчаючи державні символи України, вчитель виховує повагу до Конституції держави, законодавства, Герба, Прапора, Гімну.

З перших днів навчання, молодші школярі на уроках «Я досліджую світ» вивчають такі теми, як: «Рід. Родина. Родовід», де учні із задоволенням виготовляють «Родинне дерево», яке означає, що учні відшукали родинні корені; «Я живу у місті. Громадські місця»; «Святковий календар весни. Великдень»; «Твоя країна – Україна»; «Символи держави»; «Я маю право на права»; «Ми всі різні, а світ у нас один» [5].

На уроках математики в початковій школі вчитель може активно застосовувати краєзнавчий матеріал. Краєзнавчі завдання можуть бути різного змісту: завдання, що містять історичні дані; завдання про тварин і рослини рідного краю; завдання про річки, озера, моря рідного краю.

Вирішуючи такі завдання у дітей не тільки розширюється кругозір, вони також знайомляться з історією рідного краю, його флорою та фауною.

Уроки фізичного виховання в початковій школі побудовані на традиціях народної фізичної культури, яка полягає в тому, щоб відроджуючи народні ігри та забави, видозмінювати та пристосовувати їх до сьогодення. На уроках фізичної культури народна гра як засіб патріотичного виховання набуває особливого значення. Її виховна сила в русі, якого так потребує дитячий організм, в словах-переконаннях, що промовляються самими учасниками гри та наставником. Коли діти стають героями гри, вони щиро вірять в авторитет свого героя, його чесність, справедливість того, про що він говорить (гра «Іду на Січ», «Запорожець на Січі», «Силачі» та ін.).

Образотворче мистецтво є тим соціальним надбанням кожної нації, в якому знаходять відображення світогляд, традиції, художні та моральні цінності, історія країни та народу, що живе в ній. Під час ознайомлення молодших школярів з творами образотворчого мистецтва в учнів формується світогляд, національна свідомість, естетичні ідеали, моральні цінності, патріотичні та трудові якості особистості. На уроках з мистецтва учні вивчають тему: «Мандри Країною Мистецтв. Українська народна мелодія». Під час вивчення цієї теми діти знайомляться з народними музичними інструментами (бандура, сопілка, бубон та ін.), народними мелодіями («Щедрівочка щедрувала», «Веснянки»

та ін.), українськими народними піснями («Два півники», «Вийди, вийди, сонечко» та ін.) [7].

Для того щоб, виховати справжніх громадян своєї держави, потрібно цілеспрямовано і систематично формувати навчання й виховання молодших школярів елементи національної самосвідомості особистості на основі народних звичаїв, традицій, усної народної творчості. Саме усна народна творчість допомагає розвивати у дітей почуття національної самосвідомості. Школярі дізнаються про характерні риси українського народу та його традиції. Важливим фактором при використанні українських національних традицій у вихованні є такі методи, форми і прийоми роботи: бесіди, спостереження, розповіді, конкурси, свята, розваги, екскурсії.

Слід звернути увагу дітей молодшого шкільного віку на об'єкти, розташовані на найближчих вулицях: школа, кінотеатр, пошта, аптека тощо, розповісти про їх призначення, підкреслити, що все це створено для зручності людей. Поступово розширюється коло об'єктів, з якими знайомляться молодші школярі – це район і місто в цілому, його пам'ятки, історичні місця. Дітям розповідають, на чю честь вони побудовані [12].

Для цього потрібні екскурсії містом, на природу, спостереження за роботою дорослих, де кожна дитина починає усвідомлювати, що праця об'єднує людей, вимагає від них злагоженості, взаємодопомоги, знання своєї справи. І тут великого значення набуває ознайомлення дітей з народними промислами краю, народними умільцями.

Найкращі пам'ятки фольклору зберігаються в казках, легендах, епосах, прислів'ях, приказках, які створив сам народ. Вони відображають народні звичаї, традиції, передбачають цілеспрямоване виховання та навчання молоді.

Багато традицій та обрядів пов'язано з народними іграми, які створені народом так само, як казки, приказки, загадки. Вони передаються з покоління в покоління. В їх змісті відбито національну психологію кожного народу. Народні забави та ігри становлять досить великий розділ народної педагогіки й охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий, природничий, пізнавальний, розважальний тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їх змісті відбиті сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та землеробською працею. За допомогою народних ігор діти опановують перші елементи грамотності, вони розвивають мовлення, виховують любов до рідного слова і своєї землі [3].

На активність виникнення і розвитку традицій значний вплив має конкретна історична епоха чи її період. Вони актуалізують свою, відповідну до потреб часу, систему звичаїв, обрядів, норм, свят, ритуалів, яка є продуктом суспільних відносин людей і невід'ємним компонентом національної культури на всіх етапах її розвитку. Традиції формуються в залежності від системи

господарювання та соціальної культури суспільства. Отже, традиції, звичаї, обряди та свята – необхідний елемент соціального і особистого життя людини.

У кожного народу історично склалася власна система національно-культурних традицій, що ґрунтується на міцних підвалинах менталітету нації, надбаннях минулих епох і сучасності, яка забезпечує підростаючому поколінню найбільш сприйнятливий шлях пізнання: від національного – до загальнолюдського, планетарного. Проте обов'язково з почуттям любові до свого рідного і близького.

Педагогічна сутність національно-культурних традицій полягає у відтворенні в наступних поколіннях того кращого, що вироблено українським народом упродовж усієї історії свого існування. Отже, виховання учнів початкових класів на національно-культурних традиціях українського народу забезпечує їх прилучення до високих духовних і матеріальних надбань свого народу, засвоєння і примноження кращих звичаїв, моральних норм, естетичних цінностей та інших елементів культурної спадщини, кращих психічних якостей українського народу, специфіки його емоційної та інтелектуальної сфери, що зберігаються нацією, розвиваються і передаються протягом століть.

Найбільш ефективним чинником виховання поваги і любові до Батьківщини є національно-культурні традиції українського народу. Прийдешній день України повністю залежить від того, як ми сьогодні сформуємо у молоді громадянську позицію, почуття патріотизму, єдності її з рідним народом [8].

Тому, виховуючи на традиціях, прагнемо сформувати у молодого покоління вірність ідеалам побудови в Україні демократичної, правової держави, горде почуття належності до українського народу, стимулювати національне пробудження, відродити громадянське сумління і національний обов'язок. Доводимо глибинний зв'язок національного з духовністю особистості, інтелектуальною зрілістю і красою. У цьому полягає мета виховання молоді на національно-культурних традиціях українського народу.

Таким чином, традиції – це самобутнє культурно-історичне явище. Вони складають ту основу, на якій базується єдність усіх поколінь українського народу, і навіть більше – єдність усіх етносів, що населяють Україну. Традиції забезпечують формування вірності Вітчизні і національним вартостям, а через них – і вічним загальнолюдським цінностям.

Разом з цим, національно-культурні традиції нашого народу – це вклад української нації в загальнолюдську скарбницю духовності, в світову культуру.

Висновки. Національні традиції – це святість певного народу, те, чим він користується в своїй життєдіяльності. В. Сухомлинський писав: «Душа не може жити без святині. Щось для людини стає дорогим і непорушним, невикорінним і незнищеним». Видатний педагог вдумливо говорить, що людська душа для

нього, неначе родюче поле, на якому потрібно виростити пшеничний колос. «Не будеш орати землю й зрошувати її потом, запліднювати турботами і тривогами, – поле буде пустирем, а на пустирі виросте чортополох». Далі він пише: «Я тридцять три роки працюю в школі, і тридцять три роки мені не дає спокою думка: як створити людину з багатою, щедрою, благородною душею, готовою віддати свої багатства людям?» [11].

Педагог переконливо доводить, що все залежить від учителя. «Альою і омегою моєї педагогічної віри є глибока віра в те, що людина є така, яке в неї уявлення про щастя. В. Сухомлинський впевнений, що вихователь є творцем людської душі, плугатарем і сіячем, він формує уявлення про щастя. Якщо йому не вдалося посіяти справді людське насіння щастя, то в душі може утвердитися інша святиня. Він називав народні традиції «живим, вічним джерелом педагогічної мудрості», «зосередженням духовного життя народу». Таким чином, ритуали, звичаї, обряди, норми, свята, ідеали мають у своїй основі народні святині, вони об'єднують минуле і майбутнє народу, утверджують в душах нинішнього покоління віковічні традиції рідного народу, інтегрують певну спільність людей у високорозвинену сучасну націю: Через систему традицій кожний народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях [11].

Отже, в основі понять «народ», «нація» лежать стійкі віковічні традиції – трудові, моральні, естетичні. Тому залучення молодших школярів до національних традицій має не лише педагогічне, а й глибоке соціальне значення для відродження українських традицій та звичаїв.

Література:

1. Басюк Н. Орієнтири вчителя у моральному вихованні молодших школярів // Рідна школа. – 2007. - № 2. – С. 30-34.
2. Богданець-Білокаленко Н. І. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: Грамота, 2019..
3. Варава Н. М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді засобами позашкільної освіти / Н. Варава // Вихов. робота в шк. - 2016. – № 11.– С. 6-9.
4. Вашуленко М. С., Вашуленко О. В. Українська мова. Буквар: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ: Освіта, 2018.
5. Відмиш, Л. І. Система національного виховання: шляхи та засоби реалізації [Текст] / Л. І. Відмиш // Виховна робота в школі. – 2011. – № 8. – С. 7-9.
6. Калініченко О. В. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / О. В. Калініченко, Л. С. Аристова. — Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. — 128 с. : іл.
7. Колісніченко В. М. Символи держави і народу [Текст] : школа патріотичного виховання / В. М. Колісніченко // Позакласний час. – 2015. – № 1. – С. 5-8.
8. Лютко, О. Формування аксіосфери школяра в контексті пріоритетів національного виховання / О. Лютко // Вихов. робота в шк. – 2015. – № 1. – С. 2–11.

9. Матяшук, В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. П. Матяшук. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 383 с.
10. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://dpl.in.ua/index.php/vykhovna-robota/natsionalno-patriotychnne-vykhovannia/metodychni-rekomendatsii-shchodo-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia-u-zahalnoosvitnikh-navchalnykh-zakladakh> (дата звернення: 22.07.2022).
11. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський ; [вступ. ст. В. Ф. Шморгуна]. - Київ : Рад. шк., 1978. – 264 с.
12. Церковна Г. Формування в учнів початкової школи національних та духовних цінностей українського народу / Г. Церковна // Початкова школа : наук.-метод. журн. – 2015. – № 11. – С. 24-25.

References:

1. Basyuk N. (2007) Oriyentyry vchytelya u moral'nomu vykhovanni molodshykh shkolyariv [Teacher's orientations in the moral education of younger schoolchildren] *Ridna shkola*, 2, 30-34 [in Ukrainian].
2. Bohdanets-Biloskalenko, N. I. (2019). *Ukrainska mova ta chytannia* [Ukrainian language and reading]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
3. Varava N. M. (2016) *Natsional'no-patriotychnne vykhovannia uchniv's'koyi molodi zasobamy pozashkil'noyi osvity* [National and patriotic education of school youth by means of extracurricular education] *Vykhov. robota v shk.* 11, 6-9 [in Ukrainian].
4. Vashulenko, M. S. & Vashulenko, O. V. (2018). *Ukrainska mova. Bukvar* [Ukrainian language. Bookmaker]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
5. Vidmysh, L. I. (2011) *Systema natsional'noho vykhovannya: shlyakhy ta zasoby realizatsiyi* [System of national education: ways and means of implementation] *Vykhovna robota v shkoli*, 8, 7-9 [in Ukrainian].
6. Kalinichenko, O. V. & Arystova, L. S. (2018). *Mystetstvo* [Art]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
7. Kolisnichenko V. M. (2015) *Symvoly derzhavy i narodu* [Symbols of the State and the People] *Pozaklasnyy chas*, 1, 5-8 [in Ukrainian].
8. Lyutko, O. (2015) *Formuvannya aksiosfery shkolyara v konteksti prioritetiv natsional'noho vykhovannya* [Formation of the schoolboy's axiosphere in the context of priorities of national education] *Vykhov. robota v shk*, 1, 2-11 [in Ukrainian].
9. Matyaschuk, V. P. (2014). *Suchasne patriotychnne vykhovannya v shkolakh Ukrayiny* [Modern patriotic education in schools in Ukraine] Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
10. *Metodychni rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na urokakh v pochatkovii shkoli* [Guidelines for National-Patriotic Education in Primary School]. Retrieved from <http://www.lyceum.univer.kharkov.ua/index.php/ua/uchebno-vospitatelnaya-rabota-2/natsionalno-patriotychnne-vykhovannya/1222-metodychni-rekomendatsiji-shchodo-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannya-na-urokakh-v-pochatkovij-shkoli> [in Ukrainian].
11. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). *Batkovska pedahohika* [Parental pedagogy]. Kyiv: Radianska shkola. Vols 1–5. Vol. 5 [in Ukrainian]
12. Tserkovna H. (2015) *Formuvannya v uchniv pochatkovoyi shkoly natsional'nykh ta dukhovnykh tsinnostey ukrayins'koho narodu* [Formation of national and spiritual values of the Ukrainian people in primary school] *Pochatkova shkola*, 11, 24-25 [in Ukrainian].

УДК 373.5.091.12.011.3(043.5)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-555-566](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-555-566)

Куриш Наталія Костянтинівна кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, вул. І.Франка, 20, м. Чернівці, 58000, тел.: (0372) 52-73-36, <https://orcid.org/0000-0001-5864-8502>

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ ЗІ СКЛАДОВИХ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті визначено важливість розвитку підприємницької компетентності вчителів як однієї зі складових педагогічної майстерності, що забезпечить конкурентоспроможність педагога ХХІ століття та сприятиме успішній реалізації Концепції «Нова українська школа».

Проведено аналіз нормативно-правової бази, потреб та викликів суспільства, щодо розвитку підприємницької компетентності педагогів та визначено ключові поняття: «підприємницька компетентність», «загальні компетентності», «професійні компетентності», «Нова українська школа», «педагогічна майстерність».

Відповідно до Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» та Державного стандарту базової середньої освіти автором визначено підприємницькі знання, вміння та ставлення педагогічних працівників, як загальні, так і фахові відповідно до 9 освітніх галузей: природничої, математичної, мовно-літературної, технологічної, інформатичної, соціальної й здоров'язбережувальної, громадянської й історичної, мистецької та галузі «фізична культура».

Обґрунтовано роль Інститутів післядипломної педагогічної освіти щодо формування підприємницької компетентності педагогічних працівників Нової української школи та презентовано досвід Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області запровадження інноваційних підходів організації освітнього процесу щодо розвитку підприємницької компетентності педагогів, поєднуючи при цьому різні види заходів за основними формами освіти дорослих: формальною, неформальною та інформальною, використовуючи при цьому можливості та наявні ресурси.

Ключові слова: підприємницька компетентність, загальні компетентності, професійні компетентності, Нова українська школа, педагогічна майстерність.

Kurysh Natalia Konstantinovna Candidate of pedagogical sciences, Deputy Director for Research and Education, Institute of Postgraduate Pedagogical Education of Chernivtsi region, Franka St., 20, Chernivtsi, 58000, tel.: (0372) 52-73-36, <https://orcid.org/0000-0001-5864-8502>

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS ONE OF THE COMPONENTS OF PEDAGOGICAL SKILLS OF THE TEACHER OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article defines the importance of developing the entrepreneurial competence of teachers as one of the components of pedagogical skill, which will ensure the competitiveness of the teacher of the 21st century and contribute to the successful implementation of the "New Ukrainian School" concept.

The analysis of the legal framework, needs and challenges of society, regarding the development of entrepreneurial competence of teachers was carried out and key concepts were defined: "entrepreneurial competence", "general competences", "professional competences", "New Ukrainian school", "pedagogical mastery".

In accordance with the Professional Standard for the professions "Teacher of primary classes of a general secondary education institution", "Teacher of a general secondary education institution", "Teacher of primary education (with a diploma of junior specialist)" and the State Standard of Basic Secondary Education, the author has defined entrepreneurial knowledge, skills and attitudes pedagogical workers, both general and specialized according to 9 educational fields: natural, mathematical, linguistic and literary, technological, informatics, social and health care, civic and historical, artistic and "physical culture".

The role of Institutes of Post-Diploma Pedagogical Education in the formation of the entrepreneurial competence of pedagogical workers of the New Ukrainian School is substantiated, and the experience of the Institute of Post-Diploma Pedagogical Education of the Chernivtsi Region in introducing innovative approaches to the organization of the educational process regarding the development of the entrepreneurial competence of teachers is presented, while combining different types of activities according to the main forms of adult education: formal, informal and informal, while using opportunities and available resources.

Keywords: entrepreneurial competence, general competences, professional competences, New Ukrainian School, pedagogical skill.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства, на даному етапі глобалізації та модернізації світового господарства, характеризується низкою особливостей, що представлено сучасними викликами та вимогами до освіти й окреслено в оновленій нормативно-правовій базі. Змінюються

пріоритети та акценти в освіті, які спрямовані на розвиток особистості, на формування в здобувачів таких якостей і вмінь, які в майбутньому здатні забезпечити його самоосвіту, вміння оволодівати новими видами діяльності, планувати власну діяльність, формувати взаємодію та бути успішним у житті. Відбувається реформування освітньої галузі та перехід на нові Держстандарти, що проявляється у докорінних змінах освітнього простору і процесу усіх ланок освіти, а також перезавантаження процесу підготовки педагогів нової формації. Вимоги до педагога ХХІ століття визначено Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» затвердженого 23.12.2020 року. Професійний стандарт – це втілення сучасного підходу Нової української школи до визначення переліку й опису загальних і професійних компетентностей вчителя та визначення для педагогів окремих орієнтирів власного професійного розвитку.

Цілісна система професійної майстерності педагогів визначається двома групами компетентностей, з яких: загальні – включають 5 компетентностей (громадянська, соціальна, культурна, лідерська й підприємницька компетентності) і професійні – 15 компетентностей (мовно-комунікативна, предметна, методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, компетентність педагогічного партнерства, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, здатність до навчання впродовж життя, рефлексивна компетентність) [1].

Впровадження цілісної системи розвитку визначених 15 компетентностей є важливою і дасть можливість сформувати високопрофесійного, конкурентноспроможного педагога, але наразі виникає проблема розвитку в педагогів підприємницької компетентності, яка є зовсім новою у системі освіти України та фундаментальною компетентністю майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключовою особою, що забезпечить успіх реформування освітньої галузі є, перш за все – педагог. Рівень його оволодіння професійними знаннями й вміннями, які дозволяють йому успішно вирішувати професійні завдання визначають педагогічну майстерність педагога. “Майстер” по Далю, це особливо свідомий та умілий у своїй справі. Педагог - майстер вдвічі: як фахівець психології особистості дитини й того, чому і як її вчити, і як людина, володіюча знаннями, засобами навчання і виховання.

Трактування «педагогічна майстерність» широко висвітлене багатьма науковцями. Дослідники в цій галузі розглядають окремі аспекти діяльності вчителя, який, на їх думку, повною мірою розкривають сутнісні характеристики педагогічної майстерності.

Науковці Н Кузьміна та М. Кухарів визначають «педагогічну майстерність» як «найвищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється в тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних наслідків» [2, с. 20].

У своїх працях вчений А. Щербаков розглядає педагогічну майстерність як «синтез наукових знань, вмінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей педагога» [3].

У вітчизняній педагогічній науці найґрунтовніші дослідження даного поняття знаходимо у працях академіка НАПН України І.А. Зязюна, який розглядає педагогічну майстерність «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)». Як педагогічну категорію визначає її, як комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі[4].

Проведені дослідження дають можливість визначити основні ознаки педагогічної майстерності – це володіння загальними та професійними компетентностями: знання педагога, ступінь їх засвоєння і закріплення в практичних навичках і вміннях, ступінь розвитку його педагогічних здібностей.

Тому, важливою складовою педагогічної майстерності педагога є розвиток підприємницької компетентності, як однієї із загальних компетентностей цілісної системи його професійного розвитку.

Категорію «підприємницька компетентність» вжито у Рамковій програмі оновлених ключових компетентностей для навчання протягом усього життя Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу та трактується у Європейській довідниковій системі як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована характеристика, що базується на творчості, креативності, здатності до ризику, інноваційності, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність [5].

Ідеї формування та розвитку підприємницької компетентності в учасників освітнього процесу розкривають у своїх працях Ю. Білова, А. Довгань, Т.Завгороднюк, К. Мазаєва, І. Пронікова, О. Романовський, І. Унгурян, З. Філончук, О. Часнікова та інші.

Польський науковець Я. Стройнов (Jacek Strojny) вважає, що педагог, який володіє підприємницькою компетентністю, - оптиміст, і ця риса сприяє появі успіху, адже успіх залежить від того, як сприймається світ, яким є ставлення до інших людей. Поставлена мета буде досягнута навіть тоді, коли є перешкоди. На шляху вчителя часто виникають труднощі, але він, як підприємець-оптиміст, сприймає їх, як щось тимчасове, що може мати досвід, призведе до успіху. Це школа, де вчителі повинні виконувати цю роль [6]. Тому педагог, формуючи мотивацію, впевненість у собі та віру у свої можливості, розвиває в учнів

ентузіазм та силу керувати своєю долею. Адже самооцінка та мотивація - це ознаки особистого підприємництва, які так потрібні, щоби скеровувати своє життя.

У Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти» та «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» «підприємницька компетентність» визначається як здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості» [1].

Відповідно, ми розглядаємо розвиток підприємницької компетентності у педагогів, як дворівневий показник, що включає економічну складову (вміти планувати свою професійну діяльність, володіти економічними знаннями та навичками при вирішенні різних життєвих ситуацій, бути фінансово грамотним і вміло планувати власний бюджет, користуватися фінансовими інструментами, оцінювати наслідки господарської діяльності людини на навколишнє середовище, раціонально використовувати ресурси та інше) та особистісну (вміти оцінювати свої сильні та слабкі сторони, працювати в команді, лідерські якості, гнучко підходити до прийняття рішень, діяти впевнено, передбачати ризики, вміло розпоряджатися своїм часом та інші) [7, с.66].

Метою статті є визначити особливості розвитку підприємницької компетентності педагогів Нової української школи орієнтуючись на сучасні нормативно-правові документи та враховуючи вимоги суспільства.

Для забезпечення реалізації визначеної мети окреслено **завдання**:

- проаналізувати нормативно-правову базу, що визначає необхідність розвитку підприємницької компетентності у педагогів;
- визначити підприємницькі знання, вміння та ставлення педагогів;
- презентувати інноваційні підходи розвитку підприємницької компетентності як однієї зі складових педагогічної майстерності вчителя Нової української школи на базі Інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Підприємницька компетентність є підтримкою для педагогів не лише в щоденному приватному і суспільному житті, а й на їхньому робочому місці, допомагаючи усвідомити контекст роботи й здатність до використання шансів; вона є основою більш конкретних умінь і знань, необхідних для здійснення або участі в заходах суспільного чи комерційного характеру. Підприємливість також сприяє усвідомленню етичних цінностей і сприяє доброму управлінню [8].

Особливості розвитку підприємницької компетентності педагогів визначається оновленою нормативно правовою базою та зорієнтовано на вміння, навички та ставлення якими повинні володіти випускники закладів загальної середньої освіти.

Державний стандарт базової середньої освіти визначає для 9 освітніх галузей уміння і ставлення учнів за всіма ключовими компетентностями, серед яких і підприємницька компетентність [9]. Фактично вони стають орієнтиром для педагогів. Відповідно визначаємо для всіх педагогів знаннями, вміннями й ставленнями, пов'язаними з цією компетентністю.

Знання охоплюють здатність ідентифікувати доступні можливості в особистій, професійній або економічній діяльності (зокрема ширші питання, що входять до контексту роботи і життя людей, такі, як загальне розуміння принципів функціонування економіки, а також шанси і виклики, що стоять перед роботодавцями й організаціями) [10]. Педагоги також повинні бути свідомі відносно етичних питань, пов'язаних з їх професійною діяльністю надаючи якісні освітні послуги, і того, яким чином вони можуть швидко адаптуватися до змін та забезпечити їх реалізацію (наприклад, дотримання правового законодавства або соціальними заходами).

Уміння педагогічних працівників у рамках підприємницької компетентності включають:

- творчо мислити, генерувати нові ідеї та ініціативи, втілювати їх у життя для поліпшення власного добробуту, розвитку суспільства і держави та формувати їх у школярів,
- планувати та організовувати як власну діяльність, так і діяльність учнів для досягнення цілей, прогнозувати і мінімізувати ризики, приймати рішення та оцінювати їх ефективність,
- визначати слабкі й сильні сторони для проектування власної індивідуальної траєкторії професійного розвитку та проектування професійного становлення школярів,
- використовувати різні стратегії, шукати оптимальні способи розв'язання проблемних ситуацій, обстоювати свою позицію та ухвалювати оптимальні рішення,
- планувати, організовувати, реалізувати індивідуальні чи командні проекти, оцінювати їх ефективність, представляти результати,
- виявляти інтереси різних спільнот/груп і шукати способи їх узгодження для розв'язання проблем,
- організовувати свій час та час учнів і мобілізувати ресурси, як у рамках власного використання, так, і у розрізі суспільства,
- аналізувати власну фінансову ситуацію, родинний бюджет,
- використовувати фінансові документи,
- пояснювати спосіб організації національних економік та вплив економічних і фінансових процесів на функціонування суспільства,
- розуміти законодавче підґрунтя економічних процесів (права та обов'язки, захист прав споживачів тощо).

- Підприємницькі ставлення педагогів проявляються через:
- виявлення конструктивної активності та впевненості у собі,
 - готовність брати відповідальність за себе та інших осіб, за прийняття виважених рішень під час власної й групової діяльності,
 - усвідомлення значення набутих компетентностей для успішної самореалізації та професійної діяльності,
 - виявлення ініціативності, відкритості до нових ідей, впевненості й рішучості під час реалізації власних ідей; визнання своїх талантів, здібностей, вмінь і демонстрація їх у праці та творчості,
 - демонстрування готовності до партнерства у творчому процесі, самостійності й мобільності у творенні ідей та прийнятті рішень,
 - генерування цікавих ініціатив, втілення їх у життя для забезпечення власного добробуту і розвитку суспільства,
 - зважений підхід до оцінювання власної діяльності, проєктування індивідуальної траєкторії професійного зростання,
 - готовність обстоювати важливість збільшення доходу, ощадливості та раціонального використання всіх видів ресурсів,
 - усвідомлення залежності добробуту і фінансового успіху від рівня оранування здобутками сучасної науки і техніки,
 - обчислювати економічний ефект ініціатив і діяльності, пов'язаних з реалізацією прикладних наукових рішень.

У рамках кожної освітньої галузі визначаються підприємницькі вміння і ставлення педагогічних працівників, які визначаються відповідно до змісту та особливостей викладання навчальних дисциплін, що подається у таблиці.

Таблиця

Підприємницькі вміння і ставлення педагогічних працівників за освітніми галузями

Освітні галузі	Уміння	Ставлення
Природнича		- обстоювання важливості ощадливого та раціонального використання природних ресурсів і продуктів їх переробки, раціонального господарювання тощо.
Математична	- будувати та досліджувати математичні моделі економічних процесів, - аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, використовуючи математичні методи.	- розуміння важливості математичних розрахунків та оцінювання ризиків

Мовно-літературна	<ul style="list-style-type: none">- ініціювати усну, письмову та онлайн-взаємодію державною/ рідною/іноземною мовою для розвитку ідеї та її реалізації,- описувати державною/ рідною/іноземною мовою власні вміння та компетентності стосовно варіантів професійного становлення, розвитку підприємницьких і соціальних ініціатив,- пояснювати значення заощадження, інвестування, запозичення, страхування тощо, зокрема на прикладі літературних творів українських і закордонних авторів.	<ul style="list-style-type: none">- розуміння ролі комунікативних умінь, читацького досвіду для успішної самореалізації, зокрема у професійній діяльності та діловому середовищі,- усвідомлення важливості володіння державною мовою та спілкування рідною/ іноземною мовою для забезпечення добробуту і фінансового успіху.
Технологічна	<ul style="list-style-type: none">- застосовувати економічні знання в повсякденному житті, розраховувати самостійно або з допомогою інших осіб вартість матеріалів, необхідних для виготовлення спроектованого виробу, оперувати грошима під час створення продукту (виробу чи послуги), розраховувати та оцінювати (з допомогою інших осіб у разі потреби) вартість ідеї, що передбачає проектування і виготовлення виробу чи надання послуги.	<ul style="list-style-type: none">- усвідомлення ролі фінансів як одного з ресурсів у роботі над проектом, потреби ощадливого та ефективного використання грошей у побуті та під час організації проектної діяльності (власної чи групової).
Інформатична	<ul style="list-style-type: none">- ідентифікувати можливості цифрових технологій і пристроїв для створення цінностей, провадження діяльності та розвитку підприємливості,- аргументовано обстоювати свою позицію, вести переговори під час провадження інформаційної діяльності,- використовувати цифрові технології для розв'язання задач, пов'язаних із фінансовою діяльністю,- приймати прості фінансові рішення на основі аналізу даних за допомогою інформаційних технологій.	<ul style="list-style-type: none">- відповідальність за власну діяльність і результати роботи над спільним проектом створення інформаційного продукту,- виявлення лідерства, ініціативності під час провадження інформаційної діяльності,- розуміння ролі інтернет-технологій як засобу маркетингу і підприємницької діяльності.
Соціальна і здоров'язберезувальна	<ul style="list-style-type: none">- критично мислити, ініціювати й реалізувати соціальні проекти, що мають культурну, комерційну або суспільну цінність,- вирізняти чинники фінансового благополуччя, які мають позитивний вплив на безпеку, здоров'я і добробут (особистий, родинний, суспільний).	<ul style="list-style-type: none">- усвідомлення важливості володіння інструментами, планування і контролю доходів і витрат для майбутнього добробуту.

Громадянська та історична	<ul style="list-style-type: none"> - використовувати досвід пізнання історії для обрання дієвих життєвих стратегій, - брати до уваги зміни в історії та суспільстві, оцінювати їх ризики та переваги для власного життя і життя спільноти. 	<ul style="list-style-type: none"> - готовність використовувати досвід історії для самопізнання та досягнення цілей сталого розвитку суспільства, - зважене прийняття рішень на основі досвіду минулого та сучасного соціального життя.
Мистецька	<ul style="list-style-type: none"> - знаходити мистецькі форми самовираження в креативних індустріях (економічній діяльності), - пояснювати на прикладах реалізації мистецьких проєктів, фестивалів, виставок значення інвестицій у культуру, - оцінювати практичне втілення мистецьких проєктів, - реалізовувати мистецькі проєкти; презентувати власні надбання. 	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення важливості творчої діяльності для самореалізації особистості, - прагнення участі в мистецьких заходах і подіях, - сприйняття мистецького твору як форми самовираження людини.
Фізична культура	<ul style="list-style-type: none"> - оцінювати власні можливості та можливості учнів у процесі занять фізичною культурою і спортом, - реалізувати різні соціальні ролі в процесі фізичного виховання, - планувати та реалізовувати спортивні проєкти (турніри, змагання тощо), - планувати, оцінювати фінансові витрати, пов'язані з фізичною культурою і спортом. 	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення важливості співпраці в процесі занять фізичною культурою і спортом, - розуміння необхідності ощадного та раціонального використання коштів для організації фізкультурних та спортивних заходів.

Відповідно, можна трактувати, що підприємницька компетентність у педагогічних працівників наразі не сформована і в умовах сучасних викликів реформування освітньої галузі покладається головним чином на інститути післядипломної педагогічної освіти, завданнями яких є забезпечення безперервності процесів формування й розвитку компетентісно-грамотного вчителя. Відповідно Інститутом післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області оновлюються підходи до моделювання освітнього процесу пропонуючи педагогам різноманітні заходи та засоби у рамках формальної, неформальної та інформальної освіти.

Формальна освіта Інститутом реалізується за навчальними програмами підвищення кваліфікації розробленими із врахуванням Постанови КМУ №800 від 21.08.2019 (зі змінами) та Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Педагогічними та науково-педагогічними працівниками Інституту розроблені навчальні програми на 150 год., що

включають 4 фахові модулі: «Навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)», «Управління освітнім процесом», «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу», «Безперервний професійний розвиток» та один загальний «Психолого-педагогічні та інклюзивні особливості організації освітнього процесу». У фахові модулі, з метою ознайомлення та розвитку підприємницької компетентності у педагогів, як важливої складової педагогічної майстерності включено теми занять: «Формування підприємницької компетентності педагогів в умовах Нової української школи», «Формування підприємливості як ключової компетентності учасників освітнього процесу», «Моделювання уроку з підприємницьким тлом в освітньому процесі початкової школи», «Формування підприємницької компетентності на уроках біології», «Розвиток підприємливості як ключової компетентності учасників освітнього процесу».

Також, у рамках формальної освіти з 2020 року розпочато проведення, двічі на рік, осінню та весною, освітянських онлайн-марафонів курсів за вибором, програми яких включають тематику, що є найбільш затребуваною та відповідає сучасним процесам реформування освітньої галузі, серед яких: «Формування підприємницької компетентності вчителів», «Уроки з підприємницьким тлом як засіб формування підприємливості та ініціативності учнів закладів загальної середньої освіти».

Заходи неформальної освіти (тренінги, семінари, майстер-класи, форуми, методичні практикуми, нетворкінги) дають можливість практично апробувати певні методики та техніки розвитку підприємницької компетентності в учасників освітнього процесу.

Для забезпечення інформальної освіти вчителів науково-педагогічними працівниками Інституту розроблено методичні рекомендації «Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти» та упорядковано Список рекомендованих джерел для організації інформальної освіти педагогів з вдосконалення підприємницької компетентності, що розміщено в електронному «Каталозі рекомендованих джерел для організації інформальної освіти педагогічних працівників за компетентностями та напрямками підвищення кваліфікації» на сайті Інституту в закладці «Наукова робота». Також у даній закладці, розділі «Інноваційна діяльність», розміщено методичний кейс для педагогів, який містить матеріали щодо забезпечення організаційної та методичної підтримки формування компетентності «підприємливість».

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що саме Інститут післядипломної педагогічної освіти, які забезпечують цілісне планування формальної, неформальної та інформальної освіти, запроваджуючи інноваційні підходи розвитку підприємницької компетентності як однієї зі складових педагогічної майстерності вчителя Нової української школи, мають

можливість сформувати у педагогів необхідні знання, вміння та ставлення відповідно до потреб і запитів суспільства, забезпечуючи надання якісних освітніх послуг та успішне реформування освітньої галузі.

Література:

1. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», від 23.12.2020. (Верховна Рада України). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> .
2. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя: книга для учителя / Н.В. Кузьмина, Н.В. Кухарев. – Гомель, 1976. – С. 20.
3. Щербаков А.И. Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. д-ра пед. наук / А.И. Щербаков. – Л., 1978. – 25 с.
4. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: підручник для вищих навч. закл. / І.А. Зязюн. – К.: Вища школа, 1997. – С. 35, 79 – 80.
5. European Union. Improving Competencies for the 21st Century: an Agenda for European Cooperation on Schools. В Brussels : Commission of the European Communities, 2008. 12 p.
6. Strojny J. 2007. Kształto wanie postaw w p rzed s i z b i o r c z e j - p r o c e s y s o c j a l i z a c j i i a u t o k r e a c j i, [w:] P. Wachowiak, M. D[^]browski, B. Majewski (red.). Kształtowanie postaw przed s i z b i o r c z y c h a e d u k a c j a e k o n o m i c z n a, F P i A K E, Warszawa. 2007. – S. 205-211.
7. Куриш Н.К. Формування готовності вчителів природничих спеціальностей у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку підприємницької компетентності старшокласників: дис...канд. пед.наук: 13.00.04. Хмельницький, 2020. – С.66.
8. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд.: Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С. та ін. Львів, 2016. 40 с.
9. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
10. Уроки з підприємницьким тлом: навч. матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава: Сова, 2014. – С. 32–35.

References:

1. Profesiinyi standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)» [Professional standard for the professions “Teacher of primary classes with a mortgage of the main middle education”, “Teacher of the mortgage of the primary secondary education”, “Teacher of the primary education (with a diploma of a young specialist)”], (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> [in Ukrainian] .
2. Kuzmyna N.V. (1976) Psykholohecheskaia struktura deiatel'nosti uchytelia: knyha dlia uchytelia [The psychological structure of the teacher's activity]. Homel [in Russian].
3. Shcherbakov A.Y. (1978) Formyrovanye lychnosti uchytelia v systeme vyssheho pedahohycheskoho obrazovaniyanauk [Formation of the teacher's personality in the system of higher pedagogical education]: avtoref. dys. d-ra ped. Leningrad [in Russian].
4. Ziaziun I.A. (1997) Pedahohichna maisternist: pidruchnyk dlia vyshchykh navch. Zakl. [Pedagogical mastery] Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

5. European Union. Improving Competencies for the 21st Century: an Agenda for European Cooperation on Schools. B Brussels : Commission of the European Communities [in English].
6. Strojny J. (2007) Kształto waniepostawyp rzedsizbiorczej - procesysocjalizacji iautokreacji, [w:] P. Wachowiak, M. D[^]browski, B. Majewski (red.). Kształtowanie postawprzed sizbiorczych aedukacja ekonomiczna, FPiAKE, Warszawa. [in Poland].
7. Kurysh N.K. (2020) Formuvannia hotovnosti vchyteliv pryrodnychykh spetsialnostei u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity do rozvytku pidpriemnytskoi kompetentnosti starshoklasnykiv [*Formation of the readiness of teachers of natural specialties in the system of post-graduate pedagogical education to the development of educational competence of high school students*] : dys...kand. ped.nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
8. Hrynevych L., Elkin O., Kalashnikova S. (2016) Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. [*New Ukrainian School: Conceptual Ambush of the Reformation of the Secondary School*] Lviv [in Ukrainian].
9. Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity: Postanova Kabinetu Ministiv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898 [About the acts of nourishing the state standards of the new global middle education: Decree to the Cabinet of Ministers of Ukraine on 30 December 2020. No. 898]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
10. E. Bobinskoi, R. Shyiana, M. Tovkalo. (2014) Uroky z pidpriemnytskym tlom: navch. materialy. [*Lessons from pidpriemnytsky ashes: Navch. materials*] Varshava: Sova [in Ukrainian].

УДК 373.3-053.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-567-576](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-567-576)

Лемко Галина Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (098) 227-84-80, <https://orcid.org/0000-0002-2922-8549>

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Вирішенню проблеми професійного самовизначення особистості сприяє активізація даного процесу ще під час шкільного навчання. У статті охарактеризовано проєкт як форму роботи навчального закладу щодо професійного самовизначення учнів-старшокласників.

На сьогодні в Україні відбувається відновлення запровадження проєктної технології, активного застосування в різних навчальних закладах, наприклад в діяльності загальноосвітніх шкіл.

Вітчизняні науковці зазначають, що проєкт – це система освіти, за якою учні накопичують знання, уміння і навички під час планування та реалізації практичних завдань-проєктів, які постійно ускладнюються. Під час виконання проєкту важливе місце займає активність, ініціативність учнів та їх самостійність.

Теперішня педагогічна наука розглядає проєктне навчання як технологію інтерактивного навчання, яке на практичному рівні дозволяє забезпечувати реалізацію особистісно-орієнтованого підходу в навчанні. Суть методу проєктів полягає у стимулюванні зацікавленості учасників до означеної проблеми, оволодіння окремими знаннями та для її рішення, практичному застосуванні отриманих результатів. Водночас такий метод допускає використовувати різні форми роботи: індивідуальну, парну, групову, що сприяє налагодженню взаємин у колективі. Цінність застосування проєктного підходу в роботі зі учнями старших класів полягає в орієнтації на формування їхнього світогляду, набутті ними таких якостей, як ініціативність і відповідальність, уміння ефективно співпрацювати у групі та конструктивно контактувати з іншими, творчо виконувати означене завдання, вивчати і пояснювати факти та явища, здійснювати самостійний пошук інформації тощо. Освоєння прийомів і методів проєктування, оволодіння способами проєктного мислення дасть можливість старшокласникам сформувати особисте бачення майбуття, допоможе індивіду забезпечити можливість прямування у руслі обраного ним шляху розвитку власної індивідуальності.

Ключові слова: проєкт, проєктна діяльність, старшокласники, професійна самовизначеність, особистість.

Lemko Halyna Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (098) 227-84-80, <https://orcid.org/0000-0002-2922-8549>

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS PROJECT ACTIVITY

Abstract. Solving the problem of professional self-determination becomes possible during school education. The article describes the project as a form of work of the educational institution regarding the professional self-determination of high school students.

Today in Ukraine the establishment of project technology, its active use in various educational institutions, for example in the activities of secondary schools, is taking place.

Ukrainian scientists note that the project is a system of education, according to which students accumulate knowledge, abilities and skills during the planning and implementation of practical tasks-projects, which are constantly getting more complicated. Activity, initiative of students and their independence during the implementation of the project are very important.

Current pedagogical science considers project learning as a technology of interactive learning, which at the practical level allows to ensure the implementation of a person-oriented approach to learning. The essence of the project method is to stimulate the interest of the participants in the specified problem, mastery of specific knowledge and practical application of the obtained results for its solution. At the same time, this method allows the use of different forms of work: individual, in pairs or group, which helps to establish relationships in the team. The value of using the project approach in working with high school students lies in the formation of their worldview, acquiring such qualities as initiative and responsibility, the ability to effectively cooperate in a group and constructively contact with others, creatively perform the specified task, study and explain facts and phenomena, carry out an independent research, etc. Mastering the techniques and methods of designing, mastering the methods of project thinking will give high school students the opportunity to form a personal vision of the future, will help the individual to on the chosen path of development of his own individuality.

Keywords: project, project activity, high school students, professional self-determination, personality.

Постановка проблеми. Підготовка молоді до вагомого вибору професії була та залишається ваговитим соціально-педагогічним завданням. У сучасних умовах професійне самовизначення є вирішальною умовою підготовки успішних, мобільних фахівців, які зможуть пристосовуватися до соціально-економічного та професійно-виробничого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомими напрацюваннями з питань професійного самовизначення особистості є дослідження К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Л. Ботякової, О. Колесникової, Д. Мяснищева, Н. Побірченко, Н. Пряжнікова, В. Синявського, А. Федоришина, І. Чечель, П. Шавіра та інших.

Мета статті полягає в обґрунтуванні проєкту як ефективного методу професійного самовизначення учнів-старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення розглядається як спроможність суб'єкта відповідати вимогам не тільки професії, суспільства, а й собі, своєму образу «Я. Педагогічний потенціал методу проєктів у формуванні професійного самовизначення старшокласника найбільш глибоко виражається в організації пізнавальної індивідуальної діяльності, підсумком якої стає теоретичне планування, аргументований виклад та практичне втілення суб'єктом індивідуальної стратегії професійного розвитку як результату усвідомленого вибору професії та шляхів продовження освіти.

Проєктування – це науково обґрунтоване визначення системи параметрів майбутнього об'єкта або якісно нового стану існуючого проєкту – прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкта, стану чи процесу в єдності зі способами його досягнення [5].

Як зазначають вітчизняні дослідники, проєкт – це система навчання, за якою учні набувають знань, умінь і навичок у процесі планування та виконання практичних завдань-проєктів, що постійно ускладнюються. Під час роботи за проєктом чільне місце посідає самостійність учнів та їхня активність, ініціативність, захопленість.

Проєкти можуть мати індивідуальний, груповий чи колективний характер. В основу проєктної технології покладено ідею здійснення навчання на активній основі, через самостійну і практичну діяльність учнів з урахуванням їхніх особистих інтересів [4].

Освоєння прийомів і методів проєктування, оволодіння способами проєктного мислення дозволяє старшокласникам об'єктивно виробляти власне бачення майбутнього, легше орієнтуватися у можливих змінах існуючої реальності завдяки складному комплексу впливів. В основі проєктної технології лежить інтеграція та безпосереднє застосування набутих знань учнів під час практичної діяльності. Метод проєктів – система навчання, за якою учні здобувають знання й уміння в процесі планування й виконання практичних завдань проєктів, що поступово ускладнюються [7].

Сучасна наука педагогіка розглядає проєктне навчання як технологію інтерактивного навчання, що дозволяє на практичному рівні реалізовувати особистісно орієнтований підхід у навчанні. Освоєння прийомів і методів проєктування, оволодіння способами проєктного мислення дасть можливість учням-старшокласникам сформувавши особисте бачення майбутнього.

Визначальною складовою проєктної технології є процес проєктування учнівського пошуку – від моделювання тренувальних умінь до постановки навчальної проблеми та її дослідження, до конструювання й визначення оптимальних шляхів її вирішення у вигляді проєкту. Результатом впровадження проєктної технології в навчальний заклад є інноваційно-розвивальне середовище, що передбачає:

- мотивацію навчальної діяльності учнів;
- проблемно-креативну спрямованість;
- інтерактивну організацію освітньої діяльності колективу закладу;
- набуття учнями знань, умінь і навичок як самостійного, так і колективного пошуку, постійну актуалізацію їх застосування;
- формування нового досвіду та розвиток необхідних психологічних якостей;
- орієнтацію на особистісний та колективний успіх [3].

Основною метою організації проєктної діяльності учнів є розвиток їх дослідницької позиції, навичок аналітичного та критичного мислення. Тому слід дати учням певну свободу в роботі: вибір теми або напрямку в темі дослідження, планування етапів, вибір шляхів реалізації, зокрема й альтернативні. За умови систематичного використання навчальних досліджень праця учнів поступово перетвориться на звичну послідовність стандартних навчальних етапів. Головна перевага свободи вибору та діяльності – активізація пізнавальної активності учня, зростаюча відповідальність за особисте навчання [6].

Застосування технології проєктів дає можливість забезпечити:

- активність навіть тих учнів, які зазвичай надають перевагу мовчанню;
- розкриття учнями своїх здібностей, що формує у них упевненість в собі;
- комфортність навчання для учнів, оскільки вони перестають боятися негативної оцінки;
- удосконалення комунікативних навичок учнів, оскільки це дає змогу їм більше висловлюватись;
- розвиток у учнів низки здібностей (спільного прийняття рішень, творчого мислення тощо);
- посилення позитивної мотивації до навчання, оскільки проєкт вибирається та реалізується на основі власних інтересів, потреб та можливостей;
- формування творчого системного мислення;

- сприяння формуванню культури ділового спілкування, умінню аргументовано захищати свої позиції;
- посилення уяви, що є значним стимулом для породження нових ідей, пошуку альтернативних рішень, їх аналізу та синтезу, як основи інноваційного мислення;
- формування внутрішнього плану дій та реалізую його на практиці тощо [2].

На думку вчених, проєктне навчання стимулює та посилює позитивну мотивацію до навчання, сприяє успішному професійному самовизначенню, оскільки воно:

- особистісно орієнтоване;
- активізує безліч дидактичних підходів – навчання у процесі діяльності, сумісне навчання, мозковий штурм, рольові ігри, евристичне та проблемне навчання, дискусію, командне навчання;
- самомотивуюче, що означає посилення інтересу та залучення до роботи в міру її виконання;
- дозволяє вчитись на власному досвіді та досвіді інших безпосередньо в конкретній справі; приносить задоволення учням, які бачать продукт своєї власної праці [10].

Визначальні вимоги до використання проєктної технології:

- 1) наявність значущої у дослідницькому та творчому плані проблеми, що потребує інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення;
- 2) практична, теоретична, пізнавальна цінність передбачуваних результатів;
- 3) самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів;
- 4) структурування змістовної частини проєкту (із поетапними результатами);
- 5) використання дослідницьких результатів.

Значущість методу проєктів виражається у таких ознаках навчального процесу:

- учень має можливість застосовувати знання на практиці;
- даний метод – напрям майбутньої професії учня;
- він вчить цінувати гроші, час і працю;
- метод розвиває ініціативу при активній роботі;
- він вчить хорошим діловим принципам у фінансових справах;
- дає можливість виховувати характер учня, а також чесність у стосунках з «діловим світом»;
- батьки активно залучаються по спільних зі школою справ;
- учитель стає місцевим суспільним радником [6].

На сьогоднішній день не викликає сумнівів факт, що проєктна діяльність користується значним розвиваючим потенціалом і є одним із оптимальних

засобів розвитку пізнавальних інтересів учнів, адже дає можливість враховувати їх вікові та психофізіологічні особливості, приватні інтереси. Розвиток пізнавальних інтересів під час проєктної діяльності здійснюється через актуалізацію та особистісну значущість проблемної ситуації, необхідність використання різних джерел інформації та різноманітних технологій реалізації проєктного задуму, пошуку та використання різнопланового ресурсного забезпечення, прояву самостійності та ініціативності в діяльності.

Проєктне навчання спрямоване на набуття учнями нових знань на основі реальної життєвої практики, розвиток у них компетенцій у процесі проблемно зорієнтованого пошуку [2].

Проєктні технології дають можливість створити умови для розвитку інтелектуальних здібностей обдарованих дітей та брати участь у цікавій та результативній роботі всім учасникам. Механізм реалізації проєктної технології складається з таких основних компонентів:

- організація стимулюючого енерго-інформаційного простору (предметного, соціокультурного, освітнього) для розвитку потенційних можливостей дитини, її внутрішнього світу;
- організація різноманітних видів діяльності як умова самореалізації кожного учня: соціально-комунікативної, суспільно-корисної, ігрової, фізично-оздоровчої, навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, художньо-естетичної, туристично-красознавчої, науково-технічної, декоративно-прикладної, еколого-натуралістичної;
- організація продуктивного спілкування як умови соціального розвитку учнів, формування позитивної «Я-концепції». Навчити учнів спілкуватися, культурі діалогу – клопітка та трудомістка діяльність, успіху якої сприяють насамперед інтерактивні форми роботи, тобто ті форми та методи, що забезпечують продуктивну реалізацію проєктної технології;
- психолого-педагогічна підтримка вирішення учнями своїх проблем, допомога їм у самопізнанні, самооцінці, самовизначенні та само актуалізації [4].

Визначальною особою в реалізації кожного проєкту є керівник-педагог, який усвідомлює соціальну відповідальність та турбується про особистісне та професійне зростання.

Задля досягнення позитивних результатів щодо реалізації методу проєктів педагогічному колективу необхідно пройти багаторівневу систему підготовки:

- інформаційно-теоретичну;
- організаційно-практичну із закріпленням та апробацією теоретичних знань на практиці;
- рефлексивну із самостійною роботою вчителів з переосмислення та творчого аналізу своєї діяльності;
- корекційну, що спрямована на поповнення знань і практичних навичок учителів для подолання наявних труднощів;

• методологічну, що передбачає підготовку педагогів-тренерів, які можуть учити інших, створювати свої майстер-класи.

Тому проєктна технологія дає можливість педагогові, застосувавши розмаїття інтерактивних вправ, змінити роль авторитарного транслятора інформації на координатора навчального процесу. Окрім того, учні здобувають знання, порівнюючи, зіставляючи, оцінюючи вчинки, стосунки людей, суспільні та культурні явища та процеси, спостерігають і роблять власні висновки. Адже нинішньому суспільству потрібна вільна, мисляча і активна особистість [9]. Метод навчальних проєктів вдало поєднується з іншими педагогічними методами та формами навчання. Проєктне навчання також сприяє інтеграції навчальної та соціально-орієнтованої діяльності, додаткової освіти.

Передумовою використання проєкту є його комплексний характер, тобто можливість охоплення цією формою роботи широкого діапазону різноманітних завдань, дій тощо.

Дослідники виокремлюють наступні позитивні сторони проєктного методу:

- забезпечення інтеграційних зв'язків між шкільними предметами;
- реалізація індивідуального та диференційованого підходу в навчанні, забезпечення можливості учням проявити власну ініціативу, розвиток творчих здібностей, підвищення рівня пізнавальної мотивації;
- побудова процесу навчання на принципах ситуації успіху, що створює сприятливе та комфортне середовище у цьому процесі;
- забезпечення можливості гнучко реагувати на зміни в системі освіти, а також одночасно використовувати різноманітні методи навчання, що підвищує якість освіти та забезпечує можливість багатofункціональної практичної підготовки учнів;
- забезпечення активізації процесу навчання на основі мотивації діяльності, повної та поетапної організації та плануванні праці, аналітичної оцінки процесу і результатів діяльності;
- формування соціально значущих якостей активної, самостійної та ділової особистості, вміння колективної діяльності та раціонального використання ресурсів; виховання поваги до праці [8].

В процесі підготовки старшокласників до професійного самовизначення слід поєднувати професійне просвітництво з навчанням школярів основам проєктної діяльності. Позитивна динаміка результатів навчання досягається через поєднання теоретичних занять з використанням практико-орієнтованих і активних методів навчання, які сприяють розвитку пізнавальної мотивації школярів.

Дослідниками виділено наступні фази розвитку ситуації проєктної діяльності:

1) аналітична фаза – характеризується здатністю старшокласника зосередитися на власному «Я» через порівняння з іншими людьми, адекватно оцінювати свій індивідуальний потенціал;

2) пошукова фаза – виникнення внутрішньої мотивації, вироблення системи особистісних смислів і цінностей, пошук свого покликання, що спрямовані на актуалізацію самооцінки як чинника професійного самовизначення;

3) стратегічна фаза – прискорений розвиток чинника конструювання, що проявляється у функції прогнозування та пошукової активності через проектування професійного майбутнього, розробку особистого професійного плану, практичну перетворювальну діяльність за допомогою самостійної проби сил в тій чи іншій професійній сфері;

4) презентаційна фаза – стимулювання фактору свободи здатності та пов'язаної з ним функції автономності. Основа проектної діяльності на цій фазі становить ситуація самопрезентації проекту, за допомогою якої старшокласник виконує роль безпосереднього суб'єкта проектної діяльності, її експерта [2].

Виділяють також типові труднощі старшокласників:

- для аналітичної фази можуть бути характерні труднощі, пов'язані з обмеженістю або недостатністю рефлексивної діяльності та спілкування, за допомогою яких старшокласники отримують уявлення про себе, конструюють власну лінію поведінки і стосунки з оточенням;

- для пошукової фази розвитку ситуації проектної діяльності можуть виникнути труднощі, пов'язані із неповнотою знань старшокласників про різноманіття професій, застосуванням обмеженої кількості джерел для отримання інформації про професії, неузгодженістю уявлень про власні можливості та можливості їх розвитку відповідно до вимог професійної діяльності;

- на стратегічній фазі можуть виникати утруднення, пов'язані з розробкою індивідуального особистого професійного плану, що дозволяє здійснити професійний намір;

- під час презентаційної фази старшокласники можуть відчувати труднощі в пошуку ефективних способів самопрезентації та самореалізації, мінімізації нервово-психічної напруги в ситуації публічного виступу [10].

Проектною діяльністю учня є форма навчально-пізнавальної активності, що полягає у мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети зі створення учнівських творчих проектів, має комплексний характер, забезпечує активний процес дії учня з навчальним матеріалом і є засобом розвитку особистості, як суб'єкта навчання.

Профорієнтаційний проект визначається як процес і результат проектування учнями стратегії свого професійного самовизначення,

професійного майбутнього та кар'єри. Структурними компонентами профорієнтаційного проекту є інваріантний компонент (актуальність проблеми вибору професії, світ професій) та варіативний компонент (професійні здібності та можливості, майбутня професія і кар'єра, виконані профпроби, готовність до професійного самовизначення, план підготовки до оволодіння професією).

Профорієнтаційні проекти виконуються в три етапи:

- підготовчий (актуальність проблеми вибору професії, світ праці та професій, професійні здібності та можливості, майбутня професія та кар'єра);
- технологічний (виконання опису та подання профпроби);
- заключний (готовність до професійного самовизначення, план підготовки до оволодіння професією, захист проекту, уточнення профнаміру).

Профорієнтаційний проект оформляється у вигляді пояснювальної записки та результату профпроби, оцінюється за такими показниками, як повнота проекту, якість виконання кожного структурного компонента і уявлення профпроби, якість оформлення проекту. На кожному етапі творчої проектної діяльності вирішуються специфічні завдання з формування у старшокласників культури професійного самовизначення: підготовчий (дослідний) етап – розширення сфери професійних інтересів і формування профспрямованості; технологічний етап – оволодіння реальними трудовими вміннями і навичками; заключний етап – формування цінних мотивів вибору професії, професійної самосвідомості та адекватної самооцінки [6].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що робота зі старшокласниками щодо їх професійного самовизначення є тим процесом, який потребує особливого підходу в його організації та застосуванні ефективних технологій і методик. Тому впровадження в навчально-виховний процес школи методу проектів є необхідною умовою, що дозволить зробити цей процес результативним, захоплюючим та ефективним. Вважаємо, що метод проектів відкриває широкі можливості в роботі загальноосвітніх навчальних закладів, адже проектна діяльність і на професійне становлення особистості старшокласника.

Література:

1. Буджак Т. Метод проектів як педагогічна технологія. *Біологія і хімія в школі*. 2001. № 1.
2. Єрмаков І. На шляху до школи життєвої компетентності: проектний підхід. *Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико зорієнтований збірник*. К., Вид-во «Департамент», 2003. 500 с.
3. Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посібн. / За ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. К.: Богдана, 2003. 520 с.
4. Жуковський І. Проект – гарант совместных действий. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 60–64.
5. Калініна Л., Капустеринська Т. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, інноваціями. Х.: Основа, 2007. 96 с.
6. Киричук В., Прашко О., Смотрін О. Проектні технології загальноосвітнього навчального закладу в системі навчально-виховного процесу: Метод. посібн. / В. О. Киричук, О. В. Прашко, О. В. Смотрін, С. С. Марченко. К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2011. 72 с.

7. Логвін В. Метод проєктів у контексті сучасної освіти. *Завуч*. 2018. № 26.
8. Онопрієнко О. Сутнісні ознаки методу проєктів: історичний аспект / Ред. І. Єрмаков // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірн. К.: Вид-во «Департамент», 2003. 500 с.
9. Підласий І. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів. К., 1998.
10. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : монографія /Л. Гуцан, О. Морін, З. Охріменко, О. Пархоменко, Харків: «Друкарня Мадрид», 2016/ 220 с.

References:

1. Budzhak T. (2001). Metod proektiv yak pedahohichna tekhnolohiia [Project method as a pedagogical technology] . *Biolohiia i khimiia v shkoli. No. 1.* [in Ukrainian].
2. Yermakov I. (2003). Na shliakhu do shkoly zhyttievoi kompetentnosti: proektnyi pidkhid [On the way to the school of life competence: a project approach]. *Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty: Praktyko-zoriientovanyi zbirnyk.* K., Vyd-vo «Departament». 500 p. [in Ukrainian].
3. L. Sokhan, I. Yermakova, H. Nesen. (2003). Zhyttieva kompetentnist osobystosti: Nauk.-metod. posibn [Life competence of the individual: Scientific method. manual]. K.: Bohdana. 520 p. [in Ukrainian].
4. Zhukovskiy I. (2003) Proekt – harant sovместnykh deistvyi [The project is a guarantor of joint actions]. *Shliakh osvity.* № 3. P. 60–64. [in Ukrainian].
5. Kalinina L., Kapusterynska T. (2007). Proekt innovatsiinoi shkoly: stratehichne planuvannya, innovatsiiny [Project of the innovative school: strategic planning, innovations]. Kh.: Osnova. 96 p. [in Ukrainian].
6. Kyrychuk V., Prashko O., Smotrin O. (2011). Proektni tekhnolohii zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu v systemi navchalno-vykhovnoho protsesu: Metod. posibn. [Design technologies of a general educational institution in the system of the educational process]. K.: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. 72 p. [in Ukrainian].
7. Lohvin V. (2018). Metod proektiv u konteksti suchasnoi osvity [Project method in the context of modern education.]. *Zavuch.* № 26. [in Ukrainian].
8. Onopriienko O. (2003). Sutnisni oznaky metodu proektiv: istorychnyi aspekt [Essential features of the project method: historical aspect]. *Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty: Praktyko-zoriientovanyi zbirn.* K.: Vyd-vo «Departament». 500 p. [in Ukrainian].
9. Pidlasyi I. (1998). Diahnostyka ta ekspertyza pedahohichnykh proektiv [Diagnostics and examination of pedagogical projects]. K. [in Ukrainian].
10. Hutsan L., Morin O., Okhrimenko Z., Parkhomenko O. (2016). Profesiine samovyznachennia uchnivskoi molodi v umovakh osvitnoho okruhu : monohrafiia [Professional self-determination of student youth in the conditions of the educational district: monograph]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd». 220 p. [in Ukrainian].

УДК: 376.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-577-587](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-577-587)

Липа Володимир Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-8885-710X>

КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. На основі здійсненого системного аналізу досвіду організації навчально-виховної роботи у спеціальних школах обґрунтовано деякі підходи до організації навчальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту у середніх та старших класах закладів спеціальної освіти та запропоновано застосовувати їх для навчання цієї категорії дітей в умовах інклюзії.

У статті наголошується, що впровадження інклюзивної освіти має бути поступовим, із професійним відпрацюванням усіх її складових. У нинішніх умовах, коли з деяких навчальних предметів відсутні сучасні підручники та методичні вказівки, коли ефективність корекційної роботи обмежена матеріальними можливостями школи, необхідні ефективні організаційно-методичні заходи щодо поліпшення стану навчання та виховання осіб порушеннями інтелекту, які не потребують значних матеріальних витрат. Як-от: у старших класах спеціальної школи (та й загальноосвітньої також) існує певне відокремлення у вирішенні навчально-виховних та корекційних завдань, відсутня координація дій педагогів. Як правило, учителі не проінформовані про теми та цілі уроків з інших предметів свого класу. Тому, на погляд автора, у питанні організації навчання дитини з особливими освітніми потребами, учителів і вихователів (асистентів вчителя), які працюють з одним класом, потрібно об'єднувати в одну педагогічну групу, призначати керівником об'єктивно «сильнішого» педагога і всю корекційну навчально-виховну роботу планувати сумісно. Залежно від дидактичних цілей учитель-керівник групи забезпечує мультидисциплінарний консалтинговий підхід супроводу учня з особливими освітніми потребами. Доцільно для координації своїх дій педагогічному колективу, що працює з одним класом, проводити зустрічі щодо обговорення стану корекційної навчально-виховної роботи не рідше, ніж один раз на місяць. Не менш важливим є запровадження інформаційного супроводу цього процесу. Звичайно, такий підхід до організації навчання може викликати

деякі проблеми з плануванням навчально-виховної роботи, але користь, яку він принесе, того варта.

Таким чином, ідея інклюзії, яка активно реалізується останніми роками у вітчизняному освітньому просторі й полягає в наданні права на рівний доступ до отримання освітніх послуг, в свою чергу, вимагає нового підходу до організації та управління процесом навчання учнів з порушеннями інтелекту.

Ключові слова: спеціальна школа, інклюзія, освітні послуги, навчально-виховний та корекційний процеси, організація навчання осіб з порушеннями інтелекту.

Lyra Volodymyr Oleksandrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Special Education, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin Ave., 72, Dnipro, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-8885-710X>

CONTROVERSIAL REVIEW OF THE PROBLEM OF ORGANIZATION OF EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. Basing on the systematic analysis of the experience of educational work organization in special schools, the paper substantiates some approaches to the organization of educational activities for children with intellectual disabilities in middle and senior classes of special education institutions and suggests using them for teaching this category of children in the context of inclusion.

The article emphasizes that the introduction of inclusive education should be gradual, with professional refinement of all its components. In the current environment, when some subjects do not have modern textbooks and guidelines, when the effectiveness of correctional work is limited by the material resources of the school, effective organizational and methodological measures are necessary to improve the education and upbringing of people with intellectual disabilities that do not require significant material costs. For example, in the senior classes of a special school (and a general school as well) there is a certain separation and disintegration in solving educational and correctional tasks, there is no coordination of teachers' activities. As a rule, teachers are not informed about the topics and lesson objectives in other subjects in their class. Therefore, in the author's opinion, when it comes to the organization of learning for a child with special educational needs, teachers and educators (teacher assistants) who share one class, should be joined into one pedagogical group, an objectively "stronger" teacher should be appointed as the head of the group and the whole correctional and educational work is supposed to be planned cooperatively.

Depending on the didactic goals, the teacher-leader of the group provides a multidisciplinary consulting approach to accompany a student with special educational needs. For their actions' coordination, it is advisable for the teaching staff working with one class to hold meetings to discuss the state of correctional educational work at least once a month. Of no less importance is to introduce the information support of this process. Of course, this approach to the organization of training can cause some problems with the educational work planning, but the benefits it will bring are worth it.

Thus, the idea of inclusion, which has been actively implemented in recent years in the national educational space and is to grant the right for equal access to educational services, in its turn, requires a new approach to organizing and managing the learning process of students with intellectual disabilities.

Keywords: educational institution, educational services, educational process, inclusion, correctional process, organization of education, children with special educational needs.

Постановка проблеми. У сучасній спеціальній освіті останнім часом все більш актуальним та суперечливим питанням стає впровадження інклюзивного навчання як засобу вирішення всіх нагальних проблем. Проте це не зовсім так.

Давайте поміркуємо. Будь-який спеціаліст, а саме про них йде мова, на початку роботи уявляє заплановану кінцеву мету своєї діяльності, передбачаючи всі складності, які можуть виникнути протягом процесу виконання запланованого. Недарма кажуть: «Немає сенсу натягувати тязиву, коли не знаєш, куди полетить стріла». У нашому випадку, ми маємо дитину з порушеннями розвитку (Виготський, 1983 р.), і сама невизначеність цього терміну вже характеризується певними складнощами. Школа (спеціальна) повинна розуміти, з якою категорією дітей вона працюватиме, для чого вона укомплектована відповідними спеціалістами. Зрозуміло, що керуючись визначеними освітніми стандартами, колектив педагогів буде намагатись ліквідувати або зменшити наявні порушення розвитку дітей.

Саме тут і виникає проблема кінцевої мети перебування дитини в закладі спеціальної освіти. Чому повинна навчитись дитина за роки перебування в спеціальній школі? До цього часу ми так і не змогли визначити реальну ідеальну модель випускника спеціальної школи, для якої, в першу чергу, визначено якості, характерні кожній людині, що вільно живе у цьому суспільстві. І, виходячи з цих орієнтирів, необхідно розробляти навчальні плани для класу, включаючи тільки ті предмети, користь яких доведена дослідницьким шляхом або практично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Декілька десятиліть тому була висунута ідея розробки реальної ідеальної моделі випускника спеціальної школи та визначення оптимальних шляхів її досягнення, яка не знайшла на той час

підтримки в середовищі вчених-дефектологів. Згодом з'явилася Концепція стандарту спеціальної освіти (1999 р.), яка на жаль, не стала початком комплексного підходу до вирішення освітянських завдань для цієї категорії дітей. Під благородною метою рівності освіти для всіх дітей в Україну прийшла інклюзія, було затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (2011 р.) та інші нормативні документи. І освітяни, хто навмисне, а хто через нерозуміння, кинулися впроваджувати «нову» ідею в життя. При цьому справедливе бажання суспільства більше уваги приділяти особам з низкою порушень розвитку (зору, слуху, мовлення, опорно-рухового апарату та ін.), які не потребують значної перебудови навчально-виховного процесу, необдуманно долучило до цього переліку найбільш розповсюджені серед усіх видів дитячих порушень – порушення розумового розвитку. Серед маси публікацій з питань інклюзивного навчання немає реальних рекомендацій, як включати дитину з розумовою відсталістю до класу з нормотиповими дітьми, як працювати вчителю, щоб виконати програму масової школи й одночасно провести з дітьми з розумовою відсталістю корекційно-розвивальні заходи, накопичені за багатовікову історію корекційної педагогіки. Ці наболілі питання спонукали до певних наукових роздумів та аналізу наявної у спеціальній освіті ситуації.

Мета статті. Продовжити науковий дискурс щодо питань організації освіти дітей з особливими освітніми потребами. На основі досвіду організації навчально-виховної роботи у спеціальних школах запропонувати деякі підходи до організації навчальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами у середніх та старших класах закладів спеціальної освіти та пропонувати застосовувати їх для навчання цієї категорії дітей в умовах інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Як нами зазначалося раніше (Липа, Серова, 2011 р.), перехід до спільного навчання дітей різних категорій в Україні має правову основу. Це пов'язано з прийняттям відповідних нормативно-правових актів, які передбачають варіативність видів освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку: інклюзивне навчання, навчання в спеціальній освітній установі, індивідуальне навчання, дистанційне навчання. Таким чином, право дітей з порушеннями розвитку вчитися у звичайному класі масової школи закріплено законодавчо.

Однак, більшість позитивних моментів залишаються досі лише на папері саме тому, що практично відсутній покроковий алгоритм реалізації, утілення в життя їх положень. Крім того, саме суспільство, інертне за своєю природою, часто перешкоджає продуктивній реалізації процесу соціокультурної інтеграції осіб з обмеженими можливостями здоров'я. При цьому залишається розподіл людей на «повноцінних» і «неповноцінних», який спирається не стільки на об'єктивні фактори, скільки на усталені негативні соціальні стереотипи. У

суспільстві має місце упереджене ставлення до інклюзивної освіти, у ряді випадків воно пов'язане з методичною та матеріально-технічною невідповідністю закладів системи загальної освіти до навчання в них дітей з порушеннями розвитку, відсутністю відповідних наукових досліджень щодо цього. Для дітей даної категорії необхідні менші за наповнюваністю класи (від 6 до 12 осіб), адаптовані до їх особливих психофізичних можливостей навчальні програми, спеціальне дидактичне, корекційно-розвивальне устаткування, асистент учителя, який був би закріплений за однією дитиною та надавав їй допомогу на заняттях. Крім того, штат освітніх установ повинен бути в достатній кількості укомплектований висококваліфікованими кадрами: учителями-дефектологами, вихователями, психологами, логопедами, соціальними педагогами, соціальними працівниками, фізіотерапевтами, іншими лікарями тощо. При навчанні в масових школах дітей з порушенням опорно-рухової системи, з церебральним паралічем важливо обладнати навчальні будівлі ескалаторами, ліфтами, підйомниками тощо.

На превеликий жаль, по теперішній час у системі освіти реально мало що змінилося. Револьюційна перебудова освіти щодо здійснення освітньої інклюзії, не повною мірою усвідомлюється суспільством. Ймовірно, це структурно нова освіта, яка нагадує зміну суспільного ладу в державі. А як цей процес проходить, усім відомо. Нова освіта повинна бути свідомо занурена в культуру інформаційної відкритості, плюралізм життя; навчальні процедури наближені до завдань зміни суспільства на основі толерантності, гуманізму, соціальної компетентності та духовності вільного громадянина.

Впровадження інклюзивної освіти має бути поступовим, із професійним відпрацюванням усіх її складових. Аналіз науково-методичної літератури виділяє основоположні характеристики інклюзивної освіти як соціально-педагогічного феномену:

– інклюзивна освіта – історичний процес переходу від ексклюзії (виключення), сегрегації (розділення) та інтеграції (з'єднання) до інклюзії (включення), що веде до розвитку інклюзивного суспільства;

– інклюзивна освіта як соціальний феномен включає такі складові: філософські основи, цінності та принципи інклюзії, індикатори успіху, постійна участь і критична оцінка;

– в інклюзивному процесі сама система освіти підлаштовується під потреби дитини з особливими освітніми потребами, враховуючи індивідуальні особливості розвитку кожної дитини;

– інклюзивне середовище забезпечує розвиток усіх суб'єктів інклюзивного освітнього процесу (у тому числі дітей з особливими освітніми потребами та їх здорових однолітків);

– винятковою особливістю інклюзивної освіти вважається її ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, забезпечуючи рівне ставлення до усіх

людей, але створюючи особливі умови для їх особливих потреб (В. Бондар, В. Синьов, В. Тищенко, 2012 р.).

Для України інклюзивні перетворення в освіті – не лише педагогічна інновація, що постала як адекватна відповідь сучасним викликам, це одне з міжнародних зобов'язань держави з моменту ратифікації Конвенції ООН про права інвалідів. Інклюзивна освіта – це перший крок на шляху до створення доступного суспільного середовища, робочих місць для людей з обмеженими можливостями, шляху розвитку і виховання гармонійного, дружнього, чуйного покоління.

Очевидно, що інклюзивна освіта – це довготривала перспектива, яка упродовж кількох поколінь покликана зламати ексклюзивні устої і сформувати нове цивілізоване, гуманне суспільство. У світлі вищезазначеного зростає потреба вітчизняної освітньої системи в необхідності досконалого вивчення питання впровадження інклюзивної освіти з метою створення єдиного інклюзивного навчального простору в Україні.

Маємо зауважити, що останнім часом педагогічна наука захопилася вербалізацією, у корекційну педагогіку прийшли люди, які не мають достатньої кваліфікації, що стало мало не знаменням часу. Наука імітує свій прогрес за рахунок пошуку та витягування назовні термінології археологічної цінності на зразок «трипільської культури», і розмахують новоспечені кандидати й доктори наук прапорами з нібито «новаціями»: особистісно орієнтованим підходом, компетентностями, інтерактивностями, інклюзіями і тому подібними «відмитими черепками», давно відомими в педагогіці, правда, під іншими назвами, і все це можна було б списати на захват «першовідкривачів», якби за словами йшли справи. Але майже за жодним з цих термінів немає, здавалося б, природнього для даного випадку, шлейфу робіт самого автора або його послідовників з так необхідними практичним працівникам роз'ясненнями як самої ідеї, так і алгоритму її впровадження. І все це стосується впливу сучасних «новацій» на одну із найбільш незахищених та вразливих гілок педагогіки – корекційну.

Але звернемося до класиків. «Нове в роботі полягає в перебудові навчання в такий спосіб, щоб формування в учнів уявлень і понять спиралось на досвід учня, на відомі і зрозумілі йому явища навколишньої дійсності, на його практичну діяльність; щоб у процесі навчання учні не просто засвоювали знання, а й активно озброювалися ними для практичної діяльності в суспільстві», – ці слова, написані І. Єременком (Єременко, 1978 р.) більше тридцяти років тому, не втратили своєї актуальності й нині.

Усе розпочинається з усвідомлення цілей, які перед собою ставить педагог-дефектолог.

Існуючі традиції планування навчально-виховної роботи, коли в школах із року в рік переходить зміст календарних планів, коли фактично відсутні індивідуальні корекційні програми роботи з учнями, коли формуються для сумісних дій групи людей, які працюють разом, але не пов'язані однією метою, виникають проблеми реалізації корекційно-розвивальних цілей освітньої діяльності.

У нинішніх умовах, коли з деяких навчальних предметів відсутні сучасні підручники та методичні вказівки, коли ефективність корекційної роботи обмежена матеріальними можливостями школи, необхідні ефективні організаційно-методичні заходи щодо поліпшення стану навчання та виховання в спеціальній школі, які не потребують значних матеріальних витрат.

По-перше, у старших класах, де протягом навчального року вчителі зустрічаються з вихователями свого класу тільки час від часу, існує певне відокремлення у вирішенні навчально-виховних та корекційних завдань, відсутня координація дій. Як правило, учителі не проінформовані про теми та цілі уроків з інших предметів свого класу. Тому, на наш погляд, учителів і вихователів, які працюють з одним класом, потрібно об'єднувати в одну педагогічну групу, призначати керівником об'єктивно «сильнішого» педагога і всю корекційну навчально-виховну роботу планувати сумісно.

По-друге, відомо, що дидактичні цілі вирішуються в основному на уроках, тоді як корекційні – це справа всього педагогічного колективу, і їх досягнення можливе за умови органічного поєднання навчальної та позакласної виховної роботи, тісного контакту вчителів та вихователів, повної узгодженості їхніх дій. Такий контакт у роботі вчителя та вихователя досягається завдяки сумісному плануванню всієї корекційної навчально-виховної роботи з класом.

Учителі разом з вихователями, які працюють з певним класом, керуючись програмами викладання навчальних дисциплін класу, складають календарні плани, визначають дидактичні, виховні та корекційні цілі кожного предмету на кожен урок та домінуючий на даному відрізку часу навчальний предмет.

Залежно від дидактичних цілей учителі визначають, який предмет в даний час ставить перед собою найбільш складні задачі, є об'єктивно складнішим у порівнянні з іншими предметами, вирішують більш актуальні корекційні проблеми. Відповідно до цього визначаються дидактичні, корекційні та виховні завдання «провідного» та «відомих» предметів, обсяг та характер домашніх завдань.

Учитель забезпечує мультидисциплінарний консалтинговий підхід супроводу учнів при вивченні свого предмету. Він рекомендує іншим учителям, яку частину матеріалу з його предмету вони можуть використати на своїх уроках. І водночас він також використовує матеріали з уроків інших учителів. Вихователі, відповідно, вносять корективи у свої плани й узгоджують цілі самопідготовки та виховних заходів з цілями уроків.

Вихователі, враховуючи визначені вчителями цілі уроків, включають у календарні плани такі види занять, які мають тематично пропедевтичний характер, напередодні уроку або завдання, що мають виражений характер закріплення навчального матеріалу, після його проведення.

Доцільно для координації своїх дій педагогічному колективу, що працює з одним класом, проводити зустрічі щодо обговорення стану корекційної навчально-виховної роботи не рідше, ніж один раз на місяць.

Саме такий підхід, на нашу думку, буде ефективним і в організації навчальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами за інклюзивної форми. Звичайно, такий підхід до організації навчання може викликати деякі проблеми з плануванням навчально-виховної роботи, але користь, яку він принесе, того варта.

Вважаємо за необхідне зупинитися окремо на такому моменті. В українських школах, за прикладом європейських, з'явилася посада асистента вчителя. Він допомагає учням з особливими освітніми потребами засвоїти матеріал. Адже навчання в закладі загальної освіти відбувається за загальною програмою. Однак, для дітей на інклюзії програма може бути адаптованою (наприклад, для слабкозорих дітей використовують більше аудіоматеріалів, книги зі шрифтом Брайля) та модифікованою (з елементами програми спецшколи). Підібрати необхідні матеріали, вправи, адаптувати інформацію – задача асистента вчителя. Також він, у разі необхідності, допомагає дитині відновити психологічну рівновагу. Наразі у школах для дітей, які страждають від сенсорного перенавантаження, облаштовують окремі ресурсні кімнати, але вони поки що є не скрізь. Загалом, розумний вчитель постійно залучає свого асистента до ведення уроків, підготовки свят. У таких випадках ми бачимо професійний тандем і згуртований клас. Але коли вчитель сам не готовий працювати з дітьми з особливими освітніми потребами, він нібито відгороджується і від свого асистента. Он, мовляв, двоє «твоїх» дітей, сядьте отам на задній парті, щось вчіть. Головне, щоб на уроці не заважали. Але так інклюзія не відбувається! Ці діти все одно почувуються відокремленими від решти класу, вони ніяк не інтегровані в процес. У чому тоді сенс такої інклюзії? Акцентуємо на необхідності усунення цієї проблеми на тренінгах для асистентів вчителів.

Наразі асистентів учителів в інклюзивних класах не вистачає. Проблема з підготовкою: на посаду ідуть люди з різною освітою і рівнем знань. Окремо ж фахівців такого напрямку не готують. Ситуацію намагаються виправити за допомогою тренінгів, але це тривалий процес. Крім того, зарплата асистентів – найнижча серед педагогічних працівників. Бувають випадки, коли асистентами вчителя стають батьки дитини з особливими освітніми потребами, і тоді взагалі ні про який професійний підхід до навчання такої дитини мова не може йти.

Окрім асистента вчителя, в інклюзивних класах можуть працювати асистенти учнів (тьютори). Особливо вони потрібні, якщо дитина не може сама себе обслуговувати (наприклад, їй треба міняти підгузок, робити уколи, допомагати пересуватися тощо). У Чехії, наприклад, це працівники соцслужб. У Німеччині їхню роль можуть виконувати волонтери. В Україні на сьогодні держава асистентів учня не оплачує. Батьки роблять це за власний рахунок (В. Липа, О. Гаврилов, 2012 р.).

Ще чимало залишається складнощів – із фізичною доступністю навчальних закладів, облаштуванням ресурсних кімнат, оплатою праці та ін. Але найбільша проблема – із сприйняттям цих дітей як рівноправних членів суспільства. Найгострішим залишається питання готовності педагогів працювати з такими дітьми, їх емоційне сприйняття. В європейських школах вчителі роблять акцент на отриманні учнями необхідних компетентностей. Нова українська школа дотримується таких самих принципів, але сьогодні у переважній більшості випадків бачимо: якщо дитина не засвоїла той же обсяг знань, що й інші, то вчитель сприймає це як особисту професійну поразку. Немає усвідомлення, що в особливих дітей може бути індивідуальний освітній результат. Звідси – або емоційне вигорання вчителя, або погіршення ставлення до «слабкої ланки», через яку клас нібито не такий успішний, як міг би бути. Або спостерігається й інша крайність: вчитель чи асистент так жаліють дитину, що все роблять за неї. Але жалість руйнує! Яких компетентностей за таких умов навчання набуде цей учень? У чому виявлятиметься його готовність до життя у суспільстві? Адже заради такої готовності і впроваджується інклюзія.

Таким чином, ідея інклюзії, яка активно реалізується останніми роками у вітчизняному освітньому просторі й полягає в надані права на рівний доступ до отримання освітніх послуг, в свою чергу, вимагає нового підходу до управління всією освітньою системою.

Висновки. Із вищесказаного можна зробити висновок, що інклюзивна освіта в країні залишається поки що нерозв'язаною проблемою не лише через методичну та матеріально-технічну невідповідність закладів системи загальної освіти, але й у силу етичних, психолого-педагогічних і загальнолюдських принципів ставлення суспільства до цієї категорії людей.

Нині існує протиріччя між проголошеною рівноправністю у виборі виду освіти, освітніх послуг і фактичною нерівністю можливостей різних соціальних груп щодо реалізації цих прав. Вихід з даної кризи можливий на шляху переходу до інноваційної освітньої моделі. Замість традиційного технологічно-індивідуального підходу до вирішення проблем осіб з особливими освітніми потребами має реалізовуватися соціоекологічний, що розглядає людину в контексті системи соціокультурних взаємин. Це вимагає якісного вдосконалення існуючих систем загальної і спеціальної освіти, розробки нових

4. Kontsepsiia derzhavnoho standartu spetsialnoi osvity ditei z osoblyvymy potrebamy [The concept of the state standard of special education for children with special needs]. Retrieved from: <http://pomichna.osv.org.ua/pro-koncepciju-derzhavnogo-standartu-specialnoi-osviti-ditej-z-osoblivimi-potrebami-03-33-44-26-04-2020/> [in Ukrainian].

5. Lypa V., Ghavrylov O. (2012). Do pytannja pro zagalnyj stan derzhavnoji pidtrymky ditej z osoblyvymy potrebamy na Ukraini [Regarding the general state of state support for children with special needs in Ukraine]. Zbirnyk naukovykh pracj Kamjanecj-Podiljskogo nacionaljnogo universytetu im. I. Oghijenka / Za red. Ghavrylova O., Spivaka V. (Vols. XVII in two parts. Part 2), (pp. 73-83) Serija: socialjno-pedagogichna. [in Ukrainian].

6. Lypa V., Sierova S. (2011). Pro deiaki problemy vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v Ukraini [About some problems of implementation of inclusive education in Ukraine]. Retrieved from: <http://aqce.com.ua/download/publications/375/326.pdf> [in Ukrainian].

7. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh» [Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh], 2011. № 872. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF/paran8#n8> [in Ukrainian].

УДК 316.61:316.77:654.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-588-595](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-588-595)

Ревть Алла Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (03244) 10474, <https://orcid.org/0000-0002-8006-6186>

Вільків Ольга Степанівна студентка спеціальності Дошкільна освіта, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (03244) 10474

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ОСОБИСТІТЬ

Анотація. Масова комунікація – це специфічний вид суспільного спілкування, який має вплив на духовні цінності та соціальні норми, які в систематизованому вигляді відбивають світоглядні уявлення, переконання, суспільний настрій. На сьогоднішній день вельми актуальним є питання впливу засобів ЗМІ, та телебачення, у цьому числі, на підростаючу особистість. Також, важливим аспектом проблеми є те, що у вільний від шкільних занять час підлітки реалізують різні можливості спонтанного засвоєння соціального досвіду, черпаючи інформацію із найпривабливіших їм комунікаційних каналів. Телебачення займає все більше місця в періоді активності людини і впливає на її психіку.

З одного боку, воно розширює загальну інформованість громадян, поглиблює їх знання, сприяє духовному зростанню, забезпечує причетність до культури, мистецтва, літератури, права, формує моральні оцінки. З іншого – має можливість маніпулювати свідомістю, створювати простір для порожнього проведення часу, виключає духовно-особистісний розвиток, найчастіше поширює неправдиву інформацію, позбавляє людину здатності до самостійних роздумів чи вольових дій, критичного судження чи вільного вибору.

Вплив телебачення на підлітка – явище глибоко неоднозначне: його позитивні сторони пов'язані із процесами соціалізації індивіда, ефективними способами передачі соціального досвіду; негативи стосуються ж можливостей засобів маніпулювання свідомістю, нав'язування певних стереотипів мислення та поведінки. Проблемою тут є свого роду «протиотрута» від цього маніпулювання. Основою такої «протиотрути» є виховання і духовний розвиток особистості.

Водночас, варто зазначити, що ставлення особистості до інформації, яка подається на телебаченні, особливо, якщо це інформація агресивного змісту, залежить, насамперед, від її ціннісних орієнтацій та світогляду, що і буде перспективою подальших наших досліджень.

Ключові слова: особистість, телебачення, вплив, агресія, засоби масової комунікації.

Rev't Alla Borysivna PhD (Education), Associate Professor of General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (032) 441-04-74, <https://orcid.org/0000-0002-8006-6186>

Vił'kiv Olha Stepanivna Student, Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (03244) 10474

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF TELEVISION ON PERSONALITY

Abstract. Mass communication is a specific type of social communication that has an impact on spiritual values and social norms, which in a systematized form reflect worldviews, beliefs, and social mood. Today, the question of the influence of mass media, including television, on a growing personality is very relevant. Also, an important aspect of the problem is that in their free time from school classes, teenagers realize various opportunities for spontaneous assimilation of social experience, drawing information from the most attractive communication channels. Television occupies more and more space in a person's activity period and affects his psyche.

On the one hand, it expands the general awareness of citizens, deepens their knowledge, promotes spiritual growth, ensures involvement in culture, art, literature, law, and forms moral assessments. On the other hand, it has the ability to manipulate consciousness, create space for empty pastime, excludes spiritual and personal development, most often spreads false information, deprives a person of the ability to independent thoughts or voluntary actions, critical judgment or free choice.

The influence of television on a teenager is a deeply ambiguous phenomenon: its positive aspects are related to the processes of socialization of an individual, effective ways of transmitting social experience; the negatives relate to the possibilities of means of manipulating consciousness, imposing certain stereotypes of thinking and behavior. The problem here is a kind of "antidote" to this manipulation. The basis of such an "antidote" is education and spiritual development of the individual.

At the same time, it is worth noting that the attitude of an individual to the information presented on television, especially if it is information of an aggressive content, depends, first of all, on his value orientations and worldview, which will be the perspective of our further research.

Keywords: personality, television, influence, aggression, means of mass communication.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення відрізняються значними змінами у суспільно-політичному, економічному і духовному житті кожної свідомої людини. Ці зміни породжують неоднозначні тенденції як позитивного, так і негативного характеру. Особливу тривогу викликають факти, що свідчать про зростання проявів агресії, особливо серед підлітків і юнацтва, про стрімку криміналізацію чималої кількості осіб цієї вікової групи. Великий вплив на психічний та моральний розвиток особистості, особливо особистості підлітка, має телебачення, адже саме воно впливає на формування агресивної поведінки. Телебачення входить до так званих засобів мас-медіа, основною функцією яких є донесення інформації до масової аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою впливу ЗМІ на особистість займалися, у переважній більшості, зарубіжні дослідники (Смайт Д., Гербнер Дж., Krech D., Cruchfield R., Livson N.). Досвід подібних досліджень у вітчизняній науці є незначним, що ще більше підкреслює актуальність дослідження.

Наприклад, американський дослідник Д. Смайт стверджує про певну залежність та заангажованість засобів масової комунікації, та телебачення, зокрема. І якщо розглядати вплив ЗМІ на особистість у такому аспекті, то можна простежити певні протиріччя: засоби масової інформації прийнято вважати соціальним інститутом, що доносить до мас суспільно-значущі меседжі, при цьому, ігноруючи аудиторію, для якої їх транслюють.

Дж. Гербнер пропонує певну модель комунікації, яка має на увазі те, що людська комунікації може розглядатися як суб'єктивний, мінливий і непередбачуваний процес, а сама система комунікації – як відкрита система, до якої входять засоби масової комунікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недивлячись на значну кількість наукових праць та розвідок, які торкаються даної проблеми, недостатньо вивченими залишаються особливості розвитку агресивної поведінки під впливом телебачення, позитивних та негативних емоцій. Саме це і зумовили вибір нами теми наукового дослідження.

Мета статті – характеристика соціально-психологічних аспектів впливу телебачення на формування особистості.

Виклад основного матеріалу. Питання впливу телебачення на психіку людини більш, ніж актуальні. Світ звуко-зорових образів проникає у всі сфери соціокультурного життя, паралельно впливаючи навіть на тих, хто з певних причин телевизор не дивиться. Можна сказати, що телебачення стало одним з помітних елементів нашого повсякденного життя та середовища існування, впливає як на окремого глядача, так і на соціально значимі процеси в суспільстві. Телепередачі не лише занурюють великі маси людей у світ віртуальної реальності, але й годинами утримують їх у ньому, даруючи радість пізнання, співпереживання і майже особистої присутності, спілкування з тими, хто знаходиться на екрані. У свідомості мільйонів людей, що залишаються наодинці з телеекраном, віртуальні образи трансформуються в елементи їх «образів світу», або «картини світу». Результатом телепереглядів виявляються перенесені в реальне життя знання та емоції людей, що впливають, в свою чергу, на їх рішення, висновки, вчинки.

Соціальні наслідки функціонування сучасного телебачення не завжди позитивні. Так, проведені вченими соціально-психологічні дослідження зафіксували, що телепередача, навіть найцікавіша, може викликати у дітей тривогу та страх, роздратування або нервовий зрив, спровокувати диференціацію серед однолітків [3].

Розглядаючи телепростір, як один з чинників зміни поведінки, слід зазначити, що часті покази епізодів насильства по телебаченню і усвідомлення його можливого впливу на дітей породили широкі дослідження в цій галузі за останні десятиліття. Вплив сцен насилля на дітей вивчався серйозніше, ніж будь-які інші аспекти телебачення. Дані, отримані з різних джерел, свідчать про те, що насилля на телеекрані може породжувати агресивну поведінку.

Для вивчення цієї проблеми використовувалися лабораторні і польові експерименти, а також лонгітюдні кореляційні дослідження. Діти, які часто бачили насилля по телевізору, з часом ставали все більш агресивними. Мав місце і зворотній зв'язок: на початку більш агресивні діти з часом почали проявляти все більший рівень зацікавленості до насилля на телеекрані, що свідчить про наявність замкненого кола [4].

Хоча телебачення не штовхає більшість дітей на здійснення фактів фізичного насилля, однак, воно впливає на ставлення дитини до агресивних дій інших людей. Люди, які бачать багато насилля на телеекрані, схильні виправдати агресивну поведінку. У них також підвищується рівень чутливості до агресії: їх менше вражає насилля в реальному житті, і вони менш схильні допомогти жертві.

Дослідження вчених доводять, що фільми зі сценами боротьби, насилля захоплюють учнів явищами, як вони, зазвичай, не можуть спостерігати в реальному житті – фантастичні події, надприродне, магічна сила героїв, чудодійні уміння, що дають змогу людині перемагати у будь-яких ситуаціях [6; 7].

На сьогодні дослідники одноставні в тому, що насильство у фільмах робить невеликий, але значимий вплив на виникаючу в подальшому агресію глядачів. Є деякі свідчення того, що насильство на телеекрані робить більш сильний вплив на агресивних, ніж на неагресивних дітей [1].

Сила ефектів також залежить від того, скільки часу дитина проводить біля телевізора, чи сприймає вона те, що відбувається на екрані як реальні події і чи ототожнює себе з агресивними телегероями.

Висновки про вплив телебачення на зростання насильства не можна вважати однозначними. Є деякі посилення на те, що перегляд сцен насильства мають як безпосередній, так і відтермінований вплив на антисоціальну агресію. Так, Л. Д. Ірон зазначає, що спостереження за сценами насильства на телеекрані в дитинстві було значно пов'язане з рівнем агресії через 22 роки після перегляду. Це свідчить про можливий підсилюючий вплив теленасильства на схильність до агресії [5].

Однак ретроспективне дослідження осіб, що скоїли насильницький злочин, яке провели Кретч, Крашвітт і Вілсон, показало, що надмірне захоплення дітей переглядом телепередач зі сценами насильства було пов'язане зі здійсненням надалі насильницьких дій, тільки за умови жорстокого поводження з ними батьків [7].

Процеси, за допомогою яких перегляд телевізійних передач з насильством впливає на агресію, носять безумовно складний характер. Зазвичай передбачається, що ефекти залежать від моделювання агресивних вирішень конфліктів, хоча цей процес не є одноманітним, і мало підстав припускати копіювання конкретних актів насильства. Короткотермінові ефекти можуть містити підвищене збудження, яке активує агресивні реакції в тих випадках, коли вони переважають інші за силою.

Частий перегляд сцен насильства може також мати десенсибілізуючий ефект, послаблюючи стримування агресії. Однак телевізійні програми, що включають насильство, не створюються у відриві від соціального контексту і є продуктом реально переважаючих норм, і формуючим їх фактором [2].

Таким чином, вплив насильства на телеекрані не може розглядатись ізольовано від інших соціальних факторів, що впливають на агресію.

Кожна дитина, підліток моделює поведінку, засвоєну нею із ТБ, вибірково, залежно від власних звичок і рис характеру, тому насилля і бійки на екрані по-різному впливають на дітей. Є кілька складових, що підсилюють, або навпаки, послаблюють ефект моделювання. Діти, як правило, розгальмовуються і починають наслідувати поведінку телегероя, коли перед ними привабливий персонаж, чий вчинки виправдані сюжетом фільму, чи серіалу і чия фігура викликає довіру, і навпаки, малоімовірно, що вони будуть наслідувати вчинки несимпатичного героя. Крім того, чим більше дитина уподібнюється телегерою

і співчуває йому, тим більша ймовірність того, що вона буде наслідувати цю людину в реальному житті.

Механізми класичного обумовлення та моделювання можуть спричинити певні ефекти впливу на ціннісно-потребову сферу особистості, основними з яких є сенсibilізація, культивация та катарсис [1].

Сенсibilізація (підвищена чутливість) – своєрідний зворотний моделюючий ефект. Він виникає, коли глядачі настільки сильно реагують на акти насилля на екрані і їх уява створює таку неприємну картину, що мало ймовірно те, що у своїй поведінці вони будуть уподібнюватись своїм персонажам. Ефект сенсibilізації виникає у відповідь на відверті жорстокі епізоди і криваві розправи телегероїв.

Тенденція, протилежна схильності до насилля, може виникати внаслідок збудження тривоги або збудження співчуття до жертви насилля. Глядачі, які не можуть дивитися сцени насилля, відрізняються високим рівнем емпатії і блукаючою уявою, схильні до невротичної сплутаності, гуманістично орієнтовані і відрізняються емоційним сприйняттям. Таким чином, ці люди легко можуть уявити себе жертвою насилля і паралельно відчують ті ж негативні емоції, що і герой фільму. У людей інших типів чуттєвість після перегляду епізодів з насиллям також підвищується, але вони більш ймовірно будуть отримувати задоволення від сцен насилля, тому що не будуть відчувати негативних емоцій [3].

Ефекти сенсibilізації важко дослідити і перевірити на практиці з етичних міркувань, однак загальні ефекти сенсibilізації, ймовірно не так часто зустрічаються, як протилежний ефект – десенсibilізація (зниження чутливості).

Культивация – ще один вид впливу насилля на цінності. Джорж Гербнер та його колеги вважають, що чим більше часу людина проводить перед телеекраном, тим більше уявлення цієї людини будуть співпадати з реальністю, представленою на телебаченні. Вчені вважають, що культивация – це частина постійного, тривалого, динамічного процесу взаємодії посилянь і ситуацій [6]. На відміну від моделювання та підкріплення, культивация дозволяє глядачу грати активну роль, взаємодіяти із ТБ, а не просто пасивно піддаватися маніпулюванню. Але, разом з тим, світогляд глядача і точки зору ТБ зіштовхуються, і повільно реальність, що сприймається глядачем наближується до реальності телевізійного світу.

Ефект катарсису принципово розходиться з теорією моделювання. Тим часом як моделювання сприяє росту жорстокої поведінки після перегляду насилля по ТБ, теорія катарсису передбачає послаблення насилля в поведінці. Ймовірно насилля на ТБ пробуджує фантазії глядача і ці фантазії призводять до катарсису. Ще одна версія катарсису передбачає, що перегляд насилля на ТБ знижує рівень збудження людини і таким чином людина стає менш схильною до

агресії. Третій варіант теорії катарсису: насилля по ТБ може розбудити реакцію гальмування, яка «зупиняє» жорстокі імпульси [3].

Отже, телебачення, як уже зазначалося, має вагомий вплив на психіку людини. Воно не тільки є носієм інформації, але й носієм агресії. Телебачення занурює великі маси людей у свій віртуальний світ реальності і люди навіть і не помічають, що за цим стоїть і які наслідки можуть потім бути.

Телебачення все частіше показує те, що люди не повинні бачити як таке, що протирічить глибинній, неусвідомленій, на генетичному рівні закладеній забороні, інстинкту самозбереження. Коли ж людині показують (а оскільки заборонений плід – надзвичайно солодкий), то людина це дивиться, збуджується, іноді копіює сцени насильства або порнографії, з яких екран знімає табу [2, с. 63].

На сьогоднішній день з телеекранів можна побачити тільки одне насилля, яке дуже негативно впливає на психічне здоров'я кожної людини, в тому числі і маленької дитини. В кожному фільмі, мультфільмі і навіть телепередачі присутні акти насилля. Дивлячись це людина (особливо дитина, підліток) прагне продемонструвати побачене на екрані в реальному житті. І таких випадків є чимало.

Дивлячись телевізор, дитина часто відчуває страх, певні негативні емоції, сильне збудження, хвилювання, агресію. І все це потім залишає слід у її психіці.

Одним із механізмів впливу ТБ є моделювання. Моделювання відбувається при дотриманні низки умов. Перш за все, дитина повинна звернути увагу на вчинки героя на телеекрані. Крім того, даний вчинок повинен зберегтися або якимось чином закарбуватися в пам'яті, щоб дитина його проаналізувала та інтерпретувала. Чи буде пізніше така поведінка відтворена дитиною в реальності, залежить від багатьох факторів, частково від мотивації та сили заборон.

Механізм моделювання може спричинити певні ефекти впливу на цінності та потреби особистості, основними з яких є сенсibilізація, культивуація та катарсис.

Висновки. На сьогоднішній день питання впливу телебачення на особистість, зокрема на агресію у підлітків, є вельми актуальним. Агресія та насилля на телеекрані може стати основою формування девіантності підлітків, яка характеризується невиконання, недотриманням норм моралі та є такою, що загрожує міжособистісному спілкуванню, відносинам. Окрім того, події, що показані на екрані, впливають на прояв таких девіацій, як брехня, втеча з дому, крадіжки, булінг. Окрема категорія фільмів, телепередач, навіть мультфільмів несуть в собі насилля, агресію, страх. Дивлячись передачі чи фільми зі сценами вбивства, насиллям діти можуть імітувати дані сцени в реальному світі на реальних героях, при цьому не усвідомлюючи, що людина в реальному житті

помирає значно болісніше, ніж це нам показує ТБ. Особливу увагу привертають фільми жахів, де є багато сцен кривавих вбивств. Небезпечним є те, що дитина, яка звикає до насильства у віртуальному світі, може вирости більш жорстокою, цинічною, агресивною.

Література:

1. Булах І.С. Соціальний та особистісний простір зростання сучасного підлітка. Київ : Міленіум, 2003. 340 с.
2. Дроздов О.Ю. Агресивне телебачення: соціально-психологічний аналіз феномену. *Социс.* 2001. № 8. С. 62–68.
3. Здіорук С.І. Психологічне обґрунтування використання ЗМІ та різних видів рекламної продукції з метою профілактики нарко-, токсикоманії та алкоголізму. *Практична психологія та соціальна робота.* 2004. №10. С. 7.
4. Ролінський В.І. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* Київ-Житомир : В-во ЖДУ, 2004. Кн.1. 363 с.
5. Eron L.D., Huesmann L.R., Lefkowitz M.M, Walder L.O. Does television violence cause aggression? // *American Psychologist.* - 1972. - April. - P. 253 - 263.
6. Gerbner G. Toward a General Model of Communication. *Audio-Visual Communication Review,* 4, 1956. P. 171—199.
7. Krech D., Cruchfield R., Livson N. *Elements of Psychology.* N.Y., 1974.

References:

1. Bulakh, I.S. (2003) *Sotsialnyi ta osobystisnyi prostir zrostantia suchasnoho pidlitka* [Social and personal growth space of a modern teenager]. Kyiv : Milenium. [in Ukrainian].
2. Drozdov, O.Iu. (2001) *Ahresyvne telebachennia: sotsialno-psykholohichnyi analiz fenomenu* [Aggressive television: socio-psychological analysis of the phenomenon]. *Sotsys.* 8. (pp. 62–68). [in Ukrainian].
3. Zdioruk, S.I. (2004) *Psykhologichne obhruntuvannia vykorystannia ZMI ta riznykh vydiv reklamnoi produktsii z metoiu profilaktyky narko-, toksykomanii ta alkoholizmu* [Psychological justification of the use of mass media and various types of advertising products for the purpose of prevention of drug addiction, drug addiction and alcoholism]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota,* 10. (pp. 7-8). [in Ukrainian].
4. Rolinskyi, V.I. (2004) *Ahresyvnist na teleekrani ta problemy nepovnolitnikh* [Aggression on the TV screen and juvenile problems]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi.* Kyiv-Zhytomyr : V-vo ZhDU. Kn.1. [in Ukrainian].
5. Eron L.D., Huesmann L.R., Lefkowitz M.M, Walder L.O. Does television violence cause aggression? // *American Psychologist.* - 1972. - April. - P. 253 - 263.
6. Gerbner G. Toward a General Model of Communication. *Audio-Visual Communication Review,* 4, 1956. P. 171—199.
7. Krech D., Cruchfield R., Livson N. *Elements of Psychology.* N.Y., 1974.

УДК 37.013.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-596-606](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-596-606)

Скляр Георгій Павлович доктор економічних наук, професор, Завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (099) 953-92-69, <https://orcid.org/0000-0003-0088-1744>

Карпенко Юрій Вікторович кандидат економічних наук, доцент, Доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 941-00-20, <https://orcid.org/0000-0001-6370-066X>

Миронов Денис Анатолійович кандидат технічних наук, Доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (066) 732-65-48, <https://orcid.org/0000-0002-8185-8580>

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ З ТУРИЗМУ

Анотація. Мета статті розкрити роль і значення інновацій, зокрема інноваційних методів та технологій викладання навчальних дисциплін у ЗВО. Досягнення цієї мети передбачає: аналіз факторів розвитку вищої освіти, що актуалізують інноваційні освітні процеси; характеристика ефективних інноваційних методів викладання навчальних дисциплін у ЗВО у процесі магістерської підготовки зі спеціальності 242 Туризм. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури, вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду. Під час викладання дисципліни для забезпечення зворотного зв'язку використовувались емпіричні методи, такі як: спостереження, анкетування, тестування, педагогічний експеримент.

У дослідженні висвітлюється досвід підготовки магістрів на освітній програмі «Туризм», яка реалізується у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» і фокус якої є поєднання економічної, мовної, інформаційної та інтернаціоналізаційної компонент. Розглядається методи та технології якими має оволодіти здобувач другого рівня вищої освіти для застосовування на практиці згідно Стандарту

вищої освіти зі спеціальності «Туризм». Приділено увагу динамічному розвитку інформаційних технологій та їх впливу на освітній процес в сфері використання Internet та спеціалізованого програмного забезпечення.

З'ясовано, що описані методи та технології також можна використовувати під час викладання навчальних дисциплін інших освітніх програм галузі знань 24 Сфера обслуговування. Така організація освітнього процесу забезпечить формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, академічної, професійної мобільності та швидкої адаптації до динамічних процесів в мінливих зовнішніх умовах та постійно зростаючих потреб і запитів туристів.

Ключові слова: туризм, магістр, інновація, інновація в освіті, інноваційні методи, інноваційні технології, професійні знання.

Sklyar Heohii Pavlovich Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Tourism and Hotel Business, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (099) 953-92-69, <https://orcid.org/0000-0003-0088-1744>

Karpenko Yurii Viktorovych PhD in Economic, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Business, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (050) 941-00-20, <https://orcid.org/0000-0001-6370-066X>

Myronov Denys Anatoliyovych PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Hotel, Restaurant and Resort Business, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (066) 732-65-48, <https://orcid.org/0000-0002-8185-8580>

INNOVATIVE METHODS AND TEACHING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING MASTERS IN TOURISM

Abstract. The purpose of the article is to reveal the role and significance of innovations, in particular, innovative methods and technologies of teaching academic disciplines in higher education institutions. Achieving this goal involves: analysis of higher education development factors that actualize innovative educational processes; characteristics of effective innovative methods of teaching academic disciplines in higher education institutions in the process of master's training in the specialty 242 Tourism. The tasks set in the article were solved using general scientific and special

research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization of psychological-pedagogical, methodical and special literature, study and generalization of advanced pedagogical experience. During the teaching of the discipline, empirical methods were used to provide feedback, such as: observation, questionnaires, testing, pedagogical experiment.

The study highlights the experience of master's training in the «Tourism» educational program, which is implemented in the Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», the focus of which is a combination of economic, linguistic, informational and internationalization components. Methods and technologies that must be mastered by a second-level higher education graduate for practical application in accordance with the Higher Education Standard for the specialty «Tourism» are considered. Attention is paid to the dynamic development of information technologies and their impact on the educational process in the field of using the Internet and specialized software.

It was found that the described methods and technologies can also be used when teaching academic disciplines of other educational programs in the field of knowledge 24 Service sector. This organization of the educational process will ensure the formation of an educated, harmoniously developed personality, capable of constant updating of scientific knowledge, academic and professional mobility and quick adaptation to dynamic processes in changing external conditions and constantly growing needs and requests of tourists.

Keywords: tourism, master's degree, innovation, innovation in education, innovative methods, innovative technologies, professional knowledge.

Постановка проблеми. Вхідження України у світовий освітній простір зумовлює необхідність приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність з нормами світового співтовариства. В Україні визначені стратегії розвитку освіти у ХХІ столітті: створення життєздатної системи неперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як найвищої цінності нації [1].

Сьогодні економічний і соціально-культурний потенціал будь-якої країни нерозривно пов'язаний з належним станом індустрії туризму. Важливу роль у цьому виконує держава, яка має бути насамперед зацікавлена як у розвитку туризму як перспективної галузі державного значення, так і створенні професійної туристичної освіти. Основними передумовами розвитку туризму є формування дієвої системи підготовки фахівців туристичного профілю. У зв'язку з цим завдання вдосконалення організації навчального процесу в підготовці фахівців туристської діяльності, формування їх професійних і ділових якостей стає

провідним у програмі подальшого розвитку сфери туризму та становленні туристичної освітньо-педагогічної системи [2].

Сфера сучасної туристичної освіти висуває нові вимоги до всіх її учасників і передусім до викладача, який повинен не лише володіти інноваційними методами та технологіями навчання, але й здатним їх впроваджувати розширюючи інноваційне поле освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади застосування інноваційних педагогічних методів та технологій у навчальному процесі розкрито у працях: Артикуци Н. В., Бистрової Ю. В., Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецької Г. Е., Гуревич Р. С., Кабанової М. Р., Кадемїї М. Ю., Козяр М. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г., Столяревської А. Л., Тарнопольського О. Б., Ткач В. О. та ін. Зважаючи на актуальність даної проблеми, вважаємо за доцільне доповнити наукові здобутки в даній царині та висвітлити теоретико-методологічні засади освітніх технологій, науково-практичний контент сучасних навчальних технологій та дослідити новітні підходи до технологій сучасної туристичної освітньо-педагогічної системи.

Мета статті розкрити роль і значення інновацій, зокрема інноваційних методів та технологій викладання навчальних дисциплін у ЗВО. Досягнення цієї мети передбачає: аналіз факторів розвитку вищої освіти, що актуалізують інноваційні освітні процеси; характеристика ефективних інноваційних методів викладання навчальних дисциплін у ЗВО у процесі магістерської підготовки зі спеціальності 242 Туризм.

Виклад основного матеріалу. Основною метою реалізації освітньої діяльності для магістрів спеціальності 242 Туризм згідно Стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня за галуззю знань 24 Сфера обслуговування, спеціальність 242 Туризм (затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 21.02.2022 р. № 209) [3] є набуття здатності розв'язувати задачі дослідницького та/або інноваційного та/або управлінського характеру у сфері туризму і рекреації.

Основним фокусом освітньої програми «Туризм» з підготовки магістрів, яка реалізується у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавській університет економіки і торгівлі» (далі – ПУЕТ) визначено підготовку фахівців з туризму яка зосереджується на поєднанні економічної, мовної, інформаційної та інтернаціоналізаційної компонент. При чому акцент робиться на здобутті знань та умінь у сфері рекреації і туризму, необхідних для професійної діяльності на туристичних підприємствах в Україні і за кордоном, на профільних посадах в органах державної влади/місцевого самоврядування, відкриття і ведення власної справи в сфері туризму та рекреації або можливості продовження освіти (наукові програми).

Задля засвоєння вище окресленого та підвищення якості освіти магістрант

повинен опанувати цикл загальної та професійної підготовки, що охоплює обов'язкові компоненти: «Культура української мови», «Ділова іноземна мова в туристичному бізнесі», «Туризмологія», «Рекреалогія та курортологія», «Управління якістю та безпекою в туризмі», «Управління проектами у сфері туризму і рекреації», «Прогнозування та планування туристичної діяльності», «CRM та GDS системи в туризмі», «Інноваційні технології у сфері туризму і рекреації», «Глобальна стратегія сталого розвитку», «Управління туристичними дестинаціями» та «Міжнародний туризм».

Вибірковий складник наразі охоплює такі навчальні дисципліни циклу професійної підготовки, як «Курортний туроперейтинг», «Туристична іміджелогія», «Комунікаційні навички в туризмі та гостинності», «Етнокультурне країнознавство», «Управління регіональним розвитком туризму», «Екскурсологія» та навчальних дисциплін циклу загальної підготовки, які представлені кафедрами університету. Вибіркова компонента щорічно оновлюються за змістом у зв'язку з появою нових інноваційних тенденцій у туризмологічній науці, побажаннями стейкхолдерів за результатами опитувань, глобальним розширенням інформаційно-правового простору тощо.

Згідно Стандарту вищої освіти зі спеціальності 242 Туризм [3] здобувач другого рівня вищої освіти має оволодіти для застосовування на практиці певними методами та технологіями. Серед, яких ключовим, на наш погляд, є метод просторово-часового аналізу який передбачає визначення:

- 1) характерних ознак розвитку туризму та формування споживчого регіонального ринку;
- 2) комплексності, пропорційності розвитку індустрії туризму, відповідності її територіальній структурі попиту, з одного боку, та туристичній політиці державного та міжнародного регулювання, з іншого;
- 3) рівня туристичного споживання та його територіальної диференціації відповідно до умов ринкового середовища внаслідок просторово-часової структуризації попиту/пропозиції;
- 4) форм геопросторової організації туристичного ринку відповідно масштабам та специфіці діяльності [4].

Економіко-математичні методи і моделі застосовують з метою вирішення наступних задач в туризмі: визначення потреб туриста, керування суб'єктами туристичної діяльності, збереження туристичних ресурсів, аналіз взаємодії систем менеджменту, наприклад, «людина – природа», «турист – суб'єкт туристичної діяльності», «суб'єкт туристичної діяльності – природа», «турист – туристичне підприємство – природа», «туристичний регіон – туристичне підприємство – туристична організація», «державна – туризм» та оптимізація роботи туристичних підприємств та ухвалення рішень. Ефективність управління підприємством туристичного бізнесу суттєво може бути підвищена на основі

надійного прогнозування попиту на його послуги і товари. Вивчення основних тенденцій зміни попиту й оцінка його перспектив повинні здійснюватися з урахуванням аналізу факторів, що визначають величину попиту. Прогнозування прямого внеску туризму у ВВП країни та виявлення факторів впливу на його зміну з використанням економетричних методів і моделей.

Оскільки у сучасних соціологічних джерелах соціокультурні характеристики туризму представлені не в цілісному, систематизованому вигляді, а як розрізнені фрагменти в різних наукових джерелах з проблем туризму, аналіз яких доцільно здійснити у трьох дискурсах: термінологічному, класифікаційному, структурно-функціональному [5]. Тому, здобувачі вищої освіти мають вміти застосовувати на практиці інструменти соціокультурологічного аналізу, який ґрунтується на використанні елементів загальнолюдської та національної культури у розвитку особистості туриста.

У зв'язку з загостренням глобальної екологічної катастрофи, яка може порушити природні умови людської життєдіяльності та внаслідок антропогенного навантаження, яке здійснюють туристи на природні і культурно-історичні туристичні ресурси, здобувачі мають оволодіти навичками здійснення екологічного аналізу. Його мета встановлення впливу проекту на навколишнє середовище, оцінка всіх вигід і витрат внаслідок такого впливу та формування заходів, необхідних для пом'якшення або запобігання шкоді довкіллю у процесі здійснення проекту.

Метод проектів реалізує диференційований, індивідуально-творчий та активнісний підходи у навчанні. Проект може мати дослідницький, пошуковий, творчий (креативний), прогностичний, аналітичний та ігровий характер. Основу проектного методу складає орієнтація на інтереси і побажання учасників. Автором проекту як спеціального навчального завдання може бути як викладач, так і студент (якщо він висловлює свою пропозицію). Оскільки проект планується та реалізується студентом самостійно або групою студентів, метод цей забезпечує сприятливі умови для активізації їхньої відповідальності, формування партнерських стосунків між виконавцями проекту та викладачем [6]. Прикладом проектного завдання, під час викладання навчальних дисциплін «Управління проектами у сфері туризму і рекреації», «Управління туристичними DESTINATIONAMI» може стати розробка на регіональному рівні програми управління розвитком туризму, яка передбачає створення нових, відродження занедбаних та розвиток успішних DESTINATIONAMI через реалізацію чіткої програми дій з виділенням конкретних завдань членам проектною командою.

Поняття інноваційні методики викладання є полікомпонентним, оскільки об'єднує усі ті нові й ефективні способи навчання (здобуття, передачі й продукування знань), які сприяють інтенсифікації та модернізації навчального процесу, розвивають творчий підхід і особистісний потенціал його учасників [6].

Розглянемо інноваційні методики викладання дисциплін у процесі магістерської підготовки. При вивченні навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова в туристичному бізнесі» застосовується конструктивістська методика комбінованого навчання. Її основу складають три положення, що й обумовили її інноваційний характер. Першим з них є побудова навчального процесу як експерієнційно-інтерактивного навчання студентів (experiential and interactive learning – від англійського «experience», тобто «досвід» та «interaction», тобто «взаємодія»). Це означає навчання через виконання реальних практичних дій, так чи інакше пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю, але таких, що виконуються засобами іноземної мови в процесі іншомовної професійної комунікації. Другим положенням стало навчання мови та спілкування нею через зміст спеціальності. Мається на увазі побудова навчального курсу виключно на змістовому матеріалі спеціальних дисциплін, що становлять основу фахової підготовки майбутнього спеціаліста. Нарешті, третім, останнім, базовим положенням стало обов'язкове включення Інтернет-технологій у навчальний процес, зокрема Інтернет-пошуку фахової інформації на іншомовних фахових Інтернет-сайтах як невід'ємної, обов'язкової та регулярної навчальної діяльності в курсі іноземної мови для спеціальних цілей [7].

Також, серед інноваційних методик викладання, інтерактивних методів, форм і прийомів, що найчастіше використовуються під час освітнього процесу на освітній програмі «Туризм» другого рівня вищої освіти у ПУЕТ, слід зазначити такі, як аудіовізуальний метод навчання; створення та використання «інтелект-карти»; брейнстормінг («мозковий штурм»); квест-технології; технології сторітеллінгу; дискусія із запрошенням фахівців; діалог Сократа; «дерево рішень»; ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі експерта, постачальника, замовника, відвідувача); майстер-класи; метод аналізу і діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); публічний виступ; презентації, тренінги індивідуальні та групові як окремих, так і комплексних навичок) тощо.

Нині в освітній практиці відомі педагогічні технології, які найбільш часто використовуються, які науковці класифікують таким чином:

- структурно-логічні технології: поетапна організація системи навчання, що забезпечує логічну послідовність постановки і вирішення дидактичних завдань на основі поетапного відбору їх змісту, форм, методів і засобів із урахуванням діагностування результатів;
- інтеграційні технології: дидактичні системи, що забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і вмінь, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів;
- професійно-ділові ігрові технології: дидактичні системи використання різноманітних «ігор», під час проведення яких формується вміння вирішувати

завдання на основі компромісного вибору;

- тренінгові засоби: система діяльності для відпрацювання певних алгоритмів вирішення типових практичних завдань за допомогою комп'ютера;
- інформаційно-комп'ютерні технології, що реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі діалогу «людина-машина» за допомогою різноманітних навчальних програм;
- діалогово-комунікаційні технології: сукупність форм і методів навчання, заснованих на діалоговому мисленні у взаємодіючих дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня [8].

Згідно Стандарту вищої освіти зі спеціальності 242 Туризм [3] нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання. Зокрема, результат навчання – застосовувати сучасні цифрові технології, методики та інструменти дослідницької та інноваційної діяльності для розв'язання складних задач у сфері туризму та рекреації. Його основні компетентності та результати навчання, формування забезпечує вивчення навчальної дисципліни «CRM та GDS системи в туризмі» завдяки використанню інноваційної технології навчання – технології імітаційного моделювання, в процесі використання якої відбувається формування професійних якостей фахівців через занурення в конкретну ситуацію, змодельовану в навчальних цілях.

Головною особливістю сутності імітаційного моделювання є ігровий його характер, що переважно здійснюється за рахунок наявності різноманітних ролей. У процесі рольової взаємодії відбувається розв'язання навчальних і змодельованих практичних завдань, обмін цінностями, знаннями, вміннями, під час яких відбувається реалізація конкретних педагогічних завдань.

Кожна роль у грі набуває певної особистісної забарвленості, в ній фіксуються професійно значущі або професійно неприпустимі риси особистості. Розігрування дії відбувається в ситуації, що супроводжується виникненням різкої реакції її учасників і вимагає від них мобілізації професійних, інтелектуальних і психофізичних здібностей [9]. Наприклад, при використанні в освітньому процесі CRM «Мої туристи», де у розділі «Налаштування турфірми» є можливість змоделювати для студентів ситуації у ролі: «Менеджера», «Маркетолога», «Бухгалтера» та «Директор» з відповідним доступом до звітів зі продажу, премій, статистики, оплати тощо. Також, однією з переваг використання цифрових технологій у навчальному процесі є організація пізнавальної діяльності шляхом моделювання є імітація типових професійних ситуацій, ці аспекти забезпечує в освітньому процесі використання GDS SABRE. Використання тренувальної зони даної глобальної розподільчої системи дозволяє викладачу не тільки змоделювати ситуацію (наявність рейсів, кількість місць для продажу, тарифи на певні маршрутах, правила їх застосування,

можливість поставити пасажирів в чергу та визначення глибини бронювання та продажів), але завдяки наявності окрім графічного режиму також командного, оцінити ефективність тренування знань і вмінь, автоматизований контроль результатів навчання здобувачів вищої освіти.

Також, науковці зазначають, що до переліку навчальних технологій доєдналася технологія портфоліо для вимірювання рівня навчальних досягнень. Освітня технологія портфоліо є прикладом автентичного оцінювання, що спрямована на акцентування позитивних освітніх результатів, посилення мотивації студента щодо навчальної діяльності, переорієнтації з зовнішньої оцінки на самооцінку. Технологія портфоліо з використанням інформаційно-комунікаційних технологій перетворилася на засіб багатогранного інтегративного вимірювання рівня навчальних досягнень студентів, їх професійного становлення та підвищення здатності до самопізнання і самооцінювання. Особливої ролі, як свідчить досвід (Linked In), технологія портфоліо набуває у соціальних мережах (на відміну від веб-портфоліо), бо перетворюється на засіб не тільки професійної самопрезентації та самовираження, але й взаємного відкритого рецензування для членів спільнот, об'єднаних загальними інтересами та досвідом досліджуваної проблеми (проектної діяльності), що сприяє формуванню комунікативної, дослідницької та міжкультурної компетентностей тощо [10]. На освітній програмі «Туризм» другого рівня вищої освіти у ПУЕТ дана технологія реалізується через неформальну освіту. Так, у силабусах навчальних дисциплін наведено рекомендовані дистанційні курси, наприклад, на платформі «Prometheus» (<https://prometheus.org.ua/>), ВУМ-online (<https://vumononline.ua/>) за результатами проходження яких здобувачі вищої освіти можуть не тільки отримати сертифікати, але і певні бали за вивчення певної навчальної дисципліни та спонукати свої колеги на саморозвиток через оприлюднення власних здобутків на «Linked In».

Приклади наших досліджень свідчать, що упровадження інновацій в освіті хоча й містить деякі ризики, є надзвичайно важливим складником науково-методичної та навчально-методичної роботи науково-педагогічного працівника ЗВО, оскільки сприяє його особистісному та професійному зростанню. Саме такий викладач може позитивно впливати на підвищення якості вищої освіти. З метою надання методичної та практичної допомоги науково-педагогічним працівникам ПУЕТ з проблем інноваційних технологій управління в університеті функціонує Навчально-науковий інститут інноваційних технологій управління, метою діяльності якого є розробки науково-методологічних засад інноваційних технологій управління і їх використання у різноманітних економічних об'єктах, у т. ч. управління інноваційним процесом у ПУЕТ, що передбачає: створення умов для генерування інновацій; виявлення сучасних

освітніх інновацій, експериментальне визначення меж їхнього застосування та оцінювання наслідків від упровадження; залучення в інноваційні процеси науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти.

Висновки. Таким чином, розглянутий нами зміст інноваційних методів та технологій та їх роль у підготовці майбутніх фахівців орієнтовані на формування та вдосконалення професійних компетенцій магістрів з туризму. Описані технології також можна використовувати під час викладання навчальних дисциплін інших освітніх програм галузі знань 24 Сфера обслуговування. Така організація освітнього процесу забезпечить формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, академічної, професійної мобільності та швидкої адаптації до динамічних процесів в мінливих зовнішніх умовах та постійно зростаючих потреб і запитів туристів.

Література:

1. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. К. : Ленвіт, 2013. 590 с.
2. Ткач В. О. Сучасна система освіти в туристичній індустрії. Український журнал прикладної економіки. 2016. Т. 1. № 3. С. 102-108.
3. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня за галуззю знань 24 Сфера обслуговування, спеціальність 242 Туризм (затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 21.02.2022 р. № 209). К.: МОН України, 2022. 16 с.
4. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2002. 436 с.
5. Шандор Ф. Ф., Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: підручник. К. : Знання, 2013. 334 с.
6. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи - предтечі Києво-Могилянської академії 25-28 трав. 2005 р. К. : СтилоС, 2005. С. 3-26.
7. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.
8. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. Право та інноваційне суспільство. 2015. № 1 (4). С. 27-33.
9. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Козяр М. М. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців; за ред. член-кор. НАПН України Гуревича Р. С. Львів : Сполом, 2012. 502 с.
10. Теорія та практика змішаного навчання : монографія / В. М. Кухаренко, С. М. Березенська, К. Л. Бугайчук, Н. Ю. Олійник, Т. О. Олійник, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко, А. Л. Столяревська; за ред. В. М. Кухаренка. Харків : Міськдрук, НТУ «ХП», 2016. 284 с.

References:

1. Bihych, O. B., Borysko, N. F. & Boretska, H. E. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka : pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i lnhvistychnykh universytetiv* [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students. classical, pedagogical and linguistic universities]; za zahaln. red. S. Yu. Nikolaievoi. K. : Lenvit [in Ukrainian].

2. Tkach, V. O. (2016) Suchasna systema osvity v turystychnii industrii [Modern system of education in the tourism industry]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*. 1. 3. 102-108 [in Ukrainian].
3. Standart vyshchoi osvity Ukrainy drugoho (mahisterskoho) rivnia za haluzziu znan 24 Sfera obsluhovuvannia, spetsialnist 242 Turyzm (zatverdzheno ta vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21.02.2022 r. № 209) [Standard of higher education of Ukraine of the second (master's) level by field of knowledge 24 Service area, specialty 242 Tourism (approved and put into effect by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated February 21, 2022 # 209)]. K.: MON Ukrainy [in Ukrainian].
4. Liubitseva, O. O. (2002) Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) [The market of tourist services (geospatial aspects)]. K.: Alterpres [in Ukrainian].
5. Shandor F. F. & Kliap M. P. (2013) Suchasni riznovydy turyzmu: pidruchnyk [Modern varieties of tourism: a textbook]. K. : Znannia, 2013. 334 s. [in Ukrainian].
6. Artykutsa, N. V. (2005) Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychnii osviti [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. *Innovatsiini tekhnologii u vyshchii yurydychnii osviti : materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf., prysviachenoï 390-richchiu z dnia zasnovannia Kyivskoi bratskoi shkoly - predtechi Kyievo-Mohylianskoi akademii 25-28 trav. 2005 r.* K. : Stylos, 3-26. [in Ukrainian].
7. Tarnopolskyi, O. B. & Kabanova, M. R. (2019) Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta yikh aspektiv u vyshchii shkoli: pidruchnyk [Methods of teaching foreign languages and their aspects in higher education: a textbook]. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia [in Ukrainian].
8. Bystrova, Yu. V. (2015) Innovatsiini metody navchannia u vyshchii shkoli Ukrainy [Innovative teaching methods in higher education of Ukraine]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*. 1 (4). 27-33 [in Ukrainian].
9. Hurevych, R. S., Kademiia, M. Yu. & Koziar, M. M. (2012) Informatiino-komunikatsiini tekhnologii v profesiinii osviti maibutnykh fakhivtsiv; za red. chlen-kor. NAPN Ukrainy Hurevycha R. S. [Information and communication technologies in professional education of future specialists; under the editorship member-cor. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine R. S. Gurevich]. Lviv : Spolom [in Ukrainian].
10. Kukharenko, V. M., Berezenska, S. M., Buhaichuk, K. L., Oliinyk, N. Yu., Oliinyk, T. O., Rybalko, O. V., Syrotenko, N. H. & Stoliarevska, A. L., Kukharenka, V. M. (Ed.) (2016) Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia: monohrafiia [Theory and practice of blended learning: monograph]. Kharkiv : Miskdruk, NTU «KhPI» [in Ukrainian]

Журнал

*«Актуальні питання у
сучасній науці»*

*(Серія «Історія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»)*

Випуск № 2(2) 2022

Підписано до друку: 12.08.2022 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com